สารบาญ

มหาสติปัฏฐานสูตร ปริจเฉทที่ ๔ น่า ๗๔๑
อนุตตริยสูตร ปริจเฉทที่ ๕ น่า ๗๕๒
อธิบายความ แห่งอนุตตริยสูตร น่า ๗๖๑
ทุสเวทัลลสูตร ปริจเฉทที่ ๖ น่า ๗๗๕
อธิบายความ แห่งทุสเวทัลลสูตร น่า ๗๘๙
ปกีรณกเทศนา น่า ๘๑๑
กถามรรค น่า ๘๑๔
นิทานสุภาษิต น่า ๘๒๐
รายงานประชุมกรรมการสภา น่า ๘๒๔
แห้งความ น่า ๘๓๙
รายงานประจำเดือนนา ๘๔๐

กระทรวงธรรมการ

ธรรมจักษุ

เล่ม ๒ ตอนที่ ๗

จำนวนเดือนเมษายน ร. ศ. ๑๑๔

พุทธสาสนิกชน

มหาสติปัฏฐาน สูตร

ปริเฉทที่ ๔ หน้า ๔๙๖

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาความเสวยอารมณ์ในเวทนาทั้งหลายเนืองๆ อยู่อย่างไรเล่า ? ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้ เมื่อเธอเสวยสุขเวทนาก็รู้ชัดว่า "บัดนี้เราเสวยสุขเวทนา" หรือเมื่อเธอเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดว่า "บัดนี้เราเสวยทุกขเวทนา" หรือเมื่อเธอเสวยอะทุกขะมะสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า "บัดนี้เราเสวยอะทุกขะมะสุขเวทนา" หรือเมื่อเธอเสวยสุขเวทนาทั้งอามิษ ก็รู้ชัดว่า "บัดนี้เราเสวยสุขเวทนาทั้งอามิษ" หรือเมื่อเธอเสวยสุขเวทนาอันหาอามิษมิได้ ก็รู้ชัดว่า "บัดนี้เราเสวยสุขเวทนาอันหาอามิษมิได้" หรือเมื่อเธอเสวยทุกขเวทนาทั้งอามิษก็รู้

ชัดว่า "บัดนี้เราเสวยทุกขเวทนาทั้งอามิส" หรือเมื่อเธอเสวยทุกขเวทนาอันหาอามิสมิได้ ก็รู้ชัดว่า "บัดนี้เราเสวยทุกขเวทนาอันหาอามิสมิได้" หรือเมื่อเธอเสวยอะทุกขะมะสุขเวทนาทั้งอามิส ก็รู้ชัดว่า "บัดนี้เราเสวยอะทุกขะมะสุขเวทนาทั้งอามิส" หรือเมื่อเธอเสวยอะทุกขะมะสุขเวทนาอันหาอามิสมิได้ ก็รู้ชัดว่า "บัดนี้เราเสวยอะทุกขะมะสุขเวทนาอันหาอามิสมิได้." อย่างนี้ บางคราวภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาความเสวยอารมณ์ในเวทนาทั้งหลายเป็นภายในอยู่, บางคราวเป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายเป็นภายนอกอยู่, บางคราวเป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายทั้งที่เป็นภายในภายนอกอยู่, บางคราวเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในเวทนาทั้งหลายอยู่, บางคราวเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมไปในเวทนาทั้งหลายอยู่, บางคราวเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นพร้อมทั้งความเสื่อมไปในเวทนาทั้งหลายอยู่. ก็หรือสติความระลึกว่า "เวทนาเสวยอารมณ์ทั้งหลายมีอยู่" เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะหน้าแก่เธอนั้นเพียงไรนั่นเทียว, เพียงสักว่าญาณความรู้ เพียงสักว่าความอาศัยระลึก (เท่านั้น). เธอย่อมเป็นผู้มีสันดานอันตัณหาและทิฏฐิไม่อาศัยอยู่แล้วด้วย, เธอย่อมไม่ถือมั่นธรรมสิ่งหนึ่งในโลก

ด้วย. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่เป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนา ในเวทนาทั้งหลายเนืองๆ อยู่อย่างนี้แล.

เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จบ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่เป็นผู้พิจารณาเห็นจิตต์ในจิตต์เนืองๆ อยู่อย่างไรเล่า? ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้เธอย่อมรู้จักจิตต์ประกอบด้วยราคะว่า "จิตต์ประกอบด้วยราคะ" หรือจิตต์ปราศจากราคะแล้ว เธอก็รู้ชัดว่า "จิตต์ปราศจากราคะแล้ว" หรือจิตต์ประกอบด้วยโทษะ เธอก็รู้ชัดว่า "จิตต์ประกอบด้วยโทษะ" หรือจิตต์ปราศจากโทษะแล้ว เธอก็รู้ชัดว่า "จิตต์ปราศจากโทษะแล้ว" หรือจิตต์ประกอบด้วยโมหะ เธอก็รู้ชัดว่า "จิตต์ประกอบด้วยโมหะ" หรือจิตต์ปราศจากโมหะแล้ว เธอก็รู้ชัดว่า "จิตต์ปราศจากโมหะแล้ว" หรือจิตต์หดหู่ เธอก็รู้ชัดว่า "จิตต์หดหู่" หรือจิตต์ฟุ้งสร้าน เธอก็รู้ชัดว่า "จิตต์ฟุ้งสร้าน," หรือจิตต์เป็นมหรคต (รูปาพจรและอรูปาพจร) เธอก็รู้ชัดว่า "จิตต์เป็นมหรคต" หรือจิตต์ไม่เป็นมหรคต (เป็นแต่กามาพจร) เธอก็รู้ชัดว่า "จิตต์ไม่เป็นมหรคต" หรือจิตต์ (ที่เป็นกามาพจรอยู่) ยังมีจิตต์อื่นยิ่งขึ้นไปกว่าตน เธอก็รู้ชัดว่า "จิตต์ยังมีจิตต์อื่นยิ่งกว่า" หรือจิตต์ไม่มีจิตต์อื่นยิ่งกว่าตน (รูปาพจรและอรูปาพจร) เธอ

ก็รู้ชัดว่า "จิตต์ไม่มีจิตต์อื่นยิ่งกว่า" หรือจิตต์ตั้งมั่น (ด้วยอัปปนาสมาธิและอุปจารสมาธิ) เธอก็รู้ชัดว่า "จิตต์ตั้งมั่น" หรือจิตต์ไม่ตั้งมั่น (ปราศจากสมาธิทั้ง ๒ นั้น) เธอก็รู้ชัดว่า "จิตต์ไม่ตั้งมั่น" หรือจิตต์พ้นวิเศษแล้ว (จากอกุศลนั้น ๆ ด้วยตทังควิมุตติ์ เป็นแต่กามาพจร หรือพ้นวิเศษแล้วจากนีวรณ์ ด้วยวิกขัมภนวิมุตติ์เป็นรูปาพจร) เธอก็รู้ชัดว่า "จิตต์พ้นวิเศษแล้ว" หรือจิตต์ยังไม่พ้นวิเศษแล้ว (จากอกุศลนั้น ๆ หรือนีวรณ์ด้วยวิมุตติ์ทั้ง ๒ นั้น) เธอก็รู้ชัดว่า "จิตต์ยังไม่พ้นวิเศษแล้ว." อย่างนั้น บางคราวภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นจิตต์ในจิตต์เป็นภายในอยู่, บางคราวเป็นผู้พิจารณาเห็นจิตต์ในจิตต์เป็นภายนอกอยู่, บางคราวเป็นผู้พิจารณาเห็นจิตต์ในจิตต์ทั้งที่เป็นภายในภายนอกอยู่, บางคราวเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในจิตต์อยู่, บางคราวเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมไปในจิตต์อยู่, บางคราวเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นพร้อมทั้งความเสื่อมไปในจิตต์อยู่. ก็หรือสติความระลึกว่า "จิตต์มีอยู่" เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะหน้าแก่เธอนั้นเพียงไรนั้นเทียว, เพียงสักว่าญาณความรู้ เพียงสักว่าความอาศัยระลึก (เท่านั้น) เธอย่อมเป็นผู้มีสันดานอันตัณหาและทิฏฐิไม่อาศัยอยู่แล้วด้วย, เธอย่อมไม่ถือมั่นธรรมสิ่งหนึ่ง

ในโลก ด้วย. ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่เป็นผู้พิจารณาเห็น จิตต์ ใน จิตต์ เนืองๆ อยู่ อย่างนี้แล.

จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน จบ.

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่เป็นผู้พิจารณาเห็น ธรรม ใน ธรรม ทั้งหลาย เนืองๆ อยู่ อย่างไร เล่า? ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใน ศาสนานี้ เธอย่อม เป็นผู้พิจารณาเห็น ธรรม ใน ธรรม คือ นิวรณ์ ทั้งหลาย ๕. ภิกษุที่เป็นผู้พิจารณาเห็น ธรรม ใน ธรรม คือ นิวรณ์ ทั้ง ๕ อย่างไร เล่า? ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใน ศาสนานี้ เธอย่อม รู้จัก กามัจฉันท์ ความพอใจใน กามารมณ์ที่มีอยู่ว่า "กามัจฉันท์ ยังมีอยู่ ณะภายใน ของเรา" หรือไม่มี กามัจฉันท์ อยู่ ณะภายใน เธอก็รู้ชัดว่า "เราไม่มี กามัจฉันท์อยู่ ณะภายใน" อนึ่ง ความที่ กามัจฉันท์อันยังไม่เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้น ด้วย ประการใด, เธอก็รู้ ประการนั้น ด้วย; อนึ่ง ความ มละ กามัจฉันท์ ที่เกิดขึ้นแล้ว เสียได้ ด้วย ประการใด, เธอก็รู้ ประการ นั้น ด้วย; อนึ่ง ความที่ กามัจฉันท์ที่ตน มละเสียแล้ว ไม่เกิดขึ้นต่อไปได้ ด้วย ประการใด, เธอก็รู้ ประการนั้น ด้วย; หรือพยาบาท ความคิดแช่งสัตว์ให้ พินาศ ยังมีอยู่ ณะภายใน เธอก็รู้ชัดว่า "เรายังมีพยาบาท อยู่ ณะภายใน" หรือ พยาบาทไม่มี ณะภายใน เธอก็รู้ชัดว่า "เราไม่มีพยาบาท อยู่ ณะภายใน" อนึ่ง ความที่ พยาบาท อันยัง

ไม่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นด้วยประการใด, เธอก็รู้ประการนั้นด้วย; อนึ่งความมละพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ ด้วยประการใด, เธอก็รู้ประการนั้นด้วย; อนึ่งความที่พยาบาทที่ตนมละเสียแล้ว ไม่เกิดขึ้นต่อไปได้ด้วยประการใด, เธอก็รู้ประการนั้นด้วย; หรือถีนะมิทธะความคร้านกายและง่วงงุนยังมีอยู่ณะภายใน เธอก็รู้ชัดว่า "เรายังมีถีนะมิทธะอยู่ณะภายใน" หรือไม่มีถีนะมิทธะอยู่ณะภายใน เธอก็รู้ชัดว่า "เราไม่มีถีนะมิทธะอยู่ณะภายใน" อนึ่งความที่ถีนะมิทธะอันยังไม่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นด้วยประการใด, เธอก็รู้ประการนั้นด้วย; อนึ่งความมละถีนะมิทธะที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ ด้วยประการใด, เธอก็รู้ประการนั้นด้วย; อนึ่งความที่ถีนะมิทธะที่ตนมละเสียแล้ว ไม่เกิดขึ้นต่อไปได้ด้วยประการใด, เธอก็รู้ประการนั้นด้วย; หรืออุทธัจจะกุกกุจจะ ความฟุ้งสร้านและรำคาญใจมีอยู่ณะภายใน เธอก็รู้ชัดว่า "เรายังมีอุทธัจจะกุกกุจจะอยู่ณะภายใน" หรือไม่มีอุทธัจจะกุกกุจจะอยู่ณะภายใน เธอก็รู้ชัดว่า "เราไม่มีอุทธัจจะกุกกุจจะอยู่ณะภายใน" อนึ่งความที่อุทธัจจะกุกกุจจะอันยังไม่เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นด้วยประการใด, เธอก็รู้ประการนั้นด้วย; อนึ่งความมละอุทธัจจะกุกกุจจะที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ ด้วยประการใด, เธอก็รู้ประการนั้นด้วย; อนึ่งความที่อุทธัจจะกุกกุจจะที่ตนมละเสียแล้ว ไม่เกิดขึ้นต่อไปได้ด้วยประการใด,

เธอก็รู้ประการนั้นด้วย; หรือวิจิกิจฉาความเคลือบแคลงสงสัย อันมีอยู่ณะภายใน เธอก็รู้ชัดว่า "เรายังมีวิจิกิจฉาอยู่ณะภายใน," หรือวิจิกิจฉาไม่มีอยู่ณะภายใน เธอก็รู้ชัดว่า "เราไม่มีวิจิกิจฉาอยู่ณะภายใน" อนึ่งความที่วิจิกิจฉานั้นยังไม่เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นด้วยประการใด, เธอก็รู้ประการนั้นด้วย; อนึ่งความมละวิจิกิจฉาที่เกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วยประการใด, เธอก็รู้ประการนั้นด้วย; อนึ่งความที่วิจิกิจฉาที่ตนมละเสียแล้วไม่เกิดขึ้นต่อไปได้ด้วยประการใด, เธอก็รู้ประการนั้นด้วย. อย่างนี้ บางคราวภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายเป็นภายในอยู่, บางคราวเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายเป็นภายนอกอยู่, บางคราวเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นภายในภายนอกอยู่, บางคราวเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรม คือความเกิดขึ้นพร้อมในธรรมทั้งหลายอยู่, บางคราวเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรม คือความเสื่อมไปในธรรมทั้งหลายอยู่, บางคราวเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นพร้อมทั้งความเสื่อมไปในธรรมทั้งหลายอยู่. ก็หรือสติความระลึกว่า "ธรรมทั้งหลายมีอยู่" เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะหน้าแก่เธอนั้นเพียงไรนั้นเทียว, เพียงสักว่าญาณความรู้ เพียงสักว่าความอาศัยระลึก (เท่านั้น) เธอย่อมเป็นผู้มีสันดานอันตัณหาและทิฏฐิไม่อาศัยอยู่แล้วด้วย, เธอย่อมไม่ถือมั่นธรรมสิ่งหนึ่งในโลกด้วย. ดูกร

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่เป็นผู้พิจารณาธรรมในธรรม คือนิวรณ์ทั้ง ๕ เนืองๆ อยู่อย่างนี้แล. จบข้ออันกำหนดด้วยนิวรณ์.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เหตุอันอื่นยังมีอยู่อีก, ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรม คืออุปาทานักขันธ์ทั้งหลาย ๕. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรม คืออุปาทานักขันธ์ทั้ง ๕ เนืองๆ อยู่อย่างไรเล่า? ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้ เธอย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นอยู่ดังนี้ว่า "รูปอย่างนี้, ความเกิดขึ้นพร้อมของรูปอย่างนี้, ความดับสิ้นไปของรูปอย่างนี้; เวทนาความเสวยอารมณ์อย่างนี้, ความเกิดขึ้นพร้อมของเวทนาอย่างนี้, ความดับสิ้นไปของเวทนาอย่างนี้; สัญญาความจำได้หมายรู้อย่างนี้, ความเกิดขึ้นพร้อมของสัญญาอย่างนี้, ความดับสิ้นไปของสัญญาอย่างนี้; สังขารธรรมที่ปรุงแต่งทั้งหลายอย่างนี้, ความเกิดขึ้นพร้อมของสังขารธรรมที่ปรุงแต่งทั้งหลายอย่างนี้, ความดับสิ้นไปของสังขารธรรมที่ปรุงแต่งทั้งหลายอย่างนี้; วิญญาณความรู้วิเศษอย่างนี้, ความเกิดขึ้นพร้อมของวิญญาณอย่างนี้, ความดับสิ้นไปของวิญญาณอย่างนี้. อย่างนี้ บางคราวภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายเป็นภายในอยู่ ฯลฯ ด้วย. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรม คืออุปาทานักขันธ์ทั้ง ๕ เนืองๆ อยู่อย่างนี้แล. จบข้อกำหนดด้วยขันธ์.

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เหตุอันอื่นยังมียู่อีก, ภิกษุย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือ อายะตะนะภายในและภายนอก ทั้งหลาย ๖. ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมคือ อายตนะภายในและภายนอก ๖ อย่างไร? ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้ เธอย่อมรู้จักจักษุ (ตา) ด้วย, รู้จักรูปทั้งหลายด้วย, รู้จักสัญโญชน์เครื่องประกอบซึ่งเกิดขึ้นอาศัยจักษุและรูปทั้งสองนั้นด้วย, อนึ่งเธอรู้ความที่สัญโญชน์อันยังไม่เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นนั้นด้วย, อนึ่งเธอรู้จักความมละสัญโญชน์ที่เกิดขึ้นแล้วนั้นด้วย, อนึ่งเธอรู้จักความไม่เกิดขึ้นต่อไปของสัญโญชน์ที่ตนมละเสียแล้วนั้นด้วย, อนึ่งเธอรู้จักโสต (หู) ด้วย, รู้จักเสียงทั้งหลายด้วย; รู้จักฆานะ (จมูก) ด้วย, รู้จักกลิ่นทั้งหลายด้วย; รู้จักชิวหา (ลิ้น) ด้วย, รู้จักรสทั้งหลายด้วย; รู้จักกายด้วย, รู้จักสิ่งที่จะพึงถูกต้องได้ด้วยกายด้วย; รู้จักมะนะ (ใจ) ด้วย, รู้จักอารมณ์ทั้งหลายที่จะพึงรู้ได้ด้วยใจด้วย; รู้จักสัญโญชน์ซึ่งเกิดขึ้นอาศัยมะนะ และธรรมารมณ์ทั้งสองนั้นด้วย, อนึ่งรู้จักความที่สัญโญชน์อันยังไม่เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นนั้นด้วย, อนึ่งเธอรู้จักความมละสัญโญชน์ที่เกิดขึ้นแล้วนั้นด้วย, อนึ่งเธอรู้จักความไม่เกิดขึ้นต่อไปของสัญโญชน์ที่ตนมละเสียแล้วนั้นด้วย. อย่างนี้ บางคราวภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายเป็นภายในอยู่ ฯลฯ ดูกร

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรม คืออายตนะภายในและภายนอก ๖ อย่างนี้แล. จบข้อกำหนดด้วยอายตนะ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เหตุอันอื่นยังมีอยู่อีก. ภิกษุย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือโพชฌงค์ทั้งหลาย ๗. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือโพชฌงค์ทั้ง ๗ อย่างไรเล่า? ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้ เธอย่อมรู้จักองค์บัญญาเครื่องตรัสรู้พร้อม คือความระลึกมีอยู่ว่า "สติสัมโพชฌงค์มีอยู่ณะภายในของเรา" หรือไม่มีสติสัมโพชฌงค์อยู่ณะภายใน เธอก็รู้ชัดว่า "เราไม่มีสติสัมโพชฌงค์อยู่ณะภายใน" อนึ่งเธอรู้จักความที่สติสัมโพชฌงค์อันยังไม่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นนั้นด้วย อนึ่งเธอรู้จักความเจริญบริบูรณ์ของสติสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วนั้นด้วย; หรืออัมมะวิจัยะสัมโพชฌงค์องค์บัญญาเครื่องตรัสรู้พร้อม คือ ความเลือกพินธรรมอันมีอยู่ณะภายใน, หรือวิริยะสัมโพชฌงค์องค์บัญญาเครื่องตรัสรู้พร้อม คือความเพียรอันมีอยู่ณะภายใน, หรือปีติสัมโพชฌงค์องค์บัญญาเครื่องตรัสรู้พร้อม คือความปลื้มกายปลื้มใจอันมีอยู่ณะภายใน, หรือปัสสัทธิสัมโพชฌงค์องค์บัญญาเครื่องตรัสรู้พร้อม คือความสงบกายสงบจิตต์อันมีอยู่ณะภายใน, หรือสมาธิสัมโพชฌงค์องค์บัญญาเครื่องตรัสรู้พร้อม คือความที่จิตต์ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียวอันมีอยู่ณะภายใน, หรืออุเบกขาสัมโพชฌงค์องค์

ปัญญาเครื่องตรัสรู้พร้อม คือความมัธยัตร์เสายอารมณ์โดยควร อันมีอยู่ณะภายใน, เธอก็รู้ชัดว่า "เรามีอุเบกขาสัมโพชฌงค์อันมีอยู่ณะภายในหรือๆ ไม่มีอุเบกขาสัมโพชฌงค์อยู่ณะภายใน" เธอก็รู้ชัดว่า "เราไม่มีอุเบกขาสัมโพชฌงค์อยู่ณะภายใน." อนึ่งเธอรู้จักความที่อุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันยังไม่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นนั้นด้วย, อนึ่งเธอรู้จักความเจริญบริบูรณ์ของอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วนั้นด้วย. อย่างนี้ บางคราวภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ ฯลฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมคือโพชฌงค์ทั้ง ๗ อย่างนี้แล. จบข้อกำหนดด้วยองค์แห่งธรรม.

(เรื่องนี้ยังจะมีต่อไป)

ปริเฉทที่ ๕ หน้า ๔๙๑

อนุตตริยสูตร

ในฉักกนิบาต องฺคุตฺตรนิกาย หน้า ๔๔

พระครูปลัดอาจีณานุสิชฌน์ เปรียญ วัดราชประดิษฐ์ แปล.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จประทับณะพระวิหารเชตวันอาราม ของอนาถบิณฑิกคฤหบดี ใกล้กรุงสาวัตถี. สมัยนั้น พระองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว ทรงแสดงธรรมว่า ภิกษุทั้งหลาย กิจไม่มีกิจอื่นยิ่งขึ้นไปกว่าทั้งหลายเหล่านี้ ๖ประการ. กิจ ๖ ประการนั้นเป็นไฉน? (คือกิจอะไรบ้าง) ความเห็นไม่มีความเห็นอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ๑ ความฟังไม่มีความฟังอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ๑ ความได้ไม่มีความได้อื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ๑ ความศึกษาไม่มีความศึกษาอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ๑ ความบำเรอไม่มีความบำเรออื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ๑ ความตามระลึกไม่มีความตามระลึกอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ๑ (อันนี้สรุปแห่งอนุตตริย ๖ ประการ พระองค์ตรัสโดยอุทเทสนี้แล้ว จึงทรงแจกออกโดยพิสดารตามลำดับว่า) ภิกษุทั้งหลาย ความเห็นไม่มีความเห็นอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า เป็นไฉน?

ภิกษุทั้งหลาย คนบางคนในโลกนี้ ไปเพื่อจะดูจะเห็นช้างแก้วบ้าง, ไปเพื่อจะดูจะเห็นม้าแก้วบ้าง, ไปเพื่อจะดูจะเห็นดวงแก้วมณีบ้าง, อนึ่งหรือไปเพื่อจะดูจะเห็นของควรดูควรเห็นสูงต่ำ (ใหญ่น้อยประหลาดต่างๆบ้าง) ไปเพื่อจะดูจะเห็นสมณะหรือๆ พราหมณ์ ผู้มีความเห็นผิด ผู้ปฏิบัติผิด. ภิกษุทั้งหลาย ความดูความเห็นนั้นมีอยู่ (เมื่อผู้ใดปรารถนาจะไปดูแล้วแหละไป ผู้นั้นได้เห็นของประหลาดต่างๆ ก็คงได้ความสุขโสมนัสปรีดาอยู่.) เราหากล่าวว่าการเห็นนั้นไม่มีดังนี้ไม่, ก็แต่ว่าความเห็นนั้นนั่นเป็นของต่ำช้า เป็นของแห่งชาวบ้าน เป็นของบุถุชชน คนหนา ไม่เป็นของพระอริยะเจ้า ไม่เป็นความเห็นประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความปราศย้อม (เพื่อความชัด) ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความดับโดยไม่เหลือ (แห่งกิเลสมีราคเป็นต้น) ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความเข้าไปสงบระงับ (แห่งเครื่องร้อยมีราคเป็นต้น) ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความตรัสรู้พร้อม (ให้จิตดิ้นจากหลักคือกิเลส) ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อนิพพาน. (ดับเพลิงกิเลสเพลิงทุกข์). ก็ชนผู้ใดแล เป็นผู้มีความเชื่อตั้งลงมั่น เป็นผู้มีความรักตั้งลงมั่น ไปส่วนเดียวเลื่อมใสยิ่งนักแล้ว ไปเพื่อจะดูจะเห็นพระตถาคตเจ้าหรือๆ สาวกของพระตถาคตเจ้า. ความเห็นนั้นเป็นความเห็นล้ำเลิศประเสริฐกว่า

ความเห็นทั้งหลาย เป็นความเห็นเพื่อจะหมดจดวิเศษของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อจะก้าวล่วงความโศกและร่ำไรทั้งหลายเสียด้วยประการทั้งปวง เพื่อจะล่วงลับดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัสทั้งหลายเสีย เพื่อจะบัลลุอริยมรรคเครื่องนำสัตว์ออกไป เพื่อจะทำนิพพานให้แจ้ง. ชนผู้นั้นๆ เป็นผู้มีความเชื่อดิ่งลงมั่น เป็นผู้มีความรักตั้งลงมั่น ไปส่วนเดียว เลื่อมใสยิ่งนักแล้ว ไปเพื่อจะดูจะเห็นพระตถาคตเจ้าหรือ ๆ สาวกของพระตถาคตเจ้านี้ใด. อันนี้เรากล่าวว่า ความเห็นไม่มีความเห็นอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า. ความเห็นไม่มีความเห็นอื่นยิ่งขึ้นไปกว่าอย่างนี้. ความฟังไม่มีความฟังอื่นยิ่งขึ้นไปกว่าเป็นไฉน? ภิกษุทั้งหลาย คนบางคนในโลกนี้ ไปเพื่อจะฟังเสียงกลองบ้าง, ไปเพื่อจะฟังเสียงพิณบ้าง, ไปเพื่อจะฟังเสียงเพลงขับบ้าง, อนึ่งหรือไปเพื่อจะฟังเสียงควรฟังอันวิเศษอันสูงต่ำใหญ่น้อย (ประหลาดต่างๆ บ้าง) ไปเพื่อจะฟังธรรมของสมณะหรือ ๆ พราหมณ์ผู้มีความเห็นผิด ผู้ปฏิบัติผิด.

ภิกษุทั้งหลาย ความฟังนั้นมีอยู่, (เมื่อผู้ใดปรารถนาจะฟังแล้วแหละไป ผู้นั้นก็คงจะได้ฟังตามประสงค์ ได้ความสุขโสมนัสปรีดาอยู่) เราหากล่าวว่าการฟังนั้นไม่มีดังนี้ไม่, ก็แต่ว่าความฟังนั้นนั้น เป็นของต่ำช้า เป็นของแห่งชาวบ้าน เป็นของบุถุชนคนหนา ไม่เป็นของพระอริยเจ้า ไม่เป็นความ

พึงประกอบด้วยประโยชน์, ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความเบื่อหน่าย ฯลฯ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อนิพพาน. ก็ชนผู้ใดแล เป็นผู้มีความเชื่อตั้งลงมั่น เป็นผู้มีความรักตั้งลงมั่น ไปส่วนเดียว เลื่อมใสยิ่งนักแล้ว ไปเพื่อจะฟังธรรม (คำสั่งสอน) ของพระตถาคตเจ้าหรือๆสาวกของพระตถาคตเจ้า. ความฟังนั้นเป็นความฟังล้ำเลิศประเสริฐกว่าความฟังทั้งหลาย เป็นความฟังเพื่อจะหมดจดวิเศษของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อจะก้าวล่วงความโศกและร่ำไรเสียด้วยประการทั้งปวง เพื่อจะล่วงลับดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อจะบัลลุธรรมรรคเครื่องนำสัตว์ออกไป เพื่อจะทำนิพพานให้แจ้ง. ฯลฯ อันนี้เรากล่าวว่า ความฟังไม่มีความฟังอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ความเห็นไม่มีความเห็นอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ความฟังไม่มีความฟังอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า อย่างนี้. ความได้ไม่มีความได้อื่นยิ่งขึ้นไปกว่าเป็นไฉน? ภิกษุทั้งหลาย คนบางคนในโลกนี้ ได้ลาภคือบุตรบ้าง, ได้ลาภคือภรรยาบ้าง, ได้ลาภคือทรัพย์พัสดุของควรถนอมบ้าง, อนึ่งหรือได้ลาภอันสูงต่ำใหญ่น้อย (ของวิเศษต่างๆบ้าง) ได้ความเชื่อจำเพาะในสมณะหรือๆพราหมณ์ผู้มีความเห็นผิด ผู้ปฏิบัติผิด. ภิกษุทั้งหลาย ลาภนั้นมีอยู่, (เมื่อผู้ใดได้ ผู้นั้นเกิดความสุขโสมนัสปรีดายยู่) เรากล่าวว่าลาภนั้นไม่มีดังนี้ไม่, ก็แต่ว่าลาภนั้นนั้น เป็นลาภต่ำช้า เป็นของแห่งชาวบ้าน เป็นของบุถุชนคนหนา ไม่เป็นของพระอริยเจ้า ไม่เป็นลาภประเสริฐ

ด้วยประโยชน์, ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความเบื่อหน่าย ฯลฯ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อนิพพาน. ก็ชนผู้ใดแล เป็นผู้มีความเชื่อตั้งลงมั่น เป็นผู้มีความรักตั้งลงมั่น ไปส่วนเดียวเลื่อมใสยิ่งนักแล้ว ได้ความเชื่อจำเพาะในพระตถาคตเจ้า หรือๆสาวกของพระตถาคตเจ้า. ลาภนั้นเป็นลาภล้ำเลิศประเสริฐ กว่าลาภทั้งหลาย เป็นลาภเพื่อจะหมดจดวิเศษของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อจะก้าวล่วงความโศกและร่ำไรเสียด้วยประการทั้งปวง เพื่อจะล่วงลับดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อจะบัสสุอริยมรรคเครื่องนำสัตว์ออกไป เพื่อจะทำนิพพานให้แจ้ง ฯลฯ อันนี้เรากล่าวว่า ความได้ไม่มีความได้อื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ความเห็นไม่มีความเห็นอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ความฟังไม่มีความฟังอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ความได้ไม่มีความได้อื่นยิ่งขึ้นไปกว่าอย่างนี้. ความศึกษาไม่มีความศึกษาอื่นยิ่งขึ้นไปกว่าเป็นไฉน ? คนบางคนในโลกนี้ ศึกษาศิลปศาสตร์ช้างบ้าง, ศึกษาศิลปศาสตร์ม้าบ้าง, ศึกษาศิลปศาสตร์รถบ้าง, ศึกษาศิลปศาสตร์ธนูบ้าง, ศึกษาศิลปศาสตร์อาวุธทั้งปวงบ้าง, อนึ่งหรือศึกษาศิลปศาสตรที่ควรศึกษาสูงต่ำใหญ่น้อยต่างๆ (ตามที่ตนเห็นว่า จะมีคุณมีลาภผลบ้าง) ศึกษาธรรมลัทธิของสมณะหรือๆ พราหมณ์ผู้มีความเห็นผิด ผู้ปฏิบัติผิด. ความศึกษานั้นมีอยู่ (เมื่อคนผู้ใดศึกษาชำนาญ ก็ได้ลาภยศความสรรเสริญ และความสุขโสมนัสเพราะศิลปลมบัตินั้น เห็นประจักษ์อยู่)

เราหากล่าวว่า ความศึกษานั้นไม่มีดังนี้ใน, ก็แต่ว่าความศึกษานั้นนั้น เป็นความศึกษาต่ำช้า เป็นความศึกษาของชาวบ้าน เป็นของบุถุชชนคนหนา ไม่เป็นของพระอริยเจ้า ไม่เป็นความศึกษาประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความเบื่อหน่าย ฯลฯ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อนิพพาน. ก็ชนผู้ใดแล เป็นผู้มีความเชื่อตั้งลงมั่น เป็นผู้มีความรักตั้งลงมั่น ไปส่วนเดียว เลื่อมใสยิ่งนักแล้ว (มา) ศึกษาศีลยิ่งบ้าง, ศึกษาจิตต์ยิ่งบ้าง, ศึกษาปัญญายิ่งบ้าง, ณะธรรมวินัย อันพระตถาคตเจ้าให้รู้แจ้งทั่วไปแล้ว (ทรงแสดงแล้ว) ความศึกษานั้น เป็นความศึกษาล้ำเลิศประเสริฐกว่าศึกษาทั้งหลาย เป็นความศึกษาเพื่อจะหมดจดวิเศษของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อจะก้าวล่วงความโศกแหละร่ำไรเสียด้วยประการทั้งปวง เพื่อจะล่วงดับซึ่งทุกข์แหละโทมนัส เพื่อจะบัลลุอริยมรรคเครื่องฆ่ากิเลสออกไป เพื่อจะทำนิพพานให้แจ้ง. ฯลฯ อันนี้เราก็กล่าวว่า ความศึกษาไม่มีความศึกษาอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ความเห็นไม่มีความเห็นอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ความฟังไม่มีความฟังอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ความได้ไม่มีความได้อื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ความศึกษาไม่มีความศึกษาอื่นยิ่งขึ้นไปกว่าอย่างนี้. ความบำเรอไม่มีความบำเรออื่นยิ่งขึ้นไปกว่าเป็นไฉน? ภิกษุทั้งหลาย คนบางคนในโลกนี้ (ไป) บำเรอกษัตริย์บ้าง, บำเรอพราหมณ์บ้าง, บำเรอคฤหบดีบ้าง, อนึ่งหรือบำเรอบุทคล แลของ

ควรบำเรอสุงต่ำ (ใหญ่น้อยต่างๆ ตามที่ตนเห็นว่าจะมีคุณบ้าง) บำเรอสมณหรือๆ พราหมณ์ ผู้มีความเห็นผิด ผู้ปฏิบัติผิด; ความบำเรอนั้นมีอยู่, (บุทคลผู้บำเรอนั้นได้ประสบผล ได้ลาภยศ ความสรรเสิญ สุขโสมนัสอยู่) เราหากล่าวว่าการบำเรอนั้นไม่มีดังนี้ไม่, ก็แต่ความบำเรอนั้นนั้น เป็นความบำเรอต่ำช้า เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชนคนหมา ไม่เป็นของพระอริยเจ้า ไม่เป็นการบำเรอประกอบด้วยประโยชน์, ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความเบื่อหน่าย ฯลฯ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อนิพพาน. ก็ชนผู้ใดแล เป็นผู้มีความเชื่อตั้งลงมั่น เป็นผู้มีความรักตั้งลงมั่น ไปส่วนเดียวเลื่อมใสยิ่งนักแล้ว (มา) บำเรอพระตถาคตเจ้าหรือๆ สาวกของพระตถาคตเจ้า ความบำเรอนั้น เป็นความบำเรอล้ำเลิศประเสริฐกว่าความบำเรอทั้งหลาย เป็นความบำเรอเพื่อจะหมดจดวิเศษของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อจะก้าวล่วงความโศกแหละร่ำไรเสียด้วยประการทั้งปวง เพื่อจะล่วงดับดับสูญแห่งทุกข์แหละโทมนัส เพื่อจะบัลลุอริยมรรคเครื่องนำสัตว์ออกไป เพื่อจะทำนิพพานให้แจ้ง. ฯลฯ ฉันนี้เรากล่าวว่า ความบำเรอไม่มีความบำเรออื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ความเห็นไม่มีความเห็นอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ความฟังไม่มีความฟังอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ความได้ไม่มีความได้อื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ความศึกษาไม่มีความศึกษาอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ความบำเรอไม่มีความบำเรออื่นยิ่งขึ้นไปกว่า อย่างนี้. ความตาม

ระลึกไม่มีความตามระลึกอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า เป็นไฉน? ภิกษุทั้งหลาย คนบางคนในโลกนี้ ระลึกถึงลาภคือบุตรบ้าง, ระลึกถึงลาภคือภรรยาบ้าง, ระลึกถึงลาภคือทรัพย์ (พัสดุเงินทองเป็นต้น) บ้าง, ยิ่งหรือระลึกถึงลาภสูงต่ำใหญ่น้อย (ของควรระลึกต่างๆ ตามที่ตนเห็นว่าจะมีคุณบ้าง) ระลึกถึงสมณหรือๆพราหมณ์ผู้มีความเห็นผิด ผู้ปฏิบัติผิด. ภิกษุทั้งหลาย ความระลึกถึงนั้นมีอยู่ (เมื่อบุคคลมาระลึกถึงฉนั้นแล้ว ก็อาจจะบันเทาทุกข์โทมนัสให้บางเบาเสียได้ แหละให้เกิดสุขโสมนัสปรีดาอยู่) เราหากล่าวว่า ความระลึกถึงนั้นไม่มีดังนี้ไม่, ก็แต่ว่าความระลึกถึงนั้นนั้น เป็นความระลึกถึงต่ำช้า เป็นของชาวบ้าน เป็นของบุถุชชนคนหนา ไม่เป็นของพระอริยเจ้า ไม่เป็นความระลึกถึงประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความเบื่อหน่าย ฯลฯ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อนิพพาน. ก็ชนผู้ใดแล เป็นผู้มีความเชื่อดิ่งลงมั่น เป็นผู้มีความรักดิ่งลงมั่น ไปส่วนเดียวเลื่อมใสยิ่งนักแล้ว (มา) ระลึกถึงพระตถาคตเจ้าหรือๆสาวกของพระตถาคตเจ้า. ความระลึกถึงนั้น ล้ำเลิศประเสริฐกว่าความระลึกถึงทั้งหลาย เป็นความระลึกถึงเพื่อจะหมดจดวิเศษของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อจะก้าวล่วงความโศกแหละร่ำไรเสียด้วยประการทั้งปวง เพื่อจะล่วงลับดับสูญแห่งทุกข์แหละโทมนัส เพื่อจะบัลลุอริยมรรคเครื่องนำสัตว์ออกไป เพื่อจะทำนิพพานให้แจ้ง.

ฯ ล ฯ อันนี้เรากล่าวว่า ความระลึกถึงไม่มีความระลึกถึงอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า. ภิกษุทั้งหลาย กิจไม่มีกิจอื่นยิ่งขึ้นไปกว่าทั้งหลาย ๒ ประการเหล่านี้แล.

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเทศนาพระสูตรนี้จบลงแล้ว จึงตรัสนิคมคาถามีความว่า บัณฑิตทั้งหลาย ได้ความเห็นไม่มีความเห็นอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า อนึ่งความฟังไม่มีความฟังอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ได้ลาภไม่มีลาภอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ยินดีณะความศึกษาไม่มีความศึกษาอื่นยิ่งขึ้นไปกว่าแล้ว เข้าไปใกล้บุคคลพิเศษผู้ควรบำเรอทั้งหลายยืนอยู่แล้ว (คือได้อุปัฏฐากท่านผู้ควรบำเรอทั้งหลาย) เจริญความตามระลึก อันประกอบพร้อมจำเพาะด้วยความสงัดอันเกษม ไปยังอมตะ คือ นิพพาน เป็นผู้บันเทิงนักณะความไม่ประมาท เป็นผู้รักษาตนโดยไม่เหลือ เป็นผู้สำรวมด้วยดีแล้ว ทุกข์ดับสนิทณะที่ใด บัณฑิตทั้งหลายนั้น สุกไปตามกาลณะที่นั้น ด้วยประการฉะนี้แล.

ปัญหาพยากรณ์

ใน อนุตตริยสูตร โดยปุจฉาเลวิสัชนา

พระครูปลัดอาจีคณานุสิฐมน์ เปรียญ วัดราชประดิษฐ์ แต่ง.

ปุ. ท่านเข้าใจความในพระสูตรนี้หรือไม่?

วิ. ข้าพเจ้าก็เข้าใจอยู่บ้าง

ปุ. ขอท่านจงย่อความให้ข้าพเจ้าฟังสักหน่อย ด้วยความในพระสูตรนี้ซ้ำๆกันมากฟังดูก็พ้นเมื่อย พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนาอย่างไร?

วิ. ตรัสเทศนาแก่ภิกษุทั้งหลายว่า กิจทั้งหลายไม่มีกิจอื่นยิ่งขึ้นไปกว่านั้น คือความเห็น ๑ ความฟัง ๑ ความได้ ๑ ความศึกษา ๑ ความบำเรอ ๑ ความระลึก ๑ รวม ๖ อย่างเท่านี้.

ปุ. ท่านอธิบายย่อนัก ขอให้พิสดารอีกสักหน่อย?

วิ. ถ้าอย่างนั้นข้าพเจ้าจะอธิบายตามความประสงค์ ข้อซึ่งบุทคลมีความเชื่อความรักตั้งลงมั่นไปส่วนเดียว เลื่อมใสยิ่งนักไปเห็นพระตถาคตเจ้า หรือสาวกของพระตถาคตเจ้า ชื่อว่าความเห็นอันประเสริฐ. ข้อซึ่งบุทคลมีความเชื่อความรักตั้งลงมั่นไปฟังธรรมของพระตถาคตเจ้า หรือสาวกของพระตถาคตเจ้า ชื่อว่าความฟังอันประเสริฐ. ข้อซึ่งบุทคลมีความเชื่อความรัก

ตั้งลงมั่น มาได้ความเชื่อในพระตถาคตเจ้า หรือสาวกของพระตถาคตเจ้า ชื่อว่าความได้อันประเสริฐ. ข้อซึ่งบุทคลมีความเชื่อความรักตั้งลงมั่น มาศึกษาสิกขาทั้ง ๓ คืออธิศีล อธิจิตต อธิปัญญา ในธรรมวินัยพระตถาคตเจ้าทรงแสดงแล้ว ชื่อว่าความศึกษาอันประเสริฐ. ข้อซึ่งบุทคลมีความเชื่อความรักตั้งลงมั่น มาบำเรอปฏิบัติพระตถาคตเจ้า หรือสาวกของพระตถาคตเจ้า ชื่อว่าความบำเรออันประเสริฐ. ข้อซึ่งบุทคลมีความเชื่อความรักตั้งลงมั่น มาระลึกถึงพระตถาคตเจ้า หรือสาวกของพระตถาคตเจ้า ชื่อว่าความระลึกอันประเสริฐ.

ปุ. ท่านอธิบายนี้ก็ทราบอยู่แต่หาชัดไม่ ขอท่านจงอธิบายทีละข้อๆต่อไปอีก?

วิ. จะอธิบายทีละข้อต่อไปอีกก็ได้ จะต้องตัดความตามประสงค์ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสว่า กิจไม่มีกิจอื่นยิ่งขึ้นไปกว่านั้น จะอธิบายนอกจากอนุตตริยกิจนี้บ้างพอสมควร ถ้าจะอธิบายความให้พิสดาร ก็จะพาให้พ้นเผื่อช้าเวลาไป ทัสสนานุตตริยกิจนั้น ท่านได้อธิบายไว้ในกถามรรคมงคลคาถาที่ ๘ น่า ๖๓ ก็มี ถ้าประสงค์จะทราบอีกจงดูในที่นั้น

ปุ. ถ้าอย่างนั้น จงอธิบายพอสมควร ข้อซึ่งว่าความเห็นอันประเสริฐนั้นอย่างไร?

วิ. คนบางคนในโลกนี้ ไปเพื่อจะดูช้างแก้วเป็นต้น พระผู้มีพระภาคหาตรัสว่าประเสริฐไม่ เพราะไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน ถ้าบุทคลผู้ใด มีความเชื่อความรักตั้งลงมั่น ไม่หวั่นไหวเลื่อมใสยิ่งนัก ไปเพื่อจะดูจะเห็นพระตถาคตเจ้า หรือตถาคตสาวก ความเห็นนั้นประเสริฐกว่าความเห็นทั้งหลาย เป็นความเห็นเพื่อจะหมดจดวิเศษของสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าความเห็นอันประเสริฐ

ปุ. ความเห็นเพื่อจะหมดจดวิเศษของสัตว์ทั้งหลายนั้น จะหมดจดวิเศษได้ด้วยอะไร?

วิ. คือเพื่อจะก้าวล่วงความโศกความร่ำไรเสียให้หมด เพื่อจะไม่ตั้งอยู่แห่งทุกข์แลโทมนัสได้ เพื่อบรรลุหนทางอันประเสริฐเครื่องนำทำสัตว์ออกไปจากทุกข์ เพื่อจะทำพระนิพพานให้เห็นแจ้งประจักษ์, จึงชื่อว่าความเห็นอันประเสริฐ

ปุ. คำที่พระองค์ตรัสว่า เป็นความเห็นเพื่อจะหมดจดวิเศษของสัตว์ทั้งหลาย ไปจนถึงเพื่อจะทำนิพพานให้แจ้งนั้น ทรงแสดงหนทางนิพพานไม่ใช่หรือ?

วิ. ทรงแสดงหนทางนิพพานนั้นเอง, เหมือนที่มาในมหาสติปัฏฐานสูตร ทรงแสดงสติปัฏฐาน ๔ ว่าเป็นหนทางเครื่องไปอันเดียว ว่าสติปัฏฐาน ๔ เป็นทางเครื่องไปอันเดียว เพื่อความหมดจดวิเศษของสัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ เพื่อความทำนิพพานให้แจ้ง.

อันนี้ก็ทรงแสดงหนทางพระนิพพานเหมือนฉะนั้น. อนึ่งในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ทรงแสดงมัชฌิมาปฏิปทาว่าเป็นไปพร้อมเพื่อนิพพานว่า ภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทาไปโดยสถานกลางไม่เข้าไปใกล้ส่วนสามกทั้ง ๒ นั้น นั้น พระตถาคตเจ้าตรัสรู้พร้อมจำเพาะแล้ว เป็นปฏิปทาทำจักษุ ทำญาณรอบรู้ เป็นไปพร้อมเพื่อความเข้าไปสงบ เพื่อความรู้จำเพาะ เพื่อความตรัสรู้พร้อม เพื่อนิพพานดังนี้ อนึ่งในอัคคัปปสาทสูตร ทรงแสดงว่า วิราคธรรมเป็นชื่อของนิพพานว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นสังขตบ้างจัย ปรุงแต่งหรือ ๆ เป็นอสังขตใช่ธรรมที่บ้างจัย ปรุงแต่ง (มีมากน้อย) เพียงเท่าใด วิราคธรรมเป็นที่ปราศย้อม เป็นที่ชืด นักปราชญ์กล่าวว่าเลิศกว่าสังขตอสังขตธรรมเหล่านั้น วิราคธรรมนี้ใดเล่า เป็นที่คลายถอนความเมาออกเสียได้สิ้นจากสันดานสัตว์ ธรรมเป็นที่นำความอยากดื่มเสียให้เสื่อมสูญ ธรรมเป็นที่ถอนอาลัยขึ้นเสียด้วยประการทั้งปวง ธรรมเป็นที่เข้าไปตัดวัฏฏของหมุน (คือกรรมแหละกิเลสแหละวิบากเสีย,) ธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา ธรรมเป็นที่ปราศย้อม เป็นที่ชืด ธรรมเป็นที่ดับสนิท (แห่งกิเลสทั้งปวง) ธรรมชาติเป็นที่ดับ (เพลิงกิเลสแลกองทุกข์) ดังนี้ อนึ่งในวิราคสัญญาแลนิโรธสัญญาทรงแสดงว่า ธรรมชาตินั้นสงบ ธรรมชาตินั้นประณีตยอดยิ่ง คือว่า ธรรมเป็นที่รวบสังขารทั้งปวง ธรรมเป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง ธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา ธรรมเป็นที่ปราศย้อม

เป็นที่ซ่อน ธรรมเป็นที่ดับ ธรรมชาติเป็นที่ดับดังนี้, ธรรมทั้งหลายที่กล่าวมานี้ ก็ล้วนแสดงนิพพานทั้งสิ้น.

ปุ. นิพพานนั้นอยู่ที่ไหน นิพพานนั้นอย่างไร ?

วิ. เราเป็นบุถุชชนก็ไม่สามารถที่จะรู้ได้ว่านิพพานนั้นอยู่ที่ไหน แม้ถึงพระผู้มีพระภาคก็หาทรงแสดงชี้องค์นิพพานนั้นให้บุถุชชนรู้แจ้งชัดได้ไม่ ด้วยนิพพานเป็นของสุขุมเลียดนัก เพราะฉนั้นจะพูดมากก็พาให้พ้นเผื่อไป จะกล่าวแต่ย่อๆพอได้ใจความว่านิพพานดับเพลิงกิเลสเพลิงทุกข์เท่านั้น.

ปุ. ดับเพลิงกิเลสเพลิงทุกข์นั้นอย่างไร ?

วิ. ราคะความกำหนัด โทษะความประทุษร้าย โมหะความหลง ๓ อย่างนี้ ชื่อว่าเพลิงกิเลส. ชาติความเกิด ชราความแก่ มรณะความตาย โสกความแห้งใจ ปริเทวะความร่ำไร ทุกขความเจ็บกาย โทมนัสความเสียใจ อุปายาสความคับแค้นใจ ๘ อย่างนี้ ชื่อว่าเพลิงทุกข์. เพลิงทั้ง ๒ นี้ ไม่มีในนิพพาน จึงว่านิพพานดับเพลิงกิเลสเพลิงทุกข์อย่างนี้. อนึ่งถ้าจะตัดความให้สั้นก็ว่าดับเพลิงกิเลสนั้นนั่นแหละเป็นใหญ่กว่าดับเพลิงทุกข์ ถ้าเพลิงกิเลสดับแล้ว เพลิงทุกข์ไม่ต้องว่าคงดับไปเอง. ชาติความเกิดไม่มีแล้ว เพลิงทุกข์ต่อๆไปมีชราเป็นต้นก็ไม่มี เพราะดับเพลิงกิเลสเสียได้แล้วดังนี้ ถ้าจะว่าตามความประสงค์โดยตรงของพระสัสสนาพุทธริยกิจนี้ ก็คือความที่บุคคลเป็นผู้มีความเชื่อความ

รักอันตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ไปเพื่อจะดูจะเห็นพระตถาคตเจ้า หรือตถาคตสาวกแล้ว ก็เพื่อจะทำนิพพานให้แจ้งประจักษ์เท่านั้น จึงชื่อว่าเป็นความเห็นอันล้ำเลิศประเสริฐได้

ปุ. ความเห็นอันประเสริฐนั้นพอเข้าใจได้อยู่, ข้อซึ่งว่าความฟังอันประเสริฐนั้นอย่างไรเล่า?

วิ. บุทคลผู้ใดเป็นผู้มีความเชื่อ ความรักตั้งลงมั่นไม่หวั่นไหว ไปฟังธรรมของพระตถาคตเจ้า หรือตถาคตสาวก ฟังแล้วทำในจิตต์โดยแยบคายอุบายที่ชอบ ได้ปฏิบัติตามธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า ยึดหน่วงธรรมคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าให้เป็นที่ตั้งแล้ว เพื่อจะทำมรรคผลนิพพานให้แจ้งประจักษ์. จึงชื่อว่าเป็นความฟังอันประเสริฐได้

ปุ. ข้อซึ่งว่าการฟังธรรมของพระตถาคตเจ้า หรือตถาคตสาวกนั้น จะฟังธรรมอะไร?

วิ. ธรรมอะไรที่เป็นธรรมคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า ตั้งใจฟังแล้วก็คงสำเร็จประโยชน์ ถ้าไม่ตั้งใจฟังก็หาสำเร็จประโยชน์อะไรไม่ ถ้าฟังแล้วมาทำในจิตต์โดยแยบคายอุบายที่ชอบปฏิบัติตามธรรมนั้น ก็คงสำเร็จประโยชน์คุณแก่ผู้ฟังนั้นได้ จะกล่าวพิสดารไปก็คงไม่พ้นอรรถกถาจารย์ท่านกล่าวไว้โดยสังเขปว่า ความฟังถ้อยคำพรรณาคุณของพระรัตนตรัย กับฟังพุทธวจนะคือประชุมแห่งปิฎกสาม ชื่อว่าสาสนปฏิคฺคหกิจ ถ้าประสงค์จะ

ทราบต่อไปอีก จงดูที่ท่านกล่าวไว้ในกถามรรคมงคลคาถาที่ ๗ น่า ๑๒๖๐ ที่ ๘ น่า ๖๙ นั้น

ปุ. ถ้ากระนั้น ขอท่านจงอธิบายข้อซึ่งว่าความได้อันประเสริฐต่อไปอีก ความได้อันประเสริฐนั้น จำเพาะได้ความเชื่อในพระตถาคตเจ้า หรือตถาคตสาวกเท่านั้นหรือ?

วิ. ความได้ความเชื่ออันประเสริฐก็ต้องจำเพาะเท่านั้น ความเชื่อกรรมเชื่อผลเป็นต้น ก็ไม่ประเสริฐเหมือนได้ความเชื่อในพระตถาคตเจ้า หรือตถาคตสาวก ข้อซึ่งว่าได้ความเชื่อในพระตถาคตเจ้านั้น ถ้าจะเทียบในที่มากก็ได้หลายสถาน เหมือนพละ ๕ แหละอริยทรัพย์ ๗ ประการเป็นต้นนั้น ก็แสดงความเชื่อโพธิญาณบัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้าทั้งสิ้น.

ปุ. ความเชื่อโพธิญาณนั้นอย่างไร?

วิ. คือเชื่อจริงเห็นจริงลงในพระคุณว่า พระผู้มีพระภาคเป็นพระอรหันต์ ผู้ควรผู้ไกล ผู้ตรัสรู้ชอบเองแล้ว ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาแหละจรณะแล้ว ผู้เสด็จไปดีแล้ว ผู้รู้โลกแจ้งชัด ผู้สารถีของบุรุษควรทรมานไม่มีสารถีอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ผู้ศาสดาของเทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้ตรัสรู้แล้ว ตื่นแล้ว บานแล้ว ผู้มีคุณเครื่องคบหาเป็นที่นับถือสันพันดังนี้. ความเชื่อโพธิญาณของพระตถาคตเจ้านี้ เป็นความเชื่ออันประเสริฐกว่าความเชื่อทั้งหลาย เพราะว่าพระอริยบุทคล จะได้บัลลุมรรคผลก็ต้อง

อาศัย ศัทธา ความเชื่อก่อน เหมือน พระเบ็ญจวัคคีย เป็นต้น ฉนั้น ศัทธา ความเชื่อโพธิญาณ ปัญญาตรัสรู้ ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้น ถ้าจะแจกออกไปอีกก็เป็น ๒ อย่าง คือโลกิยศัทธา ๑ โลกุตตรศัทธา ๑ ความเชื่อที่เกิดแก่กัลยาณปุถุชน เพราะฟังธรรม เป็นต้นเท่านั้น ไม่ได้บัลลุอริยมรรคอริยผล ชื่อว่าโลกิยศัทธา, ความเชื่อเสร็จมาด้วยทำอริยมรรคอริยผลให้แจ้ง ชื่อว่าโลกุตตร ศัทธา. เหมือนเมื่อพระเบ็ญจวัคคีย ได้ฟังพุทธพจน์ ตรัสโดยเหตุ โดยผลอันมั่นคงแล้ว เชื่อลงในพระองค์ตัดสัมมาสัมโพธิญาณ ตั้งจิตคิดจะตรัสรู้ ตั้งโสตลงสดับพระธรรมเทศนา ยังไม่ถึง โสดาปัตติมรรค เพียงนี้ชื่อว่าโลกิยศัทธา จำเดิมแต่เกิดธรรมจักษุ บัลลุโสดาปัตติมรรคแล้ว ความเชื่อนั้น ชื่อว่าโลกุตตรศัทธา ศัทธา ที่ว่ามานี้ก็เพื่อจะให้ทราบว่าศัทธานั้นมีอย่างนั้น ถ้าจะว่าโดยตรง ศัทธาในสาสนานุตตริยกิจนี้ ประสงค์ศัทธาของบุคคลผู้ได้ความเชื่อ ความเลื่อมใสอันมั่นคงในพระตถาคตเจ้า หรือตถาคตสาวกแล้ว เพื่อจะทำมรรคผลนิพพานให้แจ้งประจักษ์ จึงชื่อว่าเป็นความได้ อันประเสริฐแท้, พระธรรมกถาจารย์ท่านกล่าวว่า ความได้อริย ทรัพย์ทั้ง ๗ อย่าง ชื่อว่าสาสนานุตตริยกิจดังนี้ ความในพระสูตร นี้กล่าวว่าได้ความเชื่ออย่างเดียว ข้าพเจ้าพิจารณาดูเห็นว่า เนื้อความในพระสูตรนี้ ประสงค์บุคคลที่ได้ความเชื่อความเลื่อมใส อันมั่นคง แลปฏิบัติตามธรรมโอวาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า

จริงๆที่เดียว ปรารถนาเพื่อจะทำนิพพานให้แจ้งประจักษ์จริงๆ บุทคลเช่นนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่าอริยทรัพย์อีก ๖ อย่าง คือ ศีล ทิริโอตตัปป สุต จาคะ ปัญญานั้น ไม่ต้องกล่าวก็คงได้อยู่เอง เพราะหาได้กล่าวด้วยบุทคลสักว่าได้ความเชื่อความเลื่อมใสนั้นไม่.

ปุ. ข้อซึ่งว่าความศึกษาอันประเสริฐ เป็นไฉนเล่า?

วิ. คนผู้ใดเป็นผู้มีความเชื่อความรักตั้งลงมั่นไม่หวั่นไหว มาศึกษาไตรสิกขา คือ อธิศีล อธิจิตต์ อธิปัญญา ในธรรมวินัยของพระตถาคตเจ้า ทรงแสดงแล้วนั้น ชื่อว่าความศึกษาอันประเสริฐ

ปุ. อธิศีล อธิจิตต์ อธิปัญญานั้น ศึกษาอย่างไร?

วิ. ความที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มาสำรวมระวังแล้วด้วยการรวังคือปาติโมกขศีล เป็นเบื้องต้น เป็นปากเป็นประธานของกุศลธรรม ถึงพร้อมด้วยมารยาทกายวาจา แหล่งโคจรที่เที่ยวดีงาม มีปรกติเห็นภัยในโทษทั้งหลายจะพึงเว้น มีอณูเป็นประมาณ สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่ ชื่อว่าศีลอันยิ่งควรศึกษา ความที่ภิกษุสงัดแล้วจากกามทั้งหลาย สงัดแล้วจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุฌานที่ ๑ มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ฌานที่ ๒ อันระงับวิตกวิจารเสีย คงแต่องค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา ฌานที่ ๓ อันระงับปีติเสีย คงแต่องค์ ๒ คือสุขกับเอกัคคตา ฌานที่ ๔ อันระงับสุขเสียได้มาเสีย มีองค์ ๒ คืออุเบกขากับเอกัคคตา สำเร็จอิริยาบถอยู่ ชื่อว่าจิตต์อันยิ่งควรศึกษา. ความที่

ภิกษุมารู้แจ้งประจักษ์ชัด อริยสัจทั้ง ๔ คือทุกข์ แหละเหตุเครื่องเกิดขึ้นพร้อมแห่งทุกข์ แหละธรรมเป็นที่ดับทุกข์ แหละข้อปฏิบัติให้สัตว์ถึงความดับทุกข์ โดยแจ้งชัดตามความเป็นจริง ชื่อว่าปัญญาอันยิ่งควรศึกษา เมื่อกล่าวโดยตรงแล้ว ปาติโมกขะคือเป็นปากเป็นประธานของกุศลธรรม คือสิกขาบทบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคทรงแต่งตั้งไว้เป็นพุทธอาณาทั้งปวง ชื่อว่าศีลอันยิ่ง จิตต์ในสมาบัติ ๘ ซึ่งเป็นบาทของวิปัสสนา แหละมรรคจิตต์ผลจิตต์ ชื่อว่าจิตต์อันยิ่ง ปัญญาอันประกอบด้วยมรรคแหละผล ชื่อว่าปัญญาอันยิ่ง สิกขา ๓ ประการ ซึ่งมีแต่ในพุทธกาล ท่านประสงค์ว่า อธิศีล อธิจิตต์ อธิปัญญา อย่างนี้ เพราะฉนั้น ความศึกษา อธิศีล อธิจิตต์ อธิปัญญา เพื่อจะทำมรรคผลนิพพานให้แจ้งประจักษ์ ชื่อว่าความศึกษาอันประเสริฐ

ปุ. ความศึกษาอันประเสริฐนั้น พอเข้าใจความได้อย่างย่อ ๆ ขอท่านจงอธิบายต่อไปอีก ข้อซึ่งว่าความบำเรออันประเสริฐนั้น จำเพาะบำเรอพระตถาคตเจ้า กับตถาคตสาวกเท่านั้นหรือ?

วิ. ก็ต้องจำเพาะเท่านั้น จะบำเรออย่างอื่นก็ไม่ประเสริฐ, พระตถาคตเจ้า หรือตถาคตสาวก เป็นบุทคลผู้ควรบำเรออันประเสริฐแท้.

ปุ. เพราะเหตุไฉน พระตถาคตเจ้า หรือตถาคตสาวก จึงเป็นบุทคลผู้ควรบำเรออันประเสริฐเล่า?

วิ. เพราะท่านเป็นพระอรหันต์ผู้ควรผู้ไกลนั่นซิ, จึงเป็นบุคคลผู้ควรบำเรออันประเสริฐ

ปุ. เป็นผู้ควรผู้ไกลอย่างไรเล่า?

วิ. ท่านเป็นผู้ควรซึ่งสักการเคารพนอบนบกรายไหว้ทุกสิ่ง ที่ใครจะพึงทำแก่ท่าน เพราะสันดานของท่านบริสุทธิ์ ความยินดีเพราะเหตุฉนั้นไม่มีแก่ท่าน ถึงใครๆจะไม่สักการเคารพเป็นต้น ท่านก็ไม่ยินร้าย ไม่โทมนัสขัดเคืองอะไร, เพราะกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้ยินดียินร้ายนั้น ท่านละเสียได้สิ้นเชิงแล้ว. ท่านเป็นผู้ไกลกิเลสไกลอาสวะ คือท่านละเสียได้แล้ว ตัดรากเง่าขึ้นเสียสิ้นแล้ว, ซึ่งนักปราชญ์ควรเล็งดูว่า พระอรหันต์ทั้งหลายท่านเป็นผู้ถึงความสุขแล้วหนอ, ตัณหาเครื่องดิ้นรนของท่านเหล่าใดไม่มี แม้จะค้นหาก็ไม่ได้ เพราะละเสียได้สิ้นแล้ว ท่านเป็นผู้ถาวรมั่นคงจริงแล้ว ดังนี้. พระตถาคตเจ้า หรือตถาคตสาวก เป็นผู้ควรผู้ไกลอย่างนี้ จึงเป็นผู้ควรบำเรออันประเสริฐแท้. คุณที่วิเศษอื่นๆยังมีอยู่มากนัก ชักมาว่าพอให้ทราบ เพื่อประสงค์บุคคลผู้ควรบำเรอเท่านั้น เพราะฉนั้นบุคคลผู้ใดเป็นผู้มีความเชื่อความรักตั้งลงมั่นไม่หวั่นไหว ไปบำเรอปฏิบัติพระตถาคตเจ้าหรือตถาคตสาวก ด้วยกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อันชอบประกอบด้วยเมตตา ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อจะให้ผู้นั้นทำ

มรรคผลนิพพานให้แจ้งประจักษ์, จึงชื่อว่า เป็นการบำเรออันล้ำเลิศประเสริฐได้.

ปุ. ความระลึกอันประเสริฐนั้นอย่างไรเล่า?

วิ. ถ้าคนผู้ใด เป็นผู้มีความเชื่อความรักตั้งลงมั่นไม่หวั่นไหว ระลึกถึงพระตถาคตเจ้า หรือตถาคตสาวก ความระลึกถึงนั้นประเสริฐกว่าความระลึกถึงทั้งหลาย.

ปุ. ความระลึกถึงอันประเสริฐนั้น จำเพาะระลึกถึงพระตถาคตเจ้ากับตถาคตสาวก เท่านั้นหรือ?

วิ. ไม่มีเท่านั้น จะระลึกถึงให้ครบรตนทั้ง ๓ คือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ก็ได้

ปุ. ระลึกถึงกัมมัฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่งอีก จะได้หรือไม่?

วิ. จะระลึกถึงกัมมัฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่งอีกก็ได้. ข้าพเจ้าพิจารณาความตามนัยนิคมถาคาที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เจริญความตามระลึกอันประกอบพร้อมจำเพาะด้วยความสงัดอันเกษม ไปยังอมฤตคือนิพพานดังนี้นั้น ก็เห็นว่าความระลึกนั้นไม่มีอย่างเดียว หนทางนิพพานก็ไม่มีทางเดียว จะเดินทางไหนก็ได้ กัมมัฏฐานก็ไม่มีอย่างเดียว จะชอบระลึกกัมมัฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ทำกัมมัฏฐานนั้นให้เป็นที่ตั้งเป็นประธานแล้วเจริญวิปัสสนา เพื่อจะทำมรรคผลนิพพานให้แจ้งประจักษ์. ความระลึกอย่างนี้ ชื่อว่า

เป็นความรู้สึกอันประเสริฐได้. ข้าพเจ้าจะรวมความอธิบาย ในอนุตตริยสูตรนี้ทั้งสิ้น ความว่า บุทคลผู้ใดสักว่าเป็นผู้มีความเชื่อความเลื่อมใสในพระตถาคตเจ้า หรือตถาคตสาวกเท่านั้น ก็ไม่นับว่าเป็นอนุตตริยกิจได้ ต้องเป็นผู้มีความเชื่อความเลื่อมใสอันมั่นคงจริงๆ แล้ว ทำอนุตตริยกิจ ๖ ประการ มีความเห็นเป็นต้นนั้นให้เป็นหลักประธานที่ตั้งแล้ว เพื่อจะทำนิพพานให้แจ้งประจักษ์, จึงชื่อว่าเป็นกิจไม่มีกิจอื่นยิ่งขึ้นไปกว่าได้.

ปุ. เนื้อความในพระสูตรนี้ทั้งสิ้น ประสงค์ข้อความอะไรเป็นอย่างยิ่ง?

วิ. ประสงค์นิพพานนั่นซี เป็นอย่างยิ่ง, ได้แปลไว้ในพระสูตรนั้นว่า เป็นไปพร้อมเพื่อนิพพานดังนี้ ทุกๆข้อไม่ใช่หรือ?

ปุ. ถูกละ, ข้าพเจ้าเชื่อไปแล้ว.

วิ. เราปุจฉาวิสัชชนากันมานานแล้ว ก็ควรจะหยุดได้ละ

ปุ. อย่าเพ่อก่อน ข้าพเจ้าขอถามอีกนิดหนึ่ง อนุตตริยกิจ ๖ ประการนี้ เกิดมีขึ้นเพราะอาศัยอะไรเล่า?

วิ. เพราะอาศัยบุทคลเอก คือพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลกนั่นซี, เหมือนที่มาในเอกปุคคลบาฬีพระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุทคลเอก คือพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อเกิดขึ้นในโลก เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนมาก เพื่อความสุข

แก่ชน มาก เพื่อ ระ อนุเคราะห์ สัตวโลก เพื่อ ประโยชน์ ที่ สัตว์ ต้อง ประสงค์ เพื่อ ประโยชน์ เกื้อกูล เพื่อ ความ สุข แก่ เทพดา มนุษย์ ทั้ง หลาย. เมื่อ บุทคล เอก เกิด ขึ้น ในโลก ความ ปรากฏ ของ บุทคล เอก เปน ความ ปรากฏ แห่ง จักษุ อัน ใหญ่ แห่ง แสง สว่าง แหละ รัศมี อัน ใหญ่ เปน ความ ปรากฏ แห่ง อนุตตริยกิจ ๖ ประการ ดังนี้ ก็ เพราะ อาศัย บุทคล เอก คือ พระ ตถาคต อรหันต สัมมา สัม พุทธเจ้า เกิด ขึ้น ในโลก นั้น เอง

วิ. ข้าพเจ้า ชักเอก ปุคคลบาฬี มา ให้ ท่าน ฟัง โดย สังเขป เท่า นี้ พอ เข้าใจ ได้ หรือ ยัง

ปุ. พอเข้าใจได้ แล้ว ควร หยุด ได้ ละ.

พระไตรปิฎกสังคหะ

ปริวารปริเฉทที่ ๖ หน้า ๕๒๑

จูฬเวทัลลสูตร

มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ หน้า ๕๒๑

พระเทพกวี วัดพิชัยญาติการาม แปล.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอยู่ในเวฬุวัน ซึ่งเป็นที่ประทานเหยื่อแก่กระแต (หรือกระรอก) ใกล้กรุงราชคฤห์.

ครั้งนั้น อุบาสกชื่อวิสาขะ เข้าไปยังสำนักนางภิกษุณีธัมมทินนา ถวายนมัสการแล้ว นั่งณะที่ควรส่วนข้างหนึ่ง จึงถามปัญหาปวารภจตุสัจจธรรมว่า "พระแม่เจ้า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สักกายะ สักกายะ กายของตน ๆ" ดังนี้ ธรรมอย่างไรเล่า พระองค์ตรัสว่า กายของตน"?

นางธัมมทินนาภิกษุณี วิสัชนาว่า "วิสาขะ อุบาสกผู้มีอายุ ขันธ์ทั้งหลายที่เป็นอุปาทานเหล่านี้ คือกองรูปเป็นอุปาทาน, กองเวทนาเป็นอุปาทาน, กองสัญญาเป็นอุปาทาน, กองสังขารเป็นอุปาทาน, กองวิญญาณเป็นอุปาทาน; อุปาทานักขันธ์ ๕ ประการนี้แล พระองค์ตรัสว่า กายของตน."

วิสาขอุบาสก ก็อนุโมทนาชื่นชมตามภาษิตข้อต้น ของนาง ธัมมทินนาภิกษุณีว่า "ดีละพระแม่เจ้า" ดังนี้แล้ว จึงถามปฤษณายิ่งขึ้นไปว่า "พระแม่เจ้า ซึ่งพระองค์ตรัสว่า สักกายสมุทัยๆ ธรรมเป็นที่เกิดขึ้นพร้อมแห่งสักกายะๆ (ปัญจุปาทานักขันธ์นั้น)ๆ, คืออย่างไร"?

ธ. "ตัณหา อันสหภาพเกิดในจิตต์เป็นเครื่องผันแปรของสัตว์อันใด ให้สัตว์เรียกร้องหาความเกิดอีก ไปพร้อมด้วยความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิน มักเพลินเฉพาะในภพ (หรือในอารมณ์) นั้นๆ, ตัณหานั้น ๓ อย่าง คือ กามตัณหาหนึ่ง, ภวตัณหาหนึ่ง, วิภวตัณหาหนึ่ง, นี่แล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมเป็นที่เกิดขึ้นพร้อมแห่งสักกายะ".

วิ. "พระผู้มีพระภาคตรัสอยู่ว่า สักกายนิโรธๆ ธรรมเป็นที่ดับแห่งสักกายะ (อุปาทานักขันธ์ทั้ง ๕ ที่บุคคลนับว่ากายของตน)ๆ, ก็ธรรมสิ่งไรเล่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่าธรรมเป็นที่ดับแห่งสักกายะ"?

ธ. "ความดับด้วยความคลายเสียโดยไม่เหลือแห่งตัณหานั้นอันใด, ความสละ, สละคืน, แลปล่อยวางตัณหานั้นเสียอันใด, ความพ้นไปแห่งตัณหานั้นอันใด, ความไม่มีอาลัยในตัณหานั้นอันใด, อันนี้แล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สักกายะนิโรธ."

วิ. "พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า ทางปฏิบัติจะให้สัตว์

ถึงสักกายนิโรธ", ข้อปฏิบัติอย่างไร พระองค์ตรัสว่า ทางปฏิบัติจะให้สัตว์ถึงสักกายนิโรธ" ?

ธ. "อริยมรรคมีองค์ ๘ ทางเดียวนั่นแล : นี้อย่างไร ? (อริยมรรคมีองค์ ๘ ทางเดียวเท่านั้น) คือ สัมมาทิฏฐิชอบ, ความดำริชอบ; กล่าววาจาชอบ, ทำการงานชอบ, เลี้ยงชีวิตชอบ; ความเพียรชอบ, ระลึกชอบ, ความตั้งจิตต์ไว้เสมอชอบ : อันนี้แล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทางปฏิบัติจะให้สัตว์ถึงสักกายนิโรธ."

วิ. "พระแม่เจ้า อุปาทานักขันธ์ทั้ง ๕ ก็คืออุปาทานนั่นและอันเดียวกันหรือ หรืออุปาทานอื่นนอกจากอุปาทานักขันธ์ทั้งห้า" ?

ธ. "วิสาขอุบาสกผู้มีอายุ อุปาทานักขันธ์ทั้ง ๕ เหล่านั้น จะว่าอุปาทานนั่นแลอันเดียวนั้นหามิได้, อนึ่งจะว่าอุปาทานอื่นนอกจากอุปาทานักขันธ์ทั้ง ๕ ก็หามิได้; ฉันทราคความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในอุปาทานักขันธ์ทั้ง ๕ อันใด, ฉันทราคนั้นและเป็นอุปาทาน (เป็นของเข้าไปยึดมั่น) ในบัญจุปาทานักขันธ์เหล่านั้น".

วิ. "พระแม่เจ้า สักกายะทิฏฐิความเห็นว่ากายแห่งตนย่อมเป็นขึ้นด้วยอย่างไร" ?

ธ. "วิสาขผู้มีอายุ บุถุชชนไม่ได้สดับแล้ว ณะโลกนี้เป็นผู้ไม่ได้พบเห็นพระอริยเจ้า (ท่านผู้ไกลฆ่าศึกคือกิเลสเป็น

ผู้พ้นฆ่าศึกแล้ว) ทั้งหลาย ผู้ไม่ฉลาดต่อธรรมของพระอริยเจ้า มิได้ผึกใจในธรรมของพระอริยเจ้าแล้ว, แลเป็นผู้ไม่ได้พบเห็นสัตปุรุษ (ท่านผู้มีสันดานสงบระงับดี) ทั้งหลาย ผู้ไม่ฉลาดต่อธรรมของสัตปุรุษ มิได้ผึกใจในธรรมของสัตปุรุษ; บุคคลนั้นย่อมตามเห็นรูป โดยความเป็นตน, หรือตามเห็นตนว่า 'มีรูป', หรือพิจารณาเห็นรูปในตน, หรือพิจารณาเห็นตนในรูป. อนึ่ง บุถุชชนผู้ไม่ได้สดับแล้วนั้น ย่อมตามเห็น เวทนา, สัญญา, สังขาร, แลวิญญาณ, โดยความเป็นตน; หรือตามเห็นตนว่า 'มีเวทนา, สัญญา, สังขาร, แลวิญญาณ'; หรือพิจารณาเห็น เวทนา, สัญญา, สังขาร, แลวิญญาณในตน; หรือพิจารณาเห็นตนในเวทนา, สัญญา, สังขาร, แลวิญญาณ: วิสาขผู้มีอายุ สักกายทิฏฐิ ย่อมเป็นขึ้นด้วยอย่างนี้".

วิ. "พระแม่เจ้า สักกายทิฏฐิ ย่อมไม่มีด้วยอย่างไรเล่า"?

ธ. "วิสาขผู้มีอายุ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ณะธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ได้พบเห็นพระอริยทั้งหลาย ผู้ฉลาดต่อธรรมของพระอริยเจ้า ผู้ผึกใจในธรรมของพระอริยเจ้าดีแล้ว, แลเป็นผู้ได้พบเห็นสัตปุรุษทั้งหลาย ผู้ฉลาดต่อธรรมของสัตปุรุษ ผู้ผึกใจในธรรมของสัตปุรุษดีแล้ว. ท่านนั้นย่อมไม่ตามเห็นรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร แลวิญญาณ โดยความเป็นตน; หรือไม่ตามเห็นตนว่ามีรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร แลวิญญาณ; หรือไม่ตามเห็นรูป เวทนา, สัญญา, สังขาร แลวิญญาณในตน; หรือไม่ตามเห็น

ตนในรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร และวิญญาณ: วิสาขผู้มีอายุ สักกายทิฏฐิ ย่อมไม่มีด้วยอย่างนี้."

วิ. "พระแม่เจ้า ก็หนทางมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นธรรมไปพ้นทิเลส เป็นอย่างไร"?

ธ. "วิสาขผู้มีอายุ หนทางมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นอริยทางเดียวนั้นและ: นี้อย่างไร? (หนทางมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นอริยทางเดียวเท่านี้นั้น) คือ สัมมาทิฏฐิ ชอบอย่างหนึ่ง, ความดำริชอบอย่างหนึ่ง; เจรจาชอบอย่างหนึ่ง, ทำการงานชอบอย่างหนึ่ง, เลี้ยงชีวิตชอบอย่างหนึ่ง; พากเพียรชอบอย่างหนึ่ง, ระลึกชอบอย่างหนึ่ง, ความตั้งจิตไว้เสมอชอบอย่างหนึ่ง, (อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการดังนี้)".

วิ. "อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นสังขตธรรมปัจจัยประชุมแต่งหรือ? หรือเป็นอสังขตใช่ธรรมที่ปัจจัยประชุมแต่งเล่า"?

ธ. "อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ เป็นสังขตธรรมปัจจัยประชุมแต่ง (ประมวญให้เกิดขึ้น)".

วิ. "ขันธ์ทั้ง ๓ พระผู้มีพระภาคทรงสงเคราะห์แล้ว (ย่นเข้าถือเอาแล้ว) ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือ? หรือว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ พระผู้มีพระภาคทรงย่นเข้าถือเอาด้วยขันธ์ทั้ง ๓ (กองศีล, กองสมาธิ, กองปัญญา,)"?

ธ. "ขันธ์ทั้ง ๓ พระผู้มีพระภาคจะได้ทรงสงเคราะห์ด้วย

อริยมรรคมีองค์ ๘ หามิได้, ก็แล อริยมรรคมีองค์ ๘ พระผู้มีพระภาคทรงสงเคราะห์ด้วยขันธ์ทั้ง ๓ ต่างหาก; วิสาขผู้มีอายุ สัมมาวาจา ๑ สัมมากัมมันต ๑ สัมมาอาชีว ๑ ธรรมเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคทรงสงเคราะห์ด้วยกองศีล; สัมมาวายาม ๑ สัมมาสติ ๑ สัมมาสมาธิ ๑ ธรรมเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคทรงสงเคราะห์ด้วยกองสมาธิ; สัมมาทิฏฐิ ๑ สัมมาสังกัปป ๑ ธรรมเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคทรงสงเคราะห์ด้วยกองปัญญา".

วิ. "พระแม่เจ้า สมาธิเป็นไฉน? ธรรมเหล่าไรเป็นนิมิตรแห่งสมาธิ? ธรรมเหล่าไรเป็นปริกขารเครื่องทำรอบ (เป็นบริวาร) ของสมาธิ? สมาธิภาวนา การให้สมาธิเป็นขึ้น (เจริญขึ้น) อย่างไร"?

ธ. "วิสาขผู้มีอายุ ความที่จิตต์เป็นของมีอารมณ์อันเดียวอันใด (จิตต์สงบอยู่มิได้ฟุ้งสร้านไปในอารมณ์ต่างๆ) อันนี้เป็นสมาธิ, สติปัฏฐาน ๔ เป็นนิมิตรแห่งสมาธิ, สัมมัปปธาน ๔ เป็นปริกขารเครื่องทำรอบของสมาธิ, ความเสพธรรมเหล่านั้นเนืองๆ การให้ธรรมเหล่านั้นเป็นขึ้น การทำให้ธรรมเหล่านั้นมากขึ้น อันนี้เป็นสมาธิภาวนา".

วิ. "ก็สังขารธรรมที่ปัจจัยประชุมทำ มีเท่าไร"?

ธ. "สังขารทั้งหลายเหล่านี้ ๓ ประการ คือ กายสังขาร หนึ่ง, วจีสังขาร หนึ่ง, จิตตสังขาร หนึ่ง."

วิ. "พระแม่เจ้า ก็กายสังขารเป็นไฉน? วจีสังขารแลจิตตสังขาร เป็นอย่างไร"?

ธ. "วิสาขผู้มีอายุ ลมอัสสาสะแลปัสสาสะหายใจออกแลหายใจกลับเป็นกายะสังขาร, วิตกแลวิจารเป็นวจีสังขาร, สัญญาหนึ่ง เวทนาหนึ่งเป็นจิตตสังขาร".

วิ. "เพราะเหตุอะไร ลมอัสสาสะแลปัสสาสะจึงเป็นกายสังขาร? วิตกแลวิจารเป็นวจีสังขารเพราะเหตุไร? ซึ่งว่าสัญญาแลเวทนาเป็นจิตตสังขารเพราะเหตุไฉน".

ธ. "สภาพคือลมอัสสาสะแลปัสสาสะเป็นส่วนมีในกาย ติดเนื่องด้วยกาย เพราะฉนั้นจึงเป็นกายสังขาร; บุทคลย่อมตรึกย่อมใคร่ครวญแล้วจึงเปล่งวาจา, เพราะฉนั้นวิตกแลวิจารจึงเป็นวจีสังขาร; สัญญาความจำอารมณ์ได้ เวทนาความรู้แจ้งอารมณ์ ความเสวยอารมณ์ ธรรมทั้ง ๒ นี้เป็นส่วนมีในจิตต์เฉพาะเนื่องประพันธ์ด้วยจิตต์, เพราะฉนั้นสัญญาแลเวทนาจึงเป็นจิตตสังขาร".

วิ. "พระแม่เจ้า การถึงสัญญาเวทยิตนิโรธด้วยดี (การเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ) เป็นอย่างไร"?

ธ. "ภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ ซึ่งจะได้คิด (ในกาล) ว่า 'เราจักเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธหรือ หรือบัดนี้เราเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ, หรือเราเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธแล้ว' ดังนี้หามิได้;

แล ภิกษุนั้น จะน้อม จิตต์ อันใด เข้าไป เพื่อความเป็นอย่างนั้น (เป็นผู้ไม่มีสัญญาใน ๓ กาล) จิตต์อย่างนั้น เป็นจิตต์ อันภิกษุให้เป็นแล้ว (เจริญไว้แล้ว) แต่ในกาลก่อนเทียว".

วิ. "เมื่อภิกษุเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ ธรรม (สังขาร) เหล่าไร ย่อมดับไปก่อน? กายสังขาร ดับไปก่อนหรือ? วจีสังขาร หรือจิตต์สังขาร ดับไปก่อนเป็นไฉน"?

ธ. "เมื่อภิกษุเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ วจีสังขาร ย่อมดับไปก่อน, ภายหลัง จิตตสังขารแล กายสังขาร จึงดับไปตามลำดับนั้น".

วิ. "พระแม่เจ้า การออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ เป็นอย่างไร"?

ธ. "วิสาขผู้มีอายุ เมื่อภิกษุออกอยู่จากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ, ซึ่งจะมีลำดับหมายรู้ (ในกาลทั้ง ๓) ว่า 'เราจักออก หรือเราออกอยู่ หรือออกแล้ว จากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ' ดังนี้หามิได้; ภิกษุนั้นย่อมน้อมจิตต์อันใดเข้าไป เพื่อความเป็นอย่างนั้น, จิตต์อย่างนั้น ภิกษุได้เจริญไว้เสีย แต่ในกาลก่อนแล้วเทียว".

วิ. "เมื่อภิกษุออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ ธรรมเหล่าไรเกิดขึ้นก่อน"?

ธ. "เมื่อภิกษุออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ จิตตสังขารเกิดขึ้นก่อน, ลำดับนั้น กายสังขารแล วจีสังขาร ก็ย่อมเกิดขึ้นตามลำดับกัน".

วิ. "ก็ภิกษุออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติแล้ว ผัสสะเท่าไร มาถูกต้องท่านนั้น"?

ธ. "ผัสสะ ๓ ประการ คือ ผัสสะมีพระนิพพานอันเป็นของสูญเป็นอารมณ์หนึ่ง, ผัสสะมีพระนิพพานอันไม่มีนิมิตร์เป็นอารมณ์หนึ่ง, ผัสสะมีพระนิพพานอันไม่มีที่ตั้งเป็นอารมณ์หนึ่ง, เหล่านี้ ย่อมถูกต้องภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติแล้ว".

วิ. "พระแม่เจ้า จิตต์ของภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติแล้ว ย่อมเป็นจิตต์น้อมไปในธรรมสิ่งไร โอนไปในธรรมสิ่งไร เงื้อมไปในธรรมสิ่งไร"?

ธ. "วิสาขผู้มีอายุ จิตต์ของภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติแล้ว, ย่อมเป็นจิตต์น้อมไปในวิเวกธรรมอันสงัดจากกิเลส (พระนิพพาน) โอนไปในวิเวก เงื้อมไปในวิเวก".

วิ. "ก็เวทนาความเสวยอารมณ์เท่าไร"?

ธ. "เวทนาความเสวยอารมณ์ ๓ ประการเหล่านี้ คือความเสวยอารมณ์เป็นสุขอย่างหนึ่ง ความเสวยอารมณ์เป็นทุกข์อย่างหนึ่ง ความเสวยอารมณ์ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์อย่างหนึ่ง".

วิ. "สุขเวทนาเป็นอย่างไร, ทุกขเวทนาเป็นไฉน, อทุกขมสุขเวทนาคือสิ่งอะไร"?

ธ. "ความสุขซึ่งเป็นไปในกาย หรือเป็นไปในจิตต์ ที่แปน

ความสุข เป็นของจิตใจสนิทใจ อันบุทคลเสวยแล้วอันใด, อันนี้เป็นสุขเวทนา; ความทุกข์ความลำบาก ซึ่งเป็นไปในกาย หรือเป็นไปในจิตต์ ที่ใช่ของจิตใจ อันบุทคลเสวยแล้วอันใด, อันนี้เป็นทุกขเวทนา; สิ่งซึ่งจะเป็นของจิตใจก็หาไม่ ซึ่งจะเป็นของไม่จิตใจก็หาไม่ (เป็นส่วนกลางอยู่) เป็นไปในกาย หรือเป็นไปในจิตต์ อันบุทคลเสวยแล้วอันใด, อันนี้ เป็นอทุกขมสุขเวทนา".

วิ. "พระแม่เจ้า ก็สุขเวทนามีสิ่งอะไรเล่าเป็นสุข มีสิ่งอะไรเป็นทุกข์? ทุกขเวทนามีสิ่งอะไรเป็นสุข มีสิ่งอะไรเป็นทุกข์? อทุกขมสุขเวทนา มีสิ่งอะไรเป็นสุข มีสิ่งอะไรเป็นทุกข์"?

ธ. "วิสาขผู้มีอายุ สุขเวทนามีความที่ตน (สุขเวทนา) ตั้งอยู่ดำรงอยู่นั้นแหละเป็นความสุข, มีความที่ตนไม่ตั้งอยู่ได้แปรปรวนไปเสียนั้นแหละเป็นทุกข์; ทุกขเวทนามีความที่ตน (ทุกขเวทนา) ตั้งคงดำรงอยู่นั้นแหละเป็นทุกข์, มีความที่ตนแปรปรวนไปเสียนั้นแหละเป็นสุข; อทุกขมสุขเวทนามีความที่ตน (อทุกขมสุขเวทนา) หมายรู้อารมณ์เป็นสุข มีความที่ไม่รู้สึกอารมณ์เป็นทุกข์".

วิ. " อนุสัยอะไรย่อมตามนอนอยู่ในสุขเวทนา? อนุสัยอะไรตามนอนอยู่ในทุกขเวนา? อนุสัยอะไรตามนอนอยู่ในอทุกขมสุขเวทนา"?

ธ. "อนุสัยคือราคะความกำหนัด ย่อมตามนอนอยู่ในสุขเวทนา, อนุสัยคือปฏิฆะความกระทบกระแทก ตามนอนอยู่ในทุกขเวทนา, อนุสัยคืออวิชชาความไม่รู้แจ้งชัด ตามนอนอยู่ในอทุกขมสุขเวทนา".

วิ. "พระแม่เจ้า ก็ราคานุสัยย่อมตามนอนอยู่ในสุขเวทนาทั้งหมดหรือ? ปฏิฆานุสัยตามนอนอยู่ในทุกขเวทนาทั้งสิ้นหรือ? อวิชชานุสัย ตามนอนอยู่ในอทุกขมสุขเวทนาทั้งปวงหรือ (ข้อนี้เป็นอย่างไร)"?

ธ. "วิสาขผู้มีอายุ ราคานุสัย, ปฏิฆานุสัย, และอวิชชานุสัย จะได้มาตามนอนอยู่ในสุขเวทนา, ทุกขเวทนา, และอทุกขมสุขเวทนา ทั้งหมดหามิได้".

วิ. "สุขเวทนาพึงมละสิ่งอะไรเสียได้ ทุกขเวทนาพึงมละสิ่งอะไรเสียได้, อทุกขมสุขเวทนาพึงมละสิ่งอะไรเสียได้"?

ธ. "สุขเวทนาพึงมละราคานุสัยเสียได้, ทุกขเวทนาพึงมละปฏิฆานุสัยเสียได้, อทุกขมสุขเวทนาพึงมละอวิชชานุสัยเสียได้".

วิ. "ราคานุสัยอันสุขเวทนาทั้งหมดพึงมละเสียหรือ, ปฏิฆานุสัยอันทุกขเวทนาทั้งสิ้นพึงมละเสียหรือ อวิชชานุสัยอันอทุกขมสุขเวทนาทั้งปวงพึงมละเสียหรือ, (ข้อนี้เป็นอย่างไร)"?

ธ. "ซึ่งว่าสุขเวทนา, ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนาทั้งปวง จะมละราคานุสัย, ปฏิฆานุสัย และอวิชชานุสัย ทั่วไปทุกแห่งนั้น

หามิได้; ท่านผู้มีอายุ ภิกษุณะธรรมวินัยนี้สงัดจากกามทั้งหลาย สงัดจากธรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลายแล้วเทียว, ได้เข้าถึงพร้อมปฐมฌาน ความเพ่งที่แรกอันประกอบด้วยวิตกวิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่ความสงัดจากนิวรณ์แล้วแลอยู่, เธอนั้นย่อมมละราคะด้วยปฐมฌานนั้นเสียได้; ราคานุสัย จะได้มาตามนอนอยู่ในปฐมฌานนั้นหามิได้; อนึ่งภิกษุณะธรรมวินัยนี้ เห็นลงพร้อมเฉพาะอยู่ว่า 'เมื่อใดเราจักเข้าถึงพร้อมอายตนะนั้นแล้วแลอยู่, พระอริยทั้งหลาย ย่อมเข้าถึงพร้อมอายตนะไรเล่าแล้วแลอยู่' ดังนี้, เมื่อภิกษุเข้าไปตั้งความรักใคร่ทยานไว้ในวิโมกข์ ซึ่งเป็นอนุตตรธรรมทั้งหลายอย่างนี้, เพราะความรักใคร่ทยานในวิโมกข์เป็นปัจจัย โทมนัสย่อมเกิดขึ้น, เธอนั้นก็มละโทมนัสส์และความคับแค้นได้; ปฏิฆานุสัย ย่อมไม่ตามนอนอยู่ในอนุตตรวิโมกข์นั้นได้; อนึ่งภิกษุณะธรรมวินัยนี้ เพราะมละความสุขความทุกข์เสีย เพราะความโสมนัสส์และความโทมนัสส์ทั้งสองดับสูญเสียแต่ในก่อนเทียว, แล้วเข้าถึงพร้อมฌานความเพ่งที่ ๔ อันไม่มีสุขไม่มีทุกข์ มีความที่สติเป็นของบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาแล้วแลอยู่, เธอบัลลุจตุตถฌานแล้วนั้น ย่อมมละอวิชชาเสียได้ด้วยจตุตถฌานนั้น, อวิชชานุสัย ย่อมไม่ตามนอนอยู่ในจตุตถฌานได้; (สุขเวทนามละราคานุสัย, ทุกขเวทนามละปฏิฆานุสัย อทุกขมสุขเวทนามละอวิชชานุสัยเสียได้ ด้วยประการฉะนี้)".

วิ. "พระแม่เจ้า ก็สิ่งอะไร เป็นส่วนเปรียบแห่งสุขเวทนา"?

ธ. "วิสาขผู้มีอายุ ราคะความกำหนัด ความเสวยอารมณ์เป็นสุขนั้นแหละ เป็นส่วนเปรียบแห่งสุขเวทนา".

วิ. "สิ่งอะไรเล่าเป็นส่วนเปรียบแห่งทุกขเวทนา"?

ธ. "ปฏิฆะโทษะกระทบใจ เสวยอารมณ์เป็นทุกข์นั้นแหละ เป็นส่วนเปรียบแห่งทุกขเวทนา".

วิ. "สิ่งอะไรเล่าเป็นส่วนเปรียบแห่งอทุกขมสุขเวทนา"?

ธ. "อวิชชาความไม่รู้แจ้ง เป็นส่วนเปรียบแห่งอทุกขมสุขเวทนา".

วิ. "ก็สิ่งอะไรเล่า เป็นส่วนเปรียบแห่งอวิชชา"?

ธ. "ความที่รู้แจ้งชัด เป็นส่วนเปรียบแห่งอวิชชา".

วิ. "ก็สิ่งอะไรเล่า เป็นส่วนเปรียบแห่งวิชชาเล่า"?

ธ. "วิมุตติความพ้นกิเลส เป็นส่วนเปรียบแห่งวิชชา".

วิ. "พระแม่เจ้า ก็สิ่งอะไรเล่า เป็นส่วนเปรียบแห่งวิมุตติ"?

ธ. "วิสาขอุบาสก พระนิพพานที่ออกจากวานะเครื่องร้อย เป็นส่วนเปรียบแห่งวิมุตติ".

วิ. "ก็อะไรเล่า เป็นส่วนเปรียบแห่งพระนิพพาน"?

ธ. "ท่านล่วงเกินบัญหาเสียแล้ว ไม่อาจถือเอาที่สุดรอบ (ที่กำหนดแลประมาณ) แห่งบัญหาทั้งหลายได้. ท่านผู้มีอายุด้วยว่าการประพฤติพรหมจรรย์ ในพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น

ก็ ย่อม หยั่ง ลงใน พระนิพพาน, มี พระนิพพาน เป็น เครื่องไปใน เบื้อง น่า มี ที่สุด จบลง เพียง พระนิพพาน เท่านั้น; ถ้า หาก ท่าน จำนง อยู่ (จะใคร่ รู้ ความ ข้อนี้ ให้ ยิ่ง วิเศษ ขึ้นไป) ไซ้ ท่าน พึง ไปเฝ้า พระผู้มี พระภาคเจ้า แล้ว กราบทูล ถาม ความ เรื่อง นี้ เถิด พระผู้มี พระภาค จะ ตรัส พยากรณ์ แก่ ท่าน ฉันใด, ท่าน ก็ พึง ทรง ข้อ พยากรณ์ นั้นไว้ (อย่าให้ เคลื่อน คลาด) ฉันนั้น เถิด".

ลำดับ นั้น วิสาข อุบาสก ชื่น ชม อนุโมทนา ข้อ ภาษิต แห่ง นาง ธัมมทินนาภิกษุณี แล้ว ลุก ขึ้น จาก อาสน์ ที่ นั่ง ถวาย นมัสการ ทำ ประทักษิณ นาง ธัมมทินนา ภิกษุณี แล้ว เข้าไป เฝ้า สมเด็จ พระผู้มี พระภาคเจ้า ถวาย บังคม แล้ว นั่ง ณ ที่ ควร, จึง กราบทูล ข้อ ปุจฉา แล พยากรณ์ ที่ ตน ได้ ถาม แล ข้อ ความ ที่ นาง ธัมมทินนา ภิกษุณี วิสัชชนา ทุก ประการ ให้ พระผู้มี พระภาค ทรง ทราบ แต่ เบื้อง ต้น ตลอด ถึง ที่สุด พระผู้มี พระภาค ได้ ทรง สดับ จึง ตรัส ว่า วิสาข นาง ธัมมทินนา ภิกษุณี เป็น บัณฑิต มี ปัญญา ยิ่งใหญ่, แล ข้อความ ปฤษฉา อัน นี้ แม้ หาก ว่า ท่าน จะ ถาม เรา ผู้ ตถาคต ๆ ก็ จะ พึง พยากรณ์ ยืน ยัน ข้อ วิสัชชนา อย่าง นี้ เหมือน ข้อ ความ ที่ นาง ธัมมทินนา ภิกษุณี ได้ พยากรณ์ แล้ว ไม่ แปลก กัน เลย, อัน นี้ แล เป็น เนื้อ ความ แห่ง ปฤษฉา นั้น แล้ว ท่าน จง จำ ทรง ไว้ ให้ แน่นอน เถิด. พระผู้มี พระภาคเจ้า ตรัส ปริยาย อัน นี้ แล้ว, วิสาข อุบาสก ก็ ได้ ชื่น ชม เพลิน เฉพาะ ภาษิต แห่ง พระผู้มี พระภาคเจ้า ด้วย ประการ นี้.

ในจูฬเวทัลลสูตร โดยปุจฉาแลวิสัชนา

สามเณรวิมลนักเรียนตรี เลขานุการ
แห่งโรงเรียนวัดพิชัยญาติการาม แต่ง.

พระปอ "เอย! เอย! วันนี้เป็นโอกาศอันสมควร ที่จะปุจฉาแลวิสัชนากับได้เท่าละ"

พระวอ "ผมก็นึกอยู่แล้วตั้งแต่วานนี้ เมื่อเวลาที่ทายกเขาไปนิมนต์ผมว่า 'คงจะได้สนทนากันละในวันพรุ่งนี้' เพราะผมได้ทรายข่าวว่าจะมาเทศน์คุกับได้เท้า"

พระปอ "สาธุ! สาธุ! อาการที่ได้เท้ามีความรื่นเริงต่อผมนี้, ขอผลอันไพบูลย์อย่างสูงสุด จงสำเร็จโดยความประสงค์ของได้เท้าเถิด, แลสิ่งที่ขัดข้องในหฤทัยของอย่าได้มีเลย"

พระวอ "ถามอะไรก็ถามเสียเถิดขอรับ อย่าร่ำไรนักเลย"

พระปอ "ขอรับ, ผมไม่ถามให้หมดทุกข้อๆดอกขอรับ, ธรรมที่วิสัชชะอุบาสกถามพระนางเถรีธัมมทินนา ที่ตรงไหนยังไม่แจ่มแจ้งแก่ผม, ผมถึงจะปรารภปฤษณาที่ตรงนั้นถาม"

พระวอ "ก็อย่างนั้นน่าชี, ด้วยว่าพระสูตรนี้เป็นปุจฉาแลวิสัชนาอยู่ในตัวเสร็จแล้วนี่"

พระปอ "ก็วิสาขะอุบาสกเป็นอะไรกับพระนางเถรีธัมมทินนาเล่าขอรับ"

พระวอ "ผมจะเล่าให้ได้เท้าเข้าใจ, เดิมพระนางเถรีองค์นี้เมื่อยังเป็นคฤหัสถ์อยู่ เป็นภริยาของวิสาขะอุบาสก"

พระปอ "หยุดก่อน, ก็พระนางเถรีเป็นภริยาของวิสาขะอุบาสกแล้ว, เหตุไฉนจึงหนีไปบวชเสียเล่า, ทิ้งขว้างอุบาสกไว้ให้เป็นพ่อม่าย หรืออุบาสกจะไม่ยินดีในพระนางเถรี"

พระวอ "อุบาสกไม่ได้ทิ้งขว้างเสียดอก, แต่เดิมอุบาสกคนนี้เป็นโสดาบันบุทคล บัลลุอริยผลที่แรก ในที่สมาคมแห่งพระเจ้าพิมพิสารธรรมกษัตริย์, ครั้งเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับอยู่ยังพระนครราชคฤห์ แต่ในปฐมโพธิกาล, ครั้นเมื่อพระองค์ทรงรับพระราชอุทยานเวฬุวันวิหารแล้ว ก็เสด็จประทับอยู่ณะที่นั้น, วิสาขะอุบาสกคนนี้ ได้สดับธรรมีกถาบัลลุสกทาคามิผล, แม้ในกาลอื่นอีก สดับธรรมเทศนาได้ประดิสถานในอนาคามิผล เป็นอนาคามีบุทคล, แล้วก็กลับมาเรือนของตน มีอาการแปลกประหลาด เพราะตัดกามราคขาดจากสันดานด้วยอนาคามิมรรค"

พระปอ "อ้าว! อ้าว! เมื่อกี้นี้อย่างไรได้เท้าบอกผมว่า ไม่ได้[illegible]เหตุไฉนจึงวิสาขะอุบาสกมาตัดความรักเสียอย่างนี้เล่า"

พระวอ "ไม่ใช่อย่างนั้น, เป็นแต่การไม่เสนหาเช่นนี้ จะจัดว่าทิ้งขว้างนั้นไม่ได้"

พระปอ "ฉันใดจะไม่จัดว่าทิ้งขว้าง, ธรรมดาว่าสามีกับภริยา, ถ้าหากว่าสามีไม่มีความเยื่อใยในภริยาแล้ว, ฝ่ายภริยาก็คงจะมีใจออกหากจากสามี แค้นใจด้วยสามีของตนไม่อาลัย จนถึงกระอย่างกันก็มี; อย่างนี้จะไม่จัดว่าสามีทิ้งขว้างภริยาหรือ"

พระวอ "อย่างที่ได้เท้าพุดก็ถูก, แต่ว่าวิสาขอุบาสกยังครองอยู่ด้วย จะนับว่าทิ้งขว้างเสียนั้นยังไม่ได้"

พระปอ "ถูกละขอรับ เมื่อกี้นี้ผมพูดเผลอไป เพราะยังไม่ทราบเรื่องราวประการใด"

พระวอ "ข้อนี้ได้เท้าก็เข้าใจแล้ว, นิมนต์ถามเรื่องอื่นต่อไปเถิด"

พระปอ "ก็เมื่ออุบาสกมีอาการแปลกประหลาดจากความเป็นอยู่เดิมเช่นนั้นเสียแล้ว, จึงได้ออกไปบวชเสีย"

พระวอ "มีความสำคัญคิดว่า วิสาขอุบาสกผู้สามีขึ้งโกรธแลสิ้นความรักใคร่ในตน, จึงวิงวอนไต่ถามความที่สามีไม่ยินดีในตนนั้น, วิสาขอุบาสกจึงแจ้งความโดยอาการที่ตนได้สดับธรรมแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า, แล้วถึงทับโลกุตตรธรรม, นางธัมมทินนาถามว่า 'โลกุตตรธรรมนั้น เฉพาะถึงทับได้แต่บุรุษฝ่ายเดียวเท่านั้น,

หรือ" อุบาสกยอกว่า "ชื่อว่าธรรมของพระผู้มีพระภาคผู้อรหันต สัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว, ไม่เฉพาะบุรุษสตรีและเทพดา, ไม่ว่าผู้ใดถ้ามีความเชื่อและปฏิบัติตามอยู่แล้ว, ก็ย่อมเป็นทายาทผู้จะต้องรับโลกุตตรธรรม, ตามควรแก่ปุพโพปนิสัยแห่งตนๆ" เมื่อนางธัมมทินนาทราบว่าสตรีอาจปฏิบัติจะให้ถึงทับธรรมวิเศษบัลลุโลกุตตรคุณได้ จึงได้ขออนุญาตต่อสามี เพื่อจะบรรพชาและอุปสมบท, สามีก็ยอมอนุญาต แล้วนำไปให้บรรพชาและอุปสมบทในสำนักแห่งนางภิกษุนีทั้งหลาย, ครั้นนางธัมมทินนาได้อุปสมบทเป็นนางภิกษุนีแล้ว ก็ออกไปเจริญพระกัมมัฏฐานที่ชนบทเพื่อจะได้กายวิเวก, ไม่ช้านานก็ได้บัลลุพระอรหัตตะผล, สิ้นอาสวะเป็นขีณาสวะเถรี, ครั้นได้ถึงซึ่งที่สุดสำเร็จบริบูรณ์แล้ว ก็ลาพระเถรีทั้งหลายที่ชนบทนั้น, กลับมายังพระนครราชคฤห์ เพื่อจะสงเคราะห์แก่หมู่ญาติ"

พระปอ "ประเดี๋ยว! ประเดี๋ยว! ผมจะถามที่ตรงนี้สักหน่อย, ในเรื่องที่บุถุชชนจะได้สำเร็จพระโลกุตตรธรรมนั้น ผมเห็นว่าต้องเพียรพยายามไปนานๆที่เดียว จึงจะสำเร็จได้, ก็นี่บุญญาธิการของนางเถรีธัมมทินนาอย่างไร ไม่ช้านานก็ได้ถึงทับพระโลกุตตรธรรม, นิมนต์ใต้เท้านำบุญกุศลที่นางเถรีได้ก่อสร้างไว้ในปุรพชาติมาแสดงให้ผมฟัง, ผมจะได้ยึดถือไว้เป็นแบบแผนต่อไป"

พระวอ "ผมได้ยินท่านว่า 'เมื่อครั้งพระปทุมุตรสัมมา

สัมพุทธเจ้า อุบัติขึ้นในโลก ในพุทธุปปาทกาลนั้น, พระนางเถรีองค์นี้ เป็นทาษีของตระกูลแห่งหนึ่ง ได้จำหน่ายผมของตนบริจาคทานแก่พระสุชาตะเถระผู้อรรคสาวก, แล้วตั้งความปรารถนาไว้, แต่นั้นมาจึงได้บำเพ็ญบุญกุศล ให้เป็นอุปนิสัยแห่งพระอรหัตตะธรรมโดยลำดับ จนถึงภพนี้เป็นที่สุด, เพราะนางมีอภินิหารถึงพร้อมบริบูรณ์แล้วดังนี้ จึงได้ถึงทับโลกุตตรธรรมโดยฉับพลัน"

พระปอ "ครั้นนางเถรีมาอยู่ที่พระนครราชคฤห์แล้ว, เมื่อวิสาขอุบาสกจะไปเยี่ยมเยียน ได้ดำริความอะไรไปบ้างหรือไม่"

พระวอ "ดำริว่า 'นางภิกษุนีธัมมทินนาบรรพชาแล้วไม่นานก็ไปยังชนบท, ไม่ช้าสักเท่าใด กลับมาที่พระนครราชคฤห์อีก, ก็นางภิกษุนีธัมมทินนานั้น จะกระสันในพระพุทธศาสนา หรือจะมีศรัทธายินดีในธรรมวินัยเป็นโดยมั่นคง, เราจักไปไต่ถามให้ทราบความแน่' ครั้นคิดฉะนี้แล้ว ก็ไปยังภิกษุนุบัสสัยที่สำนักนางภิกษุนีธัมมทินนา จึงตรึกเห็นว่า 'ในการที่เราจะไต่ถามโดยตรงว่า 'ท่านรื่นรมย์ยินดีในพระพุทธศาสนาหรือหามิได้' ดังนี้, ก็ใช่กิจแห่งบัณฑิตชน ไม่เป็นวิสัยของผู้ดำเนินด้วยปรีชา, เราจะเทียบเคียงถามปัญหาในปัญจุปาทานักขันธ์ โดยประเภทแห่งอริยสัจจะทั้ง ๔ นางภิกษุนีธัมมทินนาจะยินดีหรือไม่ยินดีในพุทธศาสนา เราก็จักรู้แจ้งด้วยข้อปัญหาพยากรณ์, เพราะอุบาสกดำริดังนี้แลขอรับ จึงได้เริ่มถามปัญหาขึ้นตามควรซึ่งมาในพระบาฬี"

พระปอ "นางเถรี พึ่งบวชใหม่จะตอบปัญหาได้หรือ"

พระวอ "ใต้เท้าทำไมถึงพูดเช่นนั้นเล่า, อาการที่นางเถรีองค์นี้, เมื่อวิสาขอุบาสกถามปฤษฎาแล้ว, จะได้กล่าวผัดเพี้ยนปลดเปลื้องเสียว่า 'ข้าพเจ้าบวชแล้วไม่นาน ไฉนจะรู้ปัญหาอันลุ่มลึก, ที่ท่านมาไต่ถามปรารภถึงกายแห่งตน แลกายแห่งผู้อื่นดังนี้เล่า, ท่านจงไปไต่ถามพระเถรีอื่นๆเถิด' ดังนี้ ไม่มีเลยขอรับ, อุบาสกถามปฤษฎาข้อใดขึ้น, ก็รับแก้ปฤษฎาข้อนั้นมิได้ขัดข้อง, เพราะเป็นขีณาสะวะเถรี มีปรีชาอันแตกฉานในปฏิสัมภิทาทั้ง ๔"

พระปอ "ก็เมื่อวิสาขอุบาสกถามพระนางเถรีฉันแล้ว, พระนางเถรีก็ตอบได้ไม่ขัดข้องอะไรสักอย่าง, อนึ่งอุบาสกก็รู้ว่าพระนางเถรีเป็นผู้ไม่เบื่อหน่ายจากพระพุทธศาสนา เพราะตอบปัญหาได้อย่างใหนึก, ก็เหตุไฉนวิสาขอุบาสกจึงทำปัญหานั้นให้เป็นเงื่อนสายล้อนเร้นถามทดลองต่อไปอีกเล่า"

พระวอ "ในความข้อนี้ วิสาขอุบาสกทราบว่า 'นางธัมมทินนาภิกษุนีองค์นี้ เป็นธิดาแห่งตระกูลอุบาสกอันนับถือพระพุทธศาสนา แลประกอบไปด้วยปรีชาว่องไวเฉียบแหลมอยู่, แม้ถึงมิได้บรรลุโลกุตตรธรรมเลยก็ดี, เป็นแต่ได้สดับตรับฟังจะกถาอันแพร่หลายอยู่ในธรรมาธิษฐานนั้นๆ ก็สามารถที่จะวิสัชนาได้' เพราะ

อุบาสิกาวิสาขาอย่างนี้แหละขอรับ, จึงได้ปรารภถามปัญหาให้เป็นเงื่อนสายสืบต่อไป"

พระปอ "เรื่องราววิสาขอุบาสกกับพระนางเถรีธัมมทินนานี้, ที่ได้เท้าอธิบายมาแล้วนั้น, ผมเข้าใจชัดทราบดีแล้ว, แต่ในธรรมที่วิสาขอุบาสกถามพระนางเถรีนั้น, ผมพิเคราะห์ดูเห็นว่าเรียบร้อยดีแล้ว, แต่อยากจะให้ได้เท้าอธิบายธรรมที่ผมยังสงสัยอยู่จะได้หรือไม่"

พระวอ. "ได้, ขอรับ"

พระปอ. "บัญหาปรารภอวิยสังขารนั้น โดยความสังเขปว่ากะไร"

พระวอ "ว่ากองรูปเวทนาสัญญาสังขารและวิญญาณซึ่งเป็นผลของธรรม เรียกว่าสักกายะ ๑ ความเป็นขึ้นของขันธ์ซึ่งเป็นผลของกรรมคือตัณหา เรียกว่าสักกายะสมุทัย ๑ ความที่ตัณหาผู้เป็นเหตุให้ขันธ์ซึ่งเป็นวิบากนั้นเกิดขึ้นดับไป เรียกว่าสักกายะนิโรธ ๑ ข้อปฏิบัติให้ผู้ดำเนินถึงความที่ขันธ์นั้นดับไป เรียกว่าสักกายะนิโรธคามินีปฏิปทา ๑ เหล่านี้แหละเรียกว่าอวิยสังขารี"

พระปอ "ก็บัญหาที่วิสาขอุบาสกถามพระนางเถรีว่าบัญจุปาทานก็คืออุปาทานนั่นแลอันเดียวกัน, หรืออุปาทานอื่นจากอุปาทา

นักขันธ์ทั้ง ๕ นั้น ดังนี้, เพราะเหตุอะไร พระนางเถรีจึงได้แก้อย่างนั้น"

พระวอ "เพราะว่า อุปาทานเป็นเอกเทสแห่งสังขารขันธ์, แท้จริง ถ้าหากว่าอุปาทานักขันธ์ เป็นอุปาทานแล้วไซ้, อุปาทานก็จะพึงเป็นของในรูปเป็นต้น เป็นสภาวปกติดน, อนึ่งถ้าหากว่า อุปาทานเป็นของอื่น นอกจากอุปาทานักขันธ์แล้วไซ้ อุปาทานก็จะพึงเป็นของพ้นจากขันธ์, เป็นประหนึ่งอนุสัยประกอบเว้นจากจิตต์ซึ่งมีในสันดานภายนอก และจะพึงเป็นประหนึ่งบัญญัติและนิพพาน, อนึ่งหรือจำจะต้องบัญญัติอุปาทานขึ้นอีกเป็นกองหนึ่ง เป็นขันธ์ที่ ๖, เพราะฉนั้น พระนางเถรีจึงได้วิสัชนาอย่างนั้น"

พระปอ "ตั้งแต่วิสาขอุบาสก ถามพระนางเถรีมาจนบัดนี้, พระนางเถรีก็ตอบได้ว่องไวมิได้ขัดข้อง, วิสาขอุบาสกยังไม่ทราบหรือว่านางธัมมทินนาภิกษุนี เป็นพระอรหันตขีณาสวะเถรี"

พระวอ "เมื่อวิสาขอุบาสกได้สดับข้อพยากรณ์ ก็ถึงความสันนิฐฐานลงใจแน่ว่า 'นางภิกษุนีองค์นี้ มีความตรัสรู้มรรคและผลอันมาแล้ว คือพระอรหันตขีณาสวะเถรี ถึงเจโตวิมุติหลุดพ้นกิเลสแล้ว"

พระปอ "วิสาขอุบาสกทราบชัดเช่นนั้นแล้ว, เหตุไฉนจึงได้ปรารภถามปัญหาต่อไปอีกเล่า"

พระ วอ "เพราะ อุบาสก คิด เห็นว่า 'นาง ธัมมทินนา ภิกษุนี องค์นี้ ได้ ที่พึ่ง ใน พระ พุทธ ศาสนา แล้ว ถึง ทับ ปฏิสัมภิทา แล ถึง เวสา รัชชะ ญาณ เป็น มหา ขีณาสพ, แม้ เรา จะ ถาม ปัญหา ข้อ ใดๆ ก็ สามารถ จะ วิสัชนา ได้ ทุก ประการ' เพราะ เหตุ นั้น จึง ได้ ถาม ข้อ ปัญหา ที่ ตน ได้ สังเกต กำหนด รู้ ราว กับ ของ เป็น แก่น สาร ใน พก แห่ง ตน"

พระ ปอ "สักกายทิฏฐิ ที่ เห็น ว่า 'กาย ของ ตน' นั้น บุถุชน คน เช่น เรา เห็น หรือ พระ อริย เจ้า ท่าน เห็น"

พระ วอ "คน เช่น เรา ซิ เห็น"

พระ ปอ "เห็น อย่างไร"

พระ วอ "คือ ความ เห็น ซึ่ง รูป โดย ความ เป็น ตัว, เป็น ตน, เป็น เรา, เป็น รูป, ดัง ประทีป น้ำมัน ตาม อยู่; เห็น ว่า เปลว เป็น แสงๆ เป็น เปลว แล เห็น ตน มี รูป ดัง ต้น ไม้ มี เงา แล เห็น ว่า รูป ใน ตน ดัง กลีน ใน ดอก ไม้ แล เห็น ว่า ตน ใน รูป ดัง แก้ว มะณี ใน ผอบ, เห็น เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่า เป็น ตน, เป็น เรา, เรา เป็น ผู้ เสวย, ผู้ หมาย, ผู้ ตั้ง ใจ, ผู้ รู้ วิเศษ, ความ เสวย, ความ หมาย, ความ ตั้ง ใจ, ความ รู้ วิเศษ เป็น เรา ดัง นี้ เป็น ต้น"

พระ ปอ "สักกายะทิฏฐิ ที่ เห็น ว่า 'กาย ของ ตน ไม่ มี อยู่' นั้น ใคร เป็น ผู้ เห็น"

พระ วอ "พระ อริยะ เจ้า ซิ ท่าน เห็น"

พระ ปอ "ท่าน เห็น ว่า อย่างไร"

พระวอ "ว่า 'ขันธะปัญจกไม่เป็นตัวตน แม้ด้วยปริยายอันใดอันหนึ่งเลย แลเห็นพร้อมว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และใช่ตัว, ตน, ทุกสิ่ง"

พระปอ "นี่หรือของรับ เรียกว่าสักกายะทิฏฐิ"

พระวอ "นี่และของรับ"

พระปอ "ข้อซึ่งวิสาขอุบาสก มาเรียนถามมรรคมีองค์อวยวะ ๘ ซ้ำขึ้นอีกนั้น, เหตุไฉน พระนางเถรีจึงไม่กล่าวโต้ตอบว่า 'ปัญหาข้อนี้ ท่านได้ถามเราแล้ว แต่ในหนหลัง, ไฉนท่านจึงมาซ้ำถามขึ้นอีก' ดังนี้เล่า"

พระวอ "ท่านจะไปกล่าวโต้ตอบห้ามไว้ทำไม, เพราะท่านเป็นคนฉลาดว่องไว กำหนดรู้อธิบายความประสงค์ของอุบาสกว่า 'อุบาสกถามอริยาษฎางคิกมรรคในหนหลังนั้น ถามด้วยอำนาจทางปฏิบัติ, ในที่นี้ชรอยอุบาสกจะใคร่ถามด้วยอำนาจมรรคเป็นสังขตธรรมแลอสังขตธรรม, สงเคราะห์แลไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมอันเป็นโลกิยแลโลกุตตระ, เพราะฉันนิฏฐานรู้ความประสงค์ดังนี้, พระนางเถรีจึงมิได้กล่าวโต้ตอบ"

พระปอ "ก็เพราะเหตุไรเล่า อริยมรรคมีองค์อวยวะ ๘ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงสงเคราะห์ด้วยขันธ์ทั้ง ๓"

พระวอ "เพราะอริยมรรคประกอบไปด้วยประเภทที่ตั้งแห่งขันธ์ทั้ง ๓ เป็นของไม่มีประเภท, เพราะเหตุนั้น อริยมรรคพระผู้มี

พระภาคจึงสงเคราะห์ด้วยขันธ์ทั้ง ๓, ประหนึ่งพระมหรสพอันบุคคลสงเคราะห์ด้วยความเป็นขัตติยราชเจ้าฉะนั้น"

พระปอ "เหตุไฉน ธรรมทั้งหลาย ๓ คือเวทนาชอบ, กายกรรมชอบ, และการเลี้ยงชีวิตชอบ; พระผู้มีพระภาคจึงสงเคราะห์เข้าในกองศีล"

พระวอ "ธรรมทั้งหลาย ๓ นั้น ย่อมเป็นศีลอยู่โดยธรรมดาแล้ว, เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงสงเคราะห์เข้าในกองศีลตามชาติแห่งตน"

พระปอ "ก็ในธรรมทั้ง ๓ มีพยายามชอบเป็นต้น เป็นสมาธินั้นก็สมาธินั้นย่อมไม่อาจแยกแนบเทียบเคียง ด้วยความเป็นหนึ่งในอารมณ์โดยธรรมดาลำพังตนได้, เมื่อความเพียรและสติให้สำเร็จกิจ, ด้วยอันไม่พรั่งสร้านหลงลืม, สมาธิเมื่อได้ความเพียรและสติทั้งสอง เป็นอุปการะเกื้อหนุนแล้ว จึงอาจเพื่อจะให้สำเร็จกิจแห่งตนนั้น, ใต้เท้าลองเปรียบความในธรรมทั้ง ๓ นี้นั้นให้ผมเข้าใจสักหน่อยเถิดขอรับ"

พระวอ "ท่านเปรียบว่า 'เหมือนสหาย ๓ คน คิดกันว่าจะเล่นนักษัตรฤกษ์ เข้าไปยังสวนอุทยาน สหายคนหนึ่งเห็นต้นจำปามีดอกอันบานอยู่ จะใคร่ได้มาประดับแต่งกายเล่นกาลนักษัตรฤกษ์, จึงเอื้อมมือไปเพื่อจะเก็บก็มิอาจจะหยิบถือได้, ลำดับนั้นสหายที่สองจึงน้อมหลังลง ให้สหายนั้นขึ้นประดิษฐาน

บนหลังแห่งตน, สหายผู้หนึ่งยืนบนหลังนั้น ก็ยังมีกายสั้นหวั่นไหวอยู่ มิอาจเอื้อมไปเก็บได้, ลำดับนั้นสหายที่สาม จึงน้อมจะงอบบ่าเข้าไปในที่สหายอันยืนอยู่บนหลังแห่งสหายคนหนึ่งๆ นั้นก็ได้อาศัยยืดหน่วงจะงอบบ่าแห่งสหายคนหนึ่งนั้นมั่นคงแล้ว, จึงเอื้อมมือไปเก็บดอกไม้ทั้งหลายตามชอบใจ แบ่งกันประดับตกแต่งกายเล่นนักษัตรฤกษ์โดยประสงค์" ได้เท้าเข้าใจไหมเล่า"

พระปอ "เข้าใจละ, ก็ธรรมทั้ง๓คือความเพียรชอบ สติชอบ และสมาธิชอบเกิดขึ้นพร้อมกันนั้น เปรียบประหนึ่งอะไร"

พระวอ "เปรียบประหนึ่ง สหายทั้ง๓ อันเข้าไปยังสวนอุทยานด้วยกัน"

พระปอ "ก็อารมณ์เปรียบเหมือนอะไร"

พระวอ "เปรียบเหมือนดอกจำปาอันบานอยู่"

พระปอ "ข้อซึ่งสมาธิไม่อาจให้ถึง ด้วยความเป็นหนึ่งในอารมณ์ลำพังคนได้นั้น เช่นอย่างใดเล่า"

พระวอ "เช่นบุรุษอันมิอาจเอื้อมมือไปเก็บดอกจำปาได้ แต่ลำพังผู้เดียว"

พระปอ "ก็ความเพียรชอบเล่าเปรียบเหมือนอะไร"

พระวอ "เปรียบเหมือนสหายอันน้อมหลังแห่งตน ลงให้สหายผู้หนึ่งขึ้นประดิสถานอยู่"

พระปอ "สติชอบเช่นประหนึ่งอะไรเล่าขอรับ".

พระวอ "เช่น ประหนึ่งสหายอันน้อมระงอยบ่า ให้เป็นที่ยึดหน่วงแห่งสหายผู้ยืนอยู่บนหลังแห่งสหายผู้หนึ่งนั้น"

พระปอ "เพราะเหตุใด สมาธิอย่างเดียว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงสงเคราะห์ด้วยกองสมาธิเล่า"

พระวอ "เพราะสมาธิได้ความเพียรแลสติ เป็นอุปการค้ำชูแล้ว ก็สามารถจะแอบแนบด้วยความเป็นหนึ่ง เป็นยอดอันเดียวในอารมณ์, เช่นสหายผู้ที่ยืนอยู่บนหลังแห่งสหายผู้หนึ่ง แลกดเท้าลงบนระงอยบ่าแห่งสหายผู้หนึ่งแล้ว จึงอาจจะเก็บดอกไม้ได้ตามประสงค์, เพราะฉะนั้นสมาธิอย่างเดียว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงสงเคราะห์ด้วยกองสมาธิตามชาติแห่งตน"

พระปอ "สัมมาวายามะแลสัมมาสตินั้น เปรียบเหมือนอะไร"

พระวอ "ข้อนี้ เปรียบเหมือนช่างเงินตั้งไว้ซึ่งกหาปะณะในมือแล้ว เมื่อจะใคร่ดูให้ทั่วถึงในที่ทั้งปวง, ช่างเงินก็มีอาจพลิกแพลงผลัดเปลี่ยนด้วยพื้นแห่งจักษุได้, จำต้องอาศัยนิ้วมือพลิกผลัดเปลี่ยนจึงอาจดูได้ทั่วในข้างโน้นแลข้างนี้ฉันใด, บัญญาเล่าไม่อาจจะตัดสินอารมณ์ด้วยอำนาจเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น โดยธรรมดาตน, เมื่ออารมณ์อันวิตกมีอันยกขึ้นเฉพาะเป็นลักษณะแลมีอันนำไปแลนำมาโดยรอบเป็นกิจคอยอยู่ ประหนึ่งนิ้วมืออันถือพลิกผลัดเปลี่ยนให้แล้ว ก็ย่อมสามารถจะตัดสินอารมณ์ได้ฉันนั้น, เพราะอาศัยนัยนี้. สัมมาทิฏฐิอย่างเดียวนี้แล

พระผู้มีพระภาคสงเคราะห์ด้วยกองปัญญาโดยชาติแห่งตน; ผ้ายสัมมาสังกัปปะนั้น พระผู้มีพระภาคสงเคราะห์โดยกิริยา, อริยมรรคมีองค์ ๘ ถึงซึ่งอันย่นเข้า, ถือเอาด้วยขันธ์ทั้ง ๓, ฉะนี้"

พระปอ "อ้อ! อ้อ! นี่เองหนอ ขอรับ อริยมรรคซึ่งย่นเข้าด้วยขันธ์ทั้ง ๓"

พระวอ "นี่แล ขอรับ"

พระปอ "ในข้อวิสัชชะนาแห่งปัญหาที่อุบาสกได้ถามด้วยมรรคสมาธิเป็นต้นนั้น, มีเนื้อความว่าอย่างไร"

พระวอ "จ่าสติปัฏฐานทั้ง ๔ เกิดขึ้นด้วยอำนาจให้สำเร็จกิจ ๔ อย่าง ในขณะแห่งมรรค สัมมาสติชื่อว่าเป็นของไม่มีนิมิตร, ด้วยเนื้อความว่าเป็นปัจจัยแห่งสัมมาสมาธิ, สัมมัปปะธานทั้ง ๔ นั้น คือความเพียรอันเกิดขึ้นด้วยอำนาจให้กิจ ๔ อย่างสำเร็จได้, ความเพียรนั้นเป็นบริวารเครื่องทำรอบด้วยเนื้อความว่าเป็นบริวาร"

พระปอ "ที่เรียกว่ากายะสังขาร, วะจีสังขาร, และจิตตะสังขารนั้น เป็นอย่างไร โดยอย่างย่อ ๆ"

พระวอ "ที่เรียกว่ากายะสังขาร, วะจีสังขาร, และจิตตะสังขารนั้น. เป็นต้นว่าธรรมอันใด อันกายวาจาและจิตต์ทำพร้อมคือว่าให้เกิดขึ้น เพราะเป็นของติดเนื่องด้วยกายวาจาและจิตต์,

ธรรม อัน นั้น ก็ เป็น กายะ สังขาร, วะจี สังขาร, และ จิตตะสังขาร ตาม ลำดับ กัน"

พระ ปอ "เมื่อ วิสาข อุบาสก ถาม ถึง สังขาร ที่ บังควร ประชุม ทำ นั้น, เหตุไฉน พระ นาง เถรี จึง ตอบ อย่าง นั้น เล่า, สังขาร เหล่า อื่น มี บุญญาภิสังขาร เป็น ต้น ทำไม ถึง ไม่ ยก ขึ้น วิสัชชะนา"

พระ วอ "เพราะ พระ นาง เถรี รู้ ความ ประสงค์ อธิบาย ใน จิตต์ ของ อุบาสก, ถึง ว่า แม้ สังขาร เหล่า อื่น มี บุญญา ภิสังขาร เป็น ต้น นั้น มิได้ ยก ขึ้น วิสัชนา, ก็ เพราะ พระ นาง เถรี ทราบ อัธยาศัย แห่ง อุบาสก ด้วย"

พระ ปอ "ใน เรื่อง สังขาร ทั้ง ๓ นี้ เห็น จะ ไม่ ต้อง พูด กัน มาก มาย ดอก หนะ ขอรับ, เพราะ ใน พระสูตร นี้ มี ความ พิสดาร อยู่แล้ว, แต่ ผม นึก อยาก จะ ถาม ข้อ นี้ สัก หน่อย"

พระ วอ "ข้อ ไหน"

พระ ปอ "ใน ข้อ วิสัชนา ของ พระ นาง เถรี ว่า ความ ตั้ง อยู่ แห่ง สุขเวทนา ชื่อ ว่า เป็น สุข ดังนี้ เป็น ต้น นั้น โดย เนื้อ ความ ว่า กะไร"

พระ วอ "ว่า ความ ที่ สุขเวทนา มี อยู่ ชื่อ ว่า เป็น สุข, ความ ที่ สุขเวทนา ไม่ มี ชื่อ ว่า เป็น ทุกข์, อนึ่ง ความ ทุกขเวทนา มี อยู่ ชื่อ ว่า เป็น ทุกข์, ความ ที่ ทุกขเวทนา ไม่ มี เสื่อม สิ้น ไป แล้ว ชื่อ ว่า เป็น สุข, ข้อ หนึ่ง ความ ที่ อทุกขมสุขเวทนา เป็น ผู้ รู้ ชื่อ ว่า เป็น สุข

ความที่อทุกขมสุขเวทนาเป็นผู้ไม่รู้ ชื่อว่าเป็นทุกข์ ในวาระแห่งอนุสัย คำอธิบายว่า ราคะเป็นต้น เป็นประหนึ่งว่า นอนอยู่ในสันดานแห่งสัตว์, ด้วยว่าราคะ เป็นของอันบุทคลยังละไม่ได้แล้ว แลราคานุสัยย่อมตามนอนอยู่ในสุขเวทนาทั้งปวงนั้นหามิได้, โดยอธิบายว่า ซึ่งราคานุสัย ที่บุทคลพึงละไม่ได้แล้วนั้น, จะปรารภสุขเวทนาทั้งสิ้นแล้วแหละเกิดขึ้นนั้นหายากนัก"

พระปอ "เพราะเหตุไร พระนางเถรีจึงได้กล่าวว่า ราคานุสัยไม่ตามนอนอยู่ในปฐมฌาน"

พระวอ "เพราะว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ข่มราคานุสัยเสียแล้ว ถึงพร้อมซึ่งปฐมฌาน, ทำราคานุสัยที่อันฌานข่มแล้วให้เป็นของอันฌานข่มคงอยู่อย่างนั้น มิให้กลับกำเริบขึ้นได้, แล้วเจริญวิปัสสนา ฆ่าพร้อมซึ่งราคานุสัยเสีย ด้วยอนาคามิมรรค, ถึงว่าแม้ราคานุสัย อันอนาคามิมรรคละเสียแล้วนั้น ก็ชื่อว่าไม่ตามนอนอยู่ในปฐมฌาน, เพราะว่าราคานุสัยอันฌานข่มเสียแล้ว แต่ในเดิม, เพราะเหตุนั้น พระนางเถรีจึงได้กล่าวว่าราคานุสัยไม่ตามนอนอยู่ในปฐมฌาน"

พระปอ "เหตุไฉนโทมนัสสย่อมไม่เกิดขึ้น, เหตุไฉนท่านจึงกล่าวว่าโทมนัสสเกิดขึ้นแต่บัจจัย คือความรักความปรารถนา"

พระวอ "ข้อซึ่งว่า ภิกษุปรารถนา เพื่อจะถึงพร้อมซึ่งอายตนะ

นั้น คือว่าภิกษุมีความประสงค์ ในการที่จะเข้าถึงพร้อมซึ่งอายตนะ อันเป็นที่ตั้งคือพระอรหัตต์, เมื่อภิกษุตั้งความปรารถนาในพระอรหัตต์ ซึ่งได้นามว่า 'อนุตตรวิโมกข์' ดังนี้ โทมนัสส์ก็ย่อมไม่เกิดขึ้น; ซึ่งว่าโทมนัสส์เกิดแต่ปัจจัยคือความรักนั้น คือว่าโทมนัสส์มีอันตั้งไว้ซึ่งความปรารถนาเป็นเค้ามูล ย่อมเกิดขึ้น ก็แต่ว่าโทมนัสส์นั้น เมื่อภิกษุปรารถนาอยู่ซึ่งอายตนะคือพระอรหัตต์แล้ว ไม่ได้ด้วยความประสงค์, ก็ชื่อว่ามีความไม่ได้เป็นเค้ามูลเกิดขึ้นอยู่, เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า โทมนัสส์เกิดขึ้นแต่ปัจจัยคือความรักความปรารถนา, แต่บางท่านก็มาเห็นว่า 'ซึ่งโทมนัสส์นั้นเป็นอกุศลโดยส่วนเดียว บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ไม่ควรจะพึงเสพ แท้จริงภิกษุผู้ทำความเพียรทั้งหลาย เมื่อประพฤติการปฏิบัติล่วง ๓ เดือน หรือ ๖ เดือน กำหนดในใจว่า ถึงกาลเพียงนั้นๆ แล้ว เราก็จักได้บัลลุพระอรหัตตธรรม, ครั้นเมื่อล่วงต่อพากเพียรไป ก็มิอาจบัลลุคุณวิเศษตามกาลที่ตนกำหนดไว้, ความโทมนัสส์มีกำลังย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ทำความเพียรนั้น, เช่นประหนึ่งพระมหาปุสสะเถระ ผู้อยู่ในอลินทกวิหาร ท่านได้บำเพ็ญคะตะปัจจาคะตะวัตรมาช้านานแล้ว, แต่พระผู้เป็นเจ้าผูกใจไว้ว่า ในวันมหาปวารณานี้ เราจักถือเอาซึ่งพระอรหรรต, ในวาระแห่งวันปวารณานั้น, เราจักปวารณาด้วยวิสุทธิปวารณา, แต่ท่านผูกพันธ์กำหนดกาลที่จะถึงธรรมวิเศษดังนี้. แล้วเจริญ

สมณะ ธรรม อยู่ กาล ฝน แหละ ว่า วาง ณา ล่วงไป ๑๙ พรรษา แล้ว ธรรม วิเศษ อัน ใด อัน หนึ่ง ก็ ยัง ไม่ เกิด ขึ้น ใน สันดาน เลย, พระ ผู้ เป็น เจ้า ประกอบ ไป ด้วย ความ โทมนัส เสียใจ มี กำลัง น้ำ ตา หลั่ง ไหล มิได้ ว่าง เว้น ตลอด ถึง พรรษา คำรบ ๒๐ พระ ผู้ เป็น เจ้า จึง ได้ บัลลุ ซึ่ง พระ อรหัตต์ เป็น ขีณาสะวะบุคคล”

พระปอ “ภิกษุ มละเสีย ซึ่ง ปฏิฆะ ความ ลับ แค้น โทมนัส นั้น, เนื้อ ความ ว่า กะไร”

พระวอ “ว่า ภิกษุ ถือเอา ซึ่ง อาการ ปฏิบัติ อัน ใด อัน หนึ่ง แล้ว มา พิจารณา เห็น ลง ว่า ศีล ของ ท่าน เป็น ของ เลว ทราม มี อยู่ หรือ ๆ ว่า ท่าน เป็น คน ต่ำ ช้า ด้วย ความ เพียร แหละ ปัญญา อะไร เล่า, ศีล ของ ท่าน ก็ หมดจด บริสุทธิ์ ไม่ ใช่ หรือ, อนึ่ง ความ เพียร ท่าน ก็ ยก ประคอง ขึ้น ไว้ มิได้ ย่อหย่อน ปัญญา ของ ท่าน ก็ แกล้วกล้า อาจ หาญ มิ ใช่ หรือ, ไฉน ท่าน จึง ไม่ ทำ ลาย หัตถผล ให้ ด้วย อยู่ ใน มือ ของ ท่าน เล่า, ภิกษุ เห็น ลง อย่าง นั้น จึง คิด จะ ข่ม โทมนัส อธิฐาน จิตต์ ว่า แต่ นี้ ไป เรา จะ ไม่ ให้ โทมนัส เกิด ขึ้น ได้ ภิกษุ ทำ ความ เพียร ไม่ ท้อถอย, เมื่อ ล่วง ไป ๓ เดือน หรือ ๙ เดือน ก็ ได้ บัลลุ อนาคามิ มรรค เพิก ถอน โทมนัส เสีย ด้วย อนาคามิ มรรค, ด้วย ปริยาย นี้ ชื่อ ว่า ภิกษุ มละเสีย ซึ่ง ความ ลับ แค้น โทมนัส, เพราะ เหตุ นี้ แล ขอ รับ ท่าน จึง กล่าว ว่า ปฏิฆานุสัย ไม่ ตาม นอน อยู่ ใน โทมนัส เห็น ปาน ดัง นี้, โดย อธิบาย ว่า ปฏิฆานุสัย ซึ่ง

จะได้ ปรารภโทมนัสล์แล้วแล เกิดขึ้น นั้น หา มิได้, เป่น อัน ภิกษุ มละ ปฏิฆานุสัย เสีย ขาดแล้วในโทมนัสล์ นั้น.

พระปอ "เพราะเหตุใด พระนางเถรี จึงได้ กล่าว พยากรณ์ว่า อวิชชานุสัยไม่ตาม นอน อยู่ใน ฌาน ที่ ๔"

พระวอ "ภิกษุใน พระพุทธศาสนา นี้ ข่ม ซึ่ง อวิชชานุสัย แล้ว ได้สำเร็จ จตุตถฌาน ข่ม ปฏิฆานุสัยไว้ ด้วย กำลังฌาน มิให้กลับ กำเริบ ขึ้นได้, แล้วเจริญ วิปัสสนา ทำให้แจ้ง ซึ่ง อรหัตตผล เพิก ถอน อวิชชา นุสัยเสีย ด้วย อรหัตตมรรค, ก็อวิชชา นุสัย นั้น แม้ถึง อัน ภิกษุ มละได้ด้วย อรหัตตมรรคก็ดี ก็ชื่อว่าไม่ ตาม นอน อยู่ใน จตุตถฌาน, เพราะอวิชชานุสัย นั้น อัน จตุตถฌาน ข่มไว้แล้ว แต่ใน กาล เบื้องต้น; เพราะเหตุ นั้น พระนางเถรี จึงได้ กล่าว พยา กรณ์ ว่า อวิชชานุสัยไม่ตาม นอน อยู่ ใน ฌาน ที่ ๔"

พระปอ "ใน การ ที่ผม ถาม ถึงเวทนา มา จน บัด นี้ นั้น ก็เข้าใจ ดีแล้ว, แต่ นึก อยาก จะถาม ส่วน เปรียบ แห่ง เวทนา ต่อไป อีก"

พระวอ "ดี ละ, ใน การ ที่ ได้ เห็น มี ความเข้าใจ ดัง นี้, แต่ อยาก จะถาม อีกต่อไป ก็ นิมนต์ ซิ"

พระปอ "ความ เสวย อารมณ์เป่น สุข เป่น ส่วนเปรียบ แห่ง สุขเวทนา, ส่วน ความ เสวย อารมณ์เป่น ทุกข์ ก็เป่น ส่วน เปรียบ แห่ง ทุกขเวทนา, ฉนี้. ท่าไม นางภิกษุนี ธัมมทินนา จึง กล่าว ส่วน เปรียบที่ มี ส่วน เสมอกัน เล่า"

พระ วอ "เพราะ ความ ทุกข์ เป็น ฆ่าศึก แห่ง ความสุข, ความสุข เป็น ฆ่าศึก แห่ง ความ ทุกข์; เพราะ ฉะนั้น. ในเวทนา ทั้ง สอง, นาง ธัมมทินนา ภิกษุนี จึง ได้ กล่าว ส่วน เปรียบ ที่ มี ส่วน เสมอ กัน"

พระ ปอ "ทำไม ถึง อวิชชา จึง เป็น ส่วน เปรียบ แห่ง อุเบกขา เล่า"

พระ วอ "อุเบกขา ความ เพ่ง เป็น มัธยัต, เป็น ประหนึ่ง ของ อัน บุทคล ตั้ง ไว้ ใน ที่ มืด อัน บุทคล เห็น ยาก ฉันใด, อวิชชา มี อาการ ฉัน นั้น; เพราะ เหตุ นั้น อวิชชา จึง เป็น ส่วน เปรียบ ของ อุเบกขา เวทนา"

พระ ปอ "ก็ เหตุ ไฉน วิชชา ความ รู้ แจ้ง จึง เป็น ส่วน เปรียบ ของ อวิชชา เล่า"

พระ วอ "อวิชชา ย่อม ทำ ความ มืด ใน ที่ เท่า ใด, วิชชา ย่อม บันเทา เสีย ซึ่ง ความ มืด ใน ที่ เท่า นั้น; เพราะ ฉะนั้น วิชชา จึง เป็น ส่วน เปรียบ แห่ง อวิชชา"

พระ ปอ "วิชชา แล วิมุติ นี้ เล่า, เหตุ ไฉน วิมุติ จึง เป็น ส่วน เปรียบ ของ วิชชา"

พระ วอ "ธรรม ทั้ง สอง คือ วิชชา แล วิมุติ เป็น โลกุตตร ธรรม ไม่ มี อาสวะ พัน กิเลส ด้วย กัน ทั้ง สอง อย่าง; เพราะ ฉะนั้น จึง จัด เป็น ส่วน เปรียบ แห่ง กัน แล กัน"

ประ ปอ "ก็ วิมุติ แล พระ นิพพาน นี้ เล่า, เพราะ อะไร วิมุติ จึง เป็น ส่วน เปรียบ แห่ง พระ นิพพาน"

พระวอ "ธรรมทั้ง ๒ อย่างนี้เป็นสภาพมีส่วนเสมอกัน ด้วยเนื้อความว่าธรรมทั้ง ๒ อย่างนี้ เป็นอทยาถุตและโลกุตตรธรรมเสมอกัน"

พระปอ "ข้อซึ่งนางธัมมทินนาภิกษุนี้ ห้ามวิสาขอุบาสกเสียในบัญหาในที่สุดนั้น โดยอธิบายความประสงค์ของนางเถรีจะกล่าวว่ากะไร"

พระวอ "จะกล่าวว่า 'ท่านมาถามส่วนเปรียบแห่งคำที่ไม่มีส่วนเปรียบฉนี้ ก็ชื่อว่าพระนิพพานๆนั้น ใครผู้ใดผู้หนึ่งมิอาจที่จะเปรียบได้ด้วยวรรณและสัณฐาน ว่ามีประมาณเท่านั้นเท่านี้ มีวรรณเขียวและเหลืองเป็นต้นดังนี้ ในความซึ่งมาถามถึงความเปรียบแห่งพระนิพพานดังนี้ ข้าพเจ้าไม่สามารถจะวิสัชนาได้ ท่านจงไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด' ในอธิบายความประสงค์ของพระนางเถรีจะกล่าวกะอุบาสกดังนี้"

พระปอ "ในส่วนเปรียบแห่งธรรมทั้งปวงนี้ ผมรู้ความโดยชัดแล้ว"

พระวอ "นั่นแหละใต้เท้าก็พึงจำไว้เถิด"

พระปอ "วันนี้ผมมีความอุ่นใจแท้ๆทีเดียวขอรับ, แต่มีความเสียใจอยู่หน่อยหนึ่ง เพราะว่าตั้งแต่ลงจากธรรมาสน์นี้ไปแล้ว ไม่รู้โอกาสวันใดที่จะได้เทศน์คู่กับใต้เท้าอีก"

พระวอ "ไม่เป็นไรดอกขอรับ, ถ้าชีวิตยังจะอยู่ต่อไปอีก, คงจะได้ปุจฉาแลวิสัชนากัน"

พระปอ "ใต้เท้าพูดอย่างนี้ผมค่อยอุ่มใจหน่อย, แต่ที่ปุจฉาแลวิสัชนากันมานี้, ก็ยังไม่ถ้วนถี่ดีหนะขอรับ, เพราะว่าพระสูตรนี้ดูข้างจะยากอยู่ด้วย, ด้วยว่าเป็นปุจฉาแลวิสัชนาอยู่ในตัวเสร็จ, แต่ถึงกระนั้นก็เห็นจะพอฟังได้ดอกหนะขอรับ"

พระวอ "ถ้ายังใต้เท้ากับผมก็เห็นจะพอฟังได้, แต่ท่านผู้อื่นยังรับประกันไม่ได้"

พระปอ "นี่ก็เป็นโอกาศอันสมควรที่จะยุติกันแล้ว, ผมก็จะต้องลาใต้เท้าไปก่อนละขอรับ"

พระวอ "ถึงผมก็จะต้องลาไปเหมือนกัน"

ปกิณณก

เทศนา

ในอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต หน้า ๓๔
พระเทพกวี วัดพิชัยญาติการาม แปล.

---

๑ ภิกษุทั้งหลาย บุทคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิแล้ว จะพึงปลงมารดาเสียจากชีวิต อันใด, อันนั้น ใช่เหตุที่ตั้งของผล ใช่โอกาศ, เหตุข้อนั้นไม่มี (เป็นไม่ได้, ถึงจะทดลองอย่างไรๆ ก็คงไม่ได้); ก็แต่บุถุชชนผู้ยังหนาด้วยกิเลส จะพึงปลงมารดาเสียจากชีวิต อันใด, อันนั้น เป็นเหตุที่ตั้งแห่งผลอยู่ เป็นโอกาศอยู่, เหตุข้อนั้นมีอยู่ (เป็นได้แน่).

๒ ภิกษุทั้งหลาย บุทคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิแล้ว จะพึงปลงบิดาเสียจากชีวิต อันใด, อันนั้น ใช่เหตุที่ตั้งของผล ใช่โอกาศ, เหตุข้อนั้นไม่มี; ก็แต่บุถุชชน จะพึงปลงบิดาเสียจากชีวิต อันใด, อันนั้น เป็นเหตุที่ตั้งแห่งผลอยู่ เป็นโอกาศอยู่, เหตุข้อนั้น มีอยู่.

๓ ภิกษุทั้งหลาย บุทคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิแล้ว จะพึงปลงพระอรหันต์เสียจากชีวิต อันใด, อันนั้น ใช่เหตุเป็นที่ตั้ง

ของผล ใช่โอกาศ, เหตุข้อนั้นไม่มี; ก็แต่บุถุชชน จะพึงปลงพระอรหันต์เสียจากชีวิต อันใด, อันนั้น เป็นเหตุที่ตั้งแห่งผลอยู่ เป็นโอกาศอยู่, เหตุข้อนั้นมีอยู่.

๔ ภิกษุทั้งหลาย บุทคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิแล้ว มีจิตต์คิดประทุษร้ายต่อพระตถาคต จะพึงให้โลหิตของพระตถาคตเกิดห้อขึ้น อันใด, อันนั้น ใช่เหตุเป็นที่ตั้งของผล ใช่โอกาศ, เหตุข้อนั้นไม่มี; ก็แต่บุถุชชน มีจิตต์คิดประทุษร้ายต่อพระตถาคต จะพึงให้โลหิตของพระตถาคตเกิดขึ้น อันใด, อันนั้น เป็นเหตุที่ตั้งแห่งผลอยู่ เป็นโอกาศอยู่, เหตุข้อนั้น มีอยู่.

๕ ภิกษุทั้งหลาย บุทคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิแล้ว จะพึงทำลายยุยงพระสงฆ์ให้แตก อันใด, อันนั้น ใช่เหตุเป็นที่ตั้งของผล ใช่โอกาศ, เหตุข้อนั้นไม่มี; ก็แต่บุถุชชน จะพึงทำลายพระสงฆ์ อันใด, อันนั้น เป็นเหตุที่ตั้งแห่งผลอยู่ เป็นโอกาศอยู่, เหตุข้อนั้นมีอยู่.

๖ ภิกษุทั้งหลาย บุทคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิแล้ว จะพึงอุทิศศาสดาอื่น อันใด, อันนั้น ใช่เหตุเป็นที่ตั้งของผล ใช่โอกาศ, เหตุข้อนั้นไม่มี; ก็แต่บุถุชชน จะพึงอุทิศศาสดาอื่น อันใด, อันนั้น เป็นเหตุที่ตั้งแห่งผลอยู่ เป็นโอกาศอยู่, เหตุข้อนั้นมีอยู่.

๗ ภิกษุทั้งหลาย พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ๒ องค์ จะพึงเกิดขึ้นในโลกธาตุอันเดียวกัน ไม่ก่อนไม่หลัง (ควรเดียวกัน) อันใด, อันนั้น ใช่เหตุเป็นที่ตั้งของผล ใช่โอกาส, เหตุข้อนั้นไม่มี; ก็แต่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์เดียว จะพึงเกิดขึ้นในโลกธาตุอันเดียว อันใด, อันนั้นเป็นเหตุที่ตั้งแห่งผลอยู่ เป็นโอกาสอยู่, เหตุข้อนั้นมีอยู่ (มีแน่ เพราะเป็นเช่นนี้เสมอเป็นนิตย์ที่เดียว, ไม่ต้องทดลอง หรือแม้จะทดลองก็คงเป็นจริงเช่นนั้น).

โสตาบัตติยังคธรรมปริยาย

สมเด็จพระสังฆราชวัดราชประดิษฐ์ ทรงแต่ง

อัตถิ โข เตน ภควตา ชานตา ปัสสตา อรหตา สัมมาสัมพุทเธน สัตตาโร ธัมมา สัมมักขาตา สัตตาโร ธัมมา พหุปการาติ.

บัดนี้ จะได้รับประทานวิสัชชนา ในโสตาบัตติยังคธรรมปริยาย ซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสเทศนาธรรม ๔ ประการ ว่ามีอุปการะมาก แก่สัตว์ที่เกิดเป็นมนุษย์ คือ สัปปุริสสังเสโว คบหาสัตปุรุษ ๑ สัทธัมมัสสวนัง ฟังธรรมของสัตปุรุษ ๑ โยนิโสมนสิกาโร ทำในจิตต์ โดยแยบคายอุบายที่ชอบ ๑ ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ ปฏิบัติซึ่งข้อปฏิบัติชอบสมควรแก่ธรรม ๑, ธรรม ๔ ประการนี้ มีอุปการมาก แก่สัตว์ที่ได้เกิดเป็นมนุษย์ แลเป็นไปเพื่อจะให้เจริญบัญญา.

ข้อต้น ซึ่งว่าคบหาสัตปุรุษนั้น ท่านผู้ใดประพฤติชอบด้วยกาย ด้วยวาจาด้วยใจ ท่านผู้นั้นเป็นสัตปุรุษ. ความประพฤติชอบนั้น อย่างต่ำให้เป็นประโยชน์แก่มารดาบิดาสมณพราหมณ์ เคารพนบนอบในบุคคลเจริญวัย ในตระกูลเป็นต้นไป, เว้นจากเวร ๕ คือ ปาณาติบาต ๑ อทินนาทาน ๑ กามมิจฉาจาร ๑ มุสาวาท ๑ สุราเมรยมัชชปาน ๑ อันนี้ ก็เป็นความประพฤติชอบด้วยกาย วาจา ใจ,

อนึ่ง ละอกุศลกัมมบถ ๑๐ เสีย บำเพ็ญกุศลกัมมบถ ๑๐ เป็นความประพฤติชอบด้วยทวาร ทั้ง ๓ คือ กาย วาจา ใจ, อกุศลกัมมบถ ๑๐ นั้น กายทุจจริต ๓ ปาณาติบาต ๑ อทินนาทาน ๑ กามมิจฉาจาร ๑, วจีทุจจริต ๔ มุสาวาท ๑ ปิสุณาวาจา ๑ ผรุสวาจา ๑ สัมผัปปลาป ๑, มโนทุจจริต ๓ อภิชฌา ๑ พยาบาท ๑ มิจฉาทิฏฐิ ๑, กายทุจจริต ๓ วจีทุจจริต ๔ มโนทุจจริต ๓ ลิบนี้ชื่อว่าอกุศลกัมมบถ ๑๐; กุศลกัมมบถ ๑๐ นั้น กายสุจจริต ๓ งดเว้นจากปาณาติบาต ๑ งดเว้นจากอทินนาทาน ๑ งดเว้นจากกามมิจฉาจาร ๑, วจีสุจริต ๔ งดเว้นจากมุสาวาท ๑ งดเว้นจากปิสุณาวาจา ๑ งดเว้นจากผรุสวาจา ๑ งดเว้นจากสัมผัปปลาป ๑, มโนสุจริต ๓ อนภิชฌากุศลธรรมชาติเป็นฆ่าศึกแห่งอภิชฌา ๑ อพยาบาท กุศลธรรมเป็นฆ่าศึกแห่งพยาบาท ร้อแย่งพยาบาทเสีย ๑ สัมมาทิฏฐิ ปัญญาเห็นชอบตามทางธรรมตามทางผล ๑, กายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ มโนสุจริต ๓ ลิบนี้ชื่อว่ากุศลกัมมบถ ๑๐. บุทคลผู้ประพฤติชอบ ให้เป็นประโยชน์แก่มารดาบิดาสมณะพราหมณ์ เคารพนบนอบแก่ผู้เจริญวัยในตระกูล เป็นสัตปุรุษ. ผู้เว้นจากเวร ๕ และบำเพ็ญกุศลกัมมบถ ๑๐ เป็นสัตปุรุษ. ผู้ใดๆ สัตรีบุรุษหรือคฤหัสถ์บัพพะชิต มาประพฤติดีด้วยสุจริตในกาย วาจา ใจ ดังกล่าวมานี้ หรือประพฤติดียิ่งขึ้นไปกว่านั้นก็ดี เป็นสัตปุรุษสิ้น, คบหาสมาคม

กับด้วยท่านผู้สัตปุรุษ คือกษาสำเหนียกตามสัตปุรุษ เปนสัปปุริสสังเสโว คบหาสัตปุรุษเปนธรรมที่หนึ่ง.

พึงสัทธรรมนั้น ธรรมอันดีไม่มีโทษ ธรรมของผู้สงบกาย สงบวาจา สงบใจ ชื่อว่าสัทธรรม, ธรรมของผู้สงบระงับ โอวาทสั่งสอนให้ประพฤติดี ตั้งแต่สอนให้เคารพนบนอบมารดาบิดา เปนต้นไป สอนประโยชน์ชาตินี้ชาติน่า สอนทางสุคติ ทางดับทุกข์ทั้งปวงนี้ ชื่อสัทธรรม ธรรมอันดี ธรรมของผู้สงบระงับสิ้น. ประพฤติของชนทั้งหลาย ย่อมเบื่อหน่ายเบือนหน้าหนี จากธรรมอันดี ธรรมของผู้สงบ ไม่ใคร่จะสมัครจะพึง ไม่สมัครที่จะคือกษา แม้มีผู้สั่งสอนก็ไม่พึงโดยเคารพ พึงก็ไม่จำไม่คือกษาตาม. เมื่อใจไม่ยินดี, ไม่ต้องการ, เสียแล้ว ก็ไม่พอใจพึง ถึงจะมาประสมสัตปุรุษ ก็ไม่เปนคุณอันใด ชนดีชนมีปกติสอาดงามก็หายาก, ชนปกติไม่ดีมีมาก. ผู้ใดสันดานดี คิดชอบจะประกอบตนในคุณความดี ชั่วนี้ชั่วน่า ผู้นั้นจึงจะพอใจพึง สมัครคือกษาตั้งใจพึง เปนผู้มีประโยชน์ มีความต้องการจึงสดับตรับพึง, ครั้นพึงแล้ว ก็สังเกตกำหนดเบื้องต้นเบื้องปลาย กำหนดรู้ว่า คำนี้เปนสุภาษิตกล่าวดี คำนี้ทุพภาษิตกล่าวไม่ดี ข้อนี้ควรจำ, ควรคิด, ควรคือกษา คิดเห็นชอบเปนคุณแล้ว พึงธรรมอันดี ธรรมของผู้สงบนั้นแล้วจำทรงไว้ ความที่เปนผู้มีประโยชน์แล้ว

แล ตั้งใจฟัง ฉลาดจำทางธรรมอันดี ธรรมของผู้สงบนั้นไว้ ชื่อว่าสัทธัมมัสสวนัง ฟังสัทธรรม เป็นธรรมที่ควบ ๒

โยนิโสมนสิการนั้น เมื่อผู้ฟังได้ยินมาทำไว้ในใจโดยใช่ทางเสียแล้ว ก็หาบังเกิดประโยชน์คุณอันใดไม่ ต่อผู้ฟังผู้ได้ยินมานั้น มาทำในใจโดยทาง โดยอุบายที่ชอบ จึงจะบังเกิดประโยชน์คุณ เพราะการได้ยินได้ฟังนั้นได้. จะกล่าวโยนิโสมนสิการ โดยนัยที่จะรู้ง่าย, เหมือนอย่างในกุสีตวัตถุ อารัมภวัตถุ เรื่องกิจกรรมอย่างเดียวกัน. เมื่อผู้นั่นมาทำในจิตต์โดยไม่แยบคายก็เป็นกุสีตวัตถุ วัตถุแห่งความเป็นผู้เกียจคร้าย, เมื่อผู้นั้นทำในจิตต์โดยแยบคาย ก็เป็นอารัมภวัตถุ วัตถุแห่งความเริ่มพากเพียร. เหมือนอย่างภิกษุป่วยไข้ พึ่งหายไข้ใหม่ๆ ไม่นานนัก, เธอนั้นคิดว่า "เราพึ่งหายไข้ใหม่ๆ กายเรานั้นยังทุพพลภาพยังหาควรแก่กิจการไม่, กระนั้นเรานอนเสียเถิด" คิดแล้วนอนเสีย หาปรารภเริ่มความเพียรไม่; ความทำในใจนี้จัดเป็นอโยนิโสมนสิการ ทำในจิตต์โดยไม่แยบคาย จึงเป็นกุสีตวัตถุ วัตถุของความเป็นผู้เกียจคร้าน. ภิกษุผู้หายไข้ใหม่ๆ ยังไม่นานนักรูปหนึ่ง คิดว่า "บัดนี้เราหายไข้ใหม่ๆ กายก็ยังหาควรกิจการไม่, ฐานที่ตั้งข้อนั้นจะมีอยู่ บ้วยไข้จะพึงกลับมาอีก, กระนั้นเราจะปรารภเริ่มความเพียร เพื่อจะถึงซึ่งธรรมที่เรายังไม่ได้ถึง จะบังเกิดถึงธรรมที่เรายังไม่ได้บังเกิด จะทำให้แจ้ง

ซึ่งธรรมที่เรายังไม่ได้ทำให้แจ้ง" คิดแล้วก็ปรารภเริ่มความเพียร ความทำในใจนี้จัดเป็นโยนิโสมนสิการ ทำในจิตต์โดยแยบคายอุบายชอบ มรรคาแห่งความดี. นัยนี้ให้รู้ทั่วไปในที่ทั้งปวงว่า "โยนิโสมนสิการนั้นอย่างนี้, อโยนิโสมนสิการนั้นอย่างนี้." เมื่อบุทคลมาทำในจิตต์อย่างใด อกุศลธรรมทั้งหลาย ที่ยังไม่เกิดๆขึ้น ที่เกิดแล้วเจริญยิ่งๆขึ้นไป กุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ก็ไม่เกิดขึ้นได้ ที่เกิดแล้วเสื่อมถอยไป, ทำในจิตต์อย่างนั้น เป็นอโยนิโสมนสิการ. ก็เมื่อบุทคลมาทำในจิตต์อย่างใด อกุศลธรรมทั้งหลาย ที่ยังไม่เกิดก็หาเกิดขึ้นไม่ ที่เกิดขึ้นแล้วผู้นั้นละเลียได้ กุศลธรรมทั้งหลาย ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้นได้ ที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งๆมากมูลขึ้น, ทำในจิตต์อย่างนี้ เป็นโยนิโสมนสิการ. นัยนี้เป็นลักษณะเป็นนิทัสสนะแบบอย่างให้บัณฑิตรู้จักโยนิโสมนสิการ. อโยนิโสมนสิการในกิจกรรมนั้นๆทุกอย่างเทียว. ผู้ใดฟังธรรมอันดี ธรรมของผู้สงบแล้ว ทำในจิตต์โดยแยบคายอุบายชอบ ผู้นั้นจึงจะได้ปรนนิบัติตามด้วยกายวาจาจิตต์ บัลลุผลประโยชน์ของผู้ฟังธรรมอันดีนั้น, เพราะฉนั้น ท่านจึงกล่าว "โยนิโสมนสิการ" ไว้ เป็นธรรมที่ครบ ๓ ด้วยประการฉนี้.

ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ ความปฏิบัติซึ่งธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นธรรมที่ครบ ๔ นั้น แยกพยัญชนะออกให้เห็นความ ธัมม. ๑

อนุธัมม ๑ ปฏิบัติดี ๑; อีกนัยหนึ่ง ธัมม ๑ อนุ ๑ ธัมม ๑ ปฏิบัติดี ๑. ส่วนสภาพอันดีเป็นธรรม, ข้อปฏิบัติดีชอบไปตามธรรม ไม่ขัดกับธรรมเป็นอนุธรรม ความทำตามด้วยกาย วาจา จิตต์ เป็นปฏิบัติดี; นัยที่ ๒ แยก ๔ ธัมม ๑ อนุ ๑ ธัมม ๑ ปฏิบัติดี ๑ นั้น, คำสอนทางสุคติและทางดับทุกข์ เป็นธรรม, อนุ ไปตาม คือ สมควร, ธรรม คือ ประพฤติด้วยกาย วาจา จิตต์, ความประพฤติสมควรแก่ธรรมคำสอนนั้น เป็นธัมมานุธัมม, ความปฏิบัติ ซึ่งข้อวิธีการ สมควรแก่ธรรมคำสอนนั้น เป็นธัมมานุธัมมปฏิบัติดี ด้วยประการฉะนี้. ธรรม ๔ ประการ คือสัปปุริสสังเสโว ๑ สัทธัมมัสสวนัง ๑, โยนิโสมนสิกาโร ๑, ธัมมานุธัมมปฏิบัติดี ๑, มีความดังแสดงมานี้ มีอุปการมากแก่สัตว์ที่เป็นมนุษย์, อนึ่งย่อมเป็นไปเพื่อเจริญบัญญา แก่ผู้ที่เกิดเป็นมนุษย์นั้น ด้วยประการฉะนี้. ควรที่สาธุชนจะจำทรงไว้แล้ว ทำนุบำรุงให้เป็นคุณประโยชน์แก่ตนๆ นั้นเทอญ.

นิทานสุภาษิต

คุณศีล สัตย์เชื่อมั่น กันจนไฟ

นิทานสาธก

วัฏฏกะชาดก คัดจากเอกนิบาตชาดก

สามเณรอยู่ นักเรียนเอก วัดพิชัยญาติการาม แปล

ในกาลล่วงไปแล้ว พระโพธิสัตว์เจ้า ถือเอาปะฏิสนธิ ในกำเนิดแห่งนกกระจาบ อยู่ในประเทศแคว้นแดนมคธ ในกาลเมื่อพระโพธิสัตว์ทำลายกะเปาะฟองออกมาแล้ว ก็เป็นนกกระจาบตัวน้อย มีกายประมาณเท่าตุ่มเกลือนอันใหญ่ ครั้งนั้นมารดาและบิดาทั้ง ๒ ก็ให้ลูกนกกระจาบนั้นนอนอยู่ในรัง แล้วไปนำอาหารมาด้วยจะงอยปาก เลี้ยงลูกนกกระจาบนั้น กำลังอันจะเหยียดปีกทั้ง ๒ บินไปบนอากาศ หรือกำลังอันจะยกเท้าทั้ง ๒ ขึ้นเดินไปบนบกก็ดี ก็ยังไม่มีแก่ลูกนกกระจาบนั้น, อนึ่งเล่าประเทศนั้นไฟไหม้บ้างก็ไหม้อยู่ทุกปีๆ สมัยนั้น ลูกนกกระจาบนั้น เมื่อร้องเสียงดังใหญ่ จึงได้ถือเอาประเทศนั้น ฝูงนกกระจาบทั้งหลายออกจากรังของตนๆ แล้ว ก็กลัวภัยคือความตาย จึงได้ร่ำร้องบินหนีไป แม้นกกระจากผู้เป็นมารดาและบิดาของพระโพธิสัตว์ก็กลัวแต่ภัย คือความตายเหมือนกัน. จึงได้ทิ้งพระโพธิสัตว์ไว้แต่ผู้เดียวแล้วบินหนีไปเสีย พระโพธิสัตว์เจ้า

ก็นอนอยู่ในรังผู้เดียว ชูคอขึ้นแลเห็นไฟไหม้ใกล้เข้ามา จึงได้ดำริว่า "ถ้าว่า กำลังที่จะเหยียดปีกทั้ง ๒ บินไปได้ บนอากาศ จะพึงมีแก่เราไซ้ เราจะโผบินไป ในที่อื่นเสีย, ถ้าว่ากำลังที่จะยกเท้าทั้ง ๒ ขึ้นเดินไปบนบก จะพึงมีแก่เราไซ้ เราจะเดินไปในที่อื่น ด้วยระยะย่างเท้าก้าวไป แม้มารดาและบิดาทั้ง ๒ ของเรากลัวแต่ภัยคือความตาย ข้องกันดนแล้ว มละทิ้งเราไว้แต่ผู้เดียว เอาตัวรอดหนีไปเสีย เดียวนี้สิ่งอื่นอันจะเป็นที่พึ่งอาศัย ก็หามีแก่เราไม่ เวลาวันนี้ ควรเราจะทำกรรมประการใดหนอ" ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ จึงเกิดความปริวิตกว่า "ชื่อคุณศีลก็ยังมีอยู่ในโลกนี้, ชื่อคุณสัจก็ยังมีอยู่ในโลกนี้, อนึ่งชื่อพระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตกาล อันได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีไว้แล้ว เสด็จนั่งณพื้นที่สถิตแห่งโพธิพฤกษ์ ตรัสรู้พร้อมเฉพาะแล้ว, พระองค์บริบูรณ์ด้วยศีล, สมาธิ, ปัญญา, วิมุตติ, และวิมุตติญาณทัสสะนะแล้ว มาตามพร้อมด้วยความสัจจ์, ความเอนดูกรุณาแลขมาทมแล้ว, พระองค์ได้ทรงเจริญเมตตาให้เป็นไปในสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ก็ยังมีอยู่ในโลกนี้, อนึ่งชื่อคุณพระธรรมที่พระสัพพัญญูพุทธเจ้าเหล่านั้นได้ตรัสรู้แล้ว ก็มีอยู่ในโลกนี้, แม้อีกอย่างหนึ่ง ความสัจอันเอก

ก็มีในตัวเรา, สภาวะธรรมอันเอก ซึ่งมีอยู่ในตัวเรายังปรากฏอยู่, เพราะเหตุนั้น วันนี้ควรเราจะนึกถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลที่ล่วงแล้ว ทั้งคุณพระธรรมที่เหล่าพระพุทธเจ้าในอดีตกาลนั้นตรัสรู้แล้ว ยึดสัจจะและสภาวะธรรมซึ่งมีอยู่ในตัวเราแล้วทำสัจจะกิริยาให้ไฟถอยกลับ, ทำความสวัสดีแก่ฝูงแลหมู่นกกระจายอันเหลือทั้งหลาย" เพราะเหตุนั้น พระโพธิสัตว์จึงได้กล่าวคำขับอันนี้ มีความว่า "คุณศีลสัจจะและความเอ็นดูซึ่งเป็นกรรมสถาพย่อมมีอยู่ในโลก เราจักทำสัจจะกิริยาอันประเสริฐด้วยสัจจะนั้น, เราจักนึกถึงกำลังพระธรรม, ระลึกถึงกำลังความสัจจ์ ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายเคยชะนะมาทำสัจจะกิริยา" ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ก็นึกถึงพระคุณแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ที่เสด็จนิพพานแล้วในอดีตกาล, ปรารภความสัจจ์ที่มีอยู่ในตัว, เมื่อจะทำสัจจะกิริยา จึงได้กล่าวคาถาอันนี้โดยความว่า "ปีกทั้ง ๒ ของเราก็มีอยู่ แต่ไม่อาจจะบินไปบนอากาศได้, เท้าทั้ง ๒ ของเราก็มีอยู่ แต่ไม่อาจจะยกย่างเดินไปได้, มารดาและบิดาทั้ง ๒ ของเราก็บินออกจากรังไปเสีย เปลวไฟเอย เจ้าจงถอยกลับจากที่นี้เถิด. พระโพธิสัตว์ได้ทำสัจจะกิริยาด้วยคำสัจจ์จะนี้แล้ว เปลวไฟก็หลีกถอยไปในที่ประมาณ ๑๖

กรีส พร้อมด้วยสัจจะกิริยาของพระโพธิสัตว์นั้น ครั้นเปลวไฟนั้นถอยหลังไปไหม้สิ่งอื่นในบ้านแล้วดับไปในที่นั้น ประหนึ่งว่าคบเพลิงอันบุคคลจุ่มลงในน้ำฉะนั้น. เพราะเหตุนั้นพระโพธิสัตว์จึงได้กล่าวคาถามีความว่า เมื่อขณะพร้อมกับที่เราทำสัจจะกิริยา เปลวไฟอันรุ่งเรืองใหญ่ก็เว้นที่ไว้ หลีกห่างไปประมาณ ๑๖ กรีสเป็นกำหนด ดุจหนึ่งว่าเพลิงต้องน้ำแล้วดับไปก็ปานกัน, ที่นั้นก็เกิดปาฏิหาริย์นามว่า ตั้งอยู่ได้นานประมาณกัลปหนึ่ง เพราะที่นั้นเป็นสถานอันไฟไม่พึงไหม้ได้ต่อไปในกัลปนั้นอีก, ครั้นพระโพธิสัตว์ทำสัจจะกิริยาอย่างนั้นแล้ว เมื่อสิ้นชีวิตทำลายขันธ์ก็ไปตามยถากรรม.

รายงาร การประชุมกรรมการสภา

วันที่ ๑ มีนาคม ร, ศ, ๑๑๔

กรรมการสภาฝ่าย บัพพะชิต ของ มหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ประชุมกันที่วิทยาลัย กรรมการได้มาประชุม ๑๐ รูป เว้นแต่พระธรรมราชานุวัตร ๑ พระเทพโมลี ๑ พระสมุทรมุนี ๑ เวลา ๑ ทุ่ม ๑๕ มินิต เปิดประชุม หารือกันด้วยเรื่องจะมีการประชุมกรรมการครู แล นักเรียนในโรงเรียน ของวิทยาลัย ซึ่งตั้งอยู่ณะกรุงเทพฯ ทุกโรงที่พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ถวายไชยมงคลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในวันที่ ๓ มีนาคม ซึ่งเปนมหามงคลกาลที่ได้เสด็จดำรงค์ริราชสมบัติมาเท่าถึงประถมรัชกาล ซึ่งนานกว่ารัชกาลทั้งปวงในพระบรมราชวงศ์นี้ แลยอมให้จ่ายทุนของวิทยาลัยในการนี้ แลจะแจกฉลากนักเรียนในโรงเรียนทั้งปวงในกรุงแลหัวเมืองให้ตลอดทั่วถึงกัน

อนึ่งในการที่จะทรงพระกรุณาโปรดเลื่อนยศพระเทพกวีนายกแห่งมหามกุฏราชวิทยาลัยนั้น กรรมการสภาเห็นสมควรวิทยาลัยจะแสดงความยินดีอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อเปนเกียรติยศแห่งนายกให้หม่อมเจ้าพระศรีสุคตคัตยานุวัตรคิดจัดการ

เวลา ๑ ทุ่ม ๕๐ มินิต เลิกประชุม

วันที่ ๖ มีนาคม ร, ศ, ๑๑๔

กรรมการสภาฝ่ายบัพพะชิตของมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ประชุมกันที่วิทยาลัย ๙ รูป เว้นแต่พระธรรมราชานุวัตร ๑ พระ

ธรรม ปาโมกข์ ๑ พระเทพโมลี ๑ พระสมุทรมุนี ๑ พระครู ปลัด อุทิจยานุศาสก์ ๑ เวลา ๑ ทุ่ม ๑๘ มินิต เปิด ประชุม กรรมการ สภา หารือการณ์ ๕ ข้อ ดังนี้

๑ เรียง ความ ตอบ พระราชหัตถเลขา ที่ พระราชทาน มา เมื่อ วันที่ ๓ มีนาคม

๒ จัด พระราชทรัพย์ ไว้ให้เป็น ทุน นอน ใน วิทยาลัย ขนานนาม ว่า สมภาคาภิเษกสมบัติ เพื่อ เป็น เครื่อง สืบ ผล สำหรับ บำรุง นักเรียน พระปริยัติธรรม ใน อัตรา เท่า พระชนม์ พรรษา ปีละ รูป

๓ ให้ นายก แสดง ความ ขอบใจ แล รางวัล ผู้ที่ ช่วย เป็น สหาย ใน การ ประชุม ถวาย ไชยมงคล เมื่อ วันที่ ๓ มีนาคม

๔ พระสมุทร มุนี ทูล ลา พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น วชิรญาณ วโรรส ไป เมือง ตกัวบ้า แล้ว จาริก ไป เมือง พม่า อาพาธ อยู่ ที่นั้น มี อาการ หนัก ท่าน เกรง ว่า การ วัด แล การโรงเรียน จะ ว่างโรย จึงได้ ขอ ทูลลา ออก จาก ตำแหน่ง ผู้รักษา การ จึงโปรด ให้ กรรมการ สภา ปรึกษา กัน ว่า จะควร ฉันใด กรรมการ สภา เห็น ว่า สม ควร จะ จัด พระครู ปลัด อุทิจยานุศาสก์ หรือ ผู้ใด ผู้หนึ่ง ให้ไป รักษา การ วัด แล จัด การโรงเรียน รวม เป็น ผู้เดียว กัน อยู่ ประจำ ใน ที่นั้น ถ้าไม่ได้ ดังนี้ จะแยก ผู้รักษา วัด คน หนึ่ง ส่วน ในโรงเรียน จะมี แต่ครู ผู้สอน เท่านั้น จะ อยู่ ประจำ หรือ ผลัด เปลี่ยน กัน ก็ได้ กว่า จะได้ ข่าว พระสมุทรมุนี ว่า เป็น อย่างไร

๕ พระ อมราภิรักขิต ยื่น หนังสือ ขอ อนุญาต ๓ ข้อ ดังต่อไปนี้

(ก) พระแต้มบาเตียนตรี ได้มีอุตสาหะลงมาเรียนพระปริยัติธรรมในสำนักพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสแล้วนำไปสั่งสอนภิกษุสามเณรในวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ จนถึงได้ตั้งเป็นโรงเรียนขึ้นที่วัดนั้น บัดนี้อาพาธไม่สามารถจะเป็นครูสอนได้ต่อไป จึงได้ลาออกจากที่ครู ขอให้วิทยาลัยจัดการบำรุงพระแต้ม เพื่อเป็นเครื่องหมายความดีความชอบของเธอ กรรมการสภารับจะบำรุง ๖ เดือนก่อน เพื่อให้เป็นเวลาพักรักษาตัว

(ข) ขอให้พระวรรณนักเรียนโทสามัญ ซึ่งเป็นผู้ช่วยครูเอกเป็นครูตรีแทนตำแหน่งพระแต้ม แล ขอให้พระจ้อยนักเรียนโทสามัญเป็นผู้ช่วยครูเอกแทนตำแหน่งพระวรรณ กรรมการสภายอมตามขอ

(ค) บรรดานักเรียนวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ ผู้มีปัญญาอุตสาหะ ที่ผู้จัดการเห็นว่าควรจะส่งลงมาเรียนที่โรงเรียนกรุงเทพฯ เพื่อจะได้ความรู้ความฉลาดโดยเร็ว ขอวิทยาลัยรับบำรุงนักเรียนเหล่านั้นเหมือนอย่างบำรุงนักเรียนซึ่งส่งมาแต่ราชบุรี กรรมการสภาเห็นว่า จะเอาอย่างนักเรียนราชบุรีไม่ได้ เพราะในเมืองนั้นยังไม่ได้ตั้งโรงเรียน ส่วนที่วัดนิเวศน์ธรรมประวัติมีโรงเรียนอยู่ ควรจะมาได้แต่นักเรียนตรีขึ้นไปบางคน นอกนั้นให้เรียนอยู่ที่โรงเรียนวัดนั้นก่อน

เวลา ๔ ทุ่ม ๑๙ มินิต เลิกประชุม

การประชุมถวายไชยมงคล
ในสมภาคาภิเษกมหามงคลสมัย

กรรมการแห่งมหามกุฏราชวิทยาลัย ปรึกษาพร้อมใจกันว่า "นับแต่กาลที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จดำรงในศิริราชสมไหควรยาธิบดีบรมราชาภิเษกมาบรรจบครบปีที่ ๒๘ นับเป็นวันได้ ๑๐๐๑๕ วัน เสมอด้วยรัชกาลแห่งสมเด็จพระปรโมรุราชามหาจักกรีบรมนาถพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นปฐมบรมราชาธิราชในกรุงสยาม ได้เสด็จดำรงในศิริราชสมบัตินานกว่าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในพระบรมราชวงศ์นี้ ซึ่งเสด็จสวรรคตล่วงไปแล้วทั้งสามพระองค์นั้น ควรจะมีการประชุมกรรมการแลครูแลนักเรียนในโรงเรียนทั้งปวงที่วิทยาลัย เพื่อแสดงความยินดีถวายไชยมงคลในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงเป็นพระบรมสาสะนูปถัมภก ผู้ปกครองยกย่องทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาแลวิทยาลัยจึงจะชอบ" ครั้นเห็นพร้อมกันแล้ว จึงแบ่งบันกะน่าที่ในการตกแต่งสถานที่ต่างๆ ในบริเวณรอบพระอุโบสถวัดบวรนิเวศน์วิหาร แล้วเชิญพระสมุทรวินิยนาท ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาไว้ แต่ครั้งเมื่อทรงผนวชเป็นสามเณร มาประดิษฐานในพระอุโบสถเป็นที่สักการบูชา ครั้นถึงวันที่ ๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๙ ได้ตกแต่งสถานที่ต่างๆ ตามกาล

ไปด้วยธงแลใบไม้ สว่างไปด้วยแสงโคมไฟ เพราะอาศัยความพร้อมเพรียงของกรรมการ แลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงอุดหนุนโดยเต็มพระไทย ครั้นเวลาค่ำ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเจ้าคณะใหญ่ แลพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากรเจ้าคณะรอง แลพระเถรานุเถรซึ่งเป็นกรรมการของมหามกุฏราชวิทยาลัย พร้อมทั้งครูแลนักเรียนในวิทยาลัย แลโรงเรียนที่เป็นสาขาของวิทยาลัยมาประชุมพร้อมกัน ในพระอุโบสถแลบริเวณภายนอกพระอุโบสถ เพื่อจะได้ถวายไชยมงคล ครั้นถึงเวลาทุ่มเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจักรพงษภุวนารถ เชิญลายพระราชหัตถเลขามาเมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ที่ได้ออกพระนามมาแล้วพระองค์นั้นเสด็จถึงพระอุโบสถ ทรงจุดเครื่องนมัสการแล้วถวายลายพระราชหัตถเลขาแก่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ซึ่งเป็นประธานสงฆ์ ท่านทรงรับแล้ว ได้ทรงอ่านลายพระราชหัตถเลขา ดังจะมีต่อไปข้างหน้าในที่ประชุมนั้นแล้ว พระเทพกวีนายกได้เชิญคำถวายไชยมงคลซึ่งประดิสถานไว้ บนเยญจาที่บูชามาอ่านต่อไป ดังจะได้กล่าวข้างหน้า ครั้นอ่านจบแล้วได้เชิญคำถวายไชยมงคลนั้น ถวายแด่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นั้นเพื่อทรงนำทูลเกล้าฯ ถวายแด่สมเด็จพระบรมชนกนารถ ขณะนั้น

พระสงฆ์สามเณรที่มาประชุมในที่นั้น ได้สวดถวายชัยมงคลพร้อมกัน กองทหารทำเพลงแตรสรรเสิญพระบารมี ครั้นถวายไชยมงคลจนแล้ว สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นั้นเสด็จออกไปประทับที่น่าพระอุโบสถ เพื่อจะทอดพระเนตรนักเรียนเลือกสิ่งของซึ่งกรรมการจัดตั้งไว้ รางวัลนักเรียนภาษาบาฬี และภาษาไทยซึ่งขึ้นในวิทยาลัยทั่วไป จนถึงผู้ที่เจ็บไข้แลอยู่หัวเมืองก็ให้ส่งสิ่งของไปให้ทั่วกัน เปนจำนวนนักเรียน ๕๑๙ คน ครั้นนักเรียนรับของรางวัลเสร็จแล้ว สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเสด็จกลับพระบรมมหาราชวัง

สำเนาถวายพระราชหัตถ์

ที่ ๔๕/๒๗๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๓ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๔

ขอนมัสการแด่พระเดชาพระคุณ ซึ่งเปนกรรมการจัดการเล่าเรียนในมหามกุฎราชวิทยาลัย

ด้วยในสมัยนี้นับแต่วันซึ่งข้าพเจ้าได้รับราชสมบัติสืบสนองพระองค์สมเด็จพระบรมชนกนารถ ผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ มาจนถึงวันนี้ คิดเปนวัน ๑๐๐๑๕ วัน เสมอด้วย

รัชกาล แห่ง สมเด็จ พระบรมบพิตร กาธิราช ซึ่งได้ ทรง รับ แล เสด็จ ดำรง ศิริราช สมบัติ ประดิสถาน กรุง รัตนโกสินทรมหินทรายุทธยา เปน ประถม บรม ราชาธิราช ใน กรุง สยาม กับ ทั้ง ขอบ ขัณฑสีมา นับ ว่า เปน สมัย มงคล อันอุดม

ข้าพเจ้า จึง มา คิด เห็นว่า สมเด็จพระบรมบพิตรกาธิราช พระองค์นั้น ได้ มี พระราชศรัทธา ใน พระ ศาสนา ยิ่ง นัก จึงได้ ทรง พระ อุตสาห จัด การ รวบ รวม แล สอบ สวน พระ ปริยัติ ธรรม ซึ่ง กระจัด พลัด พราย แล วิปลาศ คลาศ เคลื่อน ให้ สมบูรณ์ ถูก ต้อง อัน ปรากฏ เรียก ชื่อ การ นั้น ว่า สังคายนา เปน ส่วน พระราชกุศล ที่ได้ ทรง อุปถัมภ์ พระ พุทธศาสนา ให้ พระ ปริยัติธรรม ซึ่ง ยก พร่อง ไป ด้วย ไภย ต่าง ๆ คง คืน บริบูรณ์ ขึ้น

ส่วน สมเด็จ พระ บรม ชนกนาถ อัน ข้าพเจ้าได้ สืบ สนอง พระองค์ มา นั้น ก็ได้ ทรง สืบ แสวง หา ธรรม วินัย ที่ ถูก ต้อง มา ทรง ปฏิบัติ แล ประดิสถาน ธรรม ยุกติกนิกาย ขึ้น ไว้ ให้ การ ปฏิบัติ ใน พระธรรม วินัย ทั้ง ความ รู้ ที่ เลื่อม ทรามไป นั้น กลับ คง คืน ดี ขึ้น ดัง แต่ ก่อน นับ ว่า เปน อันได้ ทรง บำรุง ปริยัติ แล ปฏิบัติ ศาสนา ให้ ถาวร มั่น คง มา จน ถึง บัด นี้

ข้าพเจ้า มี ความ ศรัทธา เลื่อมใส ใน พระ พุทธศาสนา แล มี ความ ระฤก ถึง พระเดช พระคุณ สมเด็จ พระ บรมบพิตรกาธิราช แล สมเด็จ

พระบรมชนกนารถ จึงได้ดำเนิรไปตามรอยพระบาทแห่งพระบรมราชบรรพบุรุษ ตามที่เปนผู้มีความรู้แลมีกำลังอันน้อย ตามแต่การที่จะทำได้

บัดนี้เมื่อถึงอภิลักขิตกาลซึ่งกล่าวมาแล้วนั้น ก็ได้บำเพ็ญการกุศลอย่างอื่นอยู่แล้ว แต่มาระลึกถึงวิทยาลัย อันได้ตั้งขึ้นไว้ในพระนามแห่งสมเด็จพระบรมชนกนารถ เพื่อจะให้เปนประโยชน์เพิ่มขึ้นเปนส่วนพิเศษนอกจากปกติ จึงได้จัดเงินตรา ๒๘ ชั่ง อุทิศต่อสิ่งซึ่งควรแก่สมณบริโภค สำหรับให้เปนรางวัลพระสงฆ์สามเณรนักเรียน หรือให้เปนส่วนทรัพย์สำหรับนักเรียนฝ่ายคฤหัสถ์ ตามแต่พระองค์ผู้เปนอธิบดีแห่งกรรมการจะเห็นสมควรเพื่อให้เปนการเกื้อกูลแก่นักเรียน

ทรัพย์ทั้งนี้ข้าพเจ้าขอมอบไว้แก่กรรมการฝ่ายคฤหัสถ์ เมื่อจะประสงค์อย่างใดขอจงเรียกแต่กรรมการฝ่ายคฤหัสถ์นั้น ตามความประสงค์ ขอพระคุณทั้งปวงจงได้รับส่วนซึ่งได้อุทิศไว้นั้น เพื่อประโยชน์ความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายสิ้นกาลนานเทอญ

(เซน พระราชหัตถเลขา) อิทัมยาจามิญญา ปงมินทรมหาจุฬา ลังการณัสมา สยาม วิชิเต รัชชัง การยตา

คำถวายชัยมงคล

ที่พระเทพกวีนายก แต่งมาอ่านในที่ประชุมแล้ว
ส่งไปถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

กัม์มถาวา มหาราช
เถรานุเถรภิก์ขโว
มหามกุฏราชัว์ห
วิท์ยาลยัล์ลิทานิช
สัพ์เพเหว สิก์ขเกภิ
สห อาจริเยหิปิ
สมัค์คาว สมาคัน์ต์วา
ททัน์ติ ชยมังคลั.
อัค์โค วโร มนุส์สิน์โท
ปรมิน์โท มหิส์สโร
สามิน์ทกราชิภูโต
ปชาย หิตมานโส
นิวิฏ์ฐสัท์โธ ปสัน์โน
สัพ์พัค์คุต์ตมสาสเน
พุท์ธสาสนการี จ
วิท์ยาลยุปการโก
อัฏ์ฐวีสติ วัส์สานิ
ปริปุณ์ณานิ สัพ์พโส
ราชธัม์มัง ปวัต์ตติ
มุลรัช์ชาภิเสกโต
สาสนัญ์จ รัฏ์ฐัญ์จาปิ
สัม์มาว ปริโคพ์ยิ
รัต์นโกสิน์ทสักก์กัม์หิ
จุท์ทเส สรโทสเต
มีนาคมัส์ส บัต์วาน
นัก์ขัต์ตัง ตติยัง วรัง
สมภาคัว์หยัน์ลัส์ส
กาเรติ รัช์ชมังคลัง
โย ข์วัส์ส ราชวัส์ส
มูลภูโต นริส์สโร
ปรโมรุ มหาราชา
มหาจัก์กัติ วิส์สุโต
อภิบ์ปสัน์โน พุท์ธัส์ส
การโก สาสนัส์ส จ

ธัม์เมน รัช์ชำ กาเรสิ วัส์ลานิ อัฏ์ฐวีสติ
กัม์มกาโร ภิก์ขุสำโฆ ตุฏ์โฐ สาเยสิส์สโก
สัพ์โพ เอโกทกีภูโต ททาติ ชยมังคลำ
สุขี โหตุ มหาราชา ทีฆายุ จ นิรามโย
จิรำ รัช์เช ปติฏ์ฐาตุ รัฏ์ฐำ ธัม์มัญ์จ ปาลยำ
สุขำ อาโรคิยำ อายุ วัณ์โณ กิต์ติ ชโย พลำ
ภิย์โย ภิย์โย ปวัฑ์ฒมัน์ตุ มหาราชาธิราชินิ
วัต์ถุต์ตยานุภาเวน กตปุญ์ญัส์ส เตชสา
สิท์ธมัต์ถุ สิท์ธมัต์ถุ สทา วุต์ตผลำ อิทำ.

ขอถวายพระพร เจริญพระราชศิริสวัสดิ์พิพัฒมงคล พระชนมสุขทุกประการ จงมีแด่สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภาร พระองค์สมเด็จพระปรมินทรมหาธัมมิกราชาธิราชเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ

บัดนี้ ภิกษุผู้เถรานุเถรทั้งหลาย ซึ่งเป็นกรรมการแห่งมหามกุฏราชวิทยาลัย ทั้งผู้ศึกษาและอาจารย์ทั้งหลาย ได้พร้อมกันมาสโมสรสันนิบาตณะที่นี้ จะขอรับพระราชทานถวายไชยมงคลแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ซึ่งได้ทรงปกแผ่ร่มเย็นเป็นผาสุกสวัสดิ์เป็นนิตยกาล ในมหามงคลราชพิธีสมภาคาภิเษกสมัย สมโภชศิริรัชยาไชยควรรยาธิบัตย์นี้

ด้วย สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภาร พระองค์สมเด็จพระปรมินทรมหาธรรมิกราชาธิราชเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐสุดในพระบรมราชจักรีวงศ์ ดำรงพระบรมอิศริยยศ เป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์เอกในสยามรัฐมณฑล จอมประชาชนมนุษย์นิกายทั่วพระราชอาณาจักร มีพระราชหฤทัยทรงประกอบพระราชกรณียกิจ แต่สิ่งที่เกื้อกูลแก่อาณาประชาราษฎ ซึ่งได้อาศัยพึ่งพระบรมโพธิสมภารยามมีอยู่ในขอบขัณฑรัชชสีมาร่มเย็นเป็นสุขโดยยุติธรรม

อนึ่ง พระองค์มีพระราชศรัทธาประสาทหยั่งลงมั่นในพระอุดมพุทธศาสนาอันเลิศล้นกว่าคำสอนทั้งหมด แลทรงเป็นพระบรมศาสนูปถัมภก ผู้ปกครองยกย่องทำนุบำรุงพระบรมพุทธศาสนาแลวิทยาลัย นับแต่มูลพระบรมราชาภิเษกมาบรรจบครบปีที่ ๒๘ เท่าสมเด็จพระปรมรุราชามหาจักรีบรมนารถพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในระหว่างปีมีประมาณเท่านี้นั้น สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้ทรงบำเพ็ญพระราชธรรมจริยานุวัตร แลทรงปฏิบัติในพระราชประเพณีทุกอย่าง ให้ดำเนินในทางเจริญโดยอาการที่ชอบ แลทรงประกอบการปกครองบำรุงรักษาพระบรมพุทธศาสนา ทั้งสยามรัฐมณฑล แต่โดยทางที่ชอบ ครั้นถึงวันที่ ๓ เมษายน ร.ศ. ๑๑๔

ซึ่งเปนมหามงคลนักขัตรฤกษอันประเสริฐแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งมหุตตมะมงคลราชพิธีสมโภชบรมราชสมบัติ เรียกนามว่า สมภาคาภิเษก เพื่อเปนที่ตั้งแห่งศิริสวัสดิมงคลให้ทรงพระชนมายุยืนยงดำรงในพระศิริราชไหศวรรยาธิบัตย์ สิ้นกาลนาน แลปราศจากสรรพโรคาพาธอุบัทธวันตราย จะได้ทรงทำนุบำรุงพระบรมพุทธศาสนา แลบำเพ็ญพระราชธรรมรัฏฐานุปาลโนบาย ปกครองพระราชอาณาจักรแลพระราชประเพณี ให้ทวีเจริญยิ่งขึ้น พระภิกษุสงฆ์ทั้งปวงซึ่งเปนกรรมการพร้อมด้วยอาจารย์แลศิษย์ มีจิตต์ชื่นชมพระบรมโพธิสมภารบุญบารมีพระบรมราชกฤดาภินิหาร แต่ล้วนมีอัธยาศัยละม้ายคล้ายคลึงเปนอันเดียว พรักพร้อมกันมาประชุมณพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหารนี้ ขอถวายชัยมงคลแก่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า

ขอสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า จงทรงพระเกษมสำราญ ดำรงพระชนมายุยืนนานปราศจากสรรพทุกข์พิบัติ เสด็จสถิตย์ในศิริราชสมบัติ อภิบาลพระราชอาณาจักรแลพระราชประเพณี ให้ดำรงมั่นสิ้นกาลนาน

ขอพระพร ๗ ประการ คือความสุขสำราญกาย สำราญจิตต์ ความเปนผู้ไม่มีโรค อายุยืนนาน พรรณผ่องใส ความเฉลียว

เสียงสรรเสิญ ความชนะพิเศษ กำลังกาย กำลังความคิด จงประสิทธิ์สำเร็จยิ่ง ๆ ในสมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้าทุกทิพาราตรีกาล ด้วยอานุภาพพระรัตนตรัย และเดชะพระราชกุศลอันพิเศษ ซึ่งได้ทรงบำเพ็ญให้เป็นไปแล้วนั้น ๆ ขอผลอิฏฐารมณ์ที่ได้อ้างมานี้ จงเป็นผลอันสำเร็จ จงเป็นผลอันสำเร็จทุกเมื่อเทอญ

พระเทพกวี

นายกแห่งมหามกุฏราชวิทยาลัย

ผู้ได้รับอนุมัติของกรรมการทั้งหลาย

มหามกุฏราชวิทยาลัย

วันที่ ๒ มีนาคม ร, ศ, ๑๑๔

ขอถวายพระพร เดชัญพระราชศิริสวัสดิพิพัฒมงคล พระชนมสุขทุกประการ จงมีแด่สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภาร เจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ

อาตมภาพทั้งหลายผู้เป็นกรรมการแห่งมหามกุฏราชวิทยาลัยได้รับพระราชทานลายพระราชหัตถเลขา ที่ ๔๕/๖๗๘ ลงวันที่ ๓ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๔ ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ เชิญมาพระราชทานในที่ประชุมกรรมการครูแลนักเรียน ที่ประชุมกันถวายชัยมงคลในสมภาคาภิเษกสมบัตินั้นแล้ว เป็นพระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้

อาตมภาพทั้งหลาย ได้ประชุมกันชี้แจงต่อกระแสพระบรมราชโองการ ที่ปรากฏมาในพระราชหัตถเลขานั้นทุกประการ แลการที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ตั้งพระราชหฤทัยจะทรงบำรุงพระบรมพุทธศาสนา ตามพระราชจริยาแห่งสมเด็จพระบรมบัยยกาธิราช แลสมเด็จพระบรมชนกนารถทั้งสองพระองค์นั้น เป็นที่ยินดีของอาตมภาพทั้งหลายเป็นอย่างยิ่ง แลเป็นเหตุสำคัญให้อาตมภาพทั้งหลาย มีความเชื่อใจมั่นแลเกิดฉันทอุตสาหะในการที่จะทำนุบำรุงพระบรมพุทธศาสนา ประดับพระบารมี

แห่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า เต็มสติปัญญาสามารถของตน ๆ

ส่วนพระราชทรัพย์ ๒๘ ชั้น มีจำนวนเท่ากับปีแห่งรัชกาลที่ได้เสด็จดำรงศิริราชสมบัติ สนองพระองค์สมเด็จพระบรมชนกนารถ เท่ากับปีแห่งรัชกาลของสมเด็จพระบรมบัยยกาธิราชนั้น อาตมภาพทั้งหลายเห็นพร้อมกันว่า ควรจัดไว้เป็นทุนนอนของวิทยาลัย เป็นเครื่องสืบผลเกื้อกูลนักเรียนตามพระบรมราชประสงค์ และได้ขนานนามว่า "สมภาคาภิเษกสมบัติ" เพื่อเป็นศิริสวัสดิ์ของวิทยาลัย และผลที่จะเกิดจากพระราชทรัพย์รายนี้ จะจัดไว้เป็นเครื่องเกื้อกูลนักเรียนพระปริยัติธรรม ซึ่งมีจำนวนบำรุงเท่าพระชนมายุแห่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ในปีนั้น ๆ ปีละรูป

อาตมาภาพทั้งหลาย ขออวยอนุโมทนาในพระราชกุศลสมภาคาภิเษกสมบัติรายนี้ ที่เป็นเครื่องสืบพิพัฒผลสำหรับบำรุงการวิทยาลัย ให้เจริญถาวรสืบไปหาที่สุดมิได้

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

ขออวยพระพร

(เซ็น) พระเทพกวี

นายกแห่งมหามกุฏราชวิทยาลัย

โดยอนุมัติของกรรมการทั้งหลาย

แจ้งความ

เรื่องผู้อุปการเปนนิตย์

ด้วยพุ่มบุตร์เจ้าพระยายมราช (เฉย) ได้อุปการวิทยาลัยไว้ ณวันที่ ๒๙ ตุลาคม ร, ศ, ๑๑๓ เงิน ๖๐ บาท ภายหลังได้เพิ่มอีก ในวันที่ ๑๒ ธันวาคม ร, ศ, ๑๑๔ เงิน ๒๔๐ บาท รวมเปนเงิน ๓๐๐ บาท

อนึ่งวันบุตร์เจ้าพระยายมราช (เฉย) ได้อุปการวิทยาลัย ไว้ ณวันที่ ๒๙ ตุลาคม ร, ศ, ๑๑๓ เงิน ๔๐ บาท ภายหลังได้เพิ่มอีก ในวันที่ ๑๗ เมษายน ร, ศ, ๑๑๔ เงิน ๔๐ บาท ได้เพิ่มอีก ในวันที่ ๓ สิงหาคม ร, ศ, ๑๑๔ เงิน ๖๐ บาท แล้วเพิ่มครั้งที่ ๔ ในวันที่ ๘ มกราคม ร, ศ, ๑๑๔ เงิน ๑๖๐ บาท รวม ๔ ครั้งเปนเงิน ๓๐๐ บาท

ครบส่วนผู้อุปการเปนนิตย์ วิทยาลัยได้ยกนามของท่านทั้งสองที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ขึ้นไว้ในจำนวนผู้อุปการเปนนิตย์ จำเดิมแต่วันที่ ๑๐ มกรคม ร, ศ, ๑๑๔ เปนต้นไป.

รายพระนามและนาม ท่านผู้อุปการเป็นนิตย์ ผู้อุปการเฉพาะปี และผู้เกื้อกูล กับทั้งจำนวนทุนในจำนวนเดือนธันวาคม และมกราคม ร.ศ. ๑๑๔

รายชื่อ	รายเงิน			รวมเงิน		
	ช.	บา.	อ.	ช.	บา.	อ.
จำนวนธันวาคม ร.ศ. ๑๑๔						
ผู้อุปการเป็นนิตย์						
วันที่ ๒๙						
สุ่น ภรรยาพระยาโชฎึกราชเศรษฐี (พัด) ในนามพระยาโชฎึกราชเศรษฐี (พัด)	๓	๖๐	-			
เพิ่มในส่วนผู้อุปการเป็นนิตย์						
วันที่ ๑๒						
พุ่มบุตรเจ้าพระยายมราช (เกย)	๓	-	-			
รวม				๖	๖๐	-
ผู้อุปการเฉพาะปีพิเศษ						
วันที่ ๘						
พระครูรักษาปลัดขวาง วัดกรมมหาดเล็ก (กรวด)	-	๔๒	-			
แย้ม บุตรหลวงวังบ้านบางระกำ แขวงกรุงเก่า	-	๒๐	-			
รวมยอดยกไปเงิน	-	๗๒	-	๖	๖๐	-

รายชื่อ	รายเงิน ช.	รายเงิน บา.	รายเงิน อ.	รวมเงิน ช.	รวมเงิน บา.	รวมเงิน อ.
ยกยอดมาจากน่าโน้น	–	๗๒	–	๖	๖๐	–
อุบาสิกา สุด บ้าน กระแชง แขวง กรุงเก่า	–	๑๕	–			
วันที่ ๒๒						
อุบาสิกา เหมียว บ้านในตลาดเมืองตะก้วบ้า	๓	–	–			
อุบาสิกา จีสิว วุ้น กิมกี่ บ้าน สิเก็ง ชุเกาะหมาก	–	๓๓	๓๒			
อุบาสิกา ด่วน มารดา อุบาสิกา ง่วง บุตรี บ้านในตลาดเมืองตะก้วบ้า	–	๓๓	๓๒			
อุบาสิกา เหว บ้าน สิเก็ง ชุ เกาะหมาก	–	๓๓	๓๒			
อุบาสิกา อ่างกู่ ,, ,,	–	๓๓	๓๒			
รวม				๕	๗๓	–
ผู้อุปการเฉพาะปี วันที่ ๒						
จมื่นประธานมณเฑียร (ทรัพย์)						
ปลัดกรมพระตำรวจสนมทหารซ้าย	–	๑๒	–			
เหลียมเถ้าแก่	–	๑๒	–			
เชย บุตรี พระยาสมุทบุรานุรักษ์ (สิน)	–	๑๒	–			
รวมยอดยกไป เงิน	–	๓๖	–	๑๒	๕๓	–

รายชื่อ	รายเงิน ช.	รายเงิน บา.	รายเงิน อ.	รวมเงิน ช.	รวมเงิน บา.	รวมเงิน อ.
ยอดยกมาจากน่าโน้น	–	๓๖	–	๑๒	๕๗	–
วันที่ ๓						
พระศรีธรรมสาสน์ (เล็ก) ในกระทรวงยุติธรรม	–	๑๒	–			
วันที่ ๔						
พระยาไชยวิชิต (นาค) ผู้ว่าราชการกรุงเก่า	–	๑๒	–			
นายหนู เสมียนเอกกรมคลังเงินทหารบก	–	๑๒	–			
วันที่ ๕						
พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าไชยานุชิต	–	๑๒	–			
หม่อมเจ้าหญิงปุก ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระบำราบปรปักษ์	–	๑๒	–			
ขรัวยายแสง	–	๑๒	–			
นายรองพิไนยราชกิจ (นพ)	–	๑๒	–			
นายปลื้ม บุตรพระยาราชภักดี (ช้าง)	–	๑๒	–			
ย้ม ภรรยาพระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง)		๑๒	–			
จรูญ บุตรพระยาธรรมสารนิติ์ (ดาด)	–	๑๒	–			
รวมยอดยกไป เงิน	๑	๗๖	–	๑๒	๕๗	–

รายชื่อ	รายเงิน ช.	รายเงิน บา.	รายเงิน อ.	รวมเงิน ช.	รวมเงิน บา.	รวมเงิน อ.
ยกยอดมาจากน่าโน้น	๑	๗๖	–	๑๒	๕๗	–
แช่มบุตร์หลวงสาทรราชายุกต์ (ยม)	–	๑๒	–			
ชื่นหลานหลวงไมตรีพานิช	–	๑๒	–			
อินท์พนักงานพระแสง	–	๑๒	–			
วันที่ ๖						
หลวงฉกดยุทธโกษ (พัน) ในกระทรวงยุทธนาธิการ	–	๑๒	–			
แห น่าบ้านพระยาอิศรานุภาพ ถนนสำเพ็ง	–	๑๒	–			
วันที่ ๗						
ข้าหลวงมณฑลนครราชสีมารวมกัน		๑๒	–			
วันที่ ๘						
ด่วน บุตร์พระยาโชฎึกราชเศรษฐี (ทองจีน)	–	๑๒	–			
อุบาสกนิม บ้านน่าวังจันท์กรุงเก่า	–	๑๒	–			
อุบาสิกาพ่วง บ้านสวนพริกแขวงกรุงเก่า	–	๑๒	–			
อุบาสิกาขำ บ้านปากคลองท่อแขวงกรุงเก่า	–	๑๒	–			
รวมยอดยกไป เงิน	๓	๓๖	–	๑๒	๕๗	–

รายชื่อ	รายเงิน ช.	บา.	อ.	รวมเงิน ช.	บา.	อ.
ยกยอดมาจากน่าโน้น	๓	๓๖	–	๑๒	๕๗	–
วันที่ ๙						
แช่มใน พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหมื่น วิศณุนารถนิภาธร	–	๑๒	–			
หลวงโกษากรวิจารณ์ ลำดวน ภรรยา	–	๑๒	–			
วันที่ ๑๐						
ขุนบัญญัติวรวาท (รัตน์) กรมศึกษาธิการ	–	๑๒	–			
อุบาลิกาแดง วัดโสมนัสวิหาร	–	๑๒	–			
วันที่ ๑๑						
เจ้าจอมลิ้นจี่	–	๑๒	–			
วันที่ ๑๕						
หม่อมเจ้าพร้อม อธิบดีกรมศุลกากร	–	๑๒	–			
วันที่ ๑๒						
ทรัพย์ ภรรยา อากรยกเซ่ง	–	๑๒	–			
จีน วัง พระเจ้าบาเธอกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร	–	๑๒	–			
วันที่ ๑๗						
ส่วนบุตร์ พระภักดีภัทรากร (โอจิว)	–	๑๒	–			
วันที่ ๑๙						
ขุนประเสริษฐ์อักษรนิตย์ (แพ)	–	๑๒	–			
รวมยอดยกไป เงิน	๔	๗๖	–	๑๒	๕๗	–

รายชื่อ	รายเงิน			รวมเงิน		
	ช.	ฃ.	ค.	ช.	ฃ.	ค.
ยกยอดมาจากหน้าโน้น	๔	๗๖	–	๑๓	๕๙	–
อุบาสิกาตุ้ย	–	๑๒	–			
วันที่ ๒๑						
อุบาสกกรุด ชาวบ้านคลองนิยม ยาคมา	–	๑๒	–			
วันที่ ๒๓						
แม่บ้านหลวงรถรัตนาณัฐ	–	๑๒	–			
วันที่ ๒๔						
หม่อมเจ้าราวัณ ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นภูษาสรรพัชญ์	–	๑๒	–			
ในภรรยาพระภักดีภัณฑาคาร (โรจน์)	–	๑๒	–			
วันที่ ๒๗						
หลวงศรีดำรงราชสุตาแพ่ง (น้อย) กรมการเมืองสุพรรณบุรี อีมภรรยา	–	๑๒	–			
วันที่ ๒๙						
พระยาศรีสิงหเทพ (ทัด) ปลัดบาญชี ในกระทรวงมหาดไทย	–	๑๒	–			
หลวงโยธีบริรักษ์ (เคลือบ) ในกรมมหาดไทยฝ่ายพระราชวังบวร	–	๑๒	–			
คุณภรรยานายใย บุตร์พระยาศรีสิงหเทพ (ทัด)	–	๑๒	–			
รวมยอดยกไป เงิน	๖	๒๔	–	๑๒	๕๗	–

รายชื่อ	รายเงิน			รวมเงิน		
	ช.	ป.	ด.	ช.	ป.	ด.
ยกยอดมาจากหน้าก่อน	๖	๔๔	-	๑๒	๕๓	-
หลวงพิทักษ์สุเทพ (วรค) เจ้ากรมมหาดไทย ตำรวจภูบาลซ้ายฝ่ายพระราชวังบวร	-	๑๒	-			
หลวงอนุรักษ์ราชภักดี (พุก) ในกรมมหาดไทย ฝ่ายพระราชวังบวร	-	๑๒	-			
ท้าวสิริสิงห์ (บุญชู) กรมการเมืองอุบล	-	๑๒	-			
เพี้ยเมืองจันทร์ (ชุ่ม) กรมการเมืองอุบล	-	๑๒	-			
จดหมายวังพระองค์เธอพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสรรพสิทธิประสิทธิ์ วันที่ ๓๐	-	๑๒	-			
หม่อมเจ้าหญิงโสมสวลีภัคร์พิมลพรรณ ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้านันทวัน	-	๑๒	-			
หม่อมราชวงศ์เฉิด บุตรหม่อมเจ้าฉาย	-	๑๒	-			
หม่อมราชวงศ์แห้ว ข้าหลวงในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทรานารีรัตวาร	-	๑๒	-			
รวมยอดยกไป เงิน	๗	๔๐	-	๑๒	๕๓	-

ชื่อ	รายจ่าย			รายรับเงิน		
	.	.		.		.
ยกยอดมาจากหน้าโน้น	๗	๔๐	-	๑๒	๕๗	-
จางวางช้อยในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทรานรรัตวาง		๑๒	-			
พวงข้าหลวงในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทรานรรัตวาง		๑๒				
สลวยบุตรีพระยาไชยสุริยเทพ เจ็บ	-	๑๒	-			
เสงาบุตรีพระยาไชยสุริยเทพ เจ็บ		๑๒				
วันที่ ๓๑						
หม่อมราชวงศ์แก้ว ในสมเด็จ						
ระเบียบ	-	๑๒	-			
นายสุ่นอาจารย์หนังสือในวัดกวาง แขวงเมืองสมุทปราการ	-	๒๑	-			
อุบาลีกับพี่งวัดนรเนรวด		๑๒				
รวม				๗	๔๔	-
ผู้เกื้อกูล วันที่ ๕						
พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าภัทรา ยุวดี ประทานในวันประสูตร	-	๔๐	-			
รวมถวายหม่อนพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเจริญศรีชนมายุ	-	๗	-			
รวมยกยอดยกไปเงิน	-	๔๘	-	๒๑	๒๑	-

รายชื่อ	รายจ่าย			รวมเงิน		
	ป.	บา.	ส.	ป.	บา.	ส.
ยกยอดมาจากหน้าโน้น	-	๔๘	-	๒๑	๒๑	-
วันที่ ๖						
อุบาสิกาก๊วย วัดกรวณมาดุยาราม	-	๔	-			
วันที่ ๗						
นายสุจินดา (ช่วง)	-	๑๐	-			
วันที่ ๘						
จ่าเสาชมภรยา บ้านท่าลิบเบี้ย แขวงกรุงเก่า	-	๖	-			
อุบาสกสด บ้านคลองตะเคียน แขวงกรุงเก่า	-	๖	-			
สินลาภรยา หลวงวังมอกราชการบ้านบางระกำ แขวงกรุงเก่า	-	๔	-			
จีนประชุมนิกรบ้านบางระกำ, อุบาสกมีบ้านปากคลองชาย, ทิมบรรจีนเด็กบ้านน่าวังจันท์, อุบาสิกานุ่มบ้านโรงสี, อุบาสิกาง้วบ้านน่าวังจันท์, แขวงกรุงเก่า คนละ ๑ บาท ๕ คน	-	๕	-			
อุบาสิกาอึ่งบ้านบางระกำ แขวงกรุงเก่า	-	๔	-			
รวมยอดยกไป เงิน	๑	๗	-	๒๑	๒๑	-

รายชื่อ	รายเงิน			รวมเงิน		
	ช.		.	.	.	.
ยกยอสมาชิกนำไปส่ง	๐	๗	-	๒๑	๒๑	-
อุบาสิกานุ้ย บ้านบางพระครู แขวงกรุงเก่า	-	๔	-			
อุบาสิกาชุ่ม บ้านในคลอง คิ้วยะรอ แขวงกรุงเก่า	-	๔	-			
วันที่ ๑๙						
พัน บ้านริมวัดพรหมสุรินทร์	-	-	๑๖			
วันที่ ๒๒						
อุบาสิกากิมหยง บ้านสิงห์ชุมพร หมาก ๗ เหรียญ คิดเป็นเงิน ๔ เงินบาท	-	๑๑	๔๒			
อุบาสิกาของบ้านสิเก็งชุมพร หมาก ให้ ๓ เหรียญ คิดเป็นเงินบาท	-	๕	-			
ปลัดทองวัดกลางเมืองสมุทปราการ	-	๑	-			
นายสมบูรณ์ชี้ภรรยา เมืองสมุทปราการ	-	๔	-			
อุบาสิกาหุ่น		๑	-			
แขวงเล็ก เล็กภรรยา	-	๒	-			
วันที่ ๒๓						
อุบาสิกาเหมือนวัดบวรนิเวศวิหาร	-	๗	๑๖			
รวมยกยกไปข้างหน้าเงิน	๑	๔๓	๑๐	๒๑	๒๑	-

รายชื่อ	รายจ่าย ช.	ย.	ว.	รวมรายจ่าย ช.	ย.	.
ยกยอดมาจากหน้าโน้น	๑	๔๗	๑๐	๒๑	๒๑	–
วันที่ ๒๔						
พระบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉายรัศมีหิรัญพรรณ ประทานในวันประสูตร	–	๒๖	–			
วันที่ ๓๑						
จางวางบุญ บ้านบางโขมงแขวงเมืองนครเขื่อนขันธ์	–	๑	–			
รวม				๑	๓๔	๑๐
รวมทั้งสิ้น				๓๓	๑๕	๑๐
จำนวนมกราคม ร.ศ. ๑๑๔						
ผู้อุปการเป็นนิตย์พิเศษ						
วันที่ ๑๓						
เจ้าจอมมารดาสุด	๔	–	–			
เพิ่มในส่วนผู้อุปการเป็นนิตย์						
วันที่ ๘						
วันบุตรเจ้าพระยายมราช (เฉย)	๒	–	–			
รวม				๖	–	–
ผู้อุปการเฉพาะบีพิเศษ						
วันที่ ๑						
นายเจียม	–	๒๔	–			
รวมยอดยกไป เงิน	–	๒๔	–	๓๙	๑๕	๑๐

รายชื่อ	รายเงิน			รวมเงิน		
	ช.	บา.	ก.	ช.	บา.	ก.
ยกยอดมาจากน่าโน้น	—	๒๔	—	๒๙	๑๕	๑๐
วันที่ ๘						
หม่อมราชวงศ์ถม บุตรหม่อมเจ้าเผ่ินทร ในพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอมเรนทรธิบดินทร	—	๑๕	—			
วันที่ ๒๕						
ขุนเณ บ้านคีรีชะอะโมน แขวงเมืองนครราชสีห์มา	—	๒๔	—			
รวม				—	๓๖	—
ผู้อุปการเฉพาะปี						
อากรกึ่ม	—	๑๒	—			
วันที่ ๓						
ท้าวโสภานิเวศน์ (อึ่ม)	—	๑๒	—			
สัมฤทธิ์เถ้าแก่	—	๑๒	—			
พันเถ้าแก่	—	๑๒	—			
เปลี่ยนเถ้าแก่	—	๑๒	—			
นายร้อยเอกนายเชื่อม ในกรมยุทธนาธิการ	—	๑๒	—			
ปุก พระพี่เลี้ยงในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลพิมัมพร	—	๑๒	—			
รวมยอดยกไป เงิน	๑	๔	—	๒๙	๗๘	๑๐

รายชื่อ	เงิน			รวมเงิน		
	...		...	...	...	ย.
ยกยอดมาจากหน้าโน้น	๑	๔	-	๑๙	๗๘	๑๐
วันที่ ๔						
นางเกลี้ยง	-	๑๒	-			
วันที่ ๖						
คณะยกวรรยาพระยามหาอุภาพ (สุ่)	-	๑๒	-			
ทายกวัดราชาธิวาสรวมกัน	-	๑๒	-			
วันที่ ๙						
พระเจ้าน้องยาเธอ [illegible]						
อัยสังกาศ	-	๑๒	-			
ขุนวรพิทย์พิจารณ์ (เพิ่ม) [illegible]						
ทรวงธรรมการ	-	๑๒	-			
อุบาสิกาแย้ม วัด[illegible]	-	๑๒	-			
อุบาสิกาเยี่ยม ,, ,,	-	๑๒	-			
วันที่ ๑๓						
พระอินทร์ประสิทธิ์ศร ผู้ว่าราชการ เมืองชินทบุรี	-	๑๒	-			
หลวงชินศรีรัษฎาเจ้ากรม (แผลง)	-	๑๒	-			
วันที่ ๑๖						
ครูพุม บ้านวัดน้อยแขวงเมือง เพ็ชรบุรี	-	๑๒	-			
รวมยอดยกไปเงิน	๒	๘๔	-	๒๙	๗๘	๑๐

รายชื่อ	รายเงิน ช.	รายเงิน บา.	รายเงิน อ.	รวมเงิน ช.	รวมเงิน บา.	รวมเงิน อ.
ยกยอดมาจากหน้าโน้น	๒	๔๔	–	๒๙	๗๘	๑๐
หุ้ยเม้าที่ บ้านวัดน้อย แขวงเมืองเพ็ชร์บุรี	–	๑๒	–			
วันที่ ๑๘						
นายอิม เสมียนเอกด่านไม้ขอนสัก เมืองไชยนาท	–	๑๒	–			
นายเอี่ยม บ้านปากคัดบน แขวงเมืองนครเขื่อนขันธ์	–	๑๒	–			
วันที่ ๒๐						
หม่อมเจ้าหญิงละไม ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์	–	๑๒	–			
วันที่ ๒๒						
พระยาอินทรวิชิตชางวาง ผู้ว่าราชการเมืองอ่างทอง	–	๑๒	–			
อุบาสกโป๊ะกับอุบาสิกาเอี่ยม	–	๑๒	–			
วันที่ ๒๕						
นายเปลี่ยน มหาดเล็กเวรเดชกับข้าภรรยา	–	๑๒	–			
รวมยอดยกไป เงิน	๓	๔๘	–	๒๙	๗๘	๑๐

รายชื่อ	รายเงิน ช.	รายเงิน บา.	รายเงิน อ.	รวมเงิน ช.	รวมเงิน บา.	รวมเงิน อ.
	๓	๔๘	–	๒๐๙	๗๘	๑๐
ยอดยกมาจากน่าโน้น						
วันที่ ๓๑						
วัน ไหพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม						
หลวงวงศาธิราชสนิท เพื่อบีที่ ๓	–	๑๒	–			
เชื้อภรรยานายบิ๋ง บุตรพระยา						
กาญจนบุรี (โป)	–	๑๒	–			
สมบูรณพวกลม้าย	–	๑๒	–			
นายหลงบ้านในคลองบางหว้าใน						
คลองภาษีเจริญ	–	๑๒	–			
รวม				๔	๑๖	–
ผู้เกี่ยวข้อง						
วันที่ ๔						
พระราชกวี	–	๑๑	๑๖			
วันที่ ๘						
เจ้าจอมมารดาวาด ทำบุญในวัน						
ประสูตรพระเจ้าลูกเธอ พระองค์						
เจ้าบุรฉัตรไชยากร	–	๑๗	–			
วันที่ ๓๑						
คุณท้าวสมศักดิ์	–	๑	–			
นายซิม	–	๒	–			
รวมยอดยกไป เงิน	–	๓๗	๑๖	๓๔	๑๔	๑๐

รายชื่อ	รายเงิน ช.	รายเงิน บา.	รายเงิน อ.	รวมเงิน ช.	รวมเงิน บา.	รวมเงิน อ.
ยกยอดมาจากหน้าโน้น	–	๓๑	๑๖	๓๔	๑๔	๑๐
ทายกวัดเครือวัลย์ รวมกัน	–	๕	–			
รวม				–	๓๖	๗๖
ผลประโยชน์						
เงินดอกเบี้ย แห่งเงินฝากแบงก์เปน						
รายวันแต่จำนวนวันที่ ๙ กรกฎาคม						
ร.ศ. ๑๑๔ ถึงวันที่ ๓๑ ธันวาคม						
ร.ศ. ๑๑๔ เงิน	๒	๖๒	๕๗/๘๐			
รวม				๒	๖๒	๕๗/๘๐
รวมทั้งสองเดือน				๓๗	๓๘	๑๙/๘๐

รายพระนามและนามท่านผู้เอื้อกูลด้วยสิ่งของต่าง ๆ

จำนวนธันวาคม ร. ศ. ๑๑๔

ให้หนังสือ

พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าผ่อง ประทานพระไตรปิฎกพิมพ์ ๑ จบ พร้อมทั้งตู้ด้วย ในการบำเพ็ญพระกุศลทรงอุทิศถวายพระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพื้นพงศ์

ให้สิ่งของต่าง ๆ

หม่อมเจ้าพระสังวรวงประสาธน์ ประทานถ่าน ๑ ลูก ใบชา ๑ หีบ

จำนวนมกราคม ร. ศ. ๑๑๔

ให้หนังสือ

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช ประทานหนังสือบุพพสิกขาวัณณนาภาคที่หนึ่ง ๙๘๐ เล่ม

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทรานรรัตวาร ประทานพระไตรปิฎกพิมพ์พร้อมทั้งตู้ ๑ จบ

หม่อมราชวงศ์เฉียด บุตรหม่อมเจ้าฉาย ในพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี ให้พระไตรปิฎก ๑ จบ

เจ้าจอมมารดาวาด ให้หนังสือสัตตสุตร ๑๗ เล่ม ในการทำบุญในวันประสูตร พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร

ให้ลิง ของต่างๆ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ประทานตู้ในการพระศพหม่อมเจ้าคำเกิง ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ๔ ตู้

หม่อมเจ้าคอย หม่อมเจ้าเมาฬี ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ประทานผ้าสาลู องค์ละ ๒ พับ.

เจ้าจอมพักเหลือง ให้ตู้เกลียวขนาดกลาง สำหรับเก็บหนังสือ ๑ ตู้

หม่อมจาดในสมเด็จพระราชมาตามหัยยกาเธอ ให้ผ้าขาวเนื้อดี ยาว ๘๐ ศอก ๒ พับ

หม่อมราชวงศ์ดวง ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ให้ผ้าอาสนะแพร ๑ ผืน

หลวงพลกายกรีธา ให้กระดานชนวนศิลาขนาดกลาง ๒๐ แผ่น ดินสอศิลา ๑ หีบ

พระสมุห์ชุ่มวัดเทพศิรินทราวาส ให้กระดาษฝรั่ง ๒ ห่อเศษ หมึกขวดใหญ่ ๒ ขวด ด้ามปากกา ๑๒ ด้าม ดินสอฝรั่ง ๒ โหล กระดาษจดหมาย ๑ หีบ ในการทำบุญอุทิศถวาย พระวินัยรักขิต (เทศ) ผู้อุปัชฌาย์

บอกแก้คำผิด

ในธรรมจักษุเล่ม ๒ ตอนที่ ๕ น่า ๕๔๑ (มิลินทปัญหา) ชาด ชื่อผู้แปลๆ นั้น พระครูอนันตนินนาท (เอี๊ยะ) บาเรียนตรี

เล่ม ๒ ตอนที่ ๖ น่า ๖๑๓ บันทัด ๔ หมายว. คำว่าเปน ทุกกฏ ให้แก้ว่าเปนปาจิตตีย์

น่า ๗๐๖ คำว่า พระสุจิตโต (จ้อย) วัดนิเวศน์ แล พระสุขวาโส (สุข) วัดราชประดิษฐ์ เปนนักเรียนเอกสามัญนั้น ผิด ให้อ่านว่า เปนนักเรียนโทสามัญทั้ง ๒ รูป

น่า ๗๒๓ ว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ประทาน พระไตรปิฎกพิมพ์ทั้งตู้ ๑ ชุดนั้น ของเจ้าจอมมารดาแส ท่านได้ทำการฉลองที่วัง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพเสร็จแล้ว เจ้าของท่านถวายไว้ในมหามกุฏราชวิทยาลัย พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์นั้นทรงรับส่งมา แต่พนักงานหาทรายไม่ จึงได้ลงในบาญชีว่าของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

น่า ๗๒๔ ยังขาดคำนำว่า การถวายถาวรวัตถุที่ในการพระศพ พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าบวรเมญจมา พระองค์เจ้าสาวภาคพรรณ ที่พระเมรุวัดสระเกษ

สารบาญ

มรณะยภาภย สูตร ปริจเฉทที่ ๑ น่า ๗๗๘
อธิบาย ความ แห่ง มรณะภยา ภยสูตร น่า ๗๘๔
สุขสูตร ปริจเฉทที่ ๒ น่า ๗๙๐
อธิบายความแห่งสุขสูตร น่า ๗๙๓
ภิกขุอปริหานิย ธรรมสูตร ปริจเฉทที่ ๓ น่า ๗๙๘
อธิบายความแห่งภิกขุ อปริหานิย ธรรม สูตร น่า ๘๐๑
พุทธานุพุทธประวัติ น่า ๘๑๔
ปกิรณกเทสนา น่า ๘๒๐
กถามรรค มงคลคาถาที่ ๔ น่า ๘๒๒
ธรรมหฤทัย น่า ๘๓๙
สุภาษิต น่า ๘๔๑
นิทาน สุภาษิต น่า ๘๔๒
มิลินทปัญหา น่า ๘๔๕
รายงาน น่า ๘๖๓

ธรรมจักษุ

จำนวนเดือน พฤษภาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๔

ตอนที่ ๘

ปริเฉทที่ ๑ ต่อน่า ๖๔

มรณภยาภยสูตร

อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต น่า ๒๔๒

พระอมราภิรักขิต วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ แปล

ครั้งนั้น ชาณุสโสณีพราหมณ์ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทูลปราไสพอเป็นที่บันเทิงใจเสร็จแล้ว นั่งณะที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ข้าแต่พระโคดมเจ้าผู้เจริญ ข้าพระองค์มีความเห็นอย่างนี้ มีวาทะกล่าวอย่างนี้ ไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งมีความตายเป็นธรรมดา แต่ไม่กลัวต่อความตาย ไม่ถึงความสดุ้งต่อความตาย" ดังนี้

(เมื่อพราหมณ์นั้นทูลถามดังนี้แล้ว) สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ มีอยู่ผู้ที่มีความตายเป็นธรรมดา กลัวต่อความตาย ถึงความสดุ้งต่อความตาย ดูก่อนพราหมณ์

มีอยู่ ผู้ที่มีความตายเป็นธรรมดา แต่ไม่กลัวต่อความตาย ไม่ถึงซึ่งความสดุ้งต่อความตาย เมื่อพระองค์ตรัสดังนี้แล้ว จึงตรัสเป็นปุจฉาว่า ดูก่อนพราหมณ์ ใครเล่ามีความตายเป็นธรรมดา กลัวต่อความตาย ถึงความสดุ้งต่อความตาย ทรงวิสัชนาว่า ดูก่อนพราหมณ์ บุทคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความกำหนัดยินดี มีความชอบใจ มีความรักใคร่ มีความกระหาย มีความเร่าร้อน มีตัณหาในกามทั้งหลายยังไม่ไปปราศแล้ว ครั้นโรคาพาธเจ็บไข้หนักอันใดอันหนึ่งถูกต้องผู้นั้นเข้า ผู้นั้นก็มีความวิตกอย่างนี้ว่า "กามทั้งหลายซึ่งเป็นของรักจักมละเราไปเสีย แลเราก็จักมละกามทั้งหลายซึ่งเป็นของรักไปหนอ" ดังนี้ เขาย่อมเสร้าโศกลำบากพิไรตีอกคร่ำครวญ ย่อมถึงความหลงไหล ดูก่อนพราหมณ์ บุทคลนี้และมีความตายเป็นธรรมดา กลัวต่อความตาย ถึงความสดุ้งต่อความตาย ดูก่อนพราหมณ์ ยังคำที่จะพึงกล่าวอื่นอีก (ข้อ ๒) บุทคลบางคนในโลกนี้ มีความกำหนัดยินดี มีความพอใจ มีความรักใคร่ มีความกระหาย มีความเร่าร้อน มีตัณหาในกายยังไม่ไปปราศแล้ว ครั้นโรคาพาธหนักอันใดอันหนึ่ง ถูกต้องผู้นั้นเข้า ผู้นั้นก็มีความวิตกอย่างนี้ว่า "กายซึ่งเป็นของน่ารักจักมละเราไปเสีย แลเราก็จักมละกายซึ่งเป็นของน่ารักไปหนอ" ดังนี้ เขาย่อมเสร้าโศกลำบากพิไรตีอกคร่ำครวญ ย่อมถึงความหลงไหล ดูก่อนพราหมณ์ แม้บุทคลนี้และมีความตาย

เป็นธรรมดา กลัวต่อความตาย ถึงความสดุ้งต่อความตาย ดูก่อนพราหมณ์ ยังคำที่จะพึงกล่าวอื่นอีก (ข้อ ๓) บุทคลบางคนในโลกนี้ มีกรรมงามดีไม่ได้ทำไว้แล้ว มีกุศลไม่ได้ทำไว้แล้ว มีกรรมซึ่งจะเป็นที่พึ่งของคนขลาดไม่ได้ทำไว้แล้ว มีบาปได้ทำไว้แล้ว มีกรรมของคนละโมภได้ทำไว้แล้ว มีกรรมหยาบได้ทำไว้แล้ว ครั้นโรคาพาธเจ็บไข้หนักอันใดอันหนึ่งถูกต้องผู้นั้นเข้า ผู้นั้นก็มีความวิตกอย่างนี้ว่า "กรรมงามดีเราไม่ได้ทำไว้แล้ว กุศลเราไม่ได้ทำไว้แล้ว กรรมซึ่งจะเป็นที่พึ่งของคนขลาดเราไม่ได้ทำไว้แล้ว กรรมเป็นบาปเราได้ทำไว้แล้ว กรรมของคนละโมภเราได้ทำไว้แล้ว กรรมหยาบเราได้ทำไว้แล้ว คติเป็นที่ไปของสัตว์ทั้งหลาย อันมีกรรมงามดีไม่ได้ทำไว้แล้ว มีกุศลไม่ได้ทำไว้แล้ว มีกรรมซึ่งจะเป็นที่พึ่งของคนขลาดไม่ได้ทำไว้แล้ว มีกรรมเป็นบาปได้ทำไว้แล้ว มีกรรมของคนละโมภได้ทำไว้แล้ว มีกรรมหยาบได้ทำไว้แล้ว มีประมาณเพียงใด ตัวเราจะละโลกนี้ไปสู่คติมีประมาณเท่านั้นแท้" ดังนี้ เขาย่อมเสร้าโศกลำบากพิไรรำพันถึงความหลงไหล ดูก่อนพราหมณ์ แม้บุทคลนี้และมีความตายเป็นธรรมดา กลัวต่อความตาย ถึงความสดุ้งต่อความตาย ดูก่อนพราหมณ์ ยังคำที่จะพึงกล่าวอื่นอีก (ข้อ ๔) บุทคลบางคนในโลกนี้ มีความเคลือบแคลงแลสงสัย ถึงความไม่แน่ใจ ในพระสัทธรรมแล้ว ครั้นโรคาพาธหนักอันใดอันหนึ่ง

ถูกต้องผู้นั้นเข้า ผู้นั้นก็มีความวิตกอย่างนี้ว่า "เราเป็นผู้มีความเคลือบแคลงมีความสงสัย ถึงความไม่แน่ใจในพระสัทธรรมแล้ว เขาย่อมเสร้าโศกลำบากพิไรตีอกคร่ำครวญ ย่อมถึงความหลงใหล ดูก่อนพราหมณ์ แม้บุทคลนี้แลมีความตายเป็นธรรมดา กลัวต่อความตาย สดุ้งต่อความตาย ดูก่อนพราหมณ์ บุทคลทั้งหลายสี่จำพวกเหล่านี้และ มีความตายเป็นธรรมดา กลัวต่อความตาย สดุ้งต่อความตาย

(สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อตรัสเทศนาแจกบุทคลสี่จำพวก ที่กลัวต่อความตาย สดุ้งต่อความตาย ด้วยประการดังนี้แล้ว จึงตรัสเทศนาแจกบุทคลอีกสี่จำพวก ที่ไม่กลัวต่อความตายต่อไป) ทรงเริ่มปุจฉาว่า ดูก่อนพราหมณ์ ก็ใครเล่ามีความตายเป็นธรรมดา แต่ไม่กลัวต่อความตาย ไม่ถึงความสดุ้งต่อความตาย ทรงวิสัชนาว่า ดูก่อนพราหมณ์ บุทคลบางคนในโลกนี้ มีความกำหนัดยินดี มีความพอใจ มีความรักใคร่ มีความกระหาย มีความเร่าร้อน มีตัณหาในกามทั้งหลายไปปราศแล้ว ถึงโรคาพาธเจ็บไข้หนักอันใดอันหนึ่งถูกต้องผู้นั้นเข้า ผู้นั้นก็ไม่มีความวิตกอย่างนี้ว่า "กามารมณ์ทั้งหลายซึ่งเป็นที่รักจักมละเราไปเสีย และเราก็จักมละกามารมณ์ทั้งหลายอันเป็นที่รักนี้ไปหมด" ดังนี้ เขาย่อมไม่เสร้าโศก ไม่ลำบาก ไม่พิไร ไม่ตีอกคร่ำครวญ ย่อมไม่ถึงความหลงใหล

ดูก่อนพราหมณ์ แม้บุคคลนี้และมีความตายเป็นธรรมดา แต่ไม่กลัวต่อความตาย ไม่ถึงความสยดสยองต่อความตาย ดังนี้ ดูก่อนพราหมณ์ ยังคำที่จะพึงกล่าวอื่นอีก (ข้อ ๒) บุคคลบางคนในโลกนี้ มีความกำหนัดยินดี มีความพอใจ มีความรักใคร่ มีความกระหาย มีความกระวนกระวาย มีตัณหาในกายไปปราศแล้ว ถึงโรคาพาธเจ็บไข้หนักอันใดอันหนึ่งถูกต้องผู้นั้นเข้า ผู้นั้นก็ไม่มีความวิตกอย่างนี้ว่า "กายอันเป็นที่รักจักมละเราไปเสีย แลเราก็จักมละกายอันเป็นที่รักไปเหมือน" ดังนี้ เขาย่อมไม่เสร้าโศก ไม่ลำบากไม่พิไรไม่ตีอกคร่ำครวญ ย่อมไม่ถึงความหลงใหล ดูก่อนพราหมณ์ แม้บุคคลนี้และมีความตายเป็นธรรมดา แต่ไม่กลัวต่อความตาย ไม่ถึงความสยดสยองต่อความตาย ดูก่อนพราหมณ์ ยังคำที่จะพึงกล่าวอื่นอีก (ข้อ ๓) บุคคลบางคนในโลกนี้ มีบาปไม่ได้ทำไว้แล้ว มีกรรมของคนละโมภไม่ได้ทำไว้แล้ว มีกรรมหยาบไม่ได้ทำไว้แล้ว มีกรรมงามดีได้ทำไว้แล้ว มีกุศลได้ทำไว้แล้ว มีกรรมซึ่งจะเป็นที่พึ่งของคนฉลาดได้ทำไว้แล้ว ถึงโรคาพาธเจ็บไข้หนักอันใดอันหนึ่งถูกต้องผู้นั้นเข้า ผู้นั้นก็มีความยินดีอุ่นใจอย่างนี้ว่า "กรรมเป็นบาปเราไม่ได้ทำไว้แล้ว กรรมของคนละโมภเราไม่ได้ทำไว้แล้ว กรรมหยาบเราไม่ได้ทำไว้แล้ว กรรมงามดีเราได้ทำไว้แล้ว กุศลเราได้ทำไว้แล้ว กรรมซึ่งจะเป็นที่พึ่งของคนฉลาดเราได้ทำไว้แล้ว คติ

เป็นที่ไปของสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีกรรมเป็นยาบไม่ได้กระทำไว้แล้ว มีกรรมของคนละโมภไม่ได้ทำไว้แล้ว มีกรรมหยาบไม่ได้ทำไว้แล้ว มีกรรมงามดีได้ทำไว้แล้ว มีกุศลได้ทำไว้แล้ว มีกรรมซึ่งจะเป็นที่พึ่งของคนขลาดได้ทำไว้แล้ว มีประมาณเท่าใด ตัวเราจะละโลกนี้ไปสู่คติมีประมาณเท่านั้นแท้" ดังนี้ เขาย่อมไม่เสร้าโศก ไม่ลำบากไม่พิไรไม่ตีอกคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงไหล ดูก่อนพราหมณ์ แม้บุทคลนี้และ มีความตายเป็นธรรมดา แต่ไม่กลัวต่อความตาย ไม่ถึงความสยุ้งต่อความตาย ดูก่อนพราหมณ์ ยังคำที่จะพึงกล่าวอื่นอีก (ข้อ๔) บุทคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่เคลือบแคลงไม่สงสัย ถึงความแน่ใจในพระสัทธรรมแล้ว ถึงโรคาพาธเจ็บไข้หนักอันใดอันหนึ่งถูกต้องผู้นั้นเข้า ผู้นั้นก็มีความยินดีอุ่นใจอย่างนี้ว่า "เราไม่เป็นผู้เคลือบแคลงไม่สงสัย ถึงความแน่ใจในพระสัทธรรมแล้ว" ดังนี้ เขาย่อมไม่เสร้าโศก ไม่พิไรไม่ตีอกคร่ำครวญ ย่อมไม่ถึงซึ่งความหลงไหล ดูก่อนพราหมณ์ แม้บุทคลนี้และ มีความตายเป็นธรรมดา แต่ไม่กลัวต่อความตาย ไม่ถึงความสยุ้งต่อความตาย ดูก่อนพราหมณ์ บุทคลสี่จำพวกเหล่านี้แล มีความตายเป็นธรรมดา แต่ไม่กลัวต่อความตาย ไม่ถึงความสยุ้งต่อความตาย ด้วยประการดังนี้

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ชาณุสโสณี

พราหมณ์ ได้ทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนา แสดงตนเป็นอุบาสก กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พระธรรมเทศนานั้นไพเราะยิ่งนัก พระธรรมเทศนานั้นไพเราะยิ่งนัก พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกาศธรรมแก่ข้าพระองค์ โดยอเนกะปริยาย (หลายกระบวน) นั้น เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่ข้าหรือเปิดของที่ปิด หรือบอกหนทางแก่คนหลงทาง หรือตามตะเกียงในที่มืด ด้วยประสงค์ว่าคนมีดวงตาจักได้เห็นรูป ฉนั้น ข้าพระองค์นี้ถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า และพระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณ (ที่พึ่ง) ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงจำข้าพระองค์ไว้ว่าเป็นอุบาสกถึงสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้ไปเทอญ

ธิปายปุพพสมัย

ในมรณภยาภยสูตร โดยปุจฉาและวิสัชนา

พระสีขนักเรียนเตรี วัดบวรนิเวศวิหาร แต่ง

ปุจฉา. ท่านอ่านหนังสืออะไร?

วิสัชชนา. ข้าพเจ้าอ่านธรรมจักษุ.

ปุ. ข้อที่ท่านอ่านอยู่นั้นเรื่องอะไร?

วิ. ข้อที่ข้าพเจ้าอ่านอยู่นั้น มรณภยาภยสูตร.

ปุ. วันนี้เป็นลาภของข้าพเจ้าแท้, ซึ่งจะได้ฟังพระสูตรที่ยังไม่เคยฟัง. ความในพระสูตรนั้นว่าอย่างไร? เชิญท่านแสดงแต่ย่อๆ ให้ข้าพเจ้าฟังสักหน่อย.

วิ. ได้ซิ. ความในพระสูตรนี้ว่า พราหมณ์ชื่อชาณุสโสณี, เข้าไปเฝ้าพระศาสดา, ทูลถามว่า บุทคลที่มีความตายเป็นธรรมดา ซึ่งจะไม่กลัวความตายเห็นจะไม่มี. พระองค์ตรัสตอบพราหมณ์ว่า "มี" แล้วทรงแสดงบุทคลออกเป็นสองพวก, คือพวกที่กลัวตาย ๑ ไม่กลัวตาย ๑.

ปุ. พวกที่กลัวตายนั้น พระศาสดาทรงแสดงว่าใครบ้าง?

วิ. พระองค์ทรงแสดงบุทคล ๔ พวก คือบุทคลที่ยินดีรักใคร่ในพัสดุสิ่งของต่างๆ ๑ บุทคลที่ยินดีในรูปกายของตน ๑

บุทคล ที่ไม่ได้ ทำบุญ กุศล สิ่งใรไว้, ทำแต่ บาป กรรม ร้ำไป, ๑
บุทคล ที่ สงสัย ใน พระ สัท ธรรม, ๑

ปุ. ท่าน พูด ย่อ นัก ข้าพเจ้าไม่ สามารถ จะ เข้าใจ ความ ชัด เจน ได้. ความ ข้อ ต้น นั้น อย่างไร? เชิญ ท่าน อธิบาย ให้ พิสดาร สัก หน่อย.

วิ. ข้อ ต้น พระ ศาสดา ทรง ยก บุทคล, ที่ ยินดี พัสดุ ต่าง ๆ ขึ้น แสดง. ว่า กลัว ตาย นั้น ด้วย บุทคล พวก นั้น, มัก ยินดี อยู่ ด้วย บุตร ภรรยา, พัสดุ สิ่ง ของ ต่าง ๆ, ครั้น ความ เจ็บ หนัก เกิด ขึ้น แก่ ตน, เห็น ว่า จะ ต้อง ตาย เที่ยง แท้, ก็ เสร้า โศก หวาด หวั่น สดุ้ง กลัว ต่อ ความ ตาย, เพราะ เสีย ตาย, บุตร ภรรยา, ทรัพย์ สมบัติ พัสดุ ต่าง ๆ เหล่า นั้น, ที่ จำเป็น ตัว จะ ต้อง พลัด พราก ไป, จาก สิ่ง ทั้ง ปวง. ดังนี้ เข้าใจ ได้ หรือ ยัง.

ปุ. ภอ เข้าใจ ละ. ก็ ข้อ ๒ เล่า อย่างไร?

วิ. พระ องค์ ทรง ยก บุทคล ที่ ยินดี ใน รูป กาย ขึ้น แสดง, ว่า กลัว ตาย นั้น ด้วย บุทคล พวก นั้น, มัก ยินดี อยู่ ใน รูป กาย ของ ตน, ว่า เป็น อวัยวะ อัน สวย งาม, ครั้น ความ เจ็บ หนัก เกิด ขึ้น แก่ ตน, เห็น ว่า จะ ต้อง ตาย เที่ยง แท้, ก็ เสร้า โศก หวาด หวั่น สดุ้ง กลัว ต่อ ความ ตาย, เพราะ อาลัย ใน รูป กาย ของ ตน, ซึ่ง เห็น ว่า ยัง เป็น หนุ่ม เป็น สาว ผิว พรรณ ยัง ผุด ผ่อง บริบูรณ์ อยู่ ไม่ แก่ เฒ่า, ไม่ ควร เรา จะ มละ กาย นี้, ตาย ไป เสีย ใน ประถม วัย เลย

ป. ท่าน อธิบายมานี้ ข้าพเจ้าเข้าใจละ. ก็ข้อ ๓ นั้น อย่างไร? เชิญ อธิบายต่อไป.

ว. ข้อ ๓ พระองค์ทรงยก บุทคลที่ไม่ได้ทำบุญกุศลสิ่งไรไว้, ทำแต่บาปกรรมเสมอๆ ขึ้นแสดงว่ากลัวตายนั้น ด้วยบุทคลจำพวกนั้น, เวลาที่ตนยังปรกติไม่เจ็บไข้, มักประพฤติแต่สิ่งที่เป็นอกุศล ซึ่งเป็นเหตุจะนำตนไปสู่อบาย, มิได้ขวนขวายแสวงหาบุญกุศลใส่ตัว, ครั้นความเจ็บหนักเกิดขึ้นแก่ตน, เห็นว่าจะต้องตายเที่ยงแท้ นึกถึงสิ่งที่ตนทำไว้ เมื่อยังไม่เจ็บไข้, ก็ล้วนแต่กรรมที่เป็นทุจริต มิได้คิดทำบุญกุศลสิ่งไร ซึ่งเป็นเหตุจะนำไปสู่สุคติ, ให้เป็นที่พึ่งแก่ตน เป็นต้นว่า ทานอันใดอันหนึ่งก็ไม่ได้บริจาค, ศีลก็ไม่ได้รักษา, ภาวนาก็ไม่ได้เจริญ, เมื่อนึกอยู่เช่นนี้ ก็เกิดความเสร้าโศกหวาดหวั่นสดุ้งกลัวต่อความตาย เพราะเห็นว่าจะต้องไปสู่ทุคคติ. เป็นเที่ยงแท้.

ป. ข้อ ๔ นั้นอย่างไร?

ว. ข้อ ๔ พระองค์ทรงยกบุทคล ที่สงสัยในพระสัทธรรมขึ้นแสดง, ว่ากลัวตายนั้น ด้วยชนพวกนั้น, ไม่เข้าใจชัดเจนเห็นจริง ในทางปรมัตถ์, ยังถือมั่นในขันธ์ ๕, ว่าเป็นสัตว์บุทคลตัวตนเราเขาอยู่ดังนี้, ครั้นความเจ็บหนักเกิดขึ้นแก่ตัว, เห็นว่าจะต้องตายเป็นเที่ยงแท้, ก็เสร้าโศกหวาดหวั่นสดุ้งกลัวต่อความตาย. เพราะเห็นว่าตัวของตัวจะต้องตายนี้.

ปุ. ก็บุทคล พวกที่ไม่กลัวตายเล่า, พระองค์ทรงแสดงว่าใครบ้าง? เชิญท่านแสดงต่อไป.

วิ. พระองค์ทรงแสดงบุทคล ๔ พวกเหมือนกัน, คือบุทคลที่ไม่ยินดีในพัสดุต่างๆ, ๑ บุทคลที่ไม่ยินดีในรูปกาย, ๑ บุทคลที่ไม่ได้ทำอกุศลกรรม ทำแต่กุศลน้ายเดียว, ๑ บุทคลที่ไม่มีความสงสัยในพระสัทธรรม, ๑

ปุ. ใจความที่ท่านแสดงนั้นย่อมีก็ข้อที่พระองค์ทรงยกบุทคลที่ไม่ยินดีพัสดุต่างๆ ขึ้นแสดงว่า ไม่กลัวตายนั้นอย่างไร?

วิ. ด้วยบุทคลพวกนั้น มิได้ยินดีด้วยบุตรภรรยา, ทรัพย์สมบัติพัสดุต่างๆ เพราะเห็นว่า ของเหล่านี้ไม่ใช่ของเรา, เมื่อเกิดมาก็มีแต่ร่างกายเท่านั้น, สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นต่อภายหลัง, ล้วนเป็นเครื่องบำรุงกิเลสกามสิ้น, ครั้นเวลาตายก็ไม่สามารถจะนำสิ่งเหล่านี้ไปได้, คงต้องเป็นของๆ ผู้อื่นเขา, ไม่ควรเราจะยินดีด้วยพัสดุนอกกาย, ซึ่งเป็นเครื่องบำรุงกิเลสกามเช่นนี้ เมื่อเห็นลงแน่ดังนี้, ถึงความเจ็บหนักเกิดขึ้น, ก็มิได้เสร้าโศกหวาดหวั่นสดุ้งกลัวต่อความตายเลย, เพราะตัดความอาลัยในพัสดุทั้งปวงได้ขาด.

ปุ. ข้อที่พระองค์ทรงยกบุทคลที่ยินดีในรูปกายขึ้นแสดงว่าไม่กลัวตายนั้นอย่างไร?

วิ. ด้วยบุทคลจำพวกนั้น, คิดเห็นว่า, ร่างกายนี้เป็นอวยวะ

ไม่คงทนถาวร, เวลาที่ยังเป็นหนุ่มเป็นสาวอยู่, ก็เห็นกันว่าสวยงาม, ครั้นแก่ลงก็ทรุดโทรมคร่ำคร่าวิกลวิการ, ฟันหักผมหงอก, หนังที่หุ้มห่อก็ย่นเข้าเป็นเกลียว, รึงรัดไปด้วยเส้นเอ็น เป็นเหตุให้เกิดสังเวชน์ต่างๆ, ครั้นปราศจากวิญญาณ, ก็แข็งดุจหนึ่งท่อนไม้, มีแต่จะเน่าเปื่อยทับถมแผ่นดินอย่างเดียว, ไม่ควรเราจะมาหลงรูปกายนี้อยู่, เมื่อเห็นชัดลงเช่นนี้, ถึงความเจ็บหนักเกิดขึ้น, ก็มิได้เสร้าโศกสดุ้งกลัวต่อความตาย, เพราะดับอาลัยในรูปกายได้ขาด.

ปุ. ก็ข้อ ๓ ที่พระองค์ทรงยกบุทคล ที่ไม่ได้ทำบาปกรรมเลย, ทำแต่บุญกุศลฝ่ายเดียว, ขึ้นแสดงว่า ไม่กลัวตายนั้นอย่างไร?

วิ. ด้วยบุทคลจำพวกนั้น, ไม่ได้ทำบาปกรรมเลย, ทำแต่สิ่งที่เป็นกุศลสุจริต ถึงความเจ็บหนักเกิดขึ้น, ก็มิได้เสร้าโศกหวาดหวั่นสดุ้งกลัวต่อความตาย, มั่นเที่งใจอยู่, เพราะคิดว่า, บุญกุศลซึ่งประกอบด้วยประโยชน์, เราได้ทำไว้เป็นต้นว่าทานก็ได้บริจาค ศีลก็ได้รักษา ภาวนาก็ได้เจริญ, สิ่งที่เป็นบาปกรรมซึ่งเป็นเหตุนำสัตว์ไปสู่อบาย ไม่มีแก่ตัวเรา แม้ตายไปคงได้ไปสู่สุคติเที่ยงแท้ ฉนี้.

ปุ. ข้อ ๔ พระองค์ทรงยกบุทคล ที่ไม่สงสัยในพระสัทธรรม ขึ้นแสดงว่า ไม่กลัวตายนั้นอย่างไร?

วิ. ด้วยบุทคล พวก นั้น, เข้าใจใน ทาง ปรมัตถ์ชัดเจน, เห็นลง แน่ ว่า ขันธ์ ๕ นี้ ล้วน อาศัย กัน แล กัน เกิดขึ้น, ไม่ใช่ ของ เรา ไม่ ใช่ เรา ไม่ใช่ ตัว ของเรา ดังนี้ ถึง ความ เจ็บ หนัก เกิดขึ้น, ก็มิได้ เสร้าโศก หวาด หวั่น สดุ้ง กลัวต่อ ความ ตาย

ปุ. ท่าน ช่าง อธิบาย แจ่ม แจ้ง จริงๆ ถึง ข้าพเจ้า จะได้ ฟัง พระ ท่าน เทศ พระ สูตร นี้, คง จะไม่ ชัด เจน เหมือน เช่น นี้. อนึ่ง เมื่อ พระ ศาสดา ทรง แสดง, บุทคล สอง จำ พวก นี้ แก่ พราหมณ์ แล้ว, พราหมณ์ ได้ แสดง ความ เลื่อมใส หรือ ไม่ เลื่อมใส อย่างไร บ้าง.

วิ. พราหมณ์ ได้ แสดง ความ เลื่อมใส ตั้ง อยู่ ใน สรณคมน์ ๓ ประการ ปฏิญญา ตน เป็น อุบาสก เฉพาะ พระพักตร์พระศาสดา.

พุทธสมัยปริเฉทที่ ๒

ต่อน่า ๕๗๕

สุขสูตร

องฺคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิปาต น่า ๙๐

พระเอียะนักเรียนโท วัดบวรนิเวศวิหาร แปล

ครั้งนั้น อนาถปิณฑิกคฤหบดี เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายบังคมแล้วนั่งณที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า

"คฤหบดี นี้สุขสี่อย่าง ที่คฤหัสถ์ผู้บริโภคกามจะพึงได้เพราะเทียบกาลกับกาล เทียบสมัยกับสมัย. สุขสี่อย่างนั้นเป็นไฉน? สุขสี่อย่างนั้น คือสุขเกิดแต่ความมีโภคสมบัติ ๑ สุขเกิดแต่ความบริโภคโภคสมบัติ ๑ สุขเกิดแต่ความไม่มีหนี้ ๑ สุขเกิดแต่กรรมอันไม่มีโทษ ๑

คฤหบดี สุขเกิดแต่ความมีโภคสมบัติ เป็นไฉน? กุลบุตรในโลกนี้ มีโภคสมบัติที่ตนได้มาแล้วด้วยความเพียร คือความหมั่นทำการงาน สั่งสมไว้ด้วยกำลังแขน ทำการขนเหงื่อตก จึงแสวงหาได้มาแล้ว เป็นของเกิดขึ้นแล้วโดยธรรม ได้มาแล้วโดยธรรม, กุลบุตรนั้นมาพิจารณาเห็นว่า 'โภคสมบัติของเรามีอยู่ ซึ่งเป็นของอันเราได้มาแล้วด้วยความเพียร คือ ความหมั่นทำการงาน สั่งสมไว้ด้วยกำลังแขน ทำการขนเหงื่อตก

จึงแสวงหาได้มาแล้ว เป็นของเกิดขึ้นแล้วโดยธรรม ได้มาแล้วโดยธรรม' เมื่อพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมได้ความสุข ความสำราญใจ: ข้อนี้เรากล่าวว่า สุขเกิดแต่ความมีโภคสมบัติ.

คฤหบดี สุขเกิดแต่ความบริโภคโภคสมบัติเป็นไฉน? กุลบุตรในโลกนี้ บริโภคสมบัติ และบำเพ็ญบุญด้วยโภคทรัพย์ ที่ตนได้มาแล้วด้วยความเพียร คือ ความหมั่นทำการงาน สั่งสมไว้ด้วยกำลังแขน ทำการขนเหงื่อตกจึงแสวงหาได้มาแล้ว เป็นของเกิดขึ้นแล้วโดยธรรม ได้มาแล้วโดยธรรม, กุลบุตรนั้นมาพิจารณาเห็นว่า 'เราได้บริโภคโภคสมบัติ และบำเพ็ญบุญด้วยโภคทรัพย์ ที่เราได้มาแล้วด้วยความเพียร คือ ความหมั่นทำการงาน สั่งสมไว้ด้วยกำลังแขน ทำการขนเหงื่อตกจึงแสวงหาได้มาแล้ว เป็นของเกิดขึ้นแล้วโดยธรรม ได้มาแล้วโดยธรรม' เมื่อพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมได้ความสุข ความสำราญใจ: ข้อนี้เรากล่าวว่า สุขเกิดแต่ความบริโภคโภคสมบัติ.

คฤหบดี สุขเกิดแต่ความไม่มีหนี้เป็นไฉน? กุลบุตรในโลกนี้ มิได้หยิบยืมพัสดุสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มากก็ตาม น้อยก็ตาม ของผู้ใดผู้หนึ่งมาใช้สอย, กุลบุตรนั้นมาพิจารณาเห็นว่า 'เรามิได้หยิบยืมพัสดุสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มากก็ตาม น้อยก็ตาม ของผู้ใดผู้หนึ่งมาใช้สอย' ดังนี้แล้ว ย่อมได้ความสุข ความสำราญใจ: ข้อนี้เรากล่าวว่า สุขเกิดแต่ความไม่มีหนี้.

คฤหบดี สุขเกิดแต่กรรมอันไม่มีโทษ เป็นไฉน? อริยสาวกในศาสนานี้ มาตามพร้อมแล้ว ด้วยกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อันไม่มีโทษ, อริยสาวกนั้น พิจารณาเห็นว่า 'เรามาตามพร้อมแล้ว ด้วยกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อันไม่มีโทษ ดังนี้แล้ว ย่อมได้ความสุข ความสำราญใจ ข้อนี้เรากล่าวว่า สุขเกิดแต่กรรมอันไม่มีโทษ.

คฤหบดี นี้และ สุขสี่อย่าง ที่คฤหัสถ์จะพึงได้ เพราะเทียบกาลกับกาล เทียบสมัยกับสมัย.

ครั้นพระองค์ตรัสพระสูตรนี้จบลงแล้ว ตรัสนิคมคาถาว่า "บุทคลรู้ว่าความไม่มีหนี้เป็นสุขแล้ว ก็จะระลึกถึงสุขที่เกิดแต่ความมีโภคสมบัติได้ เมื่อมีโภคโภคสมบัติเป็นสุขอยู่ ก็จะเห็นแจ้งประจักษ์ (สุขนั้น) ด้วยปัญญา (ของตน) คนมีปัญญาดีเมื่อเห็นแจ้งประจักษ์ (ดังนั้น) ย่อมจะรู้สองแฉกดังนี้ว่า 'สุขสามอย่างนี้ ไม่ถึงส่วนเสี้ยวที่สิบหก ของสุขที่เกิดแต่กรรมไม่มีโทษ"

อธิบายความแห่งสุขสูตร โดยปุจฉาวิสัชนา ๓๙๓

พระเอียะ นักเรียนโท วัดบวรนิเวศวิหาร แต่ง

ปุจฉา. เนื้อความในพระสูตรนี้ ที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนอนาถบิณฑิกเศรษฐี ด้วยความสุขของคฤหัสถ์เกิดแต่สมบัติสี่ประการ คือ การมั่งมีทรัพย์สมบัติที่ตนแสวงหาได้มาโดยทางที่ชอบประการ ๑ จับจ่ายใช้สอยแลทำบุญบริจาคทาน ด้วยทรัพย์ที่ตนแสวงหาได้มาโดยทางที่ชอบนั้นประการ ๑ ไม่เป็นหนี้สินท่านผู้อื่น คือไม่ต้องกู้ยืมพัสดุเข้าของเงินทองมากหรือน้อยก็ตาม ของใครมาใช้สอยประการ ๑ ประกอบกิจการงานที่ปราศจากโทษประการ ๑ รวมเป็นสี่ประการด้วยกันดังนี้แล้ว พระองค์ตรัสว่า ความสุขเหล่านี้คฤหัสถ์จะพึงได้เพราะเทียบกาลกับกาลเทียบสมัยกับสมัยดังนี้ เนื้อความตรงนี้นั้นท่านเข้าใจอย่างไร?

วิสัชนา. คำที่ว่าเพราะเทียบกาลกับกาลเทียบสมัยกับสมัยนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ท่านจะประสงค์ความว่าให้บุคคลผู้ที่ได้เสวยสมบัติสี่ประการเหล่านั้นแล้ว พิจารณาดูสมบัติของตนในเวลาที่ตนได้มาแล้ว แลเทียบกับเวลาที่ตนยังไม่ทันได้ว่า เมื่อเวลาที่เรามั่งมีทรัพย์สมบัติกับเวลาที่เรายังจนอยู่ เป็นอย่างไรกันประการ ๑ เวลาที่เราได้จับจ่ายใช้สอยทรัพย์สมบัติของเรากับเวลาที่เรายังไม่มีทรัพย์สมบัติที่จะจับจ่ายใช้สอยเป็นอย่างไรกันประการ ๑ เวลาที่เราไม่ได้ประพฤติการชั่วกับเวลาที่

เรายังประพฤติการช้วอยู่ เป็นอย่างไรกัน ประการ ๑ เมื่อบุคคลเอาเวลาทั้งสองมาเทียบกัน พิจารณาดูดังนี้แล้ว ก็จะรู้สึกได้ว่าเวลาที่ตนได้เสวยสมบัตินั้นๆแล้ว เป็นสุขกายสุขใจมากกว่าแต่ก่อน คือ เมื่อเวลาที่ตนยังไม่ได้เสวยสมบัติ เมื่อรู้สึกดังนั้นแล้ว ย่อมจะได้รับความสุขปลื้มอกปลื้มใจ เพราะว่าบุคคลเมื่อได้เสวยสมบัติแล้ว อาศัยความสุขในสมบัตินั้นๆ เป็นไปเสมอๆ ครั้นนานๆมาก็เฉยๆไป เมื่อไม่เอาเวลาทั้งสองมาเทียบกันพิจารณาดูแล้ว ก็จะไม่รู้สึกความสุขในสมบัตินั้นๆ ของตนได้ ความเข้าใจของข้าพเจ้าเห็นอย่างนี้.

ปุ. ข้อที่ประสงค์เอาทรัพย์ที่ได้มาโดยทางที่ชอบนั้น ทรัพย์เช่นไร เรียกว่าเกิดขึ้นโดยทางที่ชอบ?

วิ. ทรัพย์ที่เราไม่ได้ไปฉ้อลักเบียดเบียนข่มเหงท่านผู้อื่น แล้วแลได้มา คือเป็นของที่เราได้มาด้วยกำลังความเพียรหมั่นทำมาหากินโดยสุจริต หรือทรัพย์มฤดกที่ตระกูลมีบิดามารดาเป็นต้นท่านปลงให้ อันนี้เรียกว่าเป็นของเกิดขึ้นโดยทางที่ชอบ.

ปุ. ถ้าหากเราจะว่ากันว่า คนที่มีทรัพย์สมบัติที่ได้มาโดยทางที่ไม่ชอบ เป็นต้นว่าเบียดเบียนผู้อื่นเขาได้มา เมื่อผู้นั้นระลึกถึงการมั่งมีสมบัติของตนที่ได้มาโดยทางที่ไม่ชอบเช่นนั้น จะไม่มีความสุขบ้างหรือ?

วิ. จะเอาที่ไหนมา กลับจะเป็นทุกข์ใหญ่เสียอีก ถึงว่า

จะมีบ้างสักเล็กสักน้อยก็ตาม แต่ความสุขอันนั้นก็คงไม่พอแก่ความทุกข์ แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะนับว่าเป็นสุขได้ที่ไหน?

ปุ. ทำไมท่านจึงว่า ความสุขไม่ภอแก่ความทุกข์.

วิ. เพราะว่าผู้นั้น จะได้รับความยินดีที่ให้เกิดความสุขก็แต่เพียงคำที่คิดเห็นว่า ตัวเป็นคนมีสมบัติเท่านั้น เมื่อคิดต่อไปอีกว่า สมบัติที่เราได้เสวยอยู่นี้ เป็นของที่เราไปเบียดเบียนผู้อื่นเขาได้มาดังนี้แล้ว ย่อมจะคิดเกรงต่ออันตรายต่างๆ คือคิดเกรงว่าผู้ที่เป็นเจ้าของสมบัตินั้นๆ จะคอยมุ่งหมายทำร้ายแก่ตน หรือบางทีจะพ้องร้องเอาสมบัติของเขาคืนไปได้แล้ว และจะทำตนให้ได้รับราชทัณฑ์ต่างๆ อนึ่งก็เกรงว่าเนื้อความอันนั้นจะแพร่งพรายรู้ถึงผู้อื่นแล้ว และตนจะได้รับความครหาติเตียนต่างๆ จากผู้ที่ได้ยินได้ฟังนั้นๆ เพราะธรรมดาของที่เกิดขึ้นโดยทางที่ไม่ชอบเช่นนั้น ย่อมจะเป็นที่ครหาติเตียนของชนทั้งปวง แม้จะไม่ควรหาติเตียนก็แต่ผู้ที่เป็นพาลเหมือนตัวเท่านั้น จำเป็นที่ผู้นั้นจะต้องคิดระวังตัวและปกปิดความชั่วของตนไว้ มิให้แพร่งพรายอยู่เสมอๆ ไปดังนี้ ก็เมื่อผู้นั้นคิดสดุ้งหวาดเสียวต่ออันตรายอยู่เช่นนี้ จะได้รับความสุขมาแต่ไหน เหตุดังนั้นจึงว่าความสุขไม่ภอแก่ความทุกข์.

ปุ. สมบัติสามประการ คือการมั่งมี ๑ การบริโภคสมบัติ ๑ การไม่เป็นหนี้เขา ๑ ข้าพเจ้าก็เห็นว่าเป็นสุขจริงละ แต่การประกอบกิจการงานที่ปราศจากโทษนั้น ท่านเข้าใจว่าเป็นสุข

อย่างไร? อนึ่งเพราะเหตุไฉน พระพุทธเจ้าจึงได้ทรัสยกย่องสรรเสริญไว้ในนิคมคาถาว่า เป็นสุขยิ่งกว่าสุขสามประการเหล่านั้น?

วิ. ท่านต้องเข้าใจเสียก่อนว่า การงานที่มีโทษนั้นอย่างไร การงานที่มีโทษนั้นเกิดแต่กายสามอย่าง คือ ฆ่าสัตว์ ๑ ลักขะโมย ๑ ประพฤติผิดในกาม ๑ เกิดแต่วาจาสี่อย่าง คือ พูดปด ๑ พูดส่อเสียดให้เขาแตกร้าวกัน ๑ พูดคำหยาบ ๑ พูดคำเหลวไหลไม่ได้เรื่อง ๑ เกิดแต่ใจสามอย่าง คือ คิดอยากได้ของๆผู้อื่น ๑ คิดล้างผลาญผู้อื่น ๑ คิดเห็นไปโดยทางที่ผิด ๑ เมื่อบุคคลประกอบการงานเว้นจากอาการสิบอย่างเหล่านี้แล้ว ก็ชื่อว่าผู้ประกอบกิจการงานสิ่งที่ปราศจากโทษ ผู้ที่ประกอบกิจการงานอันปราศจากโทษดังว่ามาแล้วนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าจะได้รับผลถึงสี่ประการ ว่าโดยย่อๆ คือผู้นั้นจะไม่ต้องได้รับโทษต่างๆมีราชทัณฑ์เป็นต้น ประการ ๑ และจะเป็นที่รักที่นับถือยกย่องสรรเสริญของประชุมชน ประการ ๑ จะไม่มีความย่อท้อสยดสยองหวาดเสียวต่อมรณภัยอันจะมาถึงแก่ตนในกาลข้างหน้า เพราะคิดเห็นว่า แม้เราจะล้มชีพจะโลกนี้ไปสู่โลกเบื้องหน้า ก็คงจะได้รับความสุขในโลกที่เราไปบังเกิดนั้นๆ ด้วยผลของความดีที่เราได้ประกอบกิจการงานที่ปราศจากโทษ เป็นแน่ประการ ๑ อนึ่งเมื่อผู้นั้นล้มชีพแล้ว คงจะได้ไปสู่คติอันดี ประกอบไปด้วยความสุขสมดังความประสงค์ประการ ๑ รวมเป็นสี่ประการด้วยกัน ผู้ที่

ประกอบกิจการงารสิ่งที่ปราศจากโทษ เมื่อได้รับผลเหล่านี้แล้ว ก็ชื่อว่าเป็นสุขอย่างยิ่ง เหตุดังนี้และพระพุทธเจ้าจึงทรงสรรเสริญว่า ผู้มีปัญญาได้เสวยความสุขเหล่านี้แล้ว ก็จะเห็นได้ว่าสุขที่เกิดแต่การงารอันปราศจากโทษนั้น หากจะสมมติแบ่งออกสิบหกส่วน เอาแต่ส่วนหนึ่งไปเปรียบกับสุขสามอย่างเหล่านั้นๆ ก็ยังไม่เทียมถึง ข้อที่พระองค์ตรัสดังนี้นั้น ความคาดคเนของข้าพเจ้าเห็นว่า ธรรมดาคนมีปัญญา ย่อมจะเห็นกาลไกล แลสิ่งที่มีประโยชน์มากมีประโยชน์น้อย เหตุดังนั้น เมื่อได้เสวยสุขเหล่านี้แล้ว ก็จะเห็นเสียว่า ความสุขซึ่งเกิดแต่สมบัติสามประการ มีการมั่งมีเป็นต้นเหล่านั้น จะทำบุทคลผู้ที่ได้เสวยให้เป็นสุขกายสุขใจได้ก็แต่ในชาตินี้เท่านั้นเอง เมื่อผู้นั้นสิ้นชีพละภพนี้ไปแล้ว ก็จะภาเอาสมบัตินั้นไปไม่ได้ อีกประการหนึ่งเล่า ผู้ที่ได้เสวยสุขสามประการเหล่านั้นแล้ว แม้ชาตินี้จะหวังใจลงเป็นแน่ว่า เราจะได้เสวยตลอดไป จนสิ้นชีพทีเดียว ดังนี้ก็ยังไม่ได้ เพราะเป็นของที่จะวิบัติแปรผันไปได้ด้วยอันตรายต่างๆโดยธรรมดา ส่วนการงารอันไม่มีโทษนั้น เมื่อผู้ใดได้ประกอบประพฤติแล้ว ก็จะทำผู้นั้นให้ได้เสวยความสุขทั้งชาตินี้ชาติน่า แลเป็นสมบัติที่ใครๆจะแย่งชิงเอาไปไม่ได้ด้วย เมื่อคิดเห็นดังนี้แล้ว ก็รู้ได้ว่า การงารอันปราศจากโทษนั้น ทำให้บุทคลผู้ที่ได้ประกอบประพฤติ เป็นสุขยิ่งกว่าความสุขอันเกิดแต่สมบัติทั้งปวงดังนี้.

สัมปยุตตสังฆวาร

ปริจเฉทที่ ๓ ตอนที่ ๖๑๓

ภิกขุอปริหานิยธัมมสูตร

สัตตกนิบาต องคุตตรนิกาย หน้า ๒๒

พระครูปลัดจุฬานุยายก เปรียญ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล

สมัยครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเสด็จประทับอยู่ ภูเขาคิชฌกูฏใกล้กรุงราชคฤห์ พระองค์ตรัสเรียกพระภิกษุทั้งหลายมาแล้ว ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอปริหานิยธรรม (ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม) เจ็ดประการ แก่ท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงฟังธรรมนั้น ทำในใจให้สำเร็จประโยชน์เถิด เราจักภาษิตณกาลบัดนี้ ภิกษุทั้งหลาย ทูลรับพระพุทธพจน์ว่า อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า แล้วพระองค์จึงตรัสถามว่า ก็อปริหานิยธรรมเจ็ดประการนั้นคืออะไรบ้าง

๑ ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้หมั่นประชุมกันทุกวันๆ ยังมีความประชุมกันมากอยู่เพียงไร ภิกษุทั้งหลายก็อาจหวังความเจริญอยู่อย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย

๒ ภิกษุยังพร้อมกันนั่งประชุมพร้อมกัน เลิกประชุม

พร้อมกัน ทำกิจสงฆ์อยู่เพียงไร ภิกษุทั้งหลายก็อาจหวังความเจริญอยู่เพียงนั้นอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย

๓ อนึ่ง ภิกษุไม่บัญญัติสิกขาบท ซึ่งเรายังมิได้บัญญัติ แลไม่ลบล้างสิกขาบทที่เราบัญญัติแล้ว สมาทานแล้ว ประพฤติในสิกขาบททั้งหลาย ตามที่เราได้บัญญัติไว้อยู่เพียงไร ภิกษุทั้งหลายก็อาจหวังความเจริญอยู่เพียงนั้นฝ่ายเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย

๔ อนึ่ง ภิกษุยังทำสักการเคารพนับถือบูชา ภิกษุผู้เถระ สูงอายุ บวชนานแล้วนาน แลเป็นบิดาของสงฆ์เป็นหัวหน้าสงฆ์ แลหมายใจไว้ว่า เราควรจะฟังถ้อยคำของเธออยู่เพียงไร ภิกษุทั้งหลายก็อาจหวังความเจริญอยู่เพียงนั้นฝ่ายเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย

๕ อนึ่ง ภิกษุยังไม่ลุอำนาจตัณหา (ความปรารถนาอันนำไปทเยอทยาน) ที่จะเป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นอีก ซึ่งเกิดขึ้นแล้วอยู่เพียงไร ภิกษุทั้งหลายก็อาจหวังความเจริญอยู่เพียงนั้นฝ่ายเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย

๖ อนึ่ง ภิกษุยังเป็นผู้ยินดีในเสนาสนะ ซึ่งตั้งอยู่ในป่าอยู่เพียงไร ภิกษุทั้งหลายก็อาจหวังความเจริญอยู่ฝ่ายเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย

๗ อนึ่ง ภิกษุยังตั้งใจไว้ว่า เพื่อนบัพพะชิตทั้งหลายผู้มีศีล ซึ่งยังมิได้มาถึงพึงมา ที่มาแล้วพึงอยู่เป็นสุขเถิด อยู่อย่างนี้เพียงไร

ภิกษุทั้งหลายก็อาจหวังความเจริญอยู่เพียงนั้นฝ่ายเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย

ก็อปริหานิยะธรรมเจ็ดประการนี้ จักตั้งอยู่ในภิกษุทั้งหลาย แลภิกษุทั้งหลายจักปรากฏอยู่ ในอปริหานิยะธรรมทั้งเจ็ดนี้เพียงไร ภิกษุทั้งหลายก็อาจหวังความเจริญอยู่เพียงนั้นฝ่ายเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระธรรมเทศนานี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายก็มีใจยินดีเพลิดเพลินภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยนัยดังแสดงมาฉะนี้แล

ในสัคคะอปริหานิยสูตร โดยปุจฉาและวิสัชนา

พระปลัดเรือม นักเรียนเปรียญ วัดบวรนิเวศวิหาร แต่ง

ก,ปุ ท่านเคยอ่านหนังสือธรรมจักษุเสมอๆ แลได้รับอธิบายมาจากท่านผู้รู้มากครั้ง ฉันอยากทราบความในอปริหานิยธรรมสูตรให้แจ่มแจ้งกว้างขวางสักหน่อย

ข,วิ ทำไม ท่านไม่เข้าใจเนื้อความในพระสูตรนั้นทีเดียวหรือหรือเข้าใจบ้างบางข้อ?

ก,ปุ ก็เข้าใจบ้างแต่รางๆ รู้ไม่ชัดได้ทีเดียว คือเช่นเนื้อความในข้อต้นว่า ภิกษุหมั่นประชุมกันทุกๆ วันเสมอๆ อาจได้รับความเจริญไม่เสื่อมนั้น อย่างไรอยู่ ทำไมการประชุมทำให้ภิกษุรับความเจริญความเสื่อมได้ด้วยหรือ?

ข,วิ ท่านถามที่ควรถาม ฉันเต็มใจตอบ; การที่ภิกษุหมั่นประชุมกันนั้น ฉันเข้าใจว่า ท่านประสงค์ความฉลาดรอบรู้ในธรรมวินัยให้ชำชองขึ้น จึงได้ประชุมกัน เมื่อประชุมกันแล้ว ท่านที่ยังมีความรู้น้อย จะได้ถามข้อที่ตนยังไม่รู้กะท่านผู้รู้ ข้างท่านผู้รู้ก็จะได้อธิบายชี้แจงแนะนำในข้อธรรม ข้อธรรมที่ลุ่มลึกโดยลำดับ เมื่อการประชุมนั้นยังเป็นไปได้เพียงไร ความฉลาด

ในธรรมวินัยก็เจริญอยู่เพียงนั้น ข้อใดที่ยังไม่รู้ก็พาให้รู้ขึ้น ที่รู้อยู่แล้ว ก็จักเจริญแม่นยำ ชำนาญขึ้นกว่าเมื่อไม่ได้ประชุม ประการหนึ่งการประชุมเป็นเครื่องยึดหน่วงหัวใจไมตรีในระหว่างชนที่เป็นหมู่เป็นคณะ ถ้าเธอเหล่านั้นยังหมั่นประชุมอยู่เพียงใด ก็ล่องให้เห็นความพร้อมเพรียงของเธอเหล่านั้นอยู่เพียงนั้น

ก,ปุ ประเดี๋ยว ๆ ท่านอธิบายก็กว้างหละ แต่ฉันยังสงสัยอีกนิดหนึ่ง ที่ว่าได้รับความเจริญนั้น อะไรที่จะเจริญขึ้นแก่เธอผู้ประชุมเหล่านั้น หรือการประชุมนั้นเอง

ข,วิ จะว่าการประชุมเจริญที่เดียวไม่ได้ ถ้าประชุมกันเฉย ๆ เช่นนักเลงเหล้านักเลงการพนันเป็นต้น ก็หาเป็นไปข้างทางเจริญไม่ กลับเป็นไปข้างทางเสื่อมทางฉิบหายเสียอีก ในที่นี้ท่านประสงค์ประชุมใต่ถามชี้แจงกันตามธรรมตามวินัย จึงจัดว่าเจริญได้ คือเจริญความฉลาดในธรรมวินัย และเจริญความกล้าในการที่จะโต้ตอบและเข้าสู่ที่ประชุม ถ้าจะว่าเจริญตามหมู่ตามคณะ ก็จัดว่าเจริญได้เหมือนกัน

ก,ปุ อ้อ เข้าใจหละ อย่างนั้นการเสื่อมเพราะไม่หมั่นประชุมละ จะว่าเสื่อมจากอะไร, หรือไม่เสื่อม

ข,วิ เมื่อเธอองค์ไรไม่หมั่นประชุม ก็ต้องเสื่อมน่าซิ ความในพระสูตรท่านก็เยี่ยงว่าไว้แล้วไม่ใช่หรือ

ก, ปุ ฉันเห็นจะไม่ทันสังเกต อย่างนั้นเลื่อมจากอะไร ท่านโปรดอธิบายต่อไป

ข, วิ ถ้าจะว่ากันสั้นๆ ให้เห็นง่ายๆ ก็เลื่อมจากความฉลาดในธรรมวินัยที่ตนจะพึงได้ในที่ประชุมนั้น แลเลื่อมความสามัคคีแลความคุ้นเคยในระหว่างเพื่อนพรหมจรรย์ที่ได้ประชุมนั้น นั่นเอง

ก, ปุ เมื่อท่านบางองค์เป็นคนมักน้อยสันโดษ ไม่ชอบการโต้แย้งถุ้มเถียง เห็นเสียว่า ธรรมดาที่ประชุมคงจะเว้นการโต้แย้งถุ้มเถียงกันไม่ได้ ถ้าจะไปประชุมก็จะเกิดร้อนใจ เห็นเสียเช่นนี้แล้วก็เลยไม่ไปประชุม เพราะจะหาความเย็นใจ อย่างนี้จะเรียกว่าเลื่อมด้วยหรือ?

ข, วิ นั่นและตัวเลื่อมใหญ่ที่เดียว เพราะธรรมดาคนที่อาศัยหมู่คณะ แต่ยังยินดีด้วยลาภ คือ จตุปัจจัยทั้งสี่อยู่เพียงไรแล้ว ยังไม่ควรนับว่าผู้มักน้อยสันโดษได้ก่อนเพียงนั้น เมื่อตัวมีความเกียจคร้านในการเข้าที่ประชุม แลมีความรู้ในธรรมวินัยน้อยทราม มีความกล้าไม่พอที่จะไต่ถามโต้ตอบในที่ประชุมได้ แล้วแกล้งอ้างเลศยกตนเช่นนั้น นอกจากจะเลื่อมจากคุณความดีจะมีอะไรเล่า

ก, ปุ เห็นจะงามอย่างท่านว่า ก็ความในข้อ ๒ ฉันดูเหมือนไม่ต่างอะไรกับข้อต้นนัก เห็นต่างนิดหนึ่งแต่ที่ว่าพร้อมกันทำกิจสงฆ์ นอกนั้นก็ว่าด้วยการประชุมเหมือนกัน ไม่ใช่หรือ?

ข, วิ ต่างกันที่เดียว ท่านเข้าใจคลุกกันเสียเอง ในข้อนี้ท่านยกเอาความพร้อมเพรียงขึ้นกล่าวเป็นสำคัญ ไม่กล่าวความหมั้นประชุมอย่างข้อต้น เพราะจะชี้ให้เห็นความเจริญ และความเสื่อม ด้วยการพร้อมเพรียงและไม่พร้อมเพรียงกัน

ก, ปุ อ้อ ถ้าอย่างนั้น ขอท่านได้อธิบายให้ตลอดเถิด ในข้อนี้อาจได้รับความเจริญอย่างไร จะเสื่อมอย่างไร

ข, วิ ความพร้อมเพรียงเป็นทางแห่งความเจริญโดยตรงๆ ไม่ว่าบัพพะชิตและคฤหัสถ์ เพราะความพร้อมเพรียงกันในเวลาประชุมย่อมสำแดงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ให้ปรากฏแก่ผู้ที่ได้รู้ได้เห็น อาจให้คนทั้งปวงมีความเกรงขามได้บ้าง อาจทำกิจย์ที่คนๆเดียวไม่อาจทำให้แล้วให้สำเร็จได้บ้าง กิจย์อันใดอันหนึ่งเกิดขึ้นในระหว่างท่านผู้มีความพร้อมเพรียงกันเช่นนั้น เป็นกิจย์ที่คนๆเดียวไม่อาจทำให้สำเร็จได้ ถ้าอาศัยความพร้อมเพรียงกันช่วยทำ กิจย์นั้นก็คงสำเร็จลุล่วงตลอดได้โดยเร็ว แม้แต่หมู่ปลวกที่เป็นสัตว์มีกายเล็กอย่างยิ่ง แต่อาจทำรังอันสูงใหญ่เกินกำลังตนก็เพราะอาศัยความพร้อมเพรียงกัน อีกประการหนึ่ง ความพร้อมเพรียงอาจปกครองรักษาหมู่คณะได้ เหมือนหมู่แมลงผึ้งและแตนต่อก็เป็นแต่สัตว์เล็กน้อย แต่มีความพร้อมเพรียงกันไม่แตกหมู่คณะ จึงทำให้เป็นที่เกรงขามคร้ามขยาดของมนุษย์ได้ ทั้งอาจรักษาอันตรายในหมู่คณะของตนได้ด้วย ถ้าหากว่าแมลงเหล่านั้น

จะไม่พร้อมเพรียงกัน ต่างตัวต่างจะเที่ยวไปแต่ลำพังๆแล้ว มนุษย์ก็จะไม่ต้องครั่นคร้ามอะไรเลย อาจจับขยี้เสียให้ถึงความตายได้โดยง่าย ประการหนึ่ง ความพร้อมเพรียงอาจดำรงขนบธรรมเนียมแบบแผนที่เคยเป็นมาแต่กาลก่อน ให้ถาวรได้สิ้นกาลนาน และยังทางข้างชั่วต่างๆ ที่ไม่ควรมีในที่ประชุม มีความเกี่ยงงอนแก่งแย่งถือตัวเป็นต้น แม้เธอพร้อมเพรียงกันอย่างเช่นว่าแล้ว ศาสโนวาทของพระพุทธเจ้าก็ชื่อว่าเจริญด้วยเพราะศาสนาจะเจริญแลเสื่อม ก็อาศัยความปฏิบัติของภิกษุสงฆ์ถึงพุทธภาษิตนอกจากพระสูตรนั้น ก็ยกความพร้อมเพรียงกันขึ้นเป็นเครื่องชักจูงโดยมาก มีสารณียธรรมสูตรเป็นต้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่าภิกษุยังพร้อมกันนั่งประชุม พร้อมกันเลิกประชุม พร้อมกันทำกิจสงฆ์เพียงไร ชื่อว่าพึงหวังความเจริญได้เพียงนั้น

ก,ปุ ก็ถ้าเธอไม่ทำอย่างว่าล่ะ จะถึงเสื่อมเทียวหรือ?

ข,วิ ถึงกะเสื่อมได้

ก,ปุ จะถึงกะเสื่อมได้ด้วยเหตุไร?

ข,วิ เหตุที่จะเสื่อมนั้น คือ เธอในหมู่ที่พร้อมเพรียงกัน ในเวลาที่ทำการแลเลิกนั้น ท่านองค์ใดองค์หนึ่งจะไม่มาที่ประชุม เพราะมีเหตุขัดข้องที่จำเป็น ฝ่ายเธอที่อยู่ในที่ประชุมนั้น บางองค์ก็จะระแวงไปว่า ผู้ที่ไม่มาประชุมเกิดรังเกียจสงสัย

ตัวบ้าง บางองค์ก็จะเห็นเป็นผู้ที่ไม่มาหยิ่งเย่อถือตัวบ้าง หรือเห็นไปว่า ผู้นั้นไม่เอื้อต่อเพื่อนพรหมจรรย์แลที่ประชุมบ้าง ดังนี้เป็นต้น ก็จัดว่าเป็นเหตุแห่งความเสื่อมประการหนึ่ง ถ้าท่านที่ทำการอยู่ด้วยกันพร้อมๆ ในระหว่างการยังค้างอยู่ องค์ใดองค์หนึ่งในที่ประชุมนั้น ด่วนเลิกเสียก่อนด้วยกิจไรๆ ก็ตาม ผู้ที่อยู่ในที่ประชุมบางคนก็จะนึกแหนงว่า ผู้ที่เลิกประชุมเสียก่อนนั้น คงจะไปเพื่อนินทาเรา หรือบางคนจะนึกไปว่ามีรังเกียจกินแหนงอย่างเช่นกล่าวแล้วข้างต้น เพราะธรรมดาผู้ที่ยังเป็นปุถุชนแล้ว จะเป็นคฤหัสถ์หรือบัพพะชิตก็ตาม ไหนเลยจะเว้นความยินดียินร้ายกินแหนงสงสัยได้ เมื่อความไม่พร้อมเพรียงอย่างเช่นว่ามีแล้ว ก็เป็นช่องให้เกิดความกินแหนงสงสัย เมื่อความกินแหนงเกิดขึ้นในระหว่างที่ประชุมใดแล้ว ที่ประชุมนั้นก็จะมีแต่แตกร้าวหมองหมางกัน เมื่อเป็นดังนี้ ก็ย่อมเสื่อมอยู่เอง

ก,ปุ อ้อ ฉันเข้าใจหละ ก็ในข้อสามนั้น ความอย่างไรอยู่ที่ตรงว่า ภิกษุไม่บัญญัติสิกขาบทที่พระองค์ยังไม่ได้บัญญัติ ไม่ลบล้างสิกขาบทที่พระองค์บัญญัติแล้ว สมาทานประพฤติตามสิกขาบทที่พระองค์บัญญัติแล้วเพียงไร อาจได้รับความเจริญเพียงนั้นไม่เสื่อมเลย ข้อนี้อย่างไรกันแน่

ข,วิ ท่านสงสัยตลอดทั้งข้อหรือ หรือสงสัยเป็นแห่งๆคำๆ

ก,ปุ สงสัย ที่ตรงว่า ไม่บัญญัติแล ไม่ลบล้างลิกขาบท ที่พระองค์บัญญัติแล้วแล ยังไม่บัญญัตินั้น และ เพราะมารู้สึกในข้อพระราชบัญญัติที่พระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนๆ ได้ทรงบัญญัติขึ้นไว้แล้ว ต่อๆมาพระเจ้าแผ่นดินที่ได้รับราชสมบัติในกาลหลังๆ ก็ทรงรื้อถอนแลเพิ่มเติมบ้างอีกหลายๆข้อ เปลี่ยนแปลงไปตามกาล เปนดังนี้แทบๆทุกประเทศ ฉันเห็นการที่เปลี่ยนแปลงแลรื้อถอนเพิ่มเติมนั้น ก็ก้าวไปสู่ความเจริญโดยลำดับ ไม่เห็นเสื่อมอะไร ทำไมจึงว่า ถ้าบัญญัติของที่ยังไม่ได้บัญญัติขึ้นแลรื้อถอนของที่บัญญัติไว้แล้วเสียเปนทางเสื่อม

ซ,วิ มิได้ ท่านเข้าใจดังนั้นไม่ถูก ความรู้สึกของท่านห่างนักการฝ่ายพุทธจักรแลฝ่ายอาณาจักรต่างกัน การสิ่งใดฝ่ายราชอาณาจักรมีพระเจ้าแผ่นดินเปนหลักเปนประธาน เมื่อพระองค์ทรงพระราชดำริเห็นสิ่งใดควรบัญญัติขึ้นใหม่ หรือควรเลิกถอนเปลี่ยนแปลงให้เปนการเจริญขึ้นในพระราชอาณาเขตรของพระองค์ได้ ก็ทรงบัญญัติขึ้นแลเลิกถอนไปลี่ยนแปลงไปตามกาล โดยพระราชดำริของพระองค์ซึ่งทรงเห็นสมควรแล้วนั้น การจึงเจริญขึ้นในพระราชอาณาเขตรได้ เพราะอาศัยพระเดชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินปกแผ่ไปในพระราชอาณาเขตร ประชุมชนจึงสวามิภักดิ์ประพฤติตามเปนอย่างเดียวกันทั้งสิ้นได้ ฝ่ายพุทธจักรนั้น นับแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพานมาจนบัดนี้ พระพุทธศาสนา

แพร่หลายไปในที่ต่าง ๆ ประดิษฐานอยู่หลายประเทศมิใช่รวมในที่เดียว ท่านผู้เป็นประธานในธรรมวินัยก็ไม่มี มีแต่พระเถระผู้ปกครองหมู่คณะของตน ๆ อยู่ตามสถานนั้น ๆ เท่านั้น หากว่าพระเถระที่ทรงคุณธรรมทรายพุทธานุญาตโดยถูกต้อง ท่านจะรื้อถอนสิกขาบทเล็กน้อย ที่สมควรรื้อถอนเสียบ้าง ก็ไม่เป็นอันผิดพุทธอาชญาผ่าวินัย ด้วยพุทธานุญาตที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้แก่พระอานนท์ ในมหาปรินิพพานสูตรก็มีอยู่ว่า "อานนท์ ถ้าสงฆ์มาจำนงใจ ปรารถนาจะรื้อถอนสิกขาบทเล็กน้อยโดยลำดับเสียบ้างไซร้ เมื่อเราผู้พระตถาคตปรินิพพานแล้ว ก็จงรื้อถอนเถิด" ดังนี้ แต่ทำไมท่านจึงไม่รื้อถอน เพราะท่านคงจะตรองเห็นว่าศาสนาของพระพุทธเจ้าเป็นธรรมอันใหญ่แผ่ไปหลายประเทศสถาน ดังนั้นว่าข้างต้นนั้น ถ้าท่านผู้ใดจะรื้อถอนสิกขาบทเก่า แลเติมสิกขาบทใหม่ที่ควรขึ้นใด ก็จักไม่สามารถเป็นไปได้ทั่วถึงทั้งหมด จะเป็นได้ก็แต่ในระหว่างภิกษุที่รวมอยู่ในคณะเดียวกันเท่านั้น สิ่งใดสิ่งหนึ่งถึงจะไม่ผ่าฝืนต่อธรรมวินัยก็ตาม แม้ยังไม่เคยมีในศาสนามาแต่เดิมแล้ว ถ้าผู้ใดจะมาหยิบยกบัญญัติขึ้น ข้อนั้นก็ไม่สามารถจะทั่วไปได้ เมื่อความปฏิบัติแลข้อบัญญัติแตกต่างกันไปแล้ว ความประพฤติของภิกษุก็จะแตกต่าง หาเป็นอย่างเดียวกันไม่ ที่นี้ความพิศวงก็จะเกิดขึ้นแก่คนบางคนว่า อย่างไหนถูก อย่างไหน

นิดหนอ ไม่สามารถตัดสินลงให้แน่ได้ ลงท้ายก็จะกลายเป็น แตกหมู่แตกคณะกันเท่านั้นเอง ถึงพระมหากัสสป ท่านก็เห็นเหมือนอย่างนี้ เมื่อเวลาทำสังคายนาย ท่านจึงประกาศเป็น อาชญาสงฆ์ ห้ามมิให้ตัดมิให้เติม ให้คงตามบัญญัติไว้เดิม การเสื่อมของข้อนี้เป็นอย่างฉันอธิบายมานี้แล ก็ถ้าเธอทั้งหลาย ปฏิบัติอย่างเช่นว่า คือไม่บัญญัติสิกขาบทที่พระพุทธเจ้ายังไม่ได้บัญญัติ ไม่เลิกถอนสิกขาบทที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ ประพฤติตามสิกขาบท ที่พระองค์ได้บัญญัติไว้แล้ว ความเสื่อมอย่างที่ว่านี้ก็จักไม่มี เมื่อไม่เสื่อมแล้วก็จักมีแต่ความเจริญส่วนเดียว

ก,ปุ ในข้อ๔ ฉันก็ยังไม่วายสงสัย ความทำสักการเคารพนับถือบูชาในภิกษุผู้พระเถระอย่างเช่นกล่าวแล้วนั้น แลทำตามถ้อยคำของท่าน ข้อนี้จะให้ความเจริญอย่างไร โปรดอธิบายให้ขาวแจ่มสักหน่อย

ข,วิ ในข้อนี้ฉันเห็นว่า แจ่มพอๆ อยู่แล้ว เพราะธรรมดาพระเถระผู้ทรงคุณธรรมเห็นปานนี้ ก็เป็นปูชเนย์ (บุทคลผู้ควรบูชา) อยู่เอง ถ้าภิกษุองค์ใดได้ทำสักการเคารพบูชาแก่ท่าน ก็ชื่อว่าบูชาในที่ควรบูชา เมื่อหมายใจอยู่ว่าจะฟังถ้อยคำของท่าน ก็ชื่อว่าเคารพในที่ควรที่ดี เธอผู้นั้นก็อาจได้รับความเจริญในธรรมวินัยโดยลำดับ คือจะได้รับกรุณาของพระเถระที่ตนเคารพนั้น ข้อนี้ในธรรมจักษุตอนที่ห้า เนื้อความในมหาโคปาล

สูตร ข้อ ๑๑ ท่านก็ได้อธิบายไว้ชาวดีแล้ว ทั้งฝ่ายเสื่อม แลเจริญ ทำไมท่านไม่ได้อ่าน พบบ้างหรือ

ก,ปุ ความอ่านของฉันเห็นจะสะพร่าวไปสักหน่อย จึงไม่ได้สังเกตกำหนดในพระสูตรที่ท่านว่า, ก็ในข้อ ๕ ท่านเห็นความอย่างไรบ้าง ถ้าภิกษุไม่สุอำนาจแก่ตัณหา (ความปรารถนาดิ้นรนทเยอทยาน) จะพึงเจริญอย่างไร

ข,วิ ถ้าภิกษุองค์ใด ไม่ปล่อยใจตามความปรารถนาดิ้นรนทเยอทยานดังว่านั้นเพียงไร ใจของภิกษุนั้นย่อมมีความสงบไม่เดือดร้อนเพียงนั้น ถึงจะศึกษาธรรมวินัย หรือจะเจริญกรรมฐานใดๆก็อาจสำเร็จได้ เธอนั้นย่อมเจริญในศาสนาอย่างนี้ ก็ถ้าเธอปล่อยใจตามความดิ้นรนทเยอทยาน ไม่รู้จักจบจักสิ้นไม่มีเวลาภอ ใจของเธอก็ไม่สงบเป็นปกติลงได้ เหตุตัณหาของบุทคลหามีที่สุดที่เต็มเวลาได้ไม่ พุทธภาษิตในคัมภีร์พระธรรมบทก็ได้กล่าวว่า "นัตถิ ตัณหาสมา นที, แม่น้ำเสมอด้วยตัณหาไม่มี" ดังนี้ เพราะแม่น้ำสามัญยังรู้สึกว่ามีเวลาเต็มในฤดูฝนบ้าง แต่แม่น้ำคือตัณหานี้ ไม่มีเวลาเต็มเลยตลอดฤดูร้อน ฤดูหนาว ฤดูฝน ทั้งสามฤดู ถ้าเธอองค์ใด ปล่อยใจตามตัณหาอยากมีโน่นเป็นนี่ได้นั้นอยู่เสมอๆแล้ว จักศึกษาธรรมวินัย หรือจะเจริญกรรมฐานใดๆก็ไม่อาจสำเร็จได้ เธอก็จะเสื่อมลงจากธรรมวินัยโดยลำดับ

ก,ปุ ในข้อ ๖ ที่ว่าภิกษุเป็นผู้ยินดีในเสนาสนะซึ่งตั้งอยู่ในป่านั้น จะมีความเจริญอย่างไร ถ้าเธอยังยินดีเสนาสนะอันประกอบด้วยหมู่คณะ จะเสื่อมอย่างไรบ้างหรือ

ข,วิ ข้อนี้สูงอยู่ ถ้าภิกษุองค์ใดเป็นผู้ยินดีในเสนาสนะซึ่งอยู่ในป่าแล้ว ภิกษุองค์นั้นก็จัดว่าเป็นผู้ห่างไกลจากกิเลสโดยมาก เพราะท่านปฏิบัติตัดอาลัยในหมู่คณะเสียได้ อาจจะได้รับความสุขอันเกิดแต่วิเวกจิตต์ ย่อมจะเข้าถึงธรรมอันเป็นที่สุดแห่งความทุกข์ได้โดยพลัน ก็ถ้าเธอองค์ใดยังยินดีในหมู่คณะอันประกอบด้วยกังวลต่าง ๆ ไม่มีที่สุดแล้ว เธอก็จะเสื่อมจากผลคือสุขอันเกิดแต่วิเวก ด้วยไม่มีระหว่างที่จะทำจิตต์ให้สงบรำงับได้ เพราะอาศัยความพลุกพล่านปะปนด้วยหมู่คณะอยู่เสมอ ๆ

ก,ปุ ชอบกน ๆ ก็ถ้าเหมือนยังว่า ท่านขรัว ๆ ที่ประพฤติเลอะเทอะ ที่เจ้าคณะท่านขับไล่เสียจากหมู่จากคณะ หรือที่บวชขึ้นเองไม่ได้มีคู่สวดอุปัชฌาย์ไม่มีที่อาศัย ต้องจำใจอยู่ป่าที่มีอยู่ในทุกวันนี้โดยชุกชุม จะเรียกว่ายินดีในเสนาสนะป่า แลหวังความเจริญได้ด้วยหรือ

ข,วิ ไม่ได้ เพราะในข้อนี้ ท่านประสงค์ความยินดีอันสุจริตที่เต็มใจปฏิบัติ ไม่ได้กล่าวแต่สักว่าอยู่ป่าเท่านั้น คนอย่างท่านว่านั้น อยู่ป่าเพราะจำใจจำเป็น เพื่อจะฟื้อลวงหลอกเขากิน ถ้าจะไม่อยู่ป่าก็ไม่มีวัดจะอยู่ จะเรียกว่ายินดีเสนาสนะป่ายังไรได้

จะกล่าวว่าหวังความเจริญแลไม่เสื่อมก็ไม่ได้ คนจำพวกนี้มีทุจริตอยู่เปนปกติ ไม่ควรจะนับเข้าว่าผู้ปฏิบัติตามธรรมวินัยเลย ท่านถามค่อนจะเลอะเหลิงเสีย หน่อยแล้ว

ก,ปุ มิได้ ที่ถามนี้ เพื่อจะให้หมดค้าน, ก็ในข้อ ๗ ที่ว่าภิกษุมีหวังใจอยู่ว่า เพื่อนบัพพชิตผู้มีศีลทั้งหลาย ที่ยังไม่มาพึงมา ที่มาแล้วพึงอยู่เปนสุขนั้น จะมีความเจริญอย่างไร ถ้าไม่หวังเช่นนั้นจะถึงกับเสื่อมอย่างไร

ข,วิ ในข้อ ๗ นี้ ฉันเห็นเปนกรุณาพรหมวิหารอย่างหนึ่ง เพราะว่าถ้าภิกษุมีตั้งใจอยู่ว่าเพื่อนบัพพชิตทั้งหลายผู้มีศีล ที่ยังไม่มาพึงมาเถิด ที่มาแล้วพึงอยู่เปนสุขเถิด ดังนี้ ก็ชื่อว่าหวังความสุขให้แก่เพื่อนพรหมจรรย์ แม้เธอมีความหวังใจอยู่อย่างนี้เพียงไร ความเจริญ คือ กรุณาพรหมวิหาร ก็มีอยู่แก่เธอเพียงนั้น ถ้าแลเธอไม่มีความหวังใจอย่างนั้น เพราะไม่เอื้อต่อเพื่อนพรหมจรรย์ เธอก็จักเสื่อมจากคุณธรรมคือกรุณาพรหมวิหาร ที่ตนพอจะพึงได้ประการหนึ่ง ในอาวาสใด มีภิกษุที่มีใจเนื่องด้วยกรุณา ไม่กอบด้วยวิษยาคอยคัดง้างแล่เสียดเบียดเบียฬ แก่ภิกษุผู้ใคร่จะมาแลที่มาอยู่แล้ว ดังนี้ อาวาสนั้นก็จักเจริญขึ้นด้วยหมู่ภิกษุผู้ทรงคุณต่างๆ เพราะถ้าเธอผู้ทรงคุณธรรม (เช่นผู้ชำนาญพระปริยัติเปนต้น) ที่อยู่ในที่ต่างๆ ทราบข่าวคราวว่าอาวาสใด ภิกษุเจ้าอาวาสมีใจเยือกเย็นเอ็นดูกรุณา แก่เพื่อน

พรหมจรรย์ทุกท้วหน้า ต่างองค์ก็จะยินดีเต็มใจมาอยู่ในอาวาสนั้น ที่อยู่แล้วก็จักไม่หวังกลับ เพราะได้รับกรุณาของเจ้าอาวาสจนไมตรีติดต่อผูกอาลัยกันเสียแล้ว ก็ถ้าหากเจ้าอาวาสจะหนาด้วยธรรมที่ชั่ว กล่าวคือมีริษยาแก่กล้าเป็นต้น ใหนเลยจะมีผู้หวังใจมาอยู่ด้วย ถึงที่อยู่แล้วก็จะคับแคบใจ ทนความเบียดเบียฬไม่ไหว ก็จำลาออกจากอาวาสนั้น อาวาสนั้นก็จะมีแต่ความเสื่อมโดยลำดับ

ก,ปุ ก็ในท้ายความที่รวบกล่าวว่า อปริหานิยธรรมทั้งเจ็ดยังตั้งอยู่ในภิกษุทั้งหลาย แลภิกษุทั้งหลายจักปรากฏในอปริหานิยธรรมเพียงไร ภิกษุทั้งหลายอาจหวังความเจริญเพียงนั้นฝ่ายเดียว ไม่เสื่อมเลย ดังนี้นั้น จะได้ความว่ากะไรแน่ ขอท่านช่วยตัดย่อความให้ฉันเข้าใจง่าย ๆ สักหน่อย

ข,วิ อ่อ ความข้อนี้ ได้ความว่าภิกษุทราบเนื้อความในพระสูตรนี้ ปฏิบัติตามธรรมทั้งเจ็ดข้ออยู่แล้ว ก็จะมีแต่ความเจริญเท่านั้น ไม่มีเสื่อม

ก,ปุ อ้อ ฉันยินดีเป็นที่สุด ที่ได้อ่านธรรมจักษุแลได้มาไต่ถามท่าน พาให้เกิดความเข้าใจในศาสนาขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก ฉันหวังใจว่า ถึงท่านผู้อื่น ๆ ก็เหมือนกัน ถ้าหมั่นอ่านหมั่นตรึกหนังสือนี้อยู่แล้ว คงจะเกิดความฉลาดในศาสนาขึ้นโดยลำดับเป็นแน่ทีเดียว

ปริเฉทที่ ๕

ต่อน่า ๗๒๐

เมื่อสาวกมีมาก พอจะส่งไปให้เที่ยวประกาศศาสนาเพื่อเป็นหิตานุหิตะประโยชน์แก่หมู่ชนได้แล้ว พระศาสดาตรัสเรียกสาวก ๖๐ องค์นั้น มาพร้อมแล้ว ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราได้พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ แลเป็นของมนุษย์ แม้ท่านทั้งหลายก็เหมือนกัน ท่านทั้งหลายจงเที่ยวไปในชนบทเถิด เพื่อประโยชน์แลความสุขแก่ชนเป็นอันมาก แต่อย่าไปรวมกันสองคนโดยทางเดียวกัน จงแสดงธรรมมีคุณควรนับในเบื้องต้น ท่ามกลางที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงพร้อมทั้งอรรถแลพยัญชนะ สัตว์ทั้งหลายที่มีกิเลสบังปัญญาดุจธุลีในจักษุน้อยเป็นปะกะติ มีอยู่ เพราะโทษที่ไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อมจากคุณที่จะพึงได้พึงถึง ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมีอยู่ แม้เราก็จะไปยังอุรุเวลาประเทศเสนานิคม เพื่อจะแสดงธรรม สาวก ๖๐ นั้นรับรับสั่งแล้ว ก็เที่ยวไปในชนบทต่องค์เดียว ๆ แสดงธรรมประกาศพรหมจรรย์ ให้กุลบุตรที่มีอุปะนิสสัยในประเทศนั้น ๆ ได้ความเชื่อในพระพุทธศาสนา น้อมอัธยาศัยในอุปะ

สมบทแล้ว ไม่สามารถจะให้อุปะสมบทด้วยตนเองได้ จึงพากุลบุตรเหล่านั้นมา ด้วยหวังจะทูลให้พระศาสดาประทานอุปะสมบททั้งภิกษุผู้อาจารย์และกุลบุตรเหล่านั้น ได้ความลำบากในทางกันดารเป็นต้น พระศาสดาทรงดำริถึงความลำบากนั้นแล้ว ยกขึ้นเป็นเหตุ ทรงพระอนุญาตว่า เราอนุญาตบัดนี้ ท่านทั้งหลายจงให้กุลบุตรอุปะสมบทในทิศนั้นๆ ในชนบทนั้นๆเองเถิด กุลบุตรนั้น ท่านทั้งหลายพึงให้อุปะสมบทอย่างนี้ พึงให้ปลงผมและหนวดเสียก่อนแล้ว ให้นุ่งห่มผ้าที่ย้อมด้วยน้ำฝาดแล้ว ให้นั่งกระโหย่งประณมมือแล้ว ให้ไหว้เท้าภิกษุทั้งหลายแล้ว สอนให้ว่าตามไปว่า ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่ระลึก ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นที่ระลึก ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นที่ระลึก ฯลฯ ดังนี้ พระศาสดาทรงอนุญาตอุปะสมบทด้วยไตรสะระณะคมน์เป็นครั้งแรก ในพระพุทธศาสนาอย่างนี้ ตั้งแต่กาลนั้นมา วิธีอุปะสมบทเป็นสอง คือ เอหิภิกขุอุปะสัมปะทา ที่พระศาสดาทรงเอง ๑ และสะระณาคะมะนะอุปะสัมปะทา ที่ทรงอนุญาตแก่สาวก ๑

ครั้งนั้น พระศาสดาทรงพิจารณาเห็นความบริบูรณ์แห่งอุปะนิสสัยของชนชาวมคธเป็นอันมาก จะต้องอาศัยพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ตั้งศาสนาลงในแว่นแคว้นมคธก่อน ทรงคิดจะโคราอุรุเวลกัสสปะ ซึ่งมีอายุมาก เป็นที่

นัย ถือ ของ มหา ชน มา นาน ไป สั่ง สอน ให้ มหา ชน เลื่อม ใส ครั้น เสด็จ อยู่ ใน เมือง พาราณสี พอ ควร แก่ ความ ต้อง การ แล้ว เสด็จ พระ พุทธ ดำเนิร ไป โดย ทน ทาง ที่ จะ ไป ยัง อุรุเวลา ประเทศ เสด็จ แวะ ออก จาก ทาง แล้ว เข้า ไป พัก อยู่ ที่ ไร่ ฝ้าย ทรง นั่ง ใน ร่ม ไม้ ต้น ไทร ต้น หนึ่ง

สมัย นั้น สหาย สาม สิบ คน ซึ่ง เรียก ว่า ภัท ทวัคคีย พวก เจริญ พร้อม ทั้ง ภริยา เล่น อยู่ ณะ ที่ นั้น ภริยา ของ สหาย ผู้ หนึ่ง ไม่ มี สหาย ทั้ง หลาย จึง นำ หญิง แพศยา มา เพื่อ ประโยชน์ แก่ สหาย นั้น ครั้น สหาย เหล่า นั้น ประมาท ไป มิได้ เอาใจใส่ ระวัง รักษา หญิง แพศยา นั้น ลัก ได้ ห่อ เครื่อง ประดับ แล้ว หนี ไป สหาย เหล่า นั้น ช่วย กัน เที่ยว หา หญิง แพศยา นั้น ไป ถึง ที่ พระ ศาสดา ประทับ อยู่ เข้า ไป ใกล้ แล้ว ถาม ว่า พระ ผู้ มี พระ ภาค เห็น หญิง ผู้ หนึ่ง บ้าง หรือ กุมาร ทั้ง หลาย ท่าน ทั้ง หลาย จะ ต้อง การ อะไร ด้วย สัตรี เล่า สหาย ทั้ง หลาย นั้น เล่า ความ ตั้ง แต่ ต้น จน ถึง หญิง แพศยา นั้น ลัก เครื่อง ประดับ แล้ว หนี ไป ถวาย ให้ ทรง ทราบ พระ องค์ ตรัส ถาม ว่า กุมาร ทั้ง หลาย ท่าน ทั้ง หลาย จะ สำคัญ ความ นั้น เป็น ไฉน ข้อ ซึ่ง ท่าน จะ พึง แสวง หา หญิง นั้น ดี กว่า หรือ จะ พึง แสวง หา ตน ดี กว่า สอง อย่าง นี้ ไหน จะ ดี กว่า กัน ฯ ข้อ ซึ่ง ข้าพเจ้า จะ พึง แสวง หา ตน นั้น และ ดี กว่า พระ องค์ ฯ ถ้า อย่าง นั้น ท่าน ทั้ง หลาย นั่ง ลง เถิด เรา จัก แสดง ธรรม แก่ ท่าน ฯ สหาย ทั้ง หลาย นั้น ทูล รับ แล้ว นั่ง ณะ ที่ สม ควร ส่วน ข้าง หนึ่ง พระ ศาสดา

ตรัส อนุปุพพิกถา แล อริยสัจจ์ ๔ ให้สหาย สามสิบ คน นั้น เกิด ดวงตา เห็น ธรรม แล้ว ประทาน อุปะสมบท แล้ว ทรง ส่งไป ใน ทิศ นั้นๆ เพื่อ แสดง ธรรม ประกาศ พรหมจรรย์ อย่าง แต่ ก่อน ส่วน พระองค์ เสด็จไป โดย ลำดับ ถึง อุรุเวลา ประเทศ ซึ่ง เป็น ที่ อาศัย อยู่ แห่ง ชะฎิล สาม คน พี่น้อง กับ ทั้ง หมู่ศิษย์ บริวาร อุรุเวละกัสสะปะ เป็น พี่ ชายใหญ่ นะที กัสสะปะ เป็น น้อง ชาย กลาง คะยา กัสสะปะ เป็น น้อง ชาย น้อย ทั้ง สาม คน พี่น้อง นี้ สร้าง อาศรม อยู่ ใกล้ ฝั่ง แม่น้ำ เนรัญชะรา เป็น สาม สถาน ตาม ลำดับ กัน ครั้น พระ ศาสดา เสด็จถึง อุรุเวลา ประเทศ แล้ว ทรง ทรมาน อุรุเวละ กัสสะปะ ด้วย วิธี เครื่อง ทรมาน ต่างๆ แสดง ให้ เห็น ว่า ลัทธิ ของ อุรุเวละ กัสสะปะ นั้น ไม่ มี แก่น สาร อุรุเวละกัสสะปะ ถือ ตัว ว่า ตน เป็น คน วิเศษ ฉันใดๆ ตน ก็ หา เป็น ฉัน นั้นๆ ไม่ จน อุรุเวละ กัสสะปะ มี ความ สลดใจ พร้อม ทั้ง ศิษย์ บริวาร ลอย ปริขาร ของ ชะฎิล เสีย ใน แม่น้ำ แล้ว ทูล ขอ อุปะสมบท พระ ศาสดา ก็ ประทาน อุปะสมบท อนุญาต ให้ เป็น ภิกษุ ทั้งสิ้น ฝ่าย นะที กัสสะปะ ตั้ง อาศรม อยู่ ภายใต้ ได้ เห็น ปริขาร ชะฎิล ลอย ไป ตาม กระแส น้ำ สำคัญ ว่า เกิด อันตราย แก่ พี่ชาย ตน พร้อม ทั้ง บริวาร รีบ ไป ถึง เห็น อุรุเวละ กัสสะปะ ผู้ พี่ชาย ถือเพศ เป็น ภิกษุ แล้ว ถาม ทราบ ความ ว่า พรหมจรรย์ นี้ ประเสริฐ แล้ว ลอย ปริขาร ชะฎิล เสีย ใน แม่น้ำ พร้อม ด้วย บริวาร เข้า ไป เฝ้า พระ ศาสดา ทูล ขอ อุปะสมบท พระองค์ ก็ ประทาน อุปะสมบท แก่

เธอทั้งหลายนั้น ผ้ายคะยากัสสะปะน้องชายน้อย ได้เห็นปริขาร ชะฎิลลอยมาตามกระแสน้ำ สำคัญว่าเกิดอันตรายแก่พี่ชายทั้งสอง พร้อมกับปริขาร รีบมาถึง เห็นพี่ชายทั้งสองถือเพศบัพพะชิตแล้ว ถามทราบความว่าพรหมจรรย์นี้ประเสริฐแล้ว ลอยปริขารของตนเสียในแม่น้ำ พร้อมด้วยปริวาร เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลขออุปะสมบท พระองค์ก็ประทานอุปะสมบท ให้เป็นภิกษุโดยนัยหนหลัง

พระศาสดา เสด็จอยู่ในอุรุเวลาประเทศ ตามควรแก่ความต้องการแล้ว พร้อมด้วยหมู่ชะฎิลเก่านั้น เสด็จไปยังคะยาคีสะประเทศ ใกล้แม่น้ำคะยา ประทับอยู่ณะที่นั้น ตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นมาพร้อมแล้ว ทรงแสดงธรรมว่า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวง จักษุคือในตา รูป วิญญาณอาศัยจักษุสัมผัส คือ ความถูกต้องอาศัยจักษุ เวทนาที่เกิดเพราะจักษุสัมผัส เป็นปัจจัย คือ สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) โสต คือหู เสียง วิญญาณอาศัยโสต สัมผัสอาศัยโสต เวทนาที่เกิดเพราะโสตสัมผัส เป็นปัจจัย สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) ฆานะ คือจมูก กลิ่น วิญญาณอาศัยฆานะ สัมผัสอาศัยฆานะ เวทนาที่เกิดแต่ฆานะสัมผัส เป็นปัจจัยเป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) ชิวหา คือลิ้น รส วิญญาณอาศัยชิวหา สัมผัสอาศัยชิวหา เวทนาที่เกิดเพราะชิวหาสัมผัส

เป็น ปัจจัย สุข บ้าง ทุกข์ บ้าง ไม่ใช่ สุข ไม่ใช่ ทุกข์ บ้าง (หมวดหนึ่ง) กาย โผฏฐัพพะ คือ อารมณ์ ที่ จะ พึง ถูก ต้อง ด้วย กาย วิญญาณ อาศัย กาย สัมผัส อาศัย กาย เวทนา ที่ เกิด เพราะ กาย สัมผัส เป็น ปัจจัย สุข บ้าง ทุกข์ บ้าง ไม่ใช่ สุข ไม่ใช่ ทุกข์ บ้าง (หมวด หนึ่ง) มะนะ คือ ใจ ธรรม วิญญาณ อาศัย มะนะ สัมผัส อาศัย มะนะ เวทนา ที่ เกิด เพราะ มโน สัมผัส เป็น ปัจจัย สุข บ้าง ทุกข์ บ้าง ไม่ใช่ สุข ไม่ใช่ ทุกข์ บ้าง (หมวด หนึ่ง) ชื่อ ว่า สิ่ง ทั้ง ปวง เป็น ของ ร้อน ร้อน เพราะ อะไร อะไร มา เผา ให้ ร้อน เรา กล่าว ว่า ร้อน เพราะ ไฟ คือ ความ กำหนัด ความ โกรธ ความ หลง ร้อน เพราะ ความ เกิด ความ แก่ ความ ตาย ความ โศก ร่ำไร รำพัน เจ็บ กาย เสียใจ คับใจ ไฟ กิเลส ไฟ ทุกข์ เหล่า นี้ มา เผา ให้ ร้อน ภิกษุ ทั้ง หลาย อริยะ สาวก ผู้ ได้ ฟัง แล้ว เห็น อยู่ อย่าง นี้ ย่อม เบื่อหน่าย ใน สิ่ง ทั้ง ปวง นั้น ตั้ง แต่ ใน จักษุ จน ถึง เวทนา ที่ เกิด เพราะ มโน สัมผัส เป็น ปัจจัย เมื่อ เบื่อหน่าย ย่อม ปราศจาก กำหนัด รัคใคร่ เพราะ ปราศจาก กำหนัด รักใคร่ จิตต์ ก็ พ้น จาก ความ ถือมั่น เมื่อ จิตต์ พ้น แล้ว ก็ เกิด ญาณ รู้ ว่า พ้น แล้ว ดังนี้ อริย สาวก นั้น ทราบ ชัด ว่า ความ เกิด สิ้น แล้ว พรหมจรรย์ ได้ อยู่ จบ แล้ว กิจ ที่ จำ จะ ต้อง ทำ ได้ ทำ เสร็จ แล้ว กิจ อื่น อีก เพื่อ ความ เป็น อย่าง นี้ มิได้ มี

เมื่อ พระ ศาสดา ตรัส ธรรม เทศนา นี้ อยู่ จิตต์ ของ ภิกษุ เหล่า นั้น พ้น จาก อาสะวะ ทั้งหลาย ไม่ ถือมั่น ด้วย อุปาทาน

(เรื่อง นี้ ยัง จะ มี ต่อ ไป

ปกิณณกะ

พระแต้มเปรียญตรี วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ แปลและเรียบเรียง

อัตตะวรรคแห่งธรรมบท ในขุททะกะนิกาย น่า ๓๐

๑ ถ้าว่า ปุรุษผู้มีปัญญา รู้ว่าตน เปนที่รัก ควรรักษาตนไว้ให้ดี, แลควรสงวนตนไว้ ในวัยทั้งสาม วัยใดวัยหนึ่ง.

๒ บัณฑิต ควรตั้งตนไว้ ในคุณอันสมควรเสียก่อน ภายหลังจึงสั่งสอนคนอื่น จะได้ไม่ลำบาก.

๓ ถ้าว่า บุทคล สั่งสอนคนอื่นอย่างไร, ควรทำตนของตนให้เหมือน ฉนั้น, บุทคล ที่ฝึกตนดีแล้ว จึงควรฝึกคนอื่น, เพราะว่าตนเอง ยากที่บุทคลจะฝึกได้.

๔ ตนนั้นแล เปนที่พึ่งของตน, ผู้อื่นไหนเล่า เขาจะเปนที่พึ่ง, เพราะว่า บุทคล มีตนฝึกดีแล้ว ได้ที่พึ่งที่ได้ด้วยยาก.

๕ บาป ที่ตนได้ทำไว้ แลที่เกิดแต่ตน แลมีตนเปนแดนเกิด ย่อมย่ำยี บุทคลผู้มีปัญญาทรามเสีย เหมือนเพ็ชร์ซึ่งกัดแก้วมณีที่เกิดแต่คลาได้ ฉนั้น.

นิรยวรรคแห่งธรรมบท ในขุททะกะนิกาย น่า ๔๘

๖ ท่านทั้งหลาย จงระวังตัว เหมือนเมือง ซึ่งตั้งอยู่ในที่สุดแดน ที่เขาระวังแล้ว ทั้งภายในภายนอก ฉนั้น เวลาอย่าได้ล่วง ท่านทั้งหลายเสีย, เพราะว่า บุทคลทั้งหลาย

ซึ่งมีเวลาอันล่วงไปเสียแล้ว จะต้องเบียดเสียดกันอยู่ ในที่ปราศจากความเจริญแล้ว เสร้าโศกอยู่.

นาคะวรรคแห่งธรรมบทในขุททะกะนิกาย น่า ๔๘

๗ บุทคลทั้งหลาย นำพาหะนะที่ฝึกแล้ว ไปสู่ที่ประชุม, พระเจ้าแผ่นดิน ก็เสด็จขึ้น สู่พาหะนะที่ฝึกแล้ว, ในมนุษย์ทั้งหลาย ผู้ใดอดกลั้น คำที่กล่าวล่วงเกินได้ ผู้นั้น ชื่อว่าฝึกตนแล้ว เป็นคนประเสริฐที่สุด.

๘ ม้าอัสดร ม้าอาชาไนย ม้าสินธพ และกุญชรคชสาร ที่เขาฝึกแล้ว เป็นสัตว์ประเสริฐ บุทคลที่ฝึกตนแล้ว ประเสริฐกว่าพาหะนะที่ฝึกแล้วนั้น.

๙ เพราะว่า บุทคล จะไปสู่ทิศที่ตนยังไม่เคยไป ด้วยยานทั้งหลาย เหล่านั้น เหมือนผู้ที่ฝึกตนแล้ว ท่านไปได้ ด้วยตนที่ฝึกดีแล้ว ฉนั้น ไม่ได้.

๑๐ ท่านทั้งหลาย จงยินดีในความไม่ประมาทแล้ว จงรักษาจิตต์ของตน และจงยกตนขึ้นเสียจากยาก เหมือนช้างซึ่งจมอยู่ในหล่มแล้ว ยกตนขึ้นเสียจากหล่ม ฉนั้น.

มงคลกถามรรค

ต่อน่า ๗๔๔

มงคลคาถาที่ ๔

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงแต่ง

มาตาปิตุปัฏฐานัง ปุตตะทารัสสะ สังคะโห
อะนากุลา จะ กัมมันตา เอตัมมังคะละมุตตะมันติ ฯ

บัดนี้จะวิสัชชะนาในมงคลคาถาที่สี่เป็นลำดับไป ในคาถาที่สี่นี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงมงคลอันสูงสุด ๔ ประการ ด้วยพระพุทธภาษิตว่า "มาตาปิตุปัฏฐานัง ความบำรุงมารดาบิดา ปุตตะทารัสสะ สังคะโห ความสงเคราะห์บุตรและภริยา อะนากุลา จะ กัมมันตา อนึ่งการงานทั้งหลายไม่อากุลวุ่นวาย เอตัมมังคะละมุตตะมัง ข้อนี้เป็นมงคลอันสูงสุด" ดังนี้ ความบำรุงมารดาบิดาจัดเป็นมงคลอย่าง ๑ ความสงเคราะห์บุตรและภริยา จัดเป็นมงคล ๒ อย่าง เพราะมีอุบายเครื่องสงเคราะห์ต่างกัน การงานไม่อากุลวุ่นวาย จัดเป็นมงคลอย่าง ๑ รวมเป็น ๔ ประการฉะนี้ ฯ

จะอธิบายความในมงคลทั้งสี่นั้นโดยลำดับ จะอธิบายความในมงคลที่หนึ่งคือความบำรุงมารดาบิดาว่า ความปฏิบัติมารดาบิดาด้วยสถาน ๕ อย่าง ชื่อความบำรุง ก็สถาน ๕ อย่างนั้น

พึงรู้โดยเทศนานัยที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่สิงคาละมานพคฤหะบดีบุตร ในสิงคาลสูตร ในคัมภีร์ทีฆนิกาย ปาฏิกะวรรคฯ ในพระสูตรนั้น เมื่อพระองค์ทรงแสดงทิศานัสสะนะธรรมแก่สิงคาละมานพ ตรัสว่า "คฤหะบดีบุตร เหตุใดแล กรรมเครื่องเสร้าหมองสี่อย่าง อะริยะสาวกละได้แล้ว อะริยะสาวกนั้น ไม่ทำบาปด้วยสถานสี่อย่าง แลไม่เสพเหตุเป็นเครื่องฉิบหายของโภคะสมบัติหกอย่าง อะริยะสาวกนั้นหลีกไปจากกรรมอันเป็นบาปลิบสี่อย่างนี้แล้ว เป็นผู้ปกบัดสกัดกั้นทิศทั้งหกไว้ให้เกษมสำราญ ไม่มีภัยอันตราย ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความชำนะในโลกทั้งสอง โลกนี้แลโลกน่า อันอะริยะสาวกนั้น ปรารภดีแล้ว อะริยะสาวกนั้น เบื้องน่าแต่กายแตกตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคะติภพโลกสวรรค์" ดังนี้แล้ว ทรงแจกบาปะกรรมลิบสี่อย่างโดยลำดับแล้ว ทรงแสดงทิศทั้งหกนั้นว่า "ท่านพึงทราบทิศทั้งหกเหล่านี้ฯ มารดาบิดา เป็นทิศเบื้องน่า อาจาริย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรภะริยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรอมาตย์เป็นทิศเบื้องซ้าย ข้าวแลคนทำการงานเป็นทิศเบื้องต่ำ สะมะณะพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน" ดังนี้ ครั้นทรงแสดงทิศทั้งหกอย่างนี้แล้ว จึงทรงแสดงวิธีปะฏิบัติปกบัดทิศทั้งหกนั้น ให้เกษมสำราญ ไม่มีภัยอันตรายไปโดยลำดับ ในที่นี้จะแสดงแต่ข้อที่ประสงค์ พระองค์ตรัสวิธีปะฏิบัติปกบัดทิศเบื้องน่าว่า "คฤหะบดีบุตร มารดาบิดาผู้ทิศเบื้องน่า บุตรพึงบำรุงด้วย

สถานห้าอย่าง คือตั้งใจไว้ว่าท่านได้เลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ อย่าง๑ เราจักทำกิจการของท่าน อย่าง๑ เราจักดำรงวงศ์สกุลไว้ อย่าง๑ เราจักประฏิบัติเดิรตามกิจของบุทคลควรรับทรัพย์มฤดก อย่าง๑ ก็หรือเมื่อท่านละไปแล้ว ทำกาละกิริยาแล้ว เราจักตามเพิ่มให้ทาน (ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้) อย่าง๑" ดังนี้ฯ ในพระสูตรนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความปฏิบัติมารดาบิดาด้วยสถานทั้งห้า คือ ความเลี้ยง๑ ความทำกิจ อย่าง๑ ความดำรงวงศ์สะกุล อย่าง๑ ความปฏิบัติ เดิรตามกิจของบุทคลควรรับทรัพย์มฤดก อย่าง๑ ความอุทิศทักขิณาทานให้ เมื่อมารดาบิดาสิ้นชีพแล้ว อย่าง๑ฯ ในสถานทั้งห้านั้น ข้อซึ่งบุตรธิดาผู้สามารถมาให้บันทรัพย์เครื่องเลี้ยงชีวิตแก่มารดาบิดาก็ดี ทำนุบำรุงมารดาบิดาให้เปนสุขโดยสถานอื่นๆ ด้วยมือของตนเองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ก็ดี เมื่อมารดาบิดาเจ็บไข้ ทำความรักษาพยาบาลก็ดี เหล่านี้จัดเปนความเลี้ยงฯ กิจใดๆ เปนการในบ้านเรือน เช่นดูแลการเย่าเรือน รักษาทรัพย์สมบัติเลี้ยงคนเปนบริวาร โดยอย่างต่ำทำการหุงต้มเปนต้นก็ดี เปนการนอกบ้าน เช่นดูแลการสวนการนาและการค้าขายเปนต้นก็ดี กิจที่เกิดขึ้นแก่มารดาบิดาโดยทางอื่นๆ มีราชการเปนต้นก็ดี บุตรธิดามาช่วยทำให้กิจนั้นๆ สำเร็จไปก็ดี ทำแทนเสียเองก็ดี เหล่านี้จัดเปนความทำกิจฯ อนึ่งกิจใดๆ ที่ไม่

มีโทษ เหมือนอย่างสร้างของถาวรมั่นคงมีอารามวิหาร พระสตูปเจดียะสถาน พระคัมภีร์ปะริยัติธรรม ขุดสระน้ำบ่อน้ำ ทำถนนแลตพาน หรือปลูกศาลาที่พักอาศัย เป็นต้น ที่มารดาบิดาได้เริ่มปรารภลงไว้แล้วหวังจะให้เสร็จ แต่ยังไม่เสร็จตามประสงค์ก็ล่วงไปด้วยกาละกิริยา บุตรธิดาผู้สามารถมาขวนขวายให้ถาวระวัตถุมีอารามวิหารเป็นต้น ที่ค้างอยู่นั้นแล้วเสร็จลง หรือของที่มารดาบิดาสร้างไว้นั้นเสร็จแล้ว แต่ชำรุดไป บุตรธิดาปะฏิสังขรณ์ให้กลับคงคืนเป็นปะกะติขึ้นได้ หรือของนั้นเล็ก มาขยายให้ใหญ่ขึ้น หรือของนั้นไม่งาม มาทำให้งามขึ้น เหล่านี้นับว่าเป็นความทำกิจฯ ข้อที่บุตรธิดามารักษาทรัพย์สมบัติมีที่ดินแลเงินทองเป็นต้น ซึ่งเป็นของแห่งมารดาบิดาไว้ ไม่ให้สาบสูญเสียก็ดี รักษาวงศ์ญาติของมารดาบิดาไว้ไม่ให้แตกร้าว ด้วยสังคะหะวัตถุสี่ประการก็ดี ประพฤติตามธรรมที่ชอบของมารดาบิดาไม่ล่วงละเมิดก็ดี กุลสวัตรใดๆที่ประพฤติมาตามวงศ์สกุล บุตรธิดาไม่ตัดให้เสื่อมสูญเสีย ประพฤติบำเพ็ญให้เป็นไปคงอยู่ตามที่ หรือให้ทวีมากและประณีตกว่าแต่ก่อนก็ดี เหล่านี้นับว่าตั้งวงศ์สกุลไว้ฯ อนึ่งเมื่อมารดาบิดาประพฤติไม่เป็นธรรม บุตรธิดานำให้กลับตั้งอยู่ในธรรม เป็นต้นว่า มารดาบิดาเป็นคนไม่มีศรัทธา เป็นคนทุศีล เป็นคนตระหนี่ เป็นคนมีปัญญาทราม บุตรธิดาผู้สามารถทำให้กลับตั้งอยู่ในคุณ คือ ศรัทธา ศีล จาคะ

บัญญา ก็นับว่าตั้งวงศ์สะกุลไว้ ฯ ข้อที่บุตรธิดาประพฤติตนให้เป็นไปโดยชอบที่ควรจะได้รับทรัพย์มฤดก เว้นความประพฤติซึ่งเป็นปะฏิบักษ์ต่างๆ มีความเป็นนักเลงเป็นต้นเสีย นับว่าปะฏิบัติเดิรตามกิจของผู้รับทรัพย์มฤดก ฯ เมื่อมารดาบิดาทำลายขันธ์สิ้นชีพแล้ว บุตรธิดาบำเพ็ญกุศลทานปะริจาค อุทิศส่วนกุศลให้ตามสมัยนั้นๆ เป็นส่วนธรรมบรรณาการ เมื่อเวลาสิ้นวิสัยสามารถที่จะสนองคุณโดยอย่างอื่นๆได้ ด้วยอำนาจกตัญญูตาคะตะเวทิตาคุณ นับว่าเป็นการอุทิศทักขิณาทานให้ ฯ ในสถานทั้งห้านี้ ความเลี้ยงบุตรธิดาจะพึงทำได้ แต่ในสมัยที่มารดาบิดายังมีชีวิตอยู่อย่างเดียว ความอุทิศทักขิณาทานให้ บุตรธิดาควรทำในสมัยที่มารดาบิดาสิ้นชีพไปแล้ว ที่ว่าอย่างนี้ ด้วยสามารถประเพณีลักการดังตามโลกะวาทิต ความทำกิจ ความดำรงวงศ์สะกุล ความปะฏิบัติเดิรตามกิจของบุคคลควรรับทรัพย์มฤดก สามนี้ บุตรธิดาควรทำได้ทั้งในสองกาล ฯ เมื่อบุตรธิดาบำรุงมารดาบิดา ด้วยสถานทั้งห้าเหล่านี้ ตามสมควรแก่โอกาสนั้นๆ ย่อมได้บัลลุผลวิเศษ มีความได้สงเคราะห์แก่มารดาบิดาด้วยสถานทั้งห้า ซึ่งจักกล่าวในมงคลที่สองเป็นต้น แลเป็นผู้อันมะหาชนสรรเสิญในโลกนี้ แลได้ชื่อว่าปะฏิบัติดีปะฏิบัติชอบ ซึ่งควรจะได้ประสพสุขในเบื้องน่า เหตุนั้น ความบำรุงมารดาบิดาจึงเป็นมงคลอันสูงสุดประการหนึ่ง ฯ

อธิบายความในมงคลที่สอง คือความสงเคราะห์บุตร ว่า ความทำอุปการะแก่บุตรธิดา ด้วยสถาน ๕ อย่าง ชื่อว่าความสงเคราะห์ฯ ก็สถาน ๕ อย่างนั้น พึงรู้โดยเทศนานัยที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่สิงคาละมาณพ ในสิงคาละสูตรนั้นฯ ในพระสูตรนั้น เมื่อพระองค์ทรงแสดงสถาน ๕ อย่าง ซึ่งเป็นเครื่องอันบุตรธิดาจะพึงบำรุงมารดาบิดาแล้ว จะทรงแสดงสถานห้าอย่างซึ่งเป็นผลอันบุตรธิดาจะพึงได้แต่มารดาบิดานั้นบ้าง จึงตรัสว่า "ดูกะหะบดีบุตรมารดาบิดาผู้ทิศเบื้องหน้า อันบุตรบำรุงด้วยสถาน ๕ อย่างเหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน ๕ อย่าง คือ ห้ามบุตรจากบาปอย่าง ๑ ให้ตั้งอยู่ในกรรมดีงามอย่าง ๑ ให้ศึกษาศิลปะวิทยาอย่าง ๑ ให้ประกอบด้วยภะริยาที่สมควรอย่าง ๑ มอบทรัพย์ที่ตนควรมอบให้ในสมัยอย่าง ๑" ดังนี้ฯ ในสถานทั้งห้านั้น ข้อที่มารดาบิดาเห็นบุตรทำกรรมชั่วมีประการต่างๆ ประพฤติตนเป็นนักเลงสตรีก็ดี เป็นนักเลงสุราก็ดี เป็นนักเลงเล่นการพนันก็ดี เป็นคนเกเรร้ายก็ดี คบคนพาลเป็นมิตรก็ดี ประกอบกรรมที่เป็นบาปอกุศลอื่นๆ มีปาณาติบาตเป็นต้นก็ดี แสดงโทษให้เห็นแล้วเกี่ยงกันเสียมิให้ประพฤติต่อไป ชื่อว่าห้ามจากบาปฯ ข้อที่มารดาบิดาปลอยบุตรผู้ไม่มีความพอใจในกรรมดีงาม เกียจคร้านในอันศึกษาศิลปะศาสตร์ก็ดี เกียจคร้านในที่จะทำการงานก็ดี ไม่ฝักฝ่ายในความประพฤติดีประพฤติชอบก็ดี ให้เกิดความพอใจ

ในกรรมดีงาม ให้เป็นคนหมั่นศึกษาศิลปะศาสตร์ก็ดี หมั่นทำการงานก็ดี ให้เป็นคนฝึกฝ่ายในความประพฤติดีประพฤติชอบก็ดี แม้ด้วยให้ทรัพย์ของตนเป็นสินจ้าง ชื่อว่าทำบุตรให้ตั้งอยู่ในกรรมดีงามฯ อนึ่งเมื่อมารดาบิดาประพฤติไม่เป็นธรรม บุตรธิดานำให้กลับตั้งอยู่ในธรรม ชื่อว่าตั้งวงศ์สกุลไว้ ฉันใด เมื่อบุตรประพฤติไม่เป็นธรรม มารดาบิดานำให้กลับตั้งอยู่ในธรรม ชื่อว่าห้ามจากบาป ให้ตั้งอยู่ในกรรมดีงาม ฉันนั้นฯ ข้อที่มารดาบิดา ยังบุตรของตนอันเจริญวัย ควรศึกษาศิลปะวิทยา ให้ศึกษาศิลปะวิทยาตามสมควรแก่สกุลของตน มีวิทยาหนังสือแลวิทยาเลขเป็นต้น ด้วยตนเองก็ดี มอบให้ศึกษาในสำนักอาจารย์อื่นก็ดี ชื่อว่าให้ศึกษาศิลปะวิทยาฯ ข้อซึ่งมารดาบิดาเห็นบุตรเจริญวัยสมควรจะมีเย่าเรือนแล้ว ให้ทำการอาวาหะวิวาหะมงคลด้วยหญิงที่เสมอกันโดยชาติสกุลโภคสมบัติบริวารเป็นต้น ชื่อว่าให้ประกอบด้วยกิจวิยาที่สมควรฯ ข้อที่มารดาบิดามอบทรัพย์ให้แก่บุตรในสองสมัย ชื่อว่ามอบทรัพย์ที่ควรมอบให้ในสมัยฯ สองสมัยนั้น คือ นิตยะสมัย ๑ กาละสมัย ๑ฯ สมัยที่เป็นไปเนืองนิตย์ ชื่อว่านิตยะสมัย สมัยคือกาละที่สมควร ชื่อกาละสมัยฯ มารดาบิดาให้ทรัพย์แก่บุตร เพื่อเป็นเครื่องจับจ่ายเลี้ยงชีพก็ดี เพื่อเป็นเครื่องบริหารทำนุบำรุงก็ดี ชื่อว่าให้ในนิตยะสมัย ให้ในสมัยพิเศษเป็นต้นว่า ในสมัยเป็นที่ทำมงคล

คือในกาลไว้จุก ในกาลโกนจุก ในกาลอาวาหะ วิวาหะ หรือให้แม้ในกาลที่บุตรเจ็บไข้ เพื่อจะได้บำเพ็ญกุศล ชื่อว่าให้ในกาละสมัย ฯ มารดาบิดาควรสงเคราะห์บุตร ด้วยสถานทั้งห้านี้ฉันใด ควรสงเคราะห์แม้ซึ่งธิดาฉันนั้น ฯ ก็แต่ว่าเหตุใดประชุมชนในโลกนี้ แต่ปางก่อนก็ดี ในบัจจุบันนี้ก็ดี ย่อมนับถือว่า บุตรเป็นผู้สืบสกุลละวงศ์ของมารดาบิดา ก่อนกว่าธิดาเหตุนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงยกบุตรขึ้นเป็นประธานตรัสการสงเคราะห์บุตรธิดา แก่สิงคาละมานพ ในพระสูตรนี้ ฯ เมื่อมารดาบิดาสงเคราะห์บุตรธิดา ด้วยสถานทั้งห้านี้ ตามสมควรย่อมได้บัลลุผลพิเศษ มีความได้บำรุงด้วยสถานทั้งห้าที่กล่าวแล้วในมงคลที่ต้น และได้ความนับถือบูชา แต่บุตรธิดาเป็นต้นและเป็นผู้อันมหาชนสรรเสริญในโลกนี้ ชื่อว่าได้ทำกิจของบุพพะการีบุคคลที่ควรจะทำแก่บุตรธิดาของตน ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสุขประโยชน์ในเบื้องน่า เหตุนั้น ความสงเคราะห์บุตรธิดา จึงเป็นมงคลอันสูงสุดประการหนึ่ง ฯ

อธิบายความในมงคลที่สาม คือความสงเคราะห์ภะริยาว่า ความทำอุปการะด้วยสถาน ๕ อย่าง ชื่อว่าความสงเคราะห์ ฯ ก็สถาน ๕ อย่างนั้น พึงรู้โดยเทศนานัยที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่สิงคาละมานพ ในสิงคาละสูตรนั้น ฯ ในพระสูตรนั้น เมื่อพระองค์ทรงแสดงทิศเบื้องน่าทิศเบื้องขวาแล้ว จะทรงแสดงทิศ

เบื้องหลัง ซึ่งควรจะสงเคราะห์ด้วยสถาน ๕ อย่าง จึงตรัสว่า "คฤหะบดีบุตร ภริยาผู้ทิศเบื้องหลัง อันสามีพึงบำรุงด้วยสถานทั้งห้า คือ ด้วยความนับถืออย่าง ๑ ด้วยความไม่ดูหมิ่นอย่าง ๑ ด้วยความไม่ประพฤติล่วงอย่าง ๑ ด้วยความสละให้ซึ่งความเป็นใหญ่อย่าง ๑ ด้วยความตามเพิ่มให้ซึ่งเครื่องประดับ อย่าง ๑" ดังนี้ ฯ พรรณาความตามนัยที่มาในคัมภีร์อรรถกถาว่า ความนับถือมีสามอย่าง ความนับถือมีอันประพฤติตามความต้องการเป็นลักษณะอย่าง ๑ ความนับถือมีอันให้เป็นลักษณะอย่าง ๑ ความนับถือมีอันกล่าวถ้อยคำเป็นที่รักเป็นลักษณะอย่าง ๑ ความนับถือมีอันประพฤติตามความต้องการเป็นลักษณะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสงเคราะห์เข้าในสถานที่สี่แล้ว ความนับถือมีอันให้เป็นลักษณะนั้น ทรงสงเคราะห์เข้าในสถานที่ห้าแล้ว เหตุนั้น ความนับถือมีอันกล่าวถ้อยคำเป็นที่รักเป็นลักษณะ คือเรียกภริยาด้วยถ้อยคำแสดงความยกย่อง ชื่อว่าความนับถือในที่นี้ ฯ นายพูดก็ดีเรียกก็ดี ซึ่งทาสแลคนทำการงานเป็นต้น ด้วยถ้อยคำแสดงความดูหมิ่นฉันใด สามีไม่พูดไม่เรียกภริยาด้วยถ้อยคำแสดงความดูหมิ่นเหมือนอย่างนั้น ชื่อว่าไม่ดูหมิ่น ฯ สามีดูหมิ่นภริยาแล้ว ชนที่เป็นบริวารก็พลอยดูหมิ่นด้วย เหตุนั้น ความไม่ดูหมิ่นนี้จึงเป็นสถานเครื่องสงเคราะห์ภริยาประการหนึ่ง ฯ บุรุษใดล่วงใจภริยา อภิรมย์ยินดีด้วยสตรีอื่น บุรุษ

นั้น ชื่อว่า ประพฤติล่วงภะริยา ความไม่ทำอย่างนั้น ชื่อว่าไม่ประพฤติล่วงฯ บันดาหญิงทั้งหลาย แม้ได้เครื่องประดับที่วิเศษ แต่ไม่ได้เพื่อจะจัดอาหาร ย่อมไม่ชอบใจ เมื่อสามีมอบโรงครัว ให้จัดตามชอบใจ หญิงเหล่านั้นย่อมสำคัญว่าสามีสละความเป็นอิสสระเป็นใหญ่ให้ทั้งหมด เหตุนั้น ความมอบให้จัดอาหาร จึงชื่อว่าสละความเป็นใหญ่ให้ฯ ความตามให้เครื่องประดับนั้น เป็นแต่เหตุเครื่องจะทำภริยาให้ยินดีเท่านั้น เหตุนั้น สามีพึงให้แต่เพียงสมควรแก่กำลังทรัพย์สมบัติของตนฯ อธิบายความในสถานทั้งห้า ตามอรรถกถานัยนั้นฯ อนึ่งความสงเคราะห์ด้วยความให้ ด้วยกล่าวถ้อยคำเป็นที่รัก ด้วยความประพฤติตามความต้องการ คือ ให้ทรัพย์เครื่องจับจ่ายเลี้ยงชีพ ให้ดูนักษัตรฤกษ ในวันนักษัตรฤกษ ทำมงคลให้ในวันมงคล ให้โอวาทสั่งสอนในประโยชน์ชาตินี้ชาติน่า ก็ชื่อว่าสงเคราะห์ฯ เมื่อสามีสงเคราะห์ภะริยา ด้วยสถานทั้งห้าเหล่านี้ก็ดี ด้วยสถานอื่นอีกก็ดีแล้ว ย่อมได้ความสงเคราะห์แต่ภะริยาบ้าง เหตุนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสแล้วในสิงคาละสูตรนั้นว่า "คฤหะบดีบุตร ภะริยาผู้ทิศเบื้องหลัง อันสามีบำรุงด้วยสถานทั้ง ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยสถานห้าอย่าง คือ เป็นหญิงจัดการงานดี อย่าง ๑ เป็นหญิงสงเคราะห์บริชนคนข้างเคียงของสามีดี อย่าง ๑ เป็นหญิงไม่ประพฤติล่วงใจสามี

อย่าง ๑ รักษาทรัพย์ที่สามีหาได้นำมาแล้ว อย่าง ๑ เป็นหญิงขยันไม่เกียจคร้านในการงานทั้งปวง อย่าง ๑" ดังนี้ ฯ อธิบายความในสถานทั้งห้านั้นว่า กิจใดๆ ที่หญิงแม่เรือนจะพึงจัดพึงทำ มีการหุงต้มและดูการเย่าเรือนเป็นต้น ภะริยามาจัดมาทำให้กิจนั้นๆ สำเร็จไปแล้วด้วยดี ไม่ให้ล่วงกาลล่วงเวลา ไม่ให้อากุลวุ่นวาย ให้เป็นกิจตั้งอยู่ตามระเบียบ ชื่อว่าจัดการงานดีๆ ญาติมิตรของสามี ชื่อว่าปะริชนคนข้างเคียงฯ ภะริยามาสงเคราะห์ปะริชนคนข้างเคียงของสามี ด้วยความให้ ด้วยวาจาไพเราะ ด้วยประพฤติตามความต้องการ ด้วยความนับถือไม่ดูหมิ่น ตามสมควร ชื่อว่าสงเคราะห์ปะริชนดี ฯ อนึ่งชนเหล่าใด เป็นปะริษัทปะวิวารของสามี ภะริยามาสงเคราะห์ชนเหล่านั้น ด้วยสังคะหะวัตถุตามสมควร ก็ชื่อว่าสงเคราะปะริชนดี ฯ ภะริยาผู้ไม่ปรารถนาจะละทิ้งสามีแล้ว ยินดีด้วยบุรุษอื่นแม้ด้วยใจ ชื่อว่าไม่ประพฤติล่วงใจสามี ฯ ทรัพย์ใดอันสามีแสวงหาได้มาแล้วด้วยการงาน มีทำนาทำสวนและค้าขายเป็นต้น ให้เข้าไปแล้วสู่ภายในเรือน ภะริยารักษาทรัพย์นั้นไว้ ไม่ให้เป็นอันตรายเสื่อมสูญไป เพราะเหตุไม่สมควร ชื่อว่ารักษาทรัพย์ที่สามีทำมาแล้ว ฯ หญิงอื่นๆที่เป็นคนเกียจคร้าน นั่งแล้วในที่ตนนั่ง ยืนแล้วในที่ตนยืน ไม่ทำการงาน ฉันใด ภะริยาไม่ประพฤติเหมือนฉันนั้น ให้กิจทั้งปวงสำเร็จไปด้วยจิตต์ที่พิจารณารอบคอบ

ชื่อว่าขยันไม่เกียจคร้านในการงาน ทั้งปวงฯ เมื่อสามีสงเคราะห์ภะริยาด้วยสถานทั้งห้าก็ดี ด้วยสถานอื่นๆก็ดี ที่กล่าวมาแล้ว ย่อมได้ความสงเคราะห์แต่ภะริยานั้นบ้าง ด้วยประการฉนี้ แลชื่อว่าปกบัดเสียได้ด้วยดี ซึ่งภัยอันตรายมีความคะระหาเป็นต้น ซึ่งจะพึงมีมาแต่ทิศเบื้องหลังคือภะริยา เหตุนั้น ความสงเคราะห์ภะริยานั้น จึงเป็นมงคลอันสูงสุดประการหนึ่งฯ

อธิบายความในมงคลที่สี่คือการงานไม่อากุลว่า ความทำนา ทำสวน แลความค้าขายในทางบกทางน้ำเป็นต้น ชื่อว่าการงานๆ นั้น บุทคลประกอบไม่ให้ล่วงกาลสมัย ทำให้สมควร ทำด้วยความเพียร ไม่ให้ย่อหย่อน ชื่อว่าไม่อากุลวุ่นวายฯ กิจใดๆควรประกอบในกาลใดๆ บุทคลมาประกอบกิจนั้นๆให้ถูกคราวเวลา ไม่ให้ล่วงกาลนั้นๆไป ชื่อว่าผู้รู้กาล กิจที่ผู้รู้กาลเช่นนี้ทำแล้ว ย่อมจะให้สำเร็จผลได้ตามประสงค์ เหตุนั้น จึงนับว่าเป็นการงานไม่อากุลประการหนึ่งฯ การงานนั้น ประกอบฉันใด จึงเป็นกรรมอันสมควร บุทคลมาทำฉันนั้น ชื่อว่าผู้ทำให้สมควร การงานที่บุทคลทำให้สมควรนี้ เป็นอุบายเครื่องได้ทรัพย์ เหตุนั้น จึงนับว่าเป็นการงานไม่อากุลประการหนึ่งฯ กิจใดบุทคลทำด้วยความเพียรเป็นนิตย์ ไม่ให้ย่อหย่อนแล้ว กิจนั้นย่อมจะสำเร็จได้โดยพลัน เหตุนั้น จึงนับว่าเป็นการงานไม่อากุลประการหนึ่งฯ การงานอันใด บุทคลประกอบให้ล่วง

การเวลา ๆ ทำไม่ให้สมควรทำให้ย่อหย่อน เพราะความเกียจคร้าน การงานนั้นชื่อว่าอากุล เพราะไม่สำเร็จผล หรือแม้สำเร็จผลก็ไม่ไพบูลย์ ฯ ผู้ใดอ้างเลศมีเย็นนักร้อนนักเป็นต้นแล้ว ทำการงานให้อากุล เพราะความเกียจคร้านเป็นเหตุ ผู้นั้นย่อมเสื่อมจากโภคะทรัพย์ เหตุนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า "คนเกียจคร้านย่อมอ้างเลศไม่ทำการงานว่า หนาวนักบ้าง ว่าร้อนนักบ้าง ว่าเวลาเย็นนักบ้าง ว่ายังเช้านักบ้าง ว่าเราหิวนักบ้าง ว่าเรากระหายนักบ้าง ฯ เมื่อผู้เกียจคร้านนั้นมีอันอ้างกิจมากอยู่อย่างนี้ โภคะทรัพย์ทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่เกิดขึ้นด้วย โภคะทรัพย์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความสิ้นไปรอบด้วย" ดังนี้ ฯ จริงอยู่ เมื่อบุคคลผู้เกียจคร้านอ้างเลศไม่ทำการงานอยู่อย่างนี้ ทรัพย์ใดที่ผู้นั้นจะพึงแสวงหามาได้ แต่การงานนั้น ๆ ทรัพย์นั้นก็จะไม่เกิดขึ้นแก่ผู้นั้น เมื่อทรัพย์ใหม่ไม่เกิดขึ้นแล้ว ผู้นั้นก็จะต้องจับจ่ายใช้ทรัพย์เก่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ทรัพย์เก่าก็จะสิ้นไปโดยลำดับ เปรียบเหมือนสระใหญ่ มีทางที่น้ำจะไหลมาทางหนึ่ง มีทางที่น้ำจะไหลบ่าไปทางหนึ่ง บุคคลจะพึงปิดทางที่น้ำจะไหลมานั้นเสีย จะพึงเปิดทางที่น้ำจะไหลบ่าไปนั้นไว้ ฝนก็จะไม่พึงตกโดยชอบ เมื่อเป็นอย่างนี้ น้ำในสระใหญ่นั้น ก็จะพึงมีความเสื่อมสิ้นไปอย่างเดียว ไม่มีความเจริญ ฉันใด แม้ทรัพย์ก็มีทางที่จะเจริญได้ เพราะประกอบการงานโดยชอบ

ไม่ให้อากุล มีทางที่จะเสื่อมได้ เพราะการจับจ่าย เมื่อบุทคลไม่ประกอบการงาน ซึ่งเป็นทางเจริญของทรัพย์ มีแต่จะจับจ่ายของเก่าถ่ายเดียว ทรัพย์ก็จะพังสิ้นไปหมดไป ฉันนั้นฯ ส่วนการงานอันใด อันบุทคลไม่ครันครามต่อหนาวร้อนเป็นต้น เว้นความเป็นคนเกียจคร้านเสีย หมั่นประกอบให้ถูกคราวถูกครั้ง ไม่ให้ล่วงกาลเวลาไป ทำให้สมควร ทำด้วยความเพียร ไม่ให้ย่อหย่อน การงานนั้นชื่อว่าไม่อากุล เพราะให้สำเร็จผลได้เต็มภูมิฯ ผู้ใดทำการงานไม่ให้อากุล ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมจากสุข สมด้วยพระพุทธะภาษิตว่า "ผู้ใดไม่สำคัญหนาวแลร้อนให้ยิ่งกว่าหญ้า ทำกิจของบุรุษอยู่ ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมจากสุข" ดังนี้ อนึ่งเมื่อบุทคลมารู้ความเจริญแลความเสื่อมของโภคะทรัพย์แจ้งชัดแล้ว ประกอบการงานอยู่ประกอบฉันใด ทรัพย์ที่ได้มาใหม่ จะลบล้างทรัพย์ที่จับจ่ายใช้สอยได้มาประกอบอยู่ฉันนั้น โภคะทรัพย์ย่อมทวีมากขึ้นโดยลำดับ สมด้วยพระพุทธะภาษิตว่า "เมื่อคนมีความเพียรมารวบรวมโภคะทรัพย์อยู่ทีละน้อยๆ เป็นไปอยู่ เหมือนแมลงผึ้งเก็บเกสรดอกไม้ไปทำน้ำผึ้งทีละน้อยๆ โภคะทรัพย์ทั้งหลายย่อมถึงความสั่งสมเจริญขึ้น เหมือนจอมปลวกที่ตัวปลวกก่อขึ้นทีละน้อยๆฉันนั้น" ดังนี้ฯ จริงอยู่ เมื่อบุทคลประกอบการงานด้วยดีอยู่ ทรัพย์ใดยังไม่เกิดขึ้น ทรัพย์นั้นย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น แต่การงานนั้นๆ เมื่อทรัพย์ใหม่เกิดขึ้นมาก จนลบล้างทรัพย์ที่

จับจ่ายใช้สอยได้แล้ว โภคะทรัพย์ก็ย่อมถึงความเจริญมากขึ้น เปรียบเหมือนสระใหญ่ มีทางที่น้ำจะไหลมาทางหนึ่ง มีทางที่น้ำจะไหลบ่าไปทางหนึ่ง บุทคลจะพึงบัดทางที่น้ำจะไหลบ่าไปนั้นเสีย จะพึงเบิดทางที่น้ำจะไหลมานั้นไว้ ทั้งฝนก็จะตกโตยชอบ เมื่อเปนอย่างนี้ น้ำในสระใหญ่นั้น จะพึงมีแต่ความเจริญขึ้นถ่ายเดียว ไม่พึงมีความเสื่อมสิ้น ฉันใด เมื่อทรัพย์ใหม่เกิดขึ้น ลบล้างทรัพย์ที่จับจ่ายใช้สอยได้แล้ว โภคะทรัพย์ก็จะพึงมีแต่ความเจริญขึ้นถ่ายเดียว ไม่พึงมีความเสื่อมสิ้น เหมือนฉนั้นฯ และทรัพย์ที่เกิดขึ้น เพราะเหตุ คือ ประกอบการงานไม่อากุลนั้น อันบุทคลไม่รักษาไว้ให้ดี ปล่อยให้เปนอันตรายไปเสีย เพราะเหตุไม่ควร มีประพฤติตนเปนนักเลงเล่นการพนันเปนต้นก็ดี จับจ่ายใช้สอยฟุ่มเฟือยเกินกว่าทรัพย์ที่ได้ก็ดี ย่อมจะไม่สมบูรณ์ขึ้นได้ เหตุนั้น ควรคฤหัสถชนผู้ครองฆราวาสวิสัย จะต้องเว้นจากความเปนนักเลง และเลี้ยงชีพเสมอด้วยกำลังทรัพย์ เมื่อเปนเช่นนี้ การงานที่ประกอบนั้น ก็จะไม่ไร้ผลให้เหน็จเหนื่อยแรงเปล่าฯ ก็และทรัพย์ที่รักษาไว้ดีแล้วเล่า ถ้าเก็บไว้ถ่ายเดียวก็จะไม่ให้ผลอันใด เปนเหมือนสระน้ำที่ยักษ์รักษา เปนของอันใครๆบริโภคไม่ได้ ฉนั้น ต่อเมื่อใดบุทคลมาแบ่งปันบริโภคด้วยตน เลี้ยงมารดาบิดาบุตรภริยา ประกอบกิจการงานซึ่งเปนทางมาของทรัพย์บ้าง เก็บไว้เพื่ออันตรายบ้าง จึงจะเปนผล

ประโยชน์ เหตุนั้น สมเด็จ พระ ผู้ มี พระ ภาค เจ้า จึง ตรัส สอน สิงคาละ มาณพ ว่า บุคคล พึง แบ่ง โภคะ ทรัพย์ เป็น สี่ ส่วน พึง บริโภค ใช้ สอย ด้วย ส่วน อัน หนึ่ง พึง ประกอบ การงาน ด้วย สอง ส่วน ทั้ง หลาย สอง พึง เก็บ ส่วน ที่ สี่ ไว้ ด้วย คิด ว่า จัก ได้ มี ใน อันตราย" ดังนี้ ผู้ ทำ เช่น นี้ ได้ ชื่อ ว่า ถือเอา ประโยชน์ ที่ จะ ควร ถือเอา ของ โภคะ ทรัพย์ สม ด้วย พุทธ ภาษิต ที่ สมเด็จ พระ ผู้ มี พระ ภาค เจ้า ตรัส แก่ อนาถ บิณฑิกะ เศรษฐี ว่า "คฤหบดี อริย สาวก ใน ธรรม วินัย นี้ ย่อม เลี้ยง ตน และ มารดา บิดา บุตร ภริยา ทาส กรรม กร ให้ เป็น สุข สำราญ โดย ชอบ ด้วย โภคะ ทรัพย์ ที่ ตน ได้ ถึง ทับ แล้ว ด้วย ความ เพียร คือ ความ หมั่น สั่ง สม แล้ว ด้วย กำลัง แขน ยัง เหงื่อ ให้ ไหล ลง โทรม กาย จึง ได้ แล้ว เกิด ขึ้น แล้ว โดย ธรรม ได้ มา แล้ว โดย ธรรม ข้อ นี้ เป็น ประโยชน์ เกิด แต่ ความ รักษา โภคะ ทรัพย์ ที่ ต้น" ดังนี้ ฯ เพราะ เหตุ นั้น ควร ผู้ มี ปัญญา จะ แบ่ง ปัน บริโภค ด้วย ตน เลี้ยง มารดา บิดา บุตร ภริยา ประกอบ กิจการงาน และ เก็บ ไว้ ตาม สมควร เมื่อ เป็น เช่น นี้ ทรัพย์ นั้น ก็ จะ ไม่ ไร้ ผล จะ กลับ เป็น ของ มี คุณ มี ประโยชน์ อีก เป็น อัน มาก ฯ การงาน ที่ บุคคล เว้น จาก ความ เป็น นักเลง และ เลี้ยง ชีพ พุ่ม เพื่อย เสีย ประกอบ ไม่ ให้ อากุล ดัง กล่าว แล้ว ย่อม เป็น อุบาย เครื่อง ได้ โภคะ ทรัพย์ ซึ่ง นับ ว่า เป็น ที่ ตั้ง แห่ง สุข ใน บัจจุบัน และ เป็น เครื่อง ก่อ สร้าง บำเพ็ญ กุศล อัน เป็น ที่ ตั้ง แห่ง

สุขในภายน่า เหตุนั้น จึงชื่อว่าเป็นมงคล เหตุเครื่องเจริญอันสูงสุดประการหนึ่ง

ในมงคลคาถาที่สี่นี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงกิจสี่อย่าง คือความบำรุงมารดาบิดา ความสงเคราะห์บุตร ความสงเคราะห์ภะริยา และประกอบการงานไม่ให้อากุลวุ่นวายว่า เป็นมงคลอันสูงสุดด้วยประการฉะนี้ ฯ ขอสาธุชนผู้หวังศิริสวัสดิมงคล พึงประกอบกิจสี่อย่างนั้น ให้เป็นไปด้วยดี ความประพฤตินั้นก็จะเป็นที่ตั้งแห่งความเจริญ ให้ได้ประสพสุขอิฏฐะวิบุลผลดังพรรณามาแล้วนั้น ทุกประการ ฯ วิสัชนามาในมงคลคาถาที่สี่ยุติแต่เพียงนี้แล ฯ

ต่อน่า ๓๑๙

เลือกจากวิภังคปกรณ์ น่า ๔๕๕

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงเรียบเรียง

อาสวะ ๓ อย่าง คือ กิเลสที่ดองสันดาน อาศัยกามคุณ เรียก กามาสวะ ๑ กิเลสที่ดองสันดาน อาศัยภพ เรียก ภวาสวะ ๑ กิเลสที่ดองสันดาน คือ ความหลงไม่รู้ของจริง เรียก อวิชชาสวะ ๑

สัญโญชนะ ๓ อย่าง คือความเห็นเข็ญจขันธ์ว่าเป็นตัวตน เรียก สักกายทิฏฐิ ๑ ความเคลือบแคลงสงสัยในพระรัตนตรัย ในส่วนเบื้องต้นเบื้องปลาย แลในปฏิจจสมุปปาทธรรม เรียก วิจิกิจฉา ๑ ถือว่าความบริสุทธิ์ มีได้ด้วยศีล หรือพรตอย่างอื่น จากพระธรรมวินัย เรียก สีลพตปรามาส ๑

มานะ คือ ความถือตัว ๓ อย่าง คือ ถือตัวว่าดีกว่าเขา ๑ ถือตัวว่าเสมอเขา ๑ ถือตัวว่าเลวกว่าเขา ๑

ภัย ๓ อย่าง คือ ภัยอาศัยชาติ ๑ ภัยอาศัยชรา ๑ ภัยอาศัยมรณะ ๑

มืด ๓ อย่าง คือ ความสงสัย ปรารภกาลล่วงแล้ว ๑ ความสงสัย ปรารภกาลข้างหน้า ๑ ความสงสัย ปรารภกาลเดี๋ยวนี้ ๑

กิเลสเครื่องให้กังวลห่วงใย ๓ อย่าง คือ ราคะ ๑ โทษะ ๑ โมหะ ๑

มลทิน ๓ อย่าง คือ ราคะ ๑ โทษะ ๑ โมหะ ๑

กรรมไม่สม่ำเสมอ ๓ อย่าง คือ กรรมไม่สม่ำเสมอโดยกาย วาจา ใจ.

ไฟ ๓ อย่าง คือ ราคะ โทษะ โมหะ

(เรื่องนี้ยังจะมีต่อไป)

คัดจากสัยุตตนิกาย สคาถวัคค น่า๗๖ ถึงน่า๒๔๙
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงแปล แลเรียบเรียง

---

๑ น ตํ กัม์มํ กตํ สาธุ, ยํ กัต์วา อนุตัย์ปติ.
ทำการใดแล้วเดือดร้อนภายหลัง, การนั้นทำเข้าแล้วไม่ดี.

๒ ตัญ์จ กัม์มํ กตํ สาธุ, ยํ กัต์วา นานุตัย์ปติ.
ทำการใดแล้วไม่เดือดร้อนในภายหลัง, การนั้นทำเข้าแล้วดี

๓ ปฏิกัจ์เจว ตํ กยิรา, ยัง ชัญ์ญา หิตมัต์ตโน.
รู้ว่าสิ่งใดเป็นประโยชน์ของตน, ควรรีบทำสิ่งนั้นก่อน.

๔ อัต์ตาพัญ์เจ ปิยัง ชัญ์ญา, น นัง ปาปเน สัยุเช.
ถ้ารู้ว่าตัวเป็นที่รักของตัว, อย่าประกอบตัวด้วยความชั่ว.

๕ ชยัง เวรัง ปสวติ. ผู้ชนะย่อมประสบเวร.

๖ ทุก์ขัง เสติ ปราชิโต. ผู้แพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์.

๗ อุปสัน์โต สุขัง เสติ, หิต์วา ชยปราชยัง.
ผู้สงบใจได้ละเสียทั้งความชนะและความแพ้แล้ว นอนเป็นสุข.

๘ สัก์กาโร กาปุริสัง หันติ. ของกำนัลฆ่าคนชั่วเสีย.

๙ โกธัง เฉต์วา สุขัง เสติ. ตัดความโกรธได้แล้ว นอนเป็นสุข.

๑๐ สัจ์จัง เว อมตา วาจา. คำจริงเป็นวาจาไม่ตาย.

นิทานสุภาษิต

ถ้าไม่รักษาวาจา พูดในเวลาไม่ควร เป็นเหตุให้เสียได้

นิธานสาธก

กัจฉปชาดก ในอรรถกถาทุกนิบาตชาดก
พระจาบนักเรียนโท วัดมกุฏกษัตริยาราม เรียบเรียง

ในอดีตกาล พระเจ้าพรหมทัตต์ เสวยราชสมบัติ ในกรุงพาราณสี พระองค์มีอมาตย์ผู้คอยแนะนำในทางธรรม ในทางธรรมดวายผู้หนึ่ง พระเจ้าพรหมทัตต์นั้น มักตรัสมากเกินประมาณ เมื่อพระองค์ตรัสอยู่ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ไม่มีโอกาศที่จะกราบทูลข้อความอันใดอันหนึ่งได้ อมาตย์ผู้นั้นพิจารณาหาอุบาย ซึ่งจะทูลตักเตือน ความมักตรัสมากเกินประมาณ ของพระองค์นั้นอยู่ ก็ในกาลนั้น เต่าตัวหนึ่งอาศัยอยู่ในบึงแห่งหนึ่ง ใกล้หิมวันตประเทศ. ลูกหงส์สองตัว เที่ยวไปหาอาหาร ได้ทำความคุ้นเคยกับเต่านั้นจนสนิทกันแล้ว. วันหนึ่ง พูดกะเต่าว่า "แน่เต่าสหายรัก เราทั้งสองอยู่ในถ้ำทอง ที่พื้นภูเขาจิตรกูฏ ในป่าหิมพานต์ เป็นประเทศน่าสนุกนัก ท่านจะไปกับเราทั้งสองหรือ" เต่าพูดว่า "ทำอย่างไรเราจักไปได้" หงส์ทั้งสองถามว่า "ถ้าท่านรักษาปากของท่านไม่พูดอะไรกะใครๆ แล้ว เราทั้งสองจักพาท่านไป" เต่าตอบว่า "เรารักษาได้ซิ ท่านทั้งสองจงพาเราไปเถิด" หงส์ทั้งสองนั้น รับว่า "ดีละ แล้วจึงให้เต่าคาบท่อนไม้ที่ตรงกลาง ส่วนตัวเอง คาบปลายท่อนไม้นั้นข้างละตัว ได้

บินไปในอากาศ. เด็กชาวบ้าน ได้เห็นหงส์ทั้งสอง นำเต่าบินไปอย่างนั้น ร้องพูดขึ้นว่า "โน่นแน่ะ หงส์สองตัวนำเต่าบินไปในอากาศด้วยท่อนไม้" เต่าก็โกรธแค้นเคืองใจ ปรารถนาจะร้องตะหวาดลงมาว่า "เฮ้ยๆ บ้าย เด็กถ่อย สองสหายของเรา นำเราไป การงานอะไรของเองเล่า" แต่เพราะหงส์ทั้งสอง พาบินไปโดยเร็ว พอตรงพระราชวังในกรุงพาราณสี ก็ปล่อยท่อนไม้ที่ตนคาบ ตกลงมาจากอากาศ กระดองแตกสองซีก. ในที่นั้น ได้มีโกลาหลเป็นเสียงเดียวว่า "เต่าตกลงมาจากอากาศ แตกสองซีกแล้ว" พระเจ้าพรหมทัตต์ ได้ทรงสดับโกลาหลนั้นแล้ว ทรงพาอมาตย์ผู้เป็นบัณฑิตนั้น พร้อมด้วยหมู่อมาตย์ใหญ่น้อย ตามเสด็จพระราชดำเนิร เสด็จไปถึงที่นั้นแล้ว ได้ทอดพระเนตรเห็นเต่า จึงตรัสถามอมาตย์ผู้เป็นบัณฑิตนั้นว่า "ดูกรบัณฑิต มันทำอย่างไรจึงได้ตกลงมา" อมาตย์ผู้นั้น ดำริว่า "เราพิจารณาหาอุบาย คอยจะทูลเตือนพระเจ้าแผ่นดินมานานแล้ว ยังไม่มีโอกาสที่จะทูลตักเตือนได้เลย ชรอยเต่านี้ มันจักทำความคุ้นเคยด้วยหงส์ทั้งสองแน่ หงส์ทั้งสอง จึงให้มันคาบท่อนไม้แล้ว พาบินไปในอากาศ. เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะมันไม่สำรวมระวังรักษาวาจาของมัน ได้ยินใครๆ เขาพูด ปรารถนาจะพูดอะไรกะเขาบ้าง ปล่อยท่อนไม้เสีย ตกลงมาจากอากาศ จึงถึงความสิ้นชีวิตอย่างนี้แล้ว เป็นแน่" ครั้นดำริฉนี้แล้ว ได้กราบ

ทูลเหตุที่ตนได้ดำริมั่นแล้ว จึงกราบทูลต่อไปว่า "ข้าแต่พระราชาผู้ใหญ่ พระพุทธเจ้าข้า ขอรับ นัดา หมู่สัตว์เช่นมนุษย์ก็ดาง เป็นคนจัญฉานก็ตาม มีปากกล้าพูดไม่มีที่สุด ได้ถึงทุกข์เห็นปานดังนี้ทีเดียว" แล้วกล่าวคาถาสุภาษิตขึ้นต่อพระพักตร์ว่า "เมื่อท่อนไม้อันเค่าคายดีแล้ว แต่มันไม่รักษาวาจาที่ตนสัญญาไว้กะหงส์ ปล่อยท่อนไม้เสีย พูดออกไป ฆ่าตนเสีย ด้วยวาจาของตน. นี่แล ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์ผู้กล้าหาญ นักปราชญ์ผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาดเห็นเหตุนี้แล้ว ควรเปล่งวาจาแต่ที่ดีไม่มีโทษ ไม่ควรจะเปล่งวาจาซึ่งเสียเวลาไม่มีประโยชน์เลย. เชิญใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทยุคลพระเมตรดูเค่าถึงความฉิบหาย เพราะพูดมากเกินประมาณเถิด, พระเจ้าพรหมทัตต์ ทรงสดับคาถาสุภาษิตนั้นแล้ว ได้ทรงทราบว่า "เขากล่าวหมายเอาเรา" จึงตรัสซักถามต่อไปว่า "ท่านกล่าวหมายเอาตัวเราหรือบัณฑิต" อมาตย์ผู้บัณฑิตนั้น ได้กราบทูลข้อความในคาถานั้น ถวายให้ปรากฏว่า "ข้าแต่พระราชาผู้ใหญ่ ใคร ๆ ไม่เลือกว่า ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทหรือผู้อื่น ถ้าไม่รักษาวาจา พูดเกินประมาณ จะถึงความฉิบหาย เห็นปานดังนี้" ครั้นพระเจ้าพรหมทัตต์ทรงสดับข้อความในคาถาสุภาษิต อันอมาตย์ผู้เป็นบัณฑิตแนะนำถวายแจ้งชัดแล้ว จำเดิมแต่นั้นมา พระองค์ทรงเว้นความตรัสมากเกินประมาณเสีย ตรัสแต่น้อยโดยปกติ

มิลินทปัญหา

ต่อน่า ๗๕๒

ในเพลานั้น พระเจ้ามิลินท ทรงพระราชดำริว่า พระภิกษุองค์นี้มีปรีชาสามารถจะเจรจากับเรา แลข้อที่เราจะต้องถามก็ยังมีอยู่มาก ยังไม่ทันจะถามหมด ตวันจักตกเสียก่อน อย่าอย่างนั้นเลย พรุ่งนี้เราจึงค่อยเจรจากันใหม่ที่ในวัง ครั้นทรงพระราชดำริฉนี้แล้ว จึงมีพระราชดำรัสสั่งเทวมันติยอมาตย์ ให้อาราธนาพระเถระเจ้า เข้าไปเจรจากับพระองค์ที่ในพระราชวัง ในวันพรุ่งนี้แล้ว เสร็จลุกจากราชอาสน์ ทรงลาพระเถระเจ้าแล้ว ทรงม้าพระที่นั่งเสด็จกลับไป นิกย่นอยู่ในพระราชหฤทัยว่า พระนาคเสน ๆ ดังนี้ ฝ่ายเทวมันติยอมาตย์ ก็อาราธนาพระเถระเจ้าตามรับสั่ง พระเถระเจ้าก็รับจะเข้าไป ครั้นล่วงราตรีนั้นแล้ว อมาตย์สี่นาย คือเทวมันติยอมาตย์ ๑ อนันตกายอมาตย์ ๑ มังกุรอมาตย์ ๑ สัพพะทินนะอมาตย์ ๑ เข้าไปกราบทูลถามว่า จะโปรดให้พระนาคเสนเข้ามาหรือยัง เมื่อรับสั่งอนุญาตว่า นิมนต์ท่านเข้ามาเถิด จึงทูลถามอีกว่า จะโปรดให้ท่านมากับภิกษุสงฆ์กี่รูป เมื่อรับสั่งว่า ท่านประสงค์จะมากับภิกษุสงฆ์กี่รูป ก็

มาเถิด สัพพะทินนะอมาตย์จึงถวายทูลว่า ให้ท่านมากับภิกษุสงฆ์สักสิบรูปหรือ ก็รับสั่งยืนคำอยู่ว่าจะมากี่รูปก็ตามเถิด สัพพะทินนะอมาตย์ทูลถามแลตรัสตอบดังนั้นถึงสองครั้ง ครั้นครั้งที่สามสัพพะทินนะอมาตย์ทูลถามอีก จึงตรัสตอบว่า เราได้จัดเครื่องสักการไว้เสร็จแล้ว จึงพูดว่า ท่านประสงค์จะมากับภิกษุสงฆ์กี่รูปก็มาเถิด แต่สัพพะทินนะอมาตย์ผู้นี้ พูดไปเสียอย่างอื่น เราไม่สามารถจะถวายโภชนะทานแด่ภิกษุทั้งหลายหรือ ครั้นตรัสดังนี้แล้ว สัพพะทินนะอมาตย์ก็เกรงว่ามิอาจทูลอีกได้ จึงอมาตย์อีกสามนายไปสู่สำนักพระนาคเสนเถระเจ้าแล้ว แจ้งความว่าข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระราชามีพระราชดำรัสว่า พระผู้เป็นเจ้าประสงค์จะมากับภิกษุสงฆ์กี่รูป ก็มาเถิด ในเพลาเช้าวันนั้น พระนาคเสนเถระเจ้าครองผ้าตามสมณะวัตรแล้ว ถือบาตรจีวรพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์แปดหมื่นสี่พันรูป เข้าไปสู่พระนครสาคลราชธานี ในเวลาที่ไปนั้น อนันตกายอมาตย์เดินเคียงพระนาคเสนอยู่ถามท่านว่า ข้อที่พระผู้เป็นเจ้าพูดว่านาคเสนนั้น ใครเป็นนาคเสนในคำที่พูดนั้น

พระเถระเจ้าถามว่า ท่านเข้าใจว่าอย่างไรเล่า เป็นนาคเสนในคำนั้น

อนันตกายอมาตย์ตอบว่า ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ลมภายในอันใดที่เป็นชีวิตเดินเข้าออกอยู่ นั้นและเป็นนาคเสน

ถ. ก็ถ้าลมนั้น ออกมาแล้วไม่กลับเข้าไปอีกก็ดี เข้าไปแล้ว

ไม่กลับออกมาอีกก็ดี คนนั้นจะเป็นอยู่ได้หรือ?

อ. ความนั้นจะเป็นอยู่ไม่ได้เลย

ถ. ผู้ใดเข้าสังขัย ลมของผู้นั้นกลับเข้าไปอีกหรือ

อ. หามิได้

ถ. ผู้ใดเข้าชลุย ลมของผู้นั้นกลับเข้าไปอีกหรือ

อ. หามิได้

ถ. ผู้ใดเข้าเขนง ลมของผู้นั้นกลับเข้าไปอีกหรือ

อ. หามิได้

ถ. ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ เหตุไฉน เขาไม่ตายเล่า

อ. ข้าพเจ้าไม่สามารถจะโต้ตอบกับพระผู้เป็นเจ้า ผู้ช่างพูดได้ ขอพระผู้เป็นเจ้าขยายความเถิด

พระเถระเจ้าได้กล่าวอภิธรรมกถาว่า ลมหายใจเข้าออกนั้น ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่กายสังขาร คือสภาพที่บำรุงร่างกาย อนันตกายอมาตย์ เลื่อมใสแล้วประกาศตนเป็นอุบาสก

พระนาคเสนเถระเจ้าไปถึงพระราชนิเวศน์แล้ว ก็นั่งลงบนอาสน์ที่ปูลาดไว้ท่า พระราชาทรงอังคาสพระเถระเจ้าพร้อมทั้งบริษัท ด้วยขัชชะโภชชาหารอันประณีต ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง ครั้นเสร็จภัตตกิจแล้ว ทรงถวายคู่ผ้าแก่พระภิกษุสงฆ์ ทรงถวายไตรจีวรแก่พระนาคเสนเถระเจ้า ให้ครองทั่วกันทุกรูปแล้ว ตรัสกะพระเถรเจ้าว่า ขอพระผู้เป็นเจ้าจงนั่งอยู่ที่นี่กับพระภิกษุ

สักสิบรูป พระภิกษุที่เหลือจะกลับไปก่อนก็ได้ ดังนี้แล้ว เสด็จประทับณะราชอาสน์ ซึ่งปูลาดไว้ให้ต่ำกว่าอาสน์แห่งพระเถระเจ้าในที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว ตรัสถามพระเถระเจ้าว่า พระผู้เป็นเจ้าจะสังสนทนากันในข้อไหนดีหนอ พระเถระเจ้าทูลตอบว่า เราจะสังสนทนากันนี้ ก็ประสงค์แต่ใจความเท่านั้น ควรจะสังสนทนากันแต่ใจความ

พระราชาตรัสถามว่า บัพพะชาของพระผู้เป็นเจ้ามีประโยชน์อย่างไร และอะไรเป็นคุณที่ต้องประสงค์เป็นอย่างยิ่ง ของพระผู้เป็นเจ้า

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า บัพพะชาของอาตมาภาพ มีประโยชน์ที่จะได้ทราบว่า ทำอย่างไร ทุกข์นี้จะดับไป และทุกข์อื่นจะไม่เกิดขึ้น อนุปาทาปรินิพพาน (การดับหมดเชื้อ) เป็นคุณที่ต้องประสงค์เป็นอย่างยิ่ง ของอาตมาภาพ

ร. บัดดาบัพพะชิตบวชเพื่อประโยชน์อย่างนั้นหมดด้วยกันหรือ

ถ. หามิได้ บัพพะชิตบางพวกบวชเพื่อประโยชน์อย่างนั้น บางพวกบวชหนีพระเจ้าแผ่นดิน บางพวกบวชหนีโจร บางพวกบวชหลบหนี้ บางพวกบวชเพื่อจะอาศัยเลี้ยงชีวิต แต่ผู้ใดบวชดีบวชชอบ ผู้นั้นบวชเพื่อประโยชน์อย่างนั้น

ร. ก็พระผู้เป็นเจ้าเล่า บวชเพื่อประโยชน์อย่านั้นหรือ

ถ. อาตมภาพบวชแต่ยังเป็นเด็ก ไม่ทราบว่า ตัวบวชเพื่อ

ประโยชน์นี้ๆ ก็แต่ว่า อาตมภาพคิดเห็นว่า พระสมณะศักยบุตรีย์เหล่านี้ เป็นคนมีบัญญา ท่านคงจักให้เราศึกษาสำเหนียกตาม ดังนั้น เพราะท่านให้อาตมภาพศึกษาสำเหนียก จึงได้ทราบว่า บัพพะชานี้ ก็เพื่อประโยชน์นี้ๆ

ร. พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริงๆ

พระราชาตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้า มีใครๆที่ตายแล้ว ไม่กลับปฏิสนธิอีกบ้างหรือ

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีบางคนกลับปฏิสนธิ (เข้าท้อง) อีก บางคนไม่กลับปฏิสนธิอีก

ร. ใครกลับปฏิสนธิอีก ใครไม่กลับปฏิสนธิอีก

ถ. ผู้มีกิเลสกลับปฏิสนธิอีก ผู้สิ้นกิเลสแล้วไม่กลับปฏิสนธิอีก

ร. ก็พระผู้เป็นเจ้าเล่า จักกลับปฏิสนธิอีกหรือไม่

ถ. ถ้าอาตมภาพยังมีอุปาทาน (กิเลสที่เป็นเชื้อ) อยู่ จักกลับปฏิสนธิอีก ถ้าไม่มีอุปาทาน ก็จักไม่กลับปฏิสนธิอีก

ร. พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริงๆ

พระราชาตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้า ผู้ที่ไม่กลับปฏิสนธิอีกนั้น เพราะโยนิโสมนสิการ (นึกชอบ) ไม่ใช่หรือ

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า เพราะโยนิโสมนสิการด้วย เพราะบัญญาด้วย เพราะกุศลธรรมเหล่าอื่นด้วย

ร. บัญญาก็คือโยนิโสมนสิการ ไม่ใช่หรือ พระผู้เป็นเจ้า

ถ. มิใช่อย่างนั้นดอกมหาราช มนสิการ (ความนึก) อย่างหนึ่ง ปัญญาอย่างหนึ่ง มนสิการย่อมมีแม้แก่สัตว์ดิรัจฉาน เช่น แพะแกะโคกระบือ อุษฎ์ลา แต่ปัญญาไม่มีแก่มัน

ร. พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริงๆ

พระราชาตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้า มนสิการมีลักษณะอย่างไร ปัญญามีลักษณะอย่างไร

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า มนสิการ มีลักษณะยกขึ้น ปัญญามีลักษณะตัด

ร. มนสิการมีลักษณะยกขึ้น เป็นอย่างไร ปัญญามีลักษณะตัดเป็นอย่างไร ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง

ถ. มหาราช พระองค์ทรงรู้จักคนเกี่ยวเข้าหรือ

ร. ขอรับ ข้าพเจ้ารู้จัก

ถ. เขาเกี่ยวเข้ากันอย่างไร

ร. เขาจับกำเข้าด้วยมือข้างซ้ายเข้า จับเคียวด้วยมือข้างขวาแล้ว ก็ตัดกำเข้านั้นด้วยเคียว

ถ. ข้อนั้นมีอุปมาฉันใด พระโยคาวจร (ผู้บำเพ็ญเพียร) คุมใจไว้ด้วยมนสิการแล้ว ตัดกิเลสเสียด้วยปัญญา ข้อนี้ก็มีอุปมัยฉันนั้น มนสิการมีลักษณะยกขึ้นอย่างนี้ ปัญญามีลักษณะตัดอย่างนี้

ร. พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริงๆ

พระราชาตรัสถามว่า ข้อที่พระผู้เป็นเจ้าพูดว่า เพราะกุศลธรรมเหล่าอื่นด้วยนั้น กุศลธรรมเหล่านั้นอะไรบ้าง

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า กุศลธรรมเหล่านั้น คือ ศีล (ความรังเกียจ) ศรัทธา (ความเชื่อ) วิริย (ความเพียร) สติ (ความระลึก) สมาธิ (ความตั้งใจ)

ร. ศีลมีลักษณะอย่างไร

ถ. ศีลมีลักษณะคือเป็นที่ตั้งอาศัย ศีลนั้นเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรมทั้งปวง ซึ่งได้ชื่อว่าอินทรีย์ พละ โพชฌงค์ มรรค สติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ เมื่อพระโยคาวจรตั้งอยู่ในศีลแล้ว กุศลธรรมทั้งปวงย่อมไม่เสื่อมรอบ

ร. ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง

ถ. บัณฑาพืชคาม (พืช) และภูตคาม (ของสดเขียว) เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ที่ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ พืชคามและภูตคามเหล่านั้นทุกอย่าง ต้องอาศัยแผ่นดิน ต้องตั้งอยู่ที่แผ่นดิน จึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ ข้อนั้นมีอุปมาฉันใด พระโยคาวจรอาศัยศีลแล้ว ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงทำอินทรีย์ห้าคือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ให้เกิดได้ ข้อนี้ก็มีอุปมัยฉันนั้น

ร. ขอพระผู้เป็นเจ้า จงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก

ถ. บัณฑาการงานเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ซึ่งจะต้องทำด้วยกำลังที่บุคคลทำอยู่ การงานเหล่านั้นทุกอย่าง บุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน

ต้องตั้งอยู่ที่แผ่นดินจึงทำได้ ฉันใด พระโยคาวจรอาศัยศีลแล้ว ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงทำอินทรีย์ห้าให้เกิดได้ ฉันนั้น

ร. ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก

ถ. นายช่างผู้สร้างเมือง ปรารถนาจะสร้างเมือง ต้องให้ถางสถานที่จะตั้งเมืองนั้น ให้ถอนหลักตอหน่อหนามขึ้น ให้เกลี่ยที่ให้ราบก่อนแล้ว ภายหลังจึงกะที่ตามกำหนด สัณฐานซึ่งจะเป็นถนนสี่แยกสามแยกเป็นต้นแล้ว สร้างขึ้นให้เป็นเมืองข้อนั้นฉันใด พระโยคาวจรอาศัยศีลแล้ว ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงทำอินทรีย์ห้าให้เกิดได้ ข้อนี้ก็ฉันนั้น

ร. ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก

ถ. พวกญวนหก ปรารถนาจะแสดงศิลปะของตน ให้ขุดคุ้ยแผ่นดิน เอากรวดกระเบื้องออกเสีย ให้ทำพื้นให้ราบแล้ว จึงแสดงศิลปะของตน บนพื้นที่นั้นก็ดีแล้ว ข้อนั้นฉันใด พระโยคาวจรอาศัยศีลแล้ว ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงทำอินทรีย์ห้าให้เกิดได้ ข้อนี้ก็ฉันนั้น แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสว่า "นรชนคนมีปัญญาเป็นภิกษุ ตั้งอยู่ในศีลแล้ว มีปัญญาแก่กล้า พากเพียรให้สมาธิและปัญญาเกิดขึ้นได้ เธอก็อาจจะสางซึ่งกิเลสอันนี้เสียได้" ดังนี้ ศีลขันธ์ที่นับว่าพระปาติโมกข์นั้น เป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรม เหมือนแผ่นดินเป็นที่อาศัยของสัตว์ทั้งหลาย และเป็นรากเง่า เพื่อให้เจริญกุศลธรรม และเป็นประธานในคำสอน

ของพระพุทธเจ้าทั้งปวง นี้

ร. พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริงๆ

พระราชาตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้า ศรัทธามีลักษณะเป็นอย่างไร

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า ศรัทธามีลักษณะให้ใจผ่องใสอย่าง ๑ มีลักษณะให้แล่นไปด้วยดีอย่าง ๑

ร. ศรัทธามีลักษณะให้ใจผ่องใสนั้นเป็นอย่างไร

ถ. ศรัทธาเมื่อเกิดขึ้น ย่อมข่มนิวรณ์ไว้ได้ จิตต์ก็ปราศจากนิวรณ์ผ่องใสไม่ขุ่นมัว ศรัทธามีลักษณะทำใจให้ผ่องใสอย่างนี้

ร. ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง

ถ. เหมือนอย่างว่า พระเจ้าจักรพรรดิราช เสด็จพระราชดำเนินโดยสถลมารคเป็นทางไกล ด้วยกระบวนจาตุรงคินีเสนา ข้ามลำน้ำอันน้อยไป น้ำนั้นจะกระฉอกเพราะช้างม้ารถและพลทหารรายแล้วจะขุ่นมัวเป็นตม ครั้นพระเจ้าจักรพรรดิราชเสด็จข้ามลำน้ำแล้ว อยากจะเสวยน้ำ จึงตรัสสั่งราชบุรุษให้ไปนำน้ำเสวยมาถวาย และดวงแก้วมณีที่สำหรับแช่น้ำให้ใส ของพระเจ้าจักรพรรดิราชนั้นจะมีอยู่ ราชบุรุษนั้นครั้นรับพระราชโองการแล้ว ก็จะเอาดวงแก้วมณีนั้นแช่ลงในน้ำ แต่พอแช่ลง สาหร่ายจอกแหนก็จะหลีกลอยไป ตมก็จะจมลง น้ำก็จะผ่องใสไม่ขุ่นมัว แต่นั้นราชบุรุษก็จะนำน้ำนั้น มาถวายพระเจ้าจักรพรรดิราชเสวย ผู้มี

บัญญาควรเห็นว่า จิตต์เหมือนน้ำ พระโยคาวจรเหมือนราชบุรุษ กิเลสเหมือนสร่ายจอกแหนและตม ศรัทธาเหมือนดวงแก้วมณีที่สำหรับแช่น้ำให้ใส เมื่อดวงแก้วมณีนั้นพอราชบุรุษแช่ลงไปในน้ำแล้ว สร่ายจอกแหนก็หลีกลอยไป ตมก็จมลง น้ำก็ผ่องใสไม่ขุ่นมัว ฉันใด ศรัทธาเมื่อเกิดขึ้นย่อมข่มนิวรณ์ไว้ได้ จิตต์ก็ปราศจากนิวรณ์ผ่องใสไม่ขุ่นมัว ฉันนั้น ศรัทธามีลักษณะให้ใจผ่องใสอย่างนี้

ร. ศรัทธามีลักษณะให้แล่นไปด้วยดีเป็นอย่างไร

ถ. เหมือนอย่างว่า พระโยคาวจรได้เห็นจิตต์ของผู้อื่นพ้นพิเศษจากกิเลสอาสวะแล้ว ย่อมแล่นไปด้วยดีในพระโสดาปัตติผลบ้าง ในพระสกทาคามิผลบ้าง ในพระอนาคามิผลบ้าง ในพระอรหัตต์บ้าง ย่อมทำความเพียร เพื่อบรรลุธรรมที่ตนยังไม่บรรลุแล้ว เพื่อได้ธรรมที่ตนยังไม่ได้แล้ว เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ตนยังไม่ทำให้แจ้งแล้ว ศรัทธามีลักษณะให้แล่นไปด้วยดีอย่างนี้

ร. ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง

ถ. เหมือนอย่างว่า มหาเมฆจะให้ฝนตกบนยอดภูเขา น้ำนั้นจะไหลลงมาที่ต่ำ ทำลำธารห้วยละหานให้เต็มแล้ว ทำแม่น้ำให้เต็ม แม่น้ำนั้นก็จะไหลเซาะให้เป็นฝั่งทั้งสองข้างไป ที่นั้นประชุมชนหมู่ใหญ่มาถึงแล้ว ไม่ทราบว่าแม่น้ำนั้นตื้นหรือลึกก็กลัว ไม่อาจข้ามได้ ต้องยืนที่ขอบฝั่ง เมื่อเป็นดังนั้น บุรุษ

คนหนึ่งมาถึงแล้ว เห็นเรือแรงและกำลังของตนว่าสามารถจะข้ามได้ ก็นุ่งผ้าของชายกระเบนให้มั่นแล้ว ก็แล่นข้ามไปได้ ประชุมชนหมู่ใหญ่เห็นบุรุษนั้นข้ามได้แล้ว ก็ข้ามตามได้บ้าง ข้อนั้นฉันใด พระโยคาวจรได้เห็นจิตต์ของผู้อื่นพ้นพิเศษจากกิเลสอาสวะแล้ว ย่อมแล่นไปด้วยดีในพระโสดาปัตติผลบ้าง ในพระสกทาคามิผลบ้าง ในพระอนาคามิผลบ้าง ในพระอรหัตต์บ้าง ย่อมทำความเพียร เพื่อบัลลุธรรมที่ตนยังไม่บัลลุแล้ว เพื่อได้ธรรมที่ตนยังไม่ได้แล้ว เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ตนยังไม่ทำให้แจ้งแล้ว ข้อนี้ก็ฉันนั้น ศรัทธามีลักษณะให้แล่นไปด้วยดีอย่างนี้ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสไว้ในพระคัมภีร์สัยุตตนิกายว่า "บุคคลย่อมข้ามห้วงกิเลสได้ เพราะศรัทธา ข้ามมหาสมุทร คือสังสาระวัฏได้ เพราะความไม่ประมาท ล่วงทุกข์ไปได้ เพราะความเพียร ย่อมบริสุทธิ์ได้เพราะปัญญา ดังนี้

ว. พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริงๆ

พระราชาตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้า วิริยะมีลักษณะเป็นอย่างไร

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า วิริยะมีลักษณะค้ำจุนไว้ กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวง ที่วิริยะค้ำจุนไว้แล้ว ย่อมไม่เสื่อมรอบ

ร. ขอพระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง

ถ. เหมือนอย่างว่า เมื่อเรือนชวนจะล้ม บุรุษค้ำจุนไว้ด้วยไม้อื่น ก็ไม่ล้มฉันใด วิริยะมีลักษณะค้ำจุนไว้ กุศลธรรม

ทั้งหลายทั้งปวง ที่วิริยะค้ำจุนไว้แล้ว ย่อมไม่เสื่อมรอบ ฉันนั้น

ร. ขอพระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก

ถ. เหมือนอย่างว่า กองทัพหมู่ใหญ่ดีหักกองทัพที่น้อยกว่าให้แตกพ่ายไป ในภายหลัง พระราชาจะทรงจัดกองทัพหมู่อื่นๆ ส่งเป็นกองหนุนเพิ่มเติมไป กองทัพหมู่ก่อนที่น้อยกว่านั้น ครั้นสมทบเข้ากับกองทัพที่ยกหนุนไป ก็อาจหักเอาชัยชำนะดีกองทัพหมู่ใหญ่นั้นให้แตกพ่ายได้ ฉันใด วิริยะมีลักษณะค้ำจุนไว้ กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวงที่วิริยะค้ำจุนไว้แล้ว ย่อมไม่เสื่อมรอบ ฉันนั้น แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ได้ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย อริยะสาวกผู้มีเพียร ย่อมละอกุศล ทำกุศลให้เกิดได้ ย่อมละกรรมที่มีโทษเสีย ทำกรรมไม่มีโทษให้เกิดได้ ย่อมรักษาตนให้บริสุทธิ์" ดังนี้

ร. พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริงๆ

พระราชาตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้า สติมีลักษณะเป็นอย่างไร

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า สติมีลักษณะให้นึกได้ และมีลักษณะโยงไว้

ร. สติมีลักษณะให้นึกได้เป็นอย่างไร

ถ. สติเมื่อเกิดขึ้น ย่อมให้นึกถึงธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล มีโทษและไม่มีโทษ เลวทรามและประณีต มีส่วนเปรียบด้วยของดำและของขาวได้ และให้นึกได้ว่า นี้สติปัฏฐานสี่ นี้สัมมัปปธานสี่

นี้อิทธิบาทสี่ นี้อินทรีย์ห้า นี้พละห้า นี้โพชฌงค์เจ็ด นี้มรรคมีองค์แปดอย่างประเสริฐ นี้สมถะ นี้วิปัสสนา นี้วิชชา นี้วิมุตติ ดังนี้ แต่นั้น พระโยคาวจร ย่อมเสพธรรมที่ควรเสพ ย่อมไม่เสพธรรมที่ไม่ควรเสพ ย่อมคบธรรมที่ควรคบ ย่อมไม่คบธรรมที่ไม่ควรคบ สติมีลักษณะให้นึกได้อย่างนี้

ร. ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง

ถ. เหมือนอย่างว่า คฤหบดีรัตน ผู้จัดการพระคลังหลวงของพระเจ้าจักรพรรดิราช กราบทูลพระเจ้าจักรพรรดิราชให้ทรงรู้ถึงพระราชอิศริยยศของพระองค์ได้ทุกเย็นเช้าว่า ช้างของพระองค์มีเท่านั้น ม้ามีเท่านั้น รถมีเท่านั้น พลราบมีเท่านั้น เงินมีเท่านั้น ทองมีเท่านั้น พัสดุต่างๆมีอย่างละเท่านั้นๆ เขากราบทูลพระเจ้าจักรพรรดิราช ให้ทรงนึกถึงราชสมบัติได้ข้อนั้นมีอุปมาฉันใด สติเมื่อเกิดขึ้นก็ย่อมให้นึกถึงธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล มีโทษและไม่มีโทษ เลวทรามและประณีต มีส่วนเปรียบด้วยของดำและของขาวได้ และให้นึกได้ว่า นี้สติปัฏฐานสี่ นี้สัมมัปปธานสี่ นี้อิทธิบาทสี่ นี้อินทรีย์ห้า นี้พละห้า นี้โพชฌงค์เจ็ด นี้มรรคมีองค์แปดอย่างประเสริฐ นี้สมถะ นี้วิปัสสนา นี้วิชชา นี้วิมุตติ ดังนี้ แต่นั้น พระโยคาวจร ย่อมเสพธรรมที่ควรเสพ ย่อมไม่เสพธรรมที่ไม่ควรเสพ ย่อมคบ

ธรรมที่ควรเสพ ย่อมไม่เสพธรรมที่ไม่ควรเสพ ข้อนี้ก็มีอุปมัยฉันนั้น สติมีลักษณะให้นึกได้อย่างนี้

ร. สติมีลักษณะถือไว้นั้นเป็นอย่างไร

ถ. สติเมื่อเกิดขึ้น ย่อมค้นหาที่ไปแห่งธรรมทั้งหลายที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ให้รู้ว่าธรรมเหล่านี้เป็นประโยชน์ ธรรมเหล่านี้ไม่เป็นประโยชน์ ธรรมเหล่านี้เป็นอุปการะ ธรรมเหล่านี้ไม่เป็นอุปการะ แต่นั้นพระโยคาวจรย่อมเกียดกันธรรมที่ไม่เป็นประโยชน์เสีย ถือไว้แต่ธรรมที่เป็นประโยชน์ ย่อมเกียดกันธรรมที่ไม่เป็นอุปการะเสีย ถือไว้แต่ธรรมที่เป็นอุปการะ สติมีลักษณะถือไว้อย่างนี้

ร. ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง

ถ. เหมือนอย่างว่า ปริณายกรัตน ของพระเจ้าจักรพรรดิราช ย่อมทราบสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ แด่พระเจ้าจักรพรรดิราชว่า สิ่งนี้เป็นประโยชน์แด่พระราชา สิ่งนี้ไม่เป็นประโยชน์ สิ่งนี้เป็นอุปการะ สิ่งนี้ไม่เป็นอุปการะ แต่นั้นย่อมเกียดกันสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เสีย ประคองไว้แต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ย่อมเกียดกันสิ่งที่ไม่เป็นอุปการะเสีย ถือไว้แต่สิ่งที่เป็นอุปการะ ข้อนั้นมีอุปมาฉันใด สติเมื่อเกิดขึ้นย่อมค้นหาที่ไปแห่งธรรมทั้งหลายที่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์

ให้รู้ว่า ธรรมเหล่านี้เป็นประโยชน์ ธรรมเหล่านี้ไม่เป็นประโยชน์ ธรรมเหล่านี้เป็นอุปการะ ธรรมเหล่านี้ไม่เป็นอุปการะ แต่นั้น พระโยคาวจร ย่อมเกียดกันธรรมที่ไม่เป็นประโยชน์เสีย ถือไว้แต่ธรรมที่เป็นประโยชน์ ย่อมเกียดกันธรรมที่ไม่เป็นอุปการะเสีย ถือไว้แต่ธรรมที่เป็นอุปการะ ข้อนี้ก็มีอุปมัยฉันนั้น สติมีลักษณะถือไว้อย่างนี้ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสติว่าเป็นธรรมที่ควรปรารถนาในที่ทั้งปวง" ดังนี้

ร. พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ

พระราชาตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้า สมาธิมีลักษณะเป็นอย่างไร

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า สมาธิมีลักษณะเป็นประธาน บัณฑากุศลธรรมทั้งหลาย ล้วนมีสมาธิเป็นประธาน เป็นไปในสมาธิ น้อมไปในสมาธิ เงื้อมไปในสมาธิ

ร. ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง

ถ. บัณฑากลอนของเรือนที่มียอด ย่อมน้อมไปหายอด ย่อมเป็นไปหายอด มียอดเป็นที่ชุมนุม เขาจึงกล่าวยอดว่าเป็นประธานของกลอนเหล่านั้น ข้อนั้นฉันใด บัณฑากุศลธรรมทั้งหลาย ล้วนมีสมาธิเป็นประธาน เป็นไปในสมาธิ น้อมไปในสมาธิ

เจ็อม ไป ในสมาธิ ข้อนี้ก็ฉันนั้น

ร. ขอพระผู้เป็นเจ้า จงอุปมา ให้ข้าพเจ้าฟัง อีก.

ถ. เหมือนอย่างว่า พระราชาพระองค์หนึ่ง จะเสด็จพระราชดำเนิรสู่งารพระราชสงคราม พร้อมด้วยจาตุรงคินีเสนา บันดาหมู่กองทัพนั้น หมดทั้งช้างม้ารถแลพลราบ ย่อมมีพระราชานั้นเป็นประธาน ตามเสด็จห้อมล้อมพระราชานั้น ข้อนั้นฉันใด บันดากุศลธรรมทั้งหลาย ล้วนมีสมาธิเป็นประธาน เป็นไปในสมาธิ น้อมไปในสมาธิ เจ็อมไปในสมาธิ ข้อนี้ก็ฉันนั้น สมาธิมีลักษณะเป็นประธานอย่างนี้ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ได้ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายเจริญสมาธิเถิด เพราะว่าผู้ที่มีจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ประจักษ์ตามเป็นจริงอย่างไร" ดังนี้

ร. พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.

พระราชา ตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้า ปัญญา มีลักษณะเป็นอย่างไร

พระนาคเสนเถระเจ้าทูลตอบว่า แต่ก่อนอาตมภาพ ได้กล่าวว่า ปัญญามีลักษณะตัดให้ขาด อีกอย่างหนึ่ง ปัญญามีลักษณะส่องให้สว่าง

ร. ปัญญามีลักษณะส่องให้สว่าง เป็นอย่างไร

ถ. ปัญญา เมื่อเกิดขึ้น ย่อมกำจัดมืดคืออวิชชา ทำความสว่างคือวิชชาให้เกิด ส่องแสงคือญาณ ทำอริยสัจจ์ทั้งหลายให้ปรากฏ แต่นั้น พระโยคาวจรย่อมเห็นด้วยปัญญาอันชอบว่า สิ่งนี้ไม่เที่ยง สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้ไม่ใช่ตัว

ร. ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง

ถ. เหมือนอย่างว่า จะมีบุรุษ ถือไฟเข้าไปในเรือนที่มืด ไฟที่เข้าไปแล้วนั้น ย่อมกำจัดมืดเสีย ทำความสว่าง ให้เกิดส่องแสง ทำรูปให้ปรากฏ ข้อนั้น ฉันใด ปัญญา เมื่อเกิดขึ้น ย่อมกำจัดมืดคือ อะวิชชา ทำความสว่างคือวิชชาให้เกิด ส่องแสงคือญาณ ทำอะริยสัจจ์ทั้งหลายให้ปรากฏ แต่นั้นพระโยคาวจร ย่อมเห็นด้วยปัญญาอันชอบว่า สิ่งนี้ไม่เที่ยง สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้ไม่ใช่ตัว ข้อนี้ก็ฉันนั้น ปัญญามีลักษณะส่องให้สว่างอย่างนี้

ร. พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ

พระราชา ตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้า ธรรมเหล่านี้ เป็นต่าง ๆ กัน แต่ทำประโยชน์ให้สำเร็จได้เป็นอันเดียวกันหรือ

พระเถระเจ้า ทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมเหล่านี้ เป็นต่าง ๆ กัน แต่ทำประโยชน์ให้สำเร็จได้เป็นอันเดียวกัน คือกำจัดกิเลส

ร. ข้อนี้ เป็นอย่างไร ขอพระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง

ถ. เหมือนอย่างว่า กองทัพเป็นต่าง ๆ กัน คือช้างม้ารถ และพลราบ แต่ทำประโยชน์ให้สำเร็จได้เป็นอันเดียวกัน คือ เอาชัยชำนะกองทัพฆ่าศึก ในสงครามได้ ฉันใด ธรรมเหล่านี้ ถึงเป็นต่างๆกัน แต่ทำประโยชน์ให้สำเร็จได้เป็นอันเดียวกัน คือกำจัดกิเลส ฉันนั้น

ร. พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริงๆ

จบ วรรคที่ ๑

รายงาน

รายพระนามและนาม ท่านผู้อุปการ

มหามกุฎราชวิทยาลัย จำนวนมกราคม ร.ศ. ๑๑๓

ผู้อุปการเป็นนิตย์

วันที่ ๑๗

๖๘ อุบาสิกาแย้ม บ้านตรงตะพานศาลเจ้าเก่า ผังตวันตก

วันที่ ๑๘

๖๙ เจ้าจอมมารดาโหมด

๗๐ พระบริสุทธิ์โลหภูมินทราธิบดี (กล่อม) ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วทุ่ง

ผู้อุปการเฉพาะปี

วันที่ ๑

๔๗๙ จีดยีห้อบ้นหลี บ้านน่าวัดสัมพันธวงษ์ พิเศษ

๔๘๐ สมิงสามแหลก

วันที่ ๒

๔๘๑ พาะนครพราหมณ์ (แช่ม) นอกราชการ กับเกลี้ยงภรรยา เมืองลพบุรี

วันที่ ๖

๔๘๒ ปริก บุตรสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงษ์

วันที่ ๘

๔๘๓ อิ่มหม่อมมารดาหม่อมเจ้าอลงกรณ์

วันที่ ๙

๔๘๔ หม่อมเจ้าหญิงชมนาด ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท

๔๘๕ หม่อมเจ้าหญิงกระจ่าง ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท

วันที่ ๑๐

๔๘๖ พระสิทธิสาร (พัก)

วันที่ ๑๒

๔๘๗ ขาบ ภรรยาพระวรยาทภักดี (โนรี) ปลัดเมืองกราด

๔๘๘ เอม ภรรยาขุนสุคนธ์ (กี๊ด) เมืองจันทบุรี

๔๘๙ หรุ่น ภรรยานายเล็ก ”

๔๙๐ ฮองบี ภรรยาจีนเก๊ง ”

๔๙๑ กิมมารดา กับกิมก๋วนบุตร ”

๔๙๒ ถนอม พวกลม้าย พิเศษ

๔๙๓ กลีบ ”

๔๙๔ หลวงวิชิตชลไชย (ไชย) พิเศษ

๔๙๕ จีนสุข บ้านบางสะแก พิเศษ

๔๙๖ อุบาสิกาแพ วัดบุบผาราม

๔๙๗ พึ่ง ภรรยานายแหยม

๔๙๘ อุบาสกจั้น วัดเกตุแขวงเมืองราชบุรี

วันที่ ๑๓

๔๙๙ ท้าวโสภานิเวศ

วันที่ ๑๔

๕๐๐ ครูพูน บ้านวัดเอี่ยม เมืองเพชรบุรี

๕๐๑ นุ้ยเผ้าที่ ” ”

๕๐๒ ขุนราชพรหมา

วันที่ ๑๕

๕๐๓ หม่อมเจ้าหญิงสนิทถนอม ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท

วันที่ ๑๗

๕๐๔ หม่อมราชวงศ์ทวี ในพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสินิทวงศ์

๕๐๕ หลวงราชรักษา เจ้ากรมหมอนวด

๕๐๖ หลวงวิจารณ์จีนจร (ขุนทอง) กรมการเมืองฉเชิงเทราพิเศษ

วันที่ ๑๙

๕๐๗ สุ่น ภรรยาพระยาโชฎึกราชเศรษฐี (พัก) พิเศษ

๕๐๘ สุดขรัวยายเลี่ยง ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าพี้ มหาวชิรุณหิศ พิเศษ

๕๐๙ จำเริญ บุตร์พระยาโชฎึกราชเศรษฐี (พัก) พิเศษ

๕๑๐ มา ข้าหลวงในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี พิเศษ

วันที่ ๒๐

๕๑๑ องค์อนนต์สรภัญ วัดอนัมนิกายาราม บางโพ

๕๑๒ นายจุ้ย บ้านบางรักน้อย ในคลองตลาดขวัน

๕๑๓ จีนเซียง บ้านบางซื่อ

๕๑๔ นายยิ้ม ผัวอำแดงขลิบเมีย บ้านบางตะนาวศรี

๕๑๕ อำแดงชังกับอำแดงปลั้ง "

๕๑๖ อำแดงอิ่มแม่อำแดงบัวลุก บ้านในคลองบางขวางบน

วันที่ ๒๑

๕๑๗ จัน ภรรยานายหลงกำนันบ้านบางประทุน

๕๑๘ อุบาสิกาแดง วัดโสมนัสวิหาร

วันที่ ๒๒

๕๑๙ พระยาสุรินทรราชเสนี

๕๒๐ หลวงอาจหาญณรงค์

๕๒๑ จีนจ้าย ตลาดบ้านขมิ้น ผังตวันตก

๕๒๒ เอี่ยม ภรรยาพระยาเวียงในนครบาล (หรั่ง)

๕๒๓ จีนแย้มผัวปั้นภรรยาบ้านเชิงดพานหัน

วันที่ ๒๖

๕๒๔ อุบาสิกาเล็ก วัดสัมพันธวงศ์

๕๒๕ อุบาสิกาเผื่อน "

๕๒๖ อุบาสิกาชม "

วันที่ ๒๙

๕๒๗ นายอัตถ์ บุตรเจ้าพระยาสุรวงษ์วัยวัฒน์

๕๒๘ นายเกษ บ้านในคลองบางกรวย พิเศษ

รายชื่อ	รายเงิน			รวมเงิน		
	ช.	บ.	อ.	ช.	บ.	อ.
ผู้อุปการเปนนิตย์ ๓ ท่าน ๆ ละ ๓ ชั้ง ๖๐ บาท	๑๑	๒๐	-			
ผู้อุปการเฉพาะปี ๔๐ ท่าน (ยกพิเศษ) ท่านละ ๑๒ บาท	๖	-	-			
จตุยี ห้อยบั้นหลี	๑	๒๘	-			
ถนอม พวกลม้าย	-	๑๓	-			
หลวงวิชิตชลไชย (ไชย)	-	๑๕	-			
จีน สุขบ้านในกลองบางสะแก	-	๑๖	-			
หลวงวิจารณ์จีนจง (ขุนทอง) เมืองสะเดิงเทรา	-	๒๔	-			
สุ่น ภรรยาพระยาโชฎึกราชเศรษฐี (พัก)	-	๒๐	-			
สุดชรัวยายเลี้ยงในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร	-	๒๐	-			
จำเริญบุตร์พระยาโชฎึกราชเศรษฐี (พัก)	-	๒๐	-			
มาข้าหลวงในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี	-	๑๘	-			
นายเกษ บ้านในคลองบางกรวย	-	๒๖	-			
รวมเดือนก่อนไปมาโน้นเงิน	๒๑	๒๒	-			

ทุนที่ได้รับใหม่

รายชื่อ	รายเงิน ช.	ย.	ร.	รวมเงิน ช.	ย.	ร.
ยกยอดมาจากน่าโน้นเงิน	๒๑	๒๒	-			
เอี่ยมเจ้าจอมมารดา	๑	๒๐	-			
ใย บ้านเอี่ยมเจ้าจอมมารดา	-	๘	-			
อุบาสิกาขัน	-	๖	-			
อำแดงลิ้ม ในคลองตลาดขวัน	-	๑	-			
อำแดงเปลี่ยน ,,	-	๑	-			
อำแดงหนูในคลองบางขวาง	-	๒	-			
อำแดงไผ่	-	๑	-			
อำแดงบุศย์	-	-	๑๐			
อำแดงสุ่น	-	-	๑๖			
อำแดงคล้ำ	-	-	๘			
อำแดงกลีบ	-	-	๘			
อำแดงเล็ก	-	-	๑๖			
อำแดงสัมฤทธิ์	-	-	๘			
หนูอิน	-	-	๑๖			
หนูเกี่ยน	-	-	๑๖			
หนูคุ้ม	-	-	๘			
อุบาสิกาผกวัดกระฉนมาดูยามา	-	๑	-			
ขุนบัญญัติวรวาท	-	๑๒	-			
นายมากอำแดงสุ่น	-	๑	๘			
รวมยอดยกไปน่าโน้นเงิน	๒๒	๓๖	๕๐			

ทุนที่ได้รับใหม่

รายชื่อ	รายเงิน			รวมเงิน		
	ช.	บ.	อ.	ช.	บ.	อ.
ยกยอดมาจากน่าโน้นเงิน	๒๒	๗๖	๕๐			
นายปาล อำแดงทรัพย์ นายพ่วง อำแดงเหมือน นายจุ อำแดงย้อม						
นายชมอำแดงหรุ่น ๘ คนๆละ ๓ ๒ อัฐ	-	๔	-			
อำแดงฉิม อำแดงเสม อำแดงเนย อำแดงเฉื่อย อำแดงสุข อำแดงหุ่น						
นางชุ่ม เอี่ยม ๘ คนๆละ ๑ บาท	-	๘	-			
นายแก้ว นายวัน นายกลั่น อำแดงยิ้ม อำแดงเปี่ยม อำแดงเลี่ยม ๖ คนๆละ ๓๒ อัฐ	-	๓	-			
อำแดงเสม อำแดงชุ่ม อำแดงสวน อำแดงฉิม อำแดงนุ้ย อำแดงกลั่ม ๖ คนๆละ ๑๖ อัฐ	-	๑	๓๒			
อำแดงแสง ๒ คน อำแดงยิ้ม รวม ๓ คนๆละ ๘ อัฐ	-	-	๒๔			
ปราง ภรรยาพระยาพิเรนทรเทพ (เจริญ)	-	๔	-			
พระผดุงศุลกฤษย์ พระชำนาญราไชศวรรย์ หมื่นชำนาญฤทธิไกร ๓ คนๆละ ๑ บาท	-	๓	-			
รวมยอดยกไปน่าโน้นเงิน	๒๓	๒๐	๔๒			

ทุนที่ได้รับใหม่

รายชื่อ	รายเงิน ช.	ย.	อ.	รวมเงิน ช.	ย.	อ.
ยอดยกมาจากน่าโน้น เงิน	๒๓	๒๐	๔๒			
นายชื่น	-	๒	๑๖			
ทายกวัดเครือวัลล์ รวมกัน	-	๖	๒๔			
ลมาย ข้าหลวงในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระสุดารัตนราชประยูร	-	๒๘	-			
ร้อยโทนายจร	-	๑๐	-			
สงวน ภรรยาพระประสิทธิ์	-	๑๐	-			
ปาล บุตรสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ	-	๘	-			
เนิน บุตรสมเด็จเจ้าพระยามหาประยูรวงศ์	-	๑๒	-			
อุบาสิกามาก	-	๑	-			
พระสุวินทรามาตย์ (แก่) อุทิศแด่พระยาราชพงศานุรักษ์	-	๔๗	-			
เวยยาวัจกรจำหน่ายสิ่งของได้	-	๒๘	-			
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ทรงอุทิศแด่พระครูศรีฉฬังคสังวร (เที่ยน)	-	๒๐	-			
รวมเงิน				๒๕	๓๓	๑๘

รายพระนามเสนามาตย์ผู้เกื้อกูลด้วยสิ่งของ

จำนวนเดือนอันวาคม ร, ศ, ๑๑๓

พระนางเจ้าพระวรราชเทวี ประทานถ่าน ๘ ลูก กาเวียน ๕ กา ใยชา ๘ ลัง กะปุกหมึก ๔ กะปุก ปากกา ๒ หีบ ด้ามปากกา ๑ โหล กระดาษซองสั้น ๒ หีบ กระดาษซองยาว ๒ ห่อ กระดาษคู่ซอง ๑๔ ห่อ กระดาษฝรั่งแผ่นใหญ่ ๕ รีม ดินสอฝรั่งเหลี่ยม ๖ มัด น้ำตาลทราย ๘ หีบ เข้าสาร ๑๐ กระสอบ ปลากุเรา ๓๕ ตัว ปลาแห้ง ๙๗ ตัว ไข่เค็ม ๙๐๐ ฟอง กระเทียมดอง ๑๐ ไห

พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอาง ประทานพระไตรปิฎกพิมพ์ รบหนึ่ง มีตู้ด้วย

ในจำนวนเดือนมกราคม ร, ศ, ๑๑๓

ให้หนังสือ

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช ประทาน อรรถกถาธรรมบทพิมพ์บั้นต้น ภาคที่สาม ๙๘๐ ฉบับ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ประทานหนังสือบาฬีปาตานุกรม ที่ท่านอาจาริย์ชิลเดอส์ เล่ม ๑

เจ้าจอมพิศ ทำบุญในวันเกิดครบ ๒๕ ปี ให้หนังสือสัลเลขสูตร ๒๕ เล่ม

หลวงวิชิตชลชัย (ไชย) ให้หนังสือสังคะหะวัตถุกถาพิมพ์หลังอ่อน ๕๐๐ เล่ม

ให้พระไตรปิฎก

หลวงโกษาธิกรวิจารณ์ (อยู่) กับลำดวนภรรยาให้พระไตรปิฎกพิมพ์ ๑ ชุด

ให้สิ่งของต่างๆ

หลวงสาตราธิกรณ ฤทธิ์ (โปร่ง) ให้กระดาษชะนวน ๗ แผ่นดินสอหิน ๑๐๐ แท่ง กระดาษฝรั่งมีบันทัด ๒ ห่อครึ่ง ปากกา ๒ หีบ ด้ามปากกา ๖ ด้าม ขวดหมึกแก้ว ๓ ขวด ขวดน้ำหมึก ๓ ขวด ดินสอฝรั่งอย่างกลม ๔ โหล ดินสอฝรั่งอย่างเหลี่ยมมียางลบ ๑ โหล น้ำมัน ๒ ปี๊บ

หม่อมเจ้าพระสังวรวรประสาท ประทานกาหวายมีนวม ๓ กา ถ้วยหูจานรอง ๓ ถ้วย น้ำหมึก ๑ ขวด ใบชาหีบเล็ก ๑ หีบ สมุดฝรั่ง ๓ เล่ม ดินสอหิน ๑๒ แท่ง

พระครูวิวาโภคสังฆกิจ (วร) วัดบวรนิเวศวิหาร ให้กาถังลายคราม ๑ กา โถเล็กลายครามใส่น้ำร้อน ๑๒ โถ ตะเกียงต้มน้ำใหญ่ติดกันสองเตา ๑

พระสุขนักเรียนตรี วัดบวรนิเวศวิหาร ให้กาถังลายคราม ๑ กา

พระปลัดชื่นครูที่ ๓ ในโรงเรียนวัดพิชัยญาติ ให้นาฬิกาชุ้ม ๑ เรือน

นายแสงบ้านริมวัดใหม่บางขุมพรหม ให้น้ำมันปิโตรเลียม ๒ ปี๊บเศษ

สารบาญ

มหา วัจฉโคตต สูตร ปริจเฉทที่ ๑
น่า ๙๐๕

อธิบาย ความแห่ง มหา วัจฉโคตต
สูตร น่า ๙๙๓

ปิฏิสูตร ปริจเฉทที่ ๒ น่า ๙๙๒

จูฬมาลุงโก๊ย วาท สูตร ปริจเฉทที่๓
น่า ๙๙๙

อธิบาย ความแห่ง จูฬมาลุงโก๊ย วาท
สูตร น่า ๑๐๐๖

ปกีรณกเทศนา น่า ๑๐๑๒

กถามรรค น่า ๑๐๑๔

แจ้งความ น่า ๑๐๕๗

รายงาน น่า ๑๐๕๘

ธรรมจักษุ
เล่ม ๒ ตอนที่ ๙
จำนวนเดือน มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๙

พหุธาตุสมัย

ปริจเฉทที่ ๑ ตอนที่ ๘๖๘

มหาวัจฉโคตตสูตร ที่ ๒

มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ หน้า ๒๔๓

พระครูปริตโกศล (คำ) บาเรียนเอกวัดบวรนิเวศ แปล

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอยู่ในเชตวันวิหาร ซึ่งเป็นอารามของอนาถบิณฑิกคฤหบดี ใกล้กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น ปริพพาชกหนึ่ง เนื่องในวัจฉโคตต์ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เจรจาปราไสพอให้เกิดความคุ้นเคยกับพระผู้มีพระภาคเจ้าหน่อยหนึ่งแล้ว นั่งณที่ควรแห่งหนึ่ง จึงทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "พระโคดมทรงเห็นว่า "โลกเที่ยงอย่างนี้แหละจริง อย่างอื่นไม่จริง ดังนี้หรือ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "วัจฉ เราไม่ได้เห็นอย่างนั้น

ว. พระโคดมทรงเห็นว่า "โลกไม่เที่ยงอย่างนี้แหละจริง อย่างอื่นไม่จริงดังนี้หรือ?

พ. วัจฉ. เราไม่ได้เห็นอย่างนั้น

ว. พระโคดมทรงเห็นว่า "โลกมีที่สุด, อย่างนี้แหละจริง, อย่างอื่นไม่จริง ดังนี้หรือ?

พ. วัจฉ เราไม่ได้เห็นอย่างนั้น.

ว. พระโคดมทรงเห็นว่า "โลกไม่มีที่สุด, อย่างนี้แหละจริง อย่างอื่นไม่จริงดังนี้หรือ?

พ. วัจฉ เราไม่เห็นอย่างนั้น.

ว. พระโคดมทรงเห็นว่า "ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น อย่างนี้แหละจริง, อย่างอื่นไม่จริงดังนี้หรือ?

พ. วัจฉ เราไม่ได้เห็นอย่างนั้น.

ว. พระโคดมทรงเห็นว่า "ชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น อย่างนี้แหละจริง, อย่างอื่นไม่จริงดังนี้หรือ?

พ. วัจฉ เราไม่ได้เห็นอย่างนั้น.

ว. พระโคดมทรงเห็นว่า "สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วมีอยู่, อย่างนี้แหละจริง, อย่างอื่นไม่จริงดังนี้หรือ?

พ. วัจฉ เราไม่ได้เห็นอย่างนั้น.

ว. พระโคดมทรงเห็นว่า "สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ไม่มี อย่างนี้แหละจริง, อย่างอื่นไม่จริงดังนี้หรือ?

พ. วัจฉ เราไม่ได้เห็นอย่างนั้น.

ว. พระโคดมทรงเห็นว่า "สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว มีบ้าง ไม่มีบ้าง, อย่างนี้แหละจริง, อย่างอื่นไม่จริงดังนี้หรือ?

พ. วัจฉ เราไม่ได้เห็นอย่างนั้น.

ว. พระโคดมทรงเห็นว่า "สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว จะมีก็ใช่ จะไม่มีก็ใช่ อย่างนี้แหละจริง, อย่างอื่นไม่จริงดังนี้หรือ?

พ. วัจฉ เราไม่ได้เห็นอย่างนั้น.

ว. พระโคดม ข้าพระองค์ทูลถามว่า ดังนั้นๆ หรือ? พระองค์ตรัสว่า เราไม่ได้เห็นอย่างนั้นๆ ดังนี้. พระโคดมทรงเห็นโทษอะไรหรือ จึงไม่เข้าถึงทิฏฐิ อันผิดไปแล้วเหล่านี้ โดยประการทั้งปวงอย่างนี้

พ. วัจฉ ข้อที่เห็นว่า "โลกเที่ยง, โลกไม่เที่ยง, โลกมีที่สุด, โลกไม่มีที่สุด, ชีวิตก็อันนั้น, สรีระก็อันนั้น, ชีวิตก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น, สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วมี, สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วไม่มี, สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วมีบ้าง, ไม่มีบ้าง, สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วจะมีก็ใช่ จะไม่มีก็ใช่, ดังนี้นั้น เป็นความเห็นผิดไปแล้ว เป็นความเห็นอย่างรกเรี้ยว เป็นความเห็นอย่างกันดาร เป็นความเห็นอย่างเลื่อนหนาม เป็นความเห็นอย่างกวัดแกว่ง เป็นความเห็นอันผูกสัตว์, ย่อมเป็นไปกับด้วยทุกข์

เป็นไปกับด้วยความลำบาก เป็นไปกับด้วยความคับแค้น แล เป็นไปกับด้วยความเร่าร้อน, ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลาย, เพื่อความดับ, เพื่อความเข้าไประงับ, เพื่อความรู้ยิ่ง, เพื่อความรู้เอง, เพื่อความดับโดยไม่เหลือ, วัจฉ เราเห็นโทษอันนี้แหละ จึงไม่เข้าถึงทิฏฐิอันผิดไปแล้วเหล่านี้ โดยประการทั้งปวงอย่างนี้.

ว. สิ่งอะไร ๆ ที่พระโคดมทรงถือตามความเห็นมีบ้างหรือ?

พ. วัจฉ ความเห็นผิดไปแล้วนั้น อันพระตถาคตนำออกเสียแล้ว, พระตถาคตเห็นแล้วว่า "รูปดังนี้ ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งรูปดังนี้, ความดับแห่งรูปดังนี้, เวทนาดังนี้, ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งเวทนาดังนี้, ความดับแห่งเวทนาดังนี้, สัญญาดังนี้, ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งสัญญาดังนี้, ความดับแห่งสัญญาดังนี้, สังขารทั้งหลายดังนี้ ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งสังขารทั้งหลายดังนี้, ความดับแห่งสังขารทั้งหลายดังนี้, วิญญาณดังนี้, ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งวิญญาณดังนี้, ความดับแห่งวิญญาณดังนี้ เพราะเหตุนั้น เราจึงกล่าวว่า "พระตถาคตพ้นวิเศษไม่ถือมั่นแล้ว เพราะความสิ้น เพราะความคลาย เพราะความดับ เพราะความปล่อย เพราะความสละคืนซึ่งความถือทั้งปวง ความต้องการทั้งปวง และความอหังการถือทิฏฐิอันเป็นเหตุทำด้วยถือว่าเรา ความมมังการคือตัณหา

เป็นเหตุทำด้วยถือว่าของเรา แลมานานุสัย คือความถือตัว ที่นอนอยู่ในสันดาน.

ว. พระโคดม ก็ภิกษุผู้มีจิตต์พ้นวิเศษแล้วอย่างนี้ จะเกิดขึ้นณที่ไหน?

พ. วัจฉ คำที่พูดว่า "จะเกิดขึ้น ดังนี้ไม่สมควร

ว. พระโคดม ถ้าอย่างนั้นจะไม่เกิดขึ้นหรือ?

พ. วัจฉ คำที่พูดว่า "จะไม่เกิดขึ้น ดังนี้ไม่สมควร

ว. พระโคดม ถ้าอย่างนั้น เกิดขึ้นบ้างไม่เกิดขึ้นบ้างหรือ?

พ. วัจฉ คำที่พูดว่า เกิดขึ้นบ้างไม่เกิดขึ้นบ้างดังนี้ไม่สมควร

ว. พระโคดม ถ้าอย่างนั้นจะเกิดขึ้นก็ไม่ใช่ จะไม่เกิดขึ้นก็ไม่ใช่หรือ?

พ. วัจฉ คำที่พูดว่า จะเกิดขึ้นก็ใช่ จะไม่เกิดขึ้นก็ใช่ ดังนี้ไม่สมควร,

ว. พระโคดม ข้าพระองค์ทูลถามว่า ดังนั้นๆ หรือ?

พระองค์ตรัสว่า ไม่ควรๆ ดังนี้ พระโคดม ข้าพระองค์ได้ถึงความไม่รู้ในข้อนั้น ถึงความหลงพร้อมในข้อนั้นแล้ว, แม้ความอนุมัติถือว่าเป็นเครื่องเลื่อมใสอันใด ของข้าพระองค์ที่ได้มีแล้ว เพราะพระวาจาที่ตรัสก่อนของพระโคดม เดี๋ยวนี้ก็หายเสียแล้ว

พ. วัจฉ ควรแล้วที่ท่านจะไม่รู้ ควรแล้วที่ท่านจะหลง

เพราะว่าธรรมนี้เป็นคุณลึก เป็นคุณที่บุทคลจะเห็นได้โดยยาก เป็นคุณที่บุทคลจะรู้ได้โดยยาก เป็นคุณอันสงบระงับ เป็นคุณอันประณีต ไม่เป็นที่ลงเที่ยวแห่งวิตก เป็นคุณอันละเอียด แต่เป็นคุณควรที่บัณฑิตจะรู้ได้. ธรรมนั้นอันท่านผู้มีความเห็นอย่างอื่น มีความพอใจอย่างอื่น มีความชอบใจอย่างอื่น มีความเพียรในทางอื่น มีอาจาริย์ในสำนักอื่น, จะรู้ได้โดยยาก.

วัจฉ ถ้าอย่างนั้น เราจักกลับถามท่านในข้อนั้น ถ้าท่านเห็นอย่างไร ท่านพึงแก้ข้อนั้น ให้ชัดอย่างนั้น. วัจฉ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ถ้าว่าไฟลุกโพลงอยู่ต่อหน้าท่านๆ จะรู้ได้ไหมว่า "ไฟนี้ลุกอยู่ต่อหน้าเรา" ดังนี้.

ว. รู้ได้พระโคดม.

พ, ก็ถ้าใครๆมาถามท่านอย่างนี้ว่า "ไฟซึ่งลุกโพลงอยู่ต่อหน้าท่านนี้ อาศัยอะไรจึงลุกเล่า, ถ้าเขาถามท่านอย่างนี้ ท่านจะแก้เขาว่ากะไร?

ว. พระโคดม ถ้าเขาถามข้าพระองค์อย่างนี้ ข้าพระองค์ก็ต้องแก้เขาว่า "ไฟซึ่งลุกโพลงอยู่ต่อหน้าเรานี้, อาศัยเชื้อคือหญ้าแลไม้จึงลุกอยู่" ดังนี้.

พ. วัจฉ ถ้าไฟนั้น จักดับไปต่อหน้าท่านๆ จะรู้ได้ไหมว่า "ไฟนี้ดับไปต่อหน้าเราแล้ว" ดังนี้

ว. รู้ได้พระโคดม.

พ. ก็ถ้าใครๆ มาถามท่านว่า "ไฟที่ดับแล้วต่อหน้าท่านนี้ ไปแล้วยังทิศใดจากที่นี้ ไปยังทิศบูรพา ทิศบัศจิม ทิศอุดร หรือทิศทักษิณเล่า, ถ้าเขาถามท่านอย่างนี้ ท่านจะแก้เขาว่ากระไร?

จ. พระโคดม ข้อนี้ไม่สมควร, เพราะเชื้อนั้นสิ้นไปแล้ว แล เพราะไม่มีของอื่นเป็นเชื้อ ไฟนั้นหาเชื้อมิได้ จึงถึงความนับว่า "ดับแล้ว" ดังนี้.

พ. วัจฉ บุทคล เมื่อบัญญัติ จะบัญญัติว่า เป็นสัตว์เพราะรูป เพราะเวทนา เพราะสัญญา เพราะสังขาร เพราะวิญญาณ, เหล่าใด; รูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ, นั้นเป็นของอันพระตถาคตละได้ขาดแล้ว มีมูลรากอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดุจตาลยอดด้วน ทำไม่ให้เกิดขึ้นในภายหลังได้อีก มีความไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป เป็นธรรมดาเหมือนฉะนั้น, พระตถาคตพ้นจากความนับว่ารูป พ้นจากความนับว่าเวทนา พ้นจากความนับว่าสัญญา พ้นจากความนับว่าสังขาร พ้นจากความนับว่าวิญญาณ เป็นสภาวะอันลึก ที่ใครๆ จะประมาณมิได้ ที่ใครๆ จะหยั่งถึงได้ด้วยยาก เหมือนมหาสมุทร์ ไม่ควรจะว่าเกิดขึ้น ไม่ควรจะว่า "ไม่เกิดขึ้น ไม่ควรจะว่าเกิดขึ้นบ้าง ไม่เกิดขึ้นบ้าง ไม่ควรจะว่าจะเกิดขึ้นก็ใช่ ไม่เกิดขึ้นก็ใช่" ดังนี้.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสฉนี้แล้ว วัจฉโคตตปริพพาชก ได้กราบทูลว่า "พระโคดม เหมือนอย่างว่าต้นรังใหญ่ มีอยู่ในที่ใกล้บ้านหรือนิคม, กิ่ง, ใบ, เปลือก, สะเก็ด, แลกระพี้ทั้งหลายแห่งต้นรังใหญ่นั้นจะหลุดร่วงแลกระเทาะ เพราะความเป็นของไม่ยั่งยืน ในสมัยอื่นอีก ต้นรังใหญ่นั้น มี กิ่ง, ใบ, เปลือก, สะเก็ดแลกระพี้ไปปรากฏแล้ว ยังคงเหลืออยู่แต่แก่นอันบริสุทธิ์ ข้อนี้ฉันใด ศาสนะธรรมคำสั่งสอนของพระโคดมเจ้า มี กิ่ง, ใบ, เปลือก, สะเก็ด, แลกระพี้ไปปรากฏแล้ว ยังเหลืออยู่แต่คำที่เป็นสาระอันบริสุทธิ์ ข้อนี้ก็เหมือนฉันนั้น (ครั้นทูลดังนี้แล้ว จึงทูลสรรเสริญธรรมเทศนาแลแสดงตนเป็นอุบาสก) ว่า "ภาษิตที่พระองค์ตรัสนี้เพราะยิ่งนัก ๆ พระองค์ได้ทรงประกาศธรรมเทศนาโดยบริยายเป็นอันมากแก่ข้าพระองค์ในครั้งนี้ เปรียบเหมือนบุคคลมาหงายของที่คว่ำไว้ หรือเปิดของที่ปิดไว้ บอกหนทางให้แก่บุคคลผู้หลงทาง ตามตะเกียงไว้ในที่มืดด้วยหวังว่า "ชนที่มีจักษุทั้งหลายจักได้เห็นรูปฉนั้น พระโคดม ข้าพระองค์นี้ถึงพระพระโคดม กับทั้งพระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่ง ขอพระโคดมเจ้า จงทรงจำข้าพระองค์ไว้ว่า เป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป จนตลอดชีวิต เทอญ."

ในมหาวัจฉโคตตสูตร โดยปุจฉาเสวิสัชนา

พระครูปริตโกศล (คำ) เปรียญเอก แต่ง.

ปุจฉา ท่านอ่านมหาวัจฉโคตตสูตร เข้าใจความอย่างไรบ้าง แต่ข้าพเจ้าอ่านแล้วก็ไม่ใคร่เข้าใจความชัด เพราะความในพระสูตรนี้ลึกนัก ถ้าท่านเข้าใจแล้ว เชิญท่านอธิบายให้ข้าพเจ้าฟัง พอให้คลายความสงสัยแล้ว จะได้ไปแสดงให้คนอื่นฟังต่อๆ ไปบ้าง?

วิสัชนา เฮย! ข้าพเจ้าหนักใจนักที่ท่านจะให้ข้าพเจ้าอธิบายความในพระสูตรนี้ เพราะความในพระสูตรนี้ลึกซึ้งแลเป็นธรรมสุขุมเลอียดนัก เหลือวิสัยที่ข้าพเจ้าจะอธิบายให้ท่านเข้าใจได้โดยเลอียด ถ้าท่านประสงค์จะฟังแล้ว ข้าพเจ้าก็พอจะอธิบายให้ท่านฟังได้บ้างแต่เผินๆ ตามความเข้าใจของข้าพเจ้าเท่านั้น ท่านยังสงสัยอยู่อย่างไรเชิญถามไปเถิด

ปุ. อ้อถ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้าจะขอเล่าเรื่องตามแนวพระสูตรให้ท่านฟังก่อน, ถ้าผิดข้อไหนเชิญท่านทัก.

วิ. ได้ซิ, เชิญท่านเล่าไปดูซี.

ปุ. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ที่เชตวันวิหาร อารามของอนาถบิณฑิกเสฏฐี ที่กรุงสาวัตถี. วัจฉโคตตปริพพาชกเข้าไปเฝ้าพระผู้มี

พระภาคเจ้าแล้ว ทูลถามทิฏฐิ๑๐ ประการ คือโลกเที่ยง๑ โลกไม่เที่ยง๑ โลกมีที่สุด๑ โลกไม่มีที่สุด๑ ชีวิตก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น (คือชีวิตกับสรีระอันเดียวกัน) ๑ ชีวิตก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น (คือชีวิตต่างหากสรีระต่างหาก) ๑ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วมีอยู่๑ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วไม่มี๑ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วมีอยู่ด้วยไม่มีอยู่ด้วย๑ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วจะมีก็ใช่จะไม่มีก็ใช่๑ ทูลถามทิฏฐิ๑๐ข้อนี้ว่าพระองค์ทรงเห็นเช่นนั้นหรือ? พระองค์ก็ตรัสปฏิเสธว่าพระองค์ไม่ได้ทรงเห็นเช่นนั้น, ดังนี้ไม่ใช่หรือ?

วิ. ถูกละ

ปุ. เหตุไฉน พระองค์จึงได้ตรัสปฏิเสธว่าพระองค์มิได้ทรงเห็นเช่นนั้น แลมิได้ทรงแสดงแก่วัจฉโคตตปริพพาชกนั้น. อีกทรงนี้แหละข้าพเจ้ายังดรองไม่เห็นเลย, หรือพระองค์จะไม่ทรงทราบดอกกระมัง?

วิ. ทรงทราบซิ.

ปุ. ถ้าทรงทราบแล้ว, ทำไมพระองค์จึงไม่ทรงแสดงเล่า?

วิ. อ้าว! ท่านยังไม่เข้าใจ, ข้อนี้ท่านสำคัญผิดไป; ก็พระองค์เป็นสัพพัญญู ตรัสรู้กาลอดีตอนาคตปัจจุบันทั้งหมดแล้ว, ทำไมพระองค์จึงจะไม่ทรงทราบเล่า แต่ทิฏฐิ๑๐อย่างนี้เป็นอพยากตวัตถุ เป็นวัตถุที่พระองค์ไม่ทรงพยากรณ์เพราะว่าเรื่องราวอะไรที่เป็นอดีตล่วงแล้วก็ดี เป็นอนาคตยังไม่มาถึงก็ดี เป็นปัจจุบัน

เกิดเฉพาะหน้าในทันใดนั้นก็ดี ถ้าไม่จริงไม่แท้แลไม่ประกอบด้วยประโยชน์ หรือจริงแท้แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์แล้ว พระองค์ไม่ทรงพยากรณ์ข้อนั้นเลย, ถ้าสิ่งใดที่เป็นอดีตอนาคตปัจจุบันก็ดี ถ้าจริงแท้ประกอบด้วยประโยชน์แล้ว พระองค์รู้กาลเพื่อจะทรงพยากรณ์สิ่งนั้น พระองค์ตรัสแต่สิ่งที่จริงแท้ ตรัสแต่สิ่งที่เป็นธรรมเป็นวินัย ที่ผู้พึงอาจตรองตามเห็นจริงได้แล้ว จะได้เชื่อถือปฏิบัติตาม ได้บัลลุมรรคผลตามสมควรแก่เหตุนั้นๆ ถึงในพระวินัยมหาวิภังค์เล่ม ๑ ก็มีอยู่ว่า "อนัตถสัญหิเต เสตุฆาโฏ ตถาคตานัง" ดังนี้.

ปุ. ท่านพูดละก็ยกศัพท์ด้วย ใครจะเข้าใจว่ากระไรล่ะ?

วิ. ถ้าอยากรู้ก็ต้องแปลซิ, แปลว่า ในสิ่งที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์แล้ว พระตถาคตเจ้าทั้งหลายฆ่าตะพานเสียคือชักตะพานเสียไม่ทรงประกอบประพฤติในสิ่งนั้น ดังนี้. ในข้อนี้ก็เป็นเครื่องส่อให้เห็นได้ว่า พระองค์ไม่ทรงพยากรณ์ในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ใช่หรือ?

ปุ. อ้อถูกละ, ถ้าอย่างนั้นทิฏฐิ ๑๐ อย่างนี้ก็เห็นจะไม่ประกอบด้วยประโยชน์น่ะซิ พระองค์จึงไม่ทรงพยากรณ์?

วิ. ข้าพเจ้าจะขอถามท่านบ้าง ต่างว่าวัจฉโคตตปริพพาชกนั้นมาทูลถามทิฏฐิ ๑๐ อย่างนี้ละพระองค์ๆ ก็จะทรงแสดงว่า "โลก

เที่ยง, โลกไม่เที่ยง, โลกมีที่สุด, โลกไม่มีที่สุด หรือโลกกลม โลกแบนอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตามเถอะ ถ้าวัจฉโคตตปริพพาชกนั้น เห็นผิดจากคำที่พระองค์ทรงแสดงนั้น แลได้ยินได้ฟังคำที่เขาเล่ามาก็ผิดจากคำนั้น แล้วก็จะไม่เชื่อถือ แลไม่เห็นจริงตาม ดังนี้ท่านจะเรียกว่ามีประโยชน์ด้วยหรือ?

ปุ. ถูกละ, ถ้าผู้ฟังไม่เชื่อแล้วก็ไม่มีประโยชน์จริง, แต่พระองค์จะทรงแสดงให้เขาเชื่อจะไม่ได้เทียวหรือ?

วิ. ที่ไหนท่านละก็, แต่สังขารร่างกายที่เราเห็นกันอยู่ด้วยในตาว่าเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์ใช่ตนจริง ก็ยังไม่ใคร่เชื่อแลยากที่จะพิจารณาให้เห็นความที่เป็นจริงได้แล้ว, พระองค์จะทรงแสดงของที่ไม่เห็นด้วยในตา แลเป็นของไม่มีพยาน ให้บุทคลเชื่อแลให้เห็นจริงตามได้นี้, ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นการยากนัก, แม้ถึงผู้ฟังจะเชื่อจริง พระองค์ก็คงจะไม่ทรงแสดงเป็นแน่ เพราะทิฏฐิ ๑๐ อย่างนี้ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายคลายกิเลสเครื่องย้อมจิตต์ ไม่เป็นไปเพื่อความเข้าไปสงบระงับดับสนิทแห่งกิเลสที่กันใจไว้ให้เป็นไปต่างๆ ที่เป็นเครื่องร้อนเครื่องกระวนกระวายได้ แลไม่เป็นไปเพื่อความรู้ยิ่งเห็นจริง ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน ดับกิเลสดับทุกข์ทั้งปวงได้ เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงมิได้ทรงพยากรณ์ทิฏฐิ ๑๐ อย่างนี้

ปุ. ท่านอธิบายชอบแล้ว, ข้าพเจ้ายอมละ; ก็คำในพระสูตรต่อนั้นไปว่า "วัจฉโคตตปริพพาชกทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "สิ่งอะไร ๆ ที่พระองค์ทรงถือตามความเห็นมีบ้างหรือ? พระองค์ตรัสว่า "พระองค์ไม่ได้ทรงถือมั่นอะไร ๆ ด้วยความเห็น เพราะทรงเห็นว่า "ทรงเห็นเบญจขันธ์พร้อมทั้งความเกิดขึ้นแลความดับด้วยพระปัญญาแจ้งชัด พระองค์จึงพ้นวิเศษไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน เพราะสิ้นความถือเราถือเขา สิ้นความอยากได้สิ้นอหังการ คือทิฏฐิที่ให้ทำอะไรไปต่าง ๆ ด้วยถือว่าเราเป็นนั้นเป็นนี้ และมมังการ คือตัณหาที่ให้ทำอะไรไปต่าง ๆ ด้วยถือว่านั้นของเรานี่ของเรา และมานะคือความถือตัวว่าตัวเป็นนั้นเป็นนี่ ดังนี้. วัจฉโคตตปริพพาชกจึงทูลถามว่า "ถ้าภิกษุผู้มีจิตต์พ้นวิเศษแล้วอย่างนั้น จะไปเกิดที่ไหน? พระองค์ก็ตรัสเสียว่า "ว่าดังนั้นไม่ชอบ. วัจฉโคตตปริพพาชกทูลถามว่า "ถ้าอย่างนั้นจะไม่เกิดขึ้นหรือ? พระองค์ก็ตรัสเสียว่า "ว่าดังนั้นไม่ชอบ. วัจฉโคตตปริพพาชกทูลถามว่า "ถ้าอย่างนั้นเกิดขึ้นบ้างไม่เกิดขึ้นบ้างหรือ? พระองค์ก็ตรัสเสียว่า "ว่าดังนั้นไม่ชอบ. วัจฉโคตตปริพพาชกทูลถามว่า "ถ้าอย่างนั้นจะเกิดขึ้นก็ใช่จะไม่เกิดขึ้นก็ใช่หรือ? พระองค์ก็ตรัสเสียว่า "ว่าดังนั้นไม่ชอบ ดังนี้. ข้าพเจ้าเล่ามานี้ถูกไหม?

ว. ท่านเล่ามานี้ถูกดีทีเดียว, อ้อ! ท่านจำได้แม่นยำนี่เล่า

ปุ. ก็เหตุไฉนพระองค์จึงได้ตรัสปฏิเสธเสียหมดแล้ว กลับตรัสถามให้วัจฉโคตตปริพพาชกตอบตามความเห็นว่า "ถ้าไฟลุกอยู่ต่อหน้าท่านๆ จะรู้ได้ไหมว่า "ไฟนี้ ลุกอยู่ต่อหน้าเรา" ดังนี้. วัจฉโคตตปริพพาชกทูลว่า "รู้ได้แล้ว, ตรัสถามว่า "ถ้าใครๆ มาถามท่านว่า "ไฟซึ่งลุกอยู่ต่อหน้าท่านนั้น อาศัยอะไรจึงลุกเล่า." ถ้าเขาถามอย่างนี้ ท่านจะตอบเขาว่ากะไร? วัจฉโคตตปริพพาชกทูลว่า "ข้าพระองค์ จะตอบเขาว่า "อาศัยเชื้อคือหญ้าแลไม้" ดังนี้ แล้วตรัสถามว่า "ถ้าไฟนั้นดับไปต่อหน้าท่านๆ จะรู้ได้ไหมว่า ไฟนั้นดับไปแล้วต่อหน้าเรา" ดังนี้. วัจฉโคตตปริพพาชกทูลว่า "รู้ได้แล้ว, ตรัสถามว่า "ถ้าใครๆ มาถามท่านว่า "ไฟซึ่งดับไปแล้วต่อหน้าท่านนั้นไปที่ไหน ไปทิศบูรพา, ทิศบัศจิม, ทิศอุดร หรือทิศทักษิณเล่า, ถ้าเขาถามอย่างนี้ ท่านจะตอบเขาว่ากะไร? วัจฉโคตตปริพพาชกทูลว่า "ข้อนี้ไม่สมควร, เพราะเชื้อนั้นสิ้นไปแล้วแลเพราะไม่มีของอื่นเป็นเชื้ออีก ไฟนั้นหาเชื้อมิได้แล้วจึงนับว่า "ดับแล้ว" ดังนี้. ข้อที่พระองค์ทรงนำเอาไฟมาเปรียบเทียบให้วัจฉโคตตปริพพาชกตอบนี้อย่างไร, ข้าพเจ้ายังตรองไม่เห็นเลย, ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าฟังบ้าง.

วิ. อ๋อ! ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเปรียบเทียบด้วยไฟนั้น, เพราะว่าภิกษุผู้มีจิตต์พ้นวิเศษแล้ว จากตัณหามานะทิฏฐิเช่นนั้น; เมื่อท่านยังดำรงชีพอยู่ก็อาจสามารถจะชี้บอกว่า "ท่านอยู่ที่นั้นหรือที่นั้นได้ เหมือนไฟซึ่งลุกอยู่ต่อหน้าเราๆ ก็อาจชี้บอกว่า "ไฟนั้นลุกอยู่ที่นี้หรือที่นั้นได้ ฉันใด, ครั้นท่านสิ้นชีพทำลายขันธ์แล้ว ใครๆ ก็ไม่สามารถจะชี้บอกว่า "ท่านไปเกิดหรือไม่ไปเกิด หรือจะว่าไปเกิดในที่นั้นไม่เกิดในที่นี้ หรือว่าเกิดในที่นั้นก็ใช่, ไม่เกิดในที่นี้ก็ใช่" ดังนี้ได้ เพราะว่าท่านละขันธ์ห้า คือรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณได้ขาดแล้ว มีมูลรากอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดุจตาลยอดด้วน ทำไม่ให้เกิดขึ้นในภายหลังได้อีก มีความไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เหมือนกะไฟที่ดับแล้วสิ้นเชื้อแล้ว ใครๆ ก็ไม่สามารถจะชี้บอกว่า "ไฟนั้นดับแล้วไปอยู่ที่นี้ หรือที่นั้นได้ ฉันนั้น. ข้าพเจ้าอธิบายมานี้ท่านเข้าใจหรือยังล่ะ.

ปุ. เข้าใจละ, ก็คำต่อนั้นไปว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "พระตถาคตเป็นสภาวะอันลึกที่ใครๆ จะประมาณมิได้ ที่ใครๆ จะหยั่งถึงได้ด้วยยาก เหมือนมหาสมุทร์ (ทะเลใหญ่). ข้อนี้ข้าพเจ้ายังไม่เข้าใจชัด เชิญท่านอธิบายให้ข้าวสักหน่อยจะได้ไหม?

วิ. ได้ซิ, เพราะว่าพระตถาคตเจ้านั้น ลึกโดยพระลักษณะ

แล พระคุณที่ใคร ๆ จะนับ จะประมาณมิได้ แล จะหยั่งถึงได้ด้วยปัญญาเปนอันยาก เหมือนมหาสมุทร (ทะเลใหญ่) เปนที่ลึกมีน้ำขังอยู่เปนอันมาก ใคร ๆ อยากจะรู้ว่าน้ำในที่นั้นมีประมาณเท่าไร ก็ไม่อาจจะนับจะตวงได้ ใคร ๆ อยากจะรู้ว่าลึกเท่าไร ก็หยั่งถึงได้เปนอันยากฉนั้น. เข้าใจหรือยังล่ะ.

ปุ. อ้อ! ที นี้ข้าพเจ้าเข้าใจละ, ต่อไปว่า "วัจฉโลตตปริพพาชก ทูลสรรเสริญว่า "คาสนะธรรมคำสั่งสอนของพระองค์นั้น มีถึง, ไย, เปลือก, สะเก็ดแล กะพี้ไปปราศแล้ว ยังเหลืออยู่แต่แก่นธรรมที่เปนสาระอันบริสุทธ์ เหมือนไม้รังใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้บ้านหรือนิคม มีถึง, ไย, เปลือก, สะเก็ดแล กะพี้ไปปราศแล้ว ยังคงเหลืออยู่แต่แก่นอันบริสุทธ์ฉนั้น. ดังนี้ไม่ใช่หรือ?

วิ. ถูกละ.

ปุ. ก็คำที่ว่า "ยังเหลืออยู่แต่ธรรมที่เปนสาระอันบริสุทธ์นั้น ประสงค์ธรรมเช่นไร?

วิ. ประสงค์พระอรหัตตผลนะซิ.

ปุ. อ้อ! ถ้าอย่างนั้นเข้าใจละ, ความในพระสูตรนี้จบเท่านี้ไม่ใช่หรือ?

วิ. อ๊ะ! ยังอยู่อีกหน่อยตอกระมัง.

ปุ. ยังอยู่ว่ากระไร?

วิ. ว่า "วัรณโคตตปริพพาชกมีความรื่นเริงยินดี คำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว แสดงตัวเป็นอุบาสกถึงพระพุทธเจ้ากับทั้งพระธรรม พระสงฆ์ สามรัตนนี้เป็นที่พึ่งจนตลอดชีวิต ดังนี้อย่างไงล่ะ.

ปุ. อ้อ! ถูกละ ๆ, ข้าพเจ้าเผลอไป. ถ้าอย่างนั้นข้าพเจ้าได้ฟังท่านอธิบายความในพระสูตรนี้ ข้าพเจ้าก็มีความยินดีเหมือนกัน, ข้าพเจ้าจะขอปฏิญญาตัวกะท่านบ้าง, ขอท่านจงจำข้าพเจ้าไว้ว่าเป็นอุบาสกถึงพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ เป็นที่พึ่งตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต.

ปริจเฉทที่ ๒ ต่อน่า ๘๘๐

ปีติ สูตร

อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต น่า ๑๕๐

พระครู ปลัด อุทิจยานุสาสก์ แปลเรียน วัดพิชัยญาติการาม แปล

ครั้ง หนึ่ง พระผู้ มี พระภาค เจ้า เสด็จ อยู่ ใน พระเชตวัน วิหาร ซึ่ง เป็น อาราม ของ อนาถบิณฑิก คฤหบดี ใกล้ กรุง สาวัตถี. ลำดับ นั้น อนาถบิณฑิก คฤหบดี แวด ล้อม ด้วย อุบาสก ๕๐๐ เป็น ประมาณ เข้าไป เฝ้า พระผู้ มี พระภาค เจ้า ถวาย อภิวาท นั่ง ณ ที่ ควร ส่วน หนึ่ง แล้ว พระผู้ มี พระภาค เจ้า ตรัส สอน อนาถบิณฑิก คฤหบดี ว่า "คฤหบดี ท่าน ทั้ง หลาย มา บำรุง ภิกษุ สงฆ์ ด้วย จีวร, บิณฑบาต, เสนาสนะ, คิลานเภสัชชปริกขาร" แต่ หาก ควร ที่ ท่าน ทั้ง หลาย จะ พึง ทำ ความ ยินดี ว่า "เรา ทั้ง หลาย ได้ บำรุง ภิกษุ สงฆ์ ด้วย จีวร, บิณฑบาต, เสนาสนะ, คิลานเภสัชชปริกขาร, ด้วย เหตุ เห็น ปาน นั้น ไม่ เลย" ดังนี้; เหตุ ฉะนั้น คฤหบดี ท่าน ทั้ง หลาย ใน ธรรม วินัย นี้ พึง ศึกษา อย่าง นี้ ว่า "เรา ทั้ง หลาย พึง เข้า ถึง ปีติ เป็น ที่ สงัด ใจ สิ้น กาล อัน สม ควร อย่างไร แล้ว แหละ อยู่ คฤหบดี ท่าน

ทั้งหลาย ควรศึกษาอย่างนี้ทีเดียว.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสอย่างนี้แล้ว พระสารีบุตรผู้มีอายุ จึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า เหตุนี้น่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมีขึ้นได้ ข้อซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนอนาถบิณฑิก คฤหบดีว่า "คฤหบดี ท่านทั้งหลายมาบำรุงภิกษุสงฆ์ด้วยจีวร, บิณฑบาต, เสนาสนะ, คิลานเภสัชชปริกขาร, แต่หาสมควรที่ท่านทั้งหลายจะพึงทำความยินดีว่า "เราทั้งหลายได้บำรุงภิกษุสงฆ์ ด้วยจีวร, บิณฑบาต, เสนาสนะ, คิลานเภสัชชปริกขาร ด้วยเหตุเห็นปานนั้นไม่เลย" ดังนี้; เหตุฉะนั้น คฤหบดี ท่านทั้งหลาย ในธรรมวินัยนี้ พึงศึกษาอย่างนี้ว่า "เราทั้งหลายพึงเข้าถึงบิดิเป็นที่สงัดใจ สมาคมอันสมควรอย่างไรแล้วแลอยู่ คฤหบดี ท่านทั้งหลายควรศึกษาอย่างนี้ทีเดียว" ดังนี้ นัยแล้ว.

พระพุทธเจ้าข้า สมัยใด อริยสาวกมาเข้าถึงบิดิเป็นที่สงัดใจแล้วแหละอยู่, สมัยนั้น เหตุเป็นที่ตั้งทั้งหลาย ๕ อย่าง ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนั้น ก็เหตุ ๕ อย่างนั้น คือ ทุกข์แลโทมนัสที่ความรักใคร่เข้าคุมกำกับอยู่ด้วย ของอริยสาวกนั้น อันใด, ทุกข์แลโทมนัสที่ความรักใคร่เข้าคุมกำกับอยู่ด้วย แม้อันนั้นย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนั้น ณะสมัยนั้น ๑;

ก็สุขแลโสมนัสที่ความรักใคร่เข้าคุมกำกับอยู่ด้วย ของ

อริยสาวกนั้น อันใด, สุขแลโสมนัส ที่ความรักใคร่เข้าคุมกำกับอยู่ด้วย แม้อันนั้น ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนั้น ณะสมัยนั้น ๑;

ก็ทุกข์แลโทมนัส ที่อกุศลเข้าคุมกำกับอยู่ด้วย ของอริยสาวกนั้น อันใด, ทุกข์แลโทมนัส ที่อกุศลเข้าคุมกำกับอยู่ด้วย แม้อันนั้น ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนั้น ณะสมัยนั้น ๑;

ก็สุขแลโสมนัส ที่อกุศลเข้าคุมกำกับอยู่ด้วย ของอริยสาวกนั้น อันใด, สุขแลโสมนัส ที่อกุศลเข้าคุมกำกับอยู่ด้วย แม้อันนั้น ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนั้น ณะสมัยนั้น ๑;

ก็ทุกข์แลโทมนัส ที่อกุศลเข้าคุมกำกับอยู่ด้วย ของอริยสาวกนั้น อันใด, ทุกข์แลโทมนัส ที่อกุศลเข้าคุมกำกับอยู่ด้วย แม้อันนั้น ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนั้น ณะสมัยนั้น ๑;

พระพุทธเจ้าข้า สมัยใด อริยสาวกมาเข้าถึงปีติเป็นที่สงัดใจแล้วแหละอยู่, สมัยนั้น เหตุเป็นที่ตั้งทั้งหลาย ๕ อย่างเหล่านี้ ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนั้น ฉะนี้.

สาริบุตต์ ข้อที่ท่านว่านี้ถูกดีแล้ว ๆ, สาริบุตต์ สมัยใด อริยสาวกมาเข้าถึงปีติเป็นที่สงัดใจแล้วแหละอยู่, สมัยนั้น เหตุเป็นที่ตั้งทั้งหลาย ๕ อย่าง ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนั้น. ก็เหตุ ๕ อย่างนั้น คือ ทุกข์แลโทมนัส ที่ความรักใคร่เข้าคุมกำกับอยู่ด้วย ของอริยสาวกนั้น อันใด, ทุกข์แลโทมนัส ที่ความรัก

ใคร่เข้าคุมกำกับอยู่ด้วย แม้อันนั้น ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนั้น ณะสมัยนั้น ๑;

ก็สุขเวทนาโสมนัส ที่ความรักใคร่เข้าคุมกำกับอยู่ด้วย ของอริยสาวกนั้น อันใด, สุขเวทนาโสมนัส ที่ความรักใคร่เข้าคุมกำกับอยู่ด้วย แม้อันนั้น ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนั้น ณะสมัยนั้น ๑;

ก็ทุกข์เวทนาโทมนัส ที่อกุศลเข้าคุมกำกับอยู่ด้วย ของอริยสาวกนั้น อันใด, ทุกข์เวทนาโทมนัส ที่อกุศลเข้าคุมกำกับอยู่ด้วย แม้อันนั้น ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนั้น ณะสมัยนั้น ๑;

ก็สุขเวทนาโสมนัส ที่อกุศลเข้าคุมกำกับอยู่ด้วย ของอริยสาวกนั้น อันใด, สุขเวทนาโสมนัส ที่อกุศลเข้าคุมกำกับอยู่ด้วย แม้อันนั้น ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนั้น ณะสมัยนั้น ๑;

ก็ทุกข์เวทนาโทมนัส ที่อกุศลเข้าคุมกำกับอยู่ด้วย ของอริยสาวกนั้น อันใด ทุกข์เวทนาโทมนัส ที่อกุศลเข้าคุมกำกับอยู่ด้วย แม้อันนั้น ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนั้น ณะสมัยนั้น ๑;

สาริบุตต์ สมัยใด อริยสาวกมาเข้าถึงยิติเป็นที่สงัดใจแล้วแหละอยู่, สมัยนั้น เหตุเป็นที่ตั้งทั้งหลาย ๕ อย่างเหล่านั้น ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนั้น ฉัน.

อธิบายพุทธสมัย

ในปัญหาสูตร โดยปุจฉาและวิสัชนา

พระครูปลัดอุทัยญาณุสาสก์ บาเรียน วัดพิชัยญาติการาม แต่ง

ปุจฉา ฉันพิเคราะห์ดูเนื้อความในพระสูตร์นี้ ค่อยข้างยุ่งและย่อนัก ยังมีความสงสัยอยู่หลายแห่ง อยากจะถามท่านสักหน่อย ท่านจะอธิบายได้หรือ?

วิสัชนา ได้ซิ ยุ่งที่ไหน ย่อที่ไหน ตรงไหนสงสัย เชิญท่านถามขึ้นเถิด.

ปุ. ถ้าฉะนั้น ฉันขอบใจท่านอย่างยิ่ง เชิญท่านอธิบายเนื้อความในพระสูตร์นี้ พอเป็นเค้าความให้ข้าพเจ้าฟังก่อน.

วิ. เค้าความในพระสูตร์นี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามอนาถบิณฑิกคฤหบดีว่า "มิให้ทำความยินดีด้วยการให้จีวร, บิณฑบาต, เสนาสน, คิลานเภสัชชปริกขาร, แก่ภิกษุสงฆ์อยู่เสมอแต่ท่านั้น, ท่านเข้าใจหรือยังล่ะ

ปุ. เข้าใจอะไร ฉันไม่เคยได้ยิน ที่ว่าพระผู้มีพระภาคตรัสห้ามทานการให้ เช่นท่านว่านี้เลยทีเดียว ยิ่งมีความสงสัยหนักขึ้น เป็นอะไรอยู่น่ะ ขอให้ท่านเปลี่ยนความเห็นเสียใหม่ก่อนเถิด.

วิ. ถาม เอ๊ะ ขอถามจริง นี่เห็นจะยังไม่เข้าใจกระมัง จะให้ฉันเปลี่ยนความเห็นอย่างไร ถูกแล้วหน่ะ แต่ว่าเมื่อท่านมีความเข้าใจยังไม่พอ ฉันต้องขอถามความเข้าใจของท่านเสียก่อนว่า ในเรื่องนี้ท่านเคยได้ยินมาอย่างไร?

ปุ. ตอบ ฉันเคยได้ยินพระท่านเทศน์ ในพระสูตร์ต่างๆ ล้วนแต่อ้างว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญทานการให้ ทุกๆ พระสูตร์ อย่างนั้นไม่ใช่หรือ?

วิ. ก็อย่างนั้นน่ะซิ ใครว่ากระไรเล่า พูดถูกใครเลยจะเถียง ข้อนี้ไม่ต้องสงสัย.

ปุ. ทำไมจะไม่สงสัย ก็ท่านพูดว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้าม อนาถบิณฑิกคฤหบดีว่า "มิให้ทำความยินดี ด้วยการให้จีวร, บิณฑบาต, เสนาสน, คิลานเภสัชชปริกขาร, แก่ภิกษุสงฆ์อยู่เสมอแต่เท่านั้น" อย่างนี้ไม่ใช่หรือ.

วิ. ก็อย่างนั้นน่ะซิ ใครเขาเถียงว่ากระไร หากท่านเห็นวิปริตไปเอง ครานี้ทีท่านจะสิ้นสงสัยได้ละซิ.

ปุ. อ๊ะ ที่ไหนได้ ซ้ำกลับเพิ่มความสงสัยเข้าอีกนั่นหน่ะ คืออะไร คือฉันยกใจความที่ตรงกันข้าม คือที่สงสัย แลไม่สงสัยขึ้นถามท่านอย่างไร ท่านก็รับสมอ้างว่า "ก็อย่างนั้นน่ะซิ, ก็อย่างนั้นน่ะซิ" ดูเป็นถูกไปเสียหมด, แต่ถึงอย่างไรก็ดี

ซึ่งฉันจะตกลงความเห็น ตรงกับท่านนั้นยังไม่ได้ จำเป็นที่ฉันจะต้องขอถามให้ท่านอธิบายความในข้อนี้ให้กระจ่าง พอให้ฉันเข้าใจ ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ได้สักหน่อย

วิ. พุ่โท่ ท่านช่างไม่ใช้ความดำริอย่างเลยเทียวหนะ ฉันก็ได้พูดแล้วว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามว่า มิให้ทำความยินดีอยู่เสมอ แต่มาตรว่าทานการให้เท่านั้น เพราะอะไร เพราะว่าธรรมพิเศษส่วนเบื้องบน ซึ่งเป็นชั้นสูงดียิ่งกว่านี้ยังมีอยู่มาก หาสมควรที่ผู้ปฏิบัติจะทำความยินดีอยู่เสมอแต่เท่านี้ไม่เลย พระองค์อาศัยเหตุนี้แหละ จึงตรัสห้ามอนาถบิณฑิกคฤหบดีว่ามิให้ทำความยินดีด้วยการให้ จีวร, บิณฑบาต, เสนาสน, คิลานเภสัชชปริกขาร, แก่ภิกษุสงฆ์อยู่เสมอแต่เท่านั้นอย่างนี้ คราวนี้ท่านเห็นจะรับรองละซิ.

ปุ. เอ้อะ ถ้าอย่างนี้มาแต่เดิมแล้ว ใครเลยจะไม่รับรอง, อ้อ จริงจริง ท่านก็ได้พูดมาแต่เดิมแล้ว แต่ฉันลืมไปเอง ทีนี้จะไม่ลืมละ, เออก็ ธรรมพิเศษส่วนเบื้องบน ซึ่งเป็นชั้นสูงดียิ่งกว่านั้นนั้นอย่างไรเล่า เชิญท่านอธิบายต่อไปอีก.

วิ. ถ. ฉันจะอธิบายให้ท่านฟังก็ได้ แต่เกรงอยู่หน่อยว่าเมื่อท่านฟังจำได้ และทั้งมีความเข้าใจชัดเจนดีแล้ว จะปฏิบัติจริง หรือจะฟังเล่นแต่พอคลายความทุกข์ ซึ่งเกิดแต่ความสงสัย

เท่านั้น ข้อนี้จำเป็นที่ฉันจะต้องถามให้ท่านรับรองเสียก่อน เพราะเป็นธรรมพิเศษส่วนเบื้องบน ยากที่ชนจะทำได้ อย่างไร, ว่ากระไร.

ปุ. ต. ถ้าฉันไม่อยากพ้นจริงๆ, ไม่อยากปฏิบัติจริงๆ, ไม่อยากรู้แจ้งแทงตลอดจริงๆ, แล้ว ไหนเลยจะมาถามท่านให้เสียเวลาเปล่าทำไม.

วิ. ถ้าฉะนั้น ท่านคอยฟังเถิด โดยความในพระสูตร์นี้ว่า เมื่อพระองค์ตรัสห้ามอย่างนั้นแล้ว ต่อไปพระองค์จึงตรัสสอนในภูมิทุติยฌาน ความเพ่งที่สอง คือให้เข้าถึงปีติอันเป็นที่สงัดใจแล้วแหละอยู่.

ปุ. ช้าก่อน ข้อที่ท่านอธิบายในภูมิทุติยฌานนี้ เป็นการก้าวเกินความรู้ของฉันนัก ขอให้ท่านอธิบายโดยลำดับแห่งฌาน คือปฐมฌาน จะมีอาการทำอย่างไร เป็นต้นก่อน.

วิ. โยคาวะจรผู้จะเจริญปฐมฌาน เบื้องต้นต้องแสวงหาเสนาสนะอันเป็นที่สงัดใจได้แล้ว พึงนั่งขัดสมาธิมือขวาทับมือซ้าย ตั้งกายให้ตรงดำรงจิตต์ให้ดี ครั้นละนิวรณ์ ๕ ซึ่งเป็นธรรมเครื่องกั้นจิตต์ไว้ ไม่ให้บังเกิดคุณความดีเสียให้ได้ก่อน แล้วจึงทำการเพ่งในจิตต์ จนให้จิตต์มีอารมณ์เป็นอันเดียวได้ดีแล้ว ที่นั้นจึงเจริญองค์ ๕ เรียกว่าปฐมฌาน.

ปุ. ข้อที่ท่านอธิบายในปฐมฌานนี้ ฉันยังรับความเข้าใจ

ไม่พอ เพราะยังไม่ทราบว่านิวรณ์ ๕ อย่างนั้น คืออะไรบ้าง ท่านโปรดขยายความให้กระจ่างอีกสักนิดได้จะดีทีเดียว.

วิ. นิวรณ์ ๕ อย่างนั้น คือ กามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น, สัตว์นั้น, บุคคลนั้น, แต่ถ้าจะว่าให้สั้นก็คือ พอใจรักใคร่ใน รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ, นี่แหละอย่าง ๑, พยาบาท ความคิดปองร้ายผู้อื่น ให้ถึงความพินาศฉิบหาย อย่าง ๑, ถีนมิทธ ความคร้านกายและความง่วงเหงาหาวนอน เป็นเหตุทำให้จิตต์หดหู่ และเคลิบเคลิ้มหลงไหล อย่าง ๑, อุทธัจจกุกกุจจ ความฟุ้งสร้านรำคานใจ อย่าง ๑, วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยในที่ๆไม่ควรจะสงสัย มีสงสัยในพระพุทธเจ้า, พระธรรม, พระสงฆ์ เป็นต้นอย่าง ๑, ทั้ง ๕ นี้แต่ละอย่างๆ ล้วนเป็นธรรมเครื่องกั้นจิตต์ไว้ไม่ให้บังเกิดคุณความดีได้ อย่างนี้ท่านพอรับความเข้าใจได้หรือไม่.

ปุ. ข้อนี้ฉันรับความเข้าใจพอละ แต่ข้อที่ว่าเวทัญญงค์ ๕ เรียกว่าปฐมฌานนั้น ฉันยังมืดเป็นดีถีข้างแรมไม่รางเลย ท่านโปรดอธิบายให้คลายมืดเป็นดีถีข้างขึ้นพอเห็นรางๆได้สักหน่อยเถิด.

วิ. องค์ ๕ ซึ่งเรียกว่าปฐมฌาน ความเพ่งที่ ๑ นั้น คือ วิตกความตรึก ๑, วิจารความพิจารณา ๑, ปีติความปลื้ม

กายบ้าง ๑, สุขความสบายกายและใจ ๑, เอกัคคะตาความที่จิตต์มีอารมณ์เป็นอันเดียว ๑, อย่างนี้; โยคาพจรผู้แรกเจริญฌาน ต้องเข้าถึงฌานความเพ่งที่ ๑ อันกอบด้วยองค์ ๕ เช่นกล่าวแล้วนี้ก่อน ต่อไปจึงเพียรละองค์ที่หยาบส่วนเบื้องต้นด้วยกำลังฌานนั้นๆ เป็นลำดับไป. ในปฐมฌานด้วยอธิบายเพียงเท่านี้ ท่านพอจะเห็นรางๆ ได้บ้างกระมัง.

ปุ. อ้อ ที่เขาพูดกันว่าละองค์ ๕ เจริญองค์ ๕ นั้น คือละนิวรณ์ ๕ เจริญองค์ ๕ คือ วิตก, วิจาร, ปีติ, สุข, เอกัคคะตา, เพียงเท่านี้เรียกว่าปฐมฌานอย่างนี้เองหรือ.

วิ. เออ, อย่างนั้นซี.

ปุ. ถ้าฉะนั้น ข้อนี้ฉันพอเห็นรางๆได้บ้างละ ขอให้ท่านอธิบายในภูมิทุติยฌาน โดยความประสงค์ของพระสูตรนี้ต่อไปอีก.

วิ. เมื่อโยคาพจรมาทำในใจโดยแยบคาย โดยอุบายที่ชอบแล้วละนิวรณ์ และเจริญปฐมฌานซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งทุติยฌานได้ดีแล้วทีนั้นจึงเพียรละ วิตก, วิจาร, ซึ่งเป็นส่วนหยาบเบื้องต้น ด้วยกำลังทุติยฌาน ความเพ่งที่ ๒ เสีย จนละวิตก, วิจาร, ส่วนหยาบเบื้องต้น เหลืออยู่แต่ ปีติ, สุข, เอกัคคะตา, (คือความปลื้มความสบายและความที่จิตต์มีอารมณ์อันเดียว) ซึ่งเป็นส่วนเลอียดดีกว่า วิตก, วิจาร, ได้อย่างนี้ เรียกว่าทุติยฌาน.

ปุ. ฉันขอถามที่ตรงน้อกสักคำ ก็เมื่อโยคาพจร มาเจริญทุติยฌาน คือเข้าถึงปีติความปลื้มกายปลื้มใจ อย่างนี้แล้วจะมีประโยชน์แก่ท่านนั้นอย่างไร.

วิ. ท่านควรจะรู้จักประเภทของปีติก่อนแล้ว ภายหลังจึงค่อยรู้จักอำนาจประโยชน์ของปีติ เป็นลำดับไปจึงดี

ปุ. ข้อนี้เป็นถูกแล้ว เชิญท่านอธิบายต่อไป.

วิ. ปีติ แปลว่าธรรมชาติเครื่องยังกายและจิตต์ ให้เต็มให้อิ่มและให้ยินดี. ว่าโดยลักษณะปีติ มีอันแผ่สร้านไป และมีอันยินดี เป็นลักษณ. ว่าโดยประเภทมีถึง ๕ คือ ขุททกาปีติ ๑, ขณิกาปีติ ๑, โอกกันติกาปีติ ๑, อุเพงคาปีติ ๑, ผรณาปีติ ๑.

ปุ. ขอให้ท่านแปลความแห่งขุททกาปีติ และอธิบายลักษณะพอเป็นอุทาหรณ์ ให้ฉันฟังบ้าง.

วิ. ขุททกาปีตินั้น แปลว่าความอิ่มความปลื้ม ก็เป็นแต่ให้ขนพองสยองเกล้าเท่านั้น, อธิบายว่าเมื่อบุทคลเจริญภาวนาหรือสดับพระธรรมเทศนา เกิดปีติเป็นไปกล้า มีอันให้โลมชาติชูชัน และสยองเคียรเป็นต้น อย่างนี้ชื่อว่าขุททกาปีติ.

ปุ. เชิญท่านอธิบายในขณิกาปีติต่อไป.

วิ. ขณิกาปีตินั้น แปลว่าความอิ่มความปลื้ม เมื่อเกิดขึ้นเป็นไปกล้าแล้ว ก็เป็นแต่ให้ปรากฏขณะหนึ่งดังสายฟ้าแลบ

เท่านั้น อธิบายว่า ฉันใด ธรรมดาว่าสายฟ้าแลบนั้น เมื่อแลบออกฉวัดเฉวียนเวียนไปในประเทศอากาศแล้ว ก็มิได้ตั้งอยู่นาน ลักษณะแห่งขณิกาบัติ ก็มีอาการฉันนั้น อย่างนี้ชื่อว่าขณิกาบัติ.

ปุ. เชิญท่านอธิบายในโอกกันติกาบัติต่อไป.

วิ. โอกกันติกาบัตินั้น แปลว่าความอึมความปลื้ม เมื่อเกิดขึ้นแล้วไม่ช้าก็หายไป ดังคลื่นกระทบฝั่งเท่านั้น, อธิบายว่า ธรรมดาว่าคลื่นนั้น เมื่อเกิดขึ้นซัดกระทบฝั่งเข้าแล้วก็อันตรธานหายไปไม่ช้า ข้อนี้ฉันใด, ลักษณะแห่งโอกกันติกาบัติ ก็มีอาการฉันนั้น อย่างนี้ชื่อว่าโอกกันติกาบัติ.

ปุ. เชิญท่านอธิบายในอุเพงคาบัติต่อไป.

วิ. อุเพงคาบัตินั้น แปลว่าความอึมความปลื้ม เมื่อเกิดขึ้นเป็นไปกล้าหาญแล้ว ก็สามารถจะยังสรีระกายให้ไหว หรือให้ลอยไปในอากาศวิถีได้, อธิบายว่า เหมือนนางกุมารีผู้หนึ่ง เมื่อได้เห็นมหาชนทำสักการบูชาที่ลานพระเจดีย์ทุกๆ วัน มีจิตต์เลื่อมใสกอบไปด้วยปรีดาและปราโมทย์ ฉันใดนั้น อุเพงคาบัติก็เกิดขึ้นเป็นไปกล้า ยังสรีระกายาของนางกุมารีให้ลอยไปในนภดลวิถี ถึงลานพระเจดีย์ ยกอัญชลีกระทำสักการบูชาโดยประสงค์แห่งตนได้ ข้อนี้ฉันใด, ลักษณะแห่งอุเพงคาบัติ ก็มีอุปไมยฉันนั้น อย่างนี้ชื่อว่าอุเพงคาบัติ.

ปุ. เชิญท่านอธิบายในผรณาปีติต่อไป.

วิ. ผรณาปีตินั้น แปลว่าความอิ่มความปลื้ม เมื่อเกิดขึ้นเป็นไปกล้าหาญแล้ว ก็ให้กายเย็นไปทั่วสรรพางค์แผ่สร้านตลอดถึงจิตต์ แม้จิตต์ก็เย็น แล้วทำให้กายและจิตต์อิ่มไปได้ บางทีมิได้บริโภคโภชนาหารถึง ๗ วัน ก็อาจอิ่มอยู่ได้ ด้วยอำนาจปีติเหมือนอาภัสรพรหมมีปีติเป็นอาหาร มิได้บริโภคทิพยสุทธาหารเลยเป็นนิตย์ ดำรงชีวิตอยู่ได้จนสมควรแก่กาล เหตุทั้งนี้ก็ด้วยกำลังปีติ จึงดำรงอยู่ได้ ข้อนี้ฉันใด, ลักษณะแห่งผรณาปีติก็มีอาการฉันนั้น.

ปุ. ข้อนี้ฉันพอใจละ ความนี้เห็นท่านพอจะอธิบายอำนาจประโยชน์ของปีติที่ฉันถามค้างไว้ก่อนนั้นให้ฉันฟังได้ละซิ.

วิ. เมื่อใด โยคาพจรมาเจริญทุติยฌาน คือเข้าถึงปีติความปลื้มใจอย่างนี้แล้ว, เมื่อนั้น เหตุทั้งหลาย ๕ อย่าง คือทุกข์และโทมนัสที่ความรักใคร่เข้าคุมกำกับอยู่ด้วย ๑, สุขและโสมนัสที่ความรักใคร่เข้าคุมกำกับอยู่ด้วย ๑, ทุกข์และโทมนัสที่อกุศลเข้าคุมกำกับอยู่ด้วย ๑, สุขและโสมนัสที่อกุศลเข้าคุมกำกับอยู่ด้วย ๑, ทุกข์และโทมนัสที่กุศลเข้าคุมกำกับอยู่ด้วย ๑, เหล่านี้ย่อมไม่มีแก่โยคาพจรผู้เข้าถึงปีติเช่นกล่าวแล้วนั้นเลยทีเดียว; อธิบายว่าธรรมดาปีติย่อมมีเป็น ๒ อย่าง คือปีติที่ประกอบด้วยวิตกและวิจารอย่าง ๑, ปีติที่มิได้ประกอบด้วยวิตกและวิจารอย่าง ๑, แต่ปีติใน

ที่นั้นหากอบด้วยวิตกและวิจารนั้นไม่ เป็นปีติปราศจากวิตกและวิจารทั้ง ๒ อย่างฉะนี้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นประโยชน์คุณแก่ผู้ปฏิบัติมากยิ่งนัก.

ปุ. ท่านอธิบายในอานิสงส์ของปีติโดยประการอย่างนี้ เป็นที่พอใจแห่งฉันยิ่งนักทีเดียว, แต่ขอถามอีกหน่อยว่าสิ้นเชิงแต่เท่านี้ หรือยังจะอธิบายต่อไปอีกได้อย่างไร ก็เชิญท่านอธิบายต่อไปเถิด.

วิ. เมื่อความพึงที่ท่านปรารถนายังมีอยู่ ความอธิบายที่ฉันพอใจก็คงยังมีเหมือนกัน เพราะฉะนั้นจำเป็นที่ฉันจะต้องอธิบายให้ท่านฟังต่อไปว่า อีกอย่างหนึ่งแปลว่าความปลื้มกายปลื้มใจเป็นองค์เครื่องตรัสรู้พร้อม คือเป็นไปเพื่อจะให้ตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง, เป็นไปเพื่อจะให้ตรัสรู้มิได้วิปริต (คือตรัสรู้ชอบ) เป็นไปเพื่อจะให้สำเร็จพระนฤพาน, และเป็นไปเพื่อจะให้ดับสรวมกิเลสาสวะทุกข์โดยไม่เหลือได้.

ปุ. ข้อนี้จะเกินไปกระมังท่าน ฉันเข้าใจว่าปีติยังเป็นภูมิโลกีย์อยู่ หาใช่ภูมิโลกุตตรไม่ เพราะอะไร เพราะว่าในตติยฌานเห็นยังจัดเป็นส่วนหยาบ ต้องละปีติเสีย คงอยู่แต่สุขกับเอกัคคตา อย่างนี้ไม่ใช่หรือ, ก็นี่เหตุใดท่านจึงกล่าวว่าปีติเป็นไปเพื่อความตรัสรู้เป็นต้นเล่า.

วิ. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่านเข้าใจผิด ควรจะเข้าใจเสียใหม่อย่างนี้ว่า ปีติทั้ง ๕ อย่างนั้น แม้จะเป็นโลกิยก็จริง แต่เป็นต้นทางของโลกุตตร คืออะไร คือว่าธรรมพิเศษส่วนเบื้องบน ถ้าไม่อาศัยปีติเกิดก่อนแล้วจะเกิดได้แต่ที่ไหน ข้อนี้ฉันใด, พระอรหันต์ทั้งหลายท่านก็ต้องอาศัยโลกิยธรรม เป็นตะพาน สำหรับดำเนินไปสู่โลกุตตรธรรมก่อนเหมือนฉันนั้น; อนึ่งถ้าปีติไม่เกิดขึ้นแล้ว วิปัสสนาจิตต์ก็ไม่เกิดขึ้นได้ หรือปีติเกิดขึ้นแต่ข่มหาลงไม่ วิปัสสนาจิตต์ก็ไม่เกิดขึ้นได้เหมือนกัน ต่อเมื่อใดมาอาศัยพิจารณาเห็นว่าปีตินี้เป็นเครื่องทำวิปัสสนาให้เสร้าหมอง แล้วจึงข่มปีติลงได้ ในลำดับนั้นวิปัสสนาจิตต์จึงเกิดขึ้น ครั้นเกิดขึ้นแล้วก็ปรารภถึงพระไตรลักษณ์ทั้ง ๓ ประการ คือพิจารณาปัญจขันธ์ว่า รูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ, ล้วนเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์แลเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตนอย่างนี้ อยู่เสมอเป็นนิตย์ ที่นั้นจิตต์ก็หน่วงพระนฤพานเป็นอารมณ์ ล่วงโลกิยภูมิเสียได้ หยั่งลงสู่โลกุตตรภูมิ อริยมัคค์ก็เกิดขึ้นในลำดับนั้น ที่นั้นจึงใช้กิจปัญญาพิจารณากำหนดทุกข์ สะสมุทัยเหตุให้ทุกข์เกิดเสีย ทำให้แจ้งซึ่งนิโรธความดับทุกข์ เจริญมัคคสัจจ์ข้อปฏิบัติ เพื่อให้ถึงความดับทุกข์ ก็ได้สำเร็จอริยมัคค์อริยผล เป็นลำดับๆ ไป อย่างนี้ท่านพอจะตกลงความเห็นด้วย

ได้หรือไม่.

ปุ. ข้อที่ท่านอธิบายในอานิสงส์ของบิณฑบาตนี้ ฉันตกลงความเห็นและพอใจด้วยอย่างยิ่ง ก็ต่อไปท่านยังจะอธิบายอีกหรือจะพอแต่เท่านี้ ถ้าพอแล้วฉันจะลาท่านไปทำสมณะธรรมตามที่ได้ปฏิญญาไว้แต่เดิมลองดู.

วิ. การปุจฉาและวิสัชนาในวันนี้เห็นจะนับว่าพอได้เชิญท่านกลับไปทำสมณะธรรมให้สำเร็จประโยชน์โดยประสงค์ของท่านเถิด.

ปริเฉทที่ ๓ ต่อน่า ๘๙๔

รูปมาพุโกยวาทสูตร

มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ น่า ๑๔๘

พระเทพกวี วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ แปล.

สมัยครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จประทับอยู่ ณ เชตวันวิหาร อารามแห่งเศรษฐีอนาถบิณฑิกใกล้กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ผู้มีอายุชื่อมาฬุงกยบุตรไปในที่สงัดแล้วเร้นอยู่ เกิดความปริวิตกว่า "ทิฏฐิ ๑๐ อย่างเหล่าใด พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ยกเสีย ห้ามเสีย ซึ่งพระองค์ไม่ทรงพยากรณ์ทิฏฐิเหล่านั้น เราไม่ชอบใจ ไม่ควรแก่เรา เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ทูลถามเนื้อความนั้น ถ้าพระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์แก้ทิฏฐิทั้ง ๑๐ นี้ไซร้ เราจักประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของพระองค์ต่อไป ถ้าพระองค์ไม่ทรงพยากรณ์ทิฏฐิ ๑๐ แก่เราไซร้ เราจักลาสิกขาบทเพื่อความเป็นคฤหัสถ์ ดังนี้ ครั้นเกิดความปริวิตกอย่างนี้แล้ว ณ สมัยเวลาเย็น มาฬุงกยบุตร

นั้น ออกจากที่เร้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคม แล้วนั่ง ณที่สมควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว จึงกราบทูลความปริวิตกนั้น ณะสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า โลกเที่ยงไซร้ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงพยากรณ์ว่าโลกเที่ยงเถิด ถ้าพระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า โลกไม่เที่ยงไซร้ จงทรงพยากรณ์ว่า โลกไม่เที่ยงเถิด ถ้าพระองค์ไม่ทรงทราบ ไม่ทรงเห็นว่า โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยงลงเป็นแน่ได้แล้ว ขอพระองค์จงบอกเสียว่า เราไม่รู้ไม่เห็นเป็นความตรงดังนี้ ถ้าพระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า โลกมีที่สุดไซร้ ขอพระองค์ทรงพยากรณ์ว่า โลกมีที่สุด ถ้าพระองค์ทรงทราบว่า โลกมีที่สุดหามิได้ ขอพระองค์จงทรงพยากรณ์ว่า โลกมีที่สุดหามิได้เถิด ถ้าพระองค์ไม่ทรงทราบ ไม่ทรงเห็นว่า โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุดไซร้ ขอพระองค์จงบอกเสียว่า เราไม่รู้ไม่เห็นเป็นความตรงดังนี้ ถ้าพระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า ชีวิตอันนั้น สรีระอันนั้น, พระองค์จงพยากรณ์ว่า ชีวิตอันนั้น สรีระอันนั้น แก่ข้าพระองค์ ถ้าพระองค์ทรงทราบว่า ชีวิตอันอื่น สรีระอันอื่น ขอพระองค์จงพยากรณ์ว่า ชีวิตอันอื่น สรีระอันอื่น ดังนี้ แก่ข้าพระองค์ ถ้าพระองค์ไม่ทรงทราบ ไม่เห็นว่า ชีวิตอันนั้น สรีระอันนั้น หรือชีวิตอันอื่น สรีระอันอื่นแล้ว พระองค์

จงทรงบอกเสียว่า เราไม่รู้ไม่เห็นเป็นความตรง ดังนี้ ถ้าพระผู้มีพระภาคทรงทรายว่า สัตว์มีอยู่เบื้องหน้าแต่ตายไป ขอพระองค์จงทรงพยากรณ์ว่า สัตว์มีอยู่เบื้องหน้าแต่ตายไป ดังนี้ ถ้าพระองค์ทรงทรายว่า สัตว์ไม่มีอยู่เบื้องหน้าแต่ตายไป ขอพระองค์จงทรงพยากรณ์ว่า สัตว์ไม่มีอยู่เบื้องหน้าแต่ตายไป ดังนี้ ถ้าพระองค์ไม่ทรงทรายไม่เห็นว่า สัตว์มีอยู่เบื้องหน้าแต่ตายไป หรือสัตว์ไม่มีอยู่เบื้องหน้าแต่ตายไปแล้ว พระองค์จงทรงบอกเสียว่า เราไม่รู้ไม่เห็นเป็นความตรง ดังนี้ ถ้าพระองค์ทรงทรายว่า สัตว์มีอยู่ก็ดี ไม่มีอยู่ก็ดี เบื้องหน้าแต่ตายไป ขอพระองค์จงพยากรณ์ว่า สัตว์มีอยู่ก็ดี ไม่มีอยู่ก็ดี เบื้องหน้าแต่ตายไป ดังนี้ ถ้าพระองค์ทรงทรายว่า สัตว์จะมีอยู่ก็หาไม่ จะไม่มีอยู่ก็หาไม่ เบื้องหน้าแต่ตายไป ดังนี้ ขอพระองค์จงพยากรณ์ว่า สัตว์จะมีอยู่ก็หาไม่ จะไม่มีอยู่ก็หาไม่ เบื้องหน้าแต่ตายไป ดังนี้ ถ้าพระองค์ไม่ทรงทรายไม่ทรงเห็นว่า สัตว์มีอยู่ก็ดี ไม่มีอยู่ก็ดี เบื้องหน้าแต่ตายไป หรือสัตว์จะมีอยู่ก็หาไม่ จะไม่มีอยู่ก็หาไม่ เบื้องหน้าแต่ตายไปแล้ว จงทรงบอกเสียว่า เราไม่รู้ไม่เห็นเป็นความตรงเถิด ดังนี้ เมื่อมาฬุงกยะบุตรกราบทูลเนื้อความในทิฏฐิทั้ง ๑๐ ประการดังนี้แล้ว ส่วนสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนมาฬุงกยะบุตร พระตถาคตได้พูด

ไว้กะท่าน หรือว่า ท่านจงมาประพฤติพรหมจรรย ในสำนักของพระตถาคต พระตถาคตจักพยากรณ์แก้ทิฏฐิ ๑๐ ประการนั้นแก่ท่าน ดังนี้ มาฟิงกยะบุตรกราบทูลว่า ซึ่งพระองค์จะได้ตรัสไว้แก่ข้าพระองค์อย่างนั้นหามิได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า หรือตัวท่านได้พูดไว้กะพระตถาคตอย่างนี้ว่า ข้าพระองค์จักประพฤติพรหมจรรยในสำนักของพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคจักพยากรณ์ทิฏฐิ ๑๐ นั้นแก่ข้าพระองค์ มาฟิงกยะบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์จะได้ตรัสไว้อย่างนั้นหามิได้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสต่อไปว่า มาฟิงกยะบุตรได้ยินว่า พระตถาคตมิได้พูดไว้กะท่านว่า ท่านจงมาประพฤติพรหมจรรยในสำนักเรา เราจักพยากรณ์แก้ทิฏฐิ ๑๐ ประการนั้นแก่ท่าน อีกประการหนึ่ง ได้ยินว่าตัวท่านมิได้พูดไว้กะเราว่า ข้าพระองค์จักประพฤติพรหมจรรย ในสำนักของพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคจักพยากรณ์ทิฏฐิ ๑๐ ประการนั้นดังนี้แก่เราเลย ดูก่อนโมฆบุรุส เมื่อความเป็นเช่นนี้ ใครเป็นอะไร มากล่าวเตือนกะใคร ถึงบุทคลผู้ใด พึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคจักไม่ทรงพยากรณ์ทิฏฐิ ๑๐ นั้นแก่เราเพียงใด เราจักไม่ประพฤติพรหมจรรยเพียงนั้น ดังนี้ พระตถาคตเจ้าไม่พึงพยากรณ์ทิฏฐิ ๑๐ ประการนั้น แก่บุทคลนั้น บุทคลนั้นจะพึงทำกาลกิริยาไป

เปรียบเหมือน บุรุษ ผู้หนึ่ง ต้อง ศรอัน กำสาป ด้วย ยาพิษ ซึ่ง ผู้ยิง ท่านไว้ หนา นักแล้ว จึง อมาตย์ ญาติ สาโลหิต ของ บุรุษ นั้น พึง ไป หา แพทย์ ผู้ ชำนาญ ใน การ ผ่า นำ ลูก ศร นั้น ออก หวัง จะให้ รักษา บุรุษ ผู้ นั้น บุรุษ ผู้ ต้อง ศร จะ กล่าว ฉะนี้ ว่า เรา ยังไม่ รู้ แน่ ชัด ว่า ใคร ผู้ ใด ยิง ผู้ ยิง นั้น เป็น ชาติ อะไร เป็น กษัตริย์ หรือ พราหมณ์ หรือ พ่อค้า หรือ พ่อ ครัว เป็น ประการ ใด อนึ่ง ผู้ยิง นั้น เป็น ชาติ อะไร สูง ต่ำ ดำ ขาว หรือ ปาน กลาง อยู่ บ้าน นิคม ไหน เมื่อ จะ ยิง นั้น ยิง ด้วย ธนู อะไร ธนู นั้น ทำ ด้วย เหล็ก หรือ ไม้ แก่น สาย นั้น ทำ ด้วย อะไร ปอ หรือ บ้าน หรือ ไหม หรือ ไม้ไผ่ ลูก ศร นั้น ทำ ด้วย ไม้ หรือ เหล็ก เรา ยังไม่ รู้ แน่ ชัด ก่อน ยังไม่ ให้ แพทย์ ผ่า นำ ลูก ศร ก่อน เมื่อ บุรุษ นั้น จะ มา รำพรรณ์ กล่าว เพื่อ จะ รู้ ฉะนี้ เหตุ อันไม่ เป็น อุปการ แก่ การ นำ ลูก ศร นั้น ก็ คง ไม่ รู้ เหตุ ทั้งปวง นั้น ได้ แพทย์ มี กิจ ที่ จะ รักษา ให้ หาย นั้น ผ่าย เดียว ที่ ไหน เลย จะ ลบ ความ ตาม ประสงค์ มา บอก ให้ บุรุษ ผู้ นั้น รู้ ความ ได้ บุรุษ นั้น จะ พึง ทำ กาล กิริยา ไป เนื้อความ นี้ ฉันใด ดูก่อน มาฬุ ยะบุตร บุทคล พึง กล่าว ว่า พระ ผู้ มี พระภาค จัก ไม่ พยากรณ์ ทิฏฐิ นั้น แก่ ข้า พระองค์ เพียงใด ข้า พระองค์ จัก ไม่ ประพฤติ พรหมจรรย์ ใน สำนัก ของ พระ ผู้ มี พระภาค เพียง นั้น ต่อ พระองค์ ทรง พยากรณ์ ทิฏฐิ ทั้ง ๑๐ นั้น แล้ว ข้า พระองค์ จึง จะ ประพฤติ

พรหมจรรย์ ในสำนักพระผู้มีพระภาค ดังนี้ ดูก่อน มาฬุงกยะบุตร วัตถุคือทิฏฐิ ๑๐ ประการนั้น พระตถาคตเจ้าไม่พยากรณ์ บุคคลนั้นจะพึงทำกาลกิริยาไปเสีย พระตถาคตไม่พึงพยากรณ์ เหมือนอย่างนั้น มาฬุงกยะบุตร ครั้นเมื่อทิฏฐิความเห็นแน่ชัดลงว่า โลกเที่ยงเป็นต้น ความอยู่ประพฤติพรหมจรรย์จักได้มีแล้วหรือ มาฬุงกยะบุตรกราบทูลว่า ความเห็นอย่างนั้นหามิได้ พระองค์จึงตรัสต่อไปว่า " เมื่อเห็นลงในทิฏฐิ ๑๐ นี้แล้ว ความเกิดแก่ตายคงมีอยู่ ความโศกร่ำไรเจ็บกายไม่สบายจิตต์ ความคับแค้นทั้งหลายคงมีอยู่ พระตถาคตบัญญัติแต่งตั้งสั่งสอนความกำจัดชาติชราพยาธิมรณโสกปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาส เหล่าใด เมื่อรู้เห็นลงจริงในทิฏฐิทั้ง ๑๐ นั้น โศกร่ำไรความไม่สบายกายไม่สบายใจความคับแค้นเหล่านั้น ก็มีอยู่นั่นแล ความเกิดแก่ตายเป็นต้นก็คงมีอยู่หาสิ้นสุดไปไม่ พระตถาคตบัญญัติแต่งตั้งสั่งสอนนั้น เพื่อจะให้ชาติชราพยาธิมรณะ และโศกร่ำไรเจ็บกายไม่สบายใจ ความคับแค้นเหล่านั้น พินาศฉิบหายไปเสียได้ในปัจจุบันภพที่เห็นประจักษ์นี้ นี่แลเมื่อความเห็นลงในทิฏฐิทั้ง ๑๐ นั้น จะมีอยู่ก็ไม่เป็นอุปการเครื่องระงับความเกิดแก่ตายเป็นต้นเหล่านั้นได้ แต่ความเกิดแก่ตายเป็นต้นเหล่านี้ก็คงจะมีอยู่ หาน้อยเบาบางเสื่อมสิ้นไปไม่ เพราะเหตุนั้น เหล่าพุทธสาวกของจำทรงวัตถุที่เรา

ไม่พยากรณ์กล่าวแก้นั้นไว้ โดยความที่เราไม่พยากรณ์ อนึ่ง จงจำทรงความที่เราพยากรณ์กล่าวแก้นั้นไว้ โดยความที่เราพยากรณ์นั้นเถิด ข้อไรเล่าที่พระตถาคตไม่พยากรณ์กล่าวแก้ คือ โลกเที่ยง ข้อ ๑ โลกไม่เที่ยง ข้อ ๑ โลกมีที่สุด ข้อ ๑ โลกไม่มีที่สุด ข้อ ๑ ชีวิตอันนั้น สรีระอันนั้น ข้อ ๑ ชีวิตอันอื่น สรีระอันอื่น ข้อ ๑ สัตว์มีอยู่เบื้องหน้าแต่ตายไป ข้อ ๑ สัตว์ไม่มีอยู่เบื้องหน้าแต่ตายไป ข้อ ๑ สัตว์มีอยู่ก็ดี ไม่มีอยู่ก็ดี เบื้องหน้าแต่ตายไป ข้อ ๑ สัตว์จะมีอยู่ก็หาไม่ จะไม่มีอยู่ก็หาไม่ เบื้องหน้าแต่ตายไป ข้อ ๑ ทิฏฐิทั้ง ๑๐ ประการนี้ พระตถาคตเจ้าไม่พึงพยากรณ์ เหตุไรเล่าพระองค์จึงไม่พยากรณ์ เพราะว่าทิฏฐิที่กล่าวมานี้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย ไม่เป็นไปเพื่อคลายความกำหนัดยินดีเสียจากสันดาน ไม่เป็นไปเพื่อจะกันกิเลสเสียได้ ไม่เป็นไปเพื่อจะดับโดยไม่เหลือ ไม่เป็นไปเพื่อจะตรัสรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน เพราะเหตุนั้น พระตถาคตเจ้าจึงไม่ทรงพยากรณ์ทิฏฐินั้น ดูก่อนมาฬุงกยะบุตร วัตถุอะไรที่พระตถาคตเจ้าพยากรณ์ คืออริยสัจจ์ของจริงอย่างประเสริฐสี่อย่าง พระตถาคตพยากรณ์ว่า อันนี้ทุกข์อันสัตว์ทนยาก ข้อ ๑ อันนี้ตัณหาเป็นเหตุเกิดขึ้นพร้อมแห่งทุกข์ ข้อ ๑ อันนี้ธรรมเป็นที่ดับแห่งทุกข์โดยไม่เหลือ ข้อ ๑ อันนี้ปฏิบัติทำสัตว์

ให้ถึงธรรมเป็นที่ดับทุกข์ ข้อ ๑ อริยะสัจจ์ของจริงอย่างประเสริฐ สี่อย่างนี้ พระตถาคตพยากรณ์กล่าวแก้ เหตุไรเล่า พระองค์จึงได้ทรงพยากรณ์ เพราะว่าอริยะสัจสี่นี้ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เป็นไปเพื่อความปราศจากย้อม และเป็นไปเพื่อความดับโดยไม่เหลือ แลเป็นไปเพื่อความเข้าไประงับกิเลส แลเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง แลเป็นไปเพื่อความตรัสรู้พร้อม แลเป็นไปเพื่อนิพพาน อริยะสัจจ์สี่นี้นั้น พระตถาคตได้ทรงพยากรณ์ ดูก่อนมาฬุงกยะบุตร เพราะเหตุนั้นท่านทั้งหลาย จงทรงจำข้อที่เราไม่พยากรณ์ไว้ โดยความเป็นวัตถุที่เราไม่พยากรณ์ แลจงทรงจำวัตถุที่เราได้พยากรณ์ไว้ โดยความเป็นวัตถุที่เราได้พยากรณ์ไว้เถิด

ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสธรรมเทศนาจบแล้ว มาฬุงกยะภิกษุนั้น ก็มีจิตต์ชื่นชมยินดีภาษิตของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยประการฉะนี้

ในอุปมาปุโรหิตวาทสูตร โดยปุจฉาและวิสัชนา

พระเทพกวี วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ แต่ง

ปุ. ฉันว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาฝ่ายกถาสูตร์ ความสังเขปว่าภิกษุมาฝ่ายกบุตร์ เกิดความปริวิตกในทิฏฐิ ๑๐ ซึ่งเป็นอพยากตะปัญหา พระบรมศาสดาไม่ทรงพยากรณ์ยกเสีย ห้ามเสีย ผู้มีอายุก็รู้ว่า "เป็นปัญหาที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว เหตุไฉนผู้มีอายุจึงอยากจะรู้ อยากจะเห็นในเรื่องนี้เล่า

วิ. เพราะมาฝ่ายกบุตร์เข้าใจว่า พระบรมศาสดาของเราท่านรู้ความในทิฏฐิ ๑๐ ประการนี้แท้ พระองค์คงจะอธิบายความได้โดยเฉียด ประสงค์จะได้ความวินิจฉัยจากพระองค์ จึงกราบทูลถามโดยคำเด็ดขาดว่า พระบรมศาสดาไม่ทรงพยากรณ์ทิฏฐิ ๑๐ นั้น แก่ข้าพระองค์ให้ทราบแน่ชัดแล้ว ข้าพระองค์จักไม่ประพฤติพรหมจรรย์ ในสำนักของพระองค์ต่อไป จักลาสิกขาสึกเสีย

ปุ. พระผู้เป็นเจ้ากราบทูลถึงเพียงนี้ เหตุไฉนพระบรมศาสดาจึงไม่ทรงพยากรณ์เล่า

วิ. เพราะพระองค์ไม่ทรงพยากรณ์กล่าวแก้ทิฏฐิ ๑๐ ประการแก่ผู้เป็นเจ้ามาฟังกยบุตร์นั้น ก็เพราะเป็นอพยากตะปัญหา ไม่ควรที่จะพยากรณ์ ถึงจะวินิจฉัยเนื้อความในทิฏฐิ ๑๐ นั้นให้ผู้เป็นเจ้าเข้าใจได้เนื้อความโดยเลอียด ก็ไม่เป็นประโยชน์อไรแก่การประพฤติพรหมจรรย์ แลไม่เป็นอุบายสุนทรมรรคที่จะทำสัตว์ให้ล่วงพ้นจากความเกิดแก่เจ็บตาย ความเสร้าโศกร่ำไร ความเจ็บกายไม่สบายจิตร์ ความคับแค้นทั้งหลายให้หมดสิ้นไปได้ ธรรมดาพระสกาลสเจ้าทรงประพฤติในกิจอันประกอบด้วยประโยชน์อย่างเดียว ไม่ทรงประพฤติในกิจที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์นั้นเลย จะทรงบัญญัติแต่งตั้งสิกขาบทแลประทานโอวาทสั่งสอนเหล่าพุทธสาวก ก็ล้วนแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ชาติ์นี้แลประโยชน์ชาติ์น่า เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อสบายคลายความกำหนัดยินดี เพื่อความวงัยกิเลสเครื่องร้อยกระวนกระวายจากสันดานสัตว์ แลเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่งรู้พร้อมเป็นไปเพื่อนิพพาน คับเพลิงกิเลสแลเพลิงทุกข์ให้หมดสิ้นไปโดยส่วนเดียว เหตุฉนั้นแลพระองค์จึงไม่ทรงพยากรณ์ทิฏฐิ ๑๐ ประการนั้นแก่ผู้เป็นเจ้ามาฟังกยบุตร์

บุ. ปัญหาอะไรเล่าที่พระบรมศาสดาเจ้าทรงพยากรณ์

วิ. อริยสัจจ์สี่อย่าง เป็นปัญหาที่พระบรมศาสดาทรงพยากรณ์

ปู. ท่านได้ยกอริยสัจจ์สี่ขึ้นว่า เป็นบัญหาอันพระบรมศาสดาทรงพยากรณ์ ข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นอันมาก อยากจะรู้ความอธิบายในบทว่าอริยสัจจ์สี่ โดยภาษาสยามเข้าใจความง่ายๆ

วิ. ครั้นจะอธิบายโดยภาษาสยาม ให้ได้ความง่ายๆ ก็เป็นการยากที่สุด ด้วยยังไม่เหมือนพระอัสสชิเถระ แต่ท่านถามแล้วก็จำเป็นจะต้องวิสัชนา แลจะเจือไปด้วยภาษามคธบ้างตามความเลือยนั้นๆ ที่มาในบาฬีเวยยากรณ์ว่า ทุกขัง อริยสัจจัง อริยสัจจ์คือทุกข์ อริยสัจจ์คือเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้นพร้อม อริยสัจจ์คือธรรมเป็นที่ดับทุกข์ อริยสัจจ์คือปฏิปทาไปยังที่ดับทุกข์ดังนี้ ก็เนื่องความในอริยสัจจะคัดท่านี้ พระไปรณาจารย์เจ้าท่านพรรณาไว้โดยบทวิเคราะห์ว่า สัจจานิ ทั้งหลายเป็นที่แทงตลอดของพระอริยะทั้งหลาย เพราะกระนั้น อริยสัจจ์ทั้งหลายจึงเป็นที่ตรัสรู้ของพระอริย อธิบายว่าพระอริยทั้งหลาย คือพุทโธ ๑ ปัจเจกพุทโธ ๑ อนุพุทโธ ๑ อรหันตสัมมาสัมพุทโธ เป็นพุทโธ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นปัจเจกพุทโธ พระอริยบุคคลซึ่งได้บัญญาตรัสรู้อริยสัจจ์สี่นั้นตามพระพุทธเจ้าเป็นสมณะสี่เหล่า คือพระโสดาบัน ๑ พระสกทาคามี ๑ พระอนาคามี ๑ พระอรหันต์ ๑ เป็นอนุพุทโธ ผู้ตรัสรู้ตามแล้ว ท่านทั้งหลายเหล่านี้ผู้ไปจากฆ่าศึกได้แน่ เปลื้องปลดให้พ้นจากฆ่าศึกคือกิเลสได้ ท่านผู้มีสันดานบริสุทธิ์จริงเช่นนี้

ควรที่โลกทั้งเทวดาจะพึงเข้าไปใกล้สมาคมคบหา เพราะฉนั้น ท่านจึงแสดงเนื้อความตามสมควรแก่อรรถว่า พระอริยทั้งหลาย อันโลกกับทั้งเทวดาจะพึงถึง คือว่าจะพึงเข้าไปใกล้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นอริยา พระอริยทั้งหลายเหล่านี้ ได้ตรัสรู้อริยสัจจ์นี้แล้ว จึงเป็นอริยา ซึ่งจะเป็นอริยาก่อนแต่ความตรัสรู้นั้นหามิได้ ท่านผู้พร้อมด้วยอุปนิสสัย เป็นบุถุชชนมาพากเพียรโดยแยบคายอุบายที่ชอบ จึงตรัสรู้จริงแจ้งประจักษ์ได้ ล่วงความเป็นบุถุชชน ถึงซึ่งความเป็นพระอริยบุทคลได้ ไม่คืนคลายจากบัญญาตรัสรู้นั้น เป็นบุทคลพิเศษ ตามสามารถแห่งอุปนิสสัย อภินิหารของจริงสี่ประการ เป็นที่ตรัสรู้ของพระอริยเจ้าอย่างนี้ จึงชื่อว่าอริยสัจจ์ด้วยประการอย่างนี้

ปุ. ท่านวิสัชนาในอริยสัจจะคัพท์ ก็พอจะเข้าใจได้บ้าง ในทุกข์สมุทัยนิโรธมรรคไม่ค่อยจะกระจ่าง อย่างไรจึงเรียกว่าทุกข์ อย่างไรจึงเรียกว่าสมุทัย อย่างไรจึงเรียกนิโรธ อย่างไรจึงเรียกว่ามรรค ขอท่านได้อธิบายโดยย่อพอกำหนดความจำง่ายๆ

วิ. คือความปรากฏเป็นขัดแห่งขันธ์ห้า คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นี้ชื่อว่าทุกข์ ความเกิดแก่เจ็บตายเป็นต้นระมีมาเล่าก็เพราะมีแห่งเบญจขันธ์ จึงชื่อว่าทุกขสัจจ์ที่หนึ่ง เหตุทำทุกข์

ให้เกิดขึ้นพร้อม ตัณหาเครื่องดิ้นรนใจสัตว์ใด อันทำความยังเกิดอีก ไปพร้อมแล้วด้วยความกำหนัดด้วยสามารถความเพลิดเพลิน อันนันทิราคความกำหนัดเพลิดเพลินไปพร้อมกำกับคุมอยู่ด้วยแล้ว สัตว์มักเพลิดเพลินในอารมณ์นั้นๆ ตัณหาซึ่งทำภพใหม่ไปพร้อมด้วยนันทิราค เพลินยิ่งเพลินในอารมณ์นั้นๆ นั่นใด ตัณหาดิ้นรนใจสัตว์สามอย่าง กามตัณหา ๑ ภวะตัณหา ๑ วิภวะตัณหา ๑ เป็นเหตุให้ผลเกิดขึ้นพร้อมแห่งทุกข์ เป็นบังบังแห่งอุปาทานอุดหนุนเจตนา เป็นตัวกรรมนำปฏิสนธิให้เกิดในภพน้อยใหญ่ จึงชื่อว่าทุกขสมุทัยที่สอง ความดับทุกข์โดยไม่เหลือแลความที่ตัณหานั้นๆ ปราศย้อมโดยไม่เหลืออันใด ความสละเสียซึ่งตัณหานั้นใด ความสละคืนเสียซึ่งตัณหานั้นใด ความปล่อยวางเสียซึ่งตัณหานั้นใด ความที่ไม่ติดอยู่ไม่พัวพันอยู่แห่งตัณหานั้นใด ความที่ตัณหาผู้เหตุแห่งทุกข์นั้นมาดับสนิทเสียได้ จึงชื่อว่าทุกขนิโรธความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอริยสัจจ์ที่สาม ปฏิปทาให้สัตว์ปฏิบัติถึงซึ่งความดับทุกข์ คือมรรคมีองค์แปดประการ มีความเห็นชอบเป็นต้นนั้น เป็นปฏิปทาชอบปฏิบัติทำสัตว์ให้ถึงซึ่งความดับทุกข์ได้ จึงชื่อว่ามรรคที่สี่ ความสังเขปในอริยสัจจ์สี่เพียงเท่านี้

ปุ. ท่านอธิบายในอริยสัจจ์สี่ ข้าพเจ้ากำหนดความพอรางๆ ขอท่านได้อุปมาให้ความกระจ่างอีกสักหน่อย เพื่อความจำทรงง่ายๆ

วิ. ข้าพเจ้าจะคิดอุปมาเอาเองไม่ได้ แต่จะต้องอ้างที่มาในคัมภีร์วิสุทธิมัคท่านได้อุปมาไว้ว่า ทุกขอริยสัจจ์เหมือนบุคคลมีโรคเจ็บไข้เบียดเบียนได้ทุกข์อยู่เสมอเป็นนิจจะนิรันด์ สมุทัยเหมือนโรคนิทาน ธรรมดาโรคจะเกิดขึ้นแก่บุคคลก็เพราะเหตุดีแลเสมหะโลหิตเป็นต้นวิการก่อนแล้ว จึงเกิดโรคต่างๆ ในกายของบุคคล นิโรธเหมือนบุคคลได้บริโภคเภสัชยาอันพิเศษวงับโรคาพาธนั้นหายได้ความสบายกายจิตต์เป็นที่สุด เพราะพ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวง มัคคอริยสัจจ์เหมือนเภสัชยาอันประเสริฐพิเศษ สามารถจะวงับโรคาพาธให้หายไปโดยไม่เหลือขาดจากสันดาน อันนี้เป็นความอุปมาในจตุอริยสัจจ์สี่ ซึ่งได้นำมาวิสัชนาเป็นหิตานุหิตประโยชน์เพียงเท่านี้

เทศนา

ในอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต น่า ๓๙
พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดพิชัยญาติการาม แปล.

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันหนึ่ง บุทคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปด้วยดี เพื่อความเบื่อหน่าย ส่วนเดียว เพื่อความคลี่คลายส่วนเดียว เพื่อความดับเงียบหาย เพื่อความเข้าไปสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้พร้อม เพื่อความดับ. ธรรมอันหนึ่ง เป็นไฉน? (คือ) ความตามระลึกที่ปรารภถึงคุณพระพุทธเจ้าเป็นไป (หรือความตามระลึกมีคุณพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์). ภิกษุทั้งหลาย นี้แล ธรรมอันหนึ่งที่บุทคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปด้วยดี เพื่อความเบื่อหน่าย, คลี่คลาย, ดับเงียบหาย, เข้าไปสงบ, รู้ยิ่ง, ตรัสรู้พร้อม, แลดับส่วนเดียว. (เบื้องน่าแต่นี้ไปในบาฬีท่านเรียงย่อไว้ทุกๆ วาระ) ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันหนึ่ง บุทคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปด้วยดี เพื่อความเบื่อหน่าย, คลี่คลาย, ดับเงียบหาย, เข้าไปสงบ, รู้ยิ่ง, ตรัสรู้พร้อม, แลดับส่วนเดียว. ธรรมอันหนึ่ง เป็นไฉน? (คือ) ความตามระลึกที่ปรารภถึงคุณพระธรรมเป็นไป.

ความตามระลึกที่ปรารภถึงคุณพระสงฆ์เป็นไป. ความตามระลึกที่ปรารภถึงศีล (ที่ตนรักษา) เป็นไป. ความตามระลึกที่ปรารภถึงการสละให้สิ่งของเป็นไป. ความตามระลึกที่ปรารภถึงหมู่ผู้เล่นเพลิน (โดยอาการที่เขาได้ทำความดีไว้จึ่งเป็นเช่นนั้น) เป็นไป. ความตามระลึกที่ปรารภถึงลมหายใจออกและหายใจกลับเป็นไป. ความระลึกที่ปรารภถึงความตายเป็นไป. ความระลึกที่ไปแล้วในกาย (ความระลึกไปแล้วมีกายเป็นอารมณ์). ความตามระลึกที่ปรารภถึงธรรมเป็นที่เข้าไปสงบเป็นไป (ความตามระลึกที่มีพระนิพพานเป็นอารมณ์). ภิกษุทั้งหลาย นี้แลธรรมอันหนึ่ง ที่บุทคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปด้วยดี เพื่อความเบื่อหน่าย, คลายกำหนัด, ดับเงียบหาย, เข้าไปสงบ, รู้ยิ่ง, ตรัสรู้พร้อม, และดับสนิทเทียว.

สาราทานปริยาย

สมเด็จพระสังฆราช วัดราชประดิษฐ์ ทรงแต่ง.

นมัตถุ สุคตัสส

ภาสิตมิทำ เตน ภควตา ชานตา ปัสสตา อรหตา สัมมาสัมพุทเธน ปัญจหิ ภิกขเว วัฑฒีหิ วัฑฒมาโน อริยสาวโก อริยายวัฑฒิยา วัฑฒติ, สาราทายี จ โหติ วาราทายี กายัสสาติ.

สัทธาย สีลน จ โย ปวัฑฒติ ปัญญาย จาเคน สุเตน จูภยำ
โส ตาทิโส สัปปุริโส วิจักขโณ อาทิยติ สารมิเธว อัตตโนติ.

ทรงแสดงธรรม ๕ ประการ คือ สัทธา ๑ สีล ๑ สุต ๑ จาค ๑ ปัญญา ๑ นี้ มาในพระพุทธโอวาท คำสอนของพระพุทธเจ้า, ท่านแสดงไว้หลายพระสูตร, ๕ ประการ ฉนี้บ้าง, ยก (สุต) เสีย คงอยู่แต่ ๔ ประการ คือ สัทธา, สีล, จาค, ปัญญาบ้าง, เพิ่ม หิริ ๑ โอตตัปปี ๑ ขึ้นเป็น ๗ ประการ, คือ สัทธา, สีล, หิริ, โอตตัปปี สุต, จาค, ปัญญาบ้าง, แต่ล้วนเป็นข้อปฏิบัติทางแห่งความสุขภายน่าทุกประการ. ซึ่งมาแต่ ๔ คือ สัทธา,

สีล, จาค, ปัญญา นั้น ดังมาในทีฆชาณุสูตร์, อุชชยสูตร เป็นต้น โดยวิภาคว่า (สัทธา สัมปทา, สีลสัมปทา, จาคสัมปทา, ปัญญาสัมปทา,) ฉะนี้ ส่วนสัมปรายิกัตถประโยชน์ภพภายน่า. ซึ่งมาแต่ ๕ คือ สัทธา, สีล, สุต, จาค, ปัญญา, นั้น ในพระสูตร์เป็นอันมาก มีปัญจอนสูตร์ว่า (สัทธาธนัง, สีลธนัง, สุตธนัง, จาคธนัง, ปัญญาธนัง,) ฉะนี้, แลสาราทานสูตร์ว่า (ปัญจวัฑฒี) เครื่องเจริญกำไร ๕ ฉะนี้เป็นต้น. ซึ่งมาทั้ง ๗ คือ สัทธา, สีล, หิริ, โอตตัปป, สุต, จาค, ปัญญา นั้น, ในสัตตกังคุตตรนิกายว่า (สัตต อิมานิ สัทธาธนัง, สีลธนัง, หิริธนัง, โอตตัปปธนัง, สุตธนัง, จาคธนัง, ปัญญาธนัง,) ฉะนี้เป็นต้น. ณที่นี้จะแสดงสาราทานสูตร์ มาในปัญจกังคุตตรนิกาย สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสเทศนาว่า (ปัญจหิ ภิกขเว วัฑฒีหิ วัฑฒมาโน, เป็นต้น. ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกมาเจริญด้วยเครื่องเจริญ ๕ ประการอยู่ ย่อมเจริญด้วยเครื่องเจริญเป็นอริยา ไปจากฆ่าศึก คือดีไม่มีโทษ อนึ่งย่อมเป็นผู้ถือเอาแก่นสารของกาย ถือเอาคุณที่ดีของร่างกาย. เครื่องเจริญกำไร ๕ นั้นอะไร. สัทธาความเชื่อ ๑ สีล ปกติกาย วาจา สถาดีงาม ๑ สุตสดับตรับฟัง ๑ จาคความบริจาค ๑ ปัญญารู้ประจักษ์ ๑ อริยสาวกมาเจริญด้วยเครื่องเจริญกำไร ๕ ประการเหล่านี้อยู่ ย่อมเจริญด้วยอริยวัฑฒิ เครื่องเจริญกำไรดีไม่มีโทษ อนึ่งเป็นผู้

ถือเอาแก่นสาร ของร่างกายได้ ถือเอาคุณที่ดี ของร่างกายได้.

ฯ อธิบาย ฯ ข้อซึ่งอริยสาวกมาพอกพูนตน ด้วยสัทธา, สีล, สุต, จาค, ปัญญา, ขึ้นได้ เจริญด้วยอริยาวัฑฒิเครื่องเจริญดี ไม่มีโทษ กำไรดีไม่มีโทษ แลถือเอาแก่นสาร ของร่างกาย ถือเอาคุณดี ของร่างกายนี้, เป็นผู้ประพฤติดีดำเนินชอบ เป็นผู้แสวงหาประโยชน์ ทำร่างกายอันไม่มีแก่นสาร ให้มีแก่นสาร ไม่ให้ชีวิตล่วงไปปราศจากประโยชน์, ควรเป็นเนติแบบแผน ของสาธุชนทั้งปวง. ควรที่สาธุชนบัณฑิตชาติจะประพฤติตาม ศึกษาสมาทาน (สัทธา, สีล, สุต, จาค, ปัญญา,) ๕ ประการนั้น ให้บริบูรณ์ขึ้นในสันดานโดยจริง จะเป็นคุณแก่ตนใหญ่หลวงนักทีเดียว ได้บีติโสมนัส ทุกค่ำคืนวันไม่ว่างเว้น.

สัทธาที่ ๑ แปลได้ ๓ อย่าง, สัทธา ธรรมชาติเครื่องเชื่อของสัตว์ทั้งหลาย, สัทธา ธรรมชาติอันเชื่ออยู่เอง, สัทธา ความเชื่อแห่งจิตต์, ความที่จิตต์เชื่อ, ความเชื่อสิ่งสภาพวัตถุควรเชื่อ. สัทธาเป็นกุศลเจตสิก ธรรมเกิดในจิตต์เป็นกุศล. แต่จะว่าที่รู้ง่ายจำง่ายแล้ว, ความเชื่อชื่อว่าสัทธา, สัทธาแปลว่าความเชื่อ. สัทธา ซึ่งกล่าวว่า (สัท์ธาสัม์ปทา, สัท์ธาธนัง, สัท์ธินท์ริยัง, สัท์ธาพลัง, สัท์ธาพีชัง, สัท์ธีธ วิต์ตัง ปุริสัส์ส เสฏ์ฐัง) เป็นต้นนี้ ประสงค์สัทธาที่เป็นกุศลเจตสิกอย่างเดียว. ข้อซึ่งบุทคลได้ยิน

ได้ฟังคำคนพูดมุสาแล้วก็เชื่อ หรือเชื่อสะไร ๆ ที่ไม่จริง ไม่ประสงค์ว่าสัทธาในที่นี้. ความเชื่อคำมุสาเปนต้น นั้นไม่ควรเชื่อนั้น ท่านเรียกว่าอธิโมก์โข อธิโมกข์ สัทธาความเชื่อที่เปนกุศลเจตสิกคุณดีคุณงามนั้นเล่า ก็มีประเภทควรพรรณาหลายประการ คือ เชื่อกรรม, เชื่อผล, เชื่อข้อว่าสัตว์มีกรรม คือ บุญบาป ที่คนทำเปนของ ๆ ตน, เชื่อโพธิปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า ชื่อว่า สัทธา.

เจตนาความคิด ความแกล้ง ชื่อว่ากรรม สิ่งที่สัตว์ทำเมื่อเกิดแต่ โลภ, โทส, โมห, เปนอกุศลกรรม, เกิดแต่อโลภ, อโทส, อโมห, เปนกุศลกรรม. ข้อซึ่งพิจารณาดูรู้ว่าส่วนนี้บาปอกุศล, ส่วนนี้บุญกุศล, เชื่อลงว่าส่วนนี้กุศลกรรม, ส่วนนี้อกุศลกรรม, ฉนี้, ชื่อว่ากัมมสัทธา เชื่อกรรม. กรรมคือเจตนาซึ่งเปนบาปอกุศล มีผลวิบากเผ็ดร้อนไม่เปนที่รักใคร่ ไม่เปนที่ปรารถนา, ฝ่ายเจตนาซึ่งเปนบุญเปนกุศล มีผลวิบากเปนที่รักใคร่พึงใจปรารถนา. ทุกข์กาย ทุกข์ใจ เปนผลวิบากของบาปอกุศล, สุขกาย สุขใจ เปนผลวิบากของบุญกุศล. ความพิจารณาดูกรรมซึ่งเปนเหตุกับสุขทุกข์ ซึ่งเปนผลวิบาก พอควรแก่เหตุผล แล้วเชื่อลง. ความเชื่อข้อนี้ ชื่อว่าวิปากสัทธา เชื่อวิบาก เชื่อผลของกุศลกรรม

อกุศลกรรม.

สัตว์ทั้งหลายที่เห็นประจักษแก่จักษุอยู่คือมนุษย์ ๑ ดิรัจฉาน ๑ ทั้งปวงนี้ มีกรรมคือบุญและบาปที่ตนทำ ที่ตนแกล้งทำเป็นของๆตน มีกรรมคือบุญบาปที่ตนทำนั้น เนื่องอยู่กับตน, เป็นทายาทผู้รับมฤดก คือสุขทุกข์ ซึ่งเป็นผลวิบากของบุญบาปนั้น. กรรมคือเจตนาที่เป็นบุญเป็นบาปนั้น ย่อมจำแนกแบ่งสัตว์ผู้ได้ทำไว้ให้เป็นผู้ต่ำช้า คือ อายุสั้น โรคมาก พรรณสีกายทุรพลไม่ผ่องใส ศักดาเดชานุภาพน้อย ยากจนโภคทรัพย์สมบัติน้อย เกิดตระกูลต่ำ โฉดเขลาไม่มีบัญญา, และให้เป็นผู้ประณีต อายุยืน โรคน้อย พรรณสีกายผ่องใส ศักดาเดชานุภาพมาก มั่งคั่งโภคทรัพย์สมบัติมากมูล เกิดตระกูลสูง มีบัญญาฉลาดเฉียบแหลมว่องไว. กรรมคือเจตนาที่เป็นกุศลกรรมเป็นบุญ เป็นอกุศลกรรมเป็นบาป ย่อมจำแนกแบ่งสัตว์ผู้ทำไว้ให้เป็นผู้ต่ำช้า และประณีต ฉะนี้. มนุษย์ชนต่ำช้าทั้ง ๗ จำพวก ประณีตทั้ง ๗ จำพวกนั้น, ก็เห็นประจักษ์อยู่แก่จักษุ ความเชื่อข้อว่าสัตว์มีกรรมคือบุญคือบาปที่ตนทำเป็นของๆตน ฉะนี้ ชื่อว่ากัมมัสสกตา สัทธา เชื่อต่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของๆตน. ความเชื่อทั้ง ๓ ดังกล่าวมานี้ จะเกิดขึ้นแก่สาวุชนนั้นๆ ก็เพราะอาศัยคบหาสมาคมกับท่านที่เป็นสัปปุริสกัลยาณชน และฟังธรรม

ของสัปปุรุษ แต่ทำในจิตต์โดยแยบคายอุบายที่ชอบ จึงจะเกิดขึ้นได้. สาธุชนจะเชื่อลงจริงๆ ก็ยากอยู่ มิใช่ง่าย, เพราะว่าได้ยินได้ฟังธรรมของสัปปุรุษแล้ว ผู้ที่จะทำในจิตต์โดยแยบคายอุบายที่ชอบจริงๆ นั้นไม่ใคร่มี (โยนิโสมนสิกาโร) การทำในจิตต์โดยแยบคายอุบายที่ชอบนี้ ท่านจัดไว้ใน อัชฌัตติกังคะ องค์เหตุภายในประการหนึ่ง ซึ่งจะสกัดกั้นอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด จะไม่ให้เกิดขึ้น, นำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นในสันดาน.

เมื่อผู้ได้ยินได้ฟังนั้น มาทำในจิตต์โดยอโยนิไม่แยบคายเสียแล้ว สัทธาก็ไม่เกิด ผู้จะดำเนินฝ่ายอโยนิไม่แยบคายนั้นมาก. ผู้ซึ่งจะดำเนินโดยแยบคายอุบายที่ชอบนั้นน้อย. (สุกรานิ อสาธูนิ, อัตตโน อหิตานิ จ.) กรรมทั้งหลายที่ไม่ดีไม่งามแลไม่เกื้อกูลแก่ตนแล้ว สัตว์ทำง่าย, (ยำ เว หิตัญ์จ สาธุญ์จ ตำ เว ปรมทุก์กรำ) กรรมใดเป็นประโยชน์เกื้อกูลงามดีแล้ว กรรมนั้นสัตว์ทำยากเป็นอย่างยิ่ง เพราะฉนั้น สัทธาความเชื่อทั้ง ๓ ดังกล่าวมา จะเกิดขึ้นจะเป็นไปแก่สัตว์ก็ยากอยู่ไม่ใช่ง่าย. (อัปปกโต อยำ โลโก) โลกคือหมู่สัตว์นี้ เป็นผู้บอดไม่มีจักษุคือปัญญา, ตนุเกต์ถ วิปัส์สติ, ชนในโลกนี้น้อยเบาบาง ได้เห็นวิเศษ ผู้ที่จะรู้จะเห็นแจ่มแจ้งชัดเจน

เข้าใจแน่นอนจริงๆ นั้นน้อยหมู่น้อยคน (สกุณ์โต ชาลมุต์โตว อัย์โป สัค์คาย คัจ์ฉติ) ชนน้อยหมู่น้อยคน ย่อมดำเนินเพื่อสวรรค์ ประหนึ่งนกที่พ้นที่หลุดไปได้จากข่าย ของนายพรานที่ดลบลงแล้วฉนั้น. เมื่อนายพรานนกขึงข่ายลงไว้ คอยดลบนก เห็นท่วงทีแล้วดลบลง นกที่จะหลุดจะลอดพ้นข่ายของนายพรานไปได้น้อยตัวนัก ฉันใด, ชนผู้จะดำเนินคือปฏิบัติกาย, วาจา, ใจ, เพื่อสวรรค์ก็น้อยหมู่น้อยคนนัก ฉันนั้น. สัทธาทั้ง ๓ ดังกล่าวมานี้เป็นอุปการเกื้อกูลแก่โลกิยกุศลทางสุคติโดยมาก. เพราะเมื่อสาธุชนเชื่อกรรมคือกุศลอกุศลแน่นอนแล้ว ก็จะเกลียดหน่ายละอายแต่อกุศล สดุ้งหวาดแต่อกุศล ผักผ่าย ผายผัน หันหน้าสู่กุศลสุจริต ประพฤติอยู่เนืองนิตย์ติดต่อในสันดาน, เสร็จมาเพราะความเชื่อกรรมกุศลอกุศลนั้น. เมื่อสาธุชนเชื่อกรรมฉนั้นแล้ว ความเชื่อวิบากเชื่อผล ก็รุนแรงกล้าหาร หวังจะหลบทุกข์ซึ่งเป็นผลวิบากของบาปอกุศลเสีย คิดจะประสบความสุขซึ่งเป็นผลวิบากของบุญกุศล เป็นข้อประสงค์, ก็จะหมั่นมักภักดีหลบหนีทุจริตในกาย, วาจา, ใจ, เสียให้เหินห่าง, พากเพียรขวนขวายแต่ในส่วนสุจริตด้วยกาย, วาจา, ใจ, เป็นอาจิณไพบูลขึ้นในตน. ความปฏิบัติชอบนี้ เสร็จมาเพราะความเชื่อผลวิบากของกรรมนั้น.

ซึ่งว่า (กัมมัสสกา สัตตา) สัตว์ทั้งหลายมีกรรมคือบุญบาป เป็นของๆตน เล่า ก็ยากที่บุคคลจะเชื่อลงได้. ต่อได้ยินได้ฟัง ท่านผู้รู้ผู้เห็นแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมคือบุญบาปที่ตนทำ เป็นของๆตน, เป็นทายาทของกรรมคือบุญบาปที่ตนทำ. กรรมคือบุญบาปที่ตนทำไว้ย่อมแบ่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อเป็นผู้ต่ำช้า และประณีต, ฉันใด. จึงจะค่อยเชื่อลง. ข้อนี้เหมือนอย่างไร? เหมือนที่ท่านแสดงไว้ว่า ปาณาติบาตเป็นเหตุให้สัตว์นั้นเมื่อเกิดเป็นมนุษย์อายุสั้นไม่ยืนนาน, วิรติเจตนางดเว้นจากปาณาติบาตนั้น เป็นเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดเป็นมนุษย์อายุยืน, การเบียดเบียนผู้อื่นให้เจ็บกายได้ทุกข์ เพราะทุบต่อยเตะตีเป็นต้น เป็นเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดเป็นมนุษย์มีโรคมาก, วิรติงดเว้นการเบียดเบียนนั้น เป็นเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดเป็นมนุษย์โรคน้อย, ความเป็นผู้มักโกรธแรงกล้า เป็นเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดเป็นมนุษย์มีพรรณสีกายทุพลเผือดเสร้าไม่ผ่องใส, ความสักดกลั้นความโกรธนักเสียให้เบาบาง เป็นเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดเป็นมนุษย์มีพรรณสีกายวิเศษผ่องใสงดงาม. ความเป็นผู้มีความอุตสาหะในลาภสักการของผู้อื่นแรงกล้าแน่นหนาในสันดาน, เป็นเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดเป็นมนุษย์มีศักดาเดชานุภาพน้อย, ข้อซึ่งไม่เป็นผู้มักอุตสาหะมีสันดานชุ่มด้วยมุทิตาในลาภสักการ

ของผู้อื่น เป็นเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ มีศักดาเดชานุภาพมาก. ความเป็นผู้มักไม่ยินดีจำแนกทาน เป็นเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ มีโภคทรัพย์น้อยยากจนไม่ไพบูลย์, ความเป็นผู้มักจำแนกทาน เป็นเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ มีโภคทรัพย์สมบัติมากไม่ขัดสน, ความเป็นผู้มีสันดานกระด้าง มีมานะในสันดานมาก เป็นเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ เป็นผู้เกิดตระกูลต่ำ, ความเป็นผู้ไม่กระด้างอ่อนน้อมไม่มีมานะมาก เป็นเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ เกิดตระกูลสูง, ความเป็นผู้ไม่หมั่นเข้าไปหาสมณะพราหมณ์ ถามถึงบาปบุญคุณโทษ เป็นเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ปัญญาทุรพลโฉดเขลา, ความเป็นผู้หมั่นเข้าไปถามบาปบุญคุณโทษ กะสมณะพราหมณ์ เป็นเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดเป็นมนุษย์เป็นผู้มีปัญญามาก ได้ยินได้ฟังฉลาด, แล้วจึงทำในจิตต์โดยแยบคายอุบายที่ชอบจริงๆ แล้วจึงจะเชื่อลงได้.

"อุโภ ปุญ์ญัญ์จ ปาปัญ์จ ยัง มัจ์โจ กุรุเต อิธ
ตัญ์หิ ตัส์ส สกัง โหติ ตัญ์จ อาทาย คัจ์ฉติ
ตัญ์ชัส์ส อนุคัง โหติ ฉายาว อนุปายินีติ
อยัง คาถา เจตัส์ถ อัตัถสาธิกา.

นิคมคาถานี้ มาในโกสลสังยุตต์ มีความว่า สัตว์มาทำอยู่ซึ่งกรรม ๒ อย่าง คือบุญ ๑ บาป ๑ อันใด ณะภพนี้, บุญแล

บาปนั้นแหละเป็นของตน ของผู้ทำนั้น ผู้ทำนั้นย่อมถือเอาบุญบาปนั้นไป กรรมคือบุญบาปนั้นเป็นของไปตามผู้ทำนั้นประหนึ่งเงาไปตามตน" ฉันใด, เป็นสาธกเนื้อความในข้อว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมคือบุญบาปเป็นของๆตน เรื่องนี้.

(กัมมัสสกา มาณว สัตตา กัมมทายาทา กัมมโย สัตเต วิภชติ ยทิทำ หีนปณีตตายาติ อิทัมปิ เขต์ถ อัตถสาธกำ)

พระพุทธภาษิตในจุฬกัมมวิภังคสูตร พระองค์ตรัสเทศนาแก่สุภมาณพโตเทยยบุตรว่า "ดูก่อนมาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของๆตน เป็นทายาทของกรรม กรรมย่อมแบ่งย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลาย เพื่อเป็นผู้ต่ำช้าและประณีต" ดังนี้, ก็เป็นสาธกเนื้อความให้แจ่มแจ้งในข้อว่า "สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของๆตน" ฉันนั้น, เรื่องนี้. (กัมมัสสกตาญาณ) ปัญญาที่รู้แจ้งชัดว่าสัตว์มีกรรมเป็นของๆตนนี้ เป็นอย่างยิ่งอยู่ก็แต่พระญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. สมณะพราหมณ์นักปราชญ์อื่นๆที่พากเพียรในกสิณบริกรรมเป็นต้น. ยัลลุฌานสมายุตติ ได้ยัลลุบุพ.พนิวาสญาณ ทิพย์จักษุจุตูปปาตญาณ ก็รู้ได้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของๆตนๆอยู่บ้างแต่โดยเอกเทศ ไม่รอบคอบกว้างขวางถ้วนถี่ทุกประการ โดยไม่ขัดข้องนั้นได้ ก็แต่สภาพความเป็นคือกัมมัสสกตาๆนี้ ควรที่ผู้มีปัญญาจะตรึกตรองโดยเคารพ

ด้วยเหตุผลต่างๆ ที่เป็นพยานพิจารณาดูผลวิบาก อันเป็นสภาคสมัยคล้ายคลึงกับกรรมซึ่งเป็นกุศลอกุศลนั้น โดยแน่แก่จิตต์แล้ว ประดิสถานกัมมัสสกตาสัทธา ความเชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของๆตนนั้น ให้ตำรงมั่นอยู่ในตน ทำตนให้เชื่อต่อกัมมัสสกตานั้น. โดยอาการณนิทแน่นอนลงได้จริง เป็นคุณวิเศษใหญ่หลวงนัก เพราะจะให้ผู้นั้นละบาปอกุศลทุจริตเสีย, บำเพ็ญบุญกุศลสุจริตในตน, เสร็จด้วยสัทธาความเชื่อว่าสัตว์มีกรรมคือบุญบาปที่ตนทำเป็นของๆตนนั้น. สัทธาปริยายนี้เป็น ๓ (กัมมสัทธา) เชื่อกรรม ๑ (วิปากสัทธา) เชื่อผลวิบาก ๑ (กัมมัสสกตาสัทธา) เชื่อว่าสัตว์มีกรรมคือบุญบาปที่ตนทำเป็นของๆตน ๑ ดังที่ได้กล่าวมาพอเป็นเค้าๆ เพื่อเป็นที่สังเกตกำหนดจำทวงฉนี้. ความเชื่อ ๓ ประการนี้ เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เกิดในโลก นักปราชญ์นั้นๆก็สั่งสอนชักชวนประชุมชน ให้คำนึงคิดตามเหตุผลที่จริงต่างๆ, ประชุมมนุษย์ชนได้พึ่งนักปราชญ์นั้นๆแนะนำสั่งสอน ได้สัทธา ๓ ประการนี้แล้ว จึงได้ประพฤติปฏิบัติชอบด้วยกาย, วาจา, จิตต์, บำเพ็ญบุญ, ทานมัย, สีลมัย, ภาวนามัย, ตามสมควรแก่สัทธาความเชื่อที่มีอยู่ในตนนั้น, ก็มีสุคติคือมนุษย์กามาพจรสวรรค์, รูปภพ, อรูปภพ, เป็นที่ไปณะเบื้องหน้า ตามภูมิกุศลที่ตนได้

บำเพ็ญก่อสร้างสั่งสมนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นณะโลก ก็ทรงแสดงกรรมแลวิบาก แลข้อซึ่งว่าสัตว์มีกรรมเป็นของๆตนนั้น แก่เวเนยยสัตว์ทั้งหลาย โดยประจักษ์วิเศษกว่าสมณะพราหมณ์บัณฑิตชาติซึ่งเกิดในสมัยนั้น นอกพุทธุปปาทกาล, ประชุมเวเนยยชนได้ประสบสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นศาสดาอันอุดมเอกทรงสั่งสอน ก็ได้ความเชื่อกรรมเชื่อวิบาก เชื่อว่า สัตว์มีกรรมคือบุญบาปที่ตนทำไว้เป็นของๆ ตนนั้นลงโดยอาการอันสนิทแล้ว ได้พากเพียรละทุจริตในไตรทวาร คือ กาย, วาจา, จิตต์, สิ้นหรือให้น้อยเบาบางลง บำเพ็ญบุญสร้างกุศลคือ ทานมัย, สีลมัย, ภาวนามัย, ประเภทนั้น, หรือบุญกุศล, สัทธา, สีล, จาคะ, ปัญญา, ประเภทนั้น, หรือบุญกุศลทานสีลสัญญมะทมะประเภทนั้น, หรือบุญกุศลคือ สัทธา, สีล, สุต, จาคะ, ปัญญา, ประเภทนั้น, หรือบุญกุศลคือ สัทธา, สีล, หิริ, โอตตัปป, สุต, จาค, ปัญญา, ประเภทนั้น, ให้วิเศษไพบูลในสันดาน, เจริญด้วยอริยาวัฑฒิเครื่องเจริญดีไม่มีโทษกำไรดีไม่มีโทษ, ถือเอาแก่นสารของร่างกายได้ ถือเอาวรธรรมคุณดีน่าเลื่อกสรรของร่างกายได้ ด้วยประการฉนี้. เพราะฉนั้น แม้ถึงสัทธาทั้ง ๓ ประเภทนี้ จึงนับเป็นพืชพืชเพาะผลคือความสุข, อนึ่งนับว่า เสฏฐิ วิตต์, ทรัพย์ประเสริฐของบุรุษ

ในโลกนี้ ทรัพย์ประเสริฐของมนุษย์มีบุรุษเป็นประธาน ณะโลกนี้, ทรัพย์ประเสริฐของมนุษย์ทั้งสตรีและบุรุษในโลกนี้ ชื่อสิ่งของคือกุศลไว้ในตนได้มากเป็นอเนกนัก ด้วยประการฉะนี้.

ก็แลสัทธาทั้ง ๓ คือกัม์มสัท์ธา, วิปากสัท์ธา, กัม์มัส์สกตาสัท์ธา ทั้งปวงนี้ เป็นไปในโลกทั้งในพุทธุปปาทกาล และนอกพุทธุปปาทกาล เมื่อโลกว่างจากพระพุทธเจ้า มนุษย์นักปราชญ์ผู้กล่าวกรรมกล่าวกริยา ก็ชักชวนประชุมมนุษย์ชน โดยเหตุผลให้เห็นชอบตามแล้ว ให้สมาทานถือมั่นไว้ในตน รักษาความเชื่อนั้นๆไว้แล้ว ปฏิบัติชอบในประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่นและประโยชน์ในภพนี้และภพเบื้องหน้า เมื่อพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นณะโลกแล้ว พระองค์มีพระญาณเป็นไปในเญยยะธรรมส่วนที่ควรจะพึงรู้ อันธรรมอันใดอันหนึ่งไม่กระทบขัดขวางได้ ทรงแสดงกรรมและวิบาก และข้อซึ่งว่าสัตว์มีกรรมเป็นของๆตนนั้น แก่เวเนยยสัตว์โดยประจักษ์แจ้ง ให้เวเนยยสัตว์เชื่อกรรมเชื่อวิบาก เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของๆตน แน่นอนสนิทแล้ว ประกอบกิจละบาปบำเพ็ญบุญกว้างขวางตามกำลังความเชื่อนั้น ให้ตนประสบความสุข เป็นที่รักใคร่ปรารถนาในมนุษย์เทพดาตามสมควร.

อนึ่งเพราะอาศัยพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ได้สัทธานั้นๆ แล้ว

ตั้งอยู่ในสรณคมแล้ว ปฏิบัติตามพระพุทธโอวาท บัลลุพระอริยะมรรคอริยะผล พ้นสงสารทุกข์เป็นผลเอกอุดมคุณ เพราะได้ประสบพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงคอรัฉริยมนุษย์บุรุษอนาคาริกรัตน์ทรงพระญาณแลพระกรุณายิ่งกว่าสรรพสัตว์นั้น ด้วยประการฉนี้.

ความเชื่อทั้ง ๓ นี้มีอยู่เป็นพื้นในจิตร์สาธุชนบัณฑิตเช่นพระเจ้ามหาวิชิตราชพระเจ้าเสริราชเป็นต้น จึงได้เคารพบำเพ็ญกุศลทานปริจาค. สัทธาทั้ง ๓ เป็นไปในโลกทั้งในพระพุทธุปปาทกาลแลนอกพระพุทธุปปาทกาล ด้วยประการฉนี้.

ก็แต่ตถาคตัสส โพธิสัทธาหนึ่งสัทธา, สัทธาเชื่อโพธิปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า โดยพระคุณมีพระอรหัตตสัมมาสัมโพธิเป็นต้น เฉพาะมีในสมัยเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลกเท่านั้น, ไม่มีทุกสมัยดังสัทธา ๓ ประการนั้น,

อนึ่งตถาคตโพธิสัทธา เกื้อกูลแก่ทุกขนิสสงฆ์ความที่ทุกข์จะออกไปเสีย (ความออกจากทุกข์) เป็นสัทธาพิเศษกว่าสัทธาทั้ง ๓ นั้น เพราะฉนั้น สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคจึงทรงแสดงนิทเทศของสัทธาสัมปทา สัทธาธนำ เป็นต้นนั้น ด้วยตถาคตโพธิสัทธาเป็นแบบเดียวกัน ทุกพระสูตร แปลกแต่ (กัตัตุ) เป็น (กุลปุตโต) แล (อวิยสาวโก) เท่านั้น แล (กัตัตุ) บทคือ (กุลปุตโต) เห็นมาในทีฆชาณุสูตรในอุชชยสูตร, นอกนั้นเป็น

(อริยสาวโก) เมื่อแสดงโดยเป็นคุณของภิกษุ ใน (ปธานิยังค) เป็นต้น ก็เป็น (อิธ ภิกฺขุ สทฺโธ โหติ สทฺทหติ ตถาคตสฺส โพธึ "อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน สุคโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุทฺโธ ภควาติ") ฉันนั้น.

บัดนี้ จะแสดงตถาคตโพธิสัทธาเป็นต้น ตามนิทเทศซึ่งมาในพระสูตรต่างๆ อันเป็นแบบเดียว โดย (กิตฺตฺ) บทคือ (อริยสาวโก) ดังนี้. (อิธ) ณ ที่นี้ ณ ศาสนานี้, ณ ธรรมวินัยนี้, (อริยสาวโก) สาวกผู้อริย (สทฺโธ) ผู้มีความเชื่อตะ (โหติ) ย่อมเป็น (สทฺทหติ) ย่อมเชื่อ เชื่อยยุ่ (ตถาคตสฺส) ของพระตถาคต (โพธึ) ซึ่งปัญญาเครื่องตรัสรู้ ปัญญาตรัสรู้ ความตรัสรู้ ว่า (อิติปิ) แม้กระนั้น, แม้กระนี้ๆ (โส ภควา) พระผู้มีพระภาคองค์นั้น (อรหํ) ผู้อรหันต์ ผู้ควร ผู้ไกล (สมฺมาสมฺพุทฺโธ) ผู้ตรัสรู้ชอบเองแล้ว ผู้ตรัสรู้เองชอบแล้ว (วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน) ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณแล้ว (ปริปูรณ์) (สุคโต) ผู้ไปดีแล้ว (โลกวิทู) ผู้รู้โลกแจ้งชัด (อนุตฺตโร) (ปุริสทมฺมสารถิ) ผู้สารถีของบุรุษควรทรมาน ไม่มีผู้นำอื่นยิ่งขึ้นไปกว่าสารถีผู้นำ (สตฺถา เทวมนุสฺสานํ) ผู้ศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. ผู้สั่งสอน (พุทฺโธ) ผู้ตรัสรู้แล้ว ตื่นแล้ว บานแล้ว (ภควา)

ผู้มีภาค มีคุณความดีเป็นที่นับถือสันพัน (อิติ) ว่ากะนี้. (ยฺ) อันนี้ (วุจฺจติ) อันเราย่อมกล่าว (สทฺธาสมฺปทา) สัทธาสัมปทา (อิทำ) อันนี้ (วุจฺจติ) อันเราย่อมกล่าว (สทฺธาธนำ) ทรัพย์ คือ สัทธา (สทฺธินฺทฺริยำ) อินทรีย์คือสัทธา (สทฺธาพลำ) พลคือสัทธา.

ความเชื่อซึ่งทางแสดงนิท.ทศ ดังกล่าวมานี้แล ชื่อว่าตถาคตโพธิสัทธา เชื่อพระบัญาตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า คำว่า "โพธิ" ในที่นี้, เป็นอิตถีลิงค์อย่างเดียว. แปลได้ ๓ สาธนะ คือ กรณสาธน, กัตตุสาธน, ภาวสาธน, กรณสาธน (โพธิ) ธรรมชาติเครื่องตรัสรู้, สำหรับตรัสรู้, เป็นเหตุตรัสรู้. คำว่า "ธรรมชาติ" นี้ เป็นสามัญควรแก่อิตถีลิงค์ เมื่อกล่าววิเศษว่า "บัญาเครื่องตรัสรู้" กัตตุสาธน (โพธิ) ธรรมชาติตรัสรู้. (โพธิ) บัญาตรัสรู้. ภาวสาธน (โพธิ) ความตรัสรู้. แปลได้ ๓ สาธน ฉนี้. (โพธิ) บัญาเครื่องตรัสรู้ บัญาตรัสรู้ ความตรัสรู้.

ในที่นี้เฉพาะบัญาตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้าเท่านั้น จึงกล่าวว่า (สทฺทหติ ตถาคตสฺส โพธิ) "ย่อมเชื่อซึ่งบัญาตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า" ฉนี้. เชื่อลงเป็นแน่ในจิตต์ว่า อิติปิ โส ภควา อรหำ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯเปฯ พุทฺโธ ภควา ฉนี้. สัทธานี้จะเกิดแก่สาธุชนนั้นเกิดโดยยาก.

ให้บัณฑิตพิจารณาคำนึงไปดุเถิด พระบัญจวัคคีย์ได้ประนิบัติพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อยังทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยานั้น ด้วยฉันทอัธยาศัยบริสุทธิ์ว่า (ยำ โน สมโณ โคตโม ธัมมำ อธิคมิสสติ, ตำ โน อาจริสสาม) พระสมณโคดมเจ้า จักบรรลุถึงธรรมอันใด เราทั้งหลายจักประพฤติธรรมนั้น ฉะนี้. มุ่งต่อธรรมาภิสมัยความตรัสรู้ธรรมเป็นข้อประสงค์อยู่ฉะนั้นแล้ว, ครั้นเห็นพระมหาบุรุษทรงสละทุกกรกิริยานั้นเสียแล้ว เสวยพระอาหารหยาบ (โอฬาโร) เข้าสุก (กุมมาโส) ขนมแป้ง, (โภชนียำ อาหารทำด้วยแป้งธัญญชาติ) ตามปกติของมนุษย์ ก็หน่ายจิตต์คิดเห็นว่าท่านคลายเพียร หันเวียนมาเพื่อความมักมากแล้วหลีกไป ละพระมหาบุรุษไว้แต่พระองค์เดียว. ครั้นพระมหาบุรุษเจ้า ทรงอาศัยประโยคพยายาม และทำในพระหฤทัยโดยชอบ ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว เสด็จจากอชปาลนิโครธถึงบ้านอิสิปตนที่เยื้องของพระบัญจวัคคีย์ เสด็จนั่งณพุทธอาสน์แล้ว พระบัญจวัคคีย์ยังมิได้ทราบพระอรหัตตสัมมาสัมโพธิญาณ อมตาธิคมคุณในพระองค์ จึงเรียกร้องพระผู้มีพระภาคโดยพระนาม และคำว่าอาวุโส พระองค์ตรัสห้ามว่า ท่านทั้งหลายอย่าเรียกร้องพระตถาคตเจ้าโดยชื่อ โดยวาทะว่าอาวุโส. พระตถาคตเจ้าเป็นอรหำ สัมมาสัมพุทโธ ผู้อรหันต์ ตรัสรู้ชอบเองแล้ว. (โอทหถ

ภิก์ข.ว โสตๆ) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย จงเงี่ยโสตตั้งโสตลง (อมตมธิคตๆ) อมต ของไม่ตาย เราได้ถึงทับแล้ว บัดลุแล้ว (อหมนุสาสามิ) เราจะสั่งสอน (อหๆ ธัมๆ เท.สมิ) เราจะแสดงธรรม (ยถานุสิฏฐิๆ ตถา ปฏิปัช์ชมานา) ท่านทั้งหลาย มาปฏิบัติตาม เราสั่งสอนอยู่แล้ว, กุลบุตร ทั้งหลาย ออกจากเรือนแล้ว ถึงบัพพะชาโดยชอบ เพื่อประโยชน์แก่ทุกข์นั้นๆ กิริยาคุณวิเศษใด, ท่านทั้งหลายก็จักทำคุณวิเศษเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ไม่มีคุณอื่นยิ่งขึ้นไปกว่าได้อันนั้น ให้แจ้งด้วยปัญญายิ่งเอง ในธัมมัตตภาพที่เห็นแล้วนี่แหละ เข้าไปถึงพร้อมอยู่ได้ไม่นานเลย. เมื่อท่านทั้งหลายปฏิบัติตามเราสั่งสอนแล้ว จักได้บัดลุคุณวิเศษที่ผู้ออกบวชโดยชอบ ประสงค์ประจักษ์ได้ไม่นานเลย เมื่อพระองค์ตรัสดังนี้แล้ว พระยัญญโกณฑัญญะทูลว่า แม้แต่ด้วยประพฤติทุกกรกิริยาปฏิปทานั้น ท่านยังไม่ได้บัดลุอุตตริมนุสสธรรม อลมริยญาณทัสสนะวิเศษได้เลย. ท่านเป็นผู้มักมากหมุนหันเสียจากความเพียร เวียนมาเพื่อความมักมาก เพื่อความฟุ้มเฟือยแล้ว ไฉนจักบัดลุอุตตริมนุสสธรรม อลมริยญาณทัสสนะวิเศษได้ ฝ่ายเจ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่าดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระดาบส.เจ้า (นพาหุลลิโก) ใช่ผู้ปฏิบัติเพื่อความมักมาก (นปธานวิพ์ภันโต) ใช่ผู้หมุนหันจากความเพียร (นอาวัตโต พาหุลลาย) ใช่ผู้เวียน

มาเพื่อความมักมาก พระตถาคตเจ้าเป็นอรหันต์ตรัสรู้ชอบเอง แล้ว. ท่านทั้งหลายจงเงี่ยโสตตั้งโสตลงเถิด (อมต) ของไม่ตาย เราได้ถึงทับ (บัลลุแล้ว) เราจะสั่งสอน, เราจะแสดงธรรม, เมื่อท่านทั้งหลายปฏิบัติตามเราสั่งสอนอยู่แล้ว จักบัลลุคุณวิเศษที่ผู้ออกบวชโดยชอบมุ่งหวังนั้น โดยประจักษ์ได้ไม่ได้นานเลย พระปัญจวัคคีย์ก็กล่าวทัดทานลงอยู่ตามความสำคัญฉะนั้น, ถึง ๓ วาระเป็นกำหนด. สมเด็จพระโลกุตตมาจารย์เจ้าผู้อวิตถพจน์มีพระวาจาไม่วิปริตแปรผัน จึงตรัสเตือนพระปัญจวัคคีย์นั้นว่า (อภิชานาถ เม โน ตุมฺเห ภิกฺขเว อิโต ปุพฺเพ, เอวรูปึ ธมฺมึ เทสยนฺตมฺ) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจำได้ซึ่งความบัลลุธรรมของเราที่บ่านดังนี้ ในกาลก่อนแต่กาลนี้บ้างแลหรือ.

บางฉบับเป็น (เอวรูปึ ภาสิตมฺเม) ความว่าท่านทั้งหลายจำได้ซึ่งวาจาแสดงธรรมที่ตถาคตสั่งสอนมาสัมโพธิอมตาธิคม เห็นปานดังนี้ ข้อนี้เราได้เทศนาแก่ท่านทั้งหลาย ในกาลก่อนแต่บัดนี้บ้างแลหรือ.

พระปัญจวัคคีย์ทูลว่า ข้อนี้ไม่มีเลย โดยอธิบายว่า ซึ่งพระองค์จะได้ตรัสความบัลลุธรรมเห็นปานฉนี้ ข้อนี้ แก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย ในบ้างก่อนแต่บัดนี้ไม่มีเลย.

สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระตถาคตเจ้าเป็นอรหันต์สัมมา

สัมพุทโธ ผู้ระหันต์ ผู้ควร ผู้ไกล ตรัสรู้ชอบเองแล้ว, ท่านทั้งหลาย เบื้องโสดั้งโสดลงเถิด (อมตมธิคตำ) อมตะของไม่ตายเราได้ถึงทับแล้ว (บัลลุแล้ว) เราจะสั่งสอน, เราจะแสดงธรรม. เมื่อเราสั่งสอนอย่างใด ท่านทั้งหลายปฏิบัติอย่างนั้นอยู่แล้ว, กุลบุตรทั้งหลายออกจากเรือน ถึงทัว ถึงประสิทธิ์ ถึงเต็มใจเต็มที่ซึ่งบัพพะชาไม่มีกิจกรรมเกื้อกูลแก่เรือน โดยชอบทีเดียว เพื่อประโยชน์แก่คุณวิเศษใด, เพื่อประโยชน์แก่อริยผลใด. ท่านทั้งหลายจักทำคุณวิเศษ ทำอริยผลนั้นเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ไม่มีคุณอื่นผลอื่นยิ่งขึ้นไปกว่าให้แจ้ง ด้วยอภิญญาบัญญาตรัสรู้วิเศษตรัสรู้เฉพาะเองโดยลำพังตน ในธรรมคือสัตภาพที่เห็นอยู่แล้วนี่แหละ คือสัตภาพนี้นี่แหละ เข้าไปถึงพร้อมคุณวิเศษอริยผลนั้น ให้คุณวิเศษอริยผลนั้นถึงพร้อมมั่นคง, อยู่ได้, ไม่นานเลย (ซึ่งกล่าวนี้ไปตามพยัญชนะ) ความสังเขปว่า เมื่อท่านทั้งหลายปฏิบัติตามเราสั่งสอนแล้ว จักบัลลุคุณวิเศษที่บุรุษมุ่งหวังนั้น ในสัตภาพเห็นประจักษ์นี้ ไม่นานเลย (อลัก์ขิ โข ภควา ปัญจวัค์คิเย ภิก์ขู สัญญาเปตุ) สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค ได้สามารถแล้ว เพื่อจะให้ภิกษุปัญจวัคคีย์ทั้งหลาย รู้ด้วยดี, กำหนดรู้แน่ลงในพระอรหัตตสัมมาสัมโพธิญาณ อันมีในพระผู้มีพระภาคนั้น. (ตถาคตโพธิสัทธา) ความเชื่อโพธิปัญญาตรัสรู้

ของพระตถาคตเจ้า เกิดขึ้นแล้ว แก่พระปัญจวัคคีย์ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้. ตถาคตโพธิสัทธา เกิดขึ้นแก่สาธุชน โดยยากยิ่งนัก ด้วยประการฉะนี้.

ในเรื่องพระปัญจวัคคีย์นั้น เมื่อสัทธาความเชื่อในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังไม่เกิดมีเพียงใด, สมเด็จพระโลกุตตมาจาริยเจ้า ก็ยังหาทรงแสดงธรรมไม่ เพียงนั้น. ครั้นได้ฟังพุทธพจน์ทรงตักเตือนแล้ว ได้สติทำในจิตต์โดยแยบคายอุบายที่ชอบ เชื่อมั่นลงในพระอรหัตตสัมมาสัมโพธิ เป็นหนึ่งแน่แล้ว ตอยฟังพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยดี เงี่ยโสตลงตั้งจิตต์ไว้มั่น เพื่อจะรู้ดำเนินตามกิจของผู้เชื่อฉะนั้น. สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค ทรงทราบด้วยพระญาณแจ้งชัดแล้ว จึงตรัสเทศนาธรรมจักกัปปวัตตนสูตร์. พระปัญจวัคคีย์ ได้โสกียสัทธา เชื่อมั่นในพระอรหัตตสัมมาสัมโพธิอย่างยิ่งในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าฉะนั้น. เป็นภาชนแห่งธรรมเทศนา ตั้งจิตต์เพื่อรู้ทั่วถึง, ครั้นเมื่อเวยยากรณ์คือพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอยู่ พระโกณฑัญญเกิดธรรมจักษุ ซึ่งท่านพรรณาว่าบัลลุพระโสดาปัตติผลแล้วสถิตในเอหิภิกษุอุปสมบท. พระองค์ทรงพระอุตสาหทรงสั่งสอนท่านทั้ง ๔ องค์ด้วยปกิรณกเทศนา พระภัททิย พระวัปป ทั้ง ๒ เกิดธรรมจักษุแล้วสถิตในเอหิภิกษุอุปสมบท. พระองค์ทรงพระ

อุตสาหเทศนาแก่พระมหานาม พระอัสสชิ ด้วยปกีรณกเทศนาใน เสด็จไปภิกขาจาร ท่านทั้ง ๓ ไปบิณฑบาตนำภิกษาหารมาให้ใช้ บริโภคทั้ง ๖ องค์ ภายหลัง พระมหานาม พระอัสสชิ ทั้ง ๒ เกิด ธรรมจักษุ ธรรมในเอหิภิกขุอุปสัมปทา. ครบทั้ง ๕ ดำรงในเสขภูมิ องค์สัทธานี้แล้ว ครั้นอินทรีย์คือ สัทธา ๑, วิริย ๑, สติ ๑, สมาธิ ๑, ปัญญา ๑, ในสันดานท่านทั้ง ๕ สุกรอบ แก่กล้า ควรเจริญวิปัสสนา เพื่อโลกกุตรคุณเบื้องบนแล้ว, สมเด็จพระสุคตเจ้า จึงตรัสเรียกให้ตั้งสติฟังแล้วตรัสเทศนา อนัตตลักขณปริยาย เมื่อท่านทั้ง ๕ ตั้งจิตต์ฟัง ทำในจิตต์โดยอุบายชอบ จิตต์พ้นวิเศษจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทาน ถอนอุปาทานออกจากอุปาทานักขันธ์ บัลลุคุณวิเศษที่สุดพรหมจรรย์ ไม่มีคุณอื่นยิ่งไปกว่า (โดยอธิบายว่า พระขีณาสวัคคีย์บัลลุอาสวักขัย พระอรหัตตผลวิมุตติ) ซึ่งพระธรรมสังคาหกเถรเจ้าแสดงไว้ ในที่จบอนัตตลักขณปริยายนั้นว่า (อิมสฺมิญฺจ ปน เวยฺยากรณสฺมึ ภญฺญมาเน ปญฺจวคฺคิยานํ ภิกฺขูนํ อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตานิ วิมุจฺจึสุ) แลครั้นเมื่อเวยยากรณนี้ อันพระผู้มีพระภาคตรัสอยู่ จิตต์ทั้งหลายแห่งภิกษุปัญจวัคคีย์ทั้งหลาย ไม่ถือเอามั่น พ้นวิเศษแล้วจากอาสวะทั้งหลาย ดังนี้.

ตถาคตโพธิสัทธา ความเชื่อโพธิปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต

พุทธะเจ้า นำท่านผู้เชื่อนั้นให้ประสบอุดมคุณ จนถึงอาสวักขัย บรมัตตผล คุณที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ฉะนี้.

ก็แลสัทธาซึ่งเกิดแก่พระมัญชวัคคีย์ จำแนกให้เห็นชัดเป็น ๒ คือ โลกิยสัทธา ๑ โลกุตรสัทธา ๑ จำเดิมแต่ท่านเชื่อพระอรหัตตสัมมาสัมโพธิในพระผู้มีพระภาคเจ้าแน่นอนแล้ว - ประกอบ (ฉันทวิริยจิตตวิมังสา) ฟังธรรมเทศนาพุทธโอวาท โสดาปัตติมรรค โลกุตรกุศล ยังไม่เกิดขึ้นเพียงใด สัทธาซึ่งเป็นไปในระหว่างกาลเท่านั้น เป็นส่วนโลกิยสัทธา

จำเดิมแต่โสดาปัตติมรรคญาณเกิดแล้วไป เป็นโลกุตรสัทธา โลกิยสัทธาเกิดขึ้นก่อน ให้ท่านผู้เชื่อนั้นได้สัทธาเป็นโลกุตรด้วยประการฉะนี้.

โลกิยสัทธาเป็นกุปปธรรม รู้กำเริบจลาจลคืนคลาย แต่โลกุตรสัทธานั้น เป็นอกุปปธรรมไม่รู้กำเริบ ท่านจึงสงเคราะห์ว่า (อจลสัทธา) สัทธาไม่มีความไหวความคลอน แหละว่า (อเวจ์จัยปสาโท) ความเลื่อมใสหยั่งลง" ฉะนี้เป็นต้น.

จะกล่าวถึงอนาคตโพธิสัทธา ซึ่งเป็นโลกิยต่อไป. โลกิยสัทธาเป็นเบื้องต้น นำให้สาธุชนผู้เชื่อนั้นบรรลุโลกุตรสัทธา เหมือนซึ่งกล่าวมาด้วยพระมัญชวัคคีย์เป็นนิทัศนอุทาหรณ์ แม้แต่โลกิยสัทธานั้น ก็ยากที่ประชุมมนุษย์ชนจะให้เกิดโดยง่ายได้. เมื่อ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดขึ้นณะโลกแล้ว ทรงแสดงธรรมเป็นพุทธโอวาท มีคฤหบดีหรือบุตรคฤหบดี มายังที่เฉพาะพระภักตร์ ฟังธรรมเทศนาแล้ว บังเกิดโลกุตตรคุณ ณอาสนที่นั่งฟังธรรมนั้นบ้าง ได้สัทธาในพระตถาคตเจ้าแล้ว คิดจะทำที่สุดแห่งความทุกข์ โดยชอบยอมบังพะชาบ้าง แสดงตนเป็นอุบาสกสมัครในสรณคมน์บ้าง. เมื่อพระผู้มีพระภาค เสด็จอยู่บ้านอิสิปตนนั้น ยศกุลบุตร เกิดความเหนื่อยหน่ายแล้วมาเฝ้าเวลาราตรี ฟังธรรมบุพพิกถาแลจตุราริยสัจจ์ บังเกิดโลกุตตรสมบัติ ซึ่งท่านพรรณาว่าโสดาปัตติผล เศรษฐีผู้บิดาตามมาถึงสำนักสมเด็จพระทศพล พระองค์ทรงบันดานด้วยพุทธฤทธิ์ ไม่ให้บิดาเห็นบุตร. เศรษฐีคิดว่าบุตรของเราอยู่ณะที่นั้น จะได้เห็นยศกุลบุตร, ครั้นจิตต์ฟังธรรมเทศนาบังเกิดโสดาปัตติผลซ้ำแสดงตนเป็นเตวาจิกอุบาสก ยศกุลบุตรได้ฟังธรรมที่พระองค์ตรัสเทศนาแก่เศรษฐีผู้บิดาตน ได้บังเกิดอาสวักขัยพระอรหัตตผล. พระองค์ทรงคลายฤทธิ์ เศรษฐีทราบว่า พระยศบังเกิดพระอรหัตตผลพันกามนิโภคกิจจ์ มีจิตต์ยินดีอนุโมทนาแล้ว เชิญเสด็จกับพระยศเป็นปัจฉาสมณะ เพื่อรับบิณฑบาตในนิเวศน์ตน แล้วลุกจากอาสนถวายอภิวาททำประทักษิณหลีกไปยังเคหาลัยสถาน. พระยศทูลขอบัพพะชาอุปสมบท ก็ทรงรับว่า (เอหิภิกขุ สวากขาโต ธัมโม จรพรหมจริยัง) เท่านี้, คำว่า (สัมมาทุกขักขัส อันต

กิริยาย) ไม่มี, เพราะพระธรรมอันตนได้มาทุกข์นั้นดีแล้ว, พระวาจานั้นเป็นอุปสัมปทา ของพระยศผู้มีอายุนั้น. สมัยนั้นมีพระอรหันต์ในโลก พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ พระปัญจวัคคีย์ ๕ พระยศ ๑ เป็น ๗ องค์ ด้วยประการฉะนี้.

ครั้นเวลาเช้าเป็นอดีตกาล สมเด็จพระผู้มีพระภาค กับพระยศเป็นปัจฉาสมณะ เสด็จถึงนิเวศน์เศรษฐีบิดาพระยศแล้ว เสด็จนั่งอาสนบัญญัติอันประเสริฐ มารดากับภริยาเก่าของพระยศมาเฝ้าถวายบังคมแล้วนั่งในที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พระองค์ทรงแสดงอนุบุพพิกถาและจตุราริยสัจจ์ สัจจะทั้ง ๒ บังเกิดโดยสมบัติ โสดาปัตติผลซ้ำแสดงตนเป็นเตวาจิกาอุบาสิกา. ท่านทั้ง ๓ คือ เศรษฐีและมารดาและปุราณทุติยิกานั้น ก็บังคลสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคกับพระยศ ด้วยขัชชโภชชะอันประณีตด้วยมือตน เสร็จภัตตกิจแล้ว ทรงแสดงธรรมีกถา แล้วเสด็จกลับยังบ้านอิสิปตนพร้อมกับพระยศผู้มีอายุนั้น.

ความเชื่อในพระตถาคตพุทธเจ้า ซึ่งเกิดขึ้นแก่พระยศและเศรษฐี และมารดาและปุราณทุติยิกาของพระยศ ก่อนแต่บัลลุโลกุตตรคุณนั้น เป็นโลกิยสัทธา, จำเดิมแต่บัลลุโลกุตตรธรรมแล้วเป็นโลกุตตรสัทธา ด้วยประการฉะนี้.

ครั้งนั้น มีกุลบุตร ๔ ชื่อ วิมล ๑ สุพาหุ ๑ ปุณณชิ ๑ ควัมปติ ๑

เป็นบุตรเศรษฐีในเมืองพาราณสี เป็นสหายอุปัฏฐากของพระยศ ได้ฟังข่าวว่า "พระยศออกจากเคหสถานบัพพะชาแล้ว" ก็มีสติสัมปชัญญะคิดเห็นว่า ธรรมวินัยและบัพพะชานั้น โตใหญ่ไม่เล็กน้อยเลยทีเดียว พร้อมกันมายังสำนักพระยศๆ ก็พาสหาย ๔ นั้น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสั่งสอนด้วยอนุปุพพิกถาและสัจจะ ๔ ประการ บังเกิดโลกุตตรสมบัติ ๓ ประการแล้ว ทูลขอบัพพะชาอุปสมบทกรรมในเอหิภิกขุอุปสัมปทา ฟังพระพุทธโอวาทธรรมเทศนา ทำพระอรหัตตผลให้แจ้ง เกิดพระอรหันต์พุทธสาวก ๑๐ พระศาสดา ๑ เป็น ๑๑ องค์ขึ้นในโลก.

ครั้งนั้น บุตรตระกูลเศรษฐีมาโดยลำดับ ชาวชนบทประมาณ ๕๐ เป็นสหายอุปัฏฐากของพระยศได้ฟังข่าวนั้นแล้ว ก็มีสติสัมปชัญญะคิดเห็นแล้วมายังสำนักพระยศๆ ก็พาสหาย ๕๐ นั้น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสั่งสอนด้วยอนุปุพพิกถาและจตุราริยสัจจ์ บังเกิดโลกุตตรคุณสมบัติเสขภูมิแล้ว ก็ได้ดำรงเอหิภิกขุอุปสัมปทา ฟังพุทธโอวาทธรรมเทศนา ทำพระอรหัตตผลให้แจ้ง เกิดพระอรหันต์พุทธสาวก ๖๐ พระศาสดา ๑ เป็น ๖๑ องค์ขึ้นในโลก ด้วยประการฉะนี้.

ความเชื่อความเลื่อมใส เกิดขึ้นแก่ท่านทั้ง ๕๔ คิหิสหายของพระยศนั้น จำเดิมแต่ได้ฟังข่าวยศบัพพะชา จนถึงเข้าไปเฝ้า

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธะเจ้า พึงอนุบุพพิกถาตรัสอริยสัจจ์ยังไม่บังเกิดโลกุตตระคุณสมบัติเพียงใด. ก็เป็นแต่โลกิยสัทธาอยู่เพียงนั้น จำเดิมแต่โลกุตตรธรรมเกิดขึ้นแล้ว เป็นโลกุตตระสัทธา. โลกิยสัทธาเป็นบุรพภาคส่วนเบื้องต้น นำให้ท่านผู้นั้นบังเกิดอุตมผล คือโลกุตตรธรรม ด้วยประการฉะนี้.

ซึ่งกล่าวมาด้วย โลกิยสัทธา โลกุตตรสัทธา กว้างขวางจนถึงพระอรหันต์พุทธสาวก เกิดมีขึ้นณะโลก ๖๐ องค์ ณะพุทธกาลของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแห่งเราทั้งหลายฉะนี้. หวังจะให้สาธุชนทั้งหลายเห็นลงว่า โลกิยสัทธาเกิดขึ้นก่อน จึงนำท่านผู้นั้นๆ ให้บังเกิดถึงสัทธาเป็นโลกุตตระ. เพราะฉะนั้นควรสาธุชนเราท่านทั้งปวงจะปลูกสัทธาในพระพุทธเจ้าให้เกิดมีก่อนจึงได้. ตถาคตสัทธาเป็นคุณสำคัญนัก.

คุณคือสัทธานี้ เป็นปฐมคุณอันใหญ่อยู่แผนกหนึ่ง. ท่านจึงแสดงไว้ว่า "ลาภานุตตริยัง ลาภาลัมพัน ไม่มีลาภอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า" ฉะนี้. ดังพิสดารในอนุตตริยสูตรว่า ("โยจโข ตถาคตัง วา ตถาคตสาวกัง วา สัทธัง ปฏิลภติ นิวิฏฐสัทโธ นิวิฏฐรูปโม เอกันตคโต อภิปปสันโน เอตทานุตตริยัง ลาภานัง, สัตตานัง วิสุทธิยา, โสกปริเทวานัง สมติกกมาย, ทุกขโทมนัสสานัง อัตถังคมาย, ญายัสส อธิคมาย นิพพานัสส สัจฉิกิริยาย, ยทิทัง

ตถาคเต วา ตถาคตสาวเก วา สัทธัง ปฏิลภติ, นิวิฏฐสัทโธ นิวิฏฐเปโม เอกันตคโต อภิปปสันโน อิทัง วุจจติ ลาภานุตตริยัง") ดังนี้. โดยความว่าบุทคลผู้ใด เป็นผู้มีความเชื่อตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่นไปส่วนเดียวแล้ว เลื่อมใสยิ่งแล้ว, มาได้เฉพาะโดยตรง ซึ่งความเชื่อในพระตถาคตเจ้า หรือในสาวกของพระตถาคตเจ้า. ลาภนี้สิ้นพ้นไม่มีลาภอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความหมดจดวิเศษแห่งสัตว์ทั้งหลาย, เพื่อจะก้าวล่วงซึ่งความโศกและร่ำไรทั้งหลายเสีย ด้วยประการทั้งปวง, เพื่อจะอัสดงค์ล่วงลับแห่งทุกข์และโทมนัสทั้งหลาย, เพื่อจะถึงทับซึ่งญายมรรคาอุบายหนทางนำออกไปจากเครื่องผูกพันธ์, เพื่อจะทำนิพพานให้แจ้ง ฉะนี้,

อนึ่งท่านแสดงไว้โดยพระคาถาว่า (""โย จ พุทธัญจ ธัมมัญจ, สังฆัญจ สรณัง คโต. จัตตาริ อริยสัจจานิ. สัมมัปปัญญายปัสสติ. ทุกขัง ทุกขสมุปปาทัง, ทุกขัสสะ จ อติกกมัง. อริยัญจัฏฐังคิกัง มัคคัง, ทุกขูปสมคามินัง. เอตัง โข สรณัง เขมัง, เอตัง สรณมุตตมัง. เอตัง สรณมาคัมม, สัพพทุกขา ปมุจจติ") ฉันี้.

มีความว่า ก็บุทคลผู้ใด ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณที่พึ่งที่ระลึกแล้ว, เห็นอริยสัจจ์ทั้ง ๔ คือ ทุกข์, สมุทัย, นิโรธ, มรรค, ด้วยปัญญาชอบ, สรณนี้ เกษมอุดมสูงสุด,

บุทคลนั้น ๆ มาถึงสรณนี้แล้ว อาศัยสรณนี้แล้ว จึงพ้นทั่ว จากทุกข์ทั้งปวง" ฉะนี้.

กล่าวอริยาวัฑฒิคือสัทธาขนเท่านี้.

แต่นี้จะแสดงสีล สุต จาค ปัญญา เป็นลำดับไป.

ก็แลสีลซึ่งมาตามลำดับ ต่อกับสัทธานี้ ดังในประเภทสัมปทา ๔ สัทธาสัมปทา สีลสัมปทา จาคสัมปทา ปัญญาสัมปทา แลอริยธน ๕ สัทธา, สีล, สุต, จาค, ปัญญา, และอริยธน ๗ สัทธา, สีล, หิริ, โอตตัปป, สุต, จาค, ปัญญา, เป็นต้น, ท่านแสดงนิทเทศโดยปริยายอย่างต่ำ เพียงเนกขัมมะวิรัติเว้นจากเวร ๕ ทุกแห่ง. อนึ่งกุศลซึ่งมาตามลำดับนี้เป็นข้อปฏิบัติของคฤหัสถชน ผู้กัลยาณปุถุชนและอริยบุทคลอันสถิตในเสขภูมิ ในนิทเทศแห่งสัมปทา ๔ มีกัตตุเป็น (กุลปุตโต)บ้าง (อริยสาวโก)บ้าง ว่า (อิธ กุลปุตโต สัทโธ โหติ) และว่า (อิธ อริยสาวโก สัทโธ โหติ) ฉะนี้ เป็นต้นไป. กัตตุคือ (กุลปุตโต) มีน้อย, กัตตุคือ (อริยสาวโก) นี้มีมาก, เพราะฉะนั้น จะพรรณาเนื้อความแห่งสีล สุต จาค ปัญญานั้น โดยกัตตุคือ อริยสาวก, นิทเทศแห่งสีลสัมปทาและสีลธนนั้นว่า (อิธ อริยสาวโก ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โหติ, อทินนาทานา ปฏิวิรโต โหติ, กาเมสุมิจฉาจารา ปฏิวิรโต โหติ, มุสาวาทา ปฏิวิรโต โหติ, สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา ปฏิวิรโต

โหติ) ฉนี้, มีความว่า อริยสาวก ในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้เว้นไกล จากปาณาติบาตแล้ว, เป็นผู้เว้นไกล จากอทินนาทานแล้ว, เป็นผู้เว้นไกล จากมิจฉาจารในกามทั้งหลายแล้ว, เป็นผู้เว้นไกล จากมุสาวาทแล้ว, เป็นผู้เว้นไกล จากสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานแล้ว, ความงดเว้นจากเวร ๕ นี้ท่านกล่าวว่า สีลสัมปทา.

กรรมชยบ คืองดเว้นจากเวร ๕ นี้, ท่านกล่าวว่าสีลธนัง ทรัพย์คือสีล. โดยความว่า ข้อซึ่งอริยสาวกมางดเว้นจากเวร ๕ คือ ปาณาติบาต, อทินนาทาน, กามมิจฉาจาร, มุสาวาท, สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานนี้, เป็นสีลสัมปทา, สีลธนัง, อริยาวัฑฒิ คือสีล. กล่าวโดยนามว่า (สิกขาบท ๕) เป็นอย่างนี้. ปาณาติปาตา เวรมณี, อทินนาทานา เวรมณี, กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี, มุสาวาทา เวรมณี, สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี ฉนี้, เวรมณี เจตนาเป็นเหตุเป็นเครื่องงดเว้น. เจตนาเป็นเหตุทำปาณคือชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงไป, ให้ตกไปเสียเร็ว, ชื่อว่าปาณาติปาโต ปาณาติปาตา เจตนาเป็นเหตุเป็นเครื่องทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงไป, กุศลเจตนาเป็นเครื่องงดเว้น จากอกุศลเจตนาคือ ปาณาติบาต. เป็นปาณาติปาตา เวรมณี กุศลเจตนาเครื่องงดเว้นจากปาณาติบาต นัยนี้ครบทั้ง ๕.

เจตนาเป็นเครื่องถือเอาของที่เจ้าของไม่ได้ยอมให้แล้ว ชื่อว่า

อทินนาทานำ อทินนาทาน เจตนาเป็นเหตุเป็นเครื่องถือเอาทรัพย์สิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้. เจตนาเป็นเหตุเป็นเครื่องประพฤติผิดในกามทั้งหลาย ชื่อว่า กาเมสุมิจฉาจาโร วัตถุอันกามาวจรสัตว์ปรารถนา ชื่อว่ากาม วัตถุที่กามาวจรสัตว์ปรารถนารักใคร่อยากได้. อะไรชื่อว่ามิจฉาผิดเล่า? อาการลักผัสสะ ชื่อว่าผิด. ท่านผู้เจ้าของคือสวามี, ท่านผู้รักษามีมารดาบิดาเป็นต้น หวงผัสสะนั้นไว้, อาการลักผัสสะที่ท่านหวงนั้น จึงเป็นมิจฉาผิด. เจตนาเป็นเหตุเป็นเครื่องกล่าวเท็จแสดงประโยคพราง ชื่อว่ามุสาวาโท มุสาวาท เจตนาเป็นเหตุกล่าวเท็จ, เจตนาเป็นเหตุเป็นเครื่องดื่มน้ำอันให้ผู้ดื่มแล้วเมา คือสุราและเมรัย ชื่อว่าสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานำ ที่ตั้งแห่งความประมาท เพราะของที่ให้ผู้ดื่มแล้วเมาคือสุราและเมรัย.

กุศลเจตนาเป็นเหตุเป็นเครื่องงดเว้นจากเวร๕ คือปาณาติปาต อทินนาทาน กามมิจฉาจาร มุสาวาท สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานนี้ เป็นสิกขาบท๕ ที่แสดงไว้ว่า ปาณาติปาตา เวรมณี (จนถึง) สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี ฉะนี้นั้น, ท่านผู้พร้อมเพรียงด้วยเวรมณี วิรัติเจตนา๕ ประการนั้น, เป็นปาณาติปาตา ปฏิวิรโต (จนถึง) สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา ปฏิวิรโต ฉะนี้, ซึ่งแสดงว่า สีลสัมปทา สีลสุนั้น ด้วยประการฉะนี้.

ก็แล วิรัติความงดเว้น เครื่องงดเว้นนั้น ท่านแสดงไว้ ๓ ประการคือ สัมปัตตวิรัติ ๑ สมาทานวิรัติ ๑ สมุจเฉทวิรัติ ๑ ข้อซึ่งบุคคลที่ไม่ได้สมาทานลิกขาบทไว้ ครั้นวัตถุที่จะพึงล่วงมาถึงเข้าประสบเข้าประจวบเข้าแล้ว, พิจารณาโดยแยบคายอุบายชอบแล้ว, งดเว้นเสีย จากวัตถุที่จะพึงล่วงนั้นๆ, หาล่วงด้วยฆ่าและลักเป็นต้นไม่, อันนี้ชื่อว่าสัมปัตตวิรัติ งดเว้นจากวัตถุที่ถึงพร้อมประสบเข้าประจวบเข้าแล้ว. ข้อซึ่งบุคคลได้สมาทานลิกขาบทไว้แล้ว ก็งดเว้นจากวัตถุที่จะพึงล่วงนั้นๆ มีปาณาติบาตเป็นต้น ดำรงคงอยู่ตามอำนาจความสมาทานนั้น ชื่อว่าสมาทานวิรัติ งดเว้นด้วยสมาทาน, ความงดเว้นเสร็จด้วยให้โลกุตตรธรรม มีพระโสดาบัตติมรรคเป็นต้น เกิดขึ้นในจิตต์ ชื่อว่าสมุจเฉทวิรัติ งดเว้นด้วยอันตัดขึ้นด้วยดี ตัดขึ้นพร้อม ความงดเว้นจากเวร ๕ ของมนุษย์ปุถุชนทั้งปวง, ยกแต่พระพุทธมารดาเสียแล้ว เหลือนั้น สำเร็จด้วยสัมปัตตวิรัติและสมาทานวิรัติ, ศีลของพระอริยบุคคล สำเร็จด้วยสมุจเฉทวิรัติ สมาทานวิรัติให้สำเร็จศีลสมบัติ ของกัลยาณปุถุชนทั้งปวง ตามลำดับที่มาในมหานามสูตรและกุฏทันตสูตรเป็นต้น. ในมหานามสูตรท่านมหานามศากยกษัตริย์ ทูลถามถึงศีลแห่งอุบาสก, ทรงวิสัชนาว่า (ยโตโข มหานาม อุปาสโก ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต

โหติ) เป็นต้น. มีความว่า จำเดิมแต่เมื่อใดไป อุบาสกเป็น
เว้นไกล งดเสีย จากปาณาติบาต อทินนาทาน กามมิจฉาจาร
มุสาวาท สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน แล้ว. ด้วย ข้อปฏิบัติคือ
งดเว้นเวร ๕ เพียงเท่านี้, อุบาสกเป็นผู้มีศีล, งดเว้นจากเวร
๕ เป็นคฤหัสถศีล อุบาสกศีลด้วยประการฉะนี้. ในกูฏทันตสูตร
สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค ตรัสเทศนาแก่กูฏทันตพราหมณ์ ใน
ลำดับแห่งสรณคมนญัตติว่า (“โยโข พ๎ราห๎มณ ปสันนจิตโต
สิกขาปทานิ สมาทิยติ, ปาณาติปาตา เวรมณี, อทินนาทานา
เวรมณี, กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี, มุสาวาทา เวรมณี,
สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี. ยญ โข พ๎ราห๎มณ ยัญญัง,
อิมายฯ ติวิธายฯ ยัญญัสมปทายฯ โสฬสปริกขารายฯ, อิมินาฯ
นิจจทาเนนฯ อนุกุลยัญญัง, อิมินาฯ วิหารทาเนนฯ, อิเมหิฯ
สรณคมเนหิ, อัยยัฏฐังคิโกฯ อัยยปสมาวัมภาโคฯ สัพพัญญุตโญฯ
มหานิสังสโตฯ”) ฉะนี้, มีความว่า “ดูก่อนพราหมณ์ บุคคล
ผู้ใดแลเป็นผู้มีจิตเลื่อมใสแล้ว, สมาทาน ซึ่งสิกขาบททั้งหลาย
คือปาณาติปาตา เวรมณี (จนถึง) สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา
เวรมณี” ฉะนี้. ยัญญคือยัญญสิ่งสมาทานนี้, มีธรรมคือ
ทรัพย์ และการประกอบน้อย มีผลอานิสงส์ใหญ่นัก กว่ายัญญ
สัมปทา มีวิธี ๓ มีบริขาร ๑๖, และโจรทานอนุกูลยัญญ, และ

เรทาน, แล สมณสมน์ทั้งหลาย ที่กล่าวมาเบื้องต้น. โดยความว่า ผู้ใดเป็นผู้มีจิตต์เลื่อมใสแล้ว. สมาทานสิกขาบท คือ เวรมณี งดเว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน กามมิจฉาจาร มุสาวาท สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน. เบญจสิกขาบทสมาทานยัญนี้, มีปรารภน้อย มีผลอานิสงส์ใหญ่นักกว่ายัญที่กล่าวมาเบื้องต้นแล้วนั้น.

ความสมาทานสิกขาบท ๕ แล้ว งดเว้นจากเวร ๕ ตามที่ได้สมาทานนั้น สำเร็จเป็นสีลมีองค์ ๕ ของคฤหัสถ์กัลยาณปุถุชชน ด้วยประการฉนี้.

วิรติเจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากเวร ๕ ด้วยสมาทานถือมั่นยึดไว้ด้วยดี เป็นสีลของมนุษย์คฤหัสถ์กัลยาณปุถุชชน ด้วยประการฉนี้.

กล่าวอริยาวัฑฒิคือสีล แต่เท่านี้.

บัดนี้จะแสดงสุตความสดับเป็นอริยาวัฑฒิที่ควบ ๓ ต่อไป. ข้อซึ่งอริยสาวกได้ฟังคำสอนในพระธรรมวินัยแล้ว จำทรงไว้ ชื่อว่าสุตความฟังแล้ว. มีนิทเทศแสดงไว้ว่า "อิธ อริยสาวโก พหุสฺสุโต โหติ สุตธโร สุตสนฺนิจโย" อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นพหุสสุตมีธรรมที่ตนฟังแล้วมาก ทรงธรรมที่ตนฟังแล้วไว้ มีธรรมที่ตนฟังแล้วสะสมอยู่ในสันดาน. "เย เต ธมฺมา อาทิ

กัล์ยาณา มัช์เฌกัล์ยาณา ปริโยสานกัล์ยาณา ธรรมทั้งหลายนั้น เหล่าใด เพราะในเบื้องต้นแล ท่ามกลางแล ที่สุด, สาตฺถ์ สพ์ยญ์ชนฺ เกวลปริปุณ์ณ์ ปริสุทฺธ์ พ์รห์มจริย์ อภิวทนฺติ กล่าวยืน กล่าวเฉพาะ ประกาศแสดงซึ่งพรหมจรรย์บริสุทธ์ ปริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถเนื้อความ พร้อมทั้งพยัญชนะ, ตถารูปาส์ส ธัม์มา พหุส์สุตา โหนฺติ ธตา วจสา ปริจิตา มนสานุเปก์ขิตา ทิฏ์ฐิยา สุบ์ปฏิวิท์ธา (ตถารูปาส์ส) ตัดบท "ตถารูป-, ยัส์ส. ตถารูปา มีรูปอย่างนั้น เห็นปานนั้น อัส์ส แห่งเธอนั้น คือ อริยสาวก, ธัม์มา ธรรมทั้งหลาย พหุส์สุตา เป็นส่วนที่เธอนั้นฟังแล้วมาก โหนฺติ ย่อมเป็น ธตา อันเธอนั้นทรงไว้แล้ว วจสา ปริจิตา อันเธอนั้นสะสมด้วยวาจาแล้ว คือคล่องขึ้นสู่วาจา มนสานุเปก์ขิตา อันเธอนั้นตามเพ่งด้วยใจแล้ว, อันเธอนั้นเพ่งตามด้วยใจแล้ว, ทิฏ์ฐิยา สุบ์ปฏิวิท์ธา อันเธอนั้นแทงตลอดด้วยดี ด้วยทิฏฐิแล้ว สุตคุณชาตนี้ ท่านกล่าวว่าสุตธนฺ ทรัพย์คือสุต เป็นอริยาวุธคือสุต. โดยความว่า อริสาวกท่านพหุสสุต มีคำควรฟัง ที่ตนได้ฟังแล้วอยู่ในสันดานมาก ทรงธรรมที่ตนได้ฟังแล้วนั้นไว้ มีธรรมที่ตนได้ฟังแล้วสะสมอยู่ในสันดาน ธรรมทั้งหลายเหล่าใด มีคุณที่บัณฑิตจะพึงนับในเบื้องต้นแล ท่ามกลางแล ที่สุด ในเพราะในที่ทุกสถาน, เฉพาะกล่าวซึ่ง

พรหมจรรย์ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งเนื้อความและพยัญชนะ. ธรรมทั้งหลายเห็นปานนั้น อริยสาวกได้สดับฟังมาก จำทรงไว้ได้ สะสมแคล่วคล่องด้วยวาจา เพ่งตามด้วยใจ ตรัสรู้แจ้งด้วยทิฏฐิความเห็นได้ด้วยดี คุณนี้ชื่อว่าสุตธนัง ทรัพย์คือสดับตรับฟัง เป็นอริยาวัฑฒิที่ครบ ๓, ก็แลสุภความสดับนี้ เปรียบเหมือนอาวุธเครื่องสู้รบกับสัตรู. สุตเมื่อมีอยู่ในสันดานของการกบุทคลแล้ว ท่านนั้นก็ได้ประกอบกิจสู้รบกับกิเลสและบาปธรรม เพราะเหตุนั้น สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า จึงตรัสในนคโรปมสูตรว่า "สุตาวุโธ ภิกฺขเว อริยสาวโก อกุสลัง ปชหติ, กุสลัง ภาเวติ สาวัชชัง ปชหติ, อนวัชชัง ภาเวติ. สุทธัง อัตตานัง ปริหรติ" ฉะนี้. มีความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกมีสุตเป็นอาวุธ มีธรรมที่ตนได้สดับแล้วเป็นดังอาวุธ ย่อมละอกุศลเสีย, เจริญกุศลขึ้น ละธรรมละกรรมอันมีโทษเสีย, เจริญธรรมเจริญกรรมอันไม่มีโทษขึ้น, รักษาตนให้บริสุทธิ์ ฉะนี้. สุตการสดับตรับฟังคำสอนในพระธรรมวินัย สั่งสมาสั่งพุทธศาสนาแล้ว จำทรงไว้ได้มากแคล่วคล่องชำนาญ มีอุปการเกื้อกูลแก่ปหานการละอกุศลและภาวนาเจริญกุศล ให้ท่านผู้พหุสสุตนั้น รักษาตนให้บริสุทธิ์ด้วยประการฉะนี้.

กล่าวสุตอริยาวัฑฒิที่ครบ ๓ เท่านี้.

บัดนี้ จะแสดง จาคอริยาวัฑฒิที่ควบ ๔ เป็นลำดับไป. ข้อซึ่ง อริยสาวก มีจิตต์มีตระหนี่เครื่องหมักหมอง ปราศ จิตต์โอบอ้อม ยินดีในการให้แก่ผู้ควรให้ แบ่งสมบัติร่วมบริโภค แก่ผู้ควรแบ่งสมบัติร่วมบริโภค, ชื่อว่าจาคความบริจาค. มีนิทเทศแสดงในสัมปทาประเภท และอริยธนประเภท แบบเดียวกันว่า "อิธ อริยสาวโก วิคตมลมัจเฉเรน เจตสา อคารๆ อัชฌาวสติ มุตตจาโค ปยตปาณิ โวสสัคครโต ยาจโยโค ทานสังวิภาครโต" ฉะนี้. โดยความว่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีจิตต์มีตระหนี่เป็นเครื่องหมักหมองไปปราศแล้ว อยู่ครองเรือน, ท่านมีความบริจาคอันปล่อยวางแล้ว บริจาคไม่มีความเพ่งความหวัง ไม่คิดจะคืน ไม่คิดตอบแทน, ท่านเป็นผู้มีผ้ามือ อันชำระแล้ว, อธิบายว่า มีมืออันชำระไว้ทุกเมื่อเพื่อจะให้ทายธรรมด้วยมือตนโดยเคารพ, ท่านเป็นผู้รื่นรมยินดีในการสละ, ท่านเป็นผู้ควรแก่การที่ยาจกจะขอ. ท่านเป็นผู้รื่นรมยินดีในการให้ และการแบ่งร่วม, อธิบายว่า ยินดีทั้งในทานการให้ด้วย ทำการแบ่งแม้แต่ของที่ตนจะพึงบริโภคด้วยอัธยาศัยยินดีในการให้และการแบ่งร่วมแบ่งกันอย่างนี้. ข้อซึ่งอริยสาวกมาเป็นผู้มีจิตต์ปราศจากตระหนี่เป็นเครื่องหมักหมอง อัธยาศัยโอบอ้อมยินดีในการให้และการแบ่งร่วมแบ่งกันนี้, เป็นจาคความบริจาค ซึ่งท่านกล่าว

ว่า ขาคสัมปทา, ขาคธนัง, อริยาวัฑฒิคือขาคด้วยประการฉะนี้.

กล่าวอริยาวัฑฒิที่ควบ ๔ คือขาคเท่านี้.

บัดนี้จะแสดงบัญญาอริยาวัฑฒิที่ควบ ๕ เป็นลำดับไป, บัญญาซึ่งมาในสัมปทา ๔ อริยธน ๕ อริยธน ๗ ทั้งปวงนี้ มีนิทเทศแสดงไว้ว่า ("อิธ อริยสาวโก บัญญวา โหติ อุทยัตถคามินิยา บัญญายสมันนาคโต อริยาย นิพพิธิกายสัมมาทุกขักขยคามินิยา") ดังนี้. แปลว่า อิธ ณที่นี้ ณธรรมวินัยนี้, อริยสาวโก สาวกผู้อริย, บัญญวา ผู้มีบัญญาละ โหติ เป็น อุทยัตถคามินิยา ไปยังความเกิดขึ้นแลอัสดงค์, ไปยังความเกิดขึ้นแลความเสื่อมความพินาศ บัญญายด้วยบัญญาสมันนาคโต มาตามพร้อมแล้ว (รวบ. อุทยัตถคามินิยา บัญญายสมันนาคโต มาตามพร้อมด้วยอุทยัตถคามินีบัญญาแล้ว มาตามพร้อมด้วยบัญญาอันไปยังความเกิดขึ้นแลอัสดงค์แล้ว) อริยาย ไปจากฆ่าศึก, ดีไม่มีโทษ, นิพพิธิกาย สามารถจะเจาะระแทงกิเลสลามกธรรมออกเสียจากจิตต์, สามารถจะทำลายกิเลสซึ่งยังไม่เคยทำลาย ให้พินาศสาบสูญได้ สัมมาทุกขักขยคามินิยา ไปยังความสิ้นทุกข์โดยชอบ.

ข้อซึ่งอริยสาวกมาประกอบด้วยอุทยัตถคามินีบัญญานี้ ฝึกฝนอบรมอยู่ในอุทยัตถคามินีบัญญานี้, เป็นบัญญาสัมปทา บัญญาธนัง, อริยาวัฑฒิคือบัญญาด้วยประการฉะนี้.

ก็แล บท พยัญชนะ ซึ่ง แสดง ปัญญา นั้น, มา ใน ปฏิสัมภิทา, วิมุตติ ปริปาจนิย ธรรม ซึ่ง จะ ให้ วิมุตติ แก่ กล้า ส่วน ต้น ๕ ประการ ใน เมฆิย สูตร, นาถกรณ ธรรม ๑๐, แยบ เสียว กัน ว่า (“ปัญญา โหติ อุทยัตถคามินิยา ปัญญาย สมันนาคโต อริยาย นิพเพธิกาย สัมมาทุกขักขยคามินิยา”) ดังนี้. บท ทั้ง ๔ คือ อุทยัตถคามินี ๑ อริยา ๑ นิพเพธิกา ๑ สัมมาทุกขักขยคามินี ๑ นี้, มี เนื้อความ ควร พรรณา ให้ บัณฑิต พิจารณา จำ ทรง ใน คัมภีร์ อรรถกถา พรรณา ว่า “อุทยัตถคามินิยาติ อุทยัญจ อัตถังคมัญจ คันตุ ปริจฉินทิตุ สมัตถาย สามารถ อาจ เพื่อ จะ ไป คือ ว่า เพื่อ จะ กำหนด ซึ่ง อุทัย ความ เกิด ขึ้น ด้วย ซึ่ง ความ อัสดงค์ ด้วย (ถึง ความ ฉิบหาย เสื่อม สิ้น) อธิบาย ว่า (อุทยัญจ อัตถัญจ คัจฉตีติ อุทยัตถคามินี, อุทโยนาม, อุปปาโท สมุทโย, อัตโถนาม, วโย อัตถังคโม นิโรโธ.) ปัญญา ใด ไป ยัง อุทัย ด้วย อัตถ ด้วย เพราะ กะ นั้น ปัญญา นั้น ชื่อ ว่า อุทยัตถคามินี ไป ยัง อุทัย และ อัตถ (คือ ไป ยัง ความ เกิด ขึ้น และ ความ เสื่อม สิ้น, อุปปาท ความ เกิด ขึ้น, สมุทัย ความ อุทัย ขึ้น พร้อม เกิด ขึ้น พร้อม, ชื่อ ว่า อุทโย อุทัย เกิด ขึ้น ด้วย ความ เสื่อม, อัตถังคม ความ ถึง ซึ่ง ฉิบหาย, นิโรธ ความ ดับ เงียบ หาย ชื่อ ว่า อัตถ ความ ฉิบหาย. อัตถ ศัพท์ ที่ นี้ แปล ว่า วินาโส ความ พินาศ, เหมือน คำ ว่า “อัตถัง คัจฉันติ อาสวา” ฉะนั้น เป็น ต้น.

เอตฺถ ปญฺญาสลกฺขณปริคฺคาหกา อุทยพฺพยญาณาทโย วุตฺตา ท่านกล่าวอุทยัพพยญาณ อันกำหนดลักขณะ๕๐, ด้วยบทว่า "อุทยัตถคามินิยา" นี้. อริยายาติ ปริสุทฺธายา. ที่ว่า "อริยาย เป็นอริยาไปจากฆ่าศึกนั้น, คือว่า ปริสุทธ์ขาย บริสุทธ์หมดจดรอบแล้ว. ปัญญาพิจารณาความเกิดขึ้นและเสื่อมสิ้นแห่งนามรูปเบญจขันธ์เป็นอารมณ์นี้ เป็นปัญญาดีไปจากฆ่าศึก คือโมหะความหลง เป็นอริยาเป็นปัญญาดี.

จะขอกล่าวอริยศัพท์ ซึ่งมาในพระปริยัติธรรมมากนักตั้งแต่อัมมจักกัปปวัตนสูตรเป็นต้นไป. "อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค" แลว่า "อริยสจฺจานิ" ก็ดี. "อริยํ จกฺกวตฺตึ วตฺตติ" ในจักกวัตติสูตร. "สตฺถนิยตโย ภาสติ, อริยาเยตํ ปญฺญาย อธิวจนํ" ในวัมมิกสูตรทั้งปวง ประสงค์ความว่าไปจากฆ่าศึก, ดี, ไม่มีโทษ. สภาพใดสิ่งใด, ดีไม่มีโทษ, สภาพนั้นสิ่งนั้น, ผู้มีปัญญาจะพึงเข้าหา จะพึงเข้าไปใกล้. ท่านจึงแสดงเนื้อความว่า "อริตฺตโพ อุปคนฺตพฺโพติ อริโย" สภาพใด, สิ่งใด, อันบัณฑิตจะพึงถึง คือจะพึงเข้าไปใกล้, สภาพนั้นเป็นอริโย, สิ่งนั้นเป็นอริยะ ฉะนี้.

วิปัสสนาปัญญาอันไปยังความเกิดขึ้นและความเสื่อมสิ้นแห่งสังขารนามรูปเบญจขันธ์ พิจารณากำหนดความเกิดขึ้นและเสื่อมสิ้น

ของร่างกาย กับทั้งจิตต์เจตสิกเป็นอารมณ์นี้ ไปจากโทษ คือ โมหะความหลง จึงเป็นอริยาไปจากฆ่าศึก, ดีไม่มีโทษ, ท่านไขอัตถ์ว่า "ปริสุทธ์ชาย บริสุทธ์ หมดจดรอยแล้ว" ฉนี้. อนึ่ง อุทยัตถคามินี ปัญญานี้, นำผู้เจริญนั้น ให้บรรลุถึงโลกุตตรคุณ, ให้ท่านผู้เจริญนั้น, ล่วงข้ามความเป็นปุถุชนเสียถึงความเป็นอริยบุคคลได้, เพราะเหตุนั้นบ้าง ท่านจึงกล่าวคุณยกว่า "อริยาย" ดังนี้ ในพระบาฬีนั้น.

นิพ์เพธิกายาติ อนิพ์พิทัยปุพ์พ โลภขันธ์ยาทโย นิพ์พิชฌิตุ สมัตถ์ตาย. สามารถอาจเพื่อจะแทงจะเจาะออกซึ่งกองกิเลสทั้งหลายมีกองโลภเป็นต้น, ที่ผู้นั้นยังไม่เคยแทงเคยเจาะออกแล้ว. (อธิบายว่าอาจทำลายกิเลสมีกองโลภเป็นต้น ที่ผู้นั้นยังไม่เคยทำลาย, ให้พินาศสายสูญสาย ไม่ให้เกิดขึ้นได้อีก (สัมมา ทุกข์ขัก์ขยคามินิยาติ, ตทังควเสน กิเลสานำ ปหีนตาย ยำ ทุกข์ขำ ขียติ, ตัส์ส ทุกข์ขัส์ส ขยคามินิยา.) ไปยังความสิ้นทุกข์ใดสิ้นไปด้วยความที่แห่งกิเลสทั้งหลาย เป็นธรรมอันผู้นั้นละแล้ว ด้วยอำนาจแห่งตทังคปหาน, แห่งทุกข์นั้น. ตทังควเสน กิเลสานำ ปหีนตาย, ด้วยความที่แห่งกิเลสทั้งหลาย เป็นธรรมอันผู้นั้นละแล้ว ด้วยอำนาจแห่งตทังคปหาน. ยำ ทุกข์ขำ ขียติ, ทุกข์ใดสิ้นไป ตัส์ส ทุกข์ขัส์ส ขยคามินิยา ไปยังความสิ้นแห่งทุกข์อันนั้น.

อิติ ด้วยประการนี้ สัพพัมปิ แม้ทั้งปวง อิเมหิจ ก็เหล่านี้ ปเทหิ ด้วยบททั้งหลาย, วิปัสสนาปัญญาว วิปัสสนาปัญญานั่นแหละ, วิปัสสนาปัญญาอย่างเดียว, กถิตา ท่านกล่าวแล้ว (อันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว) อันนี้ท่านพรรณาในคัมภีร์อัตถกถามีสุมังคลวิลาสินีเป็นต้น.

กล่าวอริยาวัฑฒิคือปัญญาที่ครบ ๕ แต่เพียงนี้.

ได้กล่าวสัทธา สีล สุต จาค ปัญญา ครบ ๕ ประการ พิสดารในสัทธา, แต่ในสีล สุต จาค ปัญญา, พรรณาตามนิทเทศกับอธิบาย, ให้สาธุชนบัณฑิตพิจารณาในกิจการดำเนินตามควรแต่เพียงนี้.

อริยสาวก สาธุกัลยาณชน ผู้มาเจริญด้วยวัฑฒิ ๕ ประการ คือ สัทธา สีล สุต จาค ปัญญานี้แล้ว ก็เจริญด้วยอริยาวัฑฒิ ถ้าไว้เครื่องเจริญดีไม่มีโทษ, อนึ่งถือเอาแก่นสารของร่างกาย ถือเอาคุณอันดีของร่างกายไว้.

แปลนิคมคาถา ๔ บทท้ายพระสูตรนี้ว่า สัทธาย ด้วยสัทธา สีเลนจ ด้วยสีลด้วย โย ผู้ใด อวัฑฒิ ยอมเจริญทั่ว, ปัญญาย ด้วยปัญญา จาเคน ด้วยจาค สุเตนจ ด้วยสุตด้วย อุภยัง ทั้งสอง. โส ผู้นั้น ตาทิโส เขนนั้น สัปปุริโส ผู้สัปปุรุษ วิญญูชโน ผู้เห็นวิเศษ (ฉลาด), ยาทิยติ ย่อมถือเอา

ยึดไว้ (สารมิเลว) สารํ ซึ่งสาร ซึ่งแก่นสาร อิติ อว ณะที่นี้ นี่แหละ ณะภพนี้นี่แหละ อัตตโน ของตน แห่งตน. ผู้ใดมา เจริญด้วย สัทธา ๑ สีล ๑ สุต ๑ จาค ๑ ปัญญา ๑ สัปปุริษผู้ ฉลาดเช่นนั้น ผู้นั้นถือเอาแก่นสารแห่งตนได้ ณะภพนี้ ณะ อัตตภาพนี้นี่แหละ เพราะเหตุนั้น ควรที่ท่านผู้แสวงหาความสุข แสวงหาคุณที่เป็นแก่นสาร จะพึงอุตสาหะขวนขวายให้คุณ ๕ ประการ คือ สัทธา สีล สุต จาค ปัญญา สัมมาปฏิบัติบริบูรณ์ ในสันดาน ด้วยไม่ประมาททุกเมื่อนั้นเทอญ.

ประกาศ

ตั้งครูและเวยยาวัจกร โรงเรียน

พระธรรมไตรโลกาจารย์ นายกแห่งมหามกุฏราชวิทยาลัย มีบัญชาสั่งว่า ได้ตั้งให้พระเจริญบาเรียนตรีในวิทยาลัย เปนครูโทฝ่ายบาฬีภาษา โรงเรียนวัดเทพสิรินทราวาศ

ตั้งให้พระเผื่อนบาเรียนตรีในวิทยาลัย เปนผู้ช่วยครูเอกฝ่ายบาฬีภาษา โรงเรียนวัดมกุฏกษัตริยาราม

และตั้งให้นายกลีน เปนเวยยาวัจกรโรงเรียนวัดมกุฏกษัตริยาราม ตั้งแต่วันที่ ๑๓ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๕ แล้ว.

แห่ง มหามกุฏราช วิทยาลัย

ในบ ร.ศ. ๑๑๔ ตั้งแต่ตุลาคม ถึง มีนาคม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งและอุปถัมภก

กรรมการผู้จัดการ วิทยาลัย

ฝ่าย บัพพะชิต

๑	พระธรรมไตรโลกาจารย์	วัดพิชัยญาติการาม	นายก
๒	หม่อมเจ้าพระศรีสุคตัยานุวัตร		อุปนายก
๓	หม่อมเจ้าพระสถาพรพิริยพรต		กรรมการ
๔	พระธรรมราชานุวัตร	วัดเสนาสนาราม	,,
๕	พระธรรมปาโมกข์	วัดมกุฏกษัตริยาราม	,,
๖	พระเทพโมลี	วัดโสมนัสวิหาร	,,
๗	พระเทพกวี	วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ	,,
๘	พระราชกวี	วัดบวรนิเวศวิหาร	,,
๙	พระครูปลัดอวารีคณานุสิษฐน์	วัดราชประดิษฐ์	,,
๑๐	พระครูปลัดอุทัยญาณุศาสก์	วัดพิชัยญาติการาม	,,

๑๑ พระครูปลัดจุลานุนายก วัดบวรนิเวศวิหาร กรรมการ
๑๒ หม่อมราชวงศ์พระชื่น เปรียญ วัดบวรนิเวศวิหาร ,,
๑๓ พระมหาเฉื่อน วัชราชยพิธ แทนพระสมุทรมุนี ที่ลาออก ,,

น้อย คฤหัสถ์

๑๔ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์
๑๕ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์

พนักงานของวิทยาลัย

๑ พระครูวิสุทธิสรภาณ (เจิม) นักเรียนโทสามัญ วัดบวรนิเวศวิหาร เปนเลขานุการ มีหน้าที่สำหรับมีจดหมายไปมา (ออกไปเปนครูเมื่อมีงานคม)
๒ พระครูอนันตนินนาท (เอียะ) นักเรียนตรีสามัญ วัดบวรนิเวศวิหาร ภัณฑารักษ์ มีหน้าที่รักษาพัสดุของวิทยาลัย
๓ สามเณรทองใบ นักเรียนโทสามัญ วัดบวรนิเวศวิหาร บรรณารักษ์ มีหน้าที่รักษาหนังสือของวิทยาลัย
๔ พระครูพิศาลสงฆ์ญ (ลับ) นักเรียนโทพิเศษ วัดบวรนิเวศวิหาร ปฏิคม มีหน้าที่จัดการต้อนรับผู้ไปมา ในเวลามีการ
๕ พระทรัพย์ นักเรียนตรีพิเศษ ผู้ช่วยเลขานุการ
๖ พระดาว ผู้ช่วยบรรณารักษ์
๗ พระแช่ม นักเรียนตรี ผู้ช่วยปฏิคม

๘ หลวงชำนาญเลขา (หุ่น) สมุห์บาญชี ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์ เวยยาวัจกร

๙ หม่อมราชวงศ์ไพฑูรย์ บุตรหม่อมเจ้าบงกช เปนผู้ช่วยเวยยาวัจกร

จำนวนโรงเรียนของวิทยาลัย

๑	โรงเรียนโท	วัดบวรนิเวศวิหาร	นอกบำรุง
๒	โรงเรียนโท	วัดมกุฎกษัตริยาราม	ในบำรุง
๓	โรงเรียนโท	วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ	,,
๔	โรงเรียนโท	วัดพิชัยญาติการาม	,,
๕	โรงเรียนตรี	วัดเทพธิดารามวรวิหาร	,,
๖	โรงเรียนตรี	วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม	นอกบำรุง
๗	โรงเรียนสามัญ	วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม	ในบำรุง
๘	โรงเรียนสามัญ	วัดบุบผาราม	,,
๙	โรงเรียนสามัญ	วัดเครือวัลย์วรวิหาร	,,
๑๐	โรงเรียนสามัญ	วัดเสนาสนาราม	,,

ผู้จัดการโรงเรียน

๑ พระดุลลัดดุลานุนายก จัดการโรงเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร

๒ พระธรรมปาโมกข์ จัดการโรงเรียนวัดมกุฎกษัตริยาราม

๓ พระเทพกวี จัดการโรงเรียนวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ

๔ พระธรรมไตรโลกาจารย์ จัดการโรงเรียนวัดพิชัยญาติการาม

๕ หม่อมเจ้าพระศรีสุคตคัตยานุวัตร จัดการโรงเรียนวัดเทพศิรินทราวาส

๖ พระครูปลัดอาจีคณานสิชฌน์ แทนสมเด็จพระสังฆราช จัดการโรงเรียนวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

๗ หม่อมเจ้าพระสถาพรพิริยพรต จัดการโรงเรียนวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

๘ พระวิเชียรมุนี จัดการโรงเรียนวัดบุบผาราม

๙ ผู้จัดการโรงเรียนวัดเครือวัลย์วรวิหาร (ว่าง)

๑๐ พระธรรมราชานุวัตร จัดการโรงเรียนวัดเสนาสนาราม

ครูในโรงเรียนนั้น ๆ

โรงเรียนวิทยาลัย

๑ พระราชกวี ครูเอกในวิทยาลัย

๒ พระครูปริตตโกศล (คำ) ,,

โรงเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร

๓ หม่อมราชวงศ์พระชื่นเปรียญ ครูเอก ผ้ายภาษามคธ

๔ พระเขมาภิมุขธรรม ครูเอก ผ้ายภาษาไทย

๕ พระครูวรโกศลสังฆกิจ ครูโท ,,

ในโรงเรียน วัดมกุฎกษัตริยาราม

๖ พระอุ่ม บาเรียนตรี ครูโท ผ้ายภาษามคธ

ในโรงเรียน วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ

๗ พระวัน นักเรียนโท ครูตรี ผ้ายภาษามคธ

๘ พระข้อย นักเรียนโท ผู้ช่วยครูเอก ,,

ในโรงเรียน วัดพิชัยญาติการาม

๙ พระครูปลัดอุทิขยานุศาสก์ ครูเอก ผ้ายภาษามคธ

๑๐ หม่อมหลวงพระชิต เปรียญ ครูโท ,,

๑๑ พระปลัดชื่น ครูตรี ,,

๑๒ พระครูสังฆวิชัย (เขียน) ครูโท ผ้ายภาษาไทย

ในโรงเรียน วัดเทพศิรินทราวาส

๑๓ พระมหานวม ครูโท ผ้ายภาษามคธ

ในโรงเรียน วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

๑๔ พระครูปลัดธวาจีคณานุสิชฌน์

ในโรงเรียน วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

๑๕ หม่อมเจ้าพระสถาพรพิริยพรต ครูพิเศษ

๑๖ พระมหาเผื่อน ครูเอก ผ้ายภาษามคธ

ในโรงเรียน วัดบุบผาราม

๑๗ พระวิเชียรมุนี ๑

ในโรงเรียน วัดเศรษวัลล์ วรวิหาร

๑๘ พระสมุห์คอน นักเรียนตรี ผู้ช่วยครูโท ผ้ายภาษามคธ

ในโรงเรียน วัดเสนาสนาราม

๑๙ พระมหาจู ครูเอก ผ้ายภาษามคธ

๒๐ พระมหาดิส ครูโท ,,

พนักงานโรงเรียน

วัดบวรนิเวศวิหาร

๑ พระครูใบฎีกาวรรณ นักเรียนโท พิ.ศษ เลขานุการ

๒ พระครูพิศาลสังฆ์ (ลี) นักเรียนโท พิ.ศษ ปฏิคม

วัดพิชัยญาติการาม

๓ สามเณรวิม นักเรียนตรี เลขานุการ

๔ พระสมุห์ผิน นักเรียนตรี ปฏิคม

วัด.ทพศิรินทราวาส

๕ หม่อมราชวงศ์สามเณรจรุง นักเรียนตรีพิเศษ เลขานุการ

๖ พระอ้วน นักเรียนเอก ภัณฑารักษ์

๗ พระสมุห์เลง นักเรียนตรี ปฏิคม

วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

๘ พระทองคำ นักเรียนตรี เลขานุการ

๙ พระใบฎีกาศุข นักเรียนโท ภัณฑารักษ์

๑๐ พระครูธรรมรุจี (แพ) นักเรียนตรีพิเศษ ปฏิคม
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

๑๑ พระใบฎีกากู้ นักเรียนตรี เลขานุการ

๑๒ พระฉิม นักเรียนตรี ภัณฑารักษ์

๑๓ สามเณรใหญ่ ปฏิคม
เวยยาวัจกรของโรงเรียน

๑ หลวงชำนาญเลขา (หุ่น) เวยยาวัจกรของโรงเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร

๒ หมื่นพิทักษ์เทวาวาส (แจ้ง) เวยยาวัจกรของโรงเรียนวัดมกุฏกษัตริยาราม

๓ นายสุก เวยยาวัจกรของโรงเรียนวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ

๔ พระอัคเนศร เวยยาวัจกรของโรงเรียนวัดเทพศิรินทราวาส

๕ หลวงพินิจราชาวาส (ทัวม) เวยยาวัจกรของโรงเรียนวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

๖ นายบั้น เวยยาวัจกรของโรงเรียนวัดพิชัยญาติการาม

๗ หมื่นชำนาญฤทธิไกร เวยยาวัจกรของโรงเรียนวัดเครือวัลย์วรวิหาร

๘ หลวงสมัคสโมสร เวยยาวัจกรของโรงเรียนวัดเสนาสนาราม

ผู้บำรุงพิเศษ

สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชเทวี ทรงบำรุงด้วยการรักษาพยาบาลไข้

สมเด็จพระนางเจ้า พระอรรคราชเทวี ทรงบำรุงโรงเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร

มัคคนายกและมัคคนายิกาของวิทยาลัย

๑ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ กรมพระภาณุพันธุวงษ์วรเดช

๒ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย

๓ ท้าวทรงกันดาร (หุ่นเจ้าจอมมารดา)

๔ เกสร ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ

๕ พระยาอมรินทรฦๅไชย ผู้ว่าราชการเมืองราชบุรี

๖ พระครูวินัยธรรม (อินท์) วัดสัตตนารถเมืองราชบุรี

๗ อิ่ม ภรรยาจมื่นประธานมณเฑียร (ทัด)

๘ พระปลัดทอง วัดกลางเมืองสมุทรปราการ

จำนวนทายกและทายิกา ผู้ได้ปริจาคทรัพย์เปนทุนนอนไว้ในมหามกุฏราชวิทยาลัย เพื่อเกิดผลสำหรับอุปการเปนนิตย์ ท่านละ ๓๐๐ บาทบ้าง มากกว่าบ้าง มีรายพระนามและนามตามลำดับวันที่อุปการดังต่อไปนี้

๑ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์

๒ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ กรมพระภาณุพันธุวงษ์วรเดช

๓ สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชเทวี

๔ พระนางเจ้า พระวรราชเทวี

๕ พระนางเจ้า พระราชเทวี

๖ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงศ์ภูวนารถ

๗ พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคพรรณ

๘ พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอาง

๙ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ มกุฎราชกุมาร

๑๐ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าสมมติวงษ์วโรทัย

๑๑ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ

๑๒ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าจุธารัตน์ราชกุมารี

๑๓ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเพญพัชนพงษ์

๑๔ เจ้าจอมมารดามรกฎ

๑๕ บันภรรยาหลวงอุปการโกษากร (เวท)

๑๖ เกสร ในพระเจ้าบรมวงษ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ

๑๗ หลวงสาตราธิกรณฤทธิ์ (โปร่ง)

๑๘ อุบาสิกาฉิม

๑๙ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าวลัยอลงกรณ์

๒๐ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุตรี

๒๑ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

๒๒ นายเจิม ครีสรรักษ์

๒๓ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสุธาทิพยรัตน์สุขุมชัตติยกัลยาณวดี

๒๔ พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาฏ

๒๕ พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์

๒๖ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทรา สิรัทวาร

๒๗ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าเยาวมาลนฤมล

๒๘ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร

๒๙ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตร สุขุมพันธุ์

๓๐ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรประการ

๓๑ เจ้าจอมมารดาเกสร

๓๒ เปียม พนักงานเฝ้าหอพระอัฏฐิ ฝ่ายพระราชวังบวร

๓๓ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์

๓๔ พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าศรีนาคสวาสดิ์

๓๕ พระเจ้าบรมวงศ์ยิกาเธอ กรมสมเด็จพระสุดารัตน์ราชประยูร

๓๖ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุตรี ในพระนามพระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าบรรจบเบ็ญจมา

๓๗ พระภักดีภัทรากร (โอจิว)

๓๘ อุบาสิกา อั๊ว

๓๙ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวรลักษณาวดี

๔๐ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอรพินท์ เพญภาค

๔๑ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าพิสมัย พิมลสัตย์

๔๒ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร

๔๓ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอัจฉพรรณี รัชกัญญา

๔๔ เจ้าจอมมารดาตลับ

๔๕ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าน่อง

๔๖ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์

๔๗ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัชรีวงศ์ ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศวัชรินทร์

๔๘ ขาด ในสมเด็จพระราชมาตามหัยยะกาเธอ

๔๙ พระยาอมรินทร์ภูไชย (นิ่ม) ผู้ว่าราชการเมืองราชบุรี

๕๐ วัน แพปากคลองรอบพระนครด้านเหนือ

๕๑ จีนหลง แพปากคลองรอบพระนครด้านเหนือ

๕๒ แม้น ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ กรมพระภาณุพันธุวงษ์วรเดช

๕๓ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์

๕๔ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าศรีวิไลยลักษณ์

๕๕ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าสุวภักตร์วิไลยพรรณ

๕๖ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าประเวศวรสมัย

๕๗ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าศศิพงศ์ประไพ

๕๘ เจ้าจอมมารดาแพ

๕๙ เจ้าจอมมารดาแพ ในพระนามพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าบัณฑรวรรณวโรภาศ

๖๐ ท่านผู้หญิงพริ้ง ภรรยาพระยาธรรมจรรยานุกูลมนตรี (เจริญ)

๖๑ เจ้าจอมมารดาแช่ม

๖๒ จมื่นศรีบริรักษ์ (เลื่อง)

๖๓ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ

๖๔ เจ้าจอมมารดาทิพยเกสร

๖๕ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมรุพงศ์ศิริพัฒน์

๖๖ ขุนวิเชียรอักษร (ชื่น) กรมเก็บเงินกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

๖๗ เจ้าจอมมารดาแส

๖๘ อุบาสิกาแย้ม บ้านตรงตลาดเจ้าเก่า ฝั่งตวันตก

๖๙ เจ้าจอมมารดาโหมด

๗๐ พระบริสุทธิ์โลหภูมินทราธิบดี (กล่อม) ผู้ว่าราชการเมืองตะก้วทุ่ง

๗๑ เจ้าดารารัศมี

๗๒ เลี่ยม บุตรพระยาอิศรานุภาพ

๗๓ พระศิริธรรมบริรักษ์ (ถัด) ปลัดเมืองนครศรีธรรมราช

๗๔ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ในนามของพี่เจ้าจอมมารดา

๗๕ แจ่ม ภรรยาพระยาเพ็ชรพิไชย (หนู)

๗๖ หม่อมเจ้าขาว ในพระนามของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศรวัชรินทร์

๗๗ จัด ยี่ห้อบันหลี

๗๘ แสงยายแสพยอมกับนายเกศร์หลาน

๗๙ เอี่ยมเจ้าจอมมารดา

๘๐ พระยาวิเชียรคิรี (ชม) ผู้ว่าราชการเมืองสงขลา กับสมบุญ ภรรยา

๘๑ พระยาวรวุฒิไวย จางวางกำกับราชการเมืองพัทลุงค์

๘๒ โป๋ ภรรยาพระภักดีภัทรากร (โอจิว)

๘๓ เจ้าจอมมารดาเลื่อน

๘๔ จีนจ่าย แลพวกพ้อง

๘๕ พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนภดารา

๘๖ พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภานพดล

๘๗ เจ้าจอมมารดาชุ่ม

๘๘ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์

๘๙ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก

๙๐ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกกัลดิเดชน์

๙๑ หม่อมเจ้าไขลี ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวงจักรธรานุภาพ

๙๒ เจ้าคุณจอมมารดาเปี่ยม

๙๓ ลม้าย ข้าหลวงในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระสุดารัตนราชประยูร

๙๔ ผลวงราชภพน์ปริหาร (จำรัส)

๙๕ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี ในพระนามสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี

๙๖ ชุ่ม บุตร์พระพิพิธภักดี (สอ)

๙๗ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี ในพระนามสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศมกุฎราชกุมาร

๙๘ เลี่ยม ข้าหลวงในสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชเทวี

๙๙ หลวงชำนิยรรณาคม (นา) ภรรยา

๑๐๐ หม่อมเจ้าหญิงลไม ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอนันตการฤทธิ์

๑๐๑ ปริก บุตร์พระยาอาหารบริรักษ์ (นก)

๑๐๒ พระยาอิศรานุภาพ

๑๐๓ นายเพิ่ม ในนามพระปลัดทองวัดกลางเมืองสมุทรปราการ

๑๐๔ สุ่น ภรรยาพระยาโชฎึกราชเศรษฐี (เถียร)

๑๐๕ เหมชวัวยาย ในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิวาภรณ์ โสภณ

๑๐๖ มาข้าหลวง ในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี

๑๐๗ พระยาสีหราชเดโชไชย (โต) เจ้ากรมอาษาใหญ่ขวา

๑๐๘ อึ่ม ภรรยาพระเจริญราชธน (เท่ง)

๑๐๙ พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้านงคราญอุดมศิ

๑๑๐ พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าประพาฬิรัศมี

๑๑๑ เจ้าจอมพักเหลือง บุตร์พระยาไชยสุรินทร์ (เจียม)

๑๑๒ ทายกเมืองตะกั่วป่าแลทายกเมืองบีนังรวมกัน

๑๑๓ กลีนเจ้าจอมมารดา

๑๑๔ สุ่น ภรรยาพระยาโชฎึกราชเศรษฐี (พั๊ก) ในนามพระยาโชฎึก ราชเศรษฐี (พั๊ก)

๑๑๕ พุ่ม บุตร์เจ้าพระยายมราช (เฉย)

๑๑๖ เจ้าจอมมารดาสุด

๑๑๗ วัน บุตร์เจ้าพระยายมราช (เฉย)

๑๑๘ หม่อมราชวงศ์หญิงหว่าง ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์

๑๑๙ ท่านผู้หญิงเล็ก ในนามพระยาภักดีนฤบดินทร์ (กุ้ง)

๑๒๐ ท่านผู้หญิงเล็ก ในนามพระยาอมรินทรภาไชย (กลั่น) ผู้บิดา

๑๒๑ ท่านผู้หญิงเล็ก ในนามทิมมารดา

๑๒๒ บุนนาค บุตร์พระยาเพชรฎา (น้อย)

๑๒๓ พระยาสมุทบุรานุรักษ์ (สิน) ผู้ว่าราชการเมืองสมุทปราการ

๑๒๔ วัน บุตร์เจ้าพระยายมราช (เฉย) ในนามเจ้าพระยายมราช (เฉย) กับท่านผู้หญิงด้วง

๑๒๕ สิน บุตร์พระยาวิสูตรโกษา (อิน)

บอกแก้คำผิด

ในธรรมจักษุเล่ม ๒ ตอนที่ ๗ หน้า ๘๓๑ บันทัดที่ ๑๗ อักษร พระนามว่า ปรมินทรมหาจุฬาลังการณัสมา นั้นผิด เปน ปรมินท มหาจุฬาลังกรณัสมา จึงจะถูก

หน้า ๘๓๘ บันทัดที่ ๑๕ คำว่า พิพัฒผล นั้นผิด นิพัทธผล จึงจะถูก

หน้า ๘๔๘ บันทัดที่ ๑๓ คำว่า จมีนประชุมนิกร นั้นผิด หมื่นประชุมนิกร จึงจะถูก

หน้า ๘๕๗ บันทัดที่ ๔ คำว่า พระศพ นั้นผิด ศพ จึงจะถูก

สารบาญ

มหาสติปัฏฐานสูตร ปริจเฉทที่ ๔ น่า ๑๐๗๓

อักขณสูตร ปริจเฉทที่ ๕ น่า ๑๐๘๓

อธิบายความ แห่งอักขณสูตร น่า ๑๐๙๐

อาชีวกสูตร ปริจเฉทที่ ๖ น่า ๑๐๙๗

อธิบายความ แห่งอาชีวกสูตร น่า ๑๑๐๑

พุทธานุพุทธประวัติ น่า ๑๑๐๙

ปรินิพพานกถา น่า ๑๑๑๙

คถามรรคพิเศษ น่า ๑๑๒๑

มิลินทปัญหา น่า ๑๑๓๙

รายงาน น่า ๑๑๔๙

ธรรมจักษุ
เล่ม ๒ ตอนที่ ๑๐
จำนวนเดือน ธ.รก ฐาคม ร.ศ. ๑๑๕

พุทธอิสลามิก

มหาสติปัฏฐานสูตร

ปริเฉทที่ ๔ ตอนต้น ๙๐๐

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ของจริงไปจากข้าคือเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้นพร้อมอย่างไรเล่า ? ตัณหาความอยากนี้ใด มีความเกิดอีกเป็นปกติ. (ให้สัตว์ร้องหาความเกิดอีก, เกี่ยวกับแก่ความเกิดอีก) ไปพร้อมด้วยความกำหนัด ด้วยอำนาจแห่งความเพลินแล้วมักเพลินยิ่งในที่นั้นๆ (ในภพนั้นๆ, ในอารมณ์นั้นๆ) ตัณหานั้นอย่างไร ? คือความปรารถนาในอารมณ์ที่สัตว์ใคร่อย่าง ๑ ความปรารถนาในความมีความเป็นอย่าง ๑ ความปรารถนาในความไม่มีไม่เป็นอย่าง ๑. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็แหละตัณหาความปรารถนานั้นแล้น เมื่อจะเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นที่ไหน ? เมื่อจะตั้งมั่น ย่อมตั้งมั่นที่ไหน ? ที่ใดเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก

ตัณหานั้นเมื่อจะเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นที่นั้น, เมื่อจะตั้งมั่น ย่อมตั้งมั่นที่นั้น. ก็อะไรเล่าเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก? จักขุ (ตา) เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, ตัณหานั้นเมื่อจะเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นที่จักขุนั้น เมื่อจะตั้งมั่น ย่อมตั้งมั่นที่จักขุนั้น โสต (หู) เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ฆานะ (จมูก) เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ชิวหา (ลิ้น) เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. กาย (ส่วนเป็นที่เกิดหรือที่ประชุมแห่งธาตุสี่ทั้งภายนอกและภายใน) เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. มนะ (ใจหรือส่วนที่รู้) เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, ตัณหานั้นเมื่อจะเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นที่อายตนะมีโสตเป็นต้นเหล่านั้น เมื่อจะตั้งมั่น ย่อมตั้งมั่นที่อายตนะมีโสตเป็นต้นเหล่านั้น.

รูปทั้งหลายเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. เสียงทั้งหลายเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. กลิ่นทั้งหลายเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. รสทั้งหลายเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ส่วนอารมณ์ทั้งหลายจะพึงถูกต้องด้วยกายเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ส่วนอารมณ์ทั้งหลายจะพึงรู้ด้วยใจเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, ตัณหานั้นเมื่อจะเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นที่อารมณ์มีรูปเป็นต้นเหล่านั้น, เมื่อจะตั้งมั่น ย่อมตั้งมั่นที่อารมณ์มีรูปเป็นต้นเหล่านั้น.

วิญญาณที่อิงอาศัยจักษุเป็นไป เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. วิญญาณที่อิงอาศัยหูเป็นไป เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. วิญญาณ

ที่อิงอาศัยจมูกเป็นไป เป็นที่รักจืดสนิทใจในโลก. วิญญาณที่อิงอาศัยลิ้นเป็นไป เป็นที่รักจืดสนิทใจในโลก. วิญญาณที่อิงอาศัยกายเป็นไป เป็นที่รักจืดสนิทใจในโลก. วิญญาณคือใจ เป็นที่รักจืดสนิทใจในโลก, ตัณหานั้นเมื่อจะเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นที่วิญญาณมีจักษุวิญญาณเป็นต้นเหล่านั้น เมื่อจะตั้งมั่น ย่อมตั้งมั่นที่วิญญาณ มีจักษุวิญญาณเป็นต้นเหล่านั้น.

ความถูกต้องด้วยตา (ความถูกต้องของตา) เป็นที่รักจืดสนิทใจในโลก. ความถูกต้องด้วยหูเป็นที่รักจืดสนิทใจในโลก. ความถูกต้องด้วยจมูก เป็นที่รักจืดสนิทใจในโลก. ความถูกต้องด้วยลิ้น เป็นที่รักจืดสนิทใจในโลก. ความถูกต้องด้วยกาย เป็นที่รักจืดสนิทใจในโลก. ความถูกต้องด้วยใจเป็นที่รักจืดสนิทใจในโลก, ตัณหานั้นเมื่อจะเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นที่สัมผัสมีจักษุสัมผัสเป็นต้นเหล่านั้น เมื่อจะตั้งมั่น ย่อมตั้งมั่นที่สัมผัสมีจักษุสัมผัสเป็นต้นเหล่านั้น.

เวทนา (ความรู้สึก, ความเสวย) ที่เกิดแต่ความถูกต้องด้วยตา เป็นที่รักจืดสนิทใจในโลก. เวทนาที่เกิดแต่ความถูกต้องด้วยหูเป็นที่รักจืดสนิทใจในโลก. เวทนาที่เกิดแต่ความถูกต้องด้วยจมูก เป็นที่รักจืดสนิทใจในโลก. เวทนาที่เกิดแต่ความถูกต้องด้วยลิ้น เป็นที่รักจืดสนิทใจในโลก. เวทนาที่เกิดแต่ความถูกต้อง

ด้วยกาย เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. เวทนาที่เกิดแต่ความถูกต้องด้วยใจเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, ตัณหานั้นเมื่อจะเกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้นที่เวทนา มีเวทนาอันเกิดแต่จักขุสัมผัสเป็นต้นเหล่านั้น เมื่อจะดิ้นรนย่อมดิ้นรนที่เวทนา มีเวทนาอันเกิดแต่จักขุสัมผัสเป็นต้นเหล่านั้น.

ความสำคัญหมายรูปเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความสำคัญหมายเสียงเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความสำคัญหมายกลิ่นเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความสำคัญหมายรสเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความสำคัญหมายอารมณ์ที่จะพึงถูกต้องด้วยกายเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความสำคัญหมายอารมณ์ที่จะพึงรู้ด้วยใจเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, ตัณหานั้นเมื่อจะเกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้นที่สำคัญหมาย มีรูปสัญญาเป็นต้นเหล่านั้น, เมื่อจะดิ้นรนย่อมดิ้นรนที่สำคัญหมาย มีรูปสัญญาเป็นต้นเหล่านั้น.

ความแกล้งคิดถึงรูปเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความแกล้งคิดถึงเสียงเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความแกล้งคิดถึงกลิ่นเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความแกล้งคิดถึงรสเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความแกล้งคิดถึงอารมณ์ที่จะพึงถูกต้องด้วยกายเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความแกล้งคิดถึงอารมณ์ที่จะพึงรู้ด้วยใจเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, ตัณหานั้นเมื่อจะเกิดขึ้น

ย่อมเกิดขึ้นที่ความคิดอ่าน มีรูปสัญเจตนาเป็นต้นเหล่านั้น, เมื่อจะตั้งมั่นย่อมตั้งมั่นที่ความคิดอ่าน มีรูปสัญเจตนาเป็นต้นเหล่านั้น.

ความอยากในรูปเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความอยากในเสียงเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความอยากในกลิ่นเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก ความอยากในรสเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความอยากในอารมณ์ที่จะพึงถูกต้องด้วยกายเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความอยากในอารมณ์ที่จะพึงรู้ด้วยใจเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, ตัณหานั้นเมื่อจะเกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้นที่ฉันทา มีรูปตัณหาเป็นต้นเหล่านั้น, เมื่อจะตั้งมั่นย่อมตั้งมั่นที่ตัณหา มีรูปตัณหาเป็นต้นเหล่านั้น.

ความตรึกถึงรูปเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความตรึกถึงเสียงเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความตรึกถึงกลิ่นเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความตรึกถึงรสเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความตรึกถึงอารมณ์ที่จะพึงถูกต้องด้วยกายเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความตรึกถึงอารมณ์ที่จะพึงรู้ด้วยใจเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, ตัณหานั้นเมื่อจะเกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้นที่วิตก มีรูปวิตกเป็นต้นเหล่านั้น, เมื่อจะตั้งมั่นย่อมตั้งมั่นที่วิตก มีรูปวิตกเป็นต้นเหล่านั้น.

ความวิจารถึงรูป เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความวิจาร

ถึงเสียง เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความวิจารถึงกลิ่น เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความวิจารถึงรส เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความวิจารถึงอารมณ์ ที่จะพึงถูกต้องด้วยกาย เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความวิจารถึงอารมณ์ที่จะพึงรู้ด้วยใจ เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, ตัณหานั้นเมื่อจะเกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้นที่วิจารมีรูปวิจารเป็นต้นเหล่านั้น, เมื่อจะตั้งมั่นย่อมตั้งมั่นที่วิจารมีรูปวิจารเป็นต้นเหล่านั้น. ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้แหละเราผู้ตถาคตกล่าวว่า ทุกขะสมุทัย เรียสัจจ์ละ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ของจริงไปจากนี้ก็คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์อย่างไรเล่า? ความหน่ายแลความดับไม่เหลือแห่งตัณหานั้นนั่นแหละอันใด ความสละ สละคืน ปล่อย วางพ้นไป แลไม่มีอาลัยแห่งตัณหานั้นนั่นแหละอันใด. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็แลตัณหานั้นนั่นเมื่อบุทคลจะละเสีย ย่อมละเสียได้ที่ไหน? เมื่อจะดับ ย่อมดับที่ไหน? ที่ใดเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก ตัณหานั้น เมื่อบุทคลจะละเสีย ย่อมละเสียได้ที่นั่น, เมื่อจะดับ ย่อมดับที่นั่น. ก็อะไรเล่า เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก? จักษุ (ตา) เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, ตัณหานั้น เมื่อบุทคลจะละเสีย ย่อมละเสียได้ที่จักษุนั้น เมื่อจะดับ ย่อมดับที่จักษุนั้น โสต (หู) เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ฆาน (จมูก) เป็นที่รักจิตสนิทในโลก.

ชิวหา (ลิ้น) เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, กาย (ส่วนเป็นที่ถูกต้องหรือที่ประชุมแห่งอาการน่าเกลียด) เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, มนะ (ใจหรือส่วนที่รู้) เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเลีย ย่อมละเลียได้ที่อายะตะนะมีโสตเป็นต้นเหล่านั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับที่อายะตะนะมีโสตเป็นต้นเหล่านั้น

รูปทั้งหลาย เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. เสียงทั้งหลายเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. กลิ่นทั้งหลายเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. รสทั้งหลายเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ส่วนอารมณ์ทั้งหลายจะพึงถูกต้องด้วยกายเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ส่วนอารมณ์ทั้งหลาย จะพึงรู้ด้วยใจ เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเลีย, ย่อมละเลียได้ที่อารมณ์ มีรูปเป็นต้นเหล่านั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับที่อารมณ์มีรูปเป็นต้นเหล่านั้น.

วิญญาณที่อิงอาศัยตาเป็นไป เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. วิญญาณที่อิงอาศัยหูเป็นไป เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. วิญญาณที่อิงอาศัยจมูกเป็นไป เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. วิญญาณที่อิงอาศัยลิ้นเป็นไป เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. วิญญาณที่อิงอาศัยกายเป็นไป เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. วิญญาณคือใจ เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, ตัณหานั้น เมื่อบุคคลจะละเลีย ย่อมละเลียได้ที่วิญญาณ มีจักษุวิญญาณเป็นต้นเหล่านั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับที่วิญญาณมีจักษุวิญญาณเป็นต้นเหล่านั้น.

ความถูกต้องด้วยตา (ความถูกต้องของตา) เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความถูกต้องด้วยหูเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความถูกต้องด้วยจมูกเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความถูกต้องด้วยลิ้นเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความถูกต้องด้วยกายเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความถูกต้องด้วยใจเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, ตัณหานั้น เมื่อบุทคลจะละเสีย ย่อมละเสียได้ที่สัมผัสมีจักขุสัมผัสเป็นต้นเหล่านั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับที่สัมผัสมีจักขุสัมผัสเป็นต้นเหล่านั้น.

เวทนา (ความรู้สึก, ความสวย) ที่เกิดแต่ความถูกต้องด้วยตาเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. เวทนาที่เกิดแต่ความถูกต้องด้วยหูเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. เวทนาที่เกิดแต่ความถูกต้องด้วยจมูกเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. เวทนาที่เกิดแต่ความถูกต้องด้วยลิ้นเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. เวทนาที่เกิดแต่ความถูกต้องด้วยกายเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. เวทนาที่เกิดแต่ความถูกต้องด้วยใจเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, ตัณหานั้น เมื่อบุทคลจะละเสีย ย่อมละเสียได้ที่เวทนา มีเวทนาอันเกิดแต่จักขุสัมผัสเป็นต้นเหล่านั้น เมื่อจะดับ ย่อมดับที่เวทนา มีเวทนาอันเกิดแต่จักขุสัมผัสเป็นต้นเหล่านั้น.

ความสำคัญหมายรูป เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความสำคัญหมายเสียงเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความสำคัญหมายกลิ่น

เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความสำคัญหมายรสเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความสำคัญหมายอารมณ์ที่จะพึงถูกต้องด้วยกายเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความสำคัญหมายอารมณ์ที่จะพึงรู้ด้วยใจเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, ตัณหานั้น เมื่อบุทคลจะละเสียย่อมละเสียได้ที่สำคัญหมายมีรูปสัญญาเป็นต้นเหล่านั้น, เมื่อจะดับย่อมดับที่สำคัญหมายมีรูปสัญญาเป็นต้นเหล่านั้น.

ความแกล้งคิดถึงรูปเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความแกล้งคิดถึงเสียงเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความแกล้งคิดถึงกลิ่นเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความแกล้งคิดถึงรสเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความแกล้งคิดถึงอารมณ์ที่จะพึงถูกต้องด้วยกายเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความแกล้งคิดถึงอารมณ์ที่จะพึงรู้ด้วยใจเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, ตัณหานั้น เมื่อบุทคลจะละเสียย่อมละเสียได้ที่ความคิดอ่านมีรูปสัญเจตนาเป็นต้นเหล่านั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับที่ความคิดอ่านมีรูปสัญเจตนาเป็นต้นเหล่านั้น.

ความอยากในรูปเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความอยากในเสียงเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความอยากในกลิ่นเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความอยากในรสเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความอยากในอารมณ์ที่จะพึงถูกต้องด้วยกายเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความอยากในอารมณ์ที่จะพึงรู้ด้วยใจเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, ตัณหานั้น เมื่อบุทคลจะละเสีย ย่อมละเสียได้ที่ตัณหามี

รูปตัณหาเป็นต้นเหล่านั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับที่ตัณหา มีรูปตัณหาเป็นต้นเหล่านั้น.

ความตรึกถึงรูปเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความตรึกถึงเสียงเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความตรึกถึงกลิ่นเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความตรึกถึงรสเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความตรึกถึงอารมณ์ที่จะพึงถูกต้องด้วยกาย เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความตรึกถึงอารมณ์ที่จะพึงรู้ด้วยใจ เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, ตัณหานั้น เมื่อบุทคลจะละเสีย ย่อมละเสียที่วิตกมีรูปวิตกเป็นต้นเหล่านั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับที่วิตกมีรูปวิตกเป็นต้นเหล่านั้น.

ความวิจารถึงรูปเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความวิจารถึงเสียงเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความวิจารถึงกลิ่นเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความวิจารถึงรสเป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความวิจารถึงอารมณ์ที่จะพึงถูกต้องด้วยกาย เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก. ความวิจารถึงอารมณ์ที่จะพึงรู้ด้วยใจ เป็นที่รักจิตสนิทใจในโลก, ตัณหานั้นเมื่อบุทคลจะละเสีย ย่อมละเสียได้ที่วิจารมีรูปวิจารเป็นต้นเหล่านั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับที่วิจารมีรูปวิจารเป็นต้นเหล่านั้น. ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี่แหละเราผู้ตถาคตกล่าวว่า ทุกขนิโรธอริยสัจจ์ละ.

(เรื่องนี้ยังจะมีต่อไป)

ปริเฉทที่ ๕ ตอนที่ ๘๑๕

จักขุณสูตร

อัฏฐกนิบาต องฺคุตฺตรนิกาย เล่ม ๘๑

พระอุ่ม เปรียญตรี วัดมกุฏกษัตริยาราม แปล

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค เสด็จอยู่ในป่ามะม่วงของหมอชีวก ใกล้กรุงราชคฤห์ พระองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายในที่นั้นมาแล้ว ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย บุถุชชนผู้ยังไม่ได้พังแล้วกล่าวอยู่ว่า 'โลกทำกิจในขณะ โลกทำกิจในขณะ' ดังนี้, ก็แล บุถุชชนผู้ไม่ได้สดับแล้วนั้น หารู้จักขณะหรือกาลใช่ขณะไม่. ภิกษุทั้งหลาย กาลใช่ขณะ กาลใช่สมัย เพื่อความอยู่พรหมจรรย์ แปดอย่างเหล่านี้. กาลใช่ขณะ กาลใช่สมัย เพื่อความอยู่พรหมจรรย์ แปดอย่างเป็นไฉน? ภิกษุทั้งหลาย ก็พระตถาคตเกิดแล้วในโลกนี้ เป็นผู้ไกลจากกิเลส เป็นผู้รู้ชอบเอง เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยวิชชาและข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินถึงวิชชา เป็นผู้ไปแล้วดี เป็นผู้รู้แจ้งโลก เป็นผู้ฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นจะยิ่งไปกว่า เป็นผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้วในคุณทั้งปวงเต็มที่ เป็นผู้จำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชน, อนึ่ง พระตถาคตย่อมแสดงธรรม เป็นไปเพื่อ

เพื่อความระงับ เป็นไปเพื่อความดับ เป็นธรรมยังสัตว์ให้ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมอันพระสุคตให้รู้แจ้งทั่วแล้ว, ก็บุคคลนี้เป็นผู้เข้าถึงนรกเสียแล้ว. ข้อซึ่งบุคคลนั้นเป็นผู้เข้าถึงนรกนี้ เป็นอักขณะอสมัย เพื่อความอยู่พรหมจรรย์ ที่แรก.

ภิกษุทั้งหลาย ก็คำที่จะพึงกล่าวยังมีอยู่อีก, พระตถาคตเกิดขึ้นแล้วในโลก ฯเปฯ เป็นผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้วในคุณทั้งปวงเต็มที่ เป็นผู้จำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชน, อนึ่ง พระตถาคตย่อมแสดงธรรม เป็นไปเพื่อความระงับ เป็นไปเพื่อความดับ เป็นธรรมยังสัตว์ให้ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมอันพระสุคตให้รู้แจ้งทั่วแล้ว, ก็บุคคลนี้ เป็นผู้เข้าถึงกำเนิดสัตว์เดียรัจฉานเสียแล้ว, ข้อซึ่งบุคคลนั้นเป็นผู้เข้าถึงกำเนิดสัตว์เดียรัจฉานนี้ เป็นอักขณะอสมัย เพื่อความอยู่พรหมจรรย์ ที่สอง.

ภิกษุทั้งหลาย ก็คำที่จะพึงกล่าวยังมีอยู่อีก, พระตถาคตเกิดขึ้นแล้วในโลก ฯเปฯ เป็นผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้วในคุณทั้งปวงเต็มที่ เป็นผู้จำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชน, อนึ่ง พระตถาคตย่อมแสดงธรรม เป็นไปเพื่อความระงับ เป็นไปเพื่อความดับ เป็นธรรมยังสัตว์ให้ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมอันพระสุคตให้รู้แจ้งทั่วแล้ว, ก็บุคคลนี้

เป็นผู้เข้าถึงเปตวิสัยเสียแล้ว ข้อซึ่งบุทคลนั้นเป็นผู้เข้าถึงเปตวิสัยนี้ เป็นอักขณะอสมัย เพื่อความอยู่พรหมจรรย์ ที่สาม.

ภิกษุทั้งหลาย ก็คำที่จะพึงกล่าวยังมีอยู่อีก, พระตถาคตเกิดขึ้นแล้วในโลก ฯเป่ฯ เป็นผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้วในคุณทั้งปวงเต็มที่ เป็นผู้จำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชน, อนึ่ง พระตถาคตย่อมแสดงธรรมเป็นไปเพื่อความระงับ เป็นไปเพื่อความดับ เป็นธรรมยังสัตว์ให้ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมอันพระสุคตให้รู้แจ้งทั่วแล้ว, ก็บุทคลนี้เป็นผู้เข้าถึงหมู่แห่งเทวดามีอายุยืนหมู่หนึ่ง. ข้อซึ่งบุทคลนั้นเป็นผู้เข้าถึงหมู่แห่งเทวดามีอายุยืนหมู่หนึ่งนี้ เป็นอักขณะอสมัย เพื่อความอยู่พรหมจรรย์ ที่สี่.

ภิกษุทั้งหลาย ก็คำที่จะพึงกล่าวยังมีอยู่อีก. พระตถาคตเกิดขึ้นแล้วในโลก ฯเป่ฯ เป็นผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้วในคุณทั้งปวงเต็มที่ เป็นผู้จำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชน, อนึ่ง พระตถาคตย่อมแสดงธรรมเป็นไปเพื่อความระงับ เป็นไปเพื่อความดับ เป็นธรรมยังสัตว์ให้ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมอันพระสุคตให้รู้แจ้งทั่วแล้ว, ก็บุทคลนี้เป็นผู้กลับมาเกิดแล้วในชนบทตทั้งหลาย อันมีในส่วนสุดแห่งแดน, ก็บุทคลนั้นเป็นผู้เกิดแล้วในชนชาวมิลักขุ ผู้ไม่รู้จักระไรๆ

ใน ประเทศ ที่ หา ความไป ของ ภิกษุ ภิกษุนี้ อุบาสก อุบาสิกา ทั้งหลาย มิได้. ข้อ ซึ่ง บุทคล นั้น เป็น ผู้ กลับ มา เกิด แล้ว ใน ชนบท อัน มีใน ส่วน สุด แห่ง แดน นี้ เป่น อักขณะ อสมัย เพื่อ ความ อยู่ พรหมจรรย์ ที่ ห้า.

ภิกษุ ทั้งหลาย ก็ คำ ที่ จะ พึง กล่าว ยัง มี อยู่ อีก, พระ ตถาคต เกิด ขึ้น แล้ว ใน โลก ฯ เป ฯ เป็น ผู้สอน ของ เทวดา และ มนุษย์ ทั้งหลาย เป็น ผู้ เบิก บาน แล้ว ใน คุณ ทั้ง ปวง เต็ม ที่ เป็น ผู้ จำแนก แจก ธรรม สั่ง สอน ประชุมชน, อนึ่ง พระ ตถาคต ย่อม แสดง ธรรม เป็นไป เพื่อ ความ ระงับ เป็นไป เพื่อ ความ ระงับ เป่น ธรรม ยัง สัตว์ ให้ ถึง ความ ตรัส รู้ เป็น ธรรม อัน พระ สุคต ให้ รู้ แจ้ง ทั่ว แล้ว, ก็ บุทคล นี้ เป็น ผู้ กลับ มา เกิด แล้ว ใน ชนบท ทั้ง หลาย อัน เป็น ท่า มกลาง, แต่ บุทคล ผู้ นั้น มี ความ เห็น วิปริต ว่า 'ทาน ที่ ทายก ให้ แล้ว ไม่มี ผล, การ บูชา ไม่ มี ผล, การ เส่น สรวง ไม่ มี ผล, ผล วิบาก แห่ง กรรม ทั้งหลาย ที่ สัตว์ ทำ ดี และ ทำ ชั่ว ไม่ มี, โลก นี้ ไม่ มี, โลก น่า ไม่มี, มารดา ไม่ มี, บิดา ไม่ มี, สัตว์ ทั้งหลาย ที่ จะ เกิด ไม่ มี, สมณะ และ พราหมณ์ ทั้งหลาย เป็น ผู้ ไป ชอบ แล้ว ปฏิบัติ ชอบ แล้ว ทำ โลก นี้ และ โลก น่า ให้ แจ้ง ด้วย ปัญญา ยิ่ง เอง ให้ รู้ แจ้ง ทั่ว ไป ใน โลก ไม่ มี.' ข้อ ซึ่ง บุทคล นั้น เป็น ผู้ กลับ มา เกิด แล้ว ใน ชนบท อัน เป็น ท่า มกลาง นี้ เป็น อักขณะ อสมัย เพื่อ ความ อยู่ พรหมจรรย์ ที่ หก.

ภิกษุทั้งหลาย ก็คำที่จะพึงกล่าวยังอยู่อีก, พระตถาคต เกิดขึ้นแล้วในโลก ฯเปฯ เป็นผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้วในคุณทั้งปวงเต็มที่ เป็นผู้จำแนกแจกธรรม สั่งสอนประชุมชน, อนึ่ง พระตถาคต ย่อมแสดงธรรม เป็นไปเพื่อความงบ เป็นไปเพื่อความดับ เป็นธรรมยังสัตว์ให้ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมอันพระสุคตให้รู้แจ้งทั่วแล้ว, ก็บุทคลนี้ เป็นผู้กลับมาเกิดแล้วในชนบททั้งหลาย อันมีในท่ามกลาง, แต่บุทคลผู้นั้น เป็นคนมีปัญญาเชลา เป็นคนมืนตื้อใบ้หนวก (บ้าน้ำลาย) ไม่สามารถจะรู้ข้อความของถ้อยคำที่เขาพูดดีและพูดชั่วได้, ข้อซึ่งบุทคลนั้นเป็นผู้กลับมาเกิดแล้วในชนบท อันเป็นท่ามกลางนี้ เป็นอักขณะอสมัย เพื่อความอยู่พรหมจรรย์ ที่เจ็ด.

ภิกษุทั้งหลาย ก็คำที่จะพึงกล่าวยังมีอยู่อีก. พระตถาคต เป็นผู้ไกลจากกิเลส เป็นผู้รู้ชอบเอง ฯเปฯ เป็นผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้วในคุณทั้งปวงเต็มที่ เป็นผู้จำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชน ยังไม่เกิดขึ้นแล้วในโลก อนึ่ง พระตถาคต ยังมิได้แสดงธรรม ซึ่งเป็นไปเพื่อความงบ เป็นไปเพื่อความดับ เป็นธรรมยังสัตว์ให้ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมอันพระสุคตให้รู้แจ้งทั่วแล้ว, ก็บุทคลนี้ เป็นผู้กลับมาเกิดแล้วในชนบททั้งหลาย อันมีในท่ามกลาง, แต่บุทคลนั้น เป็น

คนมีปัญญา ไม่มืนตึง ไม่ใบ้หนวก (บ้าน้ำลาย) สามารถจะรู้ข้อความแห่งถ้อยคำที่เขาพูดดีและพูดชั่วได้. ข้อซึ่งบุทคลนั้นเป็นผู้กลับมาเกิดแล้วในชนบท อันเป็นท่ามกลางนี้เป็นอักขณะอสมัย เพื่อความอยู่พรหมจรรย์ ที่แปด.

ภิกษุทั้งหลาย อักขณะอสมัย เพื่อความอยู่พรหมจรรย์ แปดอย่างเหล่านี้แล.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ขณะและสมัยอันเอก (อันประเสริฐ) เพื่อความอยู่พรหมจรรย์ (มีอยู่) แล. ขณะและสมัยอันเอก เพื่อความอยู่พรหมจรรย์ (มีอยู่) เป็นไฉน? ภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตเกิดขึ้นแล้วในโลกนี้ เป็นผู้ไกลจากกิเลส เป็นผู้รู้ชอบเอง เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยวิชชา และข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินถึงวิชชา เป็นผู้ไปแล้วดี เป็นผู้รู้แจ้งโลก เป็นผู้ฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นจะยิ่งไปกว่า เป็นผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้วในคุณทั้งปวงเต็มที่ เป็นผู้จำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชน, อนึ่ง พระตถาคต ย่อมแสดงธรรม เป็นไปเพื่อความรังบ เป็นไปเพื่อความดับ เป็นธรรมยังสัตว์ให้ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมอันพระสุคตให้รู้แจ้งทั่วแล้ว, ก็บุทคลนี้เป็นผู้กลับมาเกิดแล้วในชนบททั้งหลาย อันเป็นท่ามกลาง, อนึ่ง บุทคลนั้น เป็นผู้มีปัญญาไม่มืนตึงไม่ใบ้หนวก (บ้าน้ำลาย) เป็นผู้สามารถจะรู้

ข้อความของถ้อยคำที่เขาพูดดีและพูดชั่วได้. ภิกษุทั้งหลาย ความที่แห่งบุทคลนั้น เป็นผู้กลับมาเกิดแล้วในชนบท อันเป็นท่ามกลาง และเป็นคนมีปัญญา ไม่มืนตึง ไม่บ้าน้ำลาย อาจสามารถจะรู้ข้อความที่เขาพูดดีและพูดชั่วได้นั้น เป็นขณะและสมัยอันเอกเพื่อความอยู่พรหมจรรย์.

พระผู้มีพระภาค ครั้นตรัสพุทธพจน์อย่างนี้แล้ว จึงตรัสนิคมคาถาใจความว่า "ชนเหล่าใดได้เกิดในมนุษย์โลกแล้ว ครั้นเมื่อสธรรมอันพระตถาคตให้รู้แจ้งทั่วแล้ว ย่อมไม่ได้ขณะ ชนเหล่านั้นย่อมทำขณะให้ล่วงไปเสียเป็นต้นนะ."

อธิบายพุทธสมัย

ในอักขณสูตร โดยปุจฉาและวิสัชนา

พระอุ่ม เปรียญตรี วัดมกุฏกษัตริยาราม แต่ง

ก. เวลานี้ท่านมาก็ดีแล้ว ข้าพเจ้าได้ฟังพระสูตรมาเรื่องหนึ่ง ชื่อว่าอักขณะสูตร พรรณาด้วยอักขณะ ๘ ประการ แต่พอข้าพเจ้าได้ฟังก็นึกขอกชอบใจนี่กะไร เพราะเห็นว่าควรจะเป็นข้อปฏิบัติได้อย่างหนึ่ง แต่หาจำความได้หมดไม่ ข้าพเจ้าหมายใจอยู่ว่าถ้าแม้เวลาไรว่างๆ จะไปหารือกะท่านสักครั้งหนึ่ง พะเอินวันนี้ท่านก็ได้มาในที่นี่ เปนโอกาศอันดีแล้ว ข้าพเจ้าอยากจะให้ท่านอธิบายความในพระสูตรนี้สักหน่อย ความในพระสูตรนี้ว่าอย่างไร?

ข. ในการที่ท่านจะให้ข้าพเจ้าอธิบายความในพระสูตรนี้นั้น แม้ถึงตัวข้าพเจ้าก็ค่อนอยู่ข้างจะเต็มที่ ไม่สู้จะชำนิชำนาญนักในการที่จะได้ตอบ ก็แต่ว่าถ้าท่านจะประสงค์ทราบความบ้างเล็กน้อยก็พอจะอธิบายได้บ้าง ความในพระสูตรนี้ว่า “สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาค เสด็จอยู่ในชีวกัมพวัน ใกล้กรุงราชคฤห์ พระองค์ทรัส เรียกภิกษุทั้งหลายในที่นั้นมาแล้ว ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ยังไม่ได้ฟังแล้ว มักกล่าวอยู่ว่า “โลกทำ

กิจในขณะ โลกทำกิจในขณะ” ดังนี้ แต่ที่จริง ปุถุชนนั้นหารู้จักกาลใช่ขณะใช่สมัยไม่ ก็กาลใช่ขณะใช่สมัยนั้น มีอยู่แปดอย่าง ข้อที่แรกว่า “เมื่อพระตถาคต เกิดขึ้นแล้วในโลก บุคคลนี้ เกิดแล้วในนรก. ข้อที่สองว่า “เมื่อพระตถาคต เกิดขึ้นแล้วในโลก บุคคลนี้ เกิดแล้วในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน. ข้อที่สามว่า “เมื่อพระตถาคต เกิดขึ้นแล้วในโลก บุคคลนี้ เกิดแล้วในเปตวิสัย. ข้อที่สี่ว่า “เมื่อพระตถาคต เกิดขึ้นแล้วในโลก บุคคลนี้ เกิดแล้วในหมู่แห่งเทวดาผู้มีอายุยืน. ข้อที่ห้าว่า “เมื่อพระตถาคต เกิดขึ้นแล้วในโลก บุคคลนี้ เกิดแล้วในปัจจันตประเทศ. ข้อที่หกว่า “เมื่อพระตถาคต เกิดขึ้นแล้วในโลก บุคคลนี้ เกิดแล้วในมัชฌิมประเทศ แต่เป็นคนเขลาบัญญาทึบต่ำไป. ข้อที่เจ็ดว่า “เมื่อพระตถาคต เกิดขึ้นแล้วในโลก บุคคลนี้ เกิดแล้วในมัชฌิมประเทศ แต่เป็นคนมิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริตไป ข้อที่แปดว่า เมื่อพระตถาคต ยังไม่มายังเกิดในโลก บุคคลนี้ บังเกิดแล้วในมัชฌิมประเทศ รวมเป็นแปดข้อด้วยกัน เรียกว่า อักขณะอสมัย คือใช่ครั้งใช่คราวที่จะก่อสร้างบุญกุศล ให้สำเร็จโลกุตตรธรรมได้. ส่วนว่า กาลเป็นครั้งเป็นคราว ที่จะก่อสร้างบุญกุศล เรียกว่า ขณะสมัยอันเอกนั้น คือบุคคลนั้น เกิดแล้วในมัชฌิมประเทศ และเป็นระหว่างพระพุทธกาล เป็นคนมีปัญญาฉลาดฉลาด

และมีอินทรีย์ไม่วิกลวิการ.

ก. ข้าพเจ้าพอเข้าใจละ ก็ยังนี้ ข้าพเจ้าจะแบ่งออกถามเป็นข้อๆ ท่านสามารถจะอธิบายได้ไหมล่ะ?

ข. ถ้าจะให้ข้าพเจ้าอธิบายตามความเห็นแล้ว ก็สามารถได้.

ก. ถ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้าจะถาม ผู้ที่บังเกิดอยู่ในนรก เรียกว่าอักขณะอสมัยนั้น โดยอธิบายอย่างไร?

ข. โดยอธิบายว่า "ผู้ที่บังเกิดอยู่ในนรก จะหาความสบายกายสบายจิตต์ แต่สักนิดหนึ่งก็ไม่มี ย่อมจะเร่าร้อนด้วยทุกข์กรรมกรณ์เป็นนิตย์ ไม่สามารถจะดำรงจิตต์ คิดก่อสร้างบุญกุศลอันเป็นที่พึ่งแก่ตนภายภาคน่าได้ แท้จริงก็แต่ในมนุษย์โลก เมื่อบุคคลถูกเพลิงหรือถูกน้ำร้อน หรือร้อนด้วยรัศมีพระอาทิตย์เป็นต้น ยังไม่อาจตั้งจิตต์คิดบำเพ็ญบุญกุศลได้ อันนี้ก็เป็นแต่ความเร่าร้อนในมนุษย์โลก มีวิสัยที่จะแก้ได้เสียอีก ยังมาเป็นอันตรายแก่กุศลธรรมถึงเพียงนี้ ก็จะป่วยกล่าวไปไยถึงความเร่าร้อนด้วยทุกข์กรรมกรณ์ในนรก อันไม่มีวิสัยที่จะแก้ได้เลย เพราะฉนั้น ผู้ที่บังเกิดในนรก จึงกล่าวว่าเป็นอักขณะอสมัย.

ก. ท่านเห็นความอย่างไร ผู้ที่บังเกิดในสัตว์เดียรัจฉาน จึงกล่าวว่าเป็นอักขณะอสมัย.?

ข. ข้าพเจ้าเห็นความว่า ธรรมดาผู้ที่บังเกิดในสัตว์เดียรัจฉาน

แล้ว ย่อมไม่มีสัญญาในพระสธรรม แลมีจิตต์สดุ้งหวาดเสียว กลัวต่อภยันตรายเป็นนิจนิรันดร์ ไม่สามารถจะคิดแสวงหาบุญกุศลได้ ก็จะกล่าวถึงผู้ที่เป็นสัตว์เดียรัจฉานทำไม แต่ผู้ที่เกิดเป็นมนุษย์ เมื่อตกทุกข์ได้ยาก อาศัยเรือนท่านผู้อื่น แลขอทานท่านเลี้ยงชีวิตอยู่เป็นนิตย์ หรือมิฉนั้น ต้องราชทัณฑ์กรรมกรณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ยังไม่สามารถจะทำกายวาจาใจให้สงบระงับ แลตั้งจิตต์คิดแสวงหาบุญกุศลได้ เพราะฉนั้น ผู้ที่บังเกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉาน จึงกล่าวว่าเป็นอักขณะอสมัย.

ก. ก็ผู้ที่เกิดในเปตวิสัยเล่า ท่านเห็นความอย่างไร ข้าจึงกล่าวว่าเป็นอักขณะอสมัย.

ข. ข้าพเจ้าเห็นความว่า ผู้ที่เกิดในเปตวิสัยแล้ว ย่อมเสวยแต่ทุกขเวทนาเป็นนิตย์ ก็แต่ว่าทุกขเวทนาอื่นๆ ถ้านอกจากความอยากอาหารแล้ว ดูไม่สู้จะเป็นการสำคัญนัก ความอยากอาหารอันนี้แหละ เป็นสิ่งสำคัญกว่าสิ่งอื่น เพราะว่าเมื่อสัตว์ใดอยากอาหารแล้ว ไม่ได้บริโภคตามความประสงค์ สัตว์นั้นก็ย่อมกระสับกระส่ายไป ไม่สามารถจะนึกถึงกุศลธรรมได้ อย่ากล่าวถึงความอยากอาหารในเปตวิสัยเลย ก็แต่บุทคลมีความอยากอาหาร เมื่อไม่ได้บริโภคตามความปรารถนา จิตต์ก็ย่อมพลุ่งสร้านกระสับกระส่ายไป ไม่สามารถจะวิลึกถึงกุศลธรรมได้

อันนี้ก็เป็นแต่ความอยากอาหารในมนุษย์โลก เป็นวิสัยที่จะแก้ได้ด้วยการบริโภค ยังมาเป็นอันตรายถึงพยงนี้ เพราะฉนั้น ผู้ที่เกิดในเปตวิสัย จึงกล่าวว่าเป็นอักขณะอสมัย.

ก. ก็ทำไม ผู้ที่เกิดเป็นเทวดา จึงกล่าวว่าเป็นอักขณะอสมัยด้วยเล่า.

ข. อ้อ ความข้อนี้ ดูเหมือนท่านจะประสงค์เทวดาที่ไม่มีรูป ไม่มีสัญญา ด้วยว่าโสดาบัตติมรรคจิตต์ ย่อมไม่เกิดแก่อรูปสัตว์ทั้ง ๔ กับอสัญญีสัตว์ เพราะไม่มีรูปไม่มีสัญญา เมื่อไม่มีรูปไม่มีสัญญาแล้ว โสดประสาทก็ไม่มี ข้อปฏิบัติ ๔ อย่าง คือ ความคบหาสัตบุรุษ ๑ การสดับพังพระสธรรม ๑ ความทำไว้ในใจโดยแยบคาย ๑ ปฏิบัติสมควรแก่โลกุตตรธรรม ๑ สี่อย่างนี้ เป็นเหตุจะให้ถึงโสดาบัตติมรรคญาณ ก็เดียวนี้ โสดประสาทไม่มีแล้ว การพังธรรมจะมีมาแต่ไหน เมื่อการพังธรรมไม่มีแล้ว จะสำเร็จมรรคผลอย่างไรได้ เมื่อไม่สำเร็จมรรคผลแล้ว ก็เห็นได้ว่าอรูปสัตว์ทั้ง ๔ กับอสัญญีสัตว์ เป็นอักขณะอสมัย คือใช่คราวใช่สมัยที่จะประพฤติพรหมจรรย์ให้สำเร็จพระนิพพาน เหตุดังนั้น เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบว่า "อาฬารดาบสและอุทกดาบสทั้งสอง ผู้ได้สำเร็จอรูปสมาบัติ มาสิ้นชีวิตเสียแล้ว หาทันได้พังธรรมเทศนาไม่ ถ้าชีวิตยังเป็นอยู่พอให้ได้

ฟังธรรมเทศนาแล้ว ก็จะบังเกิดเป็นอุปปาติกสัตว์ ใช่วิสัยที่เราจะตามสั่งสอนได้ เพราะไม่มีโสตประสาทที่จะสดับธรรมเทศนา เหตุดังนั้น ผู้ที่บังเกิดในหมู่แห่งเทวดา ดังกล่าวมาแล้วนั้น จึงจัดว่าเป็นอักขณะอสมัย.

ก. เหตุไฉน ผู้ที่บังเกิดในปัจจันตประเทศ จึงกล่าวว่าเป็นอักขณะอสมัย ?

ข. เอ๊ะ นี่อย่างไร ท่านไม่ได้ดูความในพระสูตรบ้างดอกหรือ ความในพระสูตรท่านก็ได้ว่าไว้แจ่มแจ้งแล้ว ว่า "ในปัจจันตประเทศ ไม่มีนักปราชญ์ที่จะแนะนำสั่งสอนให้ชาวปัจจันตประเทศได้บำเพ็ญบุญกุศล อีกประการหนึ่ง แม้พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ไปบังเกิด พูดแต่เพียงเท่านี้ท่านจะเข้าใจหรือยัง.

ก. ข้าพเจ้าเข้าใจละ เมื่อตะกี้ยังไม่ทันจะได้คิด ก็ผู้ที่บังเกิดในมัชฌิมประเทศ เป็นคนเขลาบัญญามืนตึง กล่าวว่าเป็นอักขณะอสมัยนั้น อย่างไร ?

ข. บุคคลบังเกิดในมัชฌิมประเทศ แม้ถึงจะประสบพบเห็นพระพุทธเจ้า แต่ว่าตนมีจักษุโสตประสาทวิปริต บอดหนวกมาแต่กำเนิด เป็นบ้าใบ้ไร้บัญญาโฉดเขลา ก็ไม่เป็นภาชนะที่จะรองรับพระสธรรมเทศนาได้ เพราะฉนั้น ผู้ที่เกิดในมัชฌิมประเทศเป็นคนเขลาบัญญามืนตึง มีอินทรีย์วิกลวิการ จึงกล่าวว่าเป็นอักขณะอสมัย.

ก. บุทคลบังเกิดในมัชฌิมประเทศ แต่เป็นมิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริต กล่าวว่าเป็นอักขณะอสมัยนั้นอย่างไร ?

ข. ผู้ที่บังเกิดในมัชฌิมประเทศ แต่เป็นคนมีทิฏฐิวิปริตเห็นผิดหย่งลงสู่มิจฉัตตนิยมเสียแล้ว ถึงจะมีพระพุทธเจ้าสักร้อยองค์พันองค์ มาสั่งสอนสักเท่าใด ก็ไม่คลายคืนจากมิจฉัตตนิยมนั้นได้ เพราะเหตุนั้น ผู้ที่เกิดในมัชฌิมประเทศ ดังพรรณามาฉนี้ จึงกล่าวว่าเป็นอักขณะอสมัย.

ก. บุทคลบังเกิดในมัชฌิมประเทศ เมื่อครั้งพระพุทธเจ้ายังไม่มาบังเกิด กล่าวว่าเป็นอักขณะอสมัยนั้นโดยอธิบายอย่างไร ?

ข. โดยอธิบายว่า "บุทคลบังเกิดแล้วในมัชฌิมประเทศ มีอินทรีย์ไม่วิกลวิการ มีปรีชาญาณเฉลียวฉลาด ไม่เป็นมิจฉาทิฏฐิ ควรจะเป็นภาชนะรองรับพระสธรรมได้ แต่กาลคราวนั้น พระพุทธเจ้ายังไม่มาบังเกิดในโลก ผู้นั่นก็ไม่อาจบังลุโลกุตตราริยมรรคผลตามกำลังตนได้ เหตุนั้น จึงกล่าวว่าเป็นอักขณะอสมัย.

พุทธสัมพันธ์

ปริเฉทที่ ๖ ต่อน่า ๔๒๒

อาชีวกสูตร

ปัจจุบัน

องฺคุตฺตรนิกาย ติกกนิบาต หน้า ๒๔๒

หม่อมเจ้าพระศรีสุคตศิริยานุวัตร ทรงแปล.

สมัยหนึ่ง พระอานนท์ผู้มีอายุ อยู่ในโฆสิตาราม ใกล้เมืองโกสัมพี. ครั้งนั้นแล มีคฤหบดีผู้อาชีวกะสาวก คนใดคนหนึ่ง, เข้าไปหาพระอานนท์ผู้มีอายุ นมัสการแล้วนั่งณะที่ควรข้างหนึ่ง; จึงกล่าวถามว่า "พระอานนท์ผู้เจริญ ธรรมอันใครหนอกล่าวดีแล้ว, บุทคลทั้งหลายเหล่าไรเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วในโลก, บุทคลทั้งหลายเหล่าไรเป็นผู้ไปดีแล้วในโลก."

(พระอานนท์กล่าวว่า) "คฤหบดี ถ้ากระนั้นเราจักย้อนถามท่านนั่นแหละในข้อนี้; ความพยากรณ์ปัญหาจะพึงควรแก่ท่านอย่างใด, ท่านพึงพยากรณ์ข้อที่เราถามนั้นอย่างนั้นเถิด คฤหบดี ท่านจะสำคัญความที่เราจักกล่าวนั้นเป็นไฉน : บุทคลเหล่าใดย่อมแสดงธรรมเพื่ออันละราคะ (ความกำหนัด) โทษะ (ความประทุษร้าย) โมหะ (ความหลง); ธรรมอันบุทคลเหล่านั้นกล่าวดีแล้ว

หรือไม่, หรือความเข้าใจในข้อนั้นของท่านเป็นอย่างไร?"

(คฤหบดีตอบว่า) "พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ บุทคลเหล่าใดย่อมแสดงธรรมเพื่อสิ้นละ ราคะ โทษะ โมหะ; ธรรมอันบุทคลเหล่านั้นกล่าวแล้วดี, ความเข้าใจในข้อนั้นของข้าพเจ้าเป็นอย่างนี้.

อา, คฤหบดี ท่านจะสำคัญความที่เรากล่าวนั้นเป็นไฉนะ บุทคลเหล่าใดปฏิบัติแล้วเพื่อสิ้นละ ราคะ โทษะ โมหะ. บุทคลเหล่านั้นเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วในโลกหรือไม่, หรือความเข้าใจในข้อนั้นของท่านเป็นอย่างไร?

ค, พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ บุทคลเหล่าใดปฏิบัติแล้วเพื่อสิ้นละ ราคะ โทษะ โมหะ; บุทคลเหล่านั้นเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วในโลก, ความเข้าใจในข้อนั้นของข้าพเจ้าเป็นอย่างนี้.

อา, คฤหบดี ท่านจะสำคัญความที่เรากล่าวนั้นเป็นไฉนะ ราคะ โทษะ โมหะ; อันบุทคลเหล่าใดละได้แล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดุจตาล (ยอดด้วน) แล้ว ทำไม่ให้เกิดได้ในภายหลังแล้ว มีความไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็นธรรมดา; บุทคลเหล่านั้นเป็นผู้ไปดีแล้วในโลกหรือไม่, หรือความเข้าใจในข้อนั้นของท่านเป็นอย่างไร?

ค, พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ราคะ โทษะ โมหะ อันบุทคล

เหล่าใดละได้แล้ว มีรากตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดุจตาล (ยอดด้วน) แล้ว ทำไม่ให้เกิดได้ในกาลภายหลังแล้ว มีความไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็นธรรมดา; บุทคลเหล่านั้นเป็นผู้ไปดีแล้วในโลก, ความเข้าใจในข้อนั้นของข้าพเจ้าเป็นอย่างนี้.

อา, คฤหบดี คำว่า "บุทคลเหล่าใดย่อมแสดงธรรมเพื่อละ ราคะ โทษะ โมหะ, ธรรมอันบุทคลเหล่านั้นกล่าวดีแล้ว" ท่านพยากรณ์แล้วเอง. อนึ่งคำว่า "บุทคลเหล่าใดปฏิบัติดีแล้วเพื่อละ ราคะ โทษะ โมหะ; บุทคลเหล่านั้นปฏิบัติดีแล้วในโลก" ท่านพยากรณ์แล้วเอง. อนึ่งคำว่า "ราคะ โทษะ โมหะ อันบุทคลเหล่าใดละได้แล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดุจตาล (ยอดด้วน) แล้ว ทำไม่ให้เกิดได้ในกาลภายหลังแล้ว มีความไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็นธรรมดา, บุทคลเหล่านั้นเป็นผู้ไปดีแล้วในโลก." ท่านพยากรณ์แล้วเอง

ค, พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ข้อนี้น่าอัศจรรย์, ข้อนี้ไม่เคยมีมามีขึ้นได้: ทั้งไม่เป็นความยกย่องธรรมของตน และไม่ลบล้างธรรมของผู้อื่นด้วย, แสดงธรรมเพราะเหตุอย่างเดียว, เนื้อความของปัญหาที่ข้าพเจ้าถามอันท่านได้กล่าวแล้วด้วย, ไม่เข้ากับตัวด้วย. พระคามนทผู้เจริญ ท่านย่อมแสดงธรรมเพื่อละ ราคะ โทษะ โมหะ; ธรรมอันท่านกล่าวดีแล้ว. อนึ่งท่านปฏิบัติ

แล้วเพื่ออันละ ราคะ โทษะ โมหะ ท่านเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วในโลก. อนึ่ง ราคะ โทษะ โมหะ อันท่านละได้แล้ว มีรากอันท่านตัดขาดแล้ว ท่านได้ทำไม่ให้มีที่ตั้งดุจตาล (ยอดด้วน) แล้ว ท่านทำไม่ให้เกิดได้ในภายหลังแล้ว มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปได้อีกเป็นธรรมดา; ท่านเป็นผู้ไปดีแล้วในโลก. พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ภาษิตของท่านไพเราะยิ่งนัก ภาษิตของท่านไพเราะยิ่งนัก. ท่านประกาศธรรมแก่ข้าพเจ้าโดยบรรยายหลายอย่างนี้ เหมือนดังบุคคลมาหงายของที่คว่ำ หรือเช่นเปิดของที่มีลิ่มกำบังไว้ หรือเหมือนบอกทางให้แก่ชนหลงทาง หรือเปรียบอย่างตามประทีปไว้ในที่มืด ด้วยหวังใจว่า "ชนมีตาดีจักได้เห็นรูป" ฉะนั้น, ข้าพเจ้านี้ขอถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่งพำนัก; ขอพระผู้เป็นเจ้าโปรดทรงข้าพเจ้าไว้ว่า "เป็นอุบาสกถึงสรณะคมน์จนตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป."

ในอาชีวกสูตร โดยปุจฉาและวิสัชนา

หม่อมเจ้าพระศรีสุคตคัตยานุวัตร์ ทรงแต่ง

(พระยากอ) กระผมได้สดับคุณมหาแสดงอาชีวกสูตร์ตามนัยในพระบาฬี ก็มิสู้จะพ้นเฝือสักไรนัก แต่ยังมีความใคร่จักถามในข้อความที่สงสัยอยู่บ้าง ครั้นจะถามขึ้นก็เกรงคุณมหาจะคิดเห็นไปว่า "กระผมนินทด์มาไล่," ถ้าโปรดให้โอกาสเพื่อจะถามในข้อที่มีความสงสัยได้ ก็จะเปนประโยชน์อันใหญ่แก่กระผมต่อไปในกาลภายน่า.

(พระมหาขอ) เจริญพร ไม่เปนไร, อาตมาภาพหาคิดเห็นฉนั้นไม่, เจ้าคุณมีความสงสัยในข้อไหน ถ้าอาตมาภาพพอจะวิสัชนาได้ ก็จะวิสัชนาไปตามสติปัญญา.

(ก) ถ้าโปรดอนุญาตให้ฉนั้น ก็เปนสวกของกระผมที่เดียว เพราะกระผมมีความสงสัยว่า "เมื่อคฤหบดีผู้สาวกของอาชีวกมาถามพระอานนท์ว่า "ธรรมอันใครกล่าวดีแล้ว, ใครเปนผู้ปฏิบัติดีแล้วในโลก, ใครเปนผู้ไปดีแล้วในโลก" ฉนี้ ทำไมพระอานนท์ท่านไม่กล่าวตอบอย่างที่ท่านแสดงอยู่ในทุกวันนี้ ว่า

"ธรรมอันพระผู้มีพระภาคกล่าวดีแล้ว, สาวกของพระผู้มีพระภาคปฏิบัติดีแล้ว, พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ไปดีแล้ว" เล่า, ท่านจะคิดเห็นอย่างไร จึงไม่พยากรณ์ กลับย้อนให้อาชีวกปฏิญญาตามคำที่ท่านยกขึ้นถามอีก, ในข้อนี้คุณมหาเห็นอย่างไร? โปรดอธิบายให้กระผมพังสักหน่อย.

(ข) เจริญพร อาตมภาพเห็นว่า "ชรอยพระอานนท์ท่านจะคิดเห็นไปว่า "ธรรมดาอาชีวกหรือสาวกของอาชีวกที่มาถามอะไร ๆ คงจะไม่มีความใคร่เพื่อจะรู้แลเชื่อถือ หรือปฏิบัติตามเป็นผู้มีแต่ความประสงค์เพื่อจะยกโทษต่อพุทธศาสนาโดยส่วนเดียว เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ยากที่จะพยากรณ์ให้อาชีวกเห็นจริงได้ ถึงจะยกพระคุณของพระพุทธเจ้าแลสาวกขึ้นแสดงสักเท่าไร ๆ ก็กลับจะเป็นช่องให้เขาเห็นไปว่า "ท่านกล่าวยกย่องครูของท่านแลยกย่องตัวท่าน," ก็เมื่อท่านไม่พยากรณ์กลับย้อนถามให้คฤหบดีนั้นปฏิญญาตามความเห็นของตนก่อนแล้ว จึงได้ผันผ่อนแสดงความข้อนั้น ให้เขาเข้าใจต่อภายหลัง จึงจะควรเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสของคฤหบดีนั้น ทั้งเป็นของอัศจรรย์ควรสรรเสริญด้วย."

(ก) อ้อถ้าอย่างนั้น ท่านผู้ที่กล่าวว่า "ธรรมอันพระผู้มีพระภาคกล่าวดีแล้ว, สาวกแห่งพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดี

แล้ว" เป็นต้น ท่านจะไม่กลัวเขายกโทษว่า "สรรเสริญครูของตัวและยกย่องตัวหรือ?"

(ข) เจริญพร เมื่อเขาว่าอย่างนั้นก็ต้องยอมเขา แต่เมื่อจะใคร่ครวญไปตามจริงแล้ว พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ก็ไม่มีใครไปยกย่องสรรเสริญท่าน คุณความดีของท่านสรรเสริญท่านเองถึงผู้ที่แสดงคุณของท่านสั่งสอนกัน ก็เหมือนกับผู้ที่ชี้บอกหนทางให้แก่ชนหลงทางเท่านั้น เมื่อเขาจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็เหลือวิสัยที่ผู้บอกจะไปว่ากะไรได้.

(ก) ถ้าอย่างนั้น พระอานนท์ท่านจะต้องกลัวเขาจะยกโทษทำไม พูดไปตามคุณความดีของท่านก็แล้วกัน เมื่อเขาเห็นควรเลื่อมใสเขาก็จะเลื่อมใส เมื่อเขาไม่เชื่อเขาก็ไม่เลื่อมใสเท่านั้นเอง หรือคุณมหาเห็นอย่างไร?

(ข) เจริญพร อาตมภาพเห็นว่า "พระอานนท์ท่านเป็นผู้ฉลาดทั้งได้เคยสดับโอวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาก จึงได้พูดเรียนตามแบบนั้น เพราะว่าพุทธโอวาทมักจะทรงสั่งสอนให้ผู้สดับตรึกตรองให้เห็นจริงด้วยปัญญาของตน, ทั้งเป็นเหตุจะปิดช่องไม่ให้คฤหบดีนั้นยกโทษว่า "ท่านกล่าวยกย่องครูของตน" ได้ด้วย.

(ก) กระผมเห็นว่า "ถึงท่านจะกล่าวตอบกับอาชีวกว่า

"ผู้ใดแสดงธรรมเพื่อจะให้ละราค โทษะ โมหะ, ธรรมอันผู้นั้นกล่าวดี" ก็คงจะไม่มีช่องให้เขายกโทษได้เหมือนกัน.

(ข) อาตมภาพเห็นว่า "ถึงพูดอย่างนั้น ก็คงจะเปนทางให้เขายกโทษได้."

(ก) กระผมไม่เห็นด้วย จะมายกโทษอย่างไร?

(ข) เจริญพร มีช่องที่จะยกได้, ต่างว่าเจ้าคุณเปนพระอานนท์กล่าวตอบเขาอย่างนั้น เขาจะกลับถามว่า "คนที่แสดงธรรมเพื่อจะมละราคะโทษะโมหะเช่นนั้นมีหรือ? ในข้อนี้จำเปนที่เจ้าคุณจะตอบเขาว่ากะไร?

(ก) กระผมก็ต้องตอบว่ามี.

(ข) เจริญพร ถ้าเขาจะย้อนถามว่า "คนที่แสดงธรรมเช่นนั้นเขาไม่เคยพบเลย, คือใคร, อยู่ที่ไหน? จำเปนที่เจ้าคุณจะบอกเขาว่ากะไร?

(ก) กระผมก็ต้องมองหาตัวบุคคล เมื่อเห็นว่าท่านผู้ใดแสดงธรรมเพื่อจะให้มละราคะโทษะโมหะ ก็ต้องบอกเขาว่า "ธรรมอันผู้นั้นแสดงดีแล้ว."

(ข) เจริญพรเจ้าคุณจะไปหาผู้ที่แสดงธรรมเพื่อให้มละราคะโทษะโมหะที่ไหนเล่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามิใช่หรือเปนผู้แสดงธรรมเพื่อจะให้มละราคะโทษะโมหะ จะมิต้องตอบเขาว่า ธรรม

อัน พระผู้มีพระภาค กล่าวดีแล้ว ดอก กระมัง?

(ก) เออ เมื่อก็คุณมหาว่า พระผู้มีพระภาค ทรงแสดง ธรรม เพื่อให้มละราคะโทษะโมหะหรือ?

(ข) เจริญพร อาตมภาพ พูดจริง, ทำไมเจ้าคุณไม่เชื่อว่า พระผู้มีพระภาค ทรงแสดง ธรรม เพื่อ จะให้มละราคะโทษะโมหะ หรือ?

(ก) กระผมก็เชื่ออยู่, แต่ได้ยินคุณ มหาพูดขึ้นเช่นนั้นก็มีความยินดี ดังมีผู้มาเกาแผลที่คันให้ เพราะว่าการพูดเช่นนี้ ได้มีผู้ที่ไม่นับถือ พระพุทธศาสนาเคย มาถาม กระผม จนกระผมไม่ทราบว่าจะตอบเขาว่ากะไร?

(ข) เจริญพร เขาถามว่ากะไร?

(ก) เขาถามกระผมว่า "ได้ยินเขากล่าวกันว่าพระสมณะโคดม แสดง ธรรม เพื่อให้มละราคะโทษะโมหะจริงหรือ?" กระผมก็ตอบเขาว่าจริง อย่างท่านถาม เขาก็กลับย้อนถามกระผมอีกว่า "เขาได้ยินว่าพระสมณะโคดม แสดงอานิสงส์ของผู้ที่ไม่ฆ่าสัตว์เป็นต้น และมีจิตต์สงบอยู่ในอารมณ์อันเดียว ว่า "จะได้ไปเกิดในเทวโลกพรหมโลกเป็นต้น," เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ได้ชื่อว่าพระสมณะโคดม แสดง ธรรม เพื่อจะให้เกิดราคะเป็นต้นไม่ใช่หรือ? ครั้นเขาถามขึ้นฉะนี้ กระผมก็ไม่รู้ที่ว่าจะตอบเขาอย่างไร? พอคุณมหายกเรื่องนี้มาพูดจึงได้มีความยินดี เพราะคิดเห็นว่าจะได้ทราบ

(ข) ถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า จะแสดงผลของการไม่ฆ่าสัตว์เป็นต้น และการที่จิตต์สงบอยู่ในอารมณ์อันเดียวว่าจะได้สมบัติในเทวโลกเป็นต้นก็ดี ก็คงทรงประสงค์เพื่อจะให้ผู้สดับมละราคะโทษะโมหะเสียโดยส่วนเดียว หาได้ทรงแสดงเพื่อให้สัตว์มีความกำหนัดยินดีอยู่ในที่นั้นไม่.

(ก) ข้อนี้กระผมยังไม่เข้าใจ โปรดอธิบายให้ง่ายพอแลเห็นสักหน่อยเถอะขอรับ.

(ข) เจริญพร อาตมภาพเห็นว่า "บุทคลผู้ใดผู้หนึ่ง ที่ได้สดับอานิสงส์แห่งการเว้นจากเวรหา ถึงเมื่อแรกจะเป็นผู้มีความปรารถนาต่อสมบัติในเทวโลกเป็นต้นก็ดี จึงได้มีจิตต์ยินดีสมาทานศีล เมื่อรักษาศีลอยู่ ถึงจะเป็นผู้มีจิตต์ประกอบด้วยราคะอยากจะได้ทรัพย์สมบัติของผู้อื่นมาเป็นของๆ ตน หรือมีความกำหนัดรักใคร่ในภรรยาของท่านผู้อื่นก็ดี ถ้าเขายังมีความยินดีในการที่จะทำศีลให้บริสุทธิ์อยู่ตราบใด เขาก็ข่มจิตต์ไม่ให้เป็นไปตามอำนาจแห่งราคะได้เลย, ถึงบุทคลที่มีความโกรธเคืองผู้ใดผู้หนึ่งก็ดี ถ้าเขามีความยินดีในการที่จะทำศีลให้บริสุทธิ์ไม่ด่างพร้อยตราบใด เขาก็คงไม่ปล่อยจิตต์ไปตามกำลังโทษะที่เป็นเหตุจะฆ่าฟันเขาเป็นต้น การที่ผู้นั้นมละราคะโทษะโมหะที่หยาบซึ่งควรจะล่วงด้วยกายวาจาใจเสียได้ ก็เพราะเห็นอานิสงส์

ของศีล จึงอุตสาหรักษาไว้ไม่ล่วงเลมิด, ถึงการที่บุทคลมาตั้งจิตต์อยู่ในอารมณ์อันเดียว ก็เป็นเหตุห้ามราคะโทษะโมหะอย่างกลาง ที่ตั้งอยู่รอบจิตต์ไม่ให้เกิดขึ้นได้, เพราะฉนั้นอาตมภาพจึงเห็นว่า "ถึงการแสดงอานิสงส์แห่งการเว้นจากเวรห้าเป็นต้น ก็เป็นเหตุจะให้มละราคะโทษะโมหะ อย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างเลอียด ให้หมดสิ้นไปโดยลำดับเหมือนกัน หาได้แสดงเพื่อระก่อราคะเป็นต้นไม่.

(ก) ถ้าอย่างนั้น ข้อนี้กระผมก็พอจะเข้าใจละ พระผู้มีพระภาคของเรา เป็นผู้แสดงธรรมเพื่อจะให้มละราคะโทษะโมหะจริง, ถ้าพระอานนท์ท่านจะตอบอาชีวกอย่างกระผมว่า ก็เห็นจะไม่ได้จริง จะเป็นช่องให้เขาเห็นว่ายกย่องครูของตน ทั้งไม่มีใครเป็นพยานด้วย เมื่อท่านไม่กล่าวตอบด้วยตนเอง กลับย้อนถามให้คฤหบดีนั้นปฏิญญาตามความเห็นของตนฉนั้น ก็เป็นอันเขาได้รับเป็นพยานด้วย ข้อนี้ควรเป็นอัศจรรย์จริงแล้ว ก็แต่ว่ากระผมยังมีความสงสัยในข้อที่ว่า "ราคะโทษะโมหะอันบุทคลผู้ใดผู้หนึ่งมละได้แล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดุจตาล (ยอดด้วน) แล้ว ทำไม่ให้เกิดขึ้นในภายหลังแล้ว มีความไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา; บุทคลนั้นเป็นผู้ไปดีแล้วในโลก" ฉนี้, กระผมยังไม่เข้าใจ คุณมหาโปรดอธิบายให้กระผมฟังสักหน่อย.

(ข) เจริญพร, บุทคลผู้ใดที่มละราคะโทษะโมหะได้ขาดแล้ว, ทำไม่ให้เกิดขึ้นได้ในภายหลัง ดุจตาลยอดด้วน ไม่อาจงอกเจริญขึ้นได้แล้ว บุทคลผู้นั้นชื่อว่าเปนผู้ไปดีแล้ว เพราะไม่กลับมาสู่กิเลสที่ตนมละได้แล้ว ด้วยมรรคนั้นๆ, อาตมภาพมีความเข้าใจอย่างนี้ แต่จะผิดถูกประการใดก็ไม่ทราบ เพราะอาตมภาพก็ยังเปนผู้รู้น้อย ทั้งไม่ได้เคยพบธรรฉกถาฎีกาด้วย ถ้าเจ้าคุณอยากจะใครทราบแน่ถนัด ขอเชิญไปถามเจ้าคุณที่วัดด้วยกันกับอาตมภาพก็จะทราบได้โดยเลอียด.

(ก) ถ้าได้อย่างนั้นก็เห็นจะดี แต่วันนี้กระผมยังมีธุระนิมนต์คุณมหาไปก่อนเถอะ ต่อว่างธุระกระผมจึงจะออกไปหาคุณมหาให้พาไปกุฏิเจ้าคุณ.

(ข) เจริญพร ถ้าอย่างนั้นอาตมาภาพต้องลาเจ้าคุณไปก่อน.

(ก) สาธุ.

ต่อน่า ๖๘๒

ปริเฉทที่ ๑๑

ครั้งหนึ่ง พระศาสดา เสด็จอยู่ใน อนุปิยนิคม ของ มลละกษัตริย์ ในเวลานั้น ศากยะกุมาร ซึ่งเป็น คนมีชื่อเสียง คนรู้จักมาก ออกบวชตามพระศาสดาเป็นอันมาก วันหนึ่งมหานามศากยะ ซึ่งเป็นโอรสของอมิโตทะนะศากยะ ตรึกถึงเรื่องนี้แล้ว จึงว่าแก่ อนุรุทธะศากยะผู้น้องว่า พ่ออนุรุทธ์ ไม่มีใครๆออกบวชจากตระกูลของเราตามพระศาสดาเลย ควรเจ้าหรือพี่ คนใดคนหนึ่งจะออกบวชบ้าง

อนุรุทธ์ศากยะตอบว่า น้องเป็นคนเคยตั้งอยู่ใน ความสุข ไม่สามารถจะบวชได้ พี่บวชเถิด

มหานามศากยะจึงกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น เจ้าจงเรียนให้รู้จักการงานของผู้อยู่ครองเรือน พี่จะสอนเจ้า ผู้อยู่ครองเรือนเมื่อถึงน่าทำนา พึงให้ไถนาก่อน ครั้นให้ไถเสร็จแล้ว พึงให้หว่านหรือให้ดกกล้าไว้ พอได้ที่แล้วเอาลงดำ ครั้นให้หว่านหรือดำแล้ว ต้องให้ขุดลำรางซึ่งเป็นทางไขน้ำเข้าออกเตรียมไว้ ถ้า

น้ำน้อยไม่มีพอเลี้ยงต้นเข้า ต้องให้ไขน้ำเข้า ถ้าน้ำมากเกินไป จนท่วมต้นเข้า ต้องให้ไขน้ำออก เมื่อต้นเข้าออกรวง ต้องคอยระวังให้ขับนกที่มากินเข้า ครั้นรวงเข้าแก่ได้ที่แล้ว พึงให้เกี่ยว ครั้นให้เกี่ยวแล้ว พึงให้ขนมารวมทำให้เป็นลอมไว้ ครั้นให้ทำเป็นลอมไว้แล้ว พึงให้ทำลานที่นวด แล้วเอาเข้านั้นมานวด ครั้นให้นวดแล้ว พึงให้เก็บฟางออกเสีย ครั้นให้เก็บฟางออกแล้ว พึงให้โรยหรือสาดเข้าลีบไม่มีเนื้อออกเสียแล้วเลือกดวงไว้แต่เข้าที่มีเนื้อ เสร็จแล้วพึงให้ขนเอามาเก็บไว้ในฉาง ถึงน่าฝนอีก ต้องทำอย่างนั้น ถึงน่าฝนอีก ต้องทำอย่างนั้นทุกปีไป

มหานามศากยะสอนอนุรุทธะศากยะผู้น้อง ในการงานของผู้อยู่ครองเรือน ยกการทำนาขึ้นว่าอย่างนี้นั้น เพราะในเวลานั้นการทำนาเป็นกิจสำคัญในประเทศนั้น เหมือนในประเทศของเราในบัดนี้ และนับถือว่าเข้าเป็นทรัพย์สำคัญกว่าทรัพย์อื่น พระเจ้าสีหะหะนุจึงตั้งนามพระโอรสลงท้ายว่า โอทะนะๆว่าเข้าๆ ดังนี้ทุกองค์ แม้พระศาสดาตรัสสอนในประโยชน์ชะราวาส ก็ทรงยกเข้าว่าเป็นทรัพย์ใหญ่ ภาษิตของคนบางคนว่า บันดาความรักที่จะเสมอด้วยความรักลูกไม่มี บันดาทรัพย์ที่ควรสงวนที่จะเสมอด้วยโคไม่มี บันดาแสงสว่างที่จะเสมอด้วยแสงอาทิตย์

ไม่มี บันดาที่ขังน้ำมียิ่งหนองเป็นต้น มีทะเลเป็นอย่างยิ่ง อธิบายความแห่งภาษิตนี้ว่า ลูกเป็นผู้ที่จะสืบประเวณี วงศ์ตระกูลจะตั้งอยู่ได้ก็เพราะลูก แลลูกนั้นเกิดแต่ตัวแลอาศัยตัวเกิด เป็นที่สนิทไว้ใจแลร่วมสุขทุกข์ได้กว่าผู้อื่น มารดาบิดาจึงได้รักมากกว่ารักผู้อื่น จึงควรว่าบันดาความรักที่จะเสมอด้วยความรักลูกไม่มี ส่วนโคนั้นเป็นประโยชน์ที่จะใช้เป็นพาหะนะในการนา แลเป็นสัตว์ที่นิยมว่าเป็นพาหะนะของพระอิศวร ทั้งมีน้ำนมได้อาศัยดื่มแลทำเป็นเนยบริโภค ซึ่งนิยมว่าเป็นอาหารวิเศษ แม้แต่โคมัยก็ไม่เสียเปล่า สำหรับใช้เป็นของเจิมหน้าแลทาฉาบไล้ฝาแลพื้นเรือนเป็นต้น โคเป็นประโยชน์อย่างนี้ จึงควรว่าบันดาทรัพย์ที่ควรสงวนที่จะเสมอด้วยโคไม่มี ส่วนแสงของสิ่งอื่นๆ บางสิ่งก็ต้องอาศัยแสงอาทิตย์ เช่นพระจันทร์แลดาว บางสิ่งแม้ไม่ได้อาศัยแสงอาทิตย์เช่นไฟเป็นต้น ก็ไม่เสมอด้วยแสงอาทิตย์ได้ จึงควรว่าบันดาแสงสว่างที่จะเสมอด้วยแสงอาทิตย์ไม่มี ส่วนทะเลเป็นประเทศมีน้ำใหญ่กว่าประเทศทั้งปวง จึงควรว่าบันดาที่ขังน้ำมีทะเลเป็นอย่างยิ่ง ส่วนพระศาสดาตรัสภาษิตเทียบตามแบบนี้ แสดงความโดยอย่างอื่นว่า บันดาความรักที่จะเสมอด้วยความรักตัวไม่มี บันดาทรัพย์ที่ควรสงวนยิ่งกว่าเข้าไม่มี บันดาแสงสว่างที่จะเสมอ

ด้วยบัญญาไม่มี บันดาที่ขังน้ำมีฝนเป็นอย่างยิ่ง อธิบายในพุทธภาษิตนี้ว่า แม้ลูกเป็นที่รักมากกว่าผู้อื่นก็จริง ถึงอย่างนั้น ชนทั้งปวง ย่อมปรารภตน เพราะอาศัยสุขทุกข์ ก่อนกว่าปรารภผู้อื่นมีลูกเป็นต้น จึงควรว่าบันดาความรักที่จะเสมอด้วยความรักตัวไม่มี ส่วนเข้าเป็นอาหารสำคัญของมนุษย์ทั่วไป ที่จะเว้นเลยไม่ได้ เป็นทรัพย์ที่จำจะต้องการแสวงหาไว้บริโภคเลี้ยงชีวิตยิ่งกว่าโค เพราะประโยชน์อันใดที่จะสำเร็จแต่โค ประโยชน์นั้นยังมีทางที่จะหาได้แต่สัตว์อื่น มีกระบือแลแพะเป็นต้น จึงควรว่าบันดาทรัพย์ที่ควรสงวนที่จะเสมอด้วยเข้าไม่มี แสงอาทิตย์ก็เป็นแสงสว่าง เห็นได้ง่ายอยู่แล้วว่าสว่างกว่าแสงอื่น ถึงอย่างนั้น แสงอาทิตย์ย่อมส่องให้สว่างได้ในที่ควรให้สว่าง ไม่ส่องได้ในที่ทั่วไป เช่นในถ้ำที่ลึกเกิน ก็ส่องเข้าไปไม่ได้ ส่วนบัญญาอาจพาให้คิดได้ แม้สิ่งที่เหลือคาดคะเนว่าจะคิดได้ ดุจแสงสว่างนำให้เห็นในที่มืด จึงควรว่า บันดาแสงสว่างที่จะเสมอด้วยบัญญาไม่มี ส่วนทะเลเป็นประเทศมีน้ำใหญ่กว่าประเทศทั้งปวงก็ปรากฏอยู่แล้ว อนึ่งแม้ตามตำรานักปราชญ์ว่าบันดาน้ำทั้งปวง กลายมาแต่น้ำทะเลเป็นต้นก่อน ถึงอย่างนั้น ก็ต้องเป็นฝนตกลงก่อน ถ้าไม่อย่างนั้น ก็ไม่สามารถทำที่ขังน้ำทั้งปวงให้เต็มได้ จึงควรว่า บันดาที่ขังน้ำมีฝนเป็นอย่างยิ่ง เข้าเสม

ที่นับถือว่าเป็นทรัพย์สำคัญของชาวประเทศนั้นในเวลานั้น อย่างนี้ มหานามศากยะจึงยกการทำนาขึ้นสอนอนุรุทธ์ศากยะดุจกล่าวแล้ว

ในเวลานั้น อนุรุทธ์ศากยะยังเป็นหนุ่มอยู่ ไม่เคยดูการงานมาแต่เล่น ครั้นได้ฟังมหานามศากยะผู้พี่สอนด้วยเรื่องการงานของผู้อยู่ครองเรือนอย่างนี้แล้ว ถามว่า การงานไม่รู้จักสิ้นที่สุดของการงานไม่ปรากฏอย่างนี้ เมื่อไรการงานจักสิ้น เมื่อไรที่สุดของการงานจักปรากฏ เมื่อไรเราจักได้เป็นผู้ไม่ต้องขวนขวายบำเรอตนด้วยกามคุณห้า มหานามศากยะตอบว่า พ่ออนุรุทธ์ การงานไม่มีสิ้น ที่สุดของการงานไม่มีปรากฏ พ่อแลปู่ของเรา เมื่อกำลังยังไม่สิ้นการงานนั่นเทียว ตายไปหมดแล้ว อนุรุทธ์ศากยะตอบว่า ถ้าอย่างนั้นพี่รู้เอาเองเถิดด้วยประโยชน์ของผู้อยู่ครองเรือน น้องจักบวชละ คำนั้นอนุรุทธ์ศากยะว่าอย่างนี้แล้ว เข้าไปหามารดาบอกว่า แม่ ฉันอยากจะบวช ขอแม่จงอนุญาตให้ฉันบวชเถิด มารดาตอบว่า พ่ออนุรุทธ์ เจ้าสองคนเป็นลูกที่รักที่ชอบใจ ไม่เป็นที่เกลียดชังของแม่ แม้เจ้าทั้งสองจักตายแม่ก็ไม่อยากจะพลัดพรากจากเจ้าทั้งสอง เหตุไฉนจักยอมให้เจ้าซึ่งยังเป็นอยู่ออกบวช อนุรุทธ์ศากยะก็อ้อนวอนขอให้อนุญาตให้บวชเป็นหลายครั้ง

ในเวลานั้น ภัททิยศากยะซึ่งเป็นโอรสของนางกาฬิโคธาในพระวงศ์

น้น เมื่อสิ้นศากยะที่เปนผู้ใหญ่แล้ว ได้เปนเจ้าแผ่นดินปกครองหมู่ศากยะ พระมารดาของพระเจ้าภัททิยะนี้สืบเนื่องมาแต่กึ่งแห่งพระวงศ์ไหน ข้าพเจ้ายังสืบไม่ได้ความ เพราะในหนังสือน้น ๆ มักแสดงแต่กึ่งพระวงศ์ของพระศาสดา และกึ่งพระวงศ์ที่เกี่ยวข้องด้วยพระศาสดาเท่านั้น ข้าพเจ้าใคร่ครวญดูเห็นว่า เดิมทีพระราชบุตรของพระเจ้าโอกกากราชเจ็ดพระองค์ สร้างพระนครขึ้นใหม่แล้วตั้งศากยะวงศ์สืบมา ศากยะทั้งเจ็ดองค์น้นคงแบ่งที่แผ่นดินในอาณาเขตต์ออกเปนเจ็ดส่วน ให้กันและกันเปนผู้ปกครองคนละส่วน ๆ ตั้งเปนเจ็ดตระกูล ในตระกูลอันอนึ่งและอันหนึ่ง เมื่อบุรพบุรุษล่วงไปแล้ว มีอนุบุรุษสืบตระกูลต่อมา แต่คงรวมตระกูลทั้งเจ็ดน้นเรียกว่าศากยะวงศ์ และในตระกูลทั้งเจ็ดน้นบางคราวก็ไม่รวมอยู่ในความปกครองเปนอันเดียวกัน บางคราวก็จะรวมอยู่ในความปกครองเปนอันเดียวกัน เทียบด้วยธรรมเนียมเก่าเหมือนธรรมเนียมในแว่นแคว้นวัชชีและแว่นแคว้นมัลละ ในแว่นแคว้นวัชชีมีเจ้าวงศ์หนึ่งเรียกว่าลิจฉวี ในแว่นแคว้นมัลละมีเจ้าวงศ์หนึ่งเรียกว่ามัลละเปนผู้ปกครอง ในวงศ์เจ้าทั้งสองน้นไม่ได้เรียกเจ้าผู้ใดผู้หนึ่งว่าเปนราชา ไม่เรียกอย่างพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าแผ่นดินมะคธ และพระเจ้าปัสเสนะทิ พระเจ้าแผ่นดินโกศล ท่านทั้งสองนี้เขาเรียกว่า ราชา ส่วนเจ้าในพระวงศ์

ทั้งสองนั้น เขาเรียกว่า ลิจฉะวี แลมัลละ เสมอกันหมด เมื่อมีกิจเกิดขึ้น เช่น การลงความเป็นต้น เจ้าเหล่านั้นก็ประชุมกันปรึกษาแล้วช่วยกันจัดตามควร เทียบด้วยธรรมเนียมใหม่เหมือนธรรมเนียมในแว่นแคว้นเยอมะนี ในแว่นแคว้นเยอมะนีนั้นแบ่งอาณาเขตต์เป็นส่วน ๆ มีเจ้าเป็นผู้ปกครองทุกส่วน ๆ ตั้งเป็นตระกูลอันหนึ่งอันหนึ่งสืบกันมา มียศเรียกเจ้าผู้ปกครองต่าง ๆ กัน ตามมีอำนาจแลที่ดินมากหรือน้อย ตระกูลเจ้าเหล่านั้นนับเนื่องเป็นพระวงศ์เดียวกัน แต่บางครั้งไม่อยู่ในความปกครองอันเดียวกัน บางครั้งก็อยู่ในความปกครองเป็นอันเดียวกัน คือยกเจ้าในเมืองหนึ่งขึ้นเป็นราชาธิราช มีอำนาจปกครองทั่วไปเหมือนในบัดนี้ เขายกเจ้าในกรุงปรัสเสียขึ้นเป็นราชาธิราช รวมอยู่ในความปกครองอันเดียวกัน ธรรมเนียมในแว่นแคว้นศากยะก็เห็นจะเป็นเหมือนอย่างนี้ เดิมทีตระกูลเจ้าผู้ปกครองกรุงกะบิลพัสดุ์จะมีราชาธิราชปกครอง หรือจะเป็นเมืองอยู่ในความปกครองของตระกูลแห่งพระศาสดา ผู้แต่งหนังสือนั้น ๆ จึงว่าแต่เพียงย่อ ๆ ว่า พระราชบุตรของพระเจ้าโอกกากะราชเจ็ดพระองค์สร้างกรุงกะบิลพัสดุ์ขึ้นใหม่แล้ว ตั้งศากยะวงศ์สืบมา ถึงเวลาพระเจ้าสุทโธทนะเป็นผู้ปกครองกรุงกะบิลพัสดุ์ พระวงศ์ศากยะทั้งเจ็ดกิ่งจะไม่ได้รวมอยู่ในความปกครองอันเดียวกัน หรือกิ่งอื่น

จะเป็นราชาธิราช ผู้แต่งบาฬีจึงไม่เรียกว่าราชา หรือศากยะราชา เรียกแต่เพียงว่า สุทโธทโน สักโก เหมือนเรียก มหานามโม สักโก อนุรุทโธ สักโก เป็นต้นฉนั้น ส่วนผู้แต่งอรรถกถาทั้งหมด เรียกว่า ราชา ข้าพเจ้าได้ว่าไว้ข้างต้นว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินเทียบยศราชานั้น ตามคำในอรรถกถาซึ่งรู้กันมาก แม้พระเจ้าสุทโธทะนะจะไม่ได้เป็นราชาธิราช ก็ไม่ผิดนัก เพราะผู้ปกครองแผ่นดินโดยลำพังตนเองไม่ขึ้นอยู่ในใคร ก็ควรเรียกว่าพระเจ้าแผ่นดินได้ ครั้นถึงเวลาพระเจ้าภัททิยะเป็นผู้ปกครองแผ่นดิน ชรอยกึงพระวงศ์ของท่านจะเป็นราชาธิราช ผู้แต่งบาฬีจึงได้เรียกว่าศากยะราชา เหมือนเรียกพระเจ้าพิมพิสารว่า ราชามาคโธ ไม่เรียกว่าสักโกเฉยๆ อย่างเรียกพระเจ้าสุทโธทะนะเป็นต้น แต่พระเจ้าภัททิยะนั้นคงจะไม่ได้อยู่ในกึงพระวงศ์ผู้ปกครองกรุงกบิลพัสดุ์เป็นแน่ ผู้แต่งบาฬีจึงไม่ได้อ้างถึงชื่อเมือง

ครั้นอนุรุทธศากยะอ้อนวอนเนืองๆอย่างนั้น มารดาจึงคิดว่าพระเจ้าภัททิยะเป็นสหายของอนุรุทธ์ลูกเรา ท่านคงไม่อาจบวชเป็นแน่ จึงพูดว่า พ่ออนุรุทธ์ ถ้าพระเจ้าภัททิยะบวชด้วยเจ้าจงบวชเถิด อนุรุทธ์ได้ฟังอย่างนั้นแล้ว ไปเฝ้าพระเจ้าภัททิยะ ทูลตามโวหารของผู้คุ้นเคยกันว่า เพื่อนเอ๋ย บัพพะชาของเราเนื่องด้วยบัพพะชาของท่าน.

ภ. ถ้าอย่างนั้น อย่าเนิ่นเลยเพื่อน ท่านจงบวชตามสบายเถิด.

อ. ไปด้วยกันเถิดเพื่อน เราจักบวชด้วยกันทั้งสองคน.

ภ. เราไม่อาจบวช ถ้าสิ่งอื่นที่เราอาจ เราจักทำให้แก่ท่านได้ ท่านจงบวชเองเถิด.

อ. มารดาพูดกะเราว่า ถ้าพระเจ้าภัททิยะบวชด้วย เจ้าจงบวชเถิด ท่านได้พูดไว้แล้วว่า ถ้าอย่างนั้น อย่าเนิ่นเลยเพื่อน ท่านจงบวชตามสบายเถิด ถ้าท่านไม่บวช บัพพะชาของเราก็ยังต้องเนิ่นด้วยท่าน เราจะมิได้บวชหรือ ไปด้วยกันเถิดเพื่อน เราจักบวชด้วยกันทั้งสองคน.

สมัยนั้น ชนทั้งหลาย เป็นคนต้องพูดจริง ได้ปฏิญญาอย่างไรแล้ว ต้องทำอย่างนั้นจริง พระเจ้าภัททิยะพลาดท่าอย่างนั้นแล้ว ก็จำเป็นที่จะต้องบวชด้วย จึงขอผัดว่า เพื่อน รอสักเจ็ดปีก่อนเถิด ต่อล่วงเจ็ดปี เราจึงค่อยบวชด้วยกันทั้งสองคน.

อ. นานนักเพื่อน เราไม่อาจรอถึงเจ็ดปี

พระเจ้าภัททิยะก็ขอผัดผ่อนลงมาๆ จนถึงกึ่งเดือน อนุรุทธ์ศากยะก็ไม่ยอม พระเจ้าภัททิยะจึงตรัสว่า เพื่อน รอสักเจ็ดวันเถิด พอเรามอบราชสมบัติแก่ลูกแล้วน้องก่อน.

อ. เพียงเจ็ดวันเท่านั้น ไม่นานเลยเพื่อน เราจักรอ.

ครั้นพระเจ้าภัททิยะยอมจะบวชด้วยแล้ว อนุรุทธ์ศากยะชวนศากยะอื่นได้อีกสาม คืออานันทะ ภะคุ กิมพิละ โกลิยะหนึ่ง คือเทวะทัตต์ เป็นเจ็ดกับทั้งอุปาลิ ซึ่งเป็นภูษามาลา พร้อมใจกันออกจากเมือง ไปเฝ้าพระศาสดาที่อะนุบัยยะนิคมทูลขอบวช เมื่อก่อนบวช ศากยะเหล่านั้นทูลว่า ข้าพระเจ้าทั้งหลายเป็นศากยะมีมานะถือตัวกล้า อุปาลิผู้นี้เป็นคนรับใช้ของข้าพระเจ้าทั้งหลายมานานแล้ว ขอพระองค์จงให้อุปาลิบวชก่อนเถิด ข้าพระเจ้าทั้งหลายจักได้ทำการไหว้กราบลุกต้อนรับประณมมือและกิจที่สมควรอื่นๆ แก่อุปาลิ เมื่อเป็นอย่างนี้ ข้าพระเจ้าทั้งหลายจักละมานะความถือตัวว่าเป็นศากยะได้ พระศาสดาก็โปรดให้บวชอุปาลิก่อน ให้บวชศากยะเหล่านั้นภายหลัง

ในภิกษุที่บวชใหม่นั้น พระอุปาลิได้ฟังกัมมัฏฐานที่พระศาสดาตรัสสอน บำเพ็ญเพียรก็ได้สำเร็จพระอรหัตต์ แล้วท่านได้ศึกษาจำทรงวินัยปิฎกแม่นยำชำนาญมาก พระศาสดาตรัสสรรเสริญว่าเป็นยอดของภิกษุผู้ทรงวินัย ภายหลังเมื่อพระศาสดานิพพานแล้ว พระมหากัสสะปะทำการสังคายนาพระธรรมวินัย สงฆ์สมมติให้ท่านเป็นผู้วิสัชนาส่วนวินัย เรื่องนี้จักมีปรากฏข้างหน้า

(เรื่องนี้ยังจะมีต่อไป)

เทศนา

ใน องฺคุตฺตรนิกาย เอกนิบาต หน้า ๔๒

พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดพิชัยญาติการาม แปล.

ภิกษุทั้งหลาย กิจจ์ซึ่งทำด้วยกาย ที่บุรุษบุทคลมีความเห็นชอบ สมาทานให้ถึงพร้อม (บริบูรณ์) ด้วยความเห็นอย่างไรแล้ว อันใดด้วย, กิจจ์ซึ่งทำด้วยวาจา ที่บุรุษบุทคลมีความเห็นชอบ สมาทานให้ถึงพร้อมด้วยความเห็นอย่างไรแล้ว อันใดด้วย, กิจจ์ซึ่งทำด้วยใจ ที่บุรุษบุทคลมีความเห็นชอบ สมาทานให้ถึงพร้อมด้วยความเห็นอย่างไรแล้ว อันใดด้วย, ความคิด, ความปรารถนา, ความประสงค์, และธรรมผู้ดกแต่งทั้งหลาย ของบุรุษบุทคลมีความเห็นชอบอันใดด้วย, ธรรมทั้งปวงเหล่านั้น ย่อมเป็นไปด้วยดี เพื่ออารมณ์ที่สัตว์ปรารถนา, อารมณ์ที่สัตว์ใคร่, อารมณ์ที่เจริญใจ, กรรมเกื้อกูลและสุข. ข้อนั้น (เป็น) เพราะเหตุอะไร? ภิกษุทั้งหลาย (เป็น) เพราะความเห็นอันเจริญ. ภิกษุทั้งหลาย พืชย่อยหรือพืชเข้าคาลี. หรือพืชต้นจันทน์ ซึ่งเขาปักลงที่พื้นดินอันเปียก ย่อมถือเอารสแผ่นดินและรสน้ำ

อันใด, สิ่งทั้งหมดที่พึงถือเอาแล้วนั้น ย่อมเป็นไปด้วยดี เพื่อความเป็นของมีรสอร่อย, จิตสนิทใจ, และความชุ่มชื่น; ข้อนั้น (เป็น) เพราะเหตุอะไร? (เป็น) เพราะพึงเจริญ, เรื่องนี้นั้นใด; ภิกษุทั้งหลาย กายกรรม, วจีกรรม, และมโนกรรม ที่บุรุษบุทคลมีความเห็นชอบสมาทานให้บริบูรณ์ด้วยความเห็นอย่างไรแล้ว อันใดด้วย, ความคิด, ความปรารถนา, ความประสงค์, และธรรมผู้ตกแต่งทั้งหลาย ของบุรุษบุทคลมีความเห็นชอบเหล่าใดด้วย; ธรรมทั้งปวงเหล่านั้น ย่อมเป็นไปด้วยดี เพื่ออารมณ์ที่สัตว์ปรารถนา, อารมณ์ที่สัตว์ใคร่, อารมณ์ที่จริญใจ, กรรมเกื้อกูล, และสุข. ข้อนั้น (เป็น) เพราะเหตุอะไร? (เป็น) เพราะความเห็นอันเจริญ เหมือนฉะนั้น.

พิเศษ

พระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

และอปจายนจริยา

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์

ทรงเรียบเรียง.

นมัตถุ สุคตัสส

เย วุฑฺฒา อปจายนฺติ นรา ธมฺมสฺส โกวิทา
ทิฏฺเฐ ธมฺเม จ ปาสสา สมฺปราโย จ สุคติ
ยสฺมา ธมฺมา วิชาเนยฺย สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิตา
สกฺกจฺจญฺจ นมสฺเสยฺย อคฺคิหุตฺตํว พฺราหฺมโณติ.

บัดนี้ จะได้รับพระราชทานถวายวิสัชนา ในอปจายนกถา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระบัญญาบารมี อนุโมทนาในพระราชกุศลบุญญานุภาพทานกิจ ซึ่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญในอภิลักขิตสมัย ทรงพระราชอุทิศถวายในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระปฐมบรมมหาราชาธิราช ซึ่งมีพระเดชพระคุณเปนอเนกนัยวิจิตร พ้นที่จะพรรณานั้น สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระราชดำริว่า

จำเดิมแต่วันพฤหัสบดีเดือนแปดขึ้นสี่ค่ำ ศักราช ๑๑๔๔ ปีขาน จัตวาศก ชี่พ่อพราหมณ์ตั้งพระราชพิธี ปรายดาภิเศกนั้นมา บรรจบครบรอบ ๑๐๐ ปี ณวันอังคารเดือนเจ็ดแรมสิบสองค่ำ ศักราช ๑๒๔๔ ปีมะเมีย จัตวาศกนี้ เปนอภิลักขิตสมัยกาลพิเศษ ควรจะฉลองพระเดชพระคุณ เปนการใหญ่ มีมหรสพคล้ายกับการสมโภชพระนคร แลฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น ถึงแต่ถึงรอบพระนคร แลถึงเรือ แต่น่าบ้อมพระสุเมรุ ถึงน่าบ้อมจักรเพ็ชรเสีย เหลือนั้นคงมีตั้งแต่วันอังคาร เดือนเจ็ดแรมสิบสองค่ำ ไปจนถึงวันเสาร์ เดือนแปดขึ้นสองค่ำ ห้าวันห้าคืน เปนการฉลองพระเดชพระคุณ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๔ พระองค์ เปนที่ยินดีแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน แลพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวงฉนี้ ครั้นถึงสมัยเปนที่กำหนด คำรัสสั่งให้เจ้าพนักงาน เชิญพระบรมอัฐิ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๔ พระองค์ โดยกระบวนแห่แต่พระที่นั่งดุสิดาภิรม มาประดิสถานพระที่นั่งอนันตสมาคม เชิญขึ้นประดิสถาน ณพระบุศยกเหนือพระแท่นแว่นฟ้าทองคำ มีพระสงฆ์สดัปปกรณ์ตามควรแก่อารัมภสมัย ครั้นรุ่งขึ้นณวันอังคาร เดือนเจ็ดแรมสิบสองค่ำ เวลาเช้า พระราชาคณะถานานุกรม ๘๕ รูป รับพระราชทานฉันสดัปปกรณ์ เวลาบ่ายสวดมนต์ทั้ง ๘๕ รูป เจ้าพนักงานทหารบกทหารเรือได้ยิงปืนสลุต ๓ เวลาๆเช้า ๓๔ นัด เวลาเที่ยง ๓๓ นัด

เวลาบ่าย ๓๔ นัด รวม ๓ เวลา ๑๐๑ นัด ครั้นถึงวันพุธเดือนเจ็ด แรมสิบสามค่ำเช้า พระสงฆ์พระราชาคณะเป็นประธาน ๓๔ รูป รับพระราชทานฉันแล้วถวายไตรปฏิกรณ์ เวลาบ่ายสวดมนต์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ถวายพระธรรมเทศนา เป็นส่วนพระราชกุศล ฉลองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เครื่องกัณฑ์กระจาดเจ้าพระยาภาณุวงศ์ มหาโกษาธิบดี เป็นส่วนทักขิณานุปทานธรรมิกพลีบรรณาการทรงพระราชอุทิศถวาย ในพระบาทสมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์ สมเด็จพระบรมไปยกาธิราช สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น โดยบัณฑิตธรรมจริยากัลยาณปฏิบัติ ด้วยประการฉะนี้.

ก็แลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระปฐมบรมราชวงศ์พระองค์นั้น ทรงพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัตรว่า พระบาทสมเด็จบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรีสินทรบรมมหาจักรพรรดิราชาธิบดินทรธรณินทราธิราช รัตนากาศภาสกรวงศ์ องค์ปรมาธิเบศร ศรีภูวเนตรวรนารถนายก ดิลกรัตนราชชาติอาชาวไศรย สมุทัยดโรมนต์ สกลจักรวาฬาธิเบนทร สุริเยนทราธิบดินทร หริหรินทราธาดาธิบดี ศรีวิบุลยคุณอัคนิฐ ฤทธิราเมศวรมหันต์ บรมธรรมิกราชาธิราชเดโชไชย พรหมเทพาดิเทพนฤบดินทร ภูมินทร ปรมาธิเบศร โลกเชฏฐวิสุทธิ รัตนมกุฎประเทศคตามหาพุทธางกูร

ยรม บพิตร พระ พุทธเจ้า อยู่ หัว ณกรุง เทพ มหานคร บวรทวาราวดี ศรี อยุธยา มหาดิลกภพ นพรัตน ราชธานี บุรีรม อุดม ราชนิเวศน์ มหาสถาน ซึ่ง มี พระนาม เนื่อง ต้อง กัน กับ พระเจ้าแผ่นดิน กรุง ทวาราวดี ศรี อยุธยาโบราณ นับ เป็น ที่ ๔ แล ถ้า จะ นับ พระ นาม พระเจ้า อยู่หัว ใน กรุง รัตน โกสินทร์ เป็น ต้น ก็ นับ พระนาม นี้ เป็น ที่หนึ่ง ภายหลัง ปรากฏ พระนาม ว่า พระบาท สมเด็จ พระ ปรเมนทร รามาธิบดี จักรกรี บรม นารถ นเรศวรราช วิวัฒวงศ์ ปฐม พงศา ธิราช รามา ธิบดินทร สยาม พิชิตินทร วโรรม บรม นารถ บพิตร พระ พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่ง เป็น พระ เจ้าแผ่นดิน ปฐม ใน พระ บรม ราช วงศ์ อัน นี้ แต่ เมื่อ ครั้ง แผ่นดิน กรุง เทพ ทวาราวดี ศรี อยุธยา กรุงเก่า ยัง ดำรง เป็น ปกติ อยู่ นั้น พระองค์ ได้ เสด็จ มา ยัง โลกนี้ อุบัติ ใน มหามาตยคฤหบดี ตระกูล อัน มั่งคั่ง พร้อม มูล ด้วย ไอสุริย สมบัติ แล วงศ์ญาติ เป็น ตระกูล สูง ศักดิ์ ลึบ มา หลาย ชั่ว บุรพ บุรุษ ถ้า จะ กล่าว โดย มัธยม ประเทศ ก็ ควร จะ นับ ว่า เป็น ตระกูล มหาศาล เพราะ เป็น ตระกูล ใหญ่ มี นิวาศน ฐาน ตั้ง มั่น มา นาน ใน ภายใน กำแพง พระมหานคร ตำบล เหนือ บ้อม เพชร กรุง เทพ ทวาราวดี ศรี อยุธยา พระองค์ เป็น โอรส ที่ ๔ ของ สมเด็จ พระ บรม มหาไปยกาธิบดี แล สมเด็จ บรม มหาไปยิกา ซึ่ง เป็น เจ้า ของ สร้าง วัด สุวรรณดาราราม พระองค์ ประสูตร์ ณ วัน พุฒ เดือน ๗ แรม ๒ ค่ำ ปีมโรง อัฐศก พระพุทธศาสนา ยุกาล ๒๒๗๙ พรรษา

ขุลศักราช ๑๐๙๘ เปนปีที่ ๕ ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราช ซึ่งมีพระนามตามสามัญ เมื่อเสด็จสวรรคตแล้วว่า พระเจ้าอยู่หัว ในพระบรมโกษ ซึ่งเปนพระเจ้าแผ่นดินที่ ๓๒ ในกรุงเทพทวาราวดีศรีอยุธยา เมื่อทรงเจริญไวขึ้นแล้ว ได้ถวายตัวเปนมหาดเล็ก ในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าอุทุมพร กรมขุนพรพินิต ครั้นปีฉลูนพศกศักราช ๑๑๑๙ พระชนมายุครบ ๒๑ ปี เสด็จออกทรงพระผนวชเปนภิกษุ ณวัดมหาธาตุ ทรงบำเพ็ญพรตพรหมจรรย์พรรษาหนึ่ง เสด็จลาผนวชแล้ว กลับเข้าทำราชการเปนมหาดเล็กหลวง เพราะในเวลานั้น เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต ได้เถลิงถวัลยราชสมบัติ เปนพระเจ้าแผ่นดินที่ ๓๓ แลโปรดให้เปนพระพี่เลี้ยงพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอาทิตยวงศ์ด้วย ครั้นเมื่อพระองค์มีพระชนมายุ ๒๕ พรรษา ได้รับตำแหน่งยศเปนหลวงยกระบัตรเมืองราชบุรี ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราช ซึ่งปรากฏพระนามว่า พระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยามรินทร พระเจ้าแผ่นดินที่ ๓๔ กรุงเก่า เสด็จออกไปตั้งพระวงศ์นิวาศนฐาน อยู่ที่บ้านอัมพวาแขวงเมืองราชบุรี ต่อกันกับแขวงเมืองสมุทรสงคราม ครั้นณวันอังคารเดือนห้าขึ้นเก้าค่ำ ปีกุนนพศกศักราช ๑๑๒๙ กรุงทวาราวดีศรีอยุธยา เสียแก่พม่าข้าศึกแล้ว เจ้าตากสินมารุงแผ่นดินขึ้นใหม่ ได้เปนเจ้าแผ่นดินกรุงธนบุรี ครั้งนั้น

พระองค์มีพระชนมายุ ๓๒ พรรษา ได้เข้าทำราชการในพระเจ้าแผ่นดินกรุงธนบุรี รับตำแหน่งยศเป็นพระราชวรินทร เจ้ากรมพระตำรวจนอกขวา ในปีชวดสัมฤทธิศก ศักราช ๑๑๓๐ พระองค์ได้ตั้งนิวาสถาน อยู่ในวัดบางว้าใหญ่ คือวัดระฆังโฆสิตารามใกล้พระราชวัง ในปีชวดสัมฤทธิศกนั้น พระองค์ได้เป็นแม่ทัพถืออาญาสิทธิ์ขึ้นไปปราบปรามเมืองนครราชสีมา ซึ่งตั้งเป็นเอกราชอยู่ในขณะเมื่อเสียกรุงแล้วนั้น ให้สงบราบคาบดี มีความชอบได้เลื่อนตำแหน่งยศ เป็นพระยาอภัยรณฤทธิราง วางพระตำรวจซ้าย ครั้นพระชนมายุ ๓๔ ปีขานโทศกศักราช ๑๑๓๒ พระองค์ได้รับนายทัพนายกอง ให้เร่งติดตามช้างเผือกพัง ที่พระฝางซึ่งตั้งเป็นเอกราช พาไปเมื่อสวาคตบุรีนั้นมาถวาย มีความชอบได้เลื่อนตำแหน่งยศเป็นเจ้าพระยายมราชเสนาธิบดี กรมพระนครบาล ในปีขานโทศกศักราช ๑๑๓๒ ครั้งนั้น พระเจ้าแผ่นดินดำรัสเรียมการจะยกไปปราบปรามกัมพุชประเทศ ขณะนั้นเจ้าพระยาจักรีแขกซึ่งเป็นหลวงสิทธินายเวรมหาดเล็กครั้งกรุงเก่า ถึงแก่อสัญกรรมลง จึงโปรดให้ตั้งเจ้าพระยายมราช เป็นเจ้าพระยาจักรียมราชมหาเสนากรมมหาดไทย พระองค์ได้รับอิศริยยศตำแหน่งนี้ ในปีเถาะตรีศกศักราช ๑๑๓๓ พระชนมายุ ๓๕ ปี ครั้นถึงปีมะแมสัปตศกศักราช ๑๑๓๗ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็เสนาบดี เป็นแม่ทัพ

ยกมาล้อมเมืองพระพิศณุโลก เจ้าพระยาจักรกรี กับเจ้าพระยาสุรสีหพิศณุวาธิราช อยู่รับข้าศึกในเมืองพระพิศณุโลก ได้รบกันหลายครั้ง ยังไม่ถึงแพ้ชนะแก่กัน อแซวุ่นก็ขอดูตัวแม่ทัพไทยครั้นได้เห็นรูปคิริลักษณะเจ้าพระยาจักรกรี อแซวุ่นก็จึงทำนายว่าท่านอุตสาหรักษาตัวไว้ให้จงดีเถิด ท่านจะได้เป็นกษัตริย์ใหญ่ในสยามประเทศ ทำนายดังนี้แล้ว จึงให้ขุนนางพม่านำเครื่องม้าทองคำลำรับ ๑ ผ้าสักลาดพับ ๑ ดินสอแก้วสองก้อน น้ำมันดินสองไห มาให้แก่เจ้าพระยาจักรกรี ครั้นเมื่อพระชนมายุล่วงมาถึง ๔๑ ปีระกา นพศก ศักราช ๑๑๓๙ พระองค์ได้เป็นแม่ทัพถืออาญาสิทธิ์ไปปราบประจามิตรเมืองนครจำปาศักดิ์ ได้ไชยชำนะมีความชอบ ได้เลื่อนยศเป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริยศึกพิลึกมหิมาทุกนครานุรักษ์ อาเดช นเรศวรราชสุริยวงศ์ องค์อรรคบุริฉัตรกร บวรรัตนปรีนายก เอกอุอรรคมหาเสนาธิบดี ครั้นณปีกุนเอกศกศักราช ๑๑๔๑ พระองค์ได้เป็นแม่ทัพถืออาญาสิทธิ์ ยกพยุหโยธาทัพขึ้นไปปราบเมืองศรีสัตนาคนหุตเวียงจันท์ เจ้าแผ่นดินกรุงศรีสัตนาคนหุตหานกำลังอำนาจพระบารมี เดชานุภาพของพระองค์มิได้ ก็พาบุตรนัดดาหนีไป พระองค์ก็ได้เมืองเวียงจันท์โดยสดวกแล้ว ได้เชิญพระพุทธรัตนปฏิมากรแก้วมรกตกับพระบางลงมาถวายเจ้ากรุงธนบุรีด้วย พระเจ้าแผ่นดินกรุงธนบุรีให้สร้างโรง

พระแก้ว ที่หลังพระอุโบสถวัดแจ้งในพระราชวัง เชิญพระปฏิมากร
ทั้งสองพระองค์ ประดิษฐานไว้ในโรงนั้น ครั้นปีชวดโทศกศักราช
๑๑๔๒ พระชนมายุ ๔๔ พรรษา พระองค์ยกโยธาพลากรออกไป
ปราบประเทศกัมพุชาแผ่นดินเมืองเขมรซึ่งเป็นจลาจล ครั้นเข้า
แผ่นดินกรุงธนบุรีเสียพระสติ ประพฤติวิปริตต่าง ๆ ทำให้สมณ
พราหมณาจารย์แลขุนนางข้าราชการราษฎร ได้ความเดือดร้อน
ด้วยราชทัณฑ์อันมิควรต่าง ๆ จนราษฎรละทิ้งเย่าเรือนภูมิลำเนา
หนีเข้าบ้านไปเป็นหลายตำบล แผ่นดินเกิดเข็ญเป็นทวยุค จนขุนนาง
หัวเมืองยกไพร่พลเข้าล้อมกรุงธนบุรีไว้ จับพระเจ้าแผ่นดินให้
ออกเสียนอกอำนาจ แล้วมีหนังสือบอกออกไป เชิญเสด็จพระ
องค์เข้ามา ให้ชำระเสี้ยนสังคุในกรุงธนบุรีให้ราบคาบเป็นปกติ
แล้วมุขมนตรีปรึกษาพร้อมกัน กราบทูลวิงวอนอันเชิญพระองค์
ให้เสด็จดำรงศิริราชสมบัติ จึงทรงพระราชดำริว่าเวลานี้แผ่นดิน
เกิดทวยุคจลาจล ถ้าจะไม่ทรงรับบำรุงแผ่นดิน พระพุทธศาสนา
ก็จะเสื่อมทรุดเสียงำหมอง ทั้งสมณพราหมณาจารย์อาณาประชา
ราษฎรทั้งปวงก็จะได้ความเดือดร้อนคับแค้นยุคเข็ญ ด้วยไม่มี
ที่พึ่ง จึงได้ทรงรับการที่จะบำรุงแผ่นดินต่อไป ชีพ่อพราหมณ์
ตั้งพระราชพิธีบรมราภิเษก โดยลังเขป.

ณวัน พฤหัศบดีเดือน แปดขึ้นสิบค่ำ ปีขาน จัตวาศกศักราช ๑๑๔๔ พระชนมายุได้ ๔๗ พรรษา พระองค์ทรงพระราชดำริเห็นว่า ฝั่งฟากตวันออกของกรุงธนบุรี เปนที่ไชยภูมิมงคลอันประเสริฐ สมควรจะตั้งเปนพระมหานครใหญ่ได้ จึงให้สถาปนาพระราชวังตรงนั้ง ปลายแหลมในคุ้งแม่น้ำนั้น ตั้งพระราชพิธีบังหลักพระนคร.

ณวัน อาทิตย์เดือนหกขึ้นสิบค่ำ ปีขาน จัตวาศกศักราช ๑๑๔๔ ก่อกำแพงป้อมประตูเชิงเทินหอรบ แลขุดคูเขตรคันพระนครเสร็จแล้ว จึงสถาปนาสร้างพระอุโบสถในพระราชวังนั้ มีแถวระเบียงรอบพระอาราม ประดับด้วยเครื่องแต่งต่างๆงามวิจิตรยิ่งนัก.

ครั้นณวันจันทร์เดือนสี่แรมสิบสี่ค่ำ ปีมโรงฉศกศักราช ๑๑๔๖ จึงให้เชิญพระพุทธรัตนปฏิมากร ออกจากหอพระแก้วในพระราชวังเก่า แห่ข้ามมายังพระราชวังนั้ อันเชิญประดิสถานในพระอุโบสถ พระอารามใหม่ พระราชทานนามพระอารามว่า วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สำหรับเปนที่ประชุมข้าทูลละอองธุลีพระบาท ถือน้ำพระพิพัฒสัตยา เปนมงคลการพระราชพิธีปีละสองครั้ง.

ครั้นณวันค่ำปีมะเส็งสัปตศกศักราช ๑๑๔๗ พระชนมายุได้ ๕๐ พรรษา มุขมนตรีชีพ่อพราหมณ์ตั้งพระราชพิธีราชาภิเศก เฉลิมพระราชมณเฑียรอีกครั้งหนึ่ง ทั้งมีการฉลองพระอารามสมโภชพระนครถ้วนกำหนด ๓ วัน จึงพระราชทานนามพระนครใหม่ให้

ต้องกับนามพระพุทธรัตนปฏิมากรว่า กรุงเทพพระมหานครบวรรัตน
โกสินทรมหินทรายุธยา มหาดิลกภพนพรัตนราชธานีบุรีรมย อุดม
นิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิตย์ สักกะทัตติยวิศณุ
กรรมประสิทธิ พระองค์โปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช รับ
อุปราชาภิเศก เปนกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ตั้งสมเด็จ
พระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมพระยนุรักษเทเวศร เปนกรมพระ
ราชวังหลัง แลทรงยกย่องพระประยุรวงศานุวงศ์ให้ดำรงพระยศ
เปนเจ้าฟ้าต่างกรมแลพระองค์เจ้า ตั้งดำรงวงศ์ชัดดิยวาชตะกูล
เปนปฐมเค้ามูลสืบสันตติวงศ์มาจนกาลทุกวันนี้ แลทรงทนุ
บำรุงชุบเลี้ยงตั้งตำแหน่งยศเสนาบดี แลข้าทูลละอองธุลีพระบาท
ราชเสวกากร ผู้ใหญ่ผู้น้อยครบทุกหมู่ทุกกรมทุกกระทรวง ฝ่าย
ตำแหน่งสมณะคัณฑ์ ก็ทรงยกย่องสถาปนา สมเด็จพระสังฆราช
แลพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย คณะเหนือใต้ฝ่ายคามวาสีอรัญญ
วาสี ให้ช่วยบำรุงรักษาพระพุทธจักร ทุกตำแหน่งครบบริบูรณ์
แลทรงสร้างพระที่นั่งอมรินทราภิเศกมหาปราสาท ครั้นต้องอสนิบาต
เพลิงไหม้ ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ เปลี่ยนนามว่า พระที่นั่ง
ดุสิตมหาปราสาท แลประดิสถานพระมหามณเฑียร แลพระที่นั่ง
น้อยใหญ่ทั้งพระคลังหลวง แลหอเครื่องสรรพยุทธอาวุธภัณฑ์
แลเครื่องสูงเครื่องกระบวนแห่ แลเครื่องเบญจราชกักกุธภัณฑ์

สรรพ วาชุปโภคพระเครื่องต้นต่างๆ ต้องตามขัตติยราชประเพณี ครบถ้วนทุกสิ่งสิ้น แลได้ทรงหล่อบึนใหญ่ขึ้นไว้สำหรับพระนคร ชื่อมารายน์สังหาร คู่กับบึนพระยาตานี ที่ได้ชเลยมาแต่เมืองตานี ๑ บึนมารประไลย ๑ ไวยรรณพ ๑ พิรุณแสนห่า ๑ พลิกพสุธาหงาย ๑ อัคคีปราบจักรวาฬ ๑ พระกาลผลาญโลก ๑ ยังบึนน้อยๆก็เปนอันมาก พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนิร กรีธาทัพหลวงไปปราบปรามพม่าข้าศึก อันยกเข้ามาติดขอบขัณฑสีมา เปนสงครามใหญ่ที่ตำบลลาดหญ้า แขวงเมืองกาญจนบุรี ครั้ง ๑ ที่ตำบลแม่กษัตริย์ แขวงเมืองกาญจนบุรี ครั้ง ๑ ตำบลปากน้ำพิง แขวงเมืองพระพิศณุโลก ครั้ง ๑ ที่เมืองทวาย ๒ ครั้ง ที่ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนิร เปนแต่โปรดให้กรมพระราชวังบวรเสด็จไปบ้าง ให้เสมายศีถือสาญาลิทธิ์ ไปปราบปรามหลายครั้ง ได้ปราบปรามอริราชประจามิตรทุกทิศทุกทาง ให้สงบเรียบราบพ่ายแพ้แก่พระบารมี แผ่พระราชอาณาจักรฝ่ายเหนือตลอดถึงเมืองนครเชียงใหม่ เมืองหลวงพระบาง เมืองเวียงจันท์ ฝ่ายตวันออกสิ้นเขตรเมืองเขมร จนกระทั่งถึงเขตรแดนญวน ฝ่ายตวันตกต่อกับเมืองมอญ ฝ่ายเขตรใต้สิ้นเขตรแดนเมืองไทรซึ่งเปนมลายุประเทศ ทรงทนุบำรุงขอบเขตรขัณฑสีมาอาณาจักรให้สมบูรณ์ ท้ายพระคาสมาก็รุ่งเรืองชัชวาลย์ พระองค์ได้ช้างพัง

เผือกเอก ชนานนามว่าพระเทพกุญชร ๑ แลพังเผือกตรี ชนานนามว่าพระอินทรอัยรา ๑ เป็นมงคลราชพาหน เฉลิมพระเกียรติยศศรีพระนคร อนึ่งทรงพระราชอุตสาห ให้เสวกามาตย์ซึ่งมีสติปัญญา ชำระสอบสวนเรียบเรียงพระราชกฤษฎีกา กฎหมายธรรมเนียมยุติธรรม ซึ่งโบราณกษัตริย์บัญญัติแต่งตั้งไว้เป็นให้ถูกถ้วนตามแบบบทหมวดมาตราบริบูรณ์แล้ว ให้สร้างขึ้นไว้สามฉบับ ประทับตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ บัวแก้ว ทั้งสามฉบับ สำหรับลูกขุนตุลาการตัดสินคดีของราษฎร ผ้ายพระพุทธจักรเล่าก็ทรงอาราธนาสมเด็จพระสังฆราช ให้ประชุมพระสงฆ์ราชาคณะแลเปรียญ อันทรงพระปริยัติธรรม ๒๑๘ รูป กับคฤหัสถ์ราชบัณฑิตยาจารย์ ๓๒ นาย ทำสังคายนาสอบพระไตรปิฎกที่พระกุโลสถวัดมหาธาตุ ให้ถูกถ้วนบริบูรณ์ ทรงพระอุตสาหเสด็จพระราชดำเนิร ด้วยกวะบวนพยุหยาตรา ไปประทับที่ประชุมทำสังคายนาทุกวัน ห้าเดือนเสร็จการสังคายนา แล้วโปรดให้สร้างพระคัมภีร์พระปริยัติธรรม ครบพระไตรปิฎก ประดิษฐานไว้ณหอมณเฑียรธรรม แลสร้างแจกจ่ายไปตามพระอารามหลวง สำหรับภิกษุสามเณรเล่าเรียนสืบอายุพระพุทธศาสนา อนึ่งทรงพระราชศรัทธาสถาปนาแลปฏิสังขรณ์พระอาราม คือวัดพระเชตุพน วัดราชบุรณ วัดสเกษ วัดสมอราย วัดระฆัง วัดโมฬีโลก วัดอรุณ วัดสุวรรณาราม วัดราชสิทธาราม วัดยานนาวา วัดคูหาสวรรค์ วัดกุฎีดาราม วัดสุวรรณดาราราม

รวม ๑๓ พระอาราม และริมสร้างวัดสุทัศนเทพวราราม ยังหา
สำเร็จไม่ ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ถวายนิตย์ภัตรไตรบี แก่
พระสงฆ์ราชาคณะเปรียญฐานานุกรม ตามสมควรแก่สมณ
ศักดิ์ และถวายนิตยภัตรค่าจตุปัจจัย แก่พระสงฆ์อนุจรทุกพระ
อารามหลวง พระองค์เป็นศาสนูปถัมภก บำรุงพระพุทธศาสนา
ให้เจริญรุ่งเรืองถาวร พระองค์เป็นอัจฉริยมนุษย์บุรุษรัตน
อันพิเศษ ตั้งพระราชหฤไทยเพื่อจะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา
และบำรุงอาณาประชาราษฎรทั้งปวงให้ได้สุขานุสุข พระราช
อุตสาหวิริยภาพ ลูกทรมานพระองค์ทรงดำริราชการสงคราม
ปราบปรามประจามิตร น้ำทนถาวรข้าศึกตั้งแต่พระชนมายุ ๓๒
พรรษา ยังเป็นมัชฌิมวัย จนพระชนมพรรษา ๔๗ ล่วงเข้าปัจ
ฉิมวัย จึงได้ปราบดาภิเศกเถลิงถวัลยราชสมบัติ ก็ตั้งพระราช
หฤไทยบำรุงพระพุทธศาสนา บำเพ็ญพระราชกุศลสรรพหิต
จริยา และบำรุงไพร่ฟ้าประชากรให้ถาวรเกษมสุขทุกตำบล
พระองค์มีพระราชโอรส พระราชธิดา ด้วยสมเด็จพระอรรค
มเหษีเดิม อันทรงพระนามปรากฏภายหลังว่า กรมสมเด็จพระ
อมรินทรามาตย์ถึงสิบพระองค์ แต่ที่ดำรงพระชนม์อยู่ จนเสด็จ
เถลิงถวัลยราชสมบัตินั้นสี่พระองค์ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอองค์
ใหญ่ โปรดให้เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง
อิศรสุนทร ภายหลังได้เสด็จดำรงราชอิศริยยศ เป็นกรมพระ
ราชวังบวรสถานมงคล ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระบรมชนก

นารถใกล้ จะเสด็จ สวรรค์คต ได้ ทรง มอบ ศิริราชสมบัติแก่ สมเด็จ พระบรมราชโอรส ให้เถลิงถวัลยาธิบดี สืบ บรมราชสันตติวงศ์ ทรง พระนาม ปรากฏในภายหลัง ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย พระราชบุตร พระราชบุตรี ซึ่งเกิดด้วย พระสนม นอกนั้น อีกสามสิบสามพระองค์ ก็ได้ดำรงฐานันดรศักดิ์ เป็นพระองค์เจ้าต่างกรมแลพระองค์เจ้า ช่วยราชการแผ่นดินสืบมาภายหลัง เป็นช้านาน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จ ดำรงพิภพมณฑลสยามรัฐ อยู่ยี่สิบแปดพรรษา ประมวญ พระชนมายุเจ็ดสิบสองพรรษา เศษหกเดือนบริบูรณ์ ก็เสด็จ สวรรค์คตณวันพฤหัศบดี เดือนเก้าแรมสิบสามค่ำ ปีมเสงเอกศก พระพุทธศาสนกาล ๒๓๕๒ จุลศักราช ๑๑๗๑ ปี มีพระราชประวัติ พระราชพงศาวดารดังรับพระราชทานถวายวิสัชนามาฉนี้

ก็แล พระราชกุศลทักขิณานุปปทานมัย ซึ่งสมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า ทรงพระราชอุทิศถวายฉลองพระเดชพระคุณ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สมเด็จพระปฐมบรมมหาราชาธิราชเจ้านี้ เสร็จโดยทรงคำนับนบนอบการวินิจการ นับเป็นอปจายนจริยาพิเศษแผนกหนึ่ง เมื่อกล่าวโดยอุตกฤษฐ์เนื่องด้วยโลกุตรคุณ ก็ตกต้องในพุทธภาษิตอัคคกันทว่า ยัมหา ธัมมัง วิชาเนยย สัมมาสัมพุทธเทสิตัง บุคคลพึงรู้วิเศษแจ้งชัด ซึ่งธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสเทศนาไว้

แต่ท่านผู้ใด เป็นผู้แสดงให้พ้น สักกัจจันติ นมัสสยย อัคคิหุต์ ตัว พราห์มโณ บุทคลผู้ตรัสรู้ธรรมนั้น พึงนมัสการท่านผู้แสดงนั้น โดยเคารพ ประหนึ่งพราหมณ์นมัสการเพลิง ที่ตนบูชานั้นเทอญ

อธิบายนี้เป็นอย่างอุดกฤษฐ เมื่อจะกล่าวตามคุณธรรมเพียงเจริญชาติเจริญไวยเจริญคุณ ต่ำกว่าโลกุตตรคุณลงมา อปจายนกิริยานั้นเป็นกุศลธรรมทางสุคติภพสมบัติ ตามพุทธภาษิตคาถาเนื่องด้วยติดิร พรหมจริย ว่า เย วุท์ฒ์ อปจายันติ นรา ธัม์มัส์ล โกวิทา นรชนทั้งหลายเหล่าใด เป็นผู้ฉลาดในธรรม ย่อมดำนับนบนอบ ซึ่งท่านผู้เจริญ ทิฏ์ฐ ธัม์เม จ ปาสัส์สา นรชนทั้งหลายนั้นเป็นคนวิเศษ ซึ่งบัณฑิตชาติระพึงสรรเสริญ ในปัจจุบันภพเห็นประจักษ์นี้ด้วย สัม์ปราโย จ สุคติ ภพเบื้องน่าของนรชนเหล่านั้น เป็นสุคติด้วย.

โดยอธิบายว่าชนทั้งหลายนั้น ได้ความสรรเสริญในภพปัจจุบัน ครั้นทำลายขันธ์ก็มีสุคติภพเป็นที่ไปในเบื้องน่า อปจายนกิริยาเป็นความประพฤติชอบ นำสาธุชนผู้บำเพ็ญให้ประสบความสุขศิริสวัสดิ์ ทั้งปัจจุบันและเบื้องน่าด้วยประการฉะนี้.

ก็แลวุฒมท่านผู้เจริญนั้น แจกโดยวิภาคปันสามคือ ชาติวุท์โฒ ผู้เจริญโดยชาติหนึ่ง วยวุท์โฒ ผู้เจริญโดยไวยอายุกาลหนึ่ง คุณวุท์โฒ ผู้เจริญโดยคุณความดีหนึ่งฉะนี้.

ในวุฒมบุทคลสามนั้น มนุษย์นรชนผู้ใดสูงโดยชาติที่มหาชน

นับถือว่าเป็นใหญ่ว่าประเสริฐ ในประเทศนั้นๆ ตามกาลนั้นๆ มีกษัตริย์มหาศาลและราชกุลิกมนุษย์เป็นต้น มนุษย์นรชนนั้น ชื่อว่า ชาติวุฑโฒ ผู้เจริญโดยชาติ มนุษย์ชนใด มีวัยอายุกาลมาก มนุษย์ชนนั้นชื่อว่า วยวุฑโฒ ผู้เจริญไวย ผู้ใหญ่โดยอายุกาล มนุษย์ชนใดมีคุณความดีในสันดานมาก มนุษย์ชนนั้น ชื่อว่าคุณวุฑโฒ ผู้เจริญโดยคุณ ผู้ใหญ่โดยความดี ท่านผู้เจริญใดพร้อมด้วยองค์สมบัติทั้งสาม คือ ชาติ, วย, คุณ, ท่านผู้เจริญนั้นควรนับนบนอบโดยวิเศษ แห่งสรรพชนนิกร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สมเด็จพระบรมธรรมมหาราชาธิราชเจ้านั้น พร้อมองค์ทั้งสามประการ ควรแก่ความคารวนิบ็จการสรรพลักการกิจ ของพระบรมราชวงศานุวงศ์และข้าราชการ และไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทั่วพระราชอาณาเขตรัชชสีมามณฑล มีพระเดชพระคุณเป็นอเนกัปปการพ้นที่จะพรรณา ทั้งบุญญาธิการยาวมีธรรม ก็เป็นอันตอโนปไมยด้วยประการฉนี้.

ก็แล พระราชกุศลสวรบิณฑบาตไทยธรรม ๓๔ ภาค ทรงบริจาคในพระสงฆ์พระราชาคณะเป็นประธาน และไตรจีวรกับสมณบริกขารกับทั้งธรรมเทศนากัณฑปูชาภัณฑ์ทั้งปวงนี้ สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระราชอุทิศกัลปนาผลเป็นบัตติทานถวายแด่สมเด็จพระบรมมหาไปยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระพุทธ

ยอดฟ้าจุฬิโลก ซึ่งเสด็จสวรรคตแล้วนั้น แม้จะเสด็จสถิตในทิพพาลัย อมรพิมานหรือในสถานคติอุบัติใดๆ ก็ดี ขอจงได้ทรงทรายด้วยทิพยจักษุทิพยโสต หรือด้วยญาณพิธีทางใดทางหนึ่ง แล้วจงได้ทรงรับบรมราชูทิศอนุโมทนา เพื่อเจริญกุศลราสีและสุขศิริสวัสดิ์ ซึ่งจะได้สำเร็จผลโดยสมควรแก่คตินั้นๆ จงทุกประการเทอญ.

พระราชกุศลบุญญฤทธิ์ ที่กิจฉานุปปทานมัย ในอภิลักขิตสมัยพิเศษนี้ สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญโดยกำลังพระราชศรัทธา พร้อมด้วยจันทวิริยจิตตวิมังสา และพระวิจารณญาณบัญญาบารมี พระสติสัมปชัญญพระอัปปมาทธรรมอันแรงกล้า สมมุงณ์เป็นประโยคสัมปทาอันอุดมนี้ จงสำเร็จเป็นธรรมิการักขาวรโณบาย ลักด้นสรรพสัตรู หมู่ประจามิตรและภยันตรายจงนิราศบำราศไกล อย่าได้มาข้องพานในพระบาทยุคล ขอให้สรรพนฤมลพระราชศิริสวัสดิ์พิพัฒมงคล พระชนมสุขศุภอัฐอิฐวิบุลยผล จงประสิทธิสมบูรณ์ในสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ดังพระบรมราชประสงค์ทุกประการ

มิลินทปัญหา ตอน ๓๐๒

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงแปล

พระราชาตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้า สติย่อมเกิดขึ้นด้วยอาการเท่าไร ?

พระเถระเจ้าถวายวิสัชนาว่า ขอถวายพระพร สติย่อมเกิดขึ้น ด้วยอาการ ๕ อย่าง คือ เกิดขึ้นแก่ผู้รู้บ้าง เกิดขึ้นเพราะความเตือนบ้าง เกิดขึ้นเพราะวิญญาณ อาศัยนิมิตต์อันสำคัญบ้าง เกิดขึ้นเพราะวิญญาณอาศัยสิ่งที่เป็นประโยชน์บ้าง เกิดขึ้นเพราะวิญญาณอาศัยสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์บ้าง เกิดขึ้นเพราะนิมิตต์อันเหมือนกันบ้าง เกิดขึ้นเพราะนิมิตต์อันผิดกันบ้าง เกิดขึ้นเพราะลักษณะบ้าง เกิดขึ้นเพราะความรู้ลึกบ้าง เกิดขึ้นเพราะความสังเกตบ้าง เกิดขึ้นเพราะความนับบ้าง เกิดขึ้นเพราะความจำบ้าง เกิดขึ้นเพราะภาวนาบ้าง เกิดขึ้นเพราะแก้ตำหรับออกดูบ้าง เกิดขึ้นเพราะความเก็บไว้บ้าง เกิดขึ้นเพราะเคยพบบ้าง.

สติเกิดขึ้นแก่ผู้รู้อย่างไร ท่านผู้รู้ทั้งหลายผู้รู้ลึกชาติได้

เช่น พระอานนท์ และอุบาสิกาขุชชุตตะรา หรือท่านผู้อื่น ย่อมระลึกชาติได้ สติเกิดขึ้นแก่ท่านผู้รู้อย่างนี้.

สติเกิดขึ้นเพราะความเตือน อย่างไร ผู้มีสติฟั่นเฟือนโดยปกติ ผู้อื่นเตือนให้ระลึกได้ สติเกิดขึ้นเพราะความเตือน อย่างนี้.

สติเกิดขึ้นเพราะวิญญาณอาศัยนิมิตต์อันสำคัญ อย่างไร เมื่อใดได้อภิเษกในราชสมบัติก็ดี ได้บัลลุโสดาบัตติผลก็ดี เมื่อนั้น สติกำหนดจำก็เกิดขึ้น สติเกิดขึ้นเพราะวิญญาณอาศัยนิมิตต์อันสำคัญ อย่างนี้.

สติเกิดขึ้นเพราะวิญญาณอาศัยสิ่งที่เป็นประโยชน์ อย่างไร คนได้ความสุขในที่ใด ก็ระลึกถึงที่นั้นว่า เราเคยได้ความสุขในที่โน้น สติเกิดขึ้นเพราะวิญญาณอาศัยสิ่งที่เป็นประโยชน์ อย่างนี้.

สติเกิดขึ้นเพราะวิญญาณอาศัยสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ อย่างไร คนได้ความทุกข์ในที่ใด ก็ระลึกถึงที่นั้นว่า เราเคยได้ความทุกข์ในที่โน้น สติเกิดขึ้นเพราะวิญญาณอาศัยสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ อย่างนี้

สติเกิดขึ้นเพราะนิมิตต์ที่เหมือนกัน อย่างไร ได้เห็นคนที่คล้ายกันแล้ว ระลึกถึงมารดาก็ดี บิดาก็ดี พี่ชายน้องชายก็ดี พี่หญิงน้องหญิงก็ดี ได้เห็นอุฐก็ดี โคก็ดี ลาก็ดี ที่คล้ายกันแล้ว ระลึกถึงสัตว์เช่นนั้นตัวอื่น สติเกิดขึ้นเพราะนิมิตต์ที่เหมือนกัน อย่างนี้.

สติเกิดขึ้นเพราะนิมิตต์ที่ไม่เหมือนกันอย่างไร ระลึกได้ว่า สีของสัตว์ตัวโน้น เช่นนี้ เสียงของคนโน้น เช่นนี้ กลิ่นรสสัมผัสของวัตถุโน้น เช่นนี้ๆ สติเกิดขึ้นเพราะนิมิตต์ที่ไม่เหมือนกันอย่างนี้

สติเกิดขึ้นเพราะลักษณะอย่างไร เจ้าของเห็นโคของตัวแล้วรู้ได้ จำได้ เพราะตำหนิ เพราะลักษณะ สติเกิดขึ้นเพราะลักษณะอย่างนี้

สติเกิดขึ้นเพราะความระลึกอย่างไร ผู้ที่มีสติฟั่นเฟือนโดยปกติ ผู้อื่นเตือนว่า ระลึกคุเถิดๆ ดังนี้ ให้ระลึกได้บ่อยๆ สติเกิดขึ้นเพราะความระลึกอย่างนี้

สติเกิดขึ้นเพราะความสังเกตอย่างไร เพราะได้เคยเรียนหนังสือ รู้ได้ว่าต่ออักษรตัวนี้จะต้องเขียนอักษรตัวนั้น สติเกิดขึ้นเพราะความสังเกตอย่างนี้.

สติเกิดขึ้นเพราะความนับอย่างไร เพราะได้เคยเรียนความนับ ผู้นับจึงนับได้มาก สติเกิดขึ้นเพราะความนับอย่างนี้.

สติเกิดขึ้นเพราะความจำอย่างไร เพราะได้เคยเรียนความจำ ผู้จำจึงจำได้มาก สติเกิดขึ้นเพราะความจำอย่างนี้

สติเกิดขึ้นเพราะภาวนาอย่างไร ภิกษุในพระศาสนานี้ ระลึกถึงขันธสันดานที่ตนอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายอย่างต่างๆ กัน

คือระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัลป์ (คือกัลป์ที่เสื่อม) เป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัลป์ (คือกัลป์ที่เจริญ) เป็นอันมากบ้าง ว่าในที่โน้นเราได้เป็นผู้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น มีที่สุดอายุเท่านั้น ครั้นเคลื่อนไปจากที่นั้นแล้ว ได้ไปเกิดในที่โน้น แม้ในที่นั้น เราได้เป็นผู้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น มีที่สุดอายุเท่านั้น ครั้นเคลื่อนไปจากที่นั้นแล้ว มาเกิดขึ้นในที่นี้ ท่านระลึกชันตะสันดานที่ตนเคยอาศัยอยู่ในกาลก่อน หลายอย่างต่างๆกัน พร้อมทั้งอาการและเพศพรรณฉะนี้ สติเกิดขึ้นเพราะภาวนาอย่างนี้

สติเกิดขึ้นเพราะแก้ตำหรับออกดูอย่างไร เหมือนพระเจ้าแผ่นดิน ทรงระลึกถึงพระราชกำหนด สำหรับปกครองแผ่นดิน ตรัสสั่งให้นำคัมภีร์ที่จารึกพระราชบัญญัติมาทอดพระเนตรแล้ว ทรงระลึกพระราชกำหนดข้อนั้นได้ สติเกิดขึ้นเพราะแก้ตำหรับออกดูอย่างนี้.

สติเกิดขึ้นเพราะความเก็บไว้อย่างไร ได้เห็นของที่วางไว้แล้วระลึกขึ้นได้ สติเกิดขึ้นเพราะความเก็บไว้อย่างนี้.

สติเกิดขึ้นเพราะเคยพบอย่างไร เพราะได้เห็น ระลึกถึงรูปได้ เพราะได้ฟัง ระลึกถึงเสียงได้ เพราะได้ดม ระลึกถึงกลิ่นได้ เพราะได้ชิม ระลึกถึงรสได้ เพราะได้ถูกต้อง ระลึกถึงสัมผัสได้ เพราะได้รู้แจ้ง ระลึกถึงอัมมารมณ์ได้ สติเกิดขึ้นเพราะเคยพบอย่างนี้.

สติเกิดขึ้นด้วยอาการสิบหกอย่างเหล่านี้แล ขอถวายพระพร.

ร. พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริงๆ

พระราชาตรัสว่า พระผู้เป็นเจ้ากล่าวอยู่ว่า ผู้ใดทำอกุศลกรรมถึงร้อยชั่ว ในเวลาจะตาย ถ้าได้สติระลึกพุทธคุณควงเดียว ผู้นั้นจะเกิดขึ้นในเทวดา ข้อนี้ข้าพเจ้าไม่เชื่อ อนึ่งพระผู้เป็นเจ้ากล่าวอยู่ว่า คนจะเกิดในนรกเพราะทำปาณาติบาตครั้งเดียว แม้ข้อนี้ ข้าพเจ้าก็ไม่เชื่อ.

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า พระองค์จะทรงสำคัญเห็นความนั้นเป็นไฉน ศิลาแม้เล็กน้อยจากอยู่ในเรือ จะลอยน้ำได้หรือไม่.

ร. ลอยไม่ได้ ขอรับ.

ถ. ศิลาแม้ร้อยเกวียน ยกขึ้นลงในเรือแล้ว จะลอยน้ำได้หรือไม่.

ร. ถูกแล้วได้ขอรับ.

ถ. กุศลกรรมทั้งหลาย ควรเห็นเหมือนเรือ ฉันนั้น

ร. พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริงๆ.

พระราชาตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้า พยายามเพื่อจะละทุกข์ที่ล่วงไปแล้วหรือ?

ถ. หามิได้.

ร. พระผู้เป็นเจ้า พยายามเพื่อจะละทุกข์ที่ยังไม่มาถึงหรือ?

ถ. หามิได้.

ร. พระผู้เป็นเจ้า พยายามเพื่อจะละทุกข์ที่เกิดขึ้นบัดนี้หรือ?

ถ. หามิได้.

ร. ถ้าว่าพระผู้เป็นเจ้า มิได้พยายาม เพื่อจะละทุกข์ที่ล่วงไปแล้ว ที่ยังไม่มาถึง ที่เกิดขึ้นบัดนี้ ถ้าเช่นนั้นพระผู้เป็นเจ้าพยายามประโยชน์อะไรเล่า?

ถ. อาตมภาพ พยายามเพื่อประโยชน์ว่า ทำอย่างไรหนอทุกข์นี้จะพึงดับไปด้วย ทุกข์อื่นจะไม่พึงเกิดขึ้นด้วย.

ร. ทุกข์ที่ยังไม่มาถึง มีหรือพระผู้เป็นเจ้า?

ถ. ขอถวายพระพร ไม่มี.

ร. พระผู้เป็นเจ้า ก็ฉลาดเหลือเกิน จึงพยายาม เพื่อจะละทุกข์ ซึ่งไม่มีอยู่.

ถ. ขอถวายพระพร พระเจ้าแผ่นดินที่เป็นปฏิปักษ์ฆ่าศึกบัจจามิตร เคยยกมาประชิดพระนครมีบ้างหรือ?

ร. มีบ้างขอรับ.

ถ. พระองค์ตรัสสั่งให้ขุดคู ก่อกำแพง บักเสาระเนียด ถมเชิงเทิน รวบรวมสะเบียงอาหาร ในเวลานั้นหรือ?

ร. หามิได้ ขอรับ ของเหล่านั้นต้องตระเตรียมไว้ก่อน.

ถ. พระองค์หัดทรงช้าง ทรงม้า ทรงรถ ทรงธนู ทรงพระแสงในเวลานั้นหรือ?

ร. หามิได้ ต้องหัดไว้ก่อน.

ถ. การที่ทำอย่างนั้น เพื่อประโยชน์อะไร?

ร. เพื่อประโยชน์จะกันภัยที่ยังไม่มาถึง.

ถ. ภัยที่ยังไม่มาถึงมีหรือ ขอถวายพระพร?

ร. ไม่มีขอรับ

ถ. พระองค์ก็ฉลาดเหลือเกิน จึงตระเตรียมเพื่อจะกันภัยที่ยังไม่มาถึง.

ร. ขอพระผู้เป็นเจ้า จงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.

ถ. พระองค์จะทรงสำคัญเห็นความนั้นเป็นไฉน เมื่อใดพระองค์ทรงระหาย เมื่อนั้นจึงตรัสสั่งให้ขุดสระ ด้วยพระราชประสงค์จะเสวยน้ำ ดังนั้นหรือ?

ร. หามิได้ ขอรับ ต้องตระเตรียมไว้ก่อน.

ถ. เพื่อประโยชน์อะไร ?

ร. เพื่อประโยชน์จะกันความระหายที่ยังไม่มาถึง.

ถ. ความระหายที่ยังไม่มาถึง มีหรือขอถวายพระพร ?

ร. ไม่มี ขอรับ.

ถ. พระองค์ก็ฉลาดเหลือเกิน จึงตระเตรียมเพื่อประโยชน์จะกันความระหายที่ยังไม่มาถึง.

ร. ขอพระผู้เป็นเจ้า จงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.

ถ. พระองค์จะทรงสำคัญเห็นความนั้นเป็นไฉน เมื่อใดพระองค์ทรงหิวอยากจะเสวยพระอาหาร เมื่อนั้นจึงตรัสสั่งให้ไถนา หว่านเข้าสาลี ด้วยพระราชประสงค์จะเสวยพระอาหาร ดังนั้นหรือ ?

ร. หามิได้ ขอรับ ต้องตระเตรียมไว้ก่อน.

ถ. เพื่อประโยชน์อะไร ?

ร. เพื่อประโยชน์จะกันความหิวที่ยังไม่มาถึง.

ถ. ความหิวที่ยังไม่มาถึงมีหรือ ขอถวายพระพร ?

ร. ไม่มี ขอรับ.

ถ. พระองค์ก็ฉลาดเหลือเกิน จึงได้ตระเตรียมเพื่อจะกันความหิวที่ยังไม่มาถึง.

ร. พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริงๆ.

พระราชาตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้า พรหมโลก แต่ที่นี้ไป ไกลเท่าไร?

ถ. ขอถวายพระพร ไกลมาก คิดประมาณเท่าเรือนมียอด ตกจากพรหมโลกนั้นแล้ว วันหนึ่งกับคืนหนึ่ง ตกลงมาได้ สี่หมื่นแปดพันโยชน์ ต่อล่วงสี่เดือน จึงจะตกถึงพื้นแผ่นดิน.

ร. พระผู้เป็นเจ้ากล่าวอยู่ว่า ภิกษุผู้มีฤทธิ์ ถึงความแกล้วกล้าในจิตต์ อันตะวะธานในชมพูทวีปแล้ว ไปปรากฏในพรหมโลก ในทันใด เหมือนบุรุษมีกำลังเหยียดแขนที่คู้ไว้แล้ว หรือคู้แขนที่เหยียดไว้แล้ว ฉันนั้น คำนี้ ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าจะไปตลอดหลายร้อยโยชน์ได้ เร็วเกินดังนั้น.

ถ. ขอถวายพระพร ชาติภูมิของพระองค์อยู่ที่ไหน?

ร. ข้าพเจ้าเกิดที่เกาะ ชื่อละลันทะ.

ถ. เกาะละลันทะ แต่ที่นี้ไปไกลเท่าไร?

ร. ประมาณสองร้อยโยชน์ ขอรับ.

ถ. พระองค์ทรงจำได้บ้างหรือไม่ว่า ทรงทำราชกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง ในที่นั้นแล้ว ทรงระลึกถึง.

ร. ขอรับ ระลึกอยู่บ้าง.

ถ. พระองค์เสด็จไปได้ประมาณสองร้อยโยชน์เร็วนัก.

ร. พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริงๆ.

พระราชาตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้า คนตายณที่นี้ ผู้หนึ่งไปเกิดในพรหมโลก ผู้หนึ่งไปเกิดในประเทศกัสมีระ (แคชเมีย) ใครจะเกิดช้ากว่า ใครจะเกิดเร็วกว่า?

ถ. ขอถวายพระพร เท่ากัน.

ร. พระผู้เป็นเจ้า จงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.

ถ. พระนครที่พระองค์ประสูติอยู่ที่ไหน?

ร. ข้าพเจ้าเกิดที่กะละสิคาม.

ถ. กะละสิคามแต่ที่นี้ไปไกลเท่าไร?

ร. ประมาณสองร้อยโยชน์.

ถ. ประเทศกัสมีระแต่ที่นี้ไปไกลเท่าไร?

ร. สิบสองโยชน์ขอรับ.

ถ. ขอเชิญพระองค์ทรงนึกถึงกะละสิคาม.

ร. นึกแล้วขอรับ.

ถ. ขอเชิญพระองค์ทรงนึกถึงประเทศกัสมีระ.

ร. นึกแล้วขอรับ.

ถ. ที่ตำบลไหนทรงระลึกได้ช้า ที่ตำบลไหนทรงระลึกได้เร็ว?

ร. เท่ากันขอรับ.

ถ. พระองค์ทรงระลึกที่สองตำบลนั้น ได้เท่ากัน ฉันใด คนตายแล้วณะที่นี้ ผู้หนึ่งไปเกิดในพรหมโลก ผู้หนึ่งไปเกิดใน

ประเทศกัสมีระ คนทั้งสองนั้นเกิดพร้อมกัน ฉันนั้น.

ร. ขอพระผู้เป็นเจ้า จงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.

ถ. พระองค์จะทรงสำคัญเห็นความนั้นเป็นไฉน นกสองตัวบินไปในอากาศ ตัวหนึ่งจับที่ต้นไม้สูง ตัวหนึ่งจับที่ต้นไม้ต่ำ นกสองตัวนั้นจับพร้อมกัน เงาของตัวไหนจะปรากฏก่อน เงาของตัวไหนจะปรากฏทีหลัง?

ร. พร้อมกันขอรับ.

ถ. เงาของนกสองตัวปรากฏพร้อมกัน ฉันใด คนตายแล้วก็ฉันนั้น ผู้หนึ่งไปเกิดในพรหมโลก ผู้หนึ่งไปเกิดในประเทศกัสมีระ คนทั้งสองนั้นเกิดพร้อมกัน ฉันนั้น.

ร. พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริงๆ.

วันที่ ๒๐ พฤษภาคม ร, ศ, ๑๑๕ กรรมการสภาฝ่ายบัพพะชิต ของมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ประชุมกันที่วิทยาลัย ๑๑ รูป เว้นแต่กรรมการที่อยู่แขวงกรุงเก่า ๒ รูป เวลา ๑ ทุ่ม ๕ มินิต เบิดประชุมหารือกันด้วยเรื่องที่จะตั้งข้อกฤติการะเบียบของนายก อุปนายก กรรมการพนักงาน และนักเรียน ในการสอบความรู้ณมหามกุฏราชวิทยาลัย มีแจ้งอยู่ในกฤติกานั้นแล้ว

เมื่ออ่านข้อกฤติกาปรึกษากันจบแล้ว พระธรรมไตรโลกาจารย์นายก จึงขอให้เลือกกรรมการผู้รับตรวจประโยคชั้นนักเรียนตรีพิเศษ ในการที่จะได้เบิดสนามสอบความรู้นักเรียน ณเดือนมิถุนายน ปีนี้สืบไป ตกลงได้กรรมการที่รับตรวจประโยคใน ๗ เรื่อง ชั้นนักเรียนตรีพิเศษนั้น มีนามและพระนามดังแจ้งต่อไปนี้

๑ พระเทพโมลี ตรวจพุทธานุพุทธประวัติ

๒ หม่อมราชวงศ์พระชื่นเปรียญ ตรวจบาฬีเวยยากรณ์

๓ พระธรรมปาโมกข์ ตรวจอุภัยพากย์ภาคที่ ๒ แปลมคธเป็นไทย

๔ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายทักษิณ ตรวจอุภัยพากย์ภาคที่ ๒ แปลไทยเป็นมคธ

๕ พระราชกวี ตรวจวินัยบัญหา

๖ พระธรรมไตรโลกาจารย์ ตรวจปัญหาธรรม

๗ พระเขมาภิมุขธรรม ตรวจเลข

เวลา ๒ ทุ่ม ๒๕ นาที เลิกประชุม

ต่อมา วันที่ ๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๕ กรรมการสภา ฝ่ายบัพพะชิต ของมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ประชุมกันที่วิทยาลัย ๑๑ รูป เว้นแต่ พระธรรมราชานุวัตร ๑ พระเทพโมฬี ๑ เวลาบ่าย ๔ โมง เปิดประชุม พระธรรมไตรโลกาจารย์นายก นำความที่จะต้องปรึกษาในการ สอบความรู้คราวนี้ ๔ ข้อ ขึ้นหารือต่อกรรมการดังนี้

๑ การสอบความรู้คราวนี้ เดิมพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น วชิรญาณวโรรส เจ้าคณะใหญ่ ได้รับสั่งไว้แก่ข้าพเจ้าก่อนวัน ประชุมเมื่อวันที่ ๒๐ พฤษภาคม ว่า การสอบความรู้คราวนี้ไม่สู้ สำคัญนัก แม้สภานายกเชิญจะไม่รับ ครั้นถึงวันที่ ๒๐ พฤษภาคม เป็นวันประชุม กรรมการเลือกหน้าที่กรรมการตรวจอุภัยพากย์ภาค ที่ ๒ แปลไทยเป็นมคธ ถวายเสด็จเจ้าคณะใหญ่ ข้าพเจ้าลืมไป หาได้กล่าวคัดค้านขึ้นไม่ ข้อนี้เป็นความผิดของข้าพเจ้า เพราะ ฉนั้นจึงขอถอนพระนามเสด็จเจ้าคณะใหญ่ ออกจากหน้าที่นั้นเลือก ผู้อื่นตรวจแทน

๒ ในเวลานี้ พระครูปริตตโกศล บาเรียนเอกในวิทยาลัยของ เราก็มีอยู่ ควรกรรมการสภาจะปรึกษาตั้งให้เป็นกรรมการผู้สอบ ความรู้แทนเสด็จเจ้าคณะใหญ่จึงจะเป็นการดี ทั้งจะเป็นการ

ยกย่องบาเรียนในวิทยาลัย ให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่นักเรียนที่ได้รู้ได้เห็นต่อไปด้วย

๓ แม่กองผู้สอบความรู้ชั้นนักเรียนสามัญคราวนี้ กรรมการสภายังหาได้ตั้งไม่ เวลานี้กรรมการก็ยังว่างอยู่มาก ควรกรรมการสภาจะเลือกผู้ใดผู้หนึ่งขึ้นเป็นแม่กองสอบความรู้ชั้นสามัญแผนกหนึ่ง

๔ พระเทพโมฬี มีจดหมายมาว่า ไปอุทธารย่อยๆ ธาตุไม่เป็นปกติ จะมาสู่ที่ประชุมในการสอบความรู้ไม่ได้ ขอให้เลือกผู้ใดผู้หนึ่งตรวจปัญหาในน่าที่แทนต่อไปด้วย ดังนี้ เห็นว่าขาดกรรมการผู้ตรวจชั้นนักเรียนตรีพิเศษไปอีกรูปหนึ่ง ควรกรรมการสภาจะเลือกตั้งเสียในวันนี้ด้วย

กรรมการสภาเห็นพร้อมกัน ได้ตกลงเลือกหม่อมเจ้าพระศรีสุคตคัตยานุวัตร เป็นนายกตรวจพุทธานุพุทธประวัติแทนพระเทพโมฬี เลือกพระครูปริตตโกศลเป็นนายกตรวจอุภัยพากย์แปลไทเป็นมคธ เลือกหม่อมเจ้าพระสถาพรพิริยพรต เป็นแม่กองตรวจชั้นนักเรียนตรีสามัญ

เวลาบ่าย ๔ โมง ๔๒ นาที เลิกประชุม

กฎีกาสำหรับมหามกุฎราชวิทยาลัย

ซึ่งกรรมการสภาฝ่ายบัพพะชิตได้ตั้งไว้

ว่าด้วยการสอบความรู้

หมวดที่ ๑

กำหนดข้อบัญหาและหนังสือของหลักสูตรสามัญและพิเศษเปนต้น

ชั้นสามัญ

ข้อ ๑ ชั้นนักเรียนตรีเขียนตอบบัญหา ในบาฬีเวยยากรณ์ส่วนอักขระวิธีและวจีวิภาคเปนภาษาไท ๔ ภาค คือ นามกับอัพยยภาค ๑ สมาสกับตัทธิตภาค ๑ อาขยาตกับกิตก์ภาค ๑ สมัญญาภิธานกับสนธิภาค ๑ ภาคละ ๗ ข้อ รวม ๒๘ ข้อ ไม่ยอมให้ดูฉบับ

ข้อ ๒ ชั้นนักเรียนโท เขียนแปลธัมมปทัฏฐกะถาบันต้นท้องนิทานเปนไท ประมาณ ๒ น่าหนังสือพิมพ์

ข้อ ๓ ชั้นนักเรียนเอก เขียนแปลธัมมปทัฏฐกะถาบันปลายแก้คาถาเปนภาษาไท ประมาณ ๒ น่าหนังสือพิมพ์

ข้อ ๔ ชั้นยาเรียนตรี เขียนแปลมังคลัตถทีปนีอรรถกถามงคลสูตรเปนภาษาไท แต่ในเวลาที่จัดยังไม่ได้ ใช้ธัมมปทัฏฐกถาบันต้นหรือบันปลายแก้คาถาที่ยากแทน ประมาณ ๒ น่าหนังสือพิมพ์

ข้อ ๕ ชั้นยาเรียนโท เขียนตอบบัญหาในอุภะโตวิภังค์ ในขุททกนิกายชาตกัฏฐกถา ในมหาวรรคปาฬิ ในมหาวรรคอรรถกถา ในจุลลวรรคปาฬิ ในจุลลวรรคอรรถกถา ในปริวารปาฬิ ในปริวารอรรถกถา ในมหาปัฏฐานปกรณ์ ในวิสุทธิมัคค์ ในอภิธัมมัตถสังคหะ ในมหาวงศ์ ในวินัยสังคหะ ในสารัตถทีปนี ในสารัตถสังคหะ ในสารัตถทีปนีฎีกา ในสารัตถสังคหะฎีกา ในสารัตถทีปนีอนุฎีกา ในสารัตถสังคหะอนุฎีกา ในวินัยวินิจฉัยกถา ในอุตตรวินิจฉัยกถา ในสารสมุจจัย ในมูลสิกขา ในวจีวิภาคปกรณ์ ในวจีวิภาคฎีกา ในวจีวิภาคอนุฎีกา ในสัททนีติปกรณ์ ในสัททนีติธาตุมาลา ในสัททนีติสุตตมาลา ในสัททนีติคณมาลา ในสัททนีติปัจจยมาลา ในสัททนีติสังขยามาลา ในสัททนีติสันธิกัณฑ์ ในสัททนีตินามกัณฑ์ ในสัททนีติกิริยากัณฑ์ ในสัททนีติกิตกัณฑ์ ในสัททนีติตัทธิตกัณฑ์ ในสัททนีติสมาสกัณฑ์ ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาฎีกา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนา ในสัททนีติสารัตถทีปนีนิรุตติมัญชุสาอนุฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีกาสังวัณณนาฎีก

พระวินัยปิฎกเป็นภาษามคธ ประมาณ ๒๘ ข้อ จะเรียกฉบับดูก็ได้

ข้อ ๖ ชั้นเรียนเอก เขียนตอบปัญหาในขันธกะและปริวาร ในพระวินัยปิฎก ๒๘ ข้อ จะเรียกฉบับดูก็ได้

ชั้นพิเศษ

ข้อ ๗ ชั้นนักเรียนวิเศษ ต้องสอบความรู้ ๗ ข้อดังนี้

(๑) ตอบปัญหาในบาฬีไวยากรณ์ ส่วนอักขระวิธี ในวจีวิภาค เป็นภาษาไทย ๗ ภาค คือ นามภาค ๑ สมาสภาค ๑ ตัทธิตภาค ๑ อาขยาตภาค ๑ กิตก์ภาค ๑ สัมพันธภาค ๑ สนธิภาค ๑ ภาคละ ๒ ข้อ รวม ๑๔ ข้อ ไม่ยอมให้ดูฉบับ

(๒) อุภัยพากยปริวัตตน์ ภาคที่ ๒ แปลมคธเป็นไทย ๑ น่าหนังสือพิมพ์

(๓) อุภัยพากยปริวัตตน์ ภาคที่ ๒ แปลไทยเป็นมคธ ๑ น่าหนังสือพิมพ์

(๔) ตอบปัญหาวินัย ในนวโกวาท ๗ ข้อ เป็นภาษาไทย ไม่ยอมให้ดูฉบับ

(๕) ตอบปัญหา ในเรื่องพุทธานุพุทธประวัติ ๗ ข้อเป็นภาษาไทย ไม่ยอมให้ดูฉบับ

(๖) เรียงความแก้กระทู้ปัญหาธรรม ๑ ข้อ เป็นภาษาไทย

(๗) เลขชั้นมาตราวิธี แลไตรยางค์วิธีชั้นเดียว รวม ๗ โจทย์

ข้อ ๘ ชั้นนักเรียนโท พิเศษ ต้องสอบความรู้ ๗ ข้อดังนี้

(๑) สัมพันธ์ภาษามคธเป็นภาษาไทย ประมาณหนังสือพิมพ์กึ่งหน้า

(๒) ตอบปัญหาในบาฬีไวยากรณ์ ส่วนวากยสัมพันธ์ ซึ่งว่าด้วยวิธีแต่งภาษามคธ ๗ ข้อเป็นภาษาไทย ไม่ยอมให้ดูฉบับ

(๓) แปลธรรมบทชั้นต้นเป็นไทย ประมาณหนังสือพิมพ์๑หน้า

(๔) แปลนิทานสุภาษิตในธรรมจักษุ ๑ หน้าเป็นมคธ

(๕) ตอบปัญหาวินัย ในวินัยคำแปล เพียงข้อที่แก้ในปาติโมกข์ ๗ ข้อ เป็นภาษาไทย ไม่ยอมให้ดูฉบับ

(๖) เรียงความแก้ปัญหาธรรม ในพุทธสมัยปริจเฉทที่ ๑ ที่๒ ที่๓ รวม ๗ ข้อ เป็นภาษาไทย ไม่ยอมให้ดูฉบับ

(๗) เลขชั้นภาคเศษวิธีคือคิดเศษส่วน ๗ โจทย์

ข้อ ๙ ชั้นนักเรียนเอกพิเศษ ต้องสอบความรู้ ๗ ข้อ ดังนี้

(๑) สัมพันธ์ภาษามคธเป็นไทย แต่ต้องยกชื่อนิบาตบ้าง ประมาณหนังสือพิมพ์กึ่งหน้า

(๒) ตอบปัญหาในบาฬีไวยากรณ์ ส่วนฉันทลักษณ ซึ่งว่าด้วยฉันทวรรณพฤตต์ ๖ ข้อ เป็นไทย เก็บข้อความที่จะให้แต่งขึ้นเป็นคาถา พอเป็นตัวอย่าง ๑ คาถา (เป็น ๗ ข้อ) ไม่ยอมให้ดูฉบับ

(๓) แปลคำแก้คาถาธรรมบทชั้นปลาย เป็นไทย ประมาณหนังสือพิมพ์ ๑ หน้า

(๔) แปลคำแก้ความแห่งพระสูตร ๑ น่าหนังสือพิมพ์ เรียงเป็นมคธ

(๕) ตอบปัญหาวินัย ในวินัยคำแปล ในข้อนอกจากปาติโมกข์ ๗ ข้อเป็นภาษาไท ไม่ยอมให้ดูฉบับ

(๖) เรียงความแก้ปัญหาธรรม ในพุทธสมัยปริจเฉท ที่๔ ที่๕ ที่๖ รวม ๗ ข้อ เป็นภาษาไท ไม่ยอมให้ดูฉบับ

(๗) เลขชั้นไตรยางค์วิธี ๒ ชั้น และอื่นๆ รวม ๗ โจทย์ ข้อ ๑๐ ชั้นบาเรียนตรี พ.ศ. ๒๔๗๙ ต้องสอบความรู้ ๗ ข้อดังนี้.

(๑) สัมพันธ์ภาษามคธ เป็นภาษามคธ ประมาณหนังสือพิมพ์กึ่งน่า

(๒) ตอบปัญหาในฉันทวิเวยยากรณ์ ส่วนฉันทลักษณ ซึ่งว่าด้วยฉันทมาตราพฤติ ๖ ข้อเป็นไท เก็บข้อความที่จะให้แต่งขึ้นเป็นคาถา พอเป็นตัวอย่าง ๑ คาถา (รวมเป็น ๗ ข้อ) ไม่ยอมให้ดูฉบับ

(๓) แปลมงคลทีปนีบันดันเป็นไท (แต่ในเวลานี้แปลธรรมปทัฏฐกถาแทน) ประมาณหนังสือพิมพ์๑ น่า

(๔) แต่งความแก้คำแห่งพระสูตร์บางเรื่อง ๑ น่าหนังสือพิมพ์เป็นมคธ อย่างอรรถกถา

(๕) ตอบปัญหาในสมถะกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นไท รวม ๗ ข้อ ไม่ยอมให้ดูฉบับ

(๖) ตอบปัญหา ในอภิธัมมัตถสังคหะเปนไท ๗ ข้อ ไม่ยอมให้ดูฉบับ

(๗) เลขชั้นกรณ ๗ โจทย์

ข้อ ๑๑ ชั้นบาเรียนโทพิเศษต้องเขียนตอบปัญหา ในมัชฌิมนิกายปัณณาสก์หนึ่ง เปนภาษามคธ ประมาณ ๒๘ ข้อ จะเรียกฉบับดูก็ได้

ข้อ ๑๒ ชั้นบาเรียนเอกพิเศษ เขียนตอบปัญหาในธัมมสังคิณีแลวิภังคปกรณ์เปนภาษามคธ ประมาณ ๓๐ ข้อ จะเรียกฉบับดูก็ได้

คะแนนทุนชั้นสามัญ

ข้อ ๑๓ ชั้นสามัญในบาฬีเวยยากรณ์ ให้มีคะแนนทุน ๔๒๐ (คิดข้อละ ๑๔ คะแนน) แบ่งออกเปน ๗ ส่วน เสียเพียง ๒ ส่วน คงเหลือ ๕ ส่วน นับเปนได้

ข้อ ๑๔ ชั้นโทสามัญเปนลำดับขึ้นไปให้มีคะแนนทุน ๓๓๖ เสมอกันทุกชั้น (คิดตามหนังสือที่จะแปล ประมาณ ๓๓๖ คัพท์ๆ ละคะแนน) ต้องแบ่งคะแนนทุนของชั้นนั้นๆ ออกเปน ๗ ส่วนเสมอกัน ในชั้นหนึ่งๆ นั้นเสียเพียง ๒ ส่วน คงเหลือ ๕ ส่วน นับเปนได้

คะแนนทุนชั้นพิเศษ

ข้อ ๑๕ ชั้นนักเรียนพิเศษ ให้มีคะแนนทุนปัญหาละ ๑๔ คะแนน

หนังสือแปล แล สัมพันธ์ กึ่งน่า ต่อ ๘๔ คะแนน นับประมาณเท่าศัพท์ๆ ละ คะแนน เรียงความ บันทัดละ ๗ คะแนน เสมอกันทุกชั้น ตั้งแต่ชั้นนักเรียนตรีพิเศษ เป็นลำดับขึ้นไป ดังนี้

ก. ชั้นนักเรียนตรีพิเศษ ให้มีคะแนนทุนอย่างนี้

(๑) เวยยากรณ์	๑๙๖	คะแนน
(๒) แปลมคธเป็นไทย	๑๖๘	,,
(๓) แปลไทยเป็นมคธ	๑๖๘	,,
(๔) วินัยบัญหา	๔๒	,,
(๕) พุทธานุพุทธประวัติ	๔๒	,,
(๖) เรียงความบันทัดละ	๗	,,
(๗) เลข	๔๒	,,

ข. ชั้นนักเรียนโทพิเศษ แลชั้นนักเรียนเอกพิเศษ ให้มีคะแนนทุนอย่างนี้

(๑) สัมพันธ์	๘๔	คะแนน
(๒) เวยยากรณ์	๔๒	,,
(๓) แปลมคธเป็นไทย	๑๖๘	,,
(๔) แปลไทยเป็นมคธ	๑๖๘	,,
(๕) วินัยบัญหา	๔๒	,,
(๖) เรียงความบันทัดละ	๗	,,

(๗) เลข ๔๒ คะแนน

ค. ชั้นบาเรียนตรีพิเศษ ให้มีคะแนนทุนอย่างนี้

(๑) สัมพันธ์ ๘๔ คะแนน

(๒) เวยยากรณ์ ๔๒ ,,

(๓) แปลมคธเปนไท ๑๖๘ ,,

(๔) แปลไทเปนมคธ ๑๖๘ ,,

(๕) สมถกัมมฏฐาน ๔๒ ,,

แลวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๔๒ ,,

(๖) อภิธัมมัตถะสังคะหะ ๔๒ ,,

(๗) เลข ๔๒ ,,

ค. ชั้นบาเรียนโทพิเศษ แลชั้นบาเรียนเอกพิเศษ ให้มีคะแนน ๔๒๐

ข้อ ๑๖ คะแนนทุนสำหรับชั้นนั้น ๆ แบ่งออก ๗ ส่วน ถ้าเสียเพียง ๒ ส่วน เหลืออยู่ ๕ ส่วน นับเปนได้ในอย่างนั้น

วิธีลดคะแนน

ข้อ ๑๗ กำหนดลดคะแนนในชั้นพิเศษแลสามัญนั้น ๆ อย่างนี้

(๑) ผิดบังคับ ลดแห่งละ ๒ คะแนน

,, สาธน ,, ๓ ,,

,, กิริยากิตก์ ,, ๒ ,,

,, วจน ,, ๒ ,,

ผิด	วาจก	ลดแห่งละ	๔	คะแนน
,,	อุปสัคค์	,,	๒	,,
,,	นิบาต ต้น หรือ กลาง ความ	,,	๓	,,
,,	สัมพันธ์ ความไม่เสีย	,,	๒	,,
,,	,, ความเสีย	,,	๔	,,
,,	กลับ ประธาน แล วิเศษณ	,,	๒	,,
(๒) ผิด	กาล อาขยาต	,,	๒	,,
,,	วจน ,,	,,	๒	,,
,,	บุรุษ ,,	,,	๕	,,
,,	บท ,,	,,	๕	,,
,,	ธาตุ มี กรรม แล ไม่มี กรรม	,,	๒	,,
(๓) ผิด	สามัญญตัทธิต	,,	๔	,,
,,	ภาวตัทธิต	,,	๓	,,
,,	เสฏฐตัทธิต	,,	๒	,,
,,	อัพยยตัทธิต	,,	๑๐	,,
,,	ปุรณตัทธิต	,,	๒	,,
(๔) ผิด	สมาส	,,	๓	,,
,,	ลิงค	,,	๒	,,
,,	วิภัตตินาม	,,	๓	,,

(๕) ผิด สนธิบทในฉันทลักษณแลเรียงภาษามคธ	ลดแห่งละ	๓	คะแนน
ผิด คณะในฉันทลักษณ	,,	๓	,,
,, ครุแลลหุ	,,	๒	,,
,, แปลศัพท์ไม่ได้	,,	๗	,,
,, ทางประโยคไม่ถูกสัมพันธ์แต่ ๕ ศัพท์ขึ้นไปในวาระเดียว	ลด	๒๑	,,
(๖) ผิด สระ	ลดตัวละ	๓	,,
,, พยัญชน	,,	๓	,,
,, วรรณยุกต์	,,	๑	,,
,, การันต์	,,	๒	,,
,, ทั้งการันต์แลตัวสกด	,,	๔	,,
,, คำสำหรับต่อคำหรือต่อความ ลดคำละ		๓	,,
ผิด ราชาศัพท์	ลดคำละ	๒	,,
,, เกิน	,,	๒	,,
ถูก ,,	,,	๑	,,
ขาด ไม่ได้ความ	,,	๒	,,
,, เกินเล็กน้อย	,,	๑	,,

เปรอะเปื้อน ลดแห่งละ ๑ คะแนน

ผิดขีดฆ่าได้แต่เส้นเดียว ไม่ต้องลดคะแนน

(๗) ผิดปัญหาทั้งข้อลด๑๔คะแนน ผิดส่วนของข้อถามในปัญหา เอาส่วนข้อถามในปัญหานั้นแบ่ง๑๔คะแนน ออกลัพธ์เป็นคะแนนลด เศษยกเสีย ข้อปัญหาอันหนึ่งๆ ในอักขระวิธีและวจีวิภาค ถ้าต้องลดมากกว่า๑๔ ก็ลดเพียง๑๔คะแนน

(๘) ผิดเลขทั้งโจทย์ ลด๑๔คะแนน

ผิด ข้อถามในโจทย์หนึ่งๆ ต้องรวมข้อถามในโจทย์หนึ่งๆ นั้นแบ่ง๑๔คะแนน ลัพธ์เป็นคะแนนลดของข้อถามอันหนึ่ง ในโจทย์ที่ทำผิดนั้น เศษยกเสีย

ผิด ตัวเลขไม่ชัด ลดตัวละ ๑ คะแนน

" ตัวเลขหรือสูนย์ไม่ตรงที่ " ๑ "

" แบ่งมีเศษไม่รวมเขียนไว้ อย่างเศษวิธีลดจำนวนละ ๒ "

(๙) ในวิธีคณนวิทยา ผู้สอบความรู้ต้องเขียนโจทย์ด้วยหนังสือ และมีตัวเลขยกจำนวน และนักเรียนผู้เข้าสอบความรู้ต้องเขียนวิธีทำแล้ว เขียนตอบว่าได้เท่าไร ด้วยตัวอักษรก็ได้ ด้วยเครื่องหมายก็ได้

(๑๐) วิธีทำทบทำแบ่งยอก ในโจทย์ซึ่งมีในใบลอกนั้นๆ ต้องทำให้ถูกตามวิธีในคณนวิทยา ถ้าไม่ถูกตามวิธี แม้แต่

อย่างใดอย่างหนึ่ง ลดจำนวนละ ๒ คะแนน

(๑๑) อักษรไทหรือภาษามคธที่ผิดเหมือนกัน ลดคะแนนตามอัตราข้างต้นแห่งหนึ่งแล้ว ต่อไปไม่ต้องลดซ้ำอีก

(๑๒) นอกจากนี้ไป ต้องปรึกษาในระหว่างผู้สอบ จะลดอย่างไรก็แล้วแต่จะตกลงกัน

หมวดที่ ๒

ว่าด้วยวิธีจัดการ

น่าที่ของนายก

ข้อ ๑๘ ในเวลาจวนจะเบิดสนามสอบความรู้ของนักเรียน ทั้ง ๒ ครั้ง ตามที่ได้กำหนดไว้นั้น นายกของวิทยาลัยต้องเป็นธุระสั่งให้จัดวิทยาลัยสถานที่ประชุมไว้.

ข้อ ๑๙ ในสองครั้งที่เบิดสนามนี้ นายกของวิทยาลัยมีอำนาจจัดเวียบในการสอบไล่ได้เต็มที่.

ข้อ ๒๐ นายกต้องออกหมาย หรือสั่งให้เลขานุการออกหมายนัดวันและเวลาเชิญกรรมการผู้สอบความรู้ ซึ่งที่ประชุมได้เลือกไว้มาประชุมณะวิทยาลัย เพื่อสอบความรู้นักเรียนอย่างเร็วที่สุด ก่อนแต่การจะเบิดสนามสามวัน

ข้อ ๒๑ เมื่อนายกไม่อยู่ หรือมีเหตุจำเป็นจะสั่งการตามน่าที่ของตนไม่ได้ ต้องแจ้งความให้อุปนายกทราบ.

ข้อ ๒๒ การแต่งและเปิดประโยค ให้นักเรียนเขียนแปล หรือตอบแก้ปัญหาทั่วไปทุกชั้น เป็นหน้าที่ของนายก แต่เมื่อนายกจะมอบแลวานผู้อื่น ให้ช่วยทำแทนก็ได้.

ข้อ ๒๓ ประโยคที่นายกจะเปิดให้นักเรียนแปล และตอบแก้ในวันหนึ่งๆนั้น จะออกเป็นสลาก เมื่อนายกหรือผู้แทนจับถูกประโยคอะไร นักเรียนต้องแปลหรือตอบปัญหาในประโยคนั้นเหมือนกันทุกคน.

ข้อ ๒๔ การแจกประกาศนียบัตร ให้แก่นักเรียนทุกชั้น เป็นกิจของนายก.

หน้าที่ของอุปนายก

ข้อ ๒๕ ในขณะเปิดสอบความรู้ของนักเรียน อุปนายกต้องช่วยในหน้าที่ของนายกกว่าจะสอบได้เสร็จ.

ข้อ ๒๖ เมื่อนายกมีหน้าที่จะต้องทำเท่าใด แต่ถ้าทำการตามหน้าที่ของตนไม่ได้ เพราะเหตุจำเป็นจริงแล้ว อุปนายกต้องทำการแทนหน้าที่ของนายกตลอดไปทุกอย่าง.

หน้าที่ของกรรมการ

ข้อ ๒๗ ให้กรรมการของมหามกุฏราชวิทยาลัย เมื่อถึงกำหนดกาลที่จะสอบความรู้นักเรียน ควรมาสู่ที่ประชุมทุกท่าน ยกเสียแต่เมื่อเหตุจำเป็นเกิดขึ้นจะมาไม่ได้ ต้องส่งข่าวมายัง

เลขานุการ เพื่อแจ้งให้ที่ประชุมทราบว่า ขัดข้องด้วยเหตุนั้นๆ แล ถ้าจะมาได้บ้างในที่ประชุมคราวนั้น ให้ยอกำหนดว่าจะมาได้เมื่อไรด้วย.

ข้อ ๒๘ กรรมการผู้ได้รับสมมติเป็นกรรมการ สำหรับสอบความรู้ในคราวหนึ่งๆ เมื่อพนักงานเก็บประโยคของนักเรียนผู้เข้าสอบความรู้มาส่ง ต้องทำการตามน่าที่ของตนๆ.

ข้อ ๒๙ กรรมการผู้สอบความรู้ มีอำนาจเต็มที่ในการตัดสินประโยคของนักเรียน ผู้มีชื่อนั้นๆทุกรูป.

ข้อ ๓๐ ถ้านักเรียนที่สอบความรู้บางอย่าง ในโรงเรียนแลที่ประชุมข้าหลวงได้แล้ว กรรมการสภายอมรับว่า เป็นอันได้ในเรื่องนั้น แต่ต้องมีสิ่งสำคัญหมายให้พนักงานทราบ.

ข้อ ๓๑ กรรมการผู้ใดตรวจประโยคใดเสร็จแล้ว จะได้หรือตกก็ตาม ผู้นั้นต้องเขียนลงในที่สุดประโยคนั้นว่า "ได้แลตก" แล้วเซ็นชื่อของตนลงข้างใต้ แลลงวันที่ตรวจด้วย.

ข้อ ๓๒ ประโยคใดที่กรรมการตรวจแล้ว เขียนลงว่า "ตก" แลเซ็นชื่อลงไว้ แต่นักเรียนเจ้าของประโยคนั้น ไม่เห็นด้วย กรรมการสภา ยอมเปิดช่องให้นักเรียนเจ้าของร้องต่อนายกในกรรมการผู้สอบความรู้ได้ จำเพาะแต่ในเวลาที่กรรมการผู้ตรวจสอบความรู้สำรับนั้น ยังไม่ได้ออกจากความเป็นกรรมการ.

ข้อ ๓๓ เมื่อนักเรียนเจ้าของร้องขึ้น ให้นายกประชุมกรรมการสภาผู้สอบความรู้วินิจฉัย ในวันนั้นหรือวันอื่นก็ได้ แต่ก่อนเวลาที่จะออกจากความเป็นกรรมการ.

หน้าที่เจ้าพนักงาน
หน้าที่ของเลขานุการ

ข้อ ๓๔ ก่อนแต่การสอบความรู้อย่างเร็วที่สุดเพียง ๑๕ วัน ให้เลขานุการหรือผู้ช่วยเลขานุการเรียกบาญชีนักเรียนผู้สอบความรู้จากผู้จัดการหรือครูในโรงเรียนนั้นๆ มาแล้วนำขึ้นเสนอต่อนายก เพื่อจะได้กะเวลาให้สมควรแก่นักเรียนตามมากแลน้อย.

ข้อ ๓๕ เมื่อนายกกะเวลาตกลงว่าจะสอบกี่วันแล้ว ให้เลขานุการคิดจำนวนนักเรียนให้เข้าสอบความรู้ตามสมควรแก่เวลานั้น เมื่อคิดตกลงว่าวันนั้นเวลาเท่านั้นมีนักเรียนเข้าสอบความรู้เท่านั้นแล้ว ให้ส่งบาญชีนักเรียนที่ได้กำหนดวันและเวลานั้นให้แก่ปฏิคมหรือผู้ช่วยปฏิคม เพื่อจะได้วางหมายนัดนักเรียนตามวันและเวลาที่กำหนดไว้ และให้นำขึ้นเสนอนายกทราบด้วย.

ข้อ ๓๖ วันไหนออกประโยคอะไร ให้เลขานุการหรือผู้ช่วยรักษาต้นประโยคนั้นไว้.

ข้อ ๓๗ ให้เลขานุการหรือผู้ช่วยคอยรับประโยคที่ท่านกรรมการตรวจแล้วมาดูลายเซ็นของท่านแล้วตรวจคะแนน

เพื่อทราบว่าประโยคนั้น ของนักเรียนชื่อนั้น ตกหรือได้ แล้วทำบาญชีไว้ตามที่ตกหรือได้.

ข้อ ๓๘ เมื่อทราบว่าตกก็พึงจดบาญชีไว้แล้ว ส่งประโยคให้แก่นักเรียนเจ้าของประโยคนั้น ถ้าเห็นว่าได้ก็ต้องจดบาญชีแลเก็บประโยคนั้นไว้สำหรับวิทยาลัย.

ข้อ ๓๙ เมื่อเลขานุการทราบแน่ว่านักเรียนผู้นั้น สอบความรู้ได้ตามกำหนดของวิทยาลัยแล้ว เขียนประกาศนียบัตรลงเลขหมายตามลำดับคะแนนที่เหลือมากหรือต้องลดน้อย แล้วส่งให้นายกของวิทยาลัย แลกรรมการสภาผู้สอบความรู้ในครั้งนั้นเซ็นนามในประกาศนียบัตรนั้น แลให้แจ้งความกำหนดวันแลเวลาแจกประกาศนียบัตร แก่ปฏิคมให้ทราบ เพื่อจะได้นัดนักเรียนผู้ได้มารับ ให้ทันตามวันแลเวลา.

ข้อ ๔๐ เมื่อถึงวันแจกประกาศนียบัตร ให้เลขานุการจัดประกาศนียบัตรที่เขียนไว้นั้นถวายนายก เพื่อจะได้แจกให้แก่นักเรียน แลต้องอยู่กำกับณะที่นั้นด้วย.

น่าที่ของภัณฑารักษ์

ข้อ ๔๑ ในวันแจกประกาศนียบัตรนักเรียน ให้ภัณฑารักษ์หรือผู้ช่วยภัณฑารักษ์ จัดของที่จะรางวัลนักเรียน ตั้งไว้ณที่ประชุม เพื่อจะได้รางวัลนักเรียน แลต้องอยู่กำกับณที่นั้นด้วย (ของรางวัลนั้นจัดตามบัญชาของนายก).

น่าที่ของบรรณารักษ์

ข้อ ๔๒ ในวันสอบความรู้ ให้บรรณารักษ์หรือผู้ช่วยบรรณารักษ์จัดหนังสือแยบแผนเตรียมไว้ เมื่อสลากออกแล้วแจกหนังสือที่นักเรียนจะต้องสอบไล่ในวันนั้น ให้แก่นักเรียนที่เข้าสอบไล่ทุกคน และจัดวางไว้ที่โต๊ะของท่านกรรมการผู้ตรวจตามกองของทุกวัน กว่าจะเสร็จการสอบความรู้.

น่าที่ของปฏิคม

ข้อ ๔๓ ให้ปฏิคมนัดนักเรียนผู้จะเข้าสอบความรู้ กำหนดวันและเวลาตามบาญชีที่เลขานุการส่ง.

ข้อ ๔๔ การจัดสถานที่ และการกำกับนักเรียนผู้สอบความรู้เป็นน่าที่ของปฏิคมหรือผู้ช่วยปฏิคม แต่เมื่อเจ้าน่าที่จะแต่งให้ผู้อื่นทำแทนก็ได้.

ข้อ ๔๕ ให้ปฏิคมหรือผู้ช่วยคอยตรวจตรานักเรียน อย่าให้ได่ถามหรือแลดูของกันและกันได้.

ข้อ ๔๖ ตั้งแต่นักเรียนรับประโยคแล้วไป ให้ปฏิคมหรือผู้ช่วยห้ามมิให้ใครๆ เลียมสอน โดยอาการอย่างใดอย่างหนึ่งได้เป็นอันขาด.

ข้อ ๔๗ ให้ปฏิคมหรือผู้ช่วยดูแลนักเรียน เพื่อจะให้นักเรียนประพฤติตัวให้ต้องตามเวยียบของนักเรียน.

ข้อ ๔๘ เมื่อปฏิคมหรือผู้ช่วยจัดให้นักเรียนนั่งที่เสร็จแล้ว

ต้องระวังอย่าให้ใครๆ ซึ่งไม่มีน่าที่เกี่ยวข้อง เข้าไปเดินพลุกพล่านอยู่ในห้องที่นักเรียนนั่งนั้น เว้นไว้แต่ผู้ที่ตนเห็นสมควร.

ข้อ ๔๙ เมื่อนักเรียนตอบประโยคเสร็จแล้ว ให้ปฏิคมหรือผู้ช่วยรับประโยคนั้นจากนักเรียน ส่งต่อท่านกรรมการผู้ตรวจสอบความรู้.

ข้อ ๕๐ ถ้ากรรมการสภาให้หานักเรียนคนใด จงเรียกนักเรียนคนนั้นให้ได้ในทันที.

ข้อ ๕๑ ให้ปฏิคมเรียกตัวผู้ที่สอบความรู้ได้ตามกำหนดของวิทยาลัย มารับประกาศนียบัตรและรางวัลตามวันและเวลาที่เลขานุการกำหนด.

เวียนสำหรับนักเรียน

ข้อ ๕๒ นักเรียนผู้จะเข้าสอบความรู้ ได้รับหมายจากปฏิคมหรือผู้ช่วยปฏิคมให้เข้าสอบความรู้ในวันใดเวลาใด จงมาให้ทันในวันนั้นเวลานั้น ได้ยินเสียงสัญญะฆัง จงขึ้นไปพร้อมกันที่ห้องเปิดประโยค ถ้ามาเมื่อประโยคเปิดแล้ว จะเข้าสอบความรู้ในวันนั้นไม่ได้

ข้อ ๕๓ ให้นักเรียนทั้งปวงผู้มาสู่ที่ประชุม พึงนุ่งห่มและรักษามารยาทให้เรียบร้อย อย่าพึงกระทบเสียดสีผู้ใดผู้หนึ่งแม้ด้วยกายหรือวาจาที่ไม่ควร.

ข้อ ๕๔ นักเรียนทั้งปวง ตั้งแต่รับประโยคแล้วไป ห้ามมิให้

ถามคัพท์หรือเค้าความในข้อปัญหาเป็นต้นกะผู้ใดผู้หนึ่ง ถ้าถามคัพท์ ๑ คัพท์ หรือปัญหา ๑ ข้อ หรือทางประโยค เพียง ๑ วาจก จะหักคะแนนทุนอย่างละ ๔๒ คะแนน

ข้อ ๕๕ นักเรียนทั้งปวง เมื่อพนักงานจัดให้นั่งที่โต๊ะเก้าอี้แห่งใด ก็ให้นั่งที่นั้น มิให้ลุกเดินไปมาวุ่นวาย แต่ถ้ามีกิจจำเป็นต้องแจ้งความต่อเจ้าพนักงานก่อน จึงลุกไปจากที่นั่งนั้นได้.

ข้อ ๕๖ นักเรียนทั้งปวงเมื่อได้รับประโยคแล้ว ต้องรีบทำอย่าให้เกินกว่าเวลาที่กำหนดให้นั้นไปได้ ถ้าไม่ทันตามกำหนดนั้น จะนับเป็นตกในเรื่องนั้นทีเดียว.

ว่าบังคับการทั่งปวง

ข้อ ๕๗ กิจนอกจากที่กล่าวมานี้ ถ้ามีขึ้นเป็นน่าที่ของใครต้องใคร่ควญตามเหตุแล้วจัดไปทำไปให้เสร็จ

ข้อกฤติกานี้ กรรมการสภาแห่งมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ตั้งไว้ณวัน ๒ ที่ ๑ มิถุนายน พุทธศาสนายุกาล ๒๔๓๘ พรรษารัตนโกสินทรศก ๑๑๕

การสอบความรู้

วันที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๔ มีการสอบความรู้ ณมหามกุฎราชวิทยาลัย ตั้งแต่ชั้นนักเรียนตรีสามัญ ถึงบาเรียนเอกสามัญ นักเรียนเข้าสอบ ๑๗๕ รูป ได้ ๑๑๖ รูป ตก ๕๙ รูป มีจำนวนชั้นที่ได้ดังนี้

ชั้น	จำนวนผู้ที่สอบได้	จำนวนผู้ที่เหลืออยู่ในชั้น
ตรีสามัญ	๔๒	๔๒
ตรีพิเศษ	๒๑	๑๓
โทสามัญ	๒๓	๑๖
โทพิเศษ	๒	๒
เอกสามัญ	๑๔	๗
บาเรียนตรีสามัญ	๑๑	๑๐
บาเรียนโทสามัญ	๒	๑
บาเรียนเอกสามัญ	๑	๑
รวม	๑๑๖	๘๒

นักเรียนออกเป็นครู

๑ พระครูปริตตโกศล (คำ) นักเรียนเอก ในวิทยาลัย เป็นครูเอก ฝ่ายมาฬีภาษาในวิทยาลัย

๒ พระอุ่ม นักเรียนตรีในวิทยาลัย เป็นครูโท ฝ่ายมาฬีภาษา โรงเรียนวัดมกุฏกษัตริยาราม

๓ พระครูวิสุทธิสังฆภาณ (เจิม) นักเรียนโทวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นครูตรีฝ่ายมาฬีภาษา โรงเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร

๔ พระจ้อย นักเรียนโทวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ เป็นผู้ช่วยครูเอกโรงเรียนวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ

จำนวนนักเรียน

โรงเรียนวัดนั้น ๆ	ตุลาคม	พฤศจิกายน	ธันวาคม	มกราคม	กุมภาพันธ์	มีนาคม	ชั้นชาเรียนและนักเรียนในมีนาคม ป โท	ป.ตรี	น.เอก	น.โท	น.ตรี	สามัญ	หมายเหตุ
ยวรนิเวศ	๑๑๑	๑๒๒	๑๓๐	๑๓๕	๑๕๑	๑๖๐	๑	๗	๓	๗	๑๘	๑๒๕	
มกุฎกษัตริย์	๓๕	๓๓	๓๒	๓๐	๓๒	๓๓	-	-	๑	๘	๑๐	๑๔	
เทพลิวันทร์	๔๓	๖๒	๕๘	๕๗	๕๘	๕๓	-	-	๒	-	๒๐	๓๑	
พิชัยญาติ	๑๓๙	๑๓๑	๑๖๔	๑๓๔	๑๓๖	๑๔๒	-	๒	๒	๒	๘	๑๒๘	
นิเวศน์	๔๓	๔๐	๓๙	๓๖	๓๕	๒๕	-	-	-	๒	๑๒	๑๑	
ราชประดิษฐ์	๒๐	๒๐	๑๙	๑๙	๑๙	๑๙	-	-	-	๑	๗	๑๑	
ราชพิธ	๓๒	๓๖	๒๖	๒๖	๒๓	๒๕	-	-	-	-	๗	๑๘	
ยุบผารามฯ	๑๓	๑๒	๑๒	๑๑	๑๑	๑๒	-	-	-	-	๒	๑๐	
เครือวัลย์	๓๗	๓๘	๓๐	๓๐	๓๒	๒๔	-	-	-	๑	๓	๒๐	
เสนาสน์	๖๑	๕๕	๔๘	๕๗	๔๘	๔๒	-	-	-	-	๖	๓๖	
รวมเดือน	๕๒๘	๕๔๙	๕๕๘	๕๓๕	๕๔๕	๕๓๕	๑	๙	๗	๓๑	๙๓	๔๑๔	

ทุนที่ได้รับตั้งแต่ตุลาคม ถึงมีนาคม ร.ศ. ๑๑๔

ทุนของผู้อุปการเปนนิตย์จัดเปนทุนนอน ทุนของผู้ให้คราวเดียวแลรายเดียวตั้งแต่ ๑ ชั่ง ๒๐ บาทขึ้นไปจัดเปนทุนเก็บ
ทุนของผู้ให้ต่ำกว่า ๑ ชั่ง ๒๐ บาทลงมาจัดเปนทุนจ่าย มีรายต่อไปนี้

รายเดือน	ทุนนอน			ทุนเก็บ			ทุนจ่าย			รวม			
	ช.	บ.	อ.	ช.	บ.	อ.	ช.	บ.	อ.	ช.	บ.	อ.	
ยกมาแต่กันยายน	๓๙๘			๗๗	๗๘		๑๓๘	๓๙	๓๐	๖๑๔	๓๗	๓๐	แก้ยอดในธรรมจักษุที่ลงเกิน บ้างขาดบ้างดังจะมีในคำแจ้งความข้างหน้าเสร็จแล้ว
ทุนที่ได้รับในตุลาคม	๗๗	๕๕	๕๗	๑๑	๕๐		๐๔๑	๖๖	๒๐ ๒๔	๑๓๐	๑๒	๒๐ ๕๑	
,, ในพฤศจิกายน	๐๐๔	๒๔					๐๑๘	๗๔	๒๕	๐๒๗	๑๘	๒๘	
,, ในธันวาคม	๐๐๖	๖๐		๐๗			๐๒๓	๓๕	๑๐	๐๒๓	๑๕	๑๐	
,, ในมกราคม	๐๐๕	๖๐			๒๐		๐๐๘	๑๘	๙ ๖๐	๐๑๔	๑๘	๙ ๖๐	ดอกเบี้ยแยงกันในธรรมจักษุเกิน ๒๐ เบี้ยในมกราคม
,, ในกุมภาพันธ์	๐๑๖	๖๐		๐๕	๐๒		๐๑๒	๕๗	๒๙	๐๓๔	๓๙	๒๙	
,, ในมีนาคม	๐๓๙	๒๐					๐๐๙	๔๖	๕๙ ๒๐	๐๔๘	๖๖	๕๙ ๒๐	ในธรรมจักษุรวมยอดยังผิดในมีนาคม
ยกค่าไปรสณีย์ที่กรมพระคลังทั้งที่สมทบ							๐๐๑	๒๒	๒๕	๐๐๑	๒๒	๒๕	
รวม	๕๕๒	๓๙	๕๗	๙๗	๗๐	-	๒๔๓	๔๐	๒๗	๘๙๓	๗๐	๒๐	

รายจ่ายทุนของวิทยาลัย ตั้งแต่ตุลาคม ถึงมีนาคม ร.ศ. ๑๑๘

รายจ่าย	รายเงิน ช.	บา.	อ.	รวมเงิน ช.	บา.	อ.
การประจำ						
นิจจภัตต์ ในวิทยาลัย	๘	๘	-			
,, ในวัดมกุฎกษัตริย์	๗	๗	-			
,, ในวัดเทพลิรินทร์	๘	๒	-			
,, ในวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ	๒	๓๘	-			
,, ในวังพิไชยญาติ	๙	๙	-			
,, ในวัดราชบพิธ	๔	๔๘	-			
,, ในวัดเสนาสน์	๓	๔๘	-			
,, ในวัดเครือวัลย์	๒	๑๖	-			
เงินเดือนพนักงานวิทยาลัย	๗	๑๒	-			
รวม				๕๒	๒๘	-
การจร						
นิจจภัตต์ บำรุงพระเณรนักเรียนเมืองราชบุรี	๑	๓๒	-			
ค่าหมากพลูเลี้ยงนักเรียน ๓ เดือน	-	๒๑	-			
เบี้ยหวัดเวียยาวัจกร ๒ คน	๑	๒๐	-			
จัดหาเสื่อ ๑๖ ผืน หมอน ๑๐ ใบ สำหรับรับนักเรียนอาคันตุกะ	-	๑๕	๑๖			
จัดหาสิ่งของแลจ้างคนทำงานในวันประชุมการปีแห่งวิทยาลัย	-	๒๗	๓๒			
รวมยกไปเงิน	๓	๙๕	๔๘			

รายจ่าย	รายเงิน ช.	ยา.	อ.	รวมเงิน ช.	ยา.	อ.
ยกยอดมาจากน่าโน้น	๓	๓๕	๔๘			
จัดหาของรางวัลนักเรียนสอบความรู้	-	๗๑	-			
ค่าเลี้ยงอาหารแลน้ำร้อนในวัน สอบความรู้	-	๕๗	๘			
จัดหาของแต่งสถานที่แลเลี้ยงน้ำร้อน ในวันประชุมแจกของนักเรียน	๑	๗๓	-			
ค่าส่งคนส่งของรวมกัน	-	๒๔	๑๒			
จัดหาจิวมดัดต่าง ๆ	-	๒๓	-			
จัดหาใบลานสำหรับจานหนังสือ	-	๓	-			
จัดหาของใช้เล็กน้อย	-	๑๓	๓๒			
โต๊ะเรียนหนังสือ ตัวละ ๔ บาท ๒๒ ตัว	๓	๘	-			
โต๊ะกับม้ายาวสำรับละ ๘ บาท ๑๐ สำรับ	๑	-	-			
เก้าอี้ ตัวละ ๖ สลึง ๒๒ ตัว	๑	๗๕	-			
เก้าอี้ตัวละ ๒ บาท ๒ ตัว	-	๔	-			
พิมพ์ตารางบาญชีนักเรียนพันสี่ ร้อยฉบับ	-	๓๐	-			
พิมพ์ประกาศนียบัตร สองร้อยฉบับ	-	๔	-			
พิมพ์คำอนุโมทนาทานมัย ในการบี แปดร้อยฉบับ	-	๒๖	-			
พิมพ์ร่างกฤดีกาแลกฤดีกา ๕๘ ฉบับ	-	๘	-			
พิมพ์คณนวิทยา พันฉบับ	๑	๒๔	-			
รวมยอดยกไป เงิน	๑๖	๔	๓๒			

รายจ่าย	รายเงิน ช.	รายเงิน บา.	รายเงิน อ.	รวมเงิน ช.	รวมเงิน บา	รวมเงิน อ.
ยกยอดมาจากหน้าโน้น	๑๖	๔	๓๕			
พิมพ์ธรรมบทภาคที่ ๖ เก้าร้อย แปดสิบห้าฉบับ	๕	๒๓	๔๐			
จัดหาหนังสือสมุดต่างๆ สำหรับหอหนังสือ ๑๖ เล่ม	-	๖๒	๕๖			
ค่าจ้างงานหนังสือผูกละ ๖ สลึง ๑๑ ผูกกับ ๖ สาน	-	๑๖	๕๖			
ค่าหนังสือธรรมจักษุหกตอนๆ ละ ๑๕๐๐ ฉบับ	๒๕	๔๐	-		-	-
ค่าพิมพ์หนังสือธรรมจักษุเล่ม ๑ ตอนที่ ๑ เพิ่มอีก ๕๐๐ เล่ม	๑	๔๐	-			
ค่าส่งหนังสือธรรมจักษุโดยทางไปรสนีย์	-	๔๕	๑๔			
รวม				๔๙	๗๓	๔๐
รวมทั้ง ๒ ราย				๑๐๒	๒๓	๑๐
หักรายจ่ายเสร็จแล้ว ยังคงเหลือทุน คือ:-						
ทุนถาวร	๕๕๒	๓๙	๕๗			
ทุนเก็บ	๙๗	๗๐	-			
ทุนจ่าย	๑๔๑	๑๙	๑๗			
รวม				๗๙๑	๔๙	๑๐

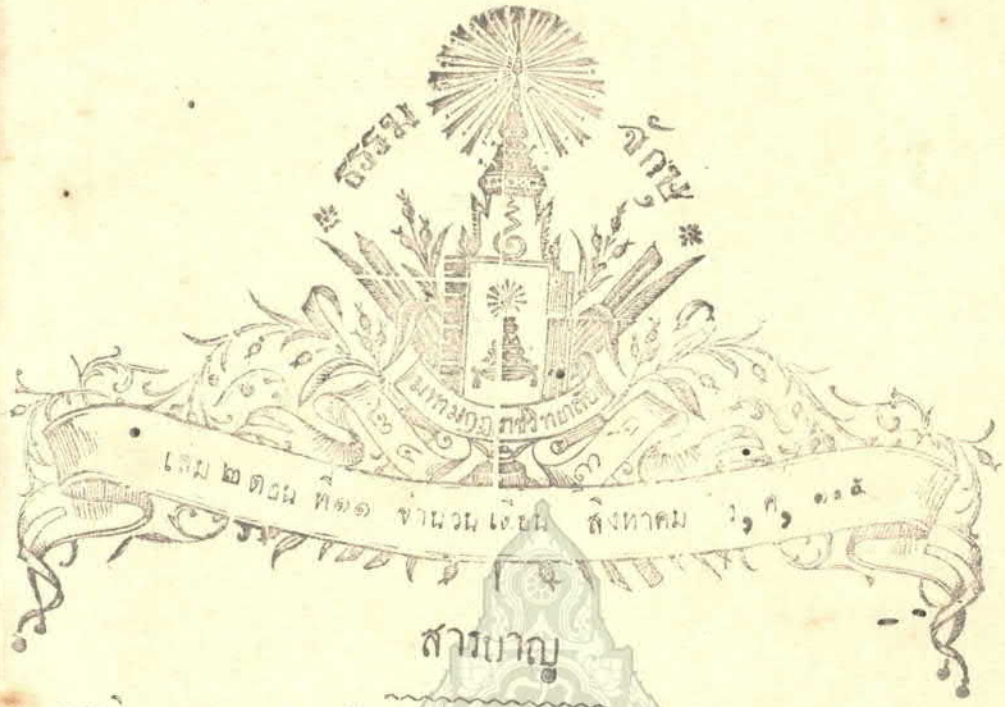

สารบาญ

มหาวินิทยสูตร	ปริจเฉทที่ ๑	เทวทัตตสูตร	ปริจเฉทที่ ๓
	น่า ๑๑๙๗		น่า ๑๒๒๙๗
อธิบายความแห่งมหาวินิทยสูตร		อธิบายความแห่ง	เทวทัตตสูตร
	น่า ๑๑๘๙		น่า ๑๒๓๒
ชีวกสูตร	ปริจเฉทที่ ๒	ปกีรณกเทศนา	น่า ๑๒๓๙
	น่า๑๒๐๗	กถามรรคพิเศษ	น่า ๑๒๔๑
อธิบายความ	แห่งชีวกสูตร	รายงาน	น่า ๑๒๗๒
	น่า ๑๒๑๐	บอกแก้คำผิด	น่า ที่สุด

ธรรมจักษุ

เล่ม ๒ ตอนที่ ๑๑

จำนวนเดือน สิงหาคม ร. ศ. ๑๑๕

พุทธิสมัย

นครวินเทยยสูตร

ปริเฉทที่ ๑ ตอนต้น ๔๘๑

มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ หน้า ๔๗๖

พระธรรมปาโมกข์ วัณณกุลยัตถิยวาทา แปล

ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกขุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จจาริกไปในแว่นแคว้นของชนชาวโกศลทั้งหลาย (บ้านพราหมณ์ของชนชาวโกศลทั้งหลาย) ชื่อนครวินทะคาม มีอยู่ในที่ใด พระองค์เสด็จลงสู่ที่นั้น พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลายชาวบ้านนครวินทะได้ฟังข่าวเล่าลือมาว่า พระสมณะโคดมเจ้าผู้เจริญ เป็นศักยโอรส เสด็จออกจากศักยตระกูลทรงผนวชแล้ว พระองค์พร้อมด้วยภิกขุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จจาริกในแว่นแคว้นของชนชาวโกศล

ทั้งหลาย เสด็จถึงนครวินทะคามโดยลำดับ ก็เกียรติศัพท์ความสรรเสริญพระคุณของพระสมณะโคดมเจ้านั้นแล ไพ.ราะพึงไปอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นพระอรหันต์ผู้กำจัดกิเลสดังฆ่าศึกเสียได้แล้ว เป็นสัมมาสัมพุทธะตรัสรู้ชอบโดยลำพังพระองค์ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะแล้ว เป็นพระสุคตเสด็จดีแล้ว เป็นผู้ตรัสรู้โลกแจ้งชัด เป็นผู้ทรมานบุรุษควรทรมาน ไม่มีใครจะยิ่งกว่า เป็นพระศาสดาของเทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตรัสรู้แล้ว เป็นผู้มีพระภาค สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น (เธอ) ทำโลกนี้ทั้งเทพดา ทั้งมาร ทั้งพรหม หมู่สัตว์ทั้งสมณะและพราหมณ์ ทั้งเทพดาและมนุษย์ ให้แจ้งด้วยความรู้ยิ่งเอง ยังสัตว์ให้รู้ประจักษ์แจ้ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรง (และเธอ) แสดงธรรมเพราะในเบื้องต้น เพราะในท่ามกลาง เพราะในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์พร้อมด้วยอรรถ พร้อมด้วยพยัญชะนะ บริบูรณ์เต็มที่ บริสุทธิ์สิ้นเชิง การได้เห็นพระอรหันต์ทั้งหลาย ปานสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นกุศลยังผลที่ประสงค์ให้สำเร็จได้ดังนี้ ครั้งนั้นแล พราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านนครวินทะทั้งหลาย สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่โดยสถานใด เข้าไปใกล้โดยสถานนั้น ครั้นเข้าไปใกล้แล้ว (เข้าไปถึงที่เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว)

บางพวกอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่งณส่วนข้างหนึ่ง, บางพวกสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่โดยที่ใด น้อมอัญชลีไปโดยที่นั้น (ก็ยกอัญชลีน้อมไปในที่ประทับพระผู้มีพระภาคเจ้า) แล้วนั่งณส่วนข้างหนึ่ง, บางพวกให้ได้ยินคือประกาศชื่อแลโคตร์ของตนในที่ใกล้แห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า (ก็ประกาศนามแลโคตร์ของตนในที่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า) แล้วนั่งณส่วนข้างหนึ่ง, บางพวกเป็นผู้นั่งนิ่งณส่วนข้างหนึ่ง. สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ กะพราหมณ์แลคฤหบดีชาวบ้านนครวินทะทั้งหลาย ซึ่งนั่งแล้วณส่วนข้างหนึ่งๆ (โดยลำดับกัน) ว่า "แน่ะพราหมณ์แลคฤหบดีทั้งหลาย หากว่าเหล่าปริพพาชกผู้ถือลัทธิอื่นจะพึงไต่ถามท่านทั้งหลายอย่างนี้ว่า 'แน่ะพราหมณ์แลคฤหบดีทั้งหลาย สมณะแลพราหมณ์ทั้งหลายปานไร ท่านทั้งหลายไม่พึงลักการ ไม่พึงทำให้เป็นครู ไม่พึงนับถือไม่พึงบูชา ดังนี้ไซ้ (แน่ะพราหมณ์แลคฤหบดีทั้งหลาย เมื่อปริพพาชกผู้ถือลัทธิอื่นทั้งหลาย ถามท่านทั้งหลายแล้วอย่างนี้) ท่านทั้งหลาย พึงพยากรณ์แก้แก่ปริพพาชกผู้ถือลัทธิอื่นเหล่านั้นอย่างนี้ว่า 'สมณะแลพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใดนั้น (เหล่านั้นใด) มีความกำหนัดแลความประทุษร้ายแลความหลงในรูปอันบุคคลจะพึงรู้แจ้งด้วยจักษุทั้งหลาย ยังไม่ไปปราศจากสันดานแล้ว

มีจิตต์ยังไม่เข้าไปรงับแล้วณภายใน ประพฤติด้วยกายวาจาใจ เรียบร้อยบ้าง ไม่เรียบร้อยบ้าง, สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายปานนั้น เราทั้งหลายไม่พึงสักการ ไม่พึงทำให้เป็นครู ไม่พึงนับถือ ไม่พึงบูชา; ข้อซึ่งว่าสมณะและพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น เราทั้งหลายไม่พึงสักการ ไม่พึงทำให้เป็นครู ไม่พึงนับถือ ไม่พึงบูชา ดังนี้นั้น เพราะเหตุแห่งอะไร? เพราะว่าแม้เราทั้งหลายเป็นคนมีความกำหนัดและความประทุษร้ายและความหลงในรูปทั้งหลายที่บุคคลจะพึงรู้ด้วยจักษุ ยังไม่ไปปราศจากสันดาน มีจิตต์ยังไม่เข้าไปรงับแล้วณภายใน ประพฤติอยู่ด้วยกายวาจาใจ เรียบร้อยบ้าง ไม่เรียบร้อยบ้าง เมื่อเราทั้งหลายมิได้เห็นแม้ความประพฤติเรียบร้อยของสมณะและพราหมณ์เหล่านั้นนั้น ซึ่งเป็นความประพฤติดียิ่งกว่าความประพฤติของพวกเรา เพราะเหตุนั้น สมณะและพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น เราทั้งหลายไม่พึงสักการ ไม่พึงทำให้เป็นครู ไม่พึงนับถือ ไม่พึงบูชา.

สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใดนั้น มีความกำหนัดและความประทุษร้ายและความหลงในเสียงทั้งหลายที่บุคคลจะพึงรู้แจ้งด้วยโสตฯ ยังไม่ไปปราศจากสันดานแล้ว มีจิตต์ยังไม่เข้าไประงับแล้วณภายใน ฯลฯ

สมณะและพราหมณ์เหล่าใดนั้น เป็นผู้มีความกำหนัดและความประทุษร้ายและความหลงในกลุ่มทั้งหลายที่บุทคลจะพึงรู้แจ้งด้วยฆาน ยังไม่ไปปราศจากสันดานแล้ว มีจิตต์ยังไม่เข้าไประงับแล้วณภายใน ฯลฯ

สมณะและพราหมณ์เหล่าใดนั้น มีความกำหนัดและความประทุษร้ายและความหลงในรสทั้งหลายที่บุทคลจะพึงรู้แจ้งด้วยชิวหา ยังไม่ไปปราศจากสันดานแล้ว มีจิตต์ยังไม่เข้าไประงับแล้วณภายใน ฯลฯ

สมณะและพราหมณ์เหล่าใดนั้น มีความกำหนัดและความประทุษร้ายและความหลงในสิ่งที่บุทคลจะพึงถูกต้องด้วยกายได้ทั้งหลาย ที่บุทคลจะพึงรู้แจ้งด้วยกาย ยังไม่ไปปราศจากสันดานแล้ว มีจิตต์ยังไม่เข้าไประงับแล้วณภายใน ฯลฯ

สมณะและพราหมณ์เหล่าใดนั้น เป็นผู้มีความกำหนัดและความประทุษร้าย และความหลงในเหล่าธรรมอารมณ์ที่บุทคลจะพึงรู้แจ้งด้วยใจ ยังไม่ไปปราศจากสันดาน มีจิตต์ยังไม่เข้าไประงับแล้วณภายใน ประพฤติด้วยกายวาจาใจ เรียบร้อยบ้างไม่เรียบร้อยบ้าง (คือประพฤติดีบ้างชั่วบ้าง ยังไม่เรียบร้อยถ่ายเดียว) สมณะและพราหมณ์เหล่านั้น เราทั้งหลายไม่พึงสักการ ไม่พึงทำให้เป็นครู ไม่พึงนับถือ ไม่พึงบูชา ข้อซึ่ง

วาสมณะและพราหมณ์เหล่านั้น เราทั้งหลายไม่พึงสักการ ไม่พึงทำให้เป็นครู ไม่พึงนับถือ ไม่พึงบูชา ดังนี้นั้น เพราะเหตุแห่งอะไร? เพราะว่า แม้เราทั้งหลาย ยังเป็นคนมีความกำหนัดและความประทุษร้าย และความหลงในเหล่าธรรมที่บุคคลจะพึงรู้แจ้งด้วยใจ ยังไม่ไปปราศจากสันดานแล้ว มีจิตต์ยังไม่เข้าไประงับแล้วณภายใน ประพฤติด้วยกายวาจาใจ เรียบร้อยบ้าง ไม่เรียบร้อยบ้าง เมื่อเราทั้งหลายมิได้เห็น แม้ความประพฤติเรียบร้อยถ่ายเดียว ของสมณะและพราหมณ์เหล่านั้นนั้น เป็นความประพฤติเรียบร้อยดี ยิ่งกว่าความประพฤติของพวกเรา, เพราะเหตุนั้น สมณะและพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น เราทั้งหลายไม่พึงสักการ ไม่พึงทำให้เป็นครู ไม่พึงนับถือ ไม่พึงบูชา' แน่ะพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เมื่อปริพพาชกผู้ถือลัทธิอื่นทั้งหลายถามท่านทั้งหลายอย่างนี้แล้ว ท่านทั้งหลายพึงพยากรณ์แก้แก่ปริพพาชกเหล่านั้นอย่างนี้. แน่ะพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ก็หากว่าเหล่าปริพพาชกผู้ถือลัทธิอื่น จะพึงถามท่านทั้งหลายอย่างนี้ว่า 'สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายปานไร ท่านทั้งหลายพึงสักการ พึงทำให้เป็นครู พึงนับถือ พึงบูชาเล่า' • (แน่ะพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เมื่อปริพพาชกผู้ถือลัทธิอื่นทั้งหลายถามท่านทั้งหลายอย่างนี้แล้ว ท่านทั้งหลายพึงพยากรณ์แก้ แก่

ปริพพาชกผู้ถือลัทธิอื่นเหล่านั้นอย่างนี้ว่า "สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใดนั้น เป็นผู้ปราศจากความกำหนัดและความประทุษร้ายและความหลง ในเหล่ารูปที่บุคคลจะพึงรู้แจ้งด้วยจักษุแล้ว มีจิตต์เข้าไประงับแล้วณภายใน ประพฤติด้วยกายวาจาใจเรียบร้อยถ่ายเดียว, สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายเห็นปานนั้น เราทั้งหลายพึงสักการ พึงทำให้เป็นครู พึงนับถือ พึงบูชา, ข้อซึ่งว่าสมณะและพราหมณ์เหล่านั้น เราทั้งหลายพึงทำสักการ พึงทำให้เป็นครู พึงนับถือ พึงบูชาดังนี้นั้น เพราะเหตุเท่าไร? เพราะว่าแม้เราทั้งหลาย เป็นคนมีความกำหนัดและความประทุษร้ายและความหลงในเหล่ารูปที่บุคคลจะพึงรู้แจ้งด้วยจักษุ ยังไม่ไปปราศจากสันดาน มีจิตต์ยังไม่ได้เข้าไประงับแล้วณภายใน ประพฤติด้วยกายวาจาใจ เรียบร้อยบ้างไม่เรียบร้อยบ้าง เมื่อเราทั้งหลายได้เห็นแม้ความประพฤติเรียบร้อยถ่ายเดียว ของสมณะพราหมณ์เหล่านั้นนั้น เป็นความประพฤติเรียบร้อยดียิ่งกว่าความประพฤติของพวกเรา, เพราะเหตุนั้น สมณะและพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น เราทั้งหลายพึงทำสักการ พึงทำให้เป็นครู พึงนับถือ พึงบูชา.

สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใดนั้น เป็นผู้ปราศจากความกำหนัดและความประทุษร้ายและความหลง ในเหล่าเสียงที่บุคคล

จะพึงรู้แจ้งด้วยโสตะแล้ว มีจิตต์เข้าไประงับแล้วณภายใน ฯลฯ

สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใดนั้น เป็นผู้ปราศจากความกำหนัดและความประทุษร้ายและความหลง ในเหล่ากลิ่นที่บุทคลจะพึงรู้แจ้งด้วยฆานะแล้ว มีจิตต์เข้าไประงับแล้วณภายใน ฯลฯ

สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใดนั้น เป็นผู้ปราศจากความกำหนัดและความประทุษร้ายและความหลง ในเหล่ารสที่บุทคลจะพึงรู้แจ้งด้วยชิวหาแล้ว มีจิตต์เข้าไประงับแล้วณภายใน ฯลฯ

สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใดนั้น เป็นผู้ปราศจากความกำหนัดและความประทุษร้ายและความหลง ในเหล่าสิ่งที่บุทคลจะพึงถูกต้องด้วยกายได้ ที่บุทคลจะพึงรู้แจ้งด้วยกายแล้ว มีจิตต์เข้าไประงับแล้วณภายใน ฯลฯ

สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใดนั้น เป็นผู้ปราศจากความกำหนัดและความประทุษร้ายและความหลง ในเหล่าธรรมคืออารมณ์ที่บุทคลจะพึงรู้แจ้งด้วยใจแล้ว (คือสิ้นราคะโทษะโมหะแล้ว) มีจิตต์เข้าไประงับแล้วณภายใน ประพฤติด้วยกายวาจาใจ เรียบร้อยเสมอถ่ายเดียว, สมณะและพราหมณ์เหล่านั้น เราทั้งหลายพึงสักการ พึงทำให้เป็นครู พึงนับถือ พึงบูชา; ข้อซึ่งว่าสมณะและพราหมณ์เหล่านั้น เราทั้งหลายพึงทำสักการ พึงทำให้เป็นครู พึงนับถือ พึงบูชาดังนี้นั้น เพราะเหตุแห่งอะไร? เพราะ

ว่างเว้นเขาทั้งหลาย เป็นคนมีความมักหนักแลความประทุษร้าย
แลความหลง ในเหล่าธรรมอารมณ์ที่บุทคลจะพึงรู้แจ้งด้วยใจ
ยังไม่ไปปราศจากสันดานแล้ว (คือยังมีราคะโทษะโมหะอยู่)
มีจิตต์ยังไม่เข้าไประงับแล้วณภายใน ประพฤติด้วยกายวาจาใจ
เรียบร้อยบ้าง ไม่เรียบร้อยบ้าง เขาทั้งหลายเห็นแม้ความ
ประพฤติเรียบร้อยถ่ายเดียว ของสมณะแลพราหมณ์เหล่านั้นนั้น
เป็นความประพฤติดียิ่ง กว่าความประพฤติของเขาทั้งหลายอยู่
เพราะเหตุนั้น สมณะแลพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น เขาทั้งหลาย
พึงสักการ พึงทำให้เป็นครู พึงนับถือ พึงบูชา' แน่ะพราหมณ์
แลคฤหบดีทั้งหลาย เมื่อเหล่าปริพพาชกผู้ถือลัทธิอื่น ถามท่าน
ทั้งหลายอย่างนี้แล้ว ท่านทั้งหลายพึงพยากรณ์แก่เหล่าปริพ
พาชกผู้ถือลัทธิอื่นนั้น ด้วยประการอย่างนี้.

แน่ะพราหมณ์แลคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าปริพพาชกผู้ถือลัทธิอื่น
เหล่านั้น พึงถามอย่างนี้ว่า 'อาการเหล่าไรเล่า เป็นเหตุเครื่อง
กำหนดรู้ของท่านผู้มีอายุทั้งหลาย? อาการทั้งหลายไรเป็น
เครื่องตามรู้ ของท่านผู้มีอายุทั้งหลาย? ด้วยเหตุไรเล่า
ท่านทั้งหลายกล่าวสรรเสริญท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้ว่า
'ท่านผู้มีอายุทั้งหลายเหล่านั้น เป็นผู้ปราศจากราคะแล้วแท้'
หรือว่า 'ท่านผู้มีอายุเหล่านั้น เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เพื่อจะนำราคะ

เสียให้ปราศจากสันดานแท้' ก็ดี; ว่า 'ท่านผู้มีอายุเหล่านั้น เป็นผู้ปราศจากโทษะแล้วแท้' หรือว่า 'ท่านผู้มีอายุเหล่านั้น เป็นผู้ปฏิบัติแล้วเพื่อจะนำโทษะเสียให้ปราศจากสันดานแท้' ก็ดี; ว่า 'ท่านผู้มีอายุเหล่านั้น เป็นผู้ปราศจากโมหะแล้วแท้, หรือว่า ท่านผู้มีอายุเหล่านั้น เป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อจะนำโมหะเสียให้ปราศจากสันดานแท้' ดังนี้ก็ควรใช้ แน่ะพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เมื่อเหล่าปริพพาชกผู้ถืออัตถิวาทอื่น ถามท่านทั้งหลายอย่างนี้แล้ว ท่านทั้งหลายพึงพยากรณ์แก้แก่ปริพพาชก ผู้ถืออัตถิวาทอื่นเหล่านั้น อย่างนี้ว่า 'เหตุทั้งหลายนั้นจักปรากฏอย่างไร เราทั้งหลายจักแสดงให้แจ้งชัดอย่างนั้น, ท่านผู้มีอายุทั้งหลายเหล่านั้น ซ่องเสพเสนาสนะที่นอนและที่นั่งทั้งหลาย คือย่านและหมู่ไม้เป็นที่สงัดอันสงัดแล้ว, ชนทั้งหลายพึงยินดียิ่งเพราะได้เห็นๆ รูปที่บุทคลจะพึงรู้แจ้งด้วยจักษุเหล่าใด, รูปที่บุทคลจะพึงรู้แจ้งด้วยจักษุทั้งหลายปานนั้น ก็ไม่มีในเสนาสนะเหล่านั้น; ชนทั้งหลายพึงยินดียิ่ง เพราะได้ยินได้ฟังเสียงที่บุทคลจะพึงรู้แจ้งด้วยโสตเหล่าใด, เสียงทั้งหลายที่บุทคลจะพึงรู้แจ้งด้วยโสตทั้งหลายปานนั้น ก็ไม่มีในเสนาสนะทั้งหลายเหล่านั้น; ชนทั้งหลายพึงยินดียิ่งเพราะได้สูบๆ กลิ่นที่บุทคลจะพึงรู้แจ้งด้วยฆานะเหล่าใด, กลิ่นทั้งหลายที่บุทคลจะพึงรู้แจ้งด้วยฆานะปานนั้น ก็ไม่มีใน

เสนาสนะทั้งหลายเหล่านั้น; ชนทั้งหลายพึงยินดีนัก เพราะได้ลิ้ม ๆ รสที่บุทคลจะพึงรู้แจ้งด้วยชิวหาเหล่าใด, รสทั้งหลายที่บุทคลจะพึงรู้แจ้งด้วยชิวหาปานนั้น ก็ไม่มีในเสนาสนะทั้งหลายเหล่านั้น; ชนทั้งหลายจะพึงยินดียิ่ง เพราะถูกต้องๆ ผัสสที่บุทคลจะพึงถูกต้องด้วยกายเหล่าใด, ผัสสทั้งหลายที่บุทคลจะพึงถูกต้องที่บุทคลจะพึงรู้แจ้งด้วยกายปานนั้น ก็ไม่มีในเสนาสนะทั้งหลายเหล่านั้น. เราทั้งหลายกล่าวสรรเสริญ ท่านผู้มีอายุทั้งหลายอย่างนี้ว่า 'ท่านผู้มีอายุทั้งหลายเหล่านั้น เป็นผู้ปราศจากราคะแล้วแท้' หรือว่า 'ท่านผู้มีอายุเหล่านั้น เป็นผู้ปฏิบัติแล้วเพื่อจะนำราคะเสียให้ปราศจากสันดานแท้' ดังนี้ก็ดี; ว่า 'ท่านผู้มีอายุเหล่านั้นเป็นผู้ปราศจากโทษะแล้ว' หรือว่า 'ท่านผู้มีอายุเหล่านั้น เป็นผู้ปฏิบัติแล้วเพื่อจะนำโทษะเสียให้ปราศจากสันดานแท้' ดังนี้ก็ดี; ว่า 'ท่านผู้มีอายุทั้งหลายเหล่านั้น เป็นผู้ปราศจากโมหะแล้วแท้' หรือว่า 'ท่านผู้มีอายุเหล่านั้น เป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อจะนำโมหะเสียให้ปราศจากสันดานแท้' ดังนี้ก็ดี; (เราทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้มีอายุทั้งหลายอย่างนี้) ด้วยเหตุใด ด้วยเหตุเครื่องไปตามรู้ใด, อาการดังกล่าวแล้วฉะเบื้องหลังเหล่านี้แล เป็นอาการคือเป็นเหตุเครื่องกำหนดรู้เหล่านั้นของเราทั้งหลาย, อาการดังกล่าวแล้วฉะเบื้องหลังเหล่านี้ เป็นเครื่อง

ไปตามรู้ทั้งหลายนั้นของเราทั้งหลาย. แน่ะพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เมื่อปริพพาชกผู้ถือลัทธิอื่นทั้งหลายถามท่านทั้งหลายอย่างนี้แล้ว ท่านทั้งหลายพึงพยากรณ์แก้แก่ปริพพาชกผู้ถือลัทธิอื่นเหล่านั้น ด้วยประการอย่างนี้แล."

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนอย่างนี้แล้ว พราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านนครวินทะทั้งหลาย ทูลคำสรรเสริญนี้กะพระผู้มีพระภาคว่า "ข้าแต่พระโคดมเจ้าผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์ข้าพระองค์ทั้งหลาย ใคร่ยิ่งนักแล้วๆ, ข้าแต่พระโคดมเจ้าผู้เจริญ บุทคลพึงหงายภาชนะที่บุทคลคว่ำไว้ขึ้นก็ดี, บุทคลพึงเปิดภาชนะที่บุทคลปิดไว้ก็ดี, บุทคลพึงบอกทางให้แก่บุรุษผู้หลงทางก็ดี, บุทคลพึงตามประทีปน้ำมันไว้ในที่มืดด้วยความหวังว่า 'ผู้มีตาทั้งหลายจะได้เห็นรูปทั้งหลายดังนี้ก็ดี, แม้ฉันใด; ธรรมพระโคดมเจ้าผู้เจริญได้ทรงประกาศแล้วโดยปริยายมิใช่อย่างเดียว ฉันนั้นฉันนั้นนะ ข้าพระองค์ทั้งหลายเหล่านี้ ถึงพระโคดมเจ้าผู้เจริญ ทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะที่พึ่ง, พระโคดมเจ้าผู้เจริญจงทรงข้าพระองค์ทั้งหลายไว้ว่า เป็นอุบาสกผู้นับถือรัตนะทั้งสาม ถึงรัตนะทั้งสามเป็นสรณะที่พึ่งแล้ว เข้าถึงแล้วโดยชีวิตกาลมีวันนี้เป็นต้นไป" ดังนี้.

ปัญหาพยากรณ์สมัย

ในนครวินเทยยสูตร โดยปุจฉาวิสัชนา

พระครูปลัดอุทัยยานุสาสก์ วัดพิชัยญาติการาม แต่ง.

ถาม ว่า. "นครวินเทยยสูตร์นี้" ตรงไหนเป็นเนื้อความสำคัญ ซึ่งจำเป็นที่เราจะต้องยกขึ้นพูดจาไต่ถามกันพอให้เกิดความฉลาดแลสิ้นสงไสยได้บ้าง?

แก้ ว่า "เห็นว่าควรจะยกขึ้นถามแต่ข้อที่ผันเผื่อเขือด้วยประโยชน์ทั้ง ๓ (คือประโยชน์ชาตินี้, ชาติน่า. แลประโยชน์อย่างยิ่ง, หรือประโยชน์ตนแลชนอื่นโดยมาก) อย่างนี้เป็นดี อันจะพูดกันโดยใช่เหตุหรือเกินกว่าเหตุก็ไม่ชอบ แลทั้งจะเป็นที่เสื่อมเสียเวลาแลรกโสตของผู้อ่านแลผู้ฟังด้วย เหตุนั้น เชิญท่านถามต่อไป

ถ. สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสั่งสอนพราหมณ์แลคฤหบดีชาวบ้านนครวินทะว่ากระไร?

ก. พระองค์ตรัสสอนว่า "ถ้าเหล่าปริพพาชกผู้ถือลัทธิอื่นจะพึงมาไต่ถามว่า 'สมณะแลพราหมณ์ทั้งหลายเช่นไร ท่านไม่พึงสักการบูชาแลนอบนบนับถือเป็นครูอาจารย์,' อย่างนี้ ท่าน

ทั้งหลายพึงตอบว่า "สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด กอบด้วยความกำหนัด, และความประทุษร้าย, ความหลง, ในรูป, แลเสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ, นัมมารมณ์. ที่บุทคลจะพึงรู้ด้วย ตา, และหู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ. ยังไม่ไปปราศจากสันดานได้ มีจิตต์ยังไม่เรียบร้อยถ่ายเดียว (คือประพฤติดีบ้างชั่วบ้าง ด้วยกาย, วาจา, ใจ.) สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นแหละ เราทั้งหลายไม่พึงสักการบูชาและนอบนบนับถือเป็นครูอาจารย์"

ถ. ข้าทีๆ เหลือกำลังที่ฉันจะจำได้ เพราะท่านอธิบายล้นธารณบัญญา (บัญญาเครื่องทรงจำ) ของฉันไป จึงจำไม่ได้ เพราะฉนั้น ขอให้ท่านอธิบายแต่เฉพาะข้อที่ฉันจะถามต่อไปว่า "ความกำหนัดยินดีในรูปนั้นคืออย่างไร?"

ก. ถ้าอย่างนั้น ท่านต้องรู้จักรูปก่อน.

ถ. รูปคืออะไร?

ก. คือประชุมธาตุ ๔ ชื่อว่ารูป.

ถ. อะไรเรียกว่าธาตุ ๔?

ก. ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม, เรียกว่าธาตุ ๔.

ถ. ฉันยังไม่ทราบว่าธาตุดินจะมีลักษณะเป็นอย่างไร?

ก.อ. ท่านประสงค์ธาตุที่เป็นภายในหรือภายนอกเล่า?

ถ. ก็. นั่น ประสงค์ธาตุที่เป็นภายใน.

ก. ธาตุใด มีลักษณะแข็งกระด้าง ธาตุนั้นเป็นธาตุดิน.

ถ. ธาตุดิน มีเท่าไร คืออะไรบ้าง?

ก. มี ๑๙ คือ ผม, ขน, เล็บ, พัน, หนัง, เนื้อ, เอ็น, กระดูก, เยื่อในกระดูก, ม้าม, หัวใจ, ตับ, พังผืด, ไต, ปอด, ไส้, สายรัดไส้, อาหารใหม่, อาหารเก่า, เหล่านี้เป็นธาตุดิน เพราะมีปกติเป็นดิน.

ถ. ก็ธาตุน้ำมีลักษณะอย่างไรเล่า?

ก. ธาตุใดไหลซึมทรายเยี่ยงอย่างอยู่ในกาย ธาตุนั้นเป็นธาตุน้ำ

ถ. ธาตุน้ำมีเท่าไร คืออะไรบ้าง?

ก. มี ๑๒ คือ ดี, เสลดน้ำ, หนอง, เลือด, เหงื่อ, มันข้น, น้ำตา, เปลวมัน, น้ำลาย, น้ำมูก, ไขข้อ, มูตร์. เหล่านี้เป็นธาตุน้ำ เพราะมีปกติเป็นน้ำ.

ถ. ก็ธาตุไฟมีลักษณะอย่างไร?

ก. ธาตุใดยังอุ่นร่างกาย ไม่ให้เย็นเหมือนกายคนตายแล้ว ธาตุนั้นเป็นธาตุไฟ.

ถ. ธาตุไฟมีเท่าไร คืออะไรบ้าง?

ก. มี ๔ คือ ไฟที่ยังกายให้อบอุ่น, ไฟที่ยังกายให้ซูบโทรม, ไฟที่ยังกายให้กระวนกระวาย, ไฟที่เผาอาหารให้ย่อย, เหล่านี้เป็นธาตุไฟเพราะมีปกติเป็นไฟ.

ถ. ก็ธาตุลมเล่ามีลักษณะอย่างไร ?

ก. มีลักษณะพัดไปมา มีหายใจเข้าออกแลให้หาวเรอเป็นต้น ธาตุนั้นเป็นธาตุลม.

ถ. ธาตุลมมีเท่าไร คืออะไรบ้าง ?

ก. มี ๖ คือ ลมพัดขึ้นเบื้องบน, ลมพัดลงเบื้องต่ำ, ลมพัดในท้อง, ลมพัดในไส้, ลมพัดไปตามตัว, ลมหายใจ. เหล่านี้เป็นธาตุลม เพราะมีปกติเป็นลม.

ถ. อ้อ ความที่ประชุมธาตุ ๔ คือ ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม. อย่างนี้หรือชื่อว่ารูป ?

ก. อย่างนั้นแหละ.

ถ. ในธาตุทั้ง ๔ ถ้าธาตุใดธาตุหนึ่ง เป็นต้นว่าธาตุลมขาดหายไป ธาตุทั้ง ๓ ที่ยังเหลืออยู่นั้น จะสามารถคุมกำกับกันเป็นรูปไว้ได้หรือไม่ ?

ก. จะได้มาแต่ไหน ท่านพึงเข้าใจเถิดว่าธาตุทั้ง ๔ เหล่านี้ต้องอาศัยซึ่งกันและกันจึงเป็นรูปขึ้นได้ ถ้าแต่อย่างใดอย่างหนึ่งขาดหายไปจะได้ชื่อว่ารูปนั้นไม่ได้; ท่านเข้าใจหรือยัง ? ถ้าท่านยังไม่เข้าใจฉันจะเปรียบให้ฟัง เหมือนเกวียนก็ต้องอาศัยอะวะอะวะน้อยใหญ่ของเกวียนประชุมกันจึงชื่อว่าเกวียนได้ ถ้าแต่สิ่งไรสิ่งหนึ่งเป็นต้นว่ากงหรือดุม, กำ, ขาดหายไปจะชื่อว่า

เกวียนนั้นไม่ได้ จะเรียกได้ก็แต่คำว่าเกวียนหักเท่านั้น ข้อนี้ฉันใด รูปถ้าธาตุไรธาตุหนึ่งขาดหายไป จะชื่อว่ารูปนั้นไม่ได้ จะเรียกได้ก็แต่คำว่ารูปแตกนามดับเท่านั้น เหมือนฉันนั้น.

ก. ความเข้าใจในรูปของฉันพอแล้ว เชิญท่านอธิบายความยินดีในรูปที่ฉันถามค้างไว้นั้นต่อไปอีก.

ก. ถ. ท่านประสงค์รูปที่มีวิญญาณหรือรูปที่ไม่มีวิญญาณเล่า.

ถ. ก. ฉันประสงค์จะฟังทั้ง ๒ อย่างนั้นแหละ

ก. ได้ซิ ท่านคอยฟัง เมื่อในตาเห็นรูปหรือรูปมากระทบในตาเข้าก็ดี เกิดความรู้สึกขึ้น, ถ้ารูปนั้นดีเป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความยินดีขึ้น ถ้ารูปนั้นชั่วไม่เป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความยินร้ายขึ้น ถ้ารูปนั้นไม่ดีไม่ชั่ว ก็เฉย ๆ มัธยัตเป็นกลางไม่ยินดียินร้ายในรูปนั้น ตกลงเป็นหลงรักหลงชังในรูปนั้น

ถ. เอ๊ะ นี่อย่างไรพูดนั่นถึงราคะความกำหนัดยินดีต่างหาก ทำไมจึงเอาโมหะความหลงเข้ามาพูดระคนด้วยเล่า?

ก. อ้าว ท่านยังไม่เข้าใจ ฉันจะอธิบายให้ฟัง ธรรมดาว่าราคะความกำหนัดหรือโทษะความประทุษร้ายก็ดี ย่อมตกอยู่ในอำนาจของโมหะความหลง ๆ ย่อมครอบงำราคะความกำหนัดและโทษะความประทุษร้ายไว้ในอำนาจของตน, เหมือนชนสามัญก็ย่อมตกอยู่ในอำนาจความปกครองของชนผู้เป็นอิศระ ๆ ย่อมแผ่อำนาจปกครองชนสามัญไว้ในอำนาจของตน ข้อนี้ฉันใด,

ราคะความกำหนัดแลโทษะความประทุษร้าย ก็ย่อมตกอยู่ในอำนาจความปกครองของโมหะความหลง ๆ ย่อมครอบงำไว้ในอำนาจของตนเหมือนฉันนั้น.

ถ. ข้อนี้ฉันเข้าใจโดยสนิทแล้ว เชิญท่านอธิบายความกำหนัดในเสียงต่อไป.

ก. เมื่อหูได้ยินเสียงหรือเสียงมากระทบหูเข้าก็ดี เกิดความรู้สึกขึ้น ถ้าเสียงนั้นเพราะเป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความยินดีขึ้น ถ้าเสียงนั้นไม่เพราะไม่เป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความยินร้ายขึ้น ถ้าเสียงนั้นไม่ดีไม่ชั่ว ก็เฉย ๆ มัธยัตเป็นกลางไม่ยินดียินร้ายในเสียงนั้น ตกลงเป็นหลงรักหลงชังในเสียงนั้น.

ถ. ก็ความกำหนัดในกลิ่นนั้นอย่างไร?

ก. เมื่อจมูกได้ดมกลิ่นหรือกลิ่นมากระทบจมูกเข้าก็ดี เกิดความรู้สึกขึ้น ถ้ากลิ่นนั้นหอมเป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความยินดีขึ้น ถ้ากลิ่นนั้นเหม็นไม่เป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความยินร้ายขึ้น ถ้ากลิ่นนั้นไม่หอมไม่เหม็น ก็เฉย ๆ มัธยัตเป็นกลางไม่ยินดียินร้ายในกลิ่นนั้น ตกลงเป็นหลงรักหลงชังในกลิ่นนั้น.

ถ. ก็ความกำหนัดในรสนั้นอย่างไร?

ก. เมื่อลิ้นได้ลิ้มรสหรือรสมากระทบลิ้นเข้าก็ดี เกิดความรู้สึกขึ้น ถ้ารสนั้นอร่อยเป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความยินดีขึ้น ถ้ารสนั้

ไม่อร่อยไม่เป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความยินร้ายขึ้น ถ้ารสนั้นไม่ดีไม่ชั่ว ก็เฉยๆ มัธยัตเป็นกลาง ไม่ยินดียินร้ายในรสนั้น ตกลงเป็นหลงรักหลงชังในรสนั้น.

ถ. ก็ความกำหนัดในโผฏฐัพพะ (สิ่งที่บุคคลจะพึงถูกต้องด้วยกายได้) นั้นอย่างไร?

ก. เมื่อกายได้ถูกต้องโผฏฐัพพะหรือโผฏฐัพพะมากระทบกายเข้าก็ดี เกิดความรู้สึกขึ้น ถ้าโผฏฐัพพะนั้นอ่อนละเอียดเป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความยินดีขึ้น ถ้าโผฏฐัพพะนั้นหยาบกระด้างไม่เป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความยินร้ายขึ้น ถ้าโผฏฐัพพะนั้นไม่ละเอียดไม่หยาบ ก็เฉยๆ มัธยัตเป็นกลางไม่ยินดียินร้ายในโผฏฐัพพะนั้น ตกลงเป็นหลงรักหลงชังในโผฏฐัพพะนั้น.

ถ. ก็ความกำหนัดในธัมมารมณ์ (อารมณ์ที่บุคคลจะพึงรู้แจ้งด้วยใจ) นั้นอย่างไร?

ก. เมื่อใจนึกถึงธัมมารมณ์หรือธัมมารมณ์เกิดขึ้นกับใจก็ดี เกิดความรู้สึกขึ้น ถ้าธัมมารมณ์นั้นดีเป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความยินดีขึ้น ถ้าธัมมารมณ์นั้นชั่วไม่เป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความยินร้ายขึ้น ถ้าธัมมารมณ์นั้นไม่ดีไม่ชั่ว ก็เฉยๆ มัธยัตเป็นกลางไม่ยินดียินร้ายในธัมมารมณ์นั้น ตกลงเป็นหลงรักหลงชังในธัมมารมณ์นั้น.

ถ. ชอบกลจริง ฉันพึ่งทราบว่าธรรมดีก็มี, ชั่วก็มี, ไม่ดีไม่ชั่วก็มี, เดี๋ยวนี้เอง แต่ก่อนฉันเคยได้ยินเขาพูดกันว่า คนนั้นเขาเป็นคอธัมมะธัมโม เขาประพฤติตนเป็นคนดีไม่ประพฤติชั่วอย่างนี้ จึงเชื่อว่าธรรมเป็นความดีโดยส่วนเดียว นี่เหตุไรจึงดีบ้างชั่วบ้างไม่ดีไม่ชั่วบ้างอย่างนี้เล่า ท่านต้องโปรดอธิบายให้ฉันสิ้นความสงไสยสักหน่อย.

ก. ธรรมดาว่าอารมณ์ที่เกิดขึ้นกับใจ ก็ย่อมจะมีดีบ้างชั่วบ้าง, ไม่ดีไม่ชั่วบ้าง อย่างนี้เป็นธรรมดา, เมื่ออารมณ์ที่เกิดขึ้นกับใจนั้นดีก็ชื่อว่าธรรม แต่เป็นกุศลธรรม เรียกชื่อเต็มตัวว่ากุศลธัมมารมณ์ (อารมณ์คือธรรมเป็นกุศล), เมื่ออารมณ์ที่เกิดขึ้นกับใจนั้นชั่วก็ชื่อว่าธรรม แต่เป็นอกุศลธรรม เรียกชื่อเต็มตัวว่าอกุศลธัมมารมณ์ (อารมณ์คือธรรมเป็นอกุศล), เมื่ออารมณ์ที่เกิดขึ้นกับใจนั้น ไม่ดีไม่ชั่วก็ชื่อว่าธรรม แต่เป็นอพยากตธรรม เรียกชื่อเต็มตัวว่า อพยากตธัมมารมณ์ (อารมณ์คือธรรมเป็นอะพยากฤต) เช่นคำในพระบาฬีว่า "กุสลา ธัมมา, สิ่งที่ดีก็กล่าวว่าธรรม, 'อกุสลา ธัมมา, สิ่งที่ชั่วก็กล่าวว่าธรรม, 'อพยากตา ธัมมา, สิ่งที่ไม่ดีไม่ชั่วก็กล่าวว่าธรรม" เพราะฉะนั้นอารมณ์ที่เกิดขึ้นกับใจจึงดีบ้าง, ชั่วบ้าง, ไม่ดีไม่ชั่วบ้าง, ดังนี้.

ถ. ข้อที่ท่านอธิบายความกำหนดในรูปเป็นต้นนั้น ฉันรับ

ความเข้าใจได้บ้างแล้ว ก็แต่ข้อที่ว่าความประทุษร้ายในรูปนั้นอย่างไร ?

ก. เมื่อในตาเห็นรูปหรือรูปมากระทบในตาเข้าก็ดี เกิดความรู้สึกขึ้น ถ้ารูปนั้นดีเป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความยินดีขึ้น ถ้ารูปนั้นชั่วไม่เป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดโทษะความประทุษร้ายขึ้น ถ้ารูปนั้นไม่ดีไม่ชั่ว ก็เฉย ๆ มัธยัตเป็นกลางไม่ยินดีไม่ประทุษร้ายในรูปนั้น ตกลงเป็นหลงรักหลงประทุษร้ายในรูปนั้น.

ถ. ฉันยังไม่ทราบว่า ความประทุษร้ายจะมีอาการสักกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

ก. มี ๓ อย่าง คือ ด้วยอาการกาย ๑, วาจา ๑, ใจ ๑, เท่านั้น.

ถ. ด้วยอาการกายนั้นคืออย่างไร ?

ก. คือกิริยาที่ประหารด้วยอวัยวะน้อยใหญ่มี ทุบ, ตี, เตะ, ต่อย. เป็นต้น, หรือด้วยสิ่งที่เนื่องด้วยกายมีขว้างด้วยก้อนดิน และตีด้วยท่อนไม้เป็นต้น, ด้วยตนเองหรือใช้ให้คนอื่นทำก็ดี อย่างนี้ชื่อว่าประทุษร้ายด้วยกาย.

ถ. ด้วยวาจานั้นคืออย่างไร ?

ก. คือ กิริยาที่ประหารด้วยวาจามีแช่งด่าเป็นต้น ด้วยตนเองหรือใช้ให้คนอื่นแช่งด่าก็ดี อย่างนี้ชื่อว่าประทุษร้ายด้วยวาจา.

ถ. ก็ด้วยใจเล่าคืออย่างไร ?

ก. คือกิริยาที่คิดประทุษร้ายต่างๆ มีคิดเพื่อจะให้ฉิบหายเป็นต้น อย่างนี้ชื่อว่าประทุษร้ายด้วยใจ.

ถ. ฉันทราบความประทุษร้ายในรูปนั้นชัดเจนแล้ว เชิญท่านอธิบายความประทุษร้ายในเสียงต่อไป?

ก. เมื่อหูได้ยินเสียงหรือเสียงมากระทบหูเข้าก็ดี เกิดความรู้สึกขึ้น ถ้าเสียงนั้นเพราะเป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความยินดีขึ้น ถ้าเสียงนั้นไม่เพราะไม่เป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดโทษะความประทุษร้ายขึ้น ถ้าเสียงนั้นไม่ดีไม่ชั่ว ก็เฉยๆ มัธยัตเป็นกลางไม่ยินดีไม่ประทุษร้ายในเสียงนั้น ตกลงเป็นหลงรักหลงประทุษร้ายในเสียงนั้น.

ถ. ก็ความประทุษร้ายในกลิ่นนั้นอย่างไร?

ก. เมื่อจมูกได้ดมกลิ่นหรือกลิ่นมากระทบจมูกเข้าก็ดี เกิดความรู้สึกขึ้น ถ้ากลิ่นนั้นหอมเป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความยินดีขึ้น ถ้ากลิ่นนั้นเหม็นไม่เป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดโทษะความประทุษร้ายขึ้น ถ้ากลิ่นนั้นไม่หอมไม่เหม็น ก็เฉยๆ มัธยัตเป็นกลางไม่ยินดีไม่ประทุษร้ายในกลิ่นนั้น ตกลงเป็นหลงรักหลงประทุษร้ายในกลิ่นนั้น.

ถ. ก็ความประทุษร้ายในรสนั้นอย่างไร?

ก. เมื่อลิ้นได้ลิ้มรสหรือรสมากระทบลิ้นเข้าก็ดี เกิดความ

รู้สึกขึ้น ถ้ารสนั้นอร่อย เป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความยินดีขึ้น ถ้ารสนั้นไม่อร่อย ไม่เป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดโทษะความประทุษร้ายขึ้น ถ้ารสนั้นไม่ดีไม่ชั่ว ก็เฉยๆ มัธยัตเป็นกลาง ไม่ยินดีไม่ประทุษร้ายในรสนั้น ตกลงเป็นหลงรักหลงประทุษร้ายในรสนั้น.

ถ. ก็ความประทุษร้ายในโผฏฐัพพะ (สิ่งที่บุทคลจะพึงถูกต้องด้วยกายได้) นั้นอย่างไร?

ก. เมื่อกายได้ถูกต้องโผฏฐัพพะ หรือโผฏฐัพพะมากระทบกายเข้าก็ดี เกิดความรู้สึกขึ้น ถ้าโผฏฐัพพะนั้นอ่อนละเอียด เป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความยินดีขึ้น ถ้าโผฏฐัพพะนั้นหยาบกระด้าง ไม่เป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดโทษะความประทุษร้ายขึ้น ถ้าโผฏฐัพพะนั้นไม่ละเอียดไม่หยาบ ก็เฉยๆ มัธยัตเป็นกลาง ไม่ยินดีไม่ประทุษร้ายในโผฏฐัพพะนั้น ตกลงเป็นหลงรักหลงประทุษร้ายในโผฏฐัพพะนั้น.

ถ. ก็ความประทุษร้ายในธัมมารมณ์ (ธรรมคืออารมณ์ที่บุทคลจะพึงรู้แจ้งด้วยใจ) นั้นอย่างไร?

ก. เมื่อใจนึกถึงธัมมารมณ์ หรือธัมมารมณ์เกิดขึ้นกับใจก็ดี เกิดความรู้สึกขึ้น ถ้าธัมมารมณ์นั้นดีเป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความยินดีขึ้น ถ้าธัมมารมณ์นั้นชั่วไม่เป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดโทษะความประทุษร้ายขึ้น ถ้าธัมมารมณ์นั้นไม่ดีไม่ชั่ว ก็เฉยๆ

มัธยัตเป็นกลาง ไม่ยินดีไม่ประทุษร้ายในธัมมารมณ์นั้น ตกลงเป็นหลงรักหลงประทุษร้ายในธัมมารมณ์นั้น.

ถ. ข้อที่ท่านอธิบายความประทุษร้ายในรูปเป็นต้นนั้น ฉันรับความเข้าใจพอแล้ว แต่ข้อที่ว่าความหลงในรูปนั้นอย่างไร?

ก. เมื่อในตาเห็นรูปหรือรูปมากระทบในตาเข้าก็ดี เกิดความรู้สึกขึ้น ถ้ารูปนั้นดีเป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความหลงยินดีขึ้น ถ้ารูปนั้นชั่วไม่เป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความหลงประทุษร้ายขึ้น ถ้ารูปนั้นไม่ดีไม่ชั่ว ก็เฉยๆมัธยัตเป็นกลางไม่หลงยินดีไม่หลงประทุษร้ายในรูปนั้น ตกลงเป็นหลงรักหลงประทุษร้ายในรูปนั้น.

ถ. ก็ความหลงในเสียงนั้นอย่างไร?

ก. เมื่อหูได้ยินเสียงหรือเสียงมากระทบหูเข้าก็ดี เกิดความรู้สึกขึ้น ถ้าเสียงนั้นเพราะเป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความหลงยินดีขึ้น ถ้าเสียงนั้นไม่เพราะไม่เป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความหลงประทุษร้ายขึ้น ถ้าเสียงนั้นไม่ดีไม่ชั่ว ก็เฉยๆมัธยัตเป็นกลางไม่หลงยินดี ไม่หลงประทุษร้ายในเสียงนั้น ตกลงเป็นหลงรักหลงประทุษร้ายในเสียงนั้น.

ถ. ก็ความหลงในกลิ่นนั้นอย่างไร?

ก. เมื่อจมูกได้สมกลิ่นหรือกลิ่นมากระทบจมูกเข้าก็ดี เกิด

ความรู้สึกขึ้น ถ้ากลิ่นนั้นหอมเป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความยินดีขึ้น ถ้ากลิ่นนั้นเหม็นไม่เป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความหลงประทุษร้ายขึ้น ถ้ากลิ่นนั้นไม่หอมไม่เหม็น ก็เฉยๆมัธยัตเป็นกลางไม่หลงยินดี ไม่หลงประทุษร้ายในกลิ่นนั้น ตกลงเป็นหลงรักหลงประทุษร้ายในกลิ่นนั้น.

ถ. ก็ความหลงในรสนั้นอย่างไร?

ก. เมื่อลิ้นได้ลิ้มรสหรือรสมากระทบลิ้นเข้าก็ดี เกิดความรู้สึกขึ้น ถ้ารสนั้นอร่อยเป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความหลงยินดีขึ้น ถ้ารสนั้นไม่อร่อยไม่เป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความหลงประทุษร้ายขึ้น ถ้ารสนั้นไม่ดีไม่ชั่ว ก็เฉยๆมัธยัตเป็นกลางไม่หลงรักไม่หลงประทุษร้ายในรสนั้น ตกลงเป็นหลงรักหลงประทุษร้ายในรสนั้น.

ถ. ก็ความหลงในโผฏฐัพพะ (สิ่งที่บุคคลจะพึงถูกต้องด้วยกายได้) นั้นอย่างไร?

ก. เมื่อกายได้ถูกต้องโผฏฐัพพะ หรือโผฏฐัพพะมากระทบกายเข้าก็ดี เกิดความรู้สึกขึ้น ถ้าโผฏฐัพพะนั้นอ่อนละเอียดเป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความหลงยินดีขึ้น ถ้าโผฏฐัพพะนั้นหยาบกระด้างไม่เป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความหลงประทุษร้ายขึ้น. ถ้าโผฏฐัพพะนั้นไม่ละเอียดไม่หยาบ ก็เฉยๆมัธยัตเป็นกลางไม่หลงรัก

ไม่หลง ประทุษร้ายในโผฏฐัพพะนั้น ตกลงเป็นหลงรักหลงประทุษร้ายในโผฏฐัพพะนั้น.

ก. ก็ความหลงในธัมมารมณ์ (ธรรมคืออารมณ์ที่บุทคลจะพึงรู้แจ้งด้วยใจ) นั้นอย่างไร ?

ก. เมื่อใจนึกถึงธัมมารมณ์ หรือธัมมารมณ์เกิดขึ้นกับใจก็ดี เกิดความรู้สึกขึ้น ถ้าธัมมารมณ์นั้นดีเป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความหลงยินดีขึ้น ถ้าธัมมารมณ์นั้นชั่วไม่เป็นที่พึงใจ ก็ให้เกิดความหลงประทุษร้ายขึ้น ถ้าธัมมารมณ์นั้นไม่ดีไม่ชั่ว ก็เฉยๆ มัธยัตเป็นกลางไม่หลงรักไม่หลงประทุษร้ายในธัมมารมณ์นั้น ตกลงเป็นหลงรักหลงประทุษร้ายในธัมมารมณ์นั้น.

ก. อ้อ สมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ที่กอบด้วยความกำหนัด, และความประทุษร้าย, ความหลง. ในรูป, และเสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ, ธัมมารมณ์. ที่บุทคลจะพึงรู้ด้วย ตา, และหู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ. ยังไม่ไปปราศจากสันดานได้ มีจิตต์ยังไม่เรียบร้อยถ่ายเดียว (คือประพฤติดีบ้างชั่วบ้าง ด้วยกาย, วาจา, ใจ.) อย่างนี้หรือ ? พระพุทธเจ้าตรัสสอนพราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านนครวินทะ ให้ตอบเหล่าปริพพาชกว่า เราทั้งหลายไม่พึงสักการบูชาและนอบนบนับถือเป็นครูอาจารย์.

ก. อย่างนั้นแหละ

ถ. เพราะอะไร ? สมณะและพราหมณ์เหล่านั้น, พราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านนครวินทะจึงไม่พึงสักการบูชา และนอบนบนับถือเป็นครูอาจารย์เล่า.

ก. เพราะว่าพราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านนครวินทะทั้งหลาย แม้ยังเป็นคนมีความกำหนัด, และความประทุษร้าย, ความหลง. ในรูป, และเสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ, ธัมมารมณ์. ที่บุคคลจะพึงรู้ด้วย ตา, และหู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ. ยังไม่ไปปราศจากสันดานได้ (คือประพฤติดีบ้างชั่วบ้างด้วยกาย, วาจา, ใจ.) ก็ดี เมื่อเขามิได้เห็นแม้ความประพฤติเรียบร้อยถ่ายเดียวของสมณะและพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น เป็นความประพฤติเรียบร้อยดียิ่งกว่าความประพฤติของเขาแล้ว เขาทั้งหลายไม่พึงสักการบูชาและนอบนบนับถือเป็นครูอาจารย์.

ถ. ก็สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายเช่นไร พราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านนครวินทะทั้งหลาย พึงสักการบูชาและนอบนบนับถือเป็นครูอาจารย์ ?

ก. สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็นผู้ปราศจากความกำหนัด, และความประทุษร้าย, ความหลง, ในรูป, และเสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ, ธัมมารมณ์. ที่บุคคลจะพึงรู้ด้วย ตา, และหู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ. และมีจิตต์เรียบร้อยโดยถ่ายเดียว

(คือประพฤติดีด้วยกาย, วาจา, ใจ.) สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นแหละ เขาทั้งหลายพึงสักการบูชาและนอบนบนับถือเป็นครูอาจารย์.

ก. อ้อ สมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย เป็นผู้ปราศจากความกำหนัด, และความประทุษร้าย, ความหลง. ในรูป, แลเสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ, ธัมมารมณ์. ที่บุทคลจะพึงรู้ด้วยตา, และหู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ. และมีจิตต์เรียบร้อยโดยถ่ายเดียว (คือประพฤติดีด้วยกาย, วาจา, ใจ.) อย่างนี้หรือ? พระพุทธเจ้าตรัสสอนพราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านนครวินทะ ให้ตอบเหล่าปริพพาชกว่า เขาทั้งหลายพึงสักการบูชาและนอบนบนับถือเป็นครูอาจารย์.

ก. อย่างนั้นแหละ

ถ. เพราะอะไร? สมณะและพราหมณ์เหล่านั้น, พราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านนครวินทะจึงสักการบูชา และนอบนบนับถือเป็นครูอาจารย์เล่า.

ก. เพราะว่าพราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านนครวินทะทั้งหลาย แม้ยังเป็นคนมีความกำหนัด, และความประทุษร้าย, ความหลง. ในรูป, แลเสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ, ธัมมารมณ์. ที่บุทคลจะพึงรู้ด้วย ตา, และหู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ. ยังไม่ไป

ปราศจากสันดานได้ (คือประพฤติดีบ้างชั่วบ้างด้วย กาย, วาจา, ใจ. ก็ดี เมื่อเขาได้เห็นแม้ความประพฤติเรียบร้อยถ่ายเดียว ของสมณะและพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น เป็นความประพฤติเรียบร้อยดียิ่งกว่าความประพฤติของเขาแล้ว เขาทั้งหลายพึงสักการบูชาและนอบนบนับถือเป็นครูอาจารย์.

ก. ข้อที่ท่านอธิบายมานี้ ฉันเข้าใจแล้ว แต่ข้อที่ว่าปริพพาชกถามพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลายว่า "เพราะเหตุไร ท่านทั้งหลายจึงกล่าวสรรเสริญท่านผู้มีอายุทั้งหลายว่า 'เป็นผู้ปราศจากราคะ, โทษะ, โมหะ, แล้วแท้" หรือว่า "เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อจะนำราคะ, โทษะ, โมหะ. ให้ปราศจากสันดานได้แท้" ดังนี้ก็ดี ฉันยังไม่ทราบว่าพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จะตอบปริพพาชกว่ากระไร?

ก. พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลายตอบปริพพาชกว่า "เพราะว่าเหตุทั้งหลายที่เราทั้งหลายจะพึงรู้ได้ จักปรากฏขึ้นอย่างใด. เราทั้งหลายเมื่อได้เห็นแล้วก็สามารถจะรู้เหตุทั้งหลายที่ปรากฏและจักแสดงให้แจ้งชัดขึ้นได้อย่างนั้น เหตุทั้งนี้เพราะอะไร? เพราะท่านผู้มีอายุทั้งหลายเหล่านั้น ต้องเสพเสนาสนะที่นอนและที่นั่งทั้งหลาย คือป่าหรือหมู่ไม้อันเป็นที่เงียบสงัดด้วยดี ซึ่งเป็นที่อันมหาชนทั้งหลายจะพึงยินดียิ่ง! เพราะได้เห็นรูป, และได้ฟัง

เสียง, ได้ดมกลิ่น, ได้ลิ้มรส, ได้ถูกต้องสัมผัส, ได้รู้ธัมมารมณ์. ที่บุทคลจะพึงรู้สึกด้วยตา แลหู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ. ได้ รูป, แลเสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ; ธัมมารมณ์. ที่บุทคลจะพึงรู้สึกด้วยตา, แลหู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ. ได้ปานนั้น ก็ไม่มีในเสนาสนะทั้งหลายเหล่านั้น, เพราะเหตุนั้น เราทั้งหลายจึงกล่าวสรรเสริญท่านผู้มีอายุทั้งหลายว่า "เป็นผู้ปราศจาก ราคะ, โทษะ, โมหะ. แล้วแท้" หรือว่า "เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อจะนำราคะ, โทษะ, โมหะ. ให้ปราศจากสันดานได้แท้" ก็ดีดังนี้. ข้อซึ่งเราทั้งหลายมากล่าวสรรเสริญท่านผู้มีอายุทั้งหลายเช่นนี้ ก็เพราะอาศัยอาการที่กล่าวมาแล้วนั้นแหละ เป็นเหตุเครื่องตามรู้ของเราทั้งหลาย.

ถ. คราวนี้ฉันเข้าใจแล้วๆ, ต่อไปฉันไม่ถามท่านอีกแล้วๆ.

ก. ถ้าอย่างนั้น การถามแลแก้เอาเป็นจบได้. โอ ท่านผู้ฟังจะจำได้หรือไม่ได้นั้นไม่รับประกันได้ เอาเถอะ ถ้าจำไม่ได้ก็เชิญพลิกตรวจดูเสียให้จำได้โดยไม่สงไสยเถิด.

พุทธธรรม

ปริเฉทที่ ๒ หน้า ๔๙๗

ชีวกสูตร

อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต หน้า ๗๗

หม่อมหลวงพระชิต เปรียญ วัดพิชัยญาติการาม แปล.

สมัยหนึ่ง. พระผู้มีพระภาค เสด็จประทับอยู่ที่วัดชีวกัมพวัน ใกล้กรุงราชคฤห.

ครานั้น หมอชีวกโกมารภัจ์ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวาทแล้ว นั่งณที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "พระองค์ผู้เจริญ บุทคลจะเป็นอุบาสกได้ด้วยคุณสมาคมมีประมาณเท่าไร? (พระองค์ตรัสตอบว่า) "ชีวก แต่ใดแล บุทคลมาถึงพระพุทธเจ้าพระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณที่พึ่ง, ด้วยคุณสมาคมมีประมาณเท่านี้แหละ บุทคลนับว่าเป็นอุบาสกได้."

พระองค์ผู้เจริญ อุบาสกเป็นผู้มีศีลด้วยสมบัติคุณเพียงเท่าไร? ชีวก แต่ใดแล อุบาสกงดเว้นไกลจากฆ่าสัตว์, ลักฉัสดุผู้อื่น, การประพฤติผิดในกามประเภทต่างๆ, การพูดเท็จ,

แลงดเว้นไกลจากเหตุเปนที่ตั้งแห่งความประมาท เพราะน้ำที่ให้ผู้ดื่มแล้วเมาคือสุราแลเมรัย, ด้วยสมบัติคุณมีประมาณเท่านี้แหละ อุบาสกนับว่าเปนผู้มีศีลได้.

พระองค์ผู้เจริญ อุบาสกเปนผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลผู้อื่น ด้วยจริยาประวัติเพียงเท่าไร? ชีวก แต่ใดแล อุบาสกเปนผู้ถึงพร้อมความเชื่อด้วยตนแล้ว, แลไม่ชักชวนผู้อื่นในการถึงพร้อมความเชื่อ ๑ ถึงพร้อมศีลด้วยตนแล้ว, แลไม่ชักชวนผู้อื่นในการถึงพร้อมศีล ๑ ถึงพร้อมการสละด้วยตนแล้ว, แลไม่ชักชวนผู้อื่นในความถึงพร้อมการสละ ๑ ใคร่จะดูภิกษุทั้งหลายด้วยตน, แลไม่ชักชวนผู้อื่นในการดูภิกษุทั้งหลาย ๑ ใคร่จะสดับธรรมของสัตปุรุษด้วยตน, แลไม่ชักชวนผู้อื่นในการสดับสัทธรรม ๑ มีชาติแห่งบุคคลผู้ทรงจำธรรมทั้งหลายที่ได้ฟังแล้วด้วยตน, แลไม่ชักชวนผู้อื่นในการทรงจำธรรม ๑ มักเข้าไปเห็นรอบ (พิจารณา) เนื้อความของธรรมทั้งหลายที่ได้ฟังแล้วด้วยตน, แลไม่ชักชวนผู้อื่นในการพิจารณาเนื้อความ ๑ รู้เข้าใจเนื้อความ (อัฏฐกถา) ทั่วถึง รู้เข้าใจธรรม (บาฬี) ทั่วถึงแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมด้วยตน, แลไม่ชักชวนผู้อื่นในการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ ด้วยจริยาประวัติเพียงนี้แหละ อุบาสก

นัย ว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลผู้อื่น.

พระองค์ผู้เจริญ อุบาสกเป็นผู้ปฏิบัติ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลทั้งตนด้วย ทั้งผู้อื่นด้วย ด้วยจริยาประวัติเพียงเท่าไร ? ชีวกแต่ใดแล อุบาสกเป็นผู้ถึงพร้อมศัทธาเองแล้วด้วย, ชักชวนผู้อื่นในการถึงพร้อมศัทธาด้วย ๑ ถึงพร้อมศีลเองแล้วด้วย, ชักชวนผู้อื่นในการถึงพร้อมศีลด้วย ๑ ถึงพร้อมจาคะเองแล้วด้วย, ชักชวนผู้อื่นในการถึงพร้อมจาคะด้วย ๑ ใคร่จะดูภิกษุทั้งหลายเองด้วย, ชักชวนผู้อื่นในการดูภิกษุทั้งหลายด้วย ๑ ใคร่จะฟังสัทธรรมเองด้วย, ชักชวนผู้อื่นในการฟังสัทธรรมด้วย ๑ มีชาติแห่งบุทคลผู้ทรงจำธรรมทั้งหลายที่ได้ฟังแล้วเองด้วย, ชักชวนผู้อื่นในการทรงจำธรรมด้วย ๑ พิจารณาเนื้อความของธรรมทั้งหลายที่ได้ฟังแล้วเองด้วย, ชักชวนผู้อื่นในการพิจารณาเนื้อความด้วย ๑ เป็นผู้รู้เข้าใจข้ออัตถะธรรมทั้วถึงแล้วปฏิบัติสมควรแก่ธรรมเองด้วย, ชักชวนผู้อื่นในการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมด้วย ๑ ชีวก ด้วยจริยาประวัติเพียงเท่านี้แหละ อุบาสกนับว่าเป็นผู้ปฏิบัติ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลทั้งตนด้วย ทั้งผู้อื่นด้วย.

ยินิมนต์พรานสมัย

ในชีวกสูตร โดยปุจฉาและวิสัชนา

สามเณรวิมนักเรียนตรีพิเศษ
เลขานุการแห่งโรงเรียนวัดพิชัยญาติการาม แต่ง.

เจ้าพระยาป่อ "นี่เณรหายหน้าไปไหนนานทีเดียว; ตั้งแต่เดือนมีนาคม ร, ศ, ๑๑๔ นั้น, พึ่งมาพบเดี๋ยวนี้เอง."

สามเณรวอ "เจริญพร, อาตมภาพไม่ได้ไปไหน; ข้อที่ยพิดรไม่เห็นมานั้น, เพราะอาตมภาพไม่มีธุระอะไรในที่จะมาทางนี้."

ป. "ดีละเณร, ในการที่เณรได้มาคราวนี้, ก็เปนที่สมหวังของโยมแล้ว, นิมนต์เณรหยุดอยู่ที่นี่สักครู่หนึ่งเถิด."

ว. "เจริญพร, ยพิดรจะมีธุระอะไรหรือ."

ป. "โยมมีความสงสัยธรรมซึ่งมีมาในชีวกสูตร, ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบปัญหาของหมอชีวกโกมารภัจจ์; อยากจะให้เณรช่วยอธิบายเพิ่มเติมให้แจ่มแจ้งอีกสักหน่อยนะ เพราะที่โยมได้พังมานั้น, ยังไม่พอใจของโยม; อนึ่งโยมก็ยังเปนคนไม่เข้าใจในธรรมที่อย่างย่อๆ แลเปนผู้ได้ยินได้พังน้อยด้วย; ก็แต่ว่าเณรอย่าเข้าใจว่า โยมแกล้งกักตัวไว้เพื่อจะไล่ให้ถึงแก่แพ้แลชนะนั้นหนะ"

ว. "เจริญพร, ไม่เป็นไร, อาตมภาพได้เคยเป็นผู้ที่จะต้องรับคำถามอยู่เสมอๆ; บพิตรอย่ามีความเกรงใจ, เชิญถามเถิด"

ป. "สาธุ! สาธุ! โยมมีความชอบใจอย่างที่สุดที่แล้วจริงๆ, ถ้าโยมไม่พบกับเณร เรื่องที่โยมดำริไว้นี้ คงจะผุไปเป็นแน่ละเณร"

ว. "เจริญพร, บพิตรเห็นจะพกไว้นานละกระมัง"

ป. "ทำไมจะไม่นานเล่า ตั้งแต่โยมพบกับเณรคราวนั้นแล้วก็ไม่ได้ไปวิสัชนะกะใครที่ไหนเลย"

ว. "เจริญพรนั่นมิใช่เล่า, นี่หากว่าพวกอื่นให้อาตมภาพเดินมาทางนี้หน่ะ, ไม่ละที่ไหน เรื่องของบพิตรคงจะแทงยาญชีได้ว่า 'สุญโญ' เป็นแน่ละ"

ป. "เอาเถอะๆ เวลาจะยืดยาวไป, โยมจะเริ่มถามที่ตรงนี้สักหน่อย; ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบหมอชีวกโกมารภัจจ์ว่า บุคคลที่ถึงพระพุทธ, พระธรรม, และพระสงฆ์; ว่าเป็นที่พึ่งเรียกว่าอุบาสก ดังนี้; ก็ถ้าหากว่าถึงแต่พระพุทธและพระธรรมอย่างเดียว หรือสองอย่างเท่านั้น จะนับว่าอุบาสกได้หรือไม่?"

ว. "เจริญพร, ไม่ได้"

ป. "ทำไมถึงนับว่าไม่เป็นอุบาสกเล่า"

ว. "เจริญพร, เวลาเย็นๆ บพิตรเคยไปเที่ยวกีฬาอากาศตามสนามหญ้า ด้วยรถบ้างหรือเปล่า"

ป. "โยมเคยไปอยู่บ่อยๆ"

ว. "เจริญพร, ในอวะยะวะของรถมีดุมแลกำเป็นต้น, ถ้าจะเอาดุมหรือกำออกเสีย รถนั้นจะไปได้ดีเหมือนแต่ก่อนหรือไม่"

ป. "เณรนี่ก็ขันจริงๆ ธรรมดารถหรือเรือกลไฟ ที่ประกอบไปด้วยเครื่องจักร หรือที่ไม่ได้ประกอบไปด้วยเครื่องจักรก็ดี ถ้าเอาเครื่องจักรออกเสียสักอย่างหนึ่ง ก็ไปไม่ได้"

ว. "เจริญพร ธรรมดาที่บุคคลเป็นผู้ที่จะนับได้ว่า เป็นอุบาสกหรืออุบาสิกานั้น, ก็ต้องประกอบไปด้วยคุณสมาคมทั้ง๓อย่าง, มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น, ถ้าไม่ครบทั้ง๓อย่าง จะเรียกว่าอุบาสกหรืออุบาสิกานั้นไม่ได้ ฉันใดก็ดี รถหรือเรือกลไฟ ถ้าเอาเครื่องจักรออกเสียสักอย่างหนึ่ง ก็ไปไม่ได้ ฉันนั้น"

ป. "ในการเรื่องนี้; เณรเห็นจะต้องแพ้โยมเป็นแน่ละ"

ว. "เจริญพร ทำไมอาตมภาพ, ถึงจะแพ้บพิตร"

ป. "ทำไมจะไม่แพ้เล่า, ก็เมื่อครั้งพระพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้ใหม่ๆ เสด็จไปประทับอยู่ที่ใต้ต้นไม้ราชายตนะ มีพ่อค้าสองคน ชื่ออุตะปุสสะและภัลลิกะ เข้ามาเฝ้าแล้วได้ถวายสัตตุผงสัตตุก้อนแก่พระองค์, ครั้นพระองค์ทรงรับแล้วเสวยเสร็จแล้ว, พ่อค้าสองคน

นั้น ได้อ้างพระองค์กับทั้งพระธรรมว่าเป็นสรณะที่พึ่งของตนๆ จนตลอดชีวิต, พ่อค้าสองคนนั้น ก็ได้ชื่อว่าเป็นอุบาสก เช่นนั้น; เณรจะเห็นอย่างไร? ถ้าแม้เหมือนอย่างเณร พูดมาเมื่อกี้ว่า คนที่ถึงแต่พระพุทธแลพระธรรมสองอย่างหรืออย่างเดียวเท่านั้น จะนับว่าเป็นอุบาสกไม่ได้ เช่นนี้; แล้วพ่อค้าสองคนก็ชื่อว่าไม่ใช่อุบาสกเหมือนกัน"

ว. "เจริญพร, พ่อค้าสองคนที่ได้เป็นอุบาสกนั้น เพราะในเวลานั้น พระสงฆ์ยังไม่มี, มีแต่พระพุทธแลพระธรรมเท่านั้น, ถึงกระนั้น พ่อค้าสองคนนั้น ก็ยังนับว่าเป็นปฐมอุบาสกแท้ทีเดียว ยังไม่ได้, เพราะได้ถึงแต่พระพุทธแลพระธรรมเท่านั้น, เหมือนอย่างเช่นบิดาพระยสะเถร ได้เป็นผู้ถึงซึ่งความนับว่าเป็นอุบาสก, นั้นแหละ จัดว่าเป็นปฐมอุบาสกแท้ๆ ได้, เพราะได้ถึงคุณสมาคมครบทั้ง ๓ อย่าง แลก่อนกว่าบุทคลทั้งปวงด้วย"

ป. "ข้อนี้โยมยอมแพ้ละ แต่ข้อที่บุทคลในทุกวันนี้ เรียกกันว่าอุบาสกอุบาสิกานั้น เป็นแต่สมมติโวหาร หรือที่เป็นอุบาสกได้จริงๆ ก็มี"

ว. "เจริญพร ในการข้อนี้ ต้องกระซิบพูดกันถึงจะได้, เพราะบางท่านที่เป็นอุบาสกแลอุบาสิกาได้จริงๆ ก็มี บางท่านที่เป็นแต่ได้รับว่าจะยังมีก็มี, อาตมภาพจะชี้ตัวให้ยิบตรงเห็นได้

ว่า คน นั้น เป็น อุบาสก อุบาสิกา คน โน้น เป็น อุบาสก อุบาสิกา นั้น ไม่ได้"

ป. "เณร เคย เทศน์ บ้าง หรือ เปล่า"

ว. "เจริญพร, ไม่ ต้อง ถาม ดู เหมือน จะ หา เวลา ที่ ว่าง นั้น ไม่ ใคร่ จะ มี ที เดียว"

ป. "ก็ เณร เทศน์ จบ แล้ว, เคย ได้ ฟัง คำ ของ ท่าน ผู้ ที่ ฟัง ธรรม นั้น ประกาศ ตน โดย คำ เป็น ภาษา มคธ ว่า "อัชชะตัคเค ปาณุเปตัง ฯเปฯ อุบาสโกติ / อุบาสิกาติ มัง ธาเรตุ" ดังนี้ บ้าง หรือ เปล่า"

ว. "เจริญพร, อาตมภาพ ได้ ยิน อยู่ เสมอ ๆ"

ป. "เณร เข้าใจ ได้ หรือ ไม่ ว่า ท่าน ผู้ นั้น เป็น อุบาสก อุบาสิกา"

ว. "เจริญพร, บัณฑิต ได้ ยิน เขา พูด ว่า 'คน นั้น แน่ะ เขา เข้า ที (นั่ง ภาวนา) เขา รู้ ได้ ว่า คน นี้ ตาย ไป เกิด ใน ภพ โน้น, คน โน้น ตาย ไป เกิด ใน ภพ นั้น ๆ' อย่าง นี้ บ้าง หรือ ไม่"

ป. "เคย ได้ ยิน บ้าง"

ว. "เจริญพร, บัณฑิต เชื่อ จริง ๆ เช่น นั้น หรือ"

ป. "ยัง ไร อยู่ เณร โยม ไม่ รู้ ได้ นี่ ว่า เขา ได้ เห็น เช่น นั้น จริง ๆ, เป็น แต่ ได้ ยิน เขา พูด ให้ ฟัง เท่า นั้น, ครั้น จะ เชื่อ ว่า เป็น จริง เขา ก็ จะ เหมา ว่า 'เป็น พวก เจ้า บ้า หอย ฟาง"

ว. "ฉัน ใด ก็ ดี ข้อ ที่ บัณฑิต มา ถาม อาตมภาพ นั้น ก็ คง เหมือน อย่าง นั้น แหละ"

ป. "พระที่บวชกันในทุกวันนี้ เขาเรียกว่าสมมติสงฆ์ หรืออริยสงฆ์"

ว. "เจริญพร, เรียกว่าสมมติสงฆ์"

ป. "ถ้าอย่างนั้น เหมือนท่านที่ได้ฟังธรรมแล้ว มีจิตต์เลื่อมใส ร้องประกาศตัวโดยภาษามคธ เช่นอย่างที่พูดมาแล้วนั้น จะเรียกว่า สมมติอุบาสกและสมมติอุบาสิกาได้หรือไม่"

ว. "เจริญพร, เป็นไรไป จะเรียกเช่นนั้นจริงๆ ก็ได้"

ป. "อย่าทำพูดอ่อยๆ เลย เมื่อได้ก็ว่าได้ ไม่ได้ก็ว่าไม่ได ให้ขาดตัวลงไปทีเดียว โยมจะได้จำไว้ เป็นเครื่องเตือนสติ พอจะได้ประหังความอวดอุตตริมนุสสธรรม ไม่ให้เกิดขึ้นได้"

"ว. เจริญพร, ครั้นจะว่าไม่ได้ เดียวบัณฑิตจะว่า 'ที่กุลบุตรที่บวชกันทุกวันนี้ ทำไมถึงเรียกว่าสมมติสงฆ์ได้เล่า ก็ที่อย่างนั้นแหละ ทำไมถึงเรียกไม่ได้' อาตมาภาพก็ต้องจำรับว่าเรียกได้"

ป. "ไม่ต้องจำเรียกละ โยมเข้าใจว่าต้องเรียกอย่างนั้น เป็นอันขาดแท้แน่ทีเดียว."

ว. "เจริญพร, ข้อนี้ บัณฑิตก็เข้าใจแล้ว เชิญถามข้ออื่นๆ ต่อไปเถิด"

ป. "พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อุบาสกที่เป็นผู้เว้นจาก

บัญจเวร ๕ ว่าเป็นผู้มีศีล; ก็เหมือนอย่างโยมนี่แหละ เป็นคนเว้นจากการลักทรัพย์ และเสพสุราและเมรัย ขนตลอดชีวิต เช่นนี้จะเรียกว่าเป็นผู้มีศีลหรือไม่"

ว. "เจริญพร; การที่บพิตรมาละเว้นได้แต่เท่านั้น ก็จัดว่าเป็นผู้มีศีลเหมือนกัน แต่จะนับว่า 'ปริปุณ์โณ' ทีเดียวยังไม่ได้ เช่นอย่างสมเด็จพระบรมมหากษัตราธิราชเจ้า ที่มีเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ อันยังมิได้ครบ เป็นต้นว่าขาดพระแซ่จามรีหรือกรอบพระฉัตร์อันใดอันหนึ่งก็ดี ซึ่งจะนับว่าเป็นกษัตริย์แท้ทีเดียวนั้นยังไม่ได้ ฉันใดก็ดี, การที่บพิตรมาละเว้นได้เช่นนั้น ก็ฉันนั้น"

ป. "ก็อานิสงส์ของการรักษาศีล จะมีบ้างหรือไม่"

ว. "เจริญพร ทำไมถึงบพิตรพูดเช่นนั้นเล่า ธรรมดาบุทคลทำนาหรือทำสวน, ที่จะไม่ได้ผลนั้นไม่มีละ, ส่วนการที่มาละได้เช่นนั้น ก็คงมีผลเหมือนกัน"

ป. "เรื่องนี้ต้องขัดคอเณรละ, ก็เมื่อสองสามวันนี้ บ่าวมันมาบอกว่า ตั้งแต่มันทำสวนมาสองปีเศษแล้ว ยังไม่ได้ทุนคืนเลย กลับขาดทุนไปอีก, ทั้งเหน็จเหนื่อยลำยากกายด้วย มันมาร้องทุกข์อยู่อย่างนี้ เณรก็ขืนว่าได้ผลว่าไป เมื่อมาเป็นเช่นนี้ เณรจะเห็นอย่างไร"

ว. "เจริญพร, บพิตรได้ไล่เลียงเขาหรือเปล่าว่า เองทำไมถึงขาดทุน"

ป. "ได้ถามมันๆ บอกว่า ที่ขาดทุนนั้น เพราะกะรอกกินบ้าง ขะโมยลักไปบ้าง เป็นต้นฉนี้"

ว. "เจริญพร, นั่นน่าชี้ถึงขาดทุน, อนึ่งบพิตรก็ฉลาด เอาแต่ที่ขาดทุนมาตั้งหน้าพูดโดยส่วนเดียว ที่ได้กำไรแลก็ไม่เห็นชักมาพูดบ้าง"

ป. "อ้าวๆ เอาละชิๆ ก็เมื่อกี้นี้เณรทำไมถึงพูดว่า ทำก็ต้องมีผลเล่า, เพราะเณรพูดไม่แบ่งรับแบ่งสู่น่าชิ, โยมจึงได้นำเอาแต่ที่ขาดทุนมาพูด ด้วยเข้าใจว่า สิ่งไรทำก็ต้องมีผล ไม่ทำก็ไม่มีผลฉะนี้ เณรจะว่าอย่างไรเล่า"

ว. "เจริญพร, อาตมาภาพจะพูดให้บพิตรฟัง, เป็นต้นว่าคนที่ทำนา เวลาที่หว่านเข้าลงกล้าลงแล้ว, ครั้นต้นเข้านั้นขึ้นพอเขียวๆ, แล้วก็ถอนไปจากที่นั้น, ทำให้เป็นกำมัดๆ, แล้วก็ขยายออกเป็นกำเล็กๆ, ลงดำที่ที่ต้นไถแลคราดไว้นั้น, ครั้นต้นเข้านั้นเจริญขึ้นแล้ว แม้ไม่หมั่นระวังบริหารรักษาสัตว์ที่จะมาทำร้ายต้นเข้ามีปูแลหนูเป็นต้น, ครั้นต้นเข้านั้นเจริญขึ้นทุกที่ๆ, จนมีท้องแลมีสีเหลืองๆ, แม้ไม่หมั่นขับนกซึ่งจะมากินเมล็ดเข้าอ่อนๆนั้น, ครั้นเมล็ดเข้านั้นแก่ ก็จัดแจงเกี่ยว เวลาที่เกี่ยวมาทำเป็นลอมไว้แล้ว แม้ไม่หมั่นรักษาเฝ้ากันโจรผู้ร้ายที่จะมาคอยลักนั้น, เข้าของคนผู้นั้นก็ขึ้นชื่อได้ว่ามีผลน้อย ทั้งจะต้อง

เหนื่อยแรงเปล่าๆ ด้วย, ฉันใดก็ดี; ธรรมดาที่บุทคลรับศีลมาแล้ว ไม่หมั่นระวังรักษาศีลของตน ที่จะเป็นอันตรายไปด้วยฆ่าศึก คือ อกุศลมีฉันทาคติเป็นต้น, ไม่หมั่นสำรวมในศีลของตน คือ ไม่เว้นจากข้อที่พระพุทธเจ้าทรงห้าม, ไม่ทำตามข้อที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต ไม่สำรวมอินทรีย์ ๖ มีตาเป็นต้น, เป็นผู้มายินดีในอารมณ์มีรูปเป็นต้น, ไม่เลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรม, เที่ยวหลอกลวงเขาเลี้ยงชีวิต, จะบริโภคอะไรก็ระคนไปด้วยตัณหาแลเมื่อศีลมัวหมองแล้ว ก็ไม่แสดงโทษให้เห็น, ลุ้ปกปิดไว้ กลัวคนอื่นเขาจะรู้เข้า; คนเช่นนี้แหละ จัดว่าเป็นผู้ไม่ได้รับผลของความดีในการที่ตนรักษาศีล, ถึงจะมีบ้างก็เล็กน้อย เช่นอย่างคนที่ทำนาพันแหละ"

ป. "โยมเข้าใจดีแล้ว แต่เมื่อต้องอธิบายอานิสงส์ของการรักษาศีลอีกสักหน่อย ข้อที่ฆ่าสัตว์แลเว้นจากฆ่าสัตว์นั้นจะมีผลอย่างไร"

ว. "การที่มาฆ่าสัตว์นี้ จะดีชั่วอย่างไร ตามก็อธิบายกันมามากแล้ว, แต่ถึงกระนั้น ก็จะต้องขยายความให้บพิตรฟังคำอธิบายของอาตมภาพบ้าง, ก็คนที่มาฆ่าสัตว์อยู่เป็นอาจิณณ์ หรือเลี้ยงสัตว์มีหมูแลเป็ดเป็นต้น สำหรับที่จะให้เขาฆ่าเช่นนี้, คนพวกนี้ อาตมภาพได้เคยสังเกตมาบ่อยๆ ไม่เห็นที่จะมีเสนียดหน้า

เหือนบ้านกะเขาบ้างเลย, จะมีบ้างก็แต่พอเลี้ยงชีวิตตนไปหรือหาเข้ากินเย็นเท่านั้นเอง แล้วมีอายุก็น้อยด้วย ทั้งเป็นผู้ที่จะต้องรับคำเชิญเดียนอยู่เสมอๆ, อนึ่งบุทคลที่มาเว้นได้อย่างนี้ก็เป็นผู้จัดว่าเกิดมาไม่เสียเที่ยว เรียกว่า 'มนุส์สปฏิลาโภ' ได้แลทั้งจะมีอายุยืนด้วย"

ป. "ก็ข้อที่ลักทรัพย์ แลมาเว้นจากการลักทรัพย์เช่นนี้จะมีคุณอย่างไร"

ว. "เจริญพร, คนที่เที่ยวลักทรัพย์ คือสวิญญาณกทรัพย์ มีวัวควายช้างม้าแพะแกะสุกรไก่เป็นต้นก็ดี แลอวิญญาณกทรัพย์มีเงินทองโต๊ะโตกพานเป็นต้นก็ดี, ครั้นเจ้าของหรือนายพลตระเวรจับตัวไปได้ ตนก็จะต้องรับทุกข์อันแสนสาหัสมีโซ่แลตรวนเป็นต้น, เวลาที่ตนยังอยู่ในหมู่ญาติ ชั้นแต่ตนจะขึ้นเรือนเขาๆ ก็ไม่อยากให้ขึ้น, ความหวังใจในการไว้ใจของหมู่ญาติก็ไม่มีแก่ตน, เวลาที่ตนไปทำชั่วมาแล้ว ไช่แต่จะชั่วตนผู้เดียว, กลับมาให้พี่บ้าน้าอาแลญาติพี่น้องพลอยชั่วไปด้วย, ข้าจะต้องรับคำที่เขามาว่าถึงหมู่ญาติเหล่านั้นด้วย, ในการลักทรัพย์นี้ ไช่จะไม่นิยมแต่ในประเทศเราเมื่อไร, ถึงแม้ว่าในประเทศอื่นๆ มีอังกฤษประเทศเป็นต้น, เขาก็ติเตียนยิ่งนักเหมือนกัน, ดุเหมือนจะต้องรับครุกะโทษอย่างหนัก จนถึงกะชีวิตอันดับสูญไปทีเดียว,

อนึ่ง คนที่มาละเว้นได้แล้ว ก็จะเป็นคนดีมีทรัพย์สมบัติมาก และทั้งจะเป็นที่ไว้ใจของคนอื่นๆด้วย."

ป. "ข้อนี้โยมก็เข้าใจแล้ว ก็ข้อที่บุทคลมาประพฤติผิดในกาม แลเว้นจากประพฤติผิดในกามนั้น จะให้ผลอย่างไร"

ว. "เจริญพร, คนที่มาประพฤติผิดในกามนั้น ถ้าหากว่าภรรยาที่เจ้าของเขาหวงแหน, แม้สามีเขาหรือคนอื่นเขาจับได้ ก็จะต้องเสียทรัพย์โดยบทพระอัยการ, ถ้าจับไม่ได้โทษนั้นก็ยังไม่แสดงขึ้น,. แต่บพิตรอย่าเข้าใจหนึ่งว่า เขาจับไม่ได้แล้วโทษจะไม่มี ข้อนี้มีความเปรียบเหมือนไม้ขีดไฟ, เมื่อเวลาที่ยังไม่ขีดขึ้น ไฟก็ยังไม่แสดงให้เห็นโดยประจักษ์ตา; แต่ไฟนั้นมีอยู่ต่อขีดขึ้นจึงเห็น; อนึ่งถ้าเป็นบุตรีญาติมิตรมารดาเป็นต้นหวงแหนอยู่, โทษโดยทันตาไม่เหมือนอย่างภรรยาเขา, แม้ใครมาเว้นได้แล้ว ก็จะเป็นที่เย็นใจของตนไม่ต้องร้อนใจ เพราะประพฤติเช่นนั้นแล้ว ความผิดก็คงมาถึงเข้าสักวันหนึ่ง ตนก็ต้องคอยระวังตัวกลัวเขาจะจับได้, แม้ไม่ประพฤติเช่นนั้น ก็นอนใจได้ว่าไม่ต้องกลัวใคร ที่จะมาคอยจับว่าตัวเป็นชู้กับภรรยาของเขา; คุณและโทษเห็นประจักษ์โดยทันตาดังนี้.

ป. "ก็การที่มาพูดเท็จและมาละเว้นจากการพูดเท็จนั้น จะมีโทษและคุณอย่างไร"

ว. "ก็การที่มาพูดเท็จนั้น เชิญบพิตรดูที่อธิบายพุทธสมัย ในธรรมจักษุเล่ม ๒ ตอนที่ ๖ น่า ๕๙๗ นั้นเถิด, แต่ข้อที่มาเว้นจากพูดเท็จนั้น จะต้องพูดให้บพิตรฟังสักหน่อย; ก็บุทคลที่มาเว้นได้เช่นนั้นแล้ว จะเป็นที่เชื่อถือของคนทั้งหลาย แลจะออกปากยืมของใคร เป็นต้นว่าเงินทองแลภาชนะใช้ต่างๆ ก็จะได้ดังความปรารถนาของตน, เพราะเขาเห็นใจได้ว่าเป็นคนไม่เหลาะแหละ, พูดอะไรก็พูดแต่ที่จริงเป็นประมาณ, เหตุนี้ก็เป็นได้เพราะผลของตนที่เป็นผู้ตั้งอยู่ในวาจาจริงเท่านั้นเอง"

บ. "การที่มาเสพสุราแลเมรัย แลเว้นจากเสพสุราแลเมรัยนั้น จะมีโทษแลคุณอย่างไร"

ว. "เจริญพร, คนที่มาเสพสุราแลเมรัยนั้นทรัพย์ก็จะสิ้นไป เพราะการซื้อแดกแลกเปลี่ยนเขาคนอื่นๆ หรือญาติของตนเขาก็เบื่อหน่ายไม่อยากเข้าไปนั่งใกล้, จะเข้าชิดสนิทได้บ้างก็แต่พวกเพื่อนนักเสพสุราด้วยกันเท่านั้น, หรือที่ไม่ใช่เพื่อนฝูงจะเข้าไปใกล้ได้บ้าง, ก็แต่คนที่ต้องจำเป็นแลอยู่ในอำนาจของตนเท่านั้น, ทั้งสีผิวก็ไม่ผ่องใสหมดจดเหมือนเขาทั้งหลาย แลสำหรับที่จะก่อความให้เกิดขึ้นอยู่เนืองๆ, แต่คนที่ไม่เสพสุราแลเมรัย ซึ่งเป็นของย้อมนั้น ก็ชื่อว่าเมาอยู่แล้ว มิหนำซ้ำเติมเมาข้างนอกเข้าไปด้วย ก็เลยเมาใหญ่ยิ่งกว่าที่เมาอยู่เดิมที

เดียว; อนึ่งท่านที่มาละเว้นได้นั้น ก็จะไม่ต้องเปลืองทรัพย์มากมาย ทั้งชนทั้งหลายก็จะนับหน้าถือตาว่าตนเป็นคนดี และมีสีผิวกายอันผ่องใสด้วย, บพิตรมาเว้นได้เช่นนี้นั้นดีแล้ว ขอให้ประโยชน์คุณจงอุดหนุนอยู่เนืองนิตย์เถิด”

ป. “ก็แต่ว่าคำที่เรียกว่าศีลๆนั้น รูปร่างหน้าตาอย่างไร”

ว. “เจริญพร, คำที่เรียกว่าศีลนั้น ใช่อื่นไกล คือความรักษากายวาจาให้เรียบร้อย เท่านั้นเอง”

ป. “ก็เหมือนบางท่านที่ไปวัดแล้ว รับศีลว่า ‘ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาปทัสมาทิยามิ’ ดังนี้เป็นต้น ทั้งตนก็ได้ปรากฏให้คนอื่นเขาเข้าใจได้ว่า ‘เป็นผู้รักษาศีล’ ครั้นลุกมาจากที่วัดนั้นแล้ว ตนก็ไม่สำรวมกายวาจาให้เรียบร้อย ศีลนั้นก็เลยสูญไปฉันใด, จะจัดว่าเป็นผู้รักษาศีลด้วยหรือ”

ว. “เจริญพร, ไม่ใช่อย่างนั้น การที่บุทคลมารักษาศีลนี้คล้ายๆกับนายโคบาลผู้รักษาโค ในเวลาเช้าที่เปิดโคให้ไปหากินนั้น ตนไม่คอยตามแลโคของตน ครั้นโคไปกินเข้าเขาหรือโจรลักจับไปขายเสียฉันใด, นายโคบาลนั้น ญาติหรือเพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียงกัน เขาก็หมายหน้าว่าเป็นผู้รักษาโคไม่ดี หรือบางทีแม้นายโคบาลนั้นรับจ้างเขาเลี้ยงโค เจ้าของโคเขาก็คิดเอาแก่ตัว ทั้งตนก็จะไม่ได้รับจ้างของเจ้าของโคนั้นต่อไป ฉะนี้

จะไปรับจ้างหากินที่อื่น ถ้าเจ้าของโคตำบลนั้น เขาทราบว่า ตนรักษาโคไม่ดี เขาก็จะไม่ให้รับจ้างเขา, เพราะเหตุที่ตนทอดธุระเสีย ฉันใดก็ดี; บางท่านที่มารักษาศีลนั้น ถึงแต่ว่าสมาทานวาจาว่า 'ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาปทัสมาทิยามิ' ดังนี้นั้น แล้วจะเรียกว่าเป็นผู้รักษาศีลนั้นยังไม่ได้ก่อน, เพราะบุคคลที่เรียกว่าเป็นผู้รักษาศีลนั้น จะต้องประกอบไปด้วยความไคร่ครวญแลสำรวมกายวาจา ไม่ให้พุ้งสร้านไปในอารมณ์นั้นๆ ฉันนั้น"

ป. "ก็อุบาสกที่มาปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลตนอย่างเดียว แลอุบาสกที่มาปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลทั้งตนด้วย ทั้งผู้อื่นด้วย ด้วยจริยาประวัติทั้งแปดประการ ซึ่งมีมาในพระสูตรนั้นแล้ว ในอุบาสกสองพวกนี้ พวกไหนจะดีกว่ากัน"

ว. "เจริญพร, มีนักปราชญ์อยู่สองคน คนหนึ่งปกปิดวิชชาของตน ไม่อยากจะให้ใครรู้, แม้รู้แล้ว กลัวจะดียิ่งกว่าตัวขึ้นไป; ส่วนนักปราชญ์คนหนึ่ง ไม่ปกปิดวิชชาของตน อุทิศต่อความลำบาก อยากจะให้คนอื่นเขารู้เสมอตัว ผ่าต่อความเหนื่อยแห้งร่างกาย หมายอยากให้เขารู้ดีโดยถ่ายเดียว แลไม่คิดเห็นแก่หน้าผู้ใด สุดแล้วแต่ความอุตสาหของผู้นั้นๆ; นักปราชญ์สองคนนี้ บพิตรจะว่าใครดีกว่ากัน"

ป. "นักปราชญ์ที่เผื่อแผ่ความรู้ของตนให้แพร่หลายไปแก่ผู้อื่น ๆ นั้น เป็นคนดีมีเมตตาจิตต์คิดเห็นชอบ กอบไปด้วยคุณสมบัติ แม้จะไปในที่สมาคมแห่งบริษัท ก็องอาจไม่ชยาดย่นย่อต่อผู้ใด, เพราะคุณานิสงส์ที่ตรงมีใจอาจอาจอย กอบไปด้วยเมตตาจิตต์"

ว. "เจริญพร, นักปราชญ์สองคนนั้นฉันใด อุบาสกสองจำพวกนั้นก็ฉันนั้น"

ป. "เณรอธิบายมานี้ แลทั้งเปรียบเทียบให้โยมเข้าใจได้ดี เปรียบดุจเต่าก่อนโยมเคยใช้ตะเกียงที่มีไส้ประกอบไปด้วยน้ำมันก๊าด เป็นต้น, มาสมัยเดี๋ยวนี้ ราวกะว่าได้ใช้โคมไฟฟ้าที่นับว่าเป็นแสงสว่างพิศษกว่าไฟที่เป็นปกติที่เดียว, ทั้งน้ำคำของเณรหรือก็ไพเราะ เหมาะเจาะจับใจโยมๆ ขอถวายตัวเป็นอุบัฏฐากจนตลอดชีวิตหาไม่ เณรจะต้องประสงค์อะไรด้วยปัจจัยทั้ง ๔ มีจีวรเป็นต้น จงเรียกเอาที่โยม โยมจะจัดถวายไปตามการ"

ว. "เจริญพร, อาตมภาพขอยนุโมทนาด้วยบพิตรแล้ว ขอบพิตรจงมีอายุยืน สีกายผ่องใส กอบไปด้วยสุขสมบัติ พิพัฒนศักดิ์ธรรคุณวิบุลผล แลทั้งกำลังกายก็เรี่ยวแรง; ก็แต่ข้อที่บพิตรมีความยินดีในคำที่ไพเราะเพราะโดยโวหารวาจา ไม่ต้องตาม

มรรคาปฏิบัติของพระธรรมศาสดาจารย์ ซึ่งเป็นประธานในทางธรรม"

ป. "ทำไมถึงเณรพูดเช่นนั้นเล่า"

ว. "เจริญพร, บพิตรมีความยินดีในถ้อยคำโดยประเภทไหน อาตมภาพก็ยังหาทราบไม่ เพราะการที่พูดนี้มีถึงสามอย่าง คือ บรรยายวาจา วรรณนาวาจา และเทศนาวาจา ฉะนี้"

ป. "ก็เณรลองอธิบายให้ความเสียก่อนซิ โยมถึงจะอ้างได้"

ว. "เจริญพร, บรรยายวาจา คือความกล่าวเล่า กล่าวแสดงถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นต้นว่า 'คนที่ได้ดี โดยวิทยาสมบัตินั้น เมื่อแรกนั้น บ้านเขาอยู่ที่นั้น เป็นลูกเป็นหลานคนนั้น แล้วมาอยู่ที่นั้น ได้เป็นผู้มีความอุตสาหพากเพียรพยายาม ตามความหมั่นของตน จนถึงจะได้ช่องโดยวิศัยสบาย' อย่างนี้ เรียกว่าบรรยายวาจา, วรรณนาวาจานั้น คือความกล่าวพรรณาถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่นอย่างชมปลาในทะเลเป็นต้น, แลเทศนาวาจานั้น คือความกล่าวสั่งสอน ได้แก่พระราชกำหนดกฎหมาย, วินัยบัญญัติ ข้ออาณัติ แลพระธรรมเทศนาทั้งปวง, ในวาจาทั้ง ๓ นี้ บพิตรจะมีความยินดีในวาจาไหน"

ป. "โยมมีความยินดีในเทศนาวาจา, มากกว่าวาจาทั้งปวง"

ว. "เจริญพร, ถ้าอย่างนี้แล้ว ก็ถูกต้องตามแบบแผน

ธรรมของพระพุทธเจ้า อนึ่งในการที่สมทะนามากับบพิตรนี้ อาตมภาพเห็นว่าจะพอใจบพิตรแล้ว เวลาก็บ่าย ๖ โมงจวนค่ำอยู่แล้ว อาตมภาพจะต้องลาบพิตรไปวัดก่อนละ”

ป. “ถ้าเณรยังสบายอยู่ นิมนต์เข้ามาเยี่ยมโยมบ้าง หรือโยมมีโอกาสว่าง ก็จะไปหาเณรบ้าง พอจะได้หารือกันถึงเรื่องธัมมธัมโม เพื่อกันทุกข์มีชาติทุกข์เป็นต้น อนึ่งเณรจะไปก็นิมนต์เถิด”

พุทธวงส์

ปริเฉทที่ ๓ ว่าด้วย ๑๐๑๑

เทวทัตตสูตร

อัฏฐกนิบาต องฺคุตตรนิกาย ม่า ๑๒

สามเณรวัดบวรนิเวศวิหาร แปล.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค เสด็จประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้เมืองราชคฤห์.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาค ครั้นเมื่อพระเทวทัตต์ หลีกออกไปแล้วไม่นาน ก็ปรารภถึงเธอ แล้วรับสั่งให้หาภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้เห็นความวิบัติของตน ลงเฉพาะตลอดกาลอันสมควรดี อย่าง ๑ ภิกษุเป็นผู้เห็นความวิบัติของผู้อื่น ลงเฉพาะตลอดกาลอันสมควรดี อย่าง ๑ ภิกษุเป็นผู้เห็นความถึงพร้อมของตน ลงเฉพาะตลอดกาลอันสมควรดี อย่าง ๑ ภิกษุเป็นผู้เห็นความถึงพร้อมของผู้อื่น ลงเฉพาะตลอดกาลอันสมควรดี อย่าง ๑ ภิกษุทั้งหลาย พระเทวทัตต์เป็นผู้มีจิตต์อันยลัทธรรมทั้งหลาย ๘ ครอบงำกำหนดถือเอาแล้ว จักเป็นสัตว์เกิดในอบาย เกิดในนรกตั้งอยู่ตลอดกัปป์ อันใครๆ ไม่เยียวยาได้,

(พระเทวทัตต์เป็นผู้มีจิตต์) อันอสัทธรรม ๘ อย่างเหล่าไร (ครอบงำกำหนดถือเอาแล้ว จักเป็นสัตว์เกิดในอบายเกิดในนะรกตั้งอยู่ตลอดกัลป์ อันใครๆ ไม่เยียวยาได้) (คือ) พระเทวทัตต์เป็นผู้มีจิตต์อันลาภครอบงำกำหนดถือเอาแล้ว จักเป็นสัตว์เกิดในอบายเกิดในนะรกตั้งอยู่ตลอดกัลป์ อันใครๆ ไม่เยียวยาได้ ๑ พระเทวทัตต์เป็นผู้มีจิตต์อันความเสื่อมลาภ ครอบงำกำหนดถือเอาแล้ว จักเป็นสัตว์เกิดในอบายเกิดในนะรกตั้งอยู่ตลอดกัลป์ อันใครๆ ไม่เยียวยาได้ ๑ พระเทวทัตต์เป็นผู้มีจิตต์อันยศครอบงำกำหนดถือเอาแล้ว จักเป็นสัตว์เกิดในอบายเกิดในนะรก ตั้งอยู่ตลอดกัลป์ อันใครๆ ไม่เยียวยาได้ ๑ พระเทวทัตต์เป็นผู้มีจิตต์อันความเสื่อมยศครอบงำกำหนดถือเอาแล้ว จักเป็นสัตว์เกิดในอบายเกิดในนะรก ตั้งอยู่ตลอดกัลป์ อันใครๆ ไม่เยียวยาได้ ๑ พระเทวทัตต์ เป็นผู้มีจิตต์อันเครื่องสักการะครอบงำกำหนดถือเอาแล้ว จักเป็นสัตว์เกิดในอบายเกิดในนะรก ตั้งอยู่ตลอดกัลป์ อันใครๆ ไม่เยียวยาได้ ๑ พระเทวทัตต์ เป็นผู้มีจิตต์อันความเสื่อมเครื่องสักการะครอบงำกำหนดถือเอาแล้ว จักเป็นสัตว์เกิดในอบายเกิดในนะรก ตั้งอยู่ตลอดกัลป์ อันใครๆ ไม่เยียวยาได้ ๑ พระเทวทัตต์ เป็นผู้มีจิตต์อันความเป็นบุคคลมีความปรารถนาลามกครอบงำกำหนดถือเอาแล้ว จักเป็นสัตว์เกิดในอบายเกิดในนะรก

ตั้งอยู่ตลอดกัลป์อันใครๆ ไม่เบียดเบียนได้ ๑ พระเทวทัตต์เป็นผู้มีจิตต์อันความเป็นบุทคลมีมิตรสหายเป็นบาป ควรยอมกำหนดถือเอาแล้ว จักเป็นสัตว์เกิดในอบายเกิดในนะรก ตั้งอยู่ตลอดกัลป์อันใครๆ ไม่เบียดเบียนได้ ๑ ภิกษุทั้งหลาย พระเทวทัตต์เป็นผู้มีจิตต์อันธัมมธรรมทั้งหลาย ๔ อย่างเหล่านี้แล ควรยอมกำหนดถือเอาแล้ว จักเป็นสัตว์เกิดในอบายเกิดในนะรก ตั้งอยู่ตลอดกัลป์อันใครๆ ไม่เบียดเบียนได้.

ภิกษุทั้งหลาย (เหตุที่เราได้กล่าวแล้วนั้น) เป็นความดี (ให้ประโยชน์สำเร็จได้) ภิกษุหากเป็นทับควรยอมกำลาภอันเกิดขึ้นแล้ว, ความเสื่อมลาภอันเกิดขึ้นแล้ว, ยศอันเกิดขึ้นแล้ว, ความเสื่อมยศอันเกิดขึ้นแล้ว, เครื่องสักการะอันเกิดขึ้นแล้ว, ความเสื่อมเครื่องสักการะอันเกิดขึ้นแล้ว, ความเป็นบุทคลมีความปรารถนาลามกอันเกิดขึ้นแล้ว, และความเป็นผู้มีมิตรสหายเป็นบาปอันเกิดขึ้นแล้วอยู่.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุจะพึงอาศัยอำนาจประโยชน์อะไรเล่า จึงเป็นทับควรยอมกำลาภที่เกิดขึ้นแล้ว, ความเสื่อมลาภที่เกิดขึ้นแล้ว ยศที่เกิดขึ้นแล้ว, ความเสื่อมยศที่เกิดขึ้นแล้ว, เครื่องสักการะที่เกิดขึ้นแล้ว, ความเสื่อมเครื่องสักการะที่เกิดขึ้นแล้ว, ความเป็นบุทคลมีความปรารถนาลามกที่เกิดขึ้นแล้ว,

แล ความเป็นผู้มีมิตรสหายเป็นบาป ที่เกิดขึ้นแล้วอยู่. เพราะว่าเมื่อเธอนั้น ไม่ครอบงำลาภอันเกิดขึ้นแล้ว, ความเสื่อมลาภอันเกิดขึ้นแล้ว, ยศอันเกิดขึ้นแล้ว, ความเสื่อมยศอันเกิดขึ้นแล้ว, เครื่องสักการะอันเกิดขึ้นแล้ว, ความเสื่อมเครื่องสักการะอันเกิดขึ้นแล้ว, ความเป็นบุทคลมีความปรารถนาลามกอันเกิดขึ้นแล้ว, แลความเป็นผู้มีมิตรสหายเป็นบาปอันเกิดขึ้นแล้วอยู่ อาสวะความคับแค้นแลความกระวนกระวายทั้งหลาย จะพึงเกิดขึ้นได้, เมื่อเธอนั้น ครอบงำลาภที่เกิดขึ้นแล้ว, ความเสื่อมลาภที่เกิดขึ้นแล้ว, ยศที่เกิดขึ้นแล้ว, ความเสื่อมยศที่เกิดขึ้นแล้ว, เครื่องสักการะที่เกิดขึ้นแล้ว, ความเสื่อมเครื่องสักการะที่เกิดขึ้นแล้ว, ความเป็นบุทคลมีความปรารถนาลามกที่เกิดขึ้นแล้ว, แลความเป็นผู้มีมิตรสหายเป็นบาปที่เกิดขึ้นแล้วอยู่; อาสวะความคับแค้นแลความกระวนกระวายทั้งหลายย่อมไม่เกิดขึ้นด้วยอย่างนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึงอาศัยอำนาจประโยชน์อันนี้แล จึงเป็นที่ครอบงำลาภอันเกิดขึ้นแล้ว, ความเสื่อมลาภอันเกิดขึ้นแล้ว, ยศอันเกิดขึ้นแล้ว, ความเสื่อมยศอันเกิดขึ้นแล้ว, เครื่องสักการะอันเกิดขึ้นแล้ว, ความเสื่อมเครื่องสักการะอันเกิดขึ้นแล้ว, ความเป็นบุทคลมีความปรารถนาลามกอันเกิดขึ้นแล้ว, แลความเป็นผู้มีมิตรสหายเป็นบาปอันเกิดขึ้นแล้วอยู่.

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น ในธรรมวินัยนี้ ท่านทั้งหลาย ต้องศึกษาอย่างนี้ว่า "เราทั้งหลายจักครอบงำเป็นที่ลาภที่เกิดขึ้นแล้ว, ความเสื่อมลาภที่เกิดขึ้นแล้ว, ยศที่เกิดขึ้นแล้ว, ความเสื่อมยศที่เกิดขึ้นแล้ว, เครื่องสักการะที่เกิดขึ้นแล้ว, ความเสื่อมเครื่องสักการะที่เกิดขึ้นแล้ว, ความเป็นบุทคลมีความปรารถนาลามกที่เกิดขึ้นแล้ว, และความเป็นผู้มีมิตรลหายเป็นบาปที่เกิดขึ้นแล้วแลอยู่" ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายต้องศึกษาอย่างนี้ทีเดียว.

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนานี้จบลงแล้ว ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ก็เพลิดเพลินเฉพาะภาษิตของพระผู้มีพระภาคด้วยประการนั้น.

อธิบายพุทธสมัย

ในเทวทัตตสูตร โดยปุจฉาและวิสัชนา

สามเณรคอน เปรียญตรีวัดพิชัยญาติการาม แต่ง

พระองค์เจ้าถาม ว่า ดีฉันจะขอถามเนื้อความในเทวทัตตสูตรสักหน่อย พ่อเณรจะรับอธิบายให้ฉันฟังได้บ้างหรือไม่?

สามเณรตอบว่า ถวายพระพร อาตมภาพเป็นผู้มีสติและปัญญาน้อย พระเดชพระคุณก็คงจะทรงทราบบ้างเป็นแน่ แต่ถ้าจะรับสั่งถาม อาตมภาพก็จะขอถวายวิสัชนาตามสติปัญญาของตนได้บ้าง.

ถาม นี่ช่างกระไร ไม่ทันไรเลย มาออกตัวก่อนแล้ว.

ตอบ อาตมภาพทูลถวายให้ทรงทราบเสียแต่ในเบื้องต้น เพราะเห็นว่า จะไม่สามารถถวายวิสัชนาปัญหาของพระเดชพระคุณโดยละเอียดได้เป็นแน่.

ถาม เอาเถอะน่า ไม่เป็นไรดอกน่า.

ตอบ ถวายพระพร ถ้าเช่นนั้น เชิญพระเดชพระคุณทรงถามตามพระประสงค์ อาตมภาพจะถวายวิสัชนา.

ถาม ในเทวทัตตสูตรนี้มีเนื้อความอย่างไร พ่อเณรเล่าให้ดีฉันฟังแต่ย่อๆ พอเข้าใจเนื้อเรื่องสักหน่อย.

ตอ ถวายพระพร ความย่อในพระสูตรนี้ว่า "เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จประทับอยู่ที่เขาคิชฌกูฏแขวงเมืองราชคฤห์ พระองค์ทรงปรารภถึงพระเทวทัตต์แล้วตรัสธรรม ว่าโดยย่อรวมลงเป็น ๓ อย่าง คือ ว่าด้วยความพินัดแลความบริบูรณ์ของตน ๑ ว่าด้วยความพินัดแลความบริบูรณ์ของผู้อื่น ๑ ว่าด้วยพระเทวทัตต์เป็นผู้มีจิตต์อันอสัทธรรม ๘ อย่างครอบงำไว้ จักไปเกิดในอบาย ตั้งอยู่นานสิ้นกัปป์หนึ่ง ไม่มีใครเยียวยาได้ ๑.

ถอ เออ, พ่อเณร, ก็ที่ว่าพินัดนั้น อะไรเรียกว่าพินัด. ?

ตอ ถวายพระพร ความถึงความพินาศชื่อว่าพินัด.

ถอ พินัดนั้นมีกี่อย่าง พ่อเณร?

ตอ มี ๕ อย่าง ถวายพระพร.

ถอ คืออะไรบ้าง พ่อเณร?

ตอ ถวายพระพร คือ ความพินัดญาติ ๑ ความพินัดโภคทรัพย์ ๑ ความพินัดโรค ๑ ความพินัดศีล ๑ ความพินัดทิฏฐิ ๑

ถอ เออ, พ่อเณร, คนที่เรียกกันว่า "ญาติ" นั้น คือคนเช่นไร?

ตอ คนที่เขารู้จักกันนั่นแหละ เรียกว่าญาติ ขอถวายพระพร.

ถอ ทำไมคนที่เขาเป็นพี่, บ้า, อา, น้า, หรือบุตร, หลานแห่งกันและกัน ถ้าเขาไม่รู้จักกันมิเรียกว่าญาติไม่ได้หรือ?

ตอ ถวายพระพร คนเช่นนั้นจะเรียกว่าเขาเป็นญาติกันไม่ถูกต้อง เรียกว่า เขาเป็นพงศ์พันธุ์, เชื้อสาย, หรือเหล่ากอแห่งกัน แต่กันจึงจะถูก เพราะคำที่เรียกกันว่าญาตินี้ คือประสงค์คนที่รู้จักกันเท่านั้น เข้าพระหฤทัยหรือ.

ถอ อ้อ, เข้าใจละ ก็ที่ว่าความพินัติญาตินั้น คือพินัติอย่างไร?

ตอ ถวายพระพร อาการที่คนรู้จักกันมาถึงความพินาศไปเสียด้วยเหตุต่างๆ มีสิ้นชีพจากกันไปเป็นต้น เรียกว่าความพินัติญาติ.

ถอ พ่อเณร ก็ที่เรียกกันว่าโภคะนั้นเล่า อะไรเรียกว่าโภคะ?

ตอ ถวายพระพร กามคุณที่บุคคลบริโภคเรียกว่าโภคะ

ถอ ก็ความพินัติโภคทรัพย์นั้นคือพินัติอย่างไร?

ตอ อาการที่โภคะทรัพย์ถึงความพินาศไปเพราะภัยต่างๆ มีราชภัยเป็นต้น เรียกว่าความพินัติโภคะทรัพย์ ถวายพระพร.

ถอ ก็ที่ว่า "โรค" นั้น อะไรเล่าเรียกว่า "โรค"

ตอ อาพาธที่เสียดแทง เรียกว่าโรค

ถอ ก็ความพินัติโรคนั้นเล่า พินัติอย่างไร พ่อเณร

ตอ ถวายพระพร คือถ้าตนเป็นผู้มีโรคอยู่เนืองๆแล้ว แม้จะทำการงาน หรือจะจับจ่ายทำอะไรต่างๆ ซึ่งเป็นทางที่จะได้เงินมาจับจ่างใช้สอยเลี้ยงชีพก็ยาก หรือถ้าเป็นชายเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอยากจะบวช แต่ประกอบด้วยโรคซึ่งเป็น

บัพพะชาโทษ มีกุฏฐโรคเป็นต้น พระอุปัชฌาจารย์ พระกรรมวาจาจารย์และภิกษุสงฆ์ทั้งหลายก็ไม่เต็มใจให้บวช นี้เป็นตัวอย่างของคำที่เรียกว่าความพินัตโรค.

ถ ที่ว่าศีลๆนั้น อะไรเรียกว่าศีลเล่า?

ต ถวายพระพร ความปกติกาย, วาจา, ใจ, ที่สะอาดดีงามปราศจากโทษ เรียกว่าศีล.

ถ ก็ความพินัติศีลนั้น คือพินัติอย่างไร?

ต ถวายพระพร อาการที่บุคคลมารักษาศีลไม่ให้บริสุทธิ์เพราะมีความด่างพร้อยและขาดวิ่นอยู่ เรียกว่าพินัติศีล.

ถ พ่อเณรช่างฉลาดจริงๆ ก็อะไรเล่าเรียกว่าทิฏฐิ?

ต ถวายพระพร ความเห็นเรียกว่าทิฏฐิ.

ถ ความพินัติทิฏฐินั้น คือพินัติอย่างไร?

ต ถวายพระพร อาการที่บุคคลมีความเห็นอันพิปริตจากทางที่ชอบ เรียกว่าความพินัติทิฏฐิ.

ถ เออ ในข้อที่ว่าด้วยพินัตินั้น ดีฉันได้ถามพรายความแล้ว แต่ในเรื่องที่ว่าด้วยสมบัติ ความถึงพร้อม, ความบริบูรณ์, นั้น ดีฉันอยากจะฟังอีกสักหน่อย พ่อเณรจะกรุณาอธิบายให้ดีฉันฟังได้อีกหรือไม่?

ต ไม่เป็นไรถวายพระพร ในเรื่องที่ว่าด้วยสมบัติและพินัติ

เนื้อความต่างตรงกันข้ามทีเดียว แม้จะแบ่งออกก็คงเป็น ๕ อย่าง คือ ความบริบูรณ์ญาติ ๑ ความบริบูรณ์โภคะทรัพย์ ๑ ความบริบูรณ์ความเป็นคนไม่มีโรค ๑ ความบริบูรณ์ศีล ๑ ความบริบูรณ์ทิฏฐิ ๑

ถอ อ้อ เข้าใจละ ก็แต่ว่าสมบัติและพิบัติซึ่งมาในคัมภีร์พระปริยัติธรรมมีปริยายเดียวกัน ดังที่พ่อเณรแสดงให้ฉันฟังหมดเท่านี้หรือๆ ยังมีอยู่อีกประการใด ?

ถอ ถวายพระพร ยังมีอยู่มากมาย แต่อาตมภาพจะถวายวิสัชนาก็กลัวจะยืดยาวนัก

ตอ ถ้าอย่างนั้นดีฉันจะขอความพ่อเณรอีกสักหน่อย คือในเรื่องที่ว่าด้วยพิบัติ ๕ อย่างมีญาติพิบัติเป็นต้นนั้น ๆ ฉันตรองดูตามคำที่พ่อเณรแสดงแล้ว เห็นว่า "เป็นทุกข์แต่ละอย่างๆ" ครั้นแล้วมาฟังพ่อเณรว่าถึงสมบัติ ๕ อย่าง มีความบริบูรณ์ญาติเป็นต้นแล้ว เห็นว่า "ถ้าบุคคลมาทำให้สมบัติ ๕ อย่างนี้มีอยู่ในตนเสมอๆแล้ว จักได้รับความสุขพอที่เดียว" จึงคิดอยากจะหนี, อยากจะพ้น, จากความพิบัติ แล้วมาประกอบตนไว้ในสมบัติ ก็แต่จะทำอย่างไรจึงจะละพิบัติทั้ง ๕ อย่างนั้นเสียได้เล่า?

ตอ ถวายพระพร ถ้าผู้ใดอยากจะหนีจากความพิบัติแล้ว ก็ต้องอาศัยความบริบูรณ์ด้วยทรัพย์เป็นเสบียง จึงจะหนีไปให้พ้นได้

ถอ ทรัพย์อะไรพ่อเณร เงินหรือทองหรืออะไร?

ตอ ถวายพระพร คำที่ว่าทรัพย์ๆนี้มีมาก แต่ถ้าจะรวบรวมลงก็คงเป็น ๒ อย่าง คือ โลกิยทรัพย์ๆ ที่เหนี่ยวสัตว์ไว้ในโลก ถ้าจะแบ่งออกไปก็เป็น ๒ คือสวิญญาณกทรัพย์, อวิญญาณกทรัพย์ อย่าง ๑ โลกุตตรทรัพย์ๆ ที่พาสัตว์ให้ขึ้นจากโลก คืออริยทรัพย์เจ็ด, อย่าง ๑ ก็บุทคลจะหนีพิบัติ ๕ อย่างนั้นให้พ้นไปได้ ก็ร้องอาศัยโลกุตตรทรัพย์ จึงจะหนีให้พ้นพิบัติได้.

ถอ อ้อ เข้าใจละ เพราะโลกุตตรทรัพย์ ๗ อย่างนี้ใคร่ฟังพระท่านเทศน์เสมอๆ ก็แต่ธรรมที่ว่าด้วยพระเทวทัตต์เป็นผู้มีจิตต์อันอสัทธรรม ๘ อย่างครอบงำจิตต์ไว้นั้น อะไรเรียกว่าอสัทธรรม?

ตอ ถวายพระพร อะธรรมใช่ของแห่งสัตปุรุษ เรียกว่าอสัทธรรม.

ถอ อสัทธรรม ๘ อย่างนั้นคืออะไรบ้าง?

ตอ คือลาภ, ความเสื่อมลาภ, ยศ, ความเสื่อมยศ, สักการะ, ความเสื่อมเครื่องสักการะ, ความเป็นคนปรารถนาลามก, ความเป็นคนมีมิตรสหายเป็นบาป.

ถอ พ่อเณร อสัทธรรม ๘ อย่างเหล่านี้หรือ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ครอบงำจิตต์ของพระเทวทัตต์ไว้แล้ว ท่านจักไปเกิดในอบาย ตั้งอยู่นานสิ้นกัปป์หนึ่ง ไม่มีใครเยียวยาได้..

ตอ. เหล่านี้แหละ ถวายพระพร.

ถอ. เพราะอะไรเล่าพ่อณร ?

ตอ. เพราะว่าอสัทธรรม ๘ อย่างนี้ คายบงำจิตต์ของท่านแล้ว ท่านก็คิดจะตะเกียกตะกาย ประทุษร้ายพระผู้มีพระภาค ด้วยอยากจะได้ลาภสักการเสมอด้วยพระองค์ และสาวกของพระองค์ (คือเมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จประทับอยู่ที่เมืองโกสัมพีครั้งหนึ่ง ลาภสักการเกิดขึ้นแก่พระองค์และหมู่สาวกมาก เมื่อชนนำลาภสักการไปในวิหารแล้ว มักจะถามถึงพระผู้มีพระภาค พระสารีบุตร, พระมหาโมคคัลลาน์, พระมหากัสสป, พระภัททิย, พระอนุรุทธ์, พระอานนท์, พระภคุ, พระกิมพิละ โดยมาก; แต่ไม่ถามถึงพระเทวทัตต์เลย จำเดิมแต่นั้นมา ท่านจึงได้คิดพากเพียรจะประทุษร้ายพระพุทธเจ้า) จึงต้องถึงความเสื่อมลาภและยศเป็นต้น ยิ่งขึ้นไปกว่าก่อน.

ถอ พ่อณรอธิบายให้ดิฉันฟังตั้งแต่ต้นจนปลายนี้ ทำให้มีความเข้าใจขึ้นมากทีเดียว และตั้งแต่สนทนากับพ่อณรมาก็นานแล้ว ดิฉันลาทีละ.

ตอ ถวายพระพร.

ปกิณณกะ

เทศนา

ในอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต หน้า ๔๔

พระธรรมไตรโลกาจารย์ พัดพิชัยญาติกวาม แปล.

---

๑ ภิกษุทั้งหลาย ในธรรมและวินัยที่ผู้กล่าว กล่าวชั่ว (กล่าวไม่ดี, ไม่ชอบ) แล้ว ผู้ใดชักชวนด้วย, เขาชักชวนผู้ใดด้วย, ผู้ใดที่เขาชักชวนแล้วปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้นด้วย, ชนทั้งปวงเหล่านั้น (ชนทั้งสามพวกเหล่านั้น) จะเสวยกรรมใช่กรรมบุญย่อมมีอันมาก; ข้อนั้น (เป็น) เพราะเหตุอะไร? ภิกษุทั้งหลาย (เป็น) เพราะความที่ธรรมผู้กล่าวกล่าวชั่วแล้ว.

๒ ภิกษุทั้งหลาย ในธรรมและวินัยที่ผู้กล่าว กล่าวดี (กล่าวชอบ) แล้ว ผู้ใดชักชวนด้วย, เขาชักชวนผู้ใดด้วย ผู้ใดที่เขาชักชวนแล้ว ปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้นด้วย, ชนทั้งปวงเหล่านั้นจะเสวยกรรมบุญย่อมมีอันมาก; ข้อนั้น (เป็น) เพราะเหตุอะไร? ภิกษุทั้งหลาย (เป็น) เพราะความที่ธรรมผู้กล่าวกล่าวดีแล้ว.

๓ ภิกษุทั้งหลาย ในธรรมและวินัยที่ผู้กล่าว กล่าวชั่ว (กล่าวไม่ชอบ) แล้ว ผู้ให้ท่านต้องรู้จักมาตรา (ประมาณ) ผู้รับท่านไม่ต้องรู้จักมาตรา (ก็ได้) ข้อนั้น (เป็น) เพราะเหตุอะไร? ภิกษุทั้งหลาย (เป็น) เพราะความที่ธรรมผู้กล่าว กล่าวชั่วแล้ว.

๔ ภิกษุทั้งหลาย ในธรรมและวินัยที่ผู้กล่าว กล่าวดี (กล่าวชอบ) แล้ว ผู้รับท่านต้องรู้จักมาตรา (ประมาณ) ผู้ให้ท่านไม่ต้องรู้จักมาตรา (ก็ได้) ข้อนั้น (เป็น) เพราะเหตุอะไร? ภิกษุทั้งหลาย (เป็น) เพราะความที่ธรรมผู้กล่าว กล่าวดีแล้ว.

ปกิณกสรรค์

ทิเศษ

พระราชประวัติ ในพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย แลสุจริตจริยา
หม่อมเจ้าพระประภากรวรวิสุทธิวงษ์ ทรงถวายเทศนา.

นมัตถุ สุคตัสส
ธัมมัญจะ สุจริตัง น ตัง ทุจ์จริตัญเจ
ธัมมจารี สุขัง เสติ อัสมิ โลเก ปรัมหิ จ
ชีรันติ เว ราชรถา สุจิตตา
อโถ สรีรัมปิ ชะรา อุเปติ
สตัญจ ธัมโม น ชะรัง อุเปติ
สันโต หะเว สัพภิ ปเวทยันตีติ.

บัดนี้จะได้รับพระราชทาน ถวายวิสัชนา ในสุจริตจริยากถา แสดงความประพฤติธรรม ให้เป็นสุจริตกิจที่ตนประพฤติด้วยดี ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระบัญญาบารมี อนุโมทนาในพระราชกุศล ทักษิณานุปปทานมัย อนวัชชกิตย์ ซึ่งสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญในอภิลักขิตสมัย ทรงพระ

ราช อุทิศ ถวาย ใน สมเด็จ พระ บรม ไอยกา ธิราช พระบาท สมเด็จ พระ บรม ราชา ธิราช รามา ธิบดี ศรี สินทร บรม มหา จักรพรรดิ ราชาธิบดินทร อรณินทราธิราช รัตนาภาศ ภาษกรวงศ์ องค์ ปรมาธิเบศร ตรี ภูวเนตร วรนารถ นายก ดิลก รัตน ราช ชาติ อาชาวไศย สมุทัย ดโรมนต สกล จักรวาฬ ธิเบนทร สุริเยนทรา ธิบดินทร หริหริน ทรา ถาดา ธิบดี ศรี สุวิบุลย คุณ อัคนิฐ ฤทธิ์ ราเมศร วร ธรรมิก ราชา ธิราช เดโชไชย พรหม เทพาดิเทพ นฤบดินทร ภูมินทร ปรมาธิเบศร โลกเชษฐ วิสุทธิ มกุฎ ประเทศคดา มหาพุท ธางกูร บรม บพิตร พระพุทธ เลิศ หล้า นภาไลย ซึ่ง เป็น พระ บรม ราชโอรส ร่วม พระราช หฤไทย ใน พระ บาท สมเด็จ พระ ปฐม บรม ราชวงศ์ สมเด็จ พระ พุทธยอด ฟ้า จุฬาโลก นั้น ได้ เถลิง ถวัลย ราชสมบัติ สืบ สนอง พระองค์ ดำรง ราช ประเพณี ต่อ มา ในรัชกาล ที่ ครบ ๒ มี พระราช จรรยา รัษฐานุปาลโน บาย ปฏิบัติ พระราช กรณีย พระราชกุศล ลม้าย คล้าย คลึง ตาม พระราช ธรรม จริยา วิถี ทรง ทำนุ บำรุง ชุบเลี้ยง พระ บรม ราชวงศา นุวงศ์ แล ข้า ราชการ ผู้ใหญ่ ผู้ น้อย ให้ ดำรง ยศ บันดา ศักดิ์ สืบ ตระกูล เนื่อง กัน มา แล ทรง ปราบ ปราม ศัตรู บ้อง กัน พระ นคร แล ทรง ทำนุ บำรุง อาณา ประชา ราษฎร ให้ อยู่เย็น เป็น สุข ทั่ว น่า เป็น ที่ ยินดี ของ พระ บรม ราชวงศา นุวงศ์ แล ข้า ราชการ ผู้ใหญ่ ผู้ น้อย อาณา ประชา ราษฎร ทั้ง ปวง พระองค์ นั้น.

แล พระ บาท สมเด็จ พระ พุทธ เลิศ หล้า นภาไลย สมเด็จ พระ บรม

ไอยกาธิราชเจ้านั้น ได้เสด็จมายังโลกนี้ อุบัติในพระครรโภทร พระบรมราชชนนีพระพันปีหลวง ซึ่งปรากฏพระนามณกาลบัดนี้ว่า กรม สมเด็จพระอมรินทรามาตย์ อันมีศรีลักษณวิลาศญาติสมบัติบริบูรณ์ตระกูลมหาเศรษฐี ไม่มีตระกูลอื่นจะเสมอ ณยัมพวาพาหิรุทยานประเทศ ณแขวงเมืองสมุทสงคราม

ครั้นณวันพุฒเดือนสิบเอ็ดค่ำ ปีกุนนพศก จุลศักราช ๑๑๒๙ ปี ก็เสด็จจากพระครรภาศัย เป็นพระราชประสูติกาลมงคลสมัย ณแขวงเมืองสมุทสงคราม อัมพวาพาหิรุทยานประเทศ ซึ่งเป็นมูลราชนิเวศน์มหาสถานนั้น พระองค์เป็นพระบรมราโชรสที่ ๔ ในพระบาทสมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งกาลครั้งนั้นทรงดำรงพระยศตำแหน่งหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี แลพระองค์เป็นที่ ๔ ในพระบรมราชชนนีพระพันปีหลวงพระองค์นั้น ก็แลก่อนแต่กาลที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย เสด็จจากพระครรภาศัยพระบรมราชชนนีนั้น เมื่อณเดือนเจ็ดปีกาลัปดศกศักราช ๑๑๒๗ ภูกามลัษกรยกโยธาทัพมาย่ำยีสยามประเทศ ครั้นณวันอังคารเดือนห้าขึ้นเก้าค่ำ ปีกุนนพศก ศักราช ๑๑๒๙ ปี กรุงเทพมหานครโบราณราชธานีก็เสียแก่พม่าประจามิตร ชนนิกรเกิดอกุศลจิตรควบคุมกัน ประหฤติอัญญมัญญวิเหสา ก็ในลำดับนั้น สยามประเทศถึงซึ่งแบ่งเป็น ๖ ส่วน

เพราะสยามประเทศเปนจลาจลฉนี้ พระยาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แลกรมสมเด็จพระอมรินทรามาตย์จึ่งได้ควบคุมประชุมชนตามสมควร เร้นล้อนอยู่ณสถานที่ควรจะพ้นไภยได้ เพราะฉนั้น จึ่งมีคำเก่าเล่าสืบมาว่า กรมสมเด็จพระอมรินทรามาตย ได้พาพระยาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ตั้งแต่เสด็จอยู่ณครรภาศัย ไปณสถานสุมทุมพฤกษชาติอันรกชัฏล้อนเร้นอยู่พ้นไภยพิบัติดัษกรภูตามได้ เมื่อพระยาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย เสด็จจากพระครรภาศัย พระราชประสูติสมัยมงคลกาล เปนระหว่างสยามมณฑลแบ่งเปน ๖ ส่วน เมื่อพระยาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย พระชนมพรรษาได้ ๒ พรรษา นับโดยวัสสคณนาตามบาลี คือบีชวดลำฤทธิศกศักราช ๑๑๓๐ พระยาวชิรปราการ ซึ่งต่อรบพม่าข้าศึกมีไชยแล้วได้ยกมาตั้งพระนครกรุงธนบุรี พระยาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึ่งได้เสด็จมาปฏิบัติราชการในพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้ทรงรับตำแหน่งที่ราชฐานันดร เปนพระราชวรินทรเจ้ากรมพระตำรวจนอกขวา แล้วได้ทรงรับเลื่อนยศบันดาศักดิ์เปนลำดับโดยความชอบ จนถึงเปนสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก เสด็จมาปะทับพระราชวังเดิม ณกาลครั้งนั้นเรียกกันว่าบ้านหลวง ซึ่งตั้งอยู่ริมอู่กำปั่นใต้วัดระฆังโฆสิตาราม เรียกตามนามเดิมว่า

วัดบางว้าใหญ่ ที่เป็นวังพระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนันตการฤทธิในรัชกาลนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จมาปฏิบัติราชการนั้น กรมสมเด็จพระอมรินทรามาตย ก็ได้พาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย เสด็จประทับณพระราชวังเดิมนั้น

ครั้นเมื่อพระชนมพรรษาได้ ๙ พรรษา ปีมเมียฉศก ศักราช ๑๑๓๖ ปี ได้โดยเสด็จสมเด็จพระบรมชนกาธิบดี งานสงครามณะเมืองเชียงใหม่ แล้วได้โดยเสด็จต่อไปในงานสงครามภุกามดัษกรบ้านนางแก้วเขาฉงุ่มแขวงเมืองราชบุรี แล้วโดยเสด็จพระราชดำเนิรขึ้นไปรักษาเมืองเชียงใหม่ แลโดยเสด็จพระราชดำเนิรพยุหพลไกรลงมารักษาเมืองพิศณุโลก งานสงครามภุกามอแซวุ่นก็แล้ว โดยเสด็จงานสงครามปราบปรามเมืองนางรองเมืองจำปาศักดิ์เป็นต้น เสด็จกลับถึงกรุงธนบุรี นับพระชนมพรรษาโดยปีได้ ๑๑ พรรษา เมื่อพระชนมพรรษาได้ ๑๒ พรรษา ได้โดยเสด็จสมเด็จพระบรมชนกาธิราช ในราชการยุธณกรุงศรีสัตนาคนหุต ครั้งนั้นได้เชิญพระมหานิลมณีรัตนปฏิมากรซึ่งเป็นศิริสำหรับพระบารมีในพระบาทสมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์ลงมา เมื่อเสด็จกลับถึงนั้น พระชนมพรรษา ๑๓ พรรษา จึ่งสมเด็จพระบรมชนกาธิบดีได้จัดการพิธีจรดพระกรรบิดกรรไกร ครั้น

โสกันต์แล้ว จึงมอบพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย พระบรมราชโอรส ไว้ในสมเด็จพระวนรัตทองอยู่ วัดระฆังโฆสิตาราม อันได้ถวายทำนายพระลักษณนิมิตรเปนมหัศจรรย์ ในวันโสกันต์นั้น จึงทรงชำนิชำนาญลักษณโคลงพากย์ฉันท์กาพย์กลอน ถึงซึ่งนับเนื่องในบวรกระวีวงศ์ เมื่อพระชนมพรรษา ๑๔ ปีชวดโทศก ศักราช ๑๒๔๒ ได้โดยเสด็จสมเด็จพระบรมชนกกรีธาทัพออกไปกุรุรัฐ์ ครั้นปีฉลูตรีศก ศักราช ๑๑๔๓ ฝ่ายข้างครุงธนยุรีก็พิบัติขุ่นเข็ญ มิได้มีความเย็นร้อนยิ่งกว่ากาลก่อน พระบาทสมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์ จึงดำเนิรพยุหแสนยากรถลันเข้ามา ได้เสวยสวรรยาธิบัติดำรงเสวตรฉัตรนพปดล ณกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยา พระบรมราชธานีนี้ อ้วยความยินดีของนิกรชน เชิญขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติปราบดาภิเศก ในปีขานจัตวาศก ศักราช ๑๑๔๔ จึงโปรดให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ซึ่งเปนพระบรมราโชรสร่วมพระราชหฤทัยนิพัทธานุยันต์ ได้โดยเสด็จจากกัมพุชเขตรขันธ์ มาเสวยสวรรยาธิบัติแต่พระองค์เดียว มิได้มีพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์อื่นเสมอเหมือน สถิตย์ในพระยศอรรควรสถาน ดำแหน่งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าต่างกรม มีนิยมพระราชทินนามในพระสุพรรณบัตรว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงวิศว

สุนทร · โปรดให้ประทับณะพระราชวังเดิมนั้น ตามยศพราช
ประเพณีพระบรมกษัตริย์ ผลัดพระวงศ์ใหม่ แลโปรดให้ว่า
ราชการอันใกล้ชิดสนิทในพระองค์ต่างๆ อย่างสมเด็จพระเจ้า
ลูกเธอแต่ก่อนทุกประการ ด้วยพระชนมพรรษายังน้อยอยู่ จึง
ยังมิได้โปรดให้ว่าราชการแผ่นดิน· แลพระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาไลย เมื่อสถิตย์ในพระยศสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
เจ้าฟ้าต่างกรมนั้น พระชนมพรรษาโดยวัสสคณนานามปี
๑๖ พรรษา

ครั้งนั้นสมเด็จพระวนรัตทองอยู่ ต้องราชทัณฑ์ในพระราชวัง
ท้ายสองสมเด็จพระบรมอัยกาธิราชเจ้านั้น ทรงดำรงในพระ
กตัญญูธรรม จึงได้ทรงผ่อนผันทุลขอโทษ มาภายหลังจึงได้
เป็นหลวงอนุชิตพิทักษ์ แล้วเป็นพระยาพจนากิมณฑ์ ก็แลพระ
บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยพระองค์นั้น เมื่อพระชนม
พรรษา ๑๙ พรรษา ปีมเสงสัปตศก ศักราช ๑๑๔๗ ปี ปีที่ ๔ ใน
ปฐมรัชกาล สมเด็จพระบรมชนกาธิราช โปรดอนุญาตให้
เสด็จไปประทับณราชวังพระเจ้ากรุงธนบุรี ที่โปรดพระราช
ทานให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิเบศรบดินทร์
เพราะสมเด็จพระเจ้าหลานเธอพระองค์นั้น สืบพระชนม์ล่วงไป
ที่วังนั้นทุกวันนี้ ปรากฏนามว่าพระราชวังเดิม ซึ่งเป็นวัง

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรพรรดิพงศ์ณบัดยุบันนี้ เมื่อพระชนมพรรษา ๑๙ พรรษานั้น ได้โดยเสด็จสมเด็จพระบรมชนกาธิบดี งารสงครามตำบลตลาดหญ้า แลทางเมืองเหนือ เมื่อพระชนมพรรษา ๒๐ พรรษา ได้โดยเสด็จสมรกรรม ณตำบลท่าดินแดง สามสพ เมื่อพระชนมพรรษา ๒๑ พรรษา ปีมะแมนพศก ๑๑๕๙ ปีที่ ๖ ในปฐมรัชกาล ได้เสด็จดำเนิรพยุหโยธาทาร เปนยกรบัตร สมเด็จพระบรมชนกาธิบดี ขึ้นไปตีเมืองทวาย แลราชการครั้งนั้น จวนจะได้เมืองทวายอยู่แล้ว พอขัดสนเสบียงลงก็ดำรัสให้กรีธาทัพกลับคืนพระนคร เมื่อพระชนมพรรษานับโดยวัสสคณนานามนี้ ๒๒ พรรษา นับโดยอายุโหรา ได้ ๒๑ พรรษาสามเดือนเศษ มีกฎะสมัคร รวิวาร อาสาฬหมาศ ศุกรปักษ์ ปาฏิบทดิถี ศักราช ๑๑๕๐ ปี ปีที่ ๗ ในปฐมรัชกาล พระยาทสมเด็จพระบรมชนกนารถ จึ่งโปรดให้ทรงพระนวช พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรณเรศร์ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ครั้นเวลาเช้าสามโมง พระบาทสมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์ ก็เสด็จพระราชดำเนิรณพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลนั้น แลพระบรมวงศานุวงศ์ ท้าวพระยามุขมนตรีทั้งหลาย ก็สโมสรสันนิบาตโดยอันดับ ส่วนพระภิกษุสงฆ์ราชา

คณะ ก็ประชุมพร้อมในที่สโมสรสันนิบาตนั้น จึงเสนาบดีปรึกษาให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ซึ่งดำรงพระยศปรากฏว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงวิศรุนทร ทรงพระผนวชก่อน ถึงอ่อนพระชนมพรรษาก็เป็นลูกหลวงเอก มีบัณฑาศักดิ์สูงกว่าสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ ทั้งสองพระองค์นั้น อุปสมบทกรรม ได้มีในอุโบสถสีมานั้นเป็นปฐม ครั้นเสร็จทรงอุปสมบทแล้ว ก็ประทับอยู่ณพระอุโบสถ เวลาบ่ายพระสงฆ์ราชาคณะสวดพระพุทธมนต์ ครั้นรุ่งเช้าพระสงฆ์รับพระราชทานฉันเป็นการสมโภชเสร็จแล้ว ตั้งขบวนแห่ขึ้นไปประทับณวัดสมอราย ภายหลังจึงพระราชทานนามว่า วัดราชาธิวาสวิหาร พระองค์ได้ทรงปฏิบัติตามวิโนยบัญญัติศึกษาบท ทรงบำเพ็ญกัมมัฏฐานภาวนา ในสำนักพระบัญญาวิสารเถรนาค จนออกพรรษาแล้ว เสด็จลาพระผนวชมารับราชการดังเก่า เมื่อพระชนมพรรษา ๒๗ พรรษา ได้โดยเสด็จสมเด็จพระราชบิดาพระราชดำเนินไปเมืองทวาย โดยพระราชดำริจะยุธนาการเมืองเมาะตะมะเป็นต้น ครั้งนั้นเกิดพิบัติหาสำเร็จดังพระราชประสงค์ไม่

ครั้นเมื่อปีกุนเบญจศก จุลศักราช ๑๑๖๕ พระชนมพรรษา ๓๗ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงพระประชวรพระโรคขัดพระ

บังคนเบา พระอาการมาก พวกข้าราชการในพระราชวังบวร มีใจกระด้างกล้าแข็งผัก คบคิดกับพระโอรสพระองค์ใหญ่ ในพระราชวังบวร ให้ก่อการกำเริบคิดประทุษร้าย ต่อสมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์ ข้าราชการฝ่ายพระราชวังหลวงจะขึ้นไปตั้งกองล้อมวงรักษา ในพระราชวังบวรก็ตั้งลงมิได้ ข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวร มาขับไล่เสียมิให้ตั้ง การก็เป็นที่หวั่นหวาดแต่เรรวนกันอยู่หลายวัน พระอาการหนักลง เห็นว่าจะสวรรคตเป็นแน่แล้ว จึงมีพระบรมราชโองการ โปรดให้สมเด็จพระบรมไอยกาธิราชเจ้า ซึ่งดำรงพระยศปรากฏว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรอยู่นั้น เสด็จขึ้นไปจัดการพร้อมด้วยเจ้าพระยารัตนาพิพิธ เจ้าพระยายมราช สมเด็จพระบรมไอยกาธิบดีนารถ เสด็จทรงพระเสลี่ยงขึ้นไป เจ้าพระยาทั้งสองยืดคานพระเสลี่ยงสองข้าง ข้าราชการพระราชวังหลวงฝ่ายทหารพลเรือน ก็ตามเสด็จขึ้นไปทุกหมู่ทุกกรม จึงมีรับสั่งให้ตั้งกองรักษา รายตลอดแต่ประตูพรหมทวารขึ้นไป รอบพระราชวังบวร ตามควรแก่ราชการ ในขณะนั้น ข้าราชการในพระราชวังบวร ก็บังเกิดความสยดสยอง ครั่นคร้ามยำเกรงพระเดชานุภาพ มิอาจขัดขวางโต้ทานขับไล่ได้ การที่ตั้งกองป้องกันรักษานั้น ก็เป็นอันสำเร็จโดยพระราชประสงค์ทุกประการ พระ

บาท สมเด็จ พระ ปฐม บรม ราชวงศ์ จึ่ง เสด็จ พระ ราช ดำเนิร ขึ้น ไป ประทับแรม อยู่ ที่ พระ ที่ นั่ง บุรพาภิมุข ใน พระ ราชวัง บวร โปรด ให้ พระ เจ้า ลูกเธอ อยู่ รักษา พระองค์ ใน พระ ราชมณเฑียร ภาย ใน แบ่ง จัด เป็น โมง เช่น ยาม ทั้ง กลางวัน กลาง คืน ทุก พระองค์ สมเด็จ พระ บรมไอยกาธิราช เจ้า ซึ่ง ปรากฏ พระยศ ณะเวลา นั้น ว่า สมเด็จ พระเจ้า ลูกยาเธอ เจ้าฟ้า กรมหลวง อิศร สุนทร นั้น ได้ ทรง บังคับ จัดการ โดย แข็งแรง ขณะ นั้น พระโอรส กรม พระราชวัง บวร ที่ คิด หมาย จะ ประทุษร้าย ต่อ แผ่นดิน เห็น ดัง นั้น ก็ มีใจ อาฆาฏ คิด จะ ทำ ร้าย ใน พระบาท สมเด็จ พระ บรมไอยกาธิราช เจ้า เสีย หลาย ครั้ง เดชะ พระ บารมี ก็ พ้น ให้ หวาด หวั่น ครั่น คร้าม ไป มิอาจ ทำได้ แต่ เสด็จ ประทับ แรม อยู่ ใน พระ ราชวัง บวร อาทรี ถึง ณวัน พฤหัศบดี เดือน สิบสอง แรม สี่ ค่ำ เวลา ๒ ยาม ๕ บาท กรม พระ ราชวัง บวร ก็ เสด็จ สวรรคต ราชการ นั้น ก็ สำเร็จได้ โดย สดวก ด้วย เดชะ พระ บารมี พอ เอิญ ให้ ราบ คาบ เรียบ ร้อย ไป มิได้ เกิด จลาจล ขึ้น ใน ขณะ นั้น ก็ แล พระบาท สมเด็จ พระ พุทธ ยอด ฟ้า จุฬา โลก บมิได้ ดำรัส ให้ ชำระ ใน ขณะ นั้น ต้อง จัดการ รักษา พระองค์ โดย กวด ขัน ดัง นี้ ชรอย จะ ทรง พระ ดำริ ว่า ครั้น ชำระ ขึ้น บัดนี้ ก็ จะ เป็น ที่ ขุ่น เคือง พระ หฤไทย ใน สมเด็จ พระ อนุชาธิราช ด้วย ทรง พระ ประชวร หนัก อยู่ แล เผื่อ คดี นั้น จะ สงบ ไป ได้ บ้าง ต่อ สมเด็จ พระ

อนุชาธิราช สวรรคคต แล้ว คดีนั้น ปรากฏชัด จึงดำรัสให้ชำระ โดยสมควร เมื่อพระชนมพรรษา ๓๘ พรรษา ปีชวดฉศก ศักราช ๑๑๖๖ ในอาสาฒมาศ พระเจ้าเวียดนาม ให้ทูตนำราชสาสน์ เครื่องมงคลราชบรรณาการ มาถวาย ในพระบาทสมเด็จพระพุทธ ยอดฟ้าจุฬาโลก ในราชสาสน์นั้นว่า สมเด็จพระอนุชาธิราช ซึ่งเปนกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จสวรรคคตแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระชรามากทุกวัน ยังแต่พระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอ มีกำลังมากเสมอกันอยู่ การข้างน่ากลัวจะ ไม่เรียบร้อย ขอให้ยกสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ขึ้นดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวร จะได้มีกำลังแลพาหนะมากขึ้น บ้านเมืองจึงจะเรียบร้อย การ ที่เจ้าเวียดนามจำทูลราชสาสน์มาดังนี้ ก็เห็นว่าเจ้าเวียดนาม มีความประสงค์ จะให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ครอบครองไอสุริยราชสมบัติ สืบสนองพระองค์ต่อไป ด้วยใจยินดี สวามิภักดิ์ ถ้าจะยกพระองค์อื่นขึ้นแล้ว การก็จะแปรผันยมิได้ คงความนับถือ หรือประการใด อันนี้ก็ล่อแสดงพระบารมี บันดาล ให้ยินดีถึงประเทศราช ครั้นสาวนมาศทูตทูลลากลับไป พระ บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย โปรดประทานของออกไป แก่พระเจ้าเวียดนาม บำเหน็จความสวามิภักดิ์ เป็นคาบคิลาเครื่องเงิน

ประดับ พลอย เพชร บอก หนึ่ง กำมหยี่ หุ้ม เปล บัก ทอง ขวาง ผืน หนึ่ง กำมหยี่ หุ้ม เปล ลาย ทอง สอง ผืน ทองคำ เปลว ๕๐๐๐ แผ่น เมื่อ พระชนม พรรษา ๓๙ พรรษา ปีฉลู สัปตศก ศักราช ๑๑๖๗ พระเจ้า เวียตนาม ให้ ทูต จำ ทูล พระ ราช สาสน์ เครื่อง มงคล ราช บรรณาการ มา ถวาย ใน พระบาท สมเด็จ พระ ปฐม บรม ราชวงศ์ ราชสาสน์ นั้น แสดง ความ ยินดี ที่ ทรง พระ เมตตา เสมอ อยู่ แล้ว มี คำ ถวาย ไชย มงคล และ จะใคร่ ทราบ พระ บรมเกษม สุข ประวัติ และ ความ ผาสุก สวัสดิ ของ พระ บรมวงศานุวงศ์ มี ของ ถวาย มา ใน พระบาท สมเด็จ พระ พุทธเลิศ หล้า นภาไลย เครื่อง ม้า ทองคำ อย่าง ญวน สำรับ หนึ่ง พระแสง ดาบ สอง องค์ แพร สี ต่าง กัน ๕๐ พับ ครั้น ปีขาน อัฐ ศก จุลศักราช ๑๑๖๘ สมเด็จ พระเจ้า หลาน เธอ กรม พระ อนุรักษ์เทเวศร กรม พระ ราชวัง บวร สถาน ภิบุข ฝ่าย หลัง ประชวร ลง ไม่ มี พระ บรม ราชวงศ์ ผู้ใหญ่ ที่ จะได้ ช่วย ทำนุ บำรุง แผ่นดิน ปวง ปราม ข้าศึก ประจามิตร อัน จะ บังเกิด ขึ้น ใน ทิศา นุทิศ ใดๆ สืบไป ภายหน้า สมเด็จ พระ ปฐม บรม ราชวงศ์ ทรง เห็น ว่า สมเด็จ พระ บรมไอยกา ธิราชเจ้า ซึ่ง เป็น สมเด็จ พระเจ้า ลูกยา เธอ เจ้าฟ้า กรมหลวง อิศรสุนทร ในเวลา นั้น เป็น พระ บรม ราโชวส พระองค์ ใหญ่ มี พระชนม พรรษา ได้ ๓๙ พรรษา กว่า ทั้ง ทรง พระไวยวุฒิ ปรีชา ฉลาด อาจ ทราบ ใน ราชกิจ ใหญ่ น้อย ทั้ง ปวง ควร จะ เป็น ที่ พึ่ง ที่ พำนัก ประชาชน

ท้าวพระราชอาณาจักร ทำนุบำรุงแผ่นดินให้มีความสุขเจริญสืบไป
ภายน่าได้ ทรงพระราชวิตกอยู่ว่า ควรจะทรงสถาปนาขึ้น แต่
โดยพระราชดำริเห็น ก็ไม่ทรงทราบธรรยาศัย ข้าทูลละออง
ธุลีพระบาททั้งปวงเป็นการขัดอยู่ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัส
ว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอกรมหลวงอิศรสุนทร ทรงพระเจริญ
แล้ว ไม่ปลงพระหฤทัย ในราชการแผ่นดิน มีแต่ทรงผักผ่าย
ในการเล่น ก็ทรงพระพิโรธในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอนั้นเป็นอันมาก
จึงพระยาวงศานุวงศ์แลท่านเสนาบดี มีความเสร้าโศกสลดสยด
สยอง เกรงพระเดชานุภาพยิ่งนัก ท่านอรรคมหาเสนาบดี ปรึกษา
ตกลงเห็นพร้อมกันแล้ว จึงกราบทูลพระกรุณาว่า แต่นี้สืบไป
เบื้องน่า ไม่มีพระยาวงศ์ผู้ใหญ่ พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง
ซึ่งจะช่วยจัดการทำนุบำรุงแผ่นดิน ให้เป็นสุขถาวรวัฒนาสืบไป
เห็นแต่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ทรงพระ
ปรีชาสามารถ อาจทรายในราชกิจทั้งปวง สมควรจะทำนุบำรุง
แผ่นดินสืบไปภายน่าได้ ขอรับพระราชทานให้ทรงสถาปนา
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ให้มีพระเกียรติยศ
ใหญ่ยิ่งขึ้นโดยสมควร ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายพร้อมใจกัน
ขอรับพระราชทานฉลองพระเดชพระคุณทำนุบำรุงสืบไป มิให้มี
อันตรายสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ อันนี้ก็เป็นข้อสำคัญยิ่งใหญ่ ให้ปรากฏ

พระยาลำมีว่า พระองค์เป็นที่ยินดีของพระบรมวงศานุวงศ์ เสนา บดี มนตรี มาตยากร พระบาทสมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์ได้ทรงสดับคำ ท่านอรรคมหาเสนาบดี กราบบังคมทูลดังนั้น สมด้วยพระราชประสงค์ก็ทรงโสมนัส ทรายอัธยาศัยท่านเสนาบดีแล้วก็สิ้นพระราชวิตก ครั้นณวันเสาร์เดือนอ้ายขึ้นสิบค่ำ เวลาบ่าย ๔ โมง สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมพระอนุรักษ์เทเวศร กรมพระราชวังบวรสถานภิมุขผ่ายหลังสิ้นพระชนม์ ครั้นณวันจันทร์เดือนยี่ขึ้นค่ำหนึ่ง มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งเจ้าพระยามหาเสนา ให้จัดการตั้งพระราชพิธีมงคลมหาอุปราชาภิเศก สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ตามอย่างอุปราชาภิเศกกรมขุนพรพินิต ในแผ่นดินพระบรมโกษ ก็การพระราชพิธีมงคลมหาอุปราชาภิเศกนั้น ตั้งที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระมณฑปที่สรงสนานตั้งริมชาลาในกำแพงแก้วด้านตวันออก โรงราชพิธีพราหมณ์ตั้งนอกกำแพงแก้ว น่าพระที่นั่งด้านตวันตกเฉียงเหนือ พลับพลาเปลื้องเครื่องตั้งนอกกำแพงแก้ว ตรงมุขทิศตวันออก พลับพลาที่ประทับตั้งที่โรงหล่อท้ายพระราชวัง ซึ่งเป็นที่สวนกุหลาบในบัดยุบันนี้ ราชวิถีมีราชวัตรฉัตรเบญจรงค์ รายทางเป็นระยะๆ ตลอดมาตามระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จนถึงประตูสุวรรณ

บริบาล มีต้น กัลปพฤกษ หลัง วัด พระ ศรี รัตน ศาสดา ราม ๕ ต้น พระสงฆ์ ๕๓ รูป เจริญ พระ พุทธมนต์ ๓ เวลา ตั้งแต่ ณวัน พฤหัศบดี เดือน ยี่ ขึ้น เจ็ด ค่ำไป เวลา บ่าย ตั้ง ขบวน พยุหยาตรา ๔ สาย สมเด็จ พระ บรม ไอยกา ธิราชเจ้า ทรง เครื่อง ราช วิภูษนา ลังการ ภาวณ์ ทรง พระมหา มาลา ต่าง ศรี เสร็จ เสด็จ ประทับเกย ทรง พระ ราชยานกง เดิน ขบวน มาโดย ราช วิถี เสด็จ ขึ้น พลับพลา ผลัด เครื่อง ราช วิภูษิตา ภรณ์ แล้ว ทรง พระ เสลี่ยง น้อย เสด็จ ขึ้น พระ ที่นั่ง ดุสิต มหา ปราสาท ประทับ ใน พระ ฉาก ทรง สดับ พระสงฆ์ สายยาย พระ พุทธมนต์ ครั้น จบ แล้ว เสด็จ ประทับ พลับ พลา เปลื้อง เครื่อง ทรง เครื่อง ศิริ ราช บัลลัน ทนา ภรณ์ ตั้ง ขบวน แห่ เสด็จ กลับ ทาง ประตู พิมาน ไชย ศรี ณวัน ขึ้น ๘ ค่ำ ๙ ค่ำ เวลา เช้า ทรง พระ เสลี่ยง น้อย เสด็จ มา ปฏิบัติ พระสงฆ์ ฉัน แล้ว เสด็จ ออก ทาง ประตู พิมาน ไชย ศรี พร้อม ด้วย พระ บรม วงศานุวงศ์ ประ ทับ ทิม สงฆ์ มี ดำรัส ให้ ทิ้ง ทาน ต้น กัลปพฤกษ แล้ว เสด็จ กลับ พลับ พลา ที่ ประทับ ณวัน อาทิตย์ เดือน ยี่ ขึ้น สิบ ค่ำ เวลา เช้า ทรง เครื่อง ราช วิภูษนา ลังกา ราภรณ์ พระ กร น้อย พระ มหา กฐิน น้อย เดิน ขบวน พยุหยาตรา ประทับ พลับ พลา เปลื้อง เครื่อง โดย ประดู ลุวรรณ บริบาล ผลัด เครื่อง ราช บัลลัน ทนา ลังการ แล้ว เสด็จ เสด็จ ขึ้น บน พระ ที่นั่ง ดุสิต มหา ปราสาท จึง พระบาท สมเด็จ พระ ปฐม บรม ราชวงศ์ เสด็จ พระ

ราชดำเนิรมาประทับในที่นั้น พระสงฆ์รับพระราชทานฉันแล้ว ได้เวลามหามงคลอุดมฤกษ์ สมเด็จพระบรมไอยกาธิราชเจ้านั้น ก็เสด็จลงประทับที่สรงสนาน เจ้าพนักงานถวายพระภูษาเครื่องถอดทรงแล้ว ประทับเหนือพระที่นั่งอุทุมพรราชาอาศน์ ในถาดทองแดง บ่ายพระภักตร์ต่อบูรพ์ทิศ เจ้าพนักงานถวายเครื่องมุรธาภิเศก สรงสนานเสร็จแล้ว พระสงฆ์๑๔รูปถวายน้ำสรงพระยาทสมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์ ทรงพระเต้าเบ็ญจคงคาพระมหาสังข์๓ เต็มด้วยน้ำน้มูจสุทธนที ทรงหลั่งพระราชทานแล้ว ชีพ่อพราหมณ์ถวายน้ำสังข์น้ำครดเวลุวบัตร อิศรเวทวิศณุเวทสุรเชษฐมนต์แล้ว ทรงผลัดพระภูษาถอดเสร็จ เสด็จด้วยราชยานประทับพลับพลาเปลื้องเครื่องแต่งพระองค์ทรงราชบัลลังทนาภรณ์ ครั้นได้ฤกษ์วารมหามหุดดิฤกษ์แล้ว ทรงพระเสลี่ยงน้อย เสด็จไปประทับพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ขุนมหาสิทธิโวหารเชิญพานพระสุพรรณบัตร จากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทมาไว้ ณที่นั้น พระยาทสมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์ ประทับณพระที่นั่งไพศาลทักษิณ จึ่งมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่ง สมเด็จพระบรมราชบุตรี เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ออกมาเชิญเสด็จเข้าไป สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เชิญพานดอกไม้ธูปเทียนตามเสด็จ จึ่งทูลเกล้าฯ ในสมเด็จพระปฐมบรม

ราชวงศ์ จึงมีพระบรมราชโองการ ดำรัสให้กรมพระราชวัง บวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ ๓ ซึ่งในเวลานั้นยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอรุโณไทยอยู่ ออกมาเชิญพานพระสุพรรณบัตรเข้าไป พอได้พระคิริราชฤกษ อธิบดีโหรสั่งให้ประโคม จึงพระราชทานพระสุพรรณบัตร พระเสงตาบยี่บุ้นผักมะขามสีผลหว้าห่าม สำหรับกรมพระราชวังทรงแต่ก่อน จึงดำรัสฝากพระบรมพุทธศาสนา แลให้ตั้งอยู่ในสุจริตธรรมโดยราชประเพณี แล้วพระราชทานพระพรไชยศรีสวัสดิทุกประการ แล้วจึงมีพระบรมราชโองการ ดำรัสสั่งพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าพ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ซึ่งยังดำรงพระยศที่สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอยู่ ให้สั่งหมายจงทั่วไป ให้รับพระบัญชา พระสัมพันธวงศ์เธอรับพระบรมราชโองการแล้ว ออกมาสั่งจมื่นเสมอใจราช ให้เป็นผู้รับหมายไปจงทุกหมู่ทุกกรม แล้วสมเด็จพระบรมโอยกาธิราชเจ้า กราบถวายบังคมลา เสด็จออกมาลงเรือพระที่นั่งกราบ ที่ฉนวนเหนือพระตำหนักแพ มีเรือแห่ ๓ คู่ มีเรือนำ ๑ เรือกลอง ๑ เรือตำรวจข้าราชการตามเสด็จ ๒๓ ลำ เสด็จข้ามไปประทับพระราชวังเดิม มิได้ประทับพระราชวังบวร จึงขุนมหาสิทธิโวหารเชิญพานพระสุพรรณบัตร ข้ามไปถวายที่พระราชวัง ในการ

มหาอุปราชาภิเศกนี้ มีพระบรมราชโองการดำรัสให้ตั้งโรงทำของเลี้ยง ๒ โรง ให้เลี้ยงโต๊ะข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ทั้ง ๓ วัน และตั้งกองล้อมกันรักษา รอบพระราชวังชั้นนอกชั้นใน ผลกัลปพฤกษทองสิบแปดตำลึง เงินยี่สิบสี่ชั่งเป็นพระราชบริจาค เมื่อเฉลิมพระราชมณเฑียร พระชนมพรรษา ๔๐ พรรษา นับโดยอายุโหรา ๓๙ พรรษา บริบูรณ์ เมื่อพระชนมพรรษา ๔๑ พรรษา ปีเถาะนพศก จุลศักราช ๑๑๖๙ พระเจ้าเวียดนามให้ทูตนำราชสาสน์เครื่องราชบรรณาการมาถวาย ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ราชสาสน์นั้นมีความว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจริญพระชนมพรรษาขึ้นแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้อุปราชาภิเศกไว้แล้ว อาณาประชาราษฎรได้พึ่งพระบารมีอยู่เย็นเป็นสุข เจ้ากรุงเวียดนามยินดีนัก จึงแต่งทูตคุมบรรณาการมาถวาย ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอกรมพระราชวังบวรฯ เมื่อพระชนมพรรษา ๔๓ พรรษา ปีมะเส็งเอกศก จุลศักราช ๑๑๗๑ ปีที่ ๒๘ ในปฐมรัชกาล ครั้นณวันพฤหัสบดีเดือนเก้าแรมสิบสามค่ำ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์เธอ เสด็จสวรรคต เมื่อพระองค์จวนจะเสด็จสวรรคต ได้ทรงมอบศิริราชสมบัติไห้ศวรรย์ ไว้ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย พระ

บรมไอยกาธิราชเจ้านั้น ๆ ควรจะรับศิริราชสมไภศวรรย์ สืบสนองพระองค์ต่อไป เพราะเป็นพระบรมราชโอรสใหญ่ นิพัทธานุยนต์ตามเสด็จพระราชดำเนิรเนืองนิตย์ แม้ถึงเมื่อเสด็จมาเสวยสวรรยาธิบัติ ก็โดยเสด็จมาแต่พระองค์เดียว มิได้มีพระบรมราชวงศานุวงศ์พระองค์อื่นจะเสมอเหมือน แลได้ร่วมพระราชหฤไทยฉลองพระเดชพระคุณ ทำนุบำรุงแผ่นดิน โดยความซื่อสัตย์สวามิภักดิ์เต็มพระกำลัง มิเมื่อจัดการในพระบวรราชวัง ดังถวายวิสัชนามาแล้ว เป็นนิทัศนุทาหรณ์ พระยาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์ จึงได้ทรงมอบศิริราชสมบัติมไหศวรรย์ ดังถวายวิสัชนามานี้.

ครั้นรุ่งขึ้นณวันศุกรเดือนเก้า แรมสิบสี่ค่ำเวลาเช้า สมเด็จพระบรมไอยกาธิราชเจ้า พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ มีสมเด็จพระอนุชาธิราช ซึ่งจะได้เฉลิมพระราชมณเฑียรเป็นต้น แลข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ใหญ่ผู้น้อย สรงน้ำทรงเครื่องพระบรมศพแล้ว เชิญพระบรมศพลงพระลองเงิน กรมพระตำรวจแห่แต่พระมหามณเฑียร ออกประตูสนามราชกิจ เชิญขึ้นพระยานุมาศ ประกอบด้วยพระโกษฐชั้นนอกทองคำจำหลัก ประดับพลอยเนาวรัตน์ ดังขบวนแห่เชิญไปประดิสถานไว้ ณพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ประดับด้วยพระมหาเสวตรฉัตร แลเครื่องสูงเครื่องราชูปโภค

เฉลิมพระเกียรติยศ ตามบุรพราชประเพณี สมเด็จพระบรม
ไอยกาธิราชเจ้า ได้สำเร็จราชการแผ่นดิน เสด็จประทับณพระ
ที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เวลาเช้าเย็นเสด็จไปถวายบังคม พระบรม
ศพพระราชทานไทยธรรม พระสงฆ์สดับปกรณ์ ครั้นเดือนสิบขึ้น
สองค่ำ ยังกษัตริยาคาบหนังสือมาทั้งที่ต้นแขงน่ามหาปราสาท
พระยาอนุชิตราชาน้อยเกียได้ อ่านดูได้ความว่า พระเจ้าหลาน
เธอ เจ้าพ้ากรมขุนกระษัตรานุชิต กับนายหนูดำจอมมารดาลำลี
ซึ่งเป็นโอรสเจ้ากรุงธนบุรีทั้งสาม คบคิดกับขุนนางหลายนาย
จะชิงราชสมไหสุรย์ จึงนำความขึ้นกราบทูลแด่สมเด็จพระบรม
ไอยกาธิราชเจ้า จึงโปรดให้ไต่สวนได้ความจริงแล้ว รุ่งขึ้น
ณวันจันทร์เดือนสิบขึ้นสามค่ำ จึงได้ไปเชิญกรมขุนกระษัตรานุชิต
เข้ามา โปรดให้พระเชษฐาธิราโชรส คือพระยาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชำระ ซักถึงขุนนาง ๑๐ นาย มีเจ้าพระยา
พลเทพ บุญนาคเป็นต้น กับข้าในกรมทั้งชายหญิง ๓๑ คน
ได้มาชำระเป็นสัจแล้ว จึงตำรัสให้ถอดกรมขุนกระษัตรานุชิตออก
จากตำแหน่ง เรียกตามนามเดิมว่า หม่อมเหม็น ครั้นณวันพุธ
เดือนสิบขึ้นห้าค่ำ ก็ได้คุมนักโทษทั้งสิ้นไปประหารชีวิตเสีย แต่
หม่อมเหม็นนั้นให้สำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ แลตำรัสว่ากุกระ
สกุณชาติมีความชอบ ไปรู้ถึงพระราชทานวายโสทนแต่นั้นมา

จึง พระราชวงศานุวงศ์ เสนาบดี พระ ราชาคณะ ผู้ใหญ่ ผู้ น้อย พร้อม กัน เชิญ เสด็จ เถลิง วัลยราช สมบัติ ปราย ดาภิ.เศก เป็น เอก อรรคมหา ราชาธิราช อาณานิกร นารถ อำรง พิภพ จบ สยาม มณฑล สืบ สันต ติวงศ์ จึง ดั้ง การ พระ ราช พิธี บรม ราชาภิเศก พระสงฆ์ เจริญ พระ พุทธมนต์ ๓ วัน ครั้น ณวัน อาทิตย์ เดือน สิบ ขึ้น เก้า ค่ำ เวลา เช้า ได้ พระ มหา มงคล ฤกษ ก็ เสด็จ สู่ พระ มหา มณฑป พระ กระยา สนาน สรง สหัศ ธารา บัญจ สุทธ มหา นที มฤธา ภิเศก แล้ว เสด็จ ขึ้น พระที่ นั่ง อัฐ ทิศ ทรง รับ น้ำ กรด น้ำ สังข์ โดย ลำดับ ทั้ง ๔ ทิศ แล้ว เสด็จ ประทับ พระที่ นั่ง ภัทร บิฐ พระ มหา ราช ครู พฤฒิ พราหมณา ภิชาติ ก็ ถวาย พระราช สุพรรณบัตร์ แล เครื่อง ราช กกุธ ภัณฑ์ พระ แสง อัคฆาวุธ แล้ว ถวาย พระ สรรพ โอสถา หริคุลี เวท ตาม บุรพ ราช ประเพณี จึง พระราช ทาน พฤกษ วารี พระราช ครู รับ พระ บรม ราช โองการ เป็น ฤกษ แล้ว ทรง โปรย พิกุล สุวรรณ หิรัญ ทรง ถวาย ไทย ธรรม พระสงฆ์ เสด็จ ออก พระที่ นั่ง อมรินทร วินิจฉัย ประทับ พระที่ นั่ง เสวตร ฉัตร พระบรม วงศานุวงศ์ ข้า ทูล ละออง ธุลี พระบาท เฝ้า พร้อม เสนาบดี กราบ ทูล ถวาย ราช สาร สิน ธพ พระ ที่ นั่ง ต้น เมือง ออก ไพร่ พล ฝ่าย พล เรือน พระ มหา พิไชย ราช รถ เรือ พระ ที่ นั่ง ทั้ง เครื่อง สูรย พยุธ เมือง ออก ไพร่ พล ฝ่าย ทหาร พระราช นิเวศน์ วัง สถาน กรุง เทพ มหา นคร ภัทธ ยุยาญ ธัญ ญา หาร สถาน เกษตร ตาม

ตำแหน่งนั้นแล้ว รับพระบรมราชโองการ ฉลองพระเดชพระคุณโดยตำแหน่ง จึงเสด็จขึ้นโดยพระราชกรณีย์ผ้ายใน แล้วเสด็จไปถวายบังคมพระบรมศพ แล้วเสด็จกลับพระมณเฑียร เวลาบ่ายเวียนเทียนพระมณฑิรา ไลย รุ่งขึ้นพระราชวงศานุวงศ์ ข้าทูลลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ก็ได้ถือน้ำพระพิพัฒสัตยา ถวายบูยผ้าธูปเทียน เมื่อได้เฉลิงถวัลยราชสมบัตินั้น พระชนมพรรษา ๔๓ พรรษา นับโดยอายุโหรา ๔๑ พรรษา ๖ เดือน เศษ แล้วพระราชดำเนิรเลียบพระนคร ครั้นเสวยสวรรยาธิบัติแล้ว จึงโปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราชพระบัณฑูรน้อย ดำรงพระยศกรมพระราชวังบวร ได้ตั้งการพระราชพิธีอุปราภิเศก เฉลิมพระราชมณเฑียร พระราชาคณะ ๖๐ รูป ถวายปริตสายสาย ณ พระที่นั่งพรหมภักตร์ พุทไธศวรรย สามเวลา ตั้งพลับพลาที่ประทับ ข้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ด้านตวันตก เสด็จพระราชดำเนิรโดยพยุหยาตรา

ครั้นณวันศุกร เดือนสิบแรมหกค่ำ ได้ศุภวารมหามงคลฤกษ เสด็จสู่ที่สรงพระมุรธาภิเศกแล้ว พระสงฆ์ฉัน พระราชทานไทยธรรมแล้ว เสด็จมารับพระสุพรรณบัตร ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ครั้นได้อุดมฤกษ ก็พระราชทานพระสุพรรณบัตร ตามโบราณราชประเพณีแล้ว พระบาทสมเด็จพระบรมไอยกาธิราชเจ้า จึงดำรัสโปรดนักโทษมหาพันธนาการ นอกจากพม่าข้าศึก ได้จำนวน

ถึง ๔๔๓ คนโปรดให้พ้น ราชทัณฑ์ อนึ่ง ราษฎร ซึ่ง ร้อง พ้อง แก่กัน ค้าง อยู่ ณโรง ศาลใดๆ ทรง พระมหา กรุณาโปรดให้ชำระให้แล้ว โดยเร็ว ห้าม มิให้เรียก ค่า ฤชา ธรรม เนียม โทษ หลวงและเงิน พิไนย ก็ยก พระราชทานให้ พระองค์ กอบไป ด้วย พระมหา กรุณา ทรง ทำนุ บำรุง พระบรมวงศานุวงศ์ เสวก า มาตย ราชบริษัท ให้ร่ม เย็น ทั่ว จัง หวัด พระราชสีมา จึง พระราชทาน ฐานันดร ยศ พระรา ชาคณะเปน ฤกษ ก่อน แล้ว ทรง ฉลอง พระเดช พระคุณ สมเด็จ พระ บรม ราช ชนนี ตั้ง พิธี เฉลิม พระนาม เพิ่ม พระเกียรติ ยศ ปรา กฏ ว่า กรม สมเด็จ พระอมรินทรา มาตย โดย พระราช กตเวที ธรรม แล้ว พระราช ทาน ตำแหน่ง พระบรม ราช วงศานุวงศ์ เสนา บดี มนตรี มุข ข้า ทูล ละออง ธุลี พระบาท พระราช บริจาริกา ผ้าย น่า ผ้ายใน โดย สม ควร แก่ ความ ชอบ โปรดให้ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้า ทับทิบ เปน กรม หมื่น อินทร พิพิธ พระองค์เจ้า ทับเปน กรม หมื่น จิตร ภักดี พระองค์เจ้า คันธรส เปน กรม หมื่น ศรี สุเรนทร์ พระองค์เจ้า สุริยา เปน กรม หมื่น ราม อิศเรศ, มาในรัชกาล ที่ ๔ มี พระยศ เปน กรม พระราม อิศเรศ พระองค์เจ้า ฉัตร เปน กรม หมื่น สุรินทร รักษ์ หม่อม ไกร สร ซึ่ง ดำรง พระยศ เปน พระเจ้า น้อง ยาเธอ อยู่ เปน กรม หมื่น รักษรณเรศ พระองค์เจ้า วาสุกรี ซึ่ง ทรง พระ ผนวช อยู่ เปน กรมหมื่น อมุขชิตชิโนรส ศรี สุคต ขัตติยวงศ์ มาในรัชกาล ที่ ๔ ได้ดำรง พระยศ

ปรากฏว่า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส รวม ๗ พระองค์ โปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระเชษฐาโวรสเป็นกรมหมื่นเสฐียรดินทร์ คือพระยาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าสยาม พระองค์เจ้ากล้วยไม้ เป็นกรมหมื่นสุนทรอิบดี พระองค์เจ้ามั่งเป็นกรมหมื่นเดชอดิศร มาในรัชกาลที่ ๔ มีพระยศเป็นกรมสมเด็จพระเดชาดิศร พระองค์เจ้าวัลเป็นกรมหมื่นพิพิธโภคภูเบนทร์ มาในรัชกาลที่ ๔ มีพระยศเป็นกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ รวม ๔ พระองค์ โปรดให้พระองค์เจ้ายง พระบรมวงศ์เธอที่ ๒ เป็นกรมหมื่นอิเบศรบวร พระองค์เจ้าฉิม ในกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ เป็นกรมหมื่นนรินทรเทพ

ฝ่ายเสนาบดีมนตรีมุข โปรดให้เลื่อนเจ้าพระยาพระคลัง กุน เป็นเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ที่สมุหนายก เจ้าพระยายมราช บุญมา เป็นเจ้าพระยาอัคคมหาเสนาที่สมุหพระกระลาโหม พระยาอนุชิตราชา น้อย เป็นเจ้าพระยายมราช พระยาไกรโกษา เป็นเจ้าพระยาพระคลัง พระยาเพ็ชรบุรีเทศ เป็นเจ้าพระยาธรรมาธิบดี พระยาสันหมิตรสา เป็นเจ้าพระยาพลเทพ ครั้นต่อมาเจ้าพระยายมราช ได้เป็นเจ้าพระยาอภัยภูธรที่สมุหนายก พระยาศรีสุริยพาหน้อย เป็นเจ้าพระยายมราช พระยาศรีสุริยวงศ์ เป็นเจ้าพระยาพระคลัง พระยาราชบุรีแสง เป็นเจ้าพระยาวงศาสุรศักดิ์ที่สมุหพระกระลาโหม ต่อมาโปรดให้เจ้าพระยาพระคลัง เป็นเจ้าพระยาอัคคมหาเสนา

พระยาสุริยวงศ์มนตรี ดิศ เป็นที่โกษา พระยาราชภักดี ทองอิน เป็นเจ้าพระยาพลเทพ โดยพระราชวัตรจริยาดังถวายวิสัชนามาฉะนี้

แลการที่กรุงเทพมหานครผลัดแผ่นดินใหม่ ก็ปรากฏไปในนานาประเทศ บัจจุบันกิจการภายในเขตรได้สดับแล้ว พระเจ้ากรุงอังวะให้อเตียงวุ่นเป็นแม่ทัพ เกณฑ์พลตั้งแต่เมืองรางกุ้งตลอดลงมาถึงเมืองทวาย หมายจะมาตีกรุงเทพฯ อีกสักคราวหนึ่ง พลสกรรจ์สี่หมื่นเป็นประมาณ ครั้นยกมาตั้งณเมืองเมาะตะมะด้วยกำลังพระยารมี พระยรมไอยกาธิราชเจ้าเป็นมหัศจรรย์ ภุกามพลขันธ์ก็หนีเสีย นั้นละพันบ้างสองพันบ้าง น้อยร่อยหรอลงทุกวันไป ครั้นยกมาตั้งต่อเรื่องอยู่ณเมืองทวาย พลนิกายเกิดโรคบัจจุบัน ทั้งกเฬวรขันธ์เป็นอันมาก จนได้ยกพลมาแต่ ๔ พันตีเมืองตะกั่วป่าเมืองตะกั่วทุ่ง เมืองภูเก็จ เมืองถลาง ถึงซึ่งปราไชย เมืองชุมพรมิได้แพ้แลชำนะ เมืองนั้นๆ ได้มีใบบอกเข้ามาพระยาทสมเด็จพระบรมไอยกาธิราชเจ้าได้ทรงทราบแล้ว โปรดให้มีกองทัพออกไป ๔ ทัพ หยุดอยู่ดูกำลังศึกแต่เมืองเพ็ชรบูรีทัพ ๑ ครั้งนั้นสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ต้องดำเนิรพยุหแสนยากรเสด็จออกไป แลการยุธนาการครั้งนั้น ภุกามบัจจามิตร ถึงซึ่งปราไชยไปข้าง เก็บต้นรวบรวมเลกหนีไปบ้าง

จับได้ ประหารชีวิตเสียบ้าง คุมเข้ามาณกรุงบ้าง แล้วดำรัสให้พระยาจ่าแสนยากร อยู่รั้งณเมืองสุมทร ดำเนินพยุหแสนยากรกลับโดยชลมารควิถี ประทับเมืองสมุทปราการ ยอกขึ้นมากราบบังคมทูล จึงดำรัสให้มีตราเชิญเสด็จกลับคืนพระนคร

• ฝ่ายกัมพุชประเทศ พระอุไทยราชาได้ทรายข่าวสารรรคต แลเฉลิงถวัลยราชสมบัติใหม่ จึงให้นักองค์สงวนนักองค์แก้ว พระยากะลาโหม พระยาจักรี เข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทแทนคำราช ๑๑๗๒ ปีมะเมียโทศก ปีที่ ๒ ในทุติยรัชกาล ณเดือน ๕ พระเจ้ากรุงเวียดนาม แต่งทูตเข้ามาถึงลำรับๆ หนึ่งมาถวายบังคมพระบรมศพ ลำรับหนึ่งนำราชสาส์นเครื่องมงคลราชบรรณาการมาถวาย ในการที่เฉลิงถวัลยราชสมบัติใหม่ นานาประเทศธานีน้อยใหญ่ ซึ่งเคยขึ้นกรุงเทพมหานครก็จัดเครื่องยรรณาการมาถวายตามเคยทุกประเทศธานี มิได้ขาด ในปีนั้นทรงพระกรุณาโปรดให้พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ซึ่งดำรงพระยศที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ อยู่สำเร็จราชการแผ่นดิน ให้เสด็จไปประทับพระราชวังเดิม พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ ซึ่งดำรงพระยศบันดาศักดิ์เป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ อยู่สำเร็จราชการกรมมหาดไทย • กรมพระราชวังบวรในรัชกาลที่ ๓ ซึ่งดำรงพระยศปรากฏว่าพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิพลเสพย์

ลำเร็จราชการกรมพระกระลาโหม พระยาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าสยาม ซึ่งดำรงพระยศปรากฏว่า พระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ลำเร็จราชการกรมท่า แล้วโปรดเกล้าฯ ตั้งองค์สงวนเป็นพระมหาอุปโยราช ตั้งองค์อื่นซึ่งมิได้มาเฝ้าเป็นพระมหาอุปราช พระมหาอุปโยราช ก็กราบถวายบังคมลาออกไป ครั้นปีที่๙ในตติยรัชกาล มะแมตรีศก ทรงพระราชดำริจะฉลองพระเดชพระคุณถวายพระเพลิง สมเด็จพระยมรณกนารถ จึงดำรัสให้จัดการพระเมรุม่าคณฑ้องสนามหลวง เสาเส้น ๑ ขื่อ ๙ วา พระเมรุสูงตลอดยอด ๒ เส้น รายในพระเมรุทองสูง ๑๐ วา พร้อมด้วยเครื่องประดับนานา พระเบญจาหุ้มทองคำเกลี้ยงพระเกียรติยศ และวิลัชพิยภัณฑ์ในคฤหัสถ์บัพพะชิต เป็นอเนกประการ ครั้นจัดการเสร็จแล้ว เชิญพระสารีริกธาตุออกเวียนพระพุทธมนต์ การสมโภช ๒ เวลา เชิญพระบรมศพออกสมโภช ๗ วัน จำนวนพระสงฆ์รับพระราชทานไทยธรรม ถึงหมื่นเศษ ณวันอาทิตย์เดือนหกขึ้นสิบสามค่ำ พระยาทสมเด็จบรมนพิตร์เจ้า ก็ถวายพระเพลิง รุ่งขึ้นณวันจันทร์แจงพระรูปพระบรมอัฐิลงพระโกษฐลงยาราชาวดี มีมหกรรมอีกสามวัน ณวันศุกร์เดือนหกแรมสามค่ำ เชิญพระบรมอัฐิไปประดิษฐานณพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท บำเพ็ญพระราชกุศลสมโภชอีก ๔ วัน จึงเชิญไปประดิษฐานไว้ณหนพระอัฐิในพระราชฐาน

ณเดือน ๔ ปีนั้น โปรดให้เจ้าพระยายมราชน้อย คุมกองทัพออกไปกัมพุชประเทศ เหตุด้วย พระอุไทย์ราชาแลพระอุปโยราชเกิดแตกร้าวกัน พระอุไทย์ราชากระด้างกระเดื่องด่อกรุงเทพมหานคร มีพระราชดำรัสให้ออกไปสมัคสมาน ฝ่ายข้างพระอุไทย์ราชาก็มิได้สมัคสมานกลับต่อสู้ แล้วประลาศหนีไปอาศัยอยู่เมืองไซ่ง่อน เจ้าพระยายมราช ยอกข้อราชการเข้ามาณกรุง ก็พาพระมหาอุปโยราช พระมหาอุปราช นักองค์ด้วงเข้ามาเฝ้า ก็โปรดให้อยู่ที่บ้านพระนรายน์รามาธิบดี จึงโปรดให้แต่งราชสาส์น แถลงการกัมพุชประเทศ เชิญออกไปยังพระเจ้าเวียดนาม แล้วโปรดให้พระยามหาอำมาตย์ เป็นราชทูตออกไปณำสีมา รัดการตั้งพระอุไทยราชาเป็นเจ้ากัมพุชรัษฎังเก่า ด้วยกำลังพระมหากรุณามิได้ทรงถือโทษแลจะให้เป็นพระเกียรติยศ ปรากฏพระมัทวธรรมไปในนานาประเทศ แลเมื่อไพศาขมาศ วอกศักราช ๑๑๗๔ ปี วันพฤหัสบดีขึ้นสิบสามค่ำ ทรงพระกรุณาโปรดให้แห่พระแก้วผลึก ซึ่งปรากฏพระนามณกาลบัดนี้ว่า พระพุทธบุษยรัตน จักรพรรดิพิมลมณีมัย ลงมาแต่วัดศาลาปูน พักวัดเชิงมดลาดแก้ว ก็แหละพระแก้วผลึกองค์นี้เป็นแก้วอุดม ที่เรียกว่า บุษย์น้ำขาว หรือเพชร์น้ำค้าง มีส่วนทรวดทรงงามมิอย่างอันเลอียดงามนัก ประมาณน่าตักกว้าง ๙ นิ้วกึ่งสูง ๑๒ นิ้วเศษ พิเคราะห์เห็นเป็นศิริลำหรับ

พระยารามี ศรีสวัสดิ์มงคลเฉลิมกรุง เมืองนครจำปาศักดิ์ส่งมาถวาย
ดำรัสให้สมโภชที่เมืองนครจำปาศักดิ์ แล้วแห่ลงมาเมืองสระบุรี
มีการสมโภชทุกเมืองทุกที่ประทับ โดยระยะทาง แล้วเชิญลง
เรือพระที่นั่งลีมาสมโภชที่กรุงเก่า แล้วจึงได้แห่ลงมาพักวัดเขียน
ณวันศุกรขึ้น ๑๔ ค่ำ จัดขบวนแห่พระปฏิมากรโดยพยุหยาตราใหญ่
ทอดคอยเสด็จณตำบลวัดเขียนนั้น ครั้นได้เวลาจึงเสด็จพระราช
ดำเนินโดยขบวนดังพระราชทานพระกฐิน กรมพระราชวังบวร
ก็เสด็จโดยขบวนพร้อมตามตำแหน่ง พระยมวงศานุวงศ์เสนาบดี
ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ก็โดยเสด็จตามบันดาศักดิ์ พร้อมด้วย
เรือพระราชาคณะ แลราษฎรมากหนักหนาชลมารควิถี ครั้นเสด็จ
พระราชดำเนินถึงขบวนพระพุทธรูปแล้ว ก็ให้ประทับเรือพระที่นั่ง
เข้าขนาน ทรงถวายนมัสการบูชาทอดพระเนตรแล้ว ประทับเรือ
พระที่นั่งออกเดินขบวนพระพุทธรูปมากลาง ขบวนเสด็จพระยมม
มหาราชวัง ขนานมาโดยฝั่งตวันออก ขบวนเสด็จพระยมราชวัง
ขนานมาโดยฝั่งตวันตก ครั้นถึงน่าพระตำหนักน้ำ เรือพระที่นั่ง
กิ่งซึ่งทรงพระพุทธรูปก็ประทับกับแพขวาง ซึ่งทอดสมอไว้ เรือ
ขบวนเรียงรายแวดล้อม มีมหรสพสมโภชกลางน้ำสามวัน แล้ว
เชิญประดิษฐาน ณพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีงาน
สมโภช ๔ วัน ครั้นผู้มาบูชาเบาบางแล้ว เชิญไปณโรงประชุมช่าง

ช้างพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานเสด็จออกเนืองๆ มีพระบรมราชโองการให้ช่างแต่งพระพุทธปฏิมากร ต่อพระกรรณที่ลิให้บริบูรณ์ แลทำฐานรองหุ้มด้วยทองคำ ทำพระศกสุวรรณแลพระรัศมีลงยาราชาวดี มีเพ็ชร์ประดับบนพระจุฬาธาตุ สอดพระสุวรรณกรณฑ์เข้าลง ผังพระเนตร์ทองคำลงยาราชาวดี บั๊กฉัตร์ทอง ๕ ชั้น ลงยาราชาวดี ประดับพลอยห้อยใบโพธิ์แก้ว สันถัดลงยาราชาวดีประดับเพชร์ ครั้นการสำเร็จโปรดให้เชิญไปประดิสถานไว้ณหอเทพาดิเทพพิมาน บันจุพระบรมธาตุในสุวรรณกรณฑ์ ๓ องค์ ทรงสักการบูชาเช้าค่ำมิได้ขาด ในกาลเปนลำดับไป มีพระราชดำรัสให้เชิญไปตั้งในพระราชพิธีใหญ่ๆ ทุกคราวพระราชพิธีแลเมื่อเวลาสำราญพระกมลเปรมปรีดิ์ก็ได้ทรงสมโภชสักการเนืองๆ

(เรื่องนี้ยังจะมีต่อไป)

รายงารการประชุม

สอบความรู้ของนักเรียน ในมิถุนายน ร. ศ. ๑๑๕

วันที่ ๑ ที่ ๒ มิถุนายน ร, ศ, ๑๑๕ ได้มีการสอบความรู้นักเรียนในโรงเรียนของวิทยาลัย ชั้นนักเรียนตรีสามัญ และนักเรียนตรีพิเศษ กรรมการสภาของมหามกุฎราชวิทยาลัย ได้แบ่งน่าที่กัน และเชิญท่านผู้มีความรู้มาสมทบเข้ากันเปนกรรมการสองกองดังนี้

พระธรรมไตรโลกาจารย์ นายกแห่งมหามกุฎราชวิทยาลัย เปนประธาน

ผู้สอบชั้นนักเรียนตรีสามัญ

หม่อมเจ้าพระสถาพรพิริยพรต
พระครูปลัดจุฬานุนายก
พระครูปลัดอวาจีคณานุสิชฌน์
พระครูปลัดอุทิจยานุศาสก์
พระมหาเผื่อน

ผู้สอบความรู้ชั้นนักเรียนตรีพิเศษ

พระธรรมไตรโลกาจารย์ นายก
หม่อมเจ้าพระศรีสุคตคัดยานุวัตร อุปนายก
พระธรรมปาโมกข์

พระราชกวี

พระเทพมุนี ธรรม

หม่อมราชวงศ์พระชื่นเปรียญ

พระครูปริตตโกศล

จำนวนนักเรียนเข้าสอบความรู้

ชั้นนักเรียนตรีสามัญ

เข้าสอบ ๕๒ รูป สอบได้ ๑๑ รูป ตก ๔๑ รูป มีรายชื่อผู้ได้ดังนี้

วัดบวรนิเวศ ๒ รูป

๑ พระเบี้ยว

๒ พระเปี่ยม

วัดมกุฏกษัตริย์ ๒ รูป

๓ พระพรหม

๔ พระธูป

วัดพิชัยญาติ ๔ รูป

๕ พระจัน

๖ สามเณรยุ่

๗ สามเณรอิน

๘ นายเถน

วัดเทพสิรินทร์ ๑ รูป

๙ พระโต

วัดนิเวศน์ ๒ รูป

๑๐ สามเณรเย็น

๑๑ สามเณรโละ

ชั้นนักเรียนตรีพิเศษ

เข้าสอบ ๓๖ รูป ได้ ๓๓ รูป ตก ๓ รูป มีรายชื่อผู้ได้ดังนี้

วัดบวรนิเวศ ๙ รูป

๑ พระฉิง

๒ สามเณรจีน

๓ พระบุญ

๔ พระแป๊ะ

๕ พระแช่ม

๖ พระฉาย

๗ พระรอด

๘ พระดาว

๙ พระยิ้ม

วัดมกุฎกษัตริย์ ๓ รูป

๑๐ พระแย้ม

๑๑ พระคำ

๑๒ สามเณรสวัสดิ์

วัดพิชัยญาติ ๑๐ รูป

๑๓ สามเณรวิม

๑๔ สามเณรแม้น

๑๕ สามเณรอยู่ (๒๑)

๑๖ สามเณรคอน

๑๗ สามเณรอยู่ (๒๐)

๑๘ พระถ้อม

๑๙ สามเณรสมร

๒๐ พระรัตน์

๒๑ พระขุน

๒๒ พระหรุ่น

วัดเทพสิรินทร์ ๖ รูป

๒๓ สามเณรทอง

๒๔ สามเณรอิน

๒๕ สามเณรชุม

๒๖ พระสุข

๒๗ พระชุ่ม

๒๘ พระสุ่น

วัดราชประดิษฐ์ ๑ รูป

๒๙ พระทองดำ

วัดราชบพิธ ๒ รูป

๓๐ สามเณรคง

๓๑ สามเณรทองย้อย

วัดนิเวศน์ ๑ รูป

๓๒ พระใบฎีกากลิ่น

วัดเครือวัลลี ๑ รูป

๓๓ พระสมุห์คอน

ในการสอบความรู้คราวนี้ ชั้นนักเรียนตรีพิเศษ สามเณรวิมวัดพิชัยญาติ ได้รับรางวัลที่ ๑ นาฬิกาซุ้ม ๑ เรือน ขวดหมึกนิเกอร์ ๑ ขวด พระสมุห์คอน วัดเครือวัลลี ได้รับรางวัลที่ ๒ ที่หมึกแก้วเจียรไน ๑ ที่ ขวดหมึกนิเกอร์ ๑ ขวด แก้วเจียรไนสำหรับทับกระดาษ ๑ อัน พระแจ่ม วัดมกุฏกษัตริย์ ได้รับรางวัล

ที่ ๓. ที่หมึกแก้วเจียรไน ๑ ที่ ขวดหมึกนิเกอร์ ๑ ขวด แก้วเจียรไนสำหรับทับกระดาษ ๑ อัน นอกนั้นได้รับรางวัลสามัญ ขวดหมึกนิเกอร์รูปละ ๑ ขวดทุกรูป

ในการสอบความรู้คราวนี้ พระเชมาภิมุข ธรรมจัดการเลี้ยงน้ำร้อนพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุตรี ประทานน้ำขิง ๕ โหล ยาอุทัย ๒ ขวดโหล ไข่ขวัญยายให้หมาก ๒๙๗ คำ บุหรี่ไทย ๗๕ มวน บุหรี่ฝรั่ง ๑๗ มวน อุบาสิกาเหมือนให้หมากพลูบุหรี่ ๒ กระบะ พระครูปลัดจุฬานุนายก ให้หมาก ๒ กระบะ พระครูพุทธมนต์ปรีชา ให้น้ำตาลกรวด ๑ ขวดโหล นายนิมเสมียนวิทยาลัยให้ใบชา ๔ ห่อ น้ำหวาน ๖ ขวด น้ำตาลทึบ ๑ ทึบ พระครูวิสุทธิสรภาญ ให้น้ำขิง ๖ โหล นายตรวจพร้อมกองละหุโทษ ให้ถ่าน ๑ ลูก หมาก ๑ ถาด

รายพระนามและนาม ท่านผู้อุปการเป็นนิตย์ ผู้อุปการเฉพาะปี และผู้เกื้อกูล กับทั้งจำนวนทุนในจำนวนเมษายน และพฤศภาคม ร.ศ. ๑๑๕

รายชื่อ	รายเงิน			รวมเงิน		
	ช.	บา.	อ.	ช.	บา.	อ.
จำนวนเมษายน ร.ศ. ๑๑๕						
ผู้อุปการเป็นนิตย์						
วันที่ ๕						
พระยาธรรมจรรยานุกูลมนตรีในนามเจ้าจอมก้อนแก้ว	๓	๖๐	-			
วันที่ ๒๐						
พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าชายนิพันธภาณุพงศ์ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช	๓	๖๐	-			
รวม				๗	๔๐	-
ผู้อุปการเฉพาะยี่พิเศษ						
วันที่ ๑๐						
พระภักดีดินแดนปลัด (พลอย) สามีอ่างภรรยาบ้านใต้ประตูท่าฉางแขวงเมืองราชบุรี	-	๗๓	-			
รวมยอดยกไป เงิน	-	๗๓	-	๗	๔๐	-

รายชื่อ	รายเงิน			รวมเงิน		
	ช.	บา.	อ.	ช.	บา.	อ.
ยกยอดมาจากน่าโพ้น	-	๗๓	-	๗	๔๐	-
วันที่ ๑๔						
นายขุ้ย สาดภรรยาบ้านปากคลองบางยี่ขัน	-	๑๓	-			
รวม				๑	๖	-
ผู้อุปการเฉพาะบี						
วันที่ ๒						
จ่าปรีกในพระบรมมหาราชวัง	-	๑๒	-			
เจ๊ะภรรยาพระยาจันทบุรี (เกิด)	-	๑๒	-			
นายจอนสุกภรรยาบ้านในคลองตาวคนอง แขวงเมืองนครเขื่อนขันธ์	-	๑๒	-			
วันที่ ๓						
นายหว่างบ้านบางปะหิว	-	๑๒	-			
วันที่ ๙						
หลวงอนุสรกฤดยพากย์ (แดง) กับปรีกภรรยา	-	๑๒	-			
วันที่ ๑๐						
หม่อมขลิบในพระราชวังบวร	-	๑๒	-			
วันที่ ๑๑						
ตาบ บุตรพระยาโชฎึกราชเศรษฐี (ทองขื่น)	-	๑๒	-			
รวมยกยอดไปเงิน	๑	๔	-	๘	๔๖	-

รายชื่อ	รายเงิน			รวมเงิน		
	ช.	บา.	อ.	ช.	บา.	อ.
ยกยอดมาจากน่าโน้น	๑	๔	-	๘	๔๖	-
วันที่ ๒๐						
ทรัพย์ภรรยาพระประสิทธิวิทยา (ยัง)	-	๑๒	-			
นายดำ จันภรรยา บ้านคลองครุแขวงเมืองนครเขื่อนขันธ์	-	๑๒	-			
วันที่ ๒๑						
พระยัม วัดประทุมธานี	-	๑๒	-			
นายอุ่นในนามพระนวม วัดจักรวรรดิราชาวาส	-	๑๒	-			
นายพิน อิ่มภรรยาในนามทรัพย์ผู้มารดา บ้านบางขุนเทียนแขวงเมืองพนทบุรี	-	๑๒	-			
วันที่ ๓๐						
พระแสนท้องฟ้าปลัด (บ้อง) สามีทรัพย์ภรรยา บ้านเหนือคลองแคแขวงเมืองราชบุรี	-	๑๒	-			
พระสุนทรบริรักษ์ (ไป๋) ผู้ช่วยสามีบุ้ยภรรยา บ้านเหนือประตูท่าฉางแขวงเมืองราชบุรี	-	๑๒	-			
จีนฉาย บ้านฝั่งตวันตกตรงน่าวัดมหาธาตุเมืองราชบุรี	-	๑๒	-			
รวมยอดยกไปเงิน	๒	๒๐	-	๘	๔๖	-

รายชื่อ	รายเงิน ช.	ย.	อ.	รวมเงิน ช.	บา.	อ.
ยกยอดมาจากน่าโน้น	๒	๒๐	-	๘	๔๖	-
หลวงกระเษตรสาลีหลวงนา (สุดใจ) สามี น่วมภรรยา บ้านวังก้ำแพง ทิศตวันตกเมืองราชบุรี	-	๑๒	-			
ทิมมารดา หลวงศรีโยธาบุตร น่าบ้าน พระภักดีดินแดนปลัด (พลอย) เมืองราชบุรี	-	๑๒	-			
นายคำผัว แป้นภรรยา นายเกี่ยงผัว เอมภรรยา บ้านไร่ แขวงเมืองราชบุรี	-	๑๒	-			
นายทุผัว เหม็นภรรยา บ้านลัดสง แขวงเมืองราชบุรี	-	๑๒	-			
รวม				๒	๖๘	-
ผู้เกียกกล วันที่ ๑						
ของหลวงพระราชทานในปีมะเมีย ๑๑๕	๖๐	-	-			
พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเจริญศรี ชนมายุ	-	๑๘	-			
วันที่ ๑๐						
พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าศศิพงศ์ ประไพ	-	๑๗	-			
รวมยอดยกไปเงิน	๖๐	๓๕	-	๑๑	๓๔	-

รายชื่อ	รายเงิน ช.	บา.	อ.	รวมเงิน ช.	บา.	อ.
ยกยอดมาจากน่าโน้น	๖๐	๓๕	-	๑๑	๓๔	-
วันที่ ๒๑						
ชื่นตำหนักพระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์	-	๖	-			
วันที่ ๒๗						
อุบาสิกาจัน บ้านบางขุนพรหม ให้เดือนละ ๒ บาท ๑๒ เดือน	-	๒๔	-			
วันที่ ๓๐						
ขุนศรีทิพยโภชน์ (ปลอด) บ้านกลางใต้ วัดสัตตนาถปริวัตร แขวงเมืองราชบุรี	-	๖	-			
อุบาสกส่วนแถ่งภรรยาเมืองสมุทปราการ	-	๙	-			
อุบาสกจู ยิ้มภรรยา ,,	-	๔	-			
อุบาสกแสง นิ่มภรรยา ,,	-	๒	-			
อุบาสิกามี ,,	-	๑๐	-			
อุบาสิกายี่ปุ่นซุย ,,	-	๔	-			
อุบาสิกาเพิ่ง ,,	-	๔	-			
อุบาสิกาปุ่ย ,,	-	๒	-			
อุบาสิกาแวว ,,	-	๒	-			
อุบาสิกาเครือ ,,	-	๒	-			
อุบาสิกาลำลี ,,	-	๑	-			
รวมยอดยกไปเงิน	๖๑	๓๐	-	๑๑	๓๔	-

รายชื่อ	รายเงิน ช.	รายเงิน บา.	รายเงิน อ.	รวมเงิน ช.	รวมเงิน บา	รวมเงิน อ.
ยกยอดมาจากน่าโน้น	๖๑	๓๐	-	๑๑	๓๔	-
อุบาสิกาแมะ เมืองสมุทปราการ	-	๑	-			
อุบาสิกาเนย ,,	-	-	๘			
รวม				๑๑	๓๑	๘
ผลประโยชน์						
ค่าขำหน่ายสิ่งของต่างๆ	-	๑๔	-			
รวม				-	๑๔	-
รวมทั้งสิ้น				๗๒	๗๔	๘
จำนวนพฤศภาคม ร, ศ, ๑๑๔						
สมบัติ						
วันที่ ๗						
นเรศวรสมบัติ	๔	๕๘	-			
รวม				๔	๕๘	-
อุปการะเฉพาะบีพิเศษ						
วันที่ ๓						
ฉันภรรยาเจ้าพระยารัตนบดินทร	-	๒๔	-			
วันที่ ๖						
พระใบฎีกาอุเคียด วัดมัชฌิมาวาส						
แขวงเมืองสงขลา	-	๒๔	-			
วันที่ ๒๔						
นายศิริ ศิษย์พระทิพวัดโสมนัสวิหาร	-	๒๔	-			
รวมยอดยกไป ,เงิน	-	๗๒	-	๔	๕๘	-

รายชื่อ	รายเงิน ช.	บา.	อ.	รายจ่ายเงิน ช.	บา.	อ.
ยอดยกมาแต่น่าโน้น เงิน	-	๗๒	-	๔	๕๘	-
วันที่ ๓๐						
เจ้าจอมมารดาจัน	-	๓๕	-			
ผู้อุปการเฉพาะบี รวม				๑	๒๗	๑
วันที่ ๓						
ทองสุก บุตรีเจ้าพระยานิกรบดินทร์	-	๑๒	-			
วันที่ ๖						
หม่อมราชวงศ์กอบ บุตรีหม่อมเจ้าวินิกร์	-	๑๒	-			
หลวงจำนงทวยหาร (เรือก)	-	๑๒	-			
พระคงวัดมัชฌิมาวาสแขวงเมืองสงขลา	-	๑๒	-			
วันที่ ๑๗						
อุบาสิกากลีบ วัดเทพสิรินทร์	-	๑๒	-			
วันที่ ๑๘						
อุบาสิกาเล็ก วัดสัมพันธวงศ์	-	๑๒	-			
อุบาสิกาชม ,,	-	๑๒	-			
จีนฮง บ้านปากคลองยายอาจม	-	๑๒	-			
จำรัส บุตรีขุนอไภยพิมล บ้านปากคลองบางจาก	-	๑๒	-			
วันที่ ๒๔						
อุบาสิกาแจง บ้านท่าพูด แขวงเมืองนครไชศรี	-	๑๒	-			
รวมยอดยกไป เงิน	๙	๔๐	-	๖	๕	-

รายนามผู้เกื้อกูล	รายเงิน ช.	รายเงิน ยา.	รายเงิน อ.	รวมเงิน ช.	รวมเงิน ยา.	รวมเงิน อ.
ยกยอดมาจากน่าโน้น	๑	๔๐	-	๖	๕	-
วันที่ ๒๙						
แสงวังพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหมื่น						
มเหศวรศิวิลาศ	-	๑๒	-			
รวม				๑	๕๒	-
ผู้เกื้อกูล						
วันที่ ๑๖						
พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าภาพร						
ประภา ประทานในวันประสูตร	-	๓๓	-			
หรุ่นบ้านในคลองวัดยางร้า	-	๑	-			
วันที่ ๒๙						
พระนางเจ้าพระราชเทวี ประทานใน						
วัน ประสูตร	-	๗๒	-			
หมายอักษร (อ)	-	๑	-			
นายบัน ชลิยภรรยา	-	๑	-			
รวม				๑	๒๘	-
ผลประโยชน์						
เงินดอกเบี้ยแห่งเงินฝากแบงก์ เป็น						
รายวัน แต่จำนวนวันที่ ๑ เมษายน						
ถึงวันที่ ๓๑ พฤศภาคม ร.ศ. ๑๑๕	-	๓๔	๕๑๓/๔			
รวม				-	๓๔	๕๑๓/๔
รวมทั้งสิ้น				๑	๓๙	๕๑๓/๔

รายพระนามแลนาม
ท่านผู้เกื้อกูลด้วยสิ่งของต่าง ๆ
ในจำนวนเมษายน ร, ศ, ๑๑๕
ให้สิ่งของต่าง ๆ

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสมมติวงศ์วโรไทย ประทานสมุดฝรั่งอย่างใหญ่ สำหรับจดบาญชี ปี ร, ศ, ๑๑๕ หนึ่งเล่ม

พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าดิศพระยุประไพ ประทานกระบุงพร้อมทั้งเครื่อง ๑๗ กระบุง

ลูม้ายข้าหลวงในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระสุดารัตนราชประยูร ให้ผ้าขาวสำหรับตัดจีวร ๑๘ พับ

พระครูปลัดจุฬานุนายก วัดบวรนิเวศ ให้ผ้าไตรตัด ๒ ไตร

พระครูวรโกศลสังฆกิจ วัดบวรนิเวศ ให้ผ้าไตรตัดสังฆาฏิสองชั้น เป็นส่วนสัดบริขารพระคุณกรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ๑ ไตร

สามเณรอาชชโว (ผัน) ศิษย์พระกมโล (ภู) เปรียญวัดราชาธิวาส ให้ไตรตัด ๑ ไตร หม้อน้ำลายครามหนึ่งคู่

กรียภรรยา หลวงชินศรีรักษา (แผลง) ให้ผ้าขาวพับใหญ่ ๑ พับ

อุบาลิกา เอม วัดนิเวศน์ธรรมประวัติให้ใบชา ๒ ห่อ น้ำตาลทราย ๑๖ ทนาน

จำนวนเดือนพฤศภาคม ร. ศ. ๑๑๕

ให้หนังสือ

พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าจุธารัตนราชกุมารี ประทานพระไตรปิฎกพิมพ์พร้อมทั้งตู้ ๑ จบ

พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ ประทานพระไตรปิฎกพิมพ์พร้อมทั้งตู้ ๑ จบ

เจ้าจอมมารดามรกฎ ให้พระไตรปิฎกพิมพ์พร้อมทั้งตู้ ๑ จบ

ให้สิ่งของต่าง ๆ

หม่อมเจ้าหญิงจรัสโฉม ในพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพรหมวรานุรักษ์ ประทานยาอุไทย โอสถ ๒๐ ขวด

พระยาพิเรนทรเทพ ให้ในการศพพระยามหานิเวศนานุรักษ์ผู้บิดา คือ ม้าหมู่สีม้า ๑ หมู่ ยาตร ๑ ใบ ย่าม ๑ ใบ ผ้าขาวเปลือกกระเทียม ๒ พับ ป้านแดง ๒ ใบ กาถ้วย ๒ ใบ ถ้วยน้ำร้อน ๔ ใบ

หลวงศักดินายเวร (เพื่อน) ให้ตุ่มเคลือบอย่างใหญ่ ๑ คู่

ขุนสกลนรานุรักษ์ (เจียม) อุทิศให้ขุนสกลนรานุรักษ์ (เทศ) ผู้บิดา คือ ตู้กระจก ๑ ใบ บาตร ๑ ใบ ไตร ๑ ไตร ย่าม ๑ ใบ

พัดรอง ๑ อัน หีบคัมภีร์ ๑ ใบ หีบหมาก ๑ ใบ เสื่อ ๑ ผืน หมอน ๑ ใบ ร่ม ๑ คัน ขันน้ำพานรอง ๑ สำรับ กโถ ๑ ใบ คนโท ๑ ใบ กาต้มน้ำ ๑ ใบ กาสายคราม ๑ ใบ ถ้วยทุ ๑ ใบ ขวดแก้วดอกไม้ ๑ คู่ ม่อนน้ำลายคราม ๑ คู่ น้ำมันยี่โถเสื่อม ๑ ขวด โคมตั้ง ๑ ใบ

พระราชกวี ให้ตู้กระจกลายดอก ๑ ใบ

พระมหาเลิงเจ้าอธิการ วัดพันธุวงศ์แขวงเมืองสมุทสาคร ให้เข้าสาร ๑๑ ถัง กุ้งแห้ง ๔ ถัง น้ำเคย ๖ ไห เยื่อเคย ๓ ตุ่ม พื้นแสม่วอน ๒๕๐๐ ตุ้น

ขอแก้คำผิด

ธรรมจักษุ เล่ม ๒ ตอนที่ ๙ น่า ๑๑๖๓ บันทัด ๒ คำว่า พระสมุท์ ตอน นักเรียนตรีนั้นผิด พระสมุท์ตอน นักเรียนโท จึงถูก

ธรรมจักษุ เล่ม ๒ ตอนที่ ๑๐ น่า ๑๐๙๙ บันทัด ๑๗ คำว่า ไม่ยก เข้ากับตัวนั้นผิด ไม่ยกตัว จึงถูก

สารบาญ

มหาสติปัฏฐาน สูตร ปริจเฉท ที่ ๔ น่า ๑๒๙๐

โคตมี สูตร ปริจเฉท ที่ ๕ น่า ๑๒๙๖

อธิบายความแห่งโคตมี สูตร น่า ๑๒๙๙

สุจิมุขี ปริพพาชิกา สูตร ปริจเฉท ที่ ๖ น่า ๑๓๐๘

อธิบายความแห่งสุจิมุขี ปริพพาชิกา สูตร น่า ๑๓๑๑

ทุกกโรวาทสูตร ปริจเฉท ที่ ๑ น่า ๑๓๒๐

ปกิรณกเทศนา พิเศษ น่า ๑๓๓๒

ถถามวรรค พิเศษ น่า ๑๓๓๔

ธรรมหฤทัย น่า ๑๓๖๑

สุภาษิต น่า ๑๓๖๓

เบ็ดเตล็ด น่า ๑๓๖๕

รายงานการประชุม น่า ๑๓๗๔

ธรรมจักษุ
เล่ม ๒ ตอนที่ ๑๒
จำนวนเดือน กันยายน ร. ศ. ๑๑๔

พระไตรลักษณ์

ปริเฉทที่ ๕ ต่อน่า ๑๐๙๒

มหาสติปัฏฐานสูตร

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ของ ๒ สิ่งนี้ จากนี้ไป ก็คือข้อปฏิบัติ ซึ่งให้สัตว์ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อย่างไรเล่า? มัคค์อันประเสริฐ มีองค์แปดอันนี้ทีเดียว (มัคค์อันประเสริฐ มีองค์แปด) นี้อย่างไร? (คือ) ความเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วิรัติเป็นเหตุเจรจาชอบ ๑ วิรัติธรรมเป็นเหตุทำชอบ ๑ ชีวิตโวหารธรรมเป็นที่อาศัยอยู่ชอบ ๑ ความมีพยายามชอบ ๑ ความระลึกชอบ ๑ ความตั้งใจไว้เสมอชอบ ๑

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ความเห็นชอบอย่างไร? ความรู้ในทุกข์, ความรู้ในเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้นพร้อม, ความรู้ในธรรมเป็นที่ดับทุกข์โดยไม่เหลือ, ความรู้ในข้อปฏิบัติให้สัตว์ถึงธรรมเป็นที่ดับทุกข์

โดยไม่เหลืออันใดแล; นี้แหละเราผู้ตถาคตกล่าวว่าสัมมาทิฏฐิละ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความดำริชอบอย่างไร? ความดำริในความออก, ความดำริในธรรมเป็นฝ่ายตรงกันข้ามแห่งพยาบาท, ความดำริในการไม่เบียดเบียน; นี้แหละเราผู้ตถาคตกล่าวว่าสัมมาสังกัปปะละ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย วิรัติเป็นเหตุเจรจาชอบอย่างไร? เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากเจรจาเท็จ, เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากเจรจาส่อเสียด (ยุยง, ทำความรักให้สูญ), เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากเจรจาหยาบ, เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากเจรจาโปรยประโยชน์และสุขเสีย; นี้แหละเราผู้ตถาคตกล่าวว่าสัมมาวาจาละ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย วิรัติเป็นเหตุทำชอบอย่างไร? เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากฆ่าสัตว์, เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากลักทรัพย์, เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากความประพฤติผิดในสิ่งที่ชายใดหวงแหน; นี้แหละเราผู้ตถาคตกล่าวว่าสัมมากัมมันตะละ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ชีวิตโวหารธรรมเป็นเครื่องอาศัยเป็นอยู่ชอบอย่างไร? อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมละการเลี้ยงชีวิตผิดเสีย ดำเนินความเป็นอยู่ด้วยการเลี้ยงชีวิตชอบ; นี้แหละเราผู้ตถาคตกล่าวว่าสัมมาอาชีวะละ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความพยายามชอบอย่างไร? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอให้ความพอใจเกิดขึ้น ขวนขวายเพื่อปรารภ

ความเพียร ประคองตั้งจิตต์ไว้ เพื่อจะไม่ให้อกุศลธรรมทั้งหลาย อันเป็นบาป ที่ยังไม่เกิดขึ้น เกิดขึ้น, เธอให้ความพอใจเกิดขึ้น ขวนขวาย เริ่มปรารภความเพียร ประคองตั้งจิตต์ไว้ เพื่อจะละอกุศลธรรมทั้งหลาย อันเป็นบาป ที่เกิดขึ้นแล้วเสีย, เธอให้ความพอใจเกิดขึ้น ขวนขวาย เริ่มปรารภความเพียร ประคองตั้งจิตต์ไว้ เพื่อจะให้กุศลธรรมทั้งหลาย ที่ยังไม่เกิดขึ้น เกิดขึ้น, เธอย่อมให้ความพอใจเกิดขึ้น ขวนขวาย เริ่มปรารภความเพียร ประคองตั้งจิตต์ไว้ เพื่อความตั้งมั่นไม่ให้สาบสูญ เจริญยิ่งไพบูลย์ มีอยู่เต็มที่ แห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ที่เกิดขึ้นแล้ว; นี้แหละเราผู้ตถาคตกล่าวว่า ความเพียรชอบ.

ดูรภิกษุทั้งหลาย ความระลึกชอบอย่างไร? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอเป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกายเนืองๆอยู่ มีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อน รู้ทั่วพร้อม มีสติความระลึก นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียให้พินาศ, อนึ่งเธอเป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายเนืองๆอยู่ มีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อน รู้ทั่วพร้อม มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียให้พินาศ, อนึ่งเธอเป็นผู้พิจารณาเห็นจิตต์ในจิตต์เนืองๆอยู่ มีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อน รู้ทั่วพร้อม มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียให้พินาศ, อนึ่งเธอเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรม

ทั้งหลายเนืองๆ อยู่ มีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อน มีสติ นำอภิชฌา
และโทมนัสในโลกเสียให้พินาศ; นี้แหละเราผู้ตถาคตกล่าวว่า
สัมมาสติละ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความตั้งจิตไว้เสมอชอบอย่างไร? ภิกษุ
ในธรรมวินัยนี้ สงัดแล้วจากกามทั้งหลาย สงัดแล้วจากธรรม
ทั้งหลาย ที่เป็นอกุศลนั่นเทียว, เธอเข้าไปถึงปฐมฌาน
ความเพ่งที่หนึ่ง เป็นไปกับด้วยวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิด
แต่วิเวกอยู่, และเพราะความที่วิตกและวิจารทั้ง ๒ รวมลง เธอ
ก็เข้าไปถึงพร้อมทุติยฌาน ความเพ่งที่ ๒ เป็นเครื่องผ่องใสใน
พร้อมณะภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมชาติยิ่งเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก
ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขเกิดแต่สมาธิแล้วอยู่, และเพราะความ
ที่ปีติสิ้นไปเสียได้ เธอย่อมเป็นผู้เพิกเฉยอยู่, มีสติสัมป
ชัญญะและเสวยความสุขด้วยกาย อาศัยคุณคือผู้เพิกเฉยอยู่, สติ,
สัมปชัญญะ, และเสวยสุขไรเล่าเป็นเหตุ พระอริยเจ้าทั้งหลาย
กล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า • "เป็นผู้อุเบกขามีสติอยู่เป็นสุข เธอ
เข้าถึงตติยฌาน ความเพ่งที่ ๓ แล้วอยู่, และเพราะละสุขและทุกข์
เสียได้ เพราะความที่โสมนัสและโทมนัสทั้ง ๒ ณะกาลก่อน
นั้นดับสูญไป เธอย่อมเข้าไปถึงพร้อมจตุตถฌาน ความเพ่ง
ที่ ๔ ไม่มีสุขไม่มีทุกข์ มีความมีสติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะ

อุเบกขา; นี้แหละเรา ผู้ตถาคต กล่าวว่า สัมมาสมาธิ ละ.

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย นี้แหละเรา ผู้ตถาคต กล่าวว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสัจจ์ ละ อย่างนี้ บางคราย ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย เป็นภายในอยู่, บางคราย เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย เป็นภายนอกอยู่, บางคราย เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรม คือความเกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายอยู่, บางคราย เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรม คือความเสื่อมไปในธรรมทั้งหลายอยู่, บางคราย เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรม คือทั้งความเกิดขึ้นพร้อมทั้งความเสื่อมไปในธรรมทั้งหลายอยู่. ก็หรือสติความระลึกว่า "ธรรมทั้งหลายมีอยู่" เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะหน้าแก่เธอนั้นเพียงไรนั้นเทียว, เพียงสักว่าญาณความรู้ เพียงสักว่าความอาศัยระลึก (เท่านั้น). เธอย่อมเป็นผู้มีสันดาน อันตัณหาและทิฏฐิไม่อาศัยอยู่แล้วด้วย, เธอย่อมไม่ถือมั่นธรรมสิ่งหนึ่งในโลกด้วย, ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย เนืองๆอยู่ อย่างนี้.

จบข้อกำหนดด้วยดังนี้.

สัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน จบ

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุรูปหนึ่งรูปใด หากเจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ อย่างนี้ สิ้น ๗. ปี, เธอนั้นพึงจำนงผลทั้งหลาย ๒

ผลอันใดอันหนึ่งเกิด คือพระองค์ตัดผลในอัตตภาพเห็นประจักษ์นี้ หรือผลสำหรับเมื่อวิบากขันธ์ที่กิเลสมีตัณหาเป็นต้น เข้าไปยึดไว้เหลืออยู่ เป็นพระอนาคามีบุคคล; ดูกรภิกษุทั้งหลาย ๗ ปี ยกไว้เถิด. ก็ภิกษุรูปหนึ่งรูปใด หากเจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้อย่างนี้ สัน ๖ ปี, สัน ๕ ปี; สัน ๔ ปี, สัน ๓ ปี, สัน ๒ ปี, สัน ๑ ปี; ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปีหนึ่งยกไว้เถิด ก็ภิกษุรูปหนึ่งรูปใด หากเจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้อย่างนี้ สัน ๗ เดือน, สัน ๖ เดือน, สัน ๕ เดือน, สัน ๔ เดือน, สัน ๓ เดือน, สัน ๒ เดือน, สัน ๑ เดือน, สัน กึ่งเดือน; ดูกรภิกษุทั้งหลาย กึ่งเดือนยกไว้เถิด. ก็ภิกษุรูปหนึ่งรูปใด หากเจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้อย่างนี้ สัน ๗ วัน เธอนั้นพึงจำนงผลทั้งหลาย ๒ ผลอันใดอันหนึ่งเกิด คือพระองค์ตัดผลในอัตตภาพเห็นประจักษ์นี้ หรือผลสำหรับเมื่อวิบากขันธ์ที่กิเลสมีตัณหาเป็นต้น เข้าไปยึดไว้เหลืออยู่ เป็นพระอนาคามีบุคคล; ดูกรภิกษุทั้งหลาย ๗ วัน ยกไว้เถิด. ก็ภิกษุรูปหนึ่งรูปใด หากเจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้อย่างนี้ สัน ๖ วัน สัน ๕ วัน, สัน ๔ วัน, สัน ๓ วัน, สัน ๒ วัน, สัน ๑ วัน. เธอนั้นพึงจำนงผลทั้งหลาย ๒ ผลอันใดอันหนึ่งเกิด คือพระองค์ตัดผลในอัตตภาพเห็นประจักษ์นี้ หรือผลสำหรับเมื่อวิบากขันธ์ที่กิเลสมีตัณหาเป็นต้นเข้าไปยึดไว้เหลืออยู่ เป็นพระ

อนาคามีบุคคล. หนทางนี้เป็นหนทางเครื่องไปอันเอกทางเดียว เพื่อความหมดจดวิเศษของสัตว์ทั้งหลาย, เพื่อจะก้าวล่วงความโศกและร่ำไรทั้งหลายด้วยประการทั้งปวงเลย, เพื่อจะถึงความเสื่อมสูญย์แห่งทุกข์และโทมนัสทั้งหลายเลย เพื่อจะถึงทับธรรมอันยังสัตว์ให้ออกไป (จากสังสารทุกข์) ได้, เพื่อจะทำพระนิพพานให้แจ้ง. อะไรนี้? คือสติปัฏฐานทั้งหลาย ๔ คำนั้นใด ที่เราผู้ตถาคตกล่าวแล้ว คำอันนั้น เราผู้ตถาคตอาศัยหนทางเอก (สติปัฏฐาน ๔) นี้ จึงได้กล่าวอย่างนี้. พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระสูตรนี้จบแล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีเพลิดเพลินเฉพาะภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้แล

จบมหาสติปัฏฐานสูตรที่ ๑.

พุทธสมัย

ปริเฉทที่ ๕ ก่อน ค.ศ. ๑๑๐๐

โคตมีสูตร

ในอัฏฐกนิบาต อังคุตตรนิกาย หน้า ๔๓๙

พระครูปลัดจุฬานุนายกผู้จัดการโรงเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร แปล

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ณะกูฏาคารศาลา ในป่ามหาวัน ใกล้เมืองเวสาลี ครั้งนั้น พระนางปชาบดีโคตมี เสด็จไปสู่ที่เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ถวายบังคมยืนณะที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ฟังธรรมนั้นใดของพระองค์แล้ว พึงเป็นผู้เดียวหลีกออกไม่ประมาทมีเพียรมีจิตส่งไป (เพื่อความเพียร) ขอพระองค์จงทรงแสดงธรรมอันนั้น โดยย่อแก่ข้าพระองค์ให้สำเร็จประโยชน์เถิด "โคตมี ท่านรู้ธรรมทั้งหลายไรเล่าว่า "ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อราคะ ไม่เป็นไปเพื่อปราศจากราคะ ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความประกอบสัตว์ ไม่เป็นไปเพื่อความปราศจากความประกอบสัตว์ ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความสั่งสม ไม่เป็นไปเพื่อความปราศจากการสั่งสม ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความเป็นคนปรารถนาใหญ่ ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นคนปรารถนาน้อย ธรรมนี้

เหล่านี้เป็นไปเพื่อความเป็นคนไม่สันโดษ ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นคนสันโดษ ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความเป็นคนระคนกับด้วยหมู่ ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นคนสงัดจากหมู่ ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความเป็นคนเกียจคร้าน ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นคนพากเพียร ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความเป็นคนให้เขาเลี้ยงยาก ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นคนให้เขาเลี้ยงง่าย โคตะมี ท่านควรจำไว้โดยส่วนอันเดียวเถิดว่า "นี้ไม่ใช่ธรรม นี้ไม่ใช่วินัย นี้ไม่ใช่คำสอนของผู้ศาสดา

อนึ่ง เล่า โคตะมี ท่านรู้ธรรมทั้งหลายเหล่าไรว่า "ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความปราศจากราคะ ไม่เป็นไปเพื่อราคะ, ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อจะไม่ประกอบด้วยทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อจะประกอบด้วยทุกข์, ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อการไม่สั่งสมวัฏฏะ ไม่เป็นไปเพื่อความสั่งสมวัฏฏะ, ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความเป็นคนปรารถนาน้อย ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นคนปรารถนาใหญ่, ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความเป็นคนสันโดษ ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นคนไม่สันโดษ, ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อวิเวก ไม่เป็นไป

เพื่อความเป็นคนระคนกับด้วยหมู่, ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อพากเพียร ไม่เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน, ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความเป็นคนเขาเลี้ยงง่าย ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นคนเขาเลี้ยงยาก, ฉันใดรู้

โคตะมี ท่านควรจำไว้โดยส่วนอันเดียวเถิดว่า "นี้ธรรม นี้วินัย นี้คำสอนของผู้ศาสดา

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสธรรมเทศนานี้แล้ว พระนางปชาบดีโคตะมี เพลิดเพลินยินดีภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าฉันใด

ในโคตมีสูตร โดยปุจฉาและวิสัชนา

พระครูปลัดจุฬานุนายก ผู้จัดการโรงเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร แต่ง

ปุจฉาว่า เนื้อความในโคตมีสูตรนั้นย่อนัก ท่านอธิบายให้ฉันฟัง ให้พิสดารสักหน่อยจะได้หรือไม่

วิสัชนาว่า จะให้ฉันอธิบายให้ฟังก็ได้ แต่จะเอาให้ละเอียดนักไม่ได้ เพราะเป็นธรรมอย่างสูง เกินวิสัยของฉันที่จะอธิบายให้ท่านฟังโดยพิสดารได้.

ปุ. ก็อย่างนั้นน่ะซี, มิใช่ว่าฉันจะมาแกล้งซักถามท่านเมื่อไรเล่า. เป็นแต่จะให้ท่านอธิบาย พอเข้าใจเท่านั้นนี่หน่ะ.

วิ. ถ้าอย่างนั้น ท่านมีความสงไสยในข้อไหนก็เชิญท่านถามไปเถิด.

ปุ. ฉันอยากจะทราบธรรมทั้ง ๘ ข้อ คือธรรมที่เป็นไปเพื่อราคะ, ธรรมที่เป็นไปเพื่อประกอบ, ธรรมที่เป็นไปเพื่อการสั่งสม, ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเป็นคนปรารถนาใหญ่, ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเป็นคนไม่สันโดษ, ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเป็นคนระคนด้วยหมู่, ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเป็นคนเกียจคร้าน, ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเป็นคนให้คนอื่นเขาเลี้ยงยาก, ที่พระศาสดาตรัสให้พระนาง

โคตะมีจำทรงไว้ว่า ไม่ใช่ธรรม. ก็ในธรรมข้อต้นมีเนื้อความอธิบายอย่างไร ?

วิ. อธิบายว่าธรรมคือรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัส ช้างม้าโคกระบือทาษชายทาษหญิง แลแก้วแหวนเงินทอง ที่นั่งที่นอนผ้านุ่งผ้าห่ม เรือกสวนไร่นา ประเทศที่อยู่ เคหะสถานบ้านเรือน ๑ แลความกำหนัดรักใคร่ ดำริตริตรอง ยินดีอยากมีอยากได้ กามคุณทั้ง ๕ มีรูปเป็นต้น ๑ ทั้ง ๒ ประการนี้แหละ.

ปุ. พุทธโอวาทข้อนี้ ฉันดูรองไปตามที่ท่านว่า ก็พอเห็นจริงด้วยหละ เพราะบุทคลจะได้อย่างนั้น ก็คงได้อย่างเย็นใจ แต่ยากที่ปุถุชนจะทำได้ ฉันเห็นว่าจะไม่มีประโยชน์อะไรแก่เราปุถุชนนัก.

วิ. มีซิ, ท่านพูดอย่างนั้น แม้ถึงละไม่ได้จริง ๆ ก็คงมีประโยชน์.

ปุ. มีประโยชน์อย่างไร ? ท่านลองอธิบายให้ฉันฟังดูที

วิ. มีประโยชน์ เมื่อรู้เช่นนั้นแล้วจะได้ห้ามกันจิตต์ของเราเสีย มิให้เคลื่อนเลื่อไปตามอารมณ์ ที่มากระทบแลผูกพันอยู่ในอารมณ์นั้นๆ หรือเมื่ออันตรายมีมาถึงตน หรือแก่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ที่เป็นของรักของชอบใจของตนๆ กำหนัดหวงแหนอยู่ว่าของเราแล้ว ก็จะไม่เศร้าโศกทุกข์ร้อนต่อสิ่งนั้นๆ

ปุ. ข้อนี้ฉันพอเข้าใจละ ก็ในข้อ ๒ ที่ว่าธรรมที่เป็นไปเพื่อ

ประกอบนั้น มีอธิบายอย่างไร

วิ. ในข้อนี้ก็ได้แก่ธรรมที่ประกอบสัตว์ไว้ด้วยทุกข์ ๑๐ ประการ.

ปุ. ธรรม ๑๐ ประการนั้นคืออะไรบ้าง ?

วิ. ที่ ๑ คืออารมณ์ที่พอใจ กำหนัดยินดีในกามคุณทั้ง ๕ เช่นกล่าวมาแล้วในข้อต้น.

ที่ ๒ ความผูกอาฆาต ของเวรในคนนั้นๆ ว่า. คนนั้นได้ทำความฉิบหายเช่นนี้ๆ ให้แก่เรา หรือได้ทำให้แก่สิ่งที่ชอบใจของเราก็ดี หรือได้ทำความเจริญให้แก่สิ่งที่ไม่ชอบใจของเราก็ดี ที่เขาได้ทำแล้ว หรือรู้ว่า เขาจักทำมากระทบจิตต์เข้าแล้ว ก็ให้เกิดยินร้ายโกรธเคืองต่อสิ่งที่มากระทบนั้น.

ที่ ๓ ความหยิ่งสำคัญว่าตัวเราดีประเสริฐกว่าเขา เราเสมอด้วยเขา และเราเลวต่ำช้ากว่าเขา โดยคุณวิทยาในตัว หรือโดยยศศักดิ์สมบัติบริวารก็ตาม, ที่ ๔ ความเห็นผิด ๑๐ ประการ.

ปุ. ความเห็นผิด ๑๐ ประการนั้นคืออะไรบ้าง ?

วิ. คือเห็นว่า โลกเที่ยง ๑ โลกไม่เที่ยง ๑ โลกมีที่สุด ๑ โลกไม่มีที่สุด ๑ ชีวิตอันนั้นสะรีระอันนั้น ๑ ชีวิตอันอื่นสะรีระอันอื่น ๑ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วมีอยู่ ๑ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไม่มี ๑ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วทั้งมีอยู่และไม่มี ๑ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วจะมีก็ใช่ไม่มีก็ใช่ ๑.

ปุ. ข้อนี้ฉันเข้าใจละ เชิญท่านอธิบายต่อไปเถิด.

วิ. ที่๕ ความสงไสยในพระพุทธ์,พระธรรม,พระสงฆ์ ว่าจะมีหรือไม่มี ปฏิบัติไปจะได้ผลคือความสุขหรือไม่ได้.

ที่๖ ความเห็นว่า ความบริสุทธิ์หมดจด จะมีด้วยเหตุภายนอก ไม่เห็นว่าสุขทุกข์จะมีมาเพราะตนทำเอง.

ที่๗ ความกำหนัดยินดี อยากได้ไปเกิดในภพน้อยภพใหญ่.

ที่๘ ความปรารถนาอยากได้ลาภสักการะ ความเคารพนับถือกราบไหว้บูชาของคนอื่น.

ที่๙ ความตระหนี่๕ประการ.

ปุ. ความตระหนี่๕ประการนั้นคืออะไรบ้าง?

วิ. คือความตระหนี่ประเทศที่อยู่ คือเกียจคันเสียไม่อยากให้ใครเข้ามาอยู่ในประเทศของตน๑ ตระหนี่ตระกูลหึงหวงไม่อยากให้คนอื่นมาคบหา ด้วยญาติหรือคนที่ชอบพอกับตน๑ ตระหนี่ลาภหวงแหนเกียจกัน ไม่อยากให้ใครได้ลาภ๑ ตระหนี่คุณวิทยำ ไม่บอกวิทยาที่ตนรู้ให้แก่ใครๆ๑ ตระหนี่ธรรมไม่บอกธรรมให้แก่ใครๆ๑

ปุ. อ้อ ข้อนี้ฉันเข้าใจละ เชิญท่านอธิบายไปอีกเถิด.

วิ. ที่๑๐ ความไม่รู้ทุกข์, ไม่รู้เหตุที่ให้ทุกข์เกิด, ไม่รู้ธรรมเป็นที่ดับทุกข์, ไม่รู้ข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับทุกข์, สัญโยชน์

ทั้ง ๑๐ ประการ นี้แหละ ชื่อว่าประกอบสัตว์ไว้ด้วยทุกข์.

ปุ. ก็ในข้อ ๓ ธรรมเช่นไรที่เป็นไปเพื่อการสั่งสม ?

วิ. ธรรมที่เป็นไปเพื่อการสั่งสมนั้น ก็คือกรรมที่เป็นบุญและบาป ที่สัตว์ทำดีทำชั่วด้วยกายวาจาใจนี้ เป็นของตกแต่งสัตว์ให้ดีให้ชั่วได้ ๑ และกิเลสคือราคะ ความกำหนัด, โทษะ ความประทุษร้าย, โมหะ, ความหลง, ธรรม ๓ อย่างนี้และเป็นธรรมเกิดกับจิตต์ ทำจิตต์ให้เศร้าหมองขุ่นมัวและเร่าร้อน ๑ ขันธ์ทั้ง ๕ คือรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณนี้เป็นธรรมอาศัยกรรม คือกุศลากุศลนั้นเกิดขึ้น ๑ ธรรม ๓ ประการนี้แลเป็นธรรมเป็นไปเพื่อการสั่งสมก่อขึ้นซึ่งวัฏฏะ.

ปุ. ข้อ ๔ ที่ว่าธรรมที่เป็นไปเพื่อความเป็นคนปรารถนาใหญ่นั้น มีอธิบายอย่างไร ?

วิ. ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเป็นคนปรารถนาใหญ่นั้น คือปรารถนาคุณที่ไม่มีในตน.

ปุ. ปรารถนาอย่างไร ?

วิ. ตนเป็นคนไม่มีศัทธา, ไม่มีศีล, ได้ยินได้ฟังน้อย, เกียจคร้าน, มีสติเลื่อนลอยไม่มั่นคง, ไม่มีปัญญา, ปรารถนาให้คนอื่นเขารู้ว่า ตนเป็นคนมีศัทธา, เป็นคนมีศีล, เป็นคนได้ยินได้ฟังมาก, เป็นคนหมั่น, เป็นคนมีสติไม่เลื่อนลอยมั่นคง

แล เป็นคนมีบัญญา ๑ แล ปรารถนาเป็นคนมีอำนาจวาสนามาก คิดจะให้คนทั้งหมดเข้าห้อมล้อม ได้ถามข้อธรรมแลธรรมกับตัว ๑ แลอยากจะเป็นใหญ่ในที่อยู่ เลือกที่อยู่ที่ดีให้แก่คนที่เคยเห็นเคยพบกันมากับตน เลือกที่เลวให้แก่ผู้ที่มาใหม่ แลปรารถนาการให้สิ่งของๆคนอื่น ที่นอกจากบิดามารดาแลญาติของตน ด้วยคิดว่าคนเหล่านั้น จงให้สิ่งของแก่เราคนเดียว อย่าให้แก่คนอื่นเลย ๑ อยากจะให้คนทั้งปวงเขารู้ว่าการงานที่แล้วไปๆนั้น คือตัวทำหรือเพราะอาศัยตัว การงานนั้นๆจึงสำเร็จ แลปรารถนาว่า คนทั้งหมดจงอยู่ในอำนาจของเรา เมื่อจะได้อะไรก็ดี หรือเมื่อจะให้อะไรกับใครก็ดี ต้องขออนุญาตแต่เราเสียก่อนแล้วจึงทำได้ นี่แลชื่อว่าธรรมเป็นไปเพื่อความเป็นคนปรารถนาใหญ่.

ปุ. ในข้อ๕ที่ว่าธรรมที่เป็นไปเพื่อความเป็นคนไม่สันโดษนั้น มีอธิบายอย่างไร?

วิ. ในข้อนี้ฉันเห็นความว่าความไม่สันโดษยินดีตามมีตามได้ คือได้สิ่งอันใดแล้ว หายินดีบริโภคสิ่งนั้นไม่ กลับขวนขวายแสวงหาสิ่งอื่นต่อไปอีก แลตนมิใช่เป็นคนเจ็บไข้ มีกำลังพอจะบริโภคปัจจัยที่ตนได้มาแล้วนั้นได้อยู่ หายินดีในสิ่งนั้นไม่ กลับแลกเปลี่ยนกับเพื่อนที่ชอบพอต่อไปอีก ด้วยประสงค์จะให้ดียิ่งขึ้นไป หรือเมื่อตนได้สิ่งของที่ดีกว่าที่ตนจะบริโภคแล้ว ไม่

คิดว่าสิ่งนี้ไม่สมควรแก่เรา สมควรแก่ท่านผู้ใหญ่ ผู้ทรงธรรม ทรงวินัย กลับเอาบริโภคใช้สอยเสียเอง ดังนี้แหละ.

ปุ. ในข้อ ๖ ที่ว่าธรรมที่เป็นไปเพื่อความเป็นคนระคนด้วยหมู่นั้น มีอธิบายอย่างไร ?

วิ. ในข้อนี้ก็ได้แก่ธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อวิเวกทั้ง ๓.

ปุ. วิเวกทั้ง ๓ นั้นคืออย่างไรบ้าง ?

วิ. ไม่สงัดกาย, ไม่สงัดจิตต์ ไม่สงัดอุปธิ.

ปุ. ความไม่สงัดกายนั้นอย่างไร ?

วิ. คือไม่อยู่ในที่สงัด ประสงค์เสียงมะโหรีพิณพาทย์ แลรถม้าเกวียนล้อผู้คนไปมา เมื่อยืนก็ไม่เป็นคนเดียว เมื่อเดินก็ไม่เดินคนเดียว เมื่อนั่งก็ไม่นั่งคนเดียว เมื่อนอนก็ไม่นอนคนเดียวนี่แหละ

ปุ. ไม่สงัดจิตต์นั้นอย่างไร ?

วิ. คือความที่ไม่ได้เจริญกัมมัฏฐานภาวนา ให้บังเกิดสมาบัติมีจิตต์อันเศร้าหมองขุ่นมัวนี่แหละ

ปุ. ไม่สงัดจากอุปธินั้นอย่างไร ?

วิ. คือความที่ไม่ได้บังเกิดมรรคผล พ้นจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองจิตต์ แลพระนิพพานเป็นที่ดับสังขาร ดับกองทุกข์ทั้งปวงนะชี.

ปุ. ข้อ ๗ ที่ว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเป็นคนเกียจคร้านนั้นอย่างไร ?

ว. ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเกียจคร้านนั้น ถ้าจะว่า ก็ไม่เพียรเพื่อจะละบาปที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เกิดขึ้นอีก, แลไม่เพียรเพื่อจะให้บาปที่ยังไม่เกิดขึ้นในให้เกิดขึ้นได้อีก, แลไม่เพียรเพื่อจะทำกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น, แลไม่เพียรเพื่อจะให้กุศลที่เกิดขึ้นแล้ว คงที่อยู่, หรือจะว่าอีกอย่างนั้น โดยอย่างต่ำๆ ก็ได้แก่ไม่เพียรเพื่อจะประกอบกิจการงานที่ตนจะต้องทำ คือมาคิดว่า เราจักต้องเป็นผู้ทำการงาน เมื่อเราทำกายจักเหน็จเหนื่อย ๑ หรือเราได้ทำการงานแล้ว เมื่อขณะเราทำกายลำบากอยู่แล้ว ๑ หรือจักไปสู่ทางไกล เมื่อไปกายจักลำบาก ๑ เราได้ไปสู่ทางแล้ว ขณะเราไปกายลำบากอยู่แล้ว ๑ เราเที่ยวไปบ้านโน้นไม่ได้กินอาหาร กายของเราอ่อนเปลี้ยไม่ควรการงาน ๑ เราไปสู่บ้านโน้นได้กินอาหาร กายเราหนักไม่ควรทำการงาน ๑ หรือป่วยแต่เล็กน้อย คิดว่าเราไม่สบายควรจะนอน ๑ เราพึ่งหายไข้ใหม่ๆ กายยังไม่มีกำลัง ไม่ควรทำการงาน ๑ นี่แหละแต่ละอย่างๆเกิดขึ้นแล้ว นอนเสียไม่ทำการงาน จึงชื่อว่าเป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน.

ป. ก็ในข้อ ๘ ที่ว่าธรรมที่เป็นไปเพื่อเขาเลี้ยงยากนั้นอย่างไร?

ว. ความที่ไม่สันโดษยินดีในการรับและการบริโภคปัจจัย ๔ ตามมีตามได้ เมื่อเขาให้สิ่งหนึ่งแล้ว ก็ไม่พอใจยินดีในสิ่งที่

เขาให้. กลับรู้จักรู้ไร ขอร้องให้ยิ่งขึ้นไปอีก จนเกินศักดา ของเขาไม่สามารถที่จะให้ได้ จำเป็นต้องบอกคืน เหมือนนายโคยาล ที่ไม่รู้จักวัดน้ำนมโค วัดเสียจนหมดไม่เหลือไว้ให้ลูกโคได้ดื่มบ้าง เมื่อลูกโคไม่ได้ดื่มน้ำนมแล้ว น้ำนมแม้โคก็แห้ง นายโคยาลก็ขาดผลประโยชน์ ที่ตนเคยได้แต่แม่โคนั้น.

ปุ. ในส่วนที่ไม่ใช่ธรรม ซึ่งท่านได้แสดงมานี้ ฉันพอเข้าใจละ แต่ในส่วนที่เป็นธรรม ที่พระศาสดาตรัสให้พระนางโคตะมีจำทรงไว้นั้น มีอธิบายอย่างไรบ้าง ท่านลองอธิบายให้ฉันฟังที?

วิ. ท่านอย่าให้ฉันต้องอธิบายให้ยืดยาวเลย ท่านจงเข้าใจเอาเถิดว่า สิ่งใดไม่เป็นไปดังเช่นฉันกล่าวมานี้ สิ่งนั้นก็ควรเป็นธรรมคำสั่งสอนของพระศาสดา ที่ตรัสให้พระนางโคตะมีจำทรงเป็นแน่ ฉันเข้าใจอย่างนี้.

มัชฌิมนิกาย

ปาฏิกวรรค ปฐมปัณณาสก์

๖. สูจิมุขีปริพพาชกาสูตร

สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค น่า ๒๑๕

สามเณรวิมลักเรียนรู้พิเศษ

เลขานุการ แต่งโรงเรียนวัดพิชัยญาติการาม แปล

สมัยหนึ่ง พระผู้เป็นเจ้าสารีบุตร ท่านอาศัยอยู่ที่เวฬุวันวิหาร ซึ่งแต่เดิมได้เคยเป็นที่พระราชทานเพื่อแก่กระแต แขวงเมืองราชคฤห์. ปางนั้นเป็นเวลาเช้าท่านนุ่งแล้ว ถือบาตรเข้าไปบิณฑบาตที่เมืองราชคฤห์ แล้วอาศัยริมเชิงผาบริโภคภัตตาหารอยู่. ฝ่ายนางสูจิมุขีปริพพาชิกา เดินเข้าไปใกล้ท่านแล้วถามว่า "สมณะ ทำไมพระผู้เป็นเจ้าจึงก้มหน้าบริโภค"

ส. "น้องหญิง เราไม่ได้ก้มหน้าบริโภค"

สู. "ถ้าอย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าแหงนหน้าบริโภคหรือ"

ส. "เราไม่ได้แหงนหน้าบริโภค"

สู. "ถ้าอย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าบริโภคโดยซึ่งหน้า (เหลียวซ้ายแลขวาในทิศใหญ่บริโภค) หรือ"

ส. "เราไม่ได้บริโภคโดยซึ่งหน้า"

สุ. "ถ้าอย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าส่ายหน้าบริโภค (เหลียวซ้ายแลขวาในทิศต่างๆ บริโภคหรือ)"

ส. "เราไม่ได้ส่ายหน้าบริโภค"

สุ. "สมณ ครั้นดีฉันถามว่า "ทำไมพระผู้เป็นเจ้า จึงก้มหน้าบริโภค" พระผู้เป็นเจ้าก็ยอกว่า "เราไม่ได้ก้มหน้าบริโภค" ครั้นดีฉันถามอีกว่า "ถ้าอย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าแหงนหน้าบริโภคหรือ" พระผู้เป็นเจ้าก็ยอกว่า "เราไม่ได้แหงนหน้าบริโภค" ครั้นดีฉันถามอีกว่า "ถ้าอย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าบริโภคโดยซึ่งหน้า (เหลียวซ้ายแลขวาในทิศใหญ่บริโภค) หรือ" พระผู้เป็นเจ้าก็ยอกว่า "เราไม่ได้บริโภคโดยซึ่งหน้า" ครั้นดีฉันถามอีกว่า "ถ้าอย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าส่ายหน้าบริโภค (เหลียวซ้ายแลขวาในทิศต่างๆ บริโภค) หรือ" พระผู้เป็นเจ้าก็ยอกว่า "เราไม่ได้ส่ายหน้าบริโภค" เมื่อมาเป็นเช่นนี้ พระผู้เป็นเจ้า บริโภคอย่างไรเล่า"

ส. น้องหญิง สมณพราหมณ์เหล่าหนึ่งเหล่าใด เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ คือดิรัจฉานวิชชา ที่เขานับกันว่าวิชชาเป็นหมอดูที่อยู่, สมณพราหมณ์เหล่านี้แหละ เรากล่าวว่าก้มหน้าหากิน; สมณพราหมณ์เหล่าหนึ่งเหล่าใด เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ คือดิรัจฉานวิชชา ที่เขานับกันว่าวิชชาเป็นหมอดูดาวฤกษ์, สมณ

พราหมณ์เหล่านี้แหละ เรากล่าวว่าแทงหน้าหากิน; สมณพราหมณ์เหล่าหนึ่งเหล่าใด เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ คือเป็นคนเจ้าหน้ารับอาศาเขา, สมณพราหมณ์เหล่านี้แหละ เรากล่าวว่าหากินโดยซึ่งหน้า; สมณพราหมณ์เหล่าหนึ่งเหล่าใด เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ คือดิรัจฉานวิชชา ที่เขานับกันว่าเป็นหมอดูอวะยะวะ, สมณพราหมณ์เหล่านี้แหละ เรากล่าวว่า ล่ายหน้าหากิน; เรานั้นไม่เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ คือดิรัจฉานวิชชา ที่เขานับกันว่าวิชชาเป็นหมอดูที่อยู่ หมอดูดาวฤกษ์, เป็นคนเจ้าหน้ารับอาศา และวิชชาหมอดูอวะยะวะ, เรายอมแสวงหาภิกษาหารโดยธรรมแล้วจึงบริโภค" ลำดับนั้น นางสูจิมุขีปริพพาชิกา ไปเที่ยวพูดตามตรอกตามถนนสั่งสอนอย่างนี้ว่า "สมณทั้งหลายเหล่าศากยบุตร ย่อมบริโภคอาหารซึ่งได้มาโดยธรรม, สมณทั้งหลายเหล่าศากยบุตร ย่อมบริโภคอาหารซึ่งไม่มีโทษ (ไม่ใช่ได้มาด้วยอะเนสนะ) เชิญท่านทั้งหลาย ถวายบิณฑะแก่สมณทั้งหลายเหล่าศากยบุตรเถิด."

ในสุริมุขีปริพพาชิกาสูตร โดยปุจฉาและวิสัชนา

สามเณรวิม นักเรียนดีพิเศษ

เลขานุการ แห่งโรงเรียนวัดพิชัยญาติการาม แต่ง.

ถ. "อ้าว, พ่อหมอจะไปข้างไหน"

ต. "ฉันจะไปดูไข้ที่บ้านโน้นสักหน่อย"

ถ. "ไข้หนักหรือเบา"

ต. "ไข้เบา"

ถ. "ถ้าอย่างนั้นเชิญพ่อหมอพักอยู่ที่นี่สักประเดี๋ยวเถอะ อย่าว่ากระไรเลย"

ต. "ทำไม, ท่านจะต้องการยาหรือ"

ถ. "ไม่ใช่อย่างนั้น, ฉันจะถามอะไรพ่อหมอสักหน่อย"

ต. "ได้"

ถ. "ฉันได้รับคำ ซึ่งเป็นเทศนาโวหาร อันพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร แสดงให้นางสุริมุขีปริพพาชิกาฟัง เค้าความว่า "หมอดูที่อยู่ หมอดูดาวฤกษ คนเจ้าหน้ารับอาสา และหมอดูอวยยะวะ, เรียกว่าเป็นผู้เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ" เรื่องนี้พ่อหมอรับรองได้ไหม ว่าเป็นเช่นนั้นจริงๆ, หรือจะค้านติงอย่างไรก็ว่ามา"

ด. "นี่แน่ท่าน ฉันจะว่าโดยความเป็นจริงของฉันหนะ, แต่ท่านอย่าเข้าใจว่า ฉันพูดเข้าข้างตัวหนะ เอ้ย"

ถ. "ข้อนี้ พ่อหมออย่าเพ่อตีตัวไปก่อนไข้, ต้องให้ฉันรับลำนวนคำของพ่อหมอก่อน จึงจะอนุมัติตามพ่อหมอได้"

ด. "ถ้าอย่างนั้นก็ดีละ ฉันจะพูดให้ฟัง บางท่านที่เป็นหญิงก็ดี ชายก็ดี ในโลกนี้ ประกอบกิจเครื่องเลี้ยงชีวิตต่างๆ กัน แต่ที่เป็นสัมมาชีพก็มี มิจฉาชีพก็มี"

ถ. "เหมือนอย่างพ่อหมอนี่หรือ, เรียกว่าเป็นสัมมาชีพ"

ด. "เอาละซิ! เอาละซิ! อย่าเพ่อพูดซิน่า, ประเดี๋ยวก็จะเป็นการที่จะให้เขาติเตียนเอาฉันได้, ต้องคอยฟังกระแสฉันดูก่อน"

ถ. "เชิญเถอะ, เชิญเถอะ"

ด. "ก็คนที่เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาชีพนั้น ฉันจะอธิบายให้ฟัง, ท่านผู้ใดที่เป็นหมอรักษาไข้ เมื่อเวลาที่ได้รับคำเชิญของญาติหรือผู้ที่คุ้นเคยของคนไข้นั้น ก็รับโดยฤชฎีมิได้มีความเกี่ยงงอน, ขณะที่รักษาไข้ก็รักษาโดยอาการสุจริต คิดประหนึ่งว่าคนไข้นั้นเป็นบุตรของตนที่เดียว, ทั้งวาจาก็อ่อนหวาน ในเวลาที่ประกอบยาให้คนไข้รับประทานนั้น, ดูเหมือนแทบจะชวนโรคาพาธซึ่งเกิดขึ้นนั้นให้หายไปโดยฉับไว ทั้งอัธยาศัยก็อ่อนสมุฬ ไม่ให้เจ้าของไข้เคืองขุ่นได้, เวลาที่โรคของคนไข้นั้นเสื่อมถอยลง

หรือหายทีเดียว ก็มิได้เรียกรับเอาซึ่งทรัพย์ของท่านที่ชื่อว่าเป็นหมอนั้น ก็บริสุทธิ์ใจไม่มีราคีมัวหมอง แม้ถึงจะไปจับจ่ายซื้อสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นเครื่องเยียวยาชีวิตนั้น ก็ชื่อได้ว่าเป็นผู้เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาชีพนี้"

ถ. "โอ๊ะ ถ้าหากว่าหมอคนนั้น ซึ่งเขาได้เยียวยารักษาโดยอาการเรียบร้อย โดยลำดับมาเช่นนั้นก็ดีอยู่ แต่หากว่าประกอบยาพิษร้ายให้คนไข้นั้นรับประทาน หมอนั้นเห็นจะเรียกสัมมาชีพด้วยละกระมัง โดยความที่พอใจของพ่อหมอละซิน่า"

ต. "ท่านพูดอะไรอย่างนั้น การข้อที่ว่าเป็นสัมมาชีพนั้น เขาประสงค์แต่ที่สุจริตดอกจ๊ะ แม้ไม่สุจริตเหมือนที่ท่านถามนั้น ก็หาเรียกว่าสัมมาชีพไม่ นับว่าเป็นมิจฉาชีพ เข้าใจหรือยัง"

ถ. "การที่มาเลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาชีพนี้ ฉันเข้าใจดีแล้ว, ก็แต่คนที่เป็นหมอดูที่อยู่นั้น ทำไมถึงเรียกว่าเป็นคนเลี้ยงชีวิตผิดด้วยเล่า"

ต. "ฉันจะถามท่านสักหน่อย ก็หมอคนนั้นน่ะทำไมเขารู้หรือว่าที่นั้นๆ เป็นที่ไม่มีอุบัทวันตราย และมีอุบัทวันตราย"

ถ. "จะรู้อะไร ทายเดาๆ ไปอย่างนั้นน่าซิ, เพราะไม่ใช่เป็นผู้วิเศษอะไรจึงจะรู้ได้"

ต. "ก็ทำไมถึงเอาเงินเขาเล่า"

ถ. "ไปโกหกเขา แหละแสดงวาจาฟ้อลวงเขาๆ ก็เชื่อน่าซิ"

ต. "ข้อนี้ฉันใด หมอที่ดูที่อยู่นั้น เป็นคนไม่รู้จริงๆ เป็นแต่คาดคะเนการเอาอย่างนั้นเอง ทรัพย์ที่ตนได้มานั้น ก็ขึ้นชื่อได้ว่าเป็นทรัพย์มีมลทิน แลตนก็ชื่อว่าเป็นคนเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ ฉันนั้น"

ถ. "ก็ทำไมถึงเรียกว่าหน้าหากินเล่า"

ต. "ข้อนี้ ประสงค์ที่หมอคนนั้น เป็นคนหากินโดยเชิงดูที่ดูทาง ซึ่งเป็นของต่ำๆ จึงได้เรียกเช่นนั้น"

ถ. "หมอที่หากินโดยเชิงกระบวนดูดาวฤกษ์นั้นอย่างไร จึงเรียกว่าเป็นคนหาเลี้ยงชีวิตผิดเล่า"

ต. "หมอคนนี้ ก็คล้ายๆกับหมอดูเมื่อกี้นี้แหละ เพราะตนเป็นคนไม่รู้ได้จริงๆ จึงเรียกว่าเป็นคนเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ"

ถ. "ก็ทำไมถึงเรียกว่าแหงนหน้าหากินเล่า"

ต. "หมายเอาหมอคนนั้นเป็นคนดูดาวฤกษ์ เพราะดาวย่อมเป็นของสถิตอยู่เบื้องบนอากาศ จึงได้ตั้งชื่อว่าแหงนหน้าหากิน"

ถ. "ก็คนที่หากินโดยเชิงกระบวนเป็นเจ้าหน้าวัยอาคาเขานั้น เหตุใดจึงชื่อว่าเลี้ยงชีวิตผิดคล้ายกับหมอเล่า"

ต. "เรื่องนี้ จะต้องขยายความให้ลึกกว่านี้ แต่นั้นแหละ

เมื่อว่าใครได้ยินเข้าแล้ว จะต้องมีอาการหนาวๆร้อนๆเป็นแน่ละท่าน"

ถ. "ดีนักซิ, จะได้เป็นเครื่องชู่พาลชนอย่างไรเล่า"

ต. "คนที่เป็นเจ้าหน้าหากินนั้น คือจะต้องเป็นคนเที่ยวสอดแนมแหละ รับข่าวสารของชนที่เป็นคน จะกู้เงินยืมเงิน หรือเป็นแม่สื่อเที่ยวชักชายหญิงให้ได้เป็นสามีภรรยากันเป็นต้น เพื่อจะได้เงินสินจ้าง ซึ่งชนเหล่านั้นให้แก่ตน, คนจำพวกนี้เรียกว่าหาเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ"

ถ. "ทำไมเขาไม่รู้สึกตัวหรือว่าเขาเป็นคนหาเลี้ยงชีวิตโดยไม่ชอบธรรม"

ต. "ถึงรู้ก็เถอะท่าน แต่ถ้าว่าได้เงินนี่, จะทำอย่างไรเพราะเป็นการเสียไม่ได้ของเขาจริงๆ"

ถ. "พ่อหมอพูดอะไรอย่างนั้น น่าหัวเราะแท้ๆ เขายิ่งจะดิเตียนสั่งสอนให้ละเว้น นี่กลับจะไปหนุนขึ้นอีก"

ต. "อ้าว ฉันจะช่วยเติมยศให้สูงขึ้นอีกอย่างไรเล่า"

ถ. "เรื่องนี้หยุดกันเสียทีเถอะ หารือกันถึงเรื่องอื่นต่อไปดีกว่า"

ต. "ก็เชิญถามมาซิ"

ถ. "พ่อหมอ, ก็คนที่เป็นหมอดูระวะยะวะนั้นอย่างไร ทำไม

ถึงเป็นคนหาเลี้ยงชีวิตผิด"

ด. "อ๋อ! คนเช่นนั้นน่ะ ฉันจะเล่าให้ฟัง คือเขาเป็นคนดูลักษณที่บัณฑามีในร่างกาย เป็นต้นว่าลายมือลายเท้า นิ้วมือนิ้วเท้าดวงชะตาราษีทั้งปวงเช่นนี้ แต่หารู้แท่ไม่ เป็นแต่เห็นตำหรับตำราก็พูดไปอย่างนั้นเอง ถูกบ้างผิดบ้าง แม้ดูถูกเขาก็นับถือ ถ้าดูผิดไปก็ว่า "คนผู้นั้นมีเครื่องกันอะไรสักอย่างหนึ่งจึงคุ้มได้ หาเป็นอันตรายไม่" เช่นนี้ฉันได้เห็นมาก็มาก ดูไม่ใคร่จะได้ตัวจริง เป็นแต่เสียงเล่าลือกันว่า หมอนั้นหมอนี้วิเศษครั้นไปดูเข้าก็ไม่ได้จริง กลับเสียเงินไปเป็นหลายบาทแล้ว คนที่หากินเช่นนี้ เรียกว่าหาเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ"

ถ. "เออ! เออ! จริงของพ่อหมอที่เดียว, บ้วยกล่าวไปไยถึงตัวฉันหมอเขาก็ทายว่าคนนี้ขาน เดือนแปด วันศุกร์เวลาเช้าแลกอยไปด้วยลายมือลายเท้ามีศักษณาวัฏฏ์ คงจะไม่จน แลทั้งเป็นคนจำอะไรได้ว่องไวด้วย" เช่นนี้ ฉันสังเกตมาตั้งแต่วันนั้นจนอายุได้ ๑๙ ปี ก็ยังไม่เห็นปรากฏประโยชน์คุณอะไรนักเลย จะว่าโดยกระบวนจนก็จนเหลือที่จะจน แลทั้งจำอะไรก็ไม่ใคร่จะได้ได้น่าลืมหลัง จะเรียกว่าหมอดูแม่นอย่างไรได้ แม้ถึงใครๆ ที่เป็นหมอเช่นนี้ ก็คงจะเป็นเช่นนี้เหมือนกัน คล้ายๆ กับคนตาบอดซื้อปลาในแม่น้ำ ถูกบ้างผิดบ้าง การเรียนนี้ก็ตกลงเอาเป็นอันใช้ไม่ได้"

ต. "ฉันจะพูดให้ท่านฟัง เป็นส่วนพิเศษออกอีก, หมอจะไร ๆ ก็ดี ที่นับว่าเป็นคนเลี้ยงชีวิตผิดแล้ว จะมายิ่งกว่าหมอความขึ้นไปไม่มีละ"

ถ. "เออ, เออ, เป็นอย่างไร! เป็นอย่างไร! เชิญพ่อหมอเล่าให้ฉันฟังสักหน่อยเถอะ"

ต. "ถ้าเล่าให้ท่านฟังแล้ว ท่านอย่าเที่ยวพูดไปหน่ะ"

ถ. "เอาเถอะน่า, พ่อหมออย่ากลัว, เรื่องนี้ฉันรับประกันได้ทีเดียว นึกว่าไว้ใจเสียเถอะฉันไม่พูดไปดอก"

ต. "กิริยาของหมอความมักเมื่อแรกจะเป็นนั้น เขาได้หัดมาตั้งแต่เล็กๆ อายุ ๑๔, ๑๕, ๑๖, ปีก่อน คือเขาเป็นคนหัวไม้มีชื่อเสียงโด่งดัง แหละเป็นที่สยดสยองของเพื่อนเด็กด้วยกัน หัดพูดจาว่องไวไม่กลัวใคร; ครั้นเขามีอายุเติบโตสมควรจะรอบรู้การงานได้แล้ว เขาก็ตั้งความเพียรในเรื่องที่เขาตั้งใจไว้ตั้งแต่ยังเล็กๆ อยู่ คือเป็นคนหมั่นดูกฎหมาย แลจดจำไว้ ก็แต่ว่าการดูกฎหมายนี้ เป็นการดีมีประโยชน์คุณแก่บ้านเมืองมาก แต่ถ้าว่าเขาหาคิดเช่นนี้ไม่ การที่เขาดูแลจดจำไว้นี้ เขาหมายใจจะหากินโดยเชิงกระบวนหมอความดอก เพราะฉนั้น เมื่อเวลาที่เขามีสติปัญญาควรจะออกสนามได้แล้ว เขาก็เที่ยวรับความคนนั้นคนนี้บ้าง บางทีไม่ทันอยากก็เที่ยวชิงความเขาว่าแทนเขา,

คนที่หากินเช่นนี้ ถ้าจะว่าไปในบัจจุบันนี้ ก็มีประโยชน์มาก คือเป็นผู้ที่จะได้รับเงินทองเข้าของต่างๆ เป็นนักเลงนกก็หานก นักเลงไก่ก็หาไก่ได้อย่างใจนึก, แม้ไม่ให้ก็คิดกลอุบายหาเลสอันใดอันหนึ่งใส่เข้า พอจะได้อุทาหรณ์ยกขึ้นเป็นสาเหตุ, ทั้งผู้คนที่จะใช้สรอยก็มาก แต่ถ้าว่าไปในอนาคตกาลคงจะได้รับผลอย่างสะใจของตนเป็นแน่ละ ไม่ต้องสงสัย, แม้ถึงว่าในบัจจุบันโลกนี้ ก็จัดว่าเป็นคนหาเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเหมือนกัน"

ฉ. "พ่อหมอพูดอย่างนี้ ดูเหมือนแกล้งตัดหนทางหากินของเขาแท้ๆ"

ต. "จะให้ฉันทำอย่างไรได้ ฉันเห็นอย่างไร ฉันก็พูดไปตามความเป็นจริงอย่างนั้น เมื่อจะเหมานั้นว่าหมอเขาจะหามเอาคานเข้ามาสอดก็ตาม ฉันต้องรับสภาพทุกอย่าง แต่ที่จะมาตั้งฉันให้เป็นขุนพลอยพยักนั้น ฉันไม่ยอมรับสัญญาบัตรของท่านได้"

ฉ. "ในทุกวันนี้ พ่อหมอเห็นหมอจำพวกไหนบ้าง ที่เป็นคนหากินโดยชอบธรรม"

ต. "ถ้าจะว่าไปในบรรดาหมอแล้ว หมอจำพวกที่เป็นคนรักษาในกระบวนโรคที่เกิดขึ้นในร่างกายนี้แหละ เป็นอย่างเอกที่เดียว ทั้งเป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่หมู่เพื่อนมนุษย์ด้วยกันด้วย"

ถ. "ถูกใจฉันจริงๆ เพราะฉันมานึกถึงการอนุเคราะห์ของผู้ที่มาบริจาคยาแก้โรคต่างๆ ครั้นประมุมชนที่ได้รับประทานแล้ว มีความสบายกายสบายใจมาก แลได้เห็นโรงพยาบาลต่างๆ มีศิริราชพยาบาลเป็นต้น ซึ่งเป็นเครื่องส่อให้เห็นได้ว่า บรรดาคนที่เข้าไปอยู่ในโรงพยาบาลนั้นๆ แล้ว แหละได้หายมากกว่าตายถึงสิบเอาหนึ่งทีเดียว คนที่เป็นโรคนั้น เมื่อขณะที่ยังอยู่ในโรงพยาบาลนั้น กลับไปด้วยความสบายโดยมาก ที่นั่งที่นอนก็สอาด การกินการอยู่ก็ไม่ต้องลำบาก ทั้งเงินก็ไม่ต้องเสีย, ถ้าเป็นคนจนๆ แล้ว ดีกว่าที่จะนอนเจ็บอยู่ที่บ้านของตน ควรเราทั้งหลายจะมีความยินดีต่อทานบริจาคเช่นนี้ให้มากๆ แลขอชนมายุยืนยง คงโรคาพาธภัย นฤภัยพิบัติทั้งปวง แลทั้งกลับไปด้วยสุขสมบัติ ซึ่งเปลือฏฐารมณ์ ของมีแก่ท่านที่บริจาคทานเช่นอย่างที่กล่าวมาแล้วนั้น"

ด. "โอ๊ะ! ฉันเห็นจะต้องลาท่านไปก่อนละ ประเดี๋ยวเข้าของไข้เขาจะบ่นเอา"

ถ. "เชิญพ่อหมอเถอะ"

พระไตรปิฎกสยามรัฐ

ปริจเฉทที่ ๑ ต่อน่า ๑๒๐๖

กุกกุโรวาทสูตร

มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ น่า ๘๒

หม่อมเจ้าพระศรีสุคตคัตยานุวัตร์ ทรงแปล

สมัยหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จประทับอยู่ในโกฬิยะชนบท ทรงอาศัยนิคมของชาวโกฬิยะทั้งหลาย ชื่อหัฬิทวสนะเป็นที่เสด็จเที่ยวบิณฑบาต.

ครั้งนั้นแล ปุณณะโกฬิยะบุตร์ผู้ประพฤติวัตร์ดังโค และเสนิยะอะเจละกะผู้ประพฤติวัตร์ดังสุนัข เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ปุณณะโกฬิยะบุตร์ผู้ประพฤติวัตร์ดังโค ถวายอภิวาทสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่งณที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ฝ่ายว่าเสนิยะอะเจละกะผู้ประพฤติกุกกุรวัตร์ ชื่นชมยินดีด้วยพระผู้มีพระภาคแล้ว. ได้กล่าวถ้อยคำเจรจาน่าบันเทิงจิตต์แลควรระลึกพอให้เกิดความคุ้นเคยแล้ว ก็คุ้ยเขี่ยดังสุนัขแล้ว นั่งในที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ครั้นปุณณะโกฬิยะบุตร์ผู้ประพฤติวัตร์ดังโค

นั่งในที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว จึงกราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "พระองค์ผู้เจริญ เสนิยะอะเจละกะนี้ เป็นผู้ประพฤติกุกกุรวัตร์ เขาทำกรรมยากที่ใครจะทำได้ บริโภคโภชนะที่เขาวางไว้ที่พื้นดิน, กุกกุรวัตร์นั้น เสนิยะอะเจละกะสมาทานทำให้บริบูรณ์แล้วล่วงกาลนาน; คติ (การไป) ของเขาจะเป็นอย่างไร, ภพที่จะพึงไปในเบื้องหน้าของเขาจะเป็นอย่างไร? (เมื่อปุณณะโกลิยะบุตร์ทูลถามดังนี้) สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสห้ามว่า "อย่าเลย ปุณณะ, ข้อนี้จงยกไว้, ท่านอย่าถามเนื้อความนั้นกะเราเลย. (เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามอย่างนั้นแล้ว) ปุณณะโกลิยะบุตร์ก็ซ้ำทูลถามอย่างนั้นอีกถึงสองครั้งสามครั้ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ปุณณะ เราห้ามท่านว่า "อย่าเลย, ข้อนี้จงยกไว้, ท่านอย่าถามถึงความเรื่องนั้นกะเราเลยถึงสามครั้ง ก็ห้ามไม่ได้แน่แล้ว, เราก็จำจักพยากรณ์แก่ท่าน. ปุณณะ บุคคลบางคนในโลกนี้ ทำกุกกุรวัตร์ให้เจริญไม่บกพร่องไม่เกลื่อนกลาดขาดลง ทำอาจารของสุนัข และจิตต์อธิษฐานความเป็นดังสุนัข และมารยาตดังสุนัข ให้เจริญไม่บกพร่องไม่เกลื่อนกลาดขาดลง. บุคคลนั้นครั้นทำกุกกุรวัตร์และอาจารของสุนัข และจิตต์อธิษฐานความเป็นสุนัข มารยาตของสุนัข ให้เจริญไม่บกพร่องขาดลงแล้ว ครั้น

ทำลายขันธ์เบื้องหน้าแต่มรณะ ย่อมเข้าไปถึงความเป็นเพื่อนของสุนัขทั้งหลาย (เกิดในกำเนิดสุนัข). ก็ถ้าว่าบุทคลนั้นมีทิฏฐิความเห็นว่า "เราจักเป็นเทพดาผู้มีศักดานุภาพใหญ่ หรือจักเป็นเทพดาองค์ใดองค์หนึ่ง ด้วยอาจารและการที่สมาทานวัตร์ หรือด้วยการที่ประพฤติความเพียรที่ทำยาก หรือด้วยการเว้นจากเมถุนธรรมของเรา," ความเห็นของเขาเป่นความเห็นผิด. ปุณณะ เรากล่าวคติของผู้เห็นผิดนั้นว่ามีสองอย่าง คือนรกหรือกำเนิดติรัจฉานแห่งใดแห่งหนึ่ง. ปุณณะ กุกกุรวัตร์เมื่อถึงพร้อมย่อมนำซึ่งประพฤตินั้น เข้าไปถึงความเป็นเพื่อนของสุนัขทั้งหลาย เมื่อวิบัติก็นำเขาเข้าไปยังนรก ด้วยประการดังนี้แล.

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์คติและภพเบื้องหน้าของบุทคลผู้บำเพ็ญกุกกุรวัตร์อย่างนี้แล้ว เสนิยะอเจละกะผู้ประพฤติกุกกุรวัตร์ก็ร้องไห้มีน้ำตาอันหลั่งไหล. ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสกะปุณณะโกฬิยะบุตร์ผู้ประพฤติวัตร์ดังโคว่า "ปุณณะ เราได้กล่าววาจานี้แก่ท่านว่า "อย่าเลยข้อนี้จงยกไว้, ท่านอย่าถามถึงความข้อนั้นกะเราเลย มิใช่หรือ? ฝ่ายเสนิยะอเจละกะจึงกราบทูลว่า "พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงตรัสเช่นนี้กะข้าพระองค์ ด้วยพยากรณ์ใด ข้าพระองค์มิได้ร้องไห้ เพราะอาศัยการที่ทรงพยากรณ์นั้น. ก็แต่ว่า

กุกกุรวัตร์นี้อันข้าพระองค์สมาทานทำให้มั่น, ล่วงกาลนานแล้ว ข้าพระองค์ร้องไห้ เพราะเห็นว่า การที่ทำมาเปล่าไม่มีผล พระองค์ผู้เจริญ ปุณณะโกฬิยะบุตรนี้ เป็นผู้ประพฤติวัตร์ดังโค การสมาทานอธิษฐานความเป็นดังโค เขาก็ทำให้มั่นล่วงกาลนานแล้ว, คติของเขาจะเป็นอย่างไร ภพที่จะพึงไปในเบื้องหน้าจะเป็นอย่างไร? เมื่อเสนิยะอเจลกะทูลถามดังนี้แล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "เสนิยะ อย่าเลย, ข้อนี้จงยกไว้, ท่านอย่าได้ถามความข้อนั้นกะเราเลย ตามนัยหนหลัง. ครั้นเสนิยะอเจลกะทูลถามถึงสามครั้ง พระองค์จึงตรัสว่า "เสนิยะ เราได้ห้ามว่าอย่าเลย ข้อนี้จงยกไว้ ท่านอย่าถามความเรื่องนั้นกะเราเลย ก็ห้ามไม่ได้แน่แล้ว เราก็จำจักพยากรณ์แก่ท่าน. เสนิยะ บุคคลบางพวกในโลกนี้ ทำโควัตร์ให้เจริญไม่ยกพร่องไม่เกลื่อนกลาดขาดลง ทำอาจารดังโค แลจิตต์อธิษฐานความเป็นดังโค แลมาระยาตดังโค ให้เจริญไม่ยกพร่องไม่เกลื่อนกลาดขาดลง, ครั้นเขาทำโควัตร์แลมีอาจารดังโค แลมีจิตต์อธิษฐานความเป็นดังโค แลมีมาระยาตดังโค ให้เจริญไม่ยกพร่องขาดลงแล้ว ครั้นทำลายขันธ์เบื้องหน้าแต่มรณะย่อมเข้าไปถึงความเป็นเพื่อนของโคทั้งหลาย (ยังกิดในกำเนิดโค). ถ้าหากว่าบุคคลนั้นมีความเห็นว่า "เราจักเป็นเทพดา

ผู้มีศักดานุภาพใหญ่ หรือจักเป็นเทพดาองค์ใดองค์หนึ่ง ด้วยอาจารและการที่สมาทานวัตร์ หรือด้วยการที่ประพฤติความเพียรที่ทำยาก หรือด้วยการเว้นจากเมถุนธรรมของเรา." ความเห็นของเขาเป็นความเห็นผิด. เสนิยะ เรากล่าวคติของผู้เห็นผิดนั้นว่ามีสองอย่าง คือนรกหรือกำเนิดติรัจฉานแห่งใดแห่งหนึ่ง. เสนิยะ การประพฤติดังโคเมื่อถึงพร้อมบริบูรณ์ ย่อมนำผู้ประพฤตินั้นเข้าไปถึงความเป็นเพื่อนของโคทั้งหลาย, เมื่อวิบัติก็นำเขาเข้าไปยังนรกด้วยประการดังนี้แล.

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์คติและภพเบื้องหน้าของผู้ประพฤติโควัตร์อย่างนี้แล้ว ปุณณะโกฬิยะบุตร์ผู้ประพฤติวัตร์ดังโคร้องไห้มีน้ำตาอันหลั่งไหล. ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสกะเสนิยะอเจลกะผู้ประพฤติกุกกุรวัตร์ว่า เราได้ห้ามท่านว่า "อย่าเลย ข้อนี้จงยกไว้, ท่านอย่าถามถึงความข้อนั้นกะเราเลย" มิใช่หรือ? ฝ่ายปุณณะโกฬิยะบุตร์จึงกราบทูลว่า "พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคได้ทรงตรัสเช่นนี้กะข้าพระองค์ด้วยพยากรณ์ใด ข้าพระองค์มิได้ร้องไห้เพราะอาศัยการที่ทรงพยากรณ์นั้น. ก็แต่ว่าการประพฤติดังโคเช่นนี้ ข้าพระองค์สมาทานทำให้มันล่วงกาลนานแล้ว ข้าพระองค์ร้องไห้เพราะเห็นว่าการที่ทำมาเปล่าไม่มีผล. พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์

เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยประการดังนี้แล้ว, ข้าพระองค์จะพึงละความพระพฤติดังโคอย่างนี้เสียได้ อนึ่งเสนิยะอเจละกะผู้ประพฤติกุกกุรวัตร์นี้ จะพึงละกุกกุรวัตร์เสียได้ด้วยประการใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็พอจะทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระพุทธเจ้าโดยประการนั้นได้.

สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ปุณณะ ถ้ากระนั้นท่านจงฟัง เราจักภาษิตฉนั้น. ปุณณะโกลิยะบุตร์ทูลรับแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ปุณณะ กรรมทั้งหลายสี่ประการเหล่านี้ เราทำให้แจ้งด้วยปัญญารู้ยิ่งตามลำพังตนแล้ว ทำผู้อื่นให้รู้ทั่วไป. กรรมสี่ประการนั้นเป็นไฉน? ปุณณะ กรรมดำมีวิบากดำก็มี, กรรมขาวมีวิบากขาวก็มี, กรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาวก็มี, กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาวเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมก็มี. (สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงแสดงกรรมทั้งสี่โดยอุเทศนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงโดยนิเทศวารจึงตรัสถามด้วยพระองค์เองว่า) ปุณณะ ก็กรรมดำมีวิบากดำอย่างไร? ปุณณะ บุคคลบางพวกในโลกนี้ประมวญกายสังขาร, วะจีสังขาร, มะโนสังขาร ที่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬิ ครั้นเข้าประมวญกายสังขาร, วะจีสังขาร, มะโนสังขาร ที่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬิไว้แล้ว ย่อมเข้าถึงโลกที่เป็นไปกับ

ด้วยความเบียดเบียฬิ. เมื่อเขาเข้าถึงโลกที่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬิแล้ว, ผัสสะ การถูกต้อง วิบากที่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬิก็ย่อมถูกต้องเขา, เขาก็เป็นผู้อันผัสสะทั้งหลายที่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬิถูกต้องแล้ว ย่อมเสวยเวทนาที่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬิเป็นทุกข์โดยส่วนเดียว, เหมือนกับสัตว์ทั้งหลายที่เกิดในนรก. ปุณณะ การเข้าไปถึงของสัตว์ที่เกิดแล้วย่อมมีเพราะกรรมที่มีแล้วอย่างนี้แล. สัตว์ทำกรรมอันใดไว้ก็ย่อมเข้าไปถึงเพราะกรรมนั้น, เมื่อเขาเข้าไปถึงแล้ว การถูกต้องวิบากแห่งกรรมที่นำเกิดก็ย่อมถูกต้องเขา. ปุณณะ เรากล่าวว่า "สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นทายาท ถือเอาวิบากอันกรรมพึงให้" เพราะอาการที่จะพึงถูกต้องวิบากแห่งกรรมนั้นอย่างนี้. ปุณณะ การที่ประมวญกายสังขาร, วจีสังขาร, มะโนสังขารที่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬิอย่างนี้ เรากล่าวว่ากรรมดำมีวิบากดำ.

ปุณณะ ก็กรรมขาวมีวิบากขาวอย่างไร? ปุณณะ บุคคลบางคนในโลกนี้ ประมวญกายสังขาร, วจีสังขาร, มะโนสังขารที่ไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬิ, ครั้นเขาประมวญกายสังขาร, วจีสังขาร, มะโนสังขาร, ที่ไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬิไว้แล้ว ย่อมเข้าถึงโลกที่ไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬิ. เมื่อเขาเข้าถึงโลกที่ไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬิแล้ว. ผัสสะ

การถูกต้องวิบากที่ไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬิ ก็ย่อมถูกต้องเขา, เขาก็เป็นผู้อันผัสสะทั้งหลาย ที่ไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬิถูกต้องแล้ว ย่อมเสวยเวทนาที่ไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬิ เป็นสุขโดยส่วนเดียว, เหมือนเทพดาทั้งหลายชื่อสุภะกิณหา. ปุณณะ การเข้าไปถึงของสัตว์ที่เกิดแล้ว ย่อมมีเพราะกรรมที่มีแล้วอย่างนั้นแล. สัตว์ทำกรรมอันใดไว้ ก็ย่อมเข้าไปถึงเพราะกรรมนั้น เมื่อเขาเข้าไปถึงแล้ว การที่ถูกต้องวิบากแห่งกรรมที่นำเกิดก็ย่อมถูกต้องเขา. ปุณณะ เรากล่าวว่า "สัตว์ทั้งหลายเป็นทายาท" เพราะอาการที่จะพึงถูกต้องวิบากแห่งกรรมนั้นอย่างนี้. ปุณณะ การที่ประมวญกายสังขาร, วะจีสังขาร, มะโนสังขาร, ไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬิอย่างนี้ เรากล่าวว่ากรรมขาวมีวิบากขาว. ปุณณะ ก็กรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาวอย่างไร? ปุณณะ บุทคลบางพวกในโลกนี้ ประมวญกายสังขาร, วะจีสังขาร, มะโนสังขาร, ที่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬิมาบ้าง ที่ไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬิมาบ้าง, ครั้นผู้นั้นประมวญ กายสังขาร, วะจีสังขาร, มะโนสังขาร, เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬิ แลไม่มีความเบียดเบียฬิแล้ว ย่อมเข้าไปถึงโลกที่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬิบ้าง ไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬิบ้าง. เมื่อเขา

เข้าถึงโลกที่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬ แลไม่มีความเบียดเบียฬอย่างนั้นแล้ว. ผัสสะการถูกต้องวิบากเป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬบ้าง ไม่มีความเบียดเบียฬบ้าง ก็ย่อมถูกต้องเขา, เขาก็เป็นผู้อันผัสสะทั้งหลายที่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬ หรือไม่มีความเบียดเบียฬถูกต้องแล้ว ย่อมเสวยเวทนาเป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬบ้าง ไม่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬบ้าง มีสุขแลทุกข์เกลื่อนกล่นอยู่ทั้งสองอย่าง, เหมือนมนุษย์ทั้งหลายบางพวก เทพดาทั้งหลายบางพวก สัตว์อันเกิดในวินิบาตทั้งหลายบางพวก. ปุณณะ การเข้าไปถึงของสัตว์ที่เกิดแล้วย่อมมีเพราะกรรมที่มีแล้วอย่างนี้แล. สัตว์ทำกรรมอันใดไว้ก็ย่อมเข้าไปถึงเพราะกรรมนั้น เมื่อเขาเข้าไปถึงแล้ว การถูกต้องวิบากแห่งกรรมที่นำเกิดย่อมถูกต้องเขา. เรากล่าวว่า "สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นทายาท" เพราะอาการที่จะพึงถูกต้องวิบากแห่งกรรมนั้นอย่างนี้. ปุณณะ การที่ปะมวญ่, กายสังขาร, วะจีสังขาร, มะโนสังขาร, ที่เป็นไปกับด้วยความเบียดเบียฬ แลไม่มีความเบียดเบียฬอย่างนี้ เรากล่าวว่ากรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาว. ปุณณะ ก็กรรมที่ไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาวย่อมเป็นไปเพื่อสิ้นกรรมนั้นอย่างไร? ปุณณะ บัณฑิตกรรมทั้งสามประการนั้น กรรมใดที่ดำมีวิบากดำ, แลกรรมใดที่ขาวมีวิบาก

อันชาจ, กรรมใดทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว, ความคิดจะละกรรมทั้งสามประการเหล่านั้นเสีย อันนี้เรากล่าวว่า "กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อสิ้นกรรม." ปุณณะ กรรมทั้งหลายสี่ประการเหล่านี้แล เราทำให้แจ้งด้วยปัญญาเครื่องรู้ยิ่งด้วยตนแล้ว ทำชนอื่นให้รู้ทั่วไป.

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสจำแนกกรรมสี่ประการอย่างนี้แล้ว ปุณณะโกฬิยบุตร์กราบทูลสรรเสริญธรรมเทศนาแลแสดงตนเป็นอุบาสกว่า "ภาษิตของพระองค์ไพเราะยิ่งนัก ๆ พระโคดมผู้เจริญ ทรงประกาศธรรมเทศนาโดยปริยายหลายอย่างให้ข้าพระพุทธเจ้าทราบด้วยปัญญา อุปมาดุจบุคคลหงายของที่คว่ำ หรือเช่นเปิดของที่มีสิ่งกำบังไว้ หรือเหมือนบอกทางให้แก่คนหลงทาง หรือเปรียบอย่างตามตะเกียงไว้ในที่มืด ด้วยหวังว่า "ผู้มีตาจักได้เห็นรูป" ฉะนั้น. ข้าพระพุทธเจ้าขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้ากับทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นที่พึ่งพำนัก. ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงจำข้าพระพุทธเจ้าไว้ว่า เป็นอุบาสกถึงสรณะคมน์รนดตลอดชีวิตจำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไปเถิด.

ฝ่ายเสนิยะอะเจละกะผู้ประพฤติกุกกุรวัตร์ ก็กราบทูลสรรเสริญธรรมเทศนาโดยอเนกปริยาย มุ่งถวายตนเป็นผู้ถึงสรณะคมน์แล้ว

ทูล ขอ บัพพะชา อุปสมบท ใน ธรรม วินัย ว่า "พระองค์ผู้เจริญ ข้า พระ พุทธเจ้า พึงได้ บัพพะชา อุปสมบท ใน สำนัก แห่ง พระ ผู้ มี พระ ภาคเจ้า บัดนี้." (สมเด็จ พระ ผู้ มี พระ ภาค จึง ทรง แสดง วิธี ติดถิยปริวาสตาม วินัย นิยม) ว่า "เสนิยะ ผู้ใด เคยเป็น อัญญติตถีย์ แล้ว มา จำนง หวัง บัพพะชา อุปสมบท ใน ธรรม วินัย นี้ ผู้ นั้น ต้อง อยู่ ปริวาส สิ้น สี่เดือน ต่อล่วง สี่ เดือน แล้ว ภิกษุ ทั้งหลาย เป็น ผู้ มี จิตต์ อัน ผู้ อยู่ ปริวาส ให้ ยินดี แล้ว เธอ จึง ให้ บัพพะชา อุปสมบท เป็น ภิกษุ ก็ แต่ ว่า คุณ คือ ความ ที่ แห่ง บุทคล เป็น ผู้ มี ประมาณ ต่าง กัน ใน ติตถิยปริวาส นั้น เรา ได้ รู้ แจ้ง แล้ว (เสนิยะ อะเจละกะ จึง กราบ ทูล ตาม ความ เลื่อมใส ของ ตน ที่ เป็น ไป กล้า) ว่า "พระองค์ผู้เจริญ ถ้า ว่า บุคคล ผู้ ที่ เคย เป็น อัญญติตถีย์ ทั้งหลาย เมื่อ มี ความ จำนง หวัง จะ บัพพะชา อุปสมบท ใน ธรรมวินัย จะ ต้อง อยู่ ติดถิย ปริวาส สิ้น สี่ เดือน ต่อล่วง สี่ เดือน แล้ว ภิกษุ ทั้งหลาย เป็น ผู้ มี จิตต์ อัน ผู้ อยู่ ติดถิย ปริวาส ให้ ยินดี แล้ว เธอ จึง ให้ บัพพะชา อุปสมบท เป็น ภิกษุ มี กำหนด อยู่ ฉะนี้ แล้ว ข้า พระ พุทธเจ้า จัก อยู่ ให้ นาน ถึง สี่ ปี ต่อล่วง สี่ ปี แล้ว ภิกษุ ทั้งหลาย จึง ยัง ข้าพระพุทธเจ้า ให้ บัพพะชา อุปสมบท เป็น ภิกษุ. เสนิยะอะเจละกะ ผู้ ประพฤติ กุกกุรวัตร์ ได้ บัพพะชา อุปสมบท ใน สำนัก พระ ผู้ มี พระภาค แล้ว. พระ

ผู้เป็นเจ้า เสนิยะผู้มีอายุ ครั้นอุปสมบทแล้วไม่นาน ท่านหลีกออกสงัดอยู่แต่ผู้เดียว เป็นผู้ไม่ประมาท เป็นผู้มีความเพียรให้เกลศเร่าร้อน เป็นผู้มีความเพียรเป็นไปในกายและจิตต์ส่งไปแล้วอยู่. แต่บัพพะชาแล้วไม่นาน, กุลบุตร์ทั้งหลายถึงบัพพะชาเพื่อประโยชน์คุณวิเศษอันใด, ท่านทำให้แจ้งคุณวิเศษนั้นอันเป็นที่สุดแห่งมรรคพรหมจรรย์ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ด้วยบัญญารู้ยิ่งลำพังตน เข้าไปถึงพร้อมแล้วอยู่ในอัตตภาพนี้. ท่านรู้แจ้งแล้วอย่างนี้ว่า "ความเกิดของเราสิ้นไปแล้ว. มรรคพรหมจรรย์เราได้อยู่จบแล้ว กิจที่จำจะต้องทำ เราได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกมิได้มีแล้ว. พระเสนิยะผู้มีอายุเป็นพระอรหันต์องค์ใดองค์หนึ่ง ในหมู่แห่งพระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วยประการดังนี้แล.

ปกิณณก

เทศนาพิเศษ

ปวารภการที่พระเจ้าบรมมหัยยิกาเธอ กรมสมเด็จพระสุดารัตนราชประยูร ผู้อุปการเป็นนิตย์ของมหามกุฏราชวิทยาลัย ประชวรพระโรคเรื้อรัง สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๗ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดพิชัยญาติการาม เรียบเรียง.

ข่าวนี้เป็นเหตุอันสำคัญ ที่จะให้เหล่าสมาชิกคฤหัสถ์ และบัพพะชิตทั้งสองฝ่าย เกิดความสังเวชสลดจิตต์ คิดเสียดายพระเจ้าบรมมหัยยิกาเธอ กรมสมเด็จพระสุดารัตนราชประยูร ได้ทรงเป็นผู้อุปการวิทยาลัยเป็นนิตย์พระองค์หนึ่ง, ซึ่งยังมีพระนามปรากฏในหนังสือธรรมจักษุ เล่ม ๑ ตอนที่ ๓ จำนวนเดือนอันวาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๓ ข้างท้ายนั้น; ด้วยพระองค์ท่านมาเสด็จสิ้นพระชนม์ไปเสีย ข้อนี้ก็เป็นเครื่องเตือนใจให้ผู้ที่ได้ทราบเห็นธรรมดาของโลก คือหมู่สัตว์ที่เกิดมาแล้ว ไม่ดำรงคงทนอยู่ได้นานสักเพียงไร ต้องถึงความทำลายขันธ์สิ้นชีพด้วยกันหมด แต่สิ้นชีพแล้วไป คงเหลืออยู่แต่เพียงชื่อเสียงที่เรียกกัน กับโครงแช่สองประการ แลที่สุดของชีวิตก็มีความดับไปเหมือนกัน.

หมด ต่างกันแต่สมัยที่จะดับเท่านั้น คือบางที่ดับเสียแต่ในปฐมวัย, บางทีดับเสียแต่ในมัชฌิมวัย, บางทีอยู่ไปได้ถึงปัจฉิมวัยที่สุดอายุจึงดับ; ไม่กำหนดกาลลงแน่ได้ แลรู้ไม่ได้ว่าชีวิตจะดับด้วยเหตุอย่างไร ณเวลาไหน จะดับที่แห่งหนตำบลใด แลมฤตยุราชผู้ปลิดชีวิตเล่าเขาก็เป็นยุกติธรรม ไม่ถือว่าผู้นี้เป็นกะษัตริย์หรือเป็นพราหมณ์ เป็นพลเรือนหรือเป็นไพร่ ไม่ละเว้นผู้ใดไว้ให้เหลือ ย่อมย่ายีหมู่ชนทุกทั่วหน้า เพราะมรณะไภย พ้นวิสัยซึ่งผู้หนึ่งผู้ใดจะสู้รบผลักไส โดยแยบยนต์กลอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง เอาไชยชำนะได้ เพราะฉนั้น ไม่ควรไว้ใจต่อชีวิต ควรรีบประพฤติสุจริตเครื่องอุ่นใจ ตามภาษิตที่พระพุทธเจ้าได้ประทานไว้ ในโลกวรรคแห่งคัมภีร์ธัมมบทอันนับในอังคุตตรนิกาย ว่า

"อัพ์มัญ์ญเร สุจริตัง น ตัง ทุจ์จริตัญ์ญเร
อัพ์มญาปี สุขัง เสติ อัพ์มิ โลเก ปรัมหิ จ" ฉนี้,

มีความว่า ใครๆควรประพฤติธรรมให้เป็นสุจริต ไม่ควรประพฤติธรรมนั้นให้เป็นทุจริต เพราะว่าท่านผู้ประพฤติธรรมย่อมนอนสบาย (อยู่เป็นสุขทุกอิริยาบถ) ทั้งโลกนี้แลโลกน่า

เมื่อผู้มีปัญญาทราบว่า ความประพฤติดีมีผลเป็นสุข ความประพฤติชั่วมีผลเป็นทุกข์ ทั้งในปรัตยุตบันแลเบื้องน่าฉนี้แล้ว พึงดำรงตนในทุจริตปหาน แลสุจริตสมาทานทุกเมื่อ เทอญ.

พิเศษ

พระราชประวัติในพระบาทสมเด็จ
พระพุทธเลิศหล้านภาไลย และสุจริตจริยา ต่อน่า ๑๒๗๑

ก็แลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย พระบรมอัยกาธิราชเจ้านั้น ได้ทรงปกครองสยามเขตรแลประเทศต่างๆ ที่อยู่ในพระบารมี ด้วยพระราชธรรมวิถีอนุวัตรตามทศพิธราชธรรมแลจตุสังคหราชจริยาทวาทศพิธจักรวรรดิวัตร ทรงทำนุบำรุงพระพุทธจักรอาณาจักร ตลอดลงมาถึงพระบาทสมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์ ด้วยพระองค์สถิตในกตัญญูกตเวทิตามาตาปิตุปัฏฐานธรรม คือการตั้งไว้ซึ่งวงศ์ตระกูล ยังสายธุกิจของบุรพทิศมิให้สูญเสื่อมไปได้ มีแต่จะเพิ่มพูลให้ยิ่งขึ้นไปโดยสมควร สยามมณฑลทั้งประเทศราชทั้งปวง ก็เจริญด้วยอิษฐารมณราษี ชนนิกรมิได้อยู่ในพระบารมีก็มาสู่เบื้องบงกชมาศ เจริญพาณิชผลผู้ครองหลายตำบลมาเจริญทางพระราชไมตรี พระราชลาภราษีก็สมบูรณ์ มีตระกูลสารประเสริฐหาคชาธาร พระเกียรติคุณวิบุลยไพศาลฉ่ำไปในนานาประเทศ บัจจันติกนิกรเกรงพระเดชานุภาพมิอาจมาย่ำยีพระนครได้ ฆ่าศึกที่นับว่าภายในก็มิได้ลำเริก

ดังความประสงค์ ก็แลซึ่งว่าพระองค์ ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนานั้น พระองค์ได้ทรงปฏิบัติพระรัตนไตรยสักการ ทรงปฏิบัติรักษาบูชา พระมหามณีรัตนปฏิมากร แลเจดีย์สถานต่างๆ อนุวัตรพระราชจริยาในปฐมรัชกาล ได้ทรงปฏิบัติในพระพุทธบุษยรัตน ดังถวายวิสัชนามาแล้ว ได้ทรงสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ ทรงเครื่องต้นองค์๑ ประดับด้วยรัตนาเนกประการต่างสี มีมหกรรมการสมโภช ทรงบริจาคทานเป็นอันมาก แล้วเชิญประดิษฐานไว้ ณ พระมหาสุราไลยพิมาน ทรงปฏิบัติรักษาพระคัมภีร์ปริยัติธรรม อันสมเด็จพระบรมชนกนารถ ได้ทรงชำระสะสมไว้แล้ว ได้ทรงสร้างเพิ่มเติมขึ้นบ้าง แลทรงพระอนุสรคำนึงว่า สมเด็จพระบรมชนกนารถ ทรงชำระพระปริยัติธรรมสะสมสร้างขึ้นไว้ จะมีผู้เล่าเป็นจำทรงเชื่อถือหรือไฉน จึงได้ทรงสอบซ้อม ให้พระสงฆ์สาธยายจงถูกต้องด้วยอักษรประเภท แลจะโปรดให้พระปริตนั้นๆ แผ่ไปแม้แต่ในสัตรีนิกร จึงโปรดให้วาชบริจาริกาฝ่ายใน จำทรงสาธยายพระสูตรนั้นๆ ได้ตลอดจตุภาณวาร ถูกต้องด้วยครุลหุเป็นต้น แลได้ทรงตั้งแบบแผนสอบสวนพระคัมภีร์พระปริยัติภิกษุสามเณร ได้ทรงอุปถัมภ์พระภิกษุสงฆ์ด้วยสมณะสักการ สมณะสักการยิ่งกว่าแต่ก่อนโดยสมควรแก่คุณานุรูป แม้แต่อาคันตุกะภิกษุสามเณรชาวลังกา ก็พระ

ราชทาน สมณะบูชา นิตยภัตร เปน อันมาก แลโปรดให้ สามเณร อุป
สมบท เปน นาคหลวง แลโปรดให้ พระสงฆ์สยาม ออกไป สืบ ศาสนะ
ปวัตติ ณลังกา ทวีป ด้วย พระสงฆ์ภิกษุ ลังกา นาคหลวง นั้น ได้
พระ ราชทาน พระทันตธาตุ สักการ แลไตรจีวร บริกขาร ส่วน พระสงฆ์
ผู้ ปฏิบัติ พระ ทันตธาตุ ออกไป เปนอัน มาก ครั้น พระสงฆ์สยาม
กลับ มาถึง ได้ เข้าเฝ้าทูล แถลงพระ พุทธ ศาสนะปวัตติ แล การต่างๆ
ตามเปนไป ถวาย พระ มหาโพธิ์ ๓ หน่อแล้ว ก็ พระราชทาน สมณะ
สักการ สมณะ ศักดิ์โดย คุณานุคุณ แล ทรง ยังเย้า อวรรณโทษ นิครันถ
สมชน ออก จาก พระพุทธศาสนา แล เครื่อง ประดับ สมณะ ยศ บูชา
ก็ งาม วิจิตร กว่า แต่ ก่อน แล ให้ พระ พุทธ ศาสนา สถาพร ไกล จาก
ภยันตราย ได้ ทรง ตั้ง วิสาข บูชา พิธี อภิสักขิต สมัย สักการ แลได้
โปรดให้ พระเชษฐา ธิราโชรส เปน แม่กอง สถาปนา วัด มหา
วิหาร พระราชวังเดิม เริ่ม จับ การ สร้าง พระ อุโบสถ แล พระ วิหาร
การ เปรียญ ปรางเจดีย์ กุฏี แดะ บวก ปูน ขึ้น ใหม่ ทั้ง สิ้น ทรง พระ
ราช อุตสาหะเสด็จ พระ ราช ดำเนิร ทุก วัน อุโบสถ ปูน บำเหน็จแก่ ผู้
รับ ด้าน ตาม ความ ชอบสำเร็จ แล้ว พระ ราช ทาน แปลง นาม ว่า
วัด อรุณ ราช วราราม แล้วโปรดให้ มี การ มหกรรม พระ ราชทาน
ไทย ธรรม แก่ พระ ภิกษุ สงฆ์เปน อัน มาก แลเมื่อโปรดให้ กรม พระ
ราช วัง บวร จัด การ สร้าง เมืองนคร เขื่อน ขันธ์ ได้ สร้าง พระ อาราม

รามัญอารามหนึ่ง พระราชทานนามว่าวัดทรงธรรม แลได้ทรงสร้างวัดสุทัศน์เทพวราราม โดยพระราชดำริว่าพระพุทธรูปองค์ใหญ่ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่เสาชิงช้านั้น สมเด็จพระบรมชนกนารถมีพระราชดำริจะสร้างวัดใหญ่ขึ้นกลางพระนคร จะถวายพระเดชพระคุณเสียให้แล้ว ได้ทรงสร้างสำเร็จแต่พระพิหารใหญ่ แลได้แต่งหล่อเติมส่วนพระพุทธรูปนั้น อันปรากฏพระนามณินัดนั้นว่าพระพุทธศรีสากยมุนี เชิญขึ้นประดิษฐานบนพระพิหาร การอื่นก็ยังมิได้ทรงสร้าง แลได้โปรดให้พระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าสยาม สมเด็จพระบรมราโชรส เป็นแม่กองสร้างวัดไชยพฤกษ์มาลา การหาสำเร็จไม่ พอสิ้นรัชกาล แลได้โปรดให้สร้างวัดโพธิโลกวัดหงสาราม การหาแล้วสำเร็จดังพระประสงค์ไม่พอสิ้นรัชกาล แลได้ตั้งศาลาทอดทานในครุหัสถ์บัพพะชิต มีพระธรรมเทศนาเป็นธรรมทาน แลได้โปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ราชบริษัทออกบัพพะชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ก็แต่ควรจะยกเป็นเหตุมหัศจรรย์อันยิ่งที่โปรดให้พระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าสยาม สมเด็จพระบรมราโชรสออกทรงพระผนวช พระองค์ทรงปฏิบัติในศาสนาเป็นมหัศจรรย์ ทรงสละสางศาสนธรรมเจริญพระเกียรติยศ ดังพระเจ้าอโศกมหาราช ให้พระมหินทเถรออกอุปสมบทในพระศาสนา ได้โปรดให้บัพพะชาเป็นสามเณร

ณ วัน พฤหัศบดี เดือน ๘ ขะ ลิบ เอ็ด ค่ำ ปีฉลูนพศก ศักราช ๑๑๗๙ โปรดให้ทรงพระผนวช เป็นภิกษุ ณวัน พุฒ เดือน แปด ขึ้น ลิบ สอง ค่ำ ปีวอก ฉศก ศักราช ๑๑๘๖ ได้โปรดให้จัดการโดยบุรพราชประเพณี สมเด็จพระบรมไยยกาธิราชเจ้านั้น ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลจริยาอื่นๆ เป็นอเนกนัก ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธจักรดังกถาวายวิสัชนามาฉนี้.

ซึ่งว่าพระองค์ทรงทำนุบำรุงอาณาจักรนั้น พระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงชุบเลี้ยงพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผ้ายน่าผ้ายใน ผู้ที่มีความชอบในสมเด็จพระบรมชนกนารถ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาท ซึ่งมีความชอบในพระองค์ภายหลัง ตลอดถึงบุตรหลานให้ดำรงในฐานยศศักดิ์สมบัติ โดยสมควรแก่คุณานุรูป แลได้ทรงอนุเคราะห์ในประชาชนชีพราหมณ์ ด้วยพระราชบริจาคต่างๆ ได้ทรงกำจัดราชภัยกรมิให้มีมาถึงพระนครได้ ให้สงบงบเงียบไปในฐานนั้นๆ ด้วยพระราชจริยาอุ่มลึกต่างๆ แลทรงอนุเคราะห์ประชุมชนในพระบารมี ด้วยพระราชพินิจฉัยอันถ่องแท้ตามกระแสพระราชกำหนดในปฐมรัชกาล ได้ขยายพระราชนิเวศน์วังฐานออกไปถึงวัดพระเชตุพน ไว้ที่พอทำถนนใหญ่ในระหว่างได้สร้างประตูฐกัดเหนือฐกัดใต้ พระราชทานนามว่าประตูพิทักษ์บวร

ประตุสุนทรทิศา แล้วทรงพระราชดำริว่า พระราชอุทยานเป็นที่ประพาส สำราญพระราชหฤทัย เจริญพระเกียรติยศปรากฏไปในนานาประเทศควรจะสร้างไว้ จึงโปรดให้พระเชษฐาธิราโชรสเป็นแม่กองสร้างพระราชอุทยาน ณสวนดอกไม้เดิม ฝ่ายบุรพทิศพระบรมมหาราชวัง ให้ขุดสระงามมหาศาล ตระการด้วยไม้ดอกไม้ผล ตระกลด้วยทวิชทรชาติ มีสระน้ำลายชลอาดเย็นใส เดียรดาษไปด้วยเกาะเกิ้งน้อยภูเขา มีพระมณฑปทียวใหญ่จตุรมุของค์ ๑ พระที่นั่งอย่างฝรั่งพื้น ๒ ชั้นองค์ ๑ นาวาที่ประทับทอดที่ลำ ๑ โปรดให้พระยมราชคานุวงศ์ฝ่ายน่าฝ่ายใน แลข้าราชการฝ่ายในเป็นผู้แต่งเก๋งแพเก๋งแถว ในระหว่างการยังมิได้สำเร็จ ทรงพระกรุณาโปรดให้มีการสมโภชพระที่นั่งพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ครั้ง ๑ โปรดให้นิมนต์พระราชาคณะเข้าไปรับบิณฑบาตเรือตามเจ้าของแพ แล้วฉันไปในเรือครั้ง ๑ โปรดให้เชิญพระบรมธาตุไปสมโภชเก๋งสูง พระสงฆ์รับพระราชทานฉันสมโภชเวียนเทียน ๓ วัน ครั้ง ๑ ภายหลังมาโปรดให้ข้าราชการนิมนต์เลี้ยงทุกปีๆ ถึงฤดูลอยพระประทีป เสด็จลงพระตำหนักแพ ลอยพระประทีปแล้วเสด็จกลับขึ้นมา มีการแห่ผ้าบ้าที่ในสระ เวลาเช้าส่งผ้าบ้าออกไปถวายพระสงฆ์ คืนนั้นการสำเร็จแล้ว ถึงวันตรุษก็แต่งเก๋งแต่งแพ บีหนึ่งแต่งเก๋ง

แต่งแพ ศรวา ๑ บ้าง ๒ ศรวาบ้าง แต่งศรวา ๑ ก็ทรงพระปีติปราโมทย์ไปหลายเวลา แลโปรดให้ต่างกรมบ้างพระองค์ แรกขุนนางที่คุ้นเคยสนิท เข้าไปเฝ้าในพระราชอุทยานเนืองๆ กาลใดชาวต่างประเทศแลประเทศราชน้อยใหญ่เข้ามาเฝ้า ก็โปรดให้พาไปชมเชยเป็นที่สรวลเสวิญพระเกียรติยศ ปรากฏไปในนานาประเทศ มาในรัชกาลที่ ๔ จึงทรงยกพระที่นั่งจตุรมุขขึ้นเป็นพระพุทธอมณเฑียร ทรงพระราชอุทิศเป็นพระพุทธบูชาปรากฏมาณบัดนี้.

แลสมเด็จพระบรมไยยกาธิราชเจ้านั้น ได้ทรงปฏิสังขรณ์พระมหาสุราไลยพิมาน ให้วิจิตรด้วยเครื่องแต่งต่างๆ เครื่องบูชาล้วนแล้วด้วยพลอยพิชร์ไพฑูรย์มุกดาบัศดาลำโมราสุวรรณเนียรคันธี พระราชจริยานี้ก็เจือไปด้วยพุทธบูชา แลได้ทรงพระราชดำริที่จะรักษารัฐสีมามณฑลมิได้ว่างพระราชหฤไทย แก่บ้านนิกรที่จะมาทางทเล จึงดำรัสให้สมเด็จพระยุพราชาธิราช มีพระราชบัณฑูรอำนวยการ สร้างเมืองขึ้นนี่ปากลัด ตัดแขวงกรุงแลแขวงเมืองสมุทปราการพรมแดนกัน บันดอกเป็นเขตรเมืองหนึ่ง พระราชทานนามว่าเมืองนครเขื่อนขันธ์ ยกครัวรามัญพวกพระยาเจ่งเมืองประทุมธานีลงไปไว้ โปรดให้สมิงธอมาบุตรพระยาเจ่งเป็นพระยานครเขื่อนขันธ์ สร้างเครื่องป้องกันยิงปืนใหญ่พร้อมเสร็จ สร้างป้อมขึ้นที่ฝั่งตวันออก ๓ ป้อม ป้อมปู่จ้าสมิงพราย ๑ ป้อมผู

บัคาจสิง ๑ ป้อม มาหุจร ๑ ทั้งป้อมวิทยาคม ของเก่าเป็น ๔ สร้าง
ขึ้นที่ผังตวันตก ๕ ป้อม ป้อมแผลงไฟฟ้า ๑ ป้อมมหาสังหาร ๑
ป้อมสัตรูพินาศ ๑ ป้อมจักรกรด ๑ ป้อมพระจันทร์พระอาทิตย ๑
ชักกำแพงบีกถาถึงกัน ข้างหลังเมืองก็มีกำแพงล้อมรอบ ได้
ตั้งพิธีผังอาถรรถ์ลงหลักเมือง ต่อมีกุนสัปตศก ทรงพระนุวัตรราชวัติธรรม สมเด็จพระบรมราชาธิราช ด้วยพระปรีชาสามารถ สร้างพระนครเชียงขันธ์ไว้นี้ ในกาลเป็นลำดับมา ทรงพระราชดำริว่า เมืองนครเชียงขันธ์ยังมิมั่นคงแท้ จึงโปรดให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิพลเสพย์ ซึ่งต่อมาได้เป็นกรมพระราชวังบวรในรัชกาลที่ ๓ บังคับการทำเมืองนครเชียงขันธ์มั่นคงดีขึ้น สร้างป้อมขึ้นอีกป้อม ๑ คือป้อมเพชหึง แลได้ขุดคลองลัดหลังเมืองออกคลองตาตาว แลได้โปรดให้พระเชษฐาธิราโชรสบัญชาการสร้างเมืองสมุทรปราการให้มีพรักพร้อม สร้างป้อมขึ้นสี่ป้อม ชักกำแพงถึงกัน ป้อมประโคมไชย ๑ ป้อมมหารายณ์ปราบศึก ๑ ป้อมปราการ ๑ ป้อมกายสิทธิ์ ๑ มีตึกดินฉางเข้าเครื่องวุฒยุธ บัจนึกนิกรพร้อมเสร็จ สร้างป้อมผีเสื้อสมุทรขึ้นที่เกาะกลางน้ำป้อม ๑ สร้างป้อมนาคราชขึ้นฝากตวันตกป้อม ๑ ได้ผังอาถรรถ์หลักเมือง ณ ปีมะเมีย ๑๑๘๔ ปี แลได้ทรงพระราชดำริว่าคลองบางแก้ว ถึงฤดูแล้งน้ำแห้งเรือเดินมิได้ เพราะน้ำตื้นทางแม่น้ำใหญ่เชี่ยวแรง จึง

โปรดให้เจ้าพระยาอภัยภูธร เป็นผู้บัญชาการขุดทำนบที่ลำแม่น้ำใหญ่ ให้น้ำหักเข้าไปในคลองบางแก้ว น้ำจะได้พัดทรายไปให้คลองลึกกว่าแต่ก่อน ในการพระราชพิธีต่างๆ ซึ่งสมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์ทรงเป็นแบบอย่างไว้ ก็ได้โปรดให้มีทุกปีทุกกาลนิยมนั้นๆ ได้โปรดให้มีพระราชพิธีสำคัญ เป็นการเพิ่มภูลพระราชพิธีในปฐมวังกาล เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าสยาม มีพระชนมพรรษา ๙ พรรษา ทรงพระราชดำริว่าพระราชพิธีโสกันต์เจ้าฟ้าในรัชกาลที่ ๑ ก็ได้ทรงเป็นแบบแผนไว้แล้ว แต่การพระราชพิธีสงฆ์เฉลิมพระนามเจ้าฟ้า ยังหาได้ทรงเป็นแบบอย่างไว้ไม่ ผู้ใหญ่ที่เคยเห็นครั้งกรุงเก่าก็ชราแล้วจะเลือนสูญพระราชประเพณีไป จะใคร่ทรงเป็นพระเกียรติยศไว้ จึงทรงปรึกษาด้วยมุขมนตรีทั้งปวง ก็เห็นพร้อมโดยกระแสพระราชดำริ จึงดำรัสให้สมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงพิทักษ์มนตรี เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช เป็นผู้บัญชาการ ผูกแพไม้ไผ่ที่น่าพระตำหนักน้ำ มีพระอุทุมพรมณฑปหุ้มผ้าขาวอยู่กลางแพ กรงที่สงงมีเครื่องล้อม ๔ ชั้นอยู่ในพระมณฑป ตั้งพระแท่นสรงมุรธาภิเศกและเครื่องราชพิธีทั้งปวง มีทหารถืออาวุธเป็นชั้นๆ เรือบัลลังก์ประทับ น่าพระตำหนักแพพร้อมด้วยขบวนเรือต่างๆ ทยอยทุ่นล้อมวงตั้งโรงพิธีพราหมณ์ตรงประตูออกโรงแสงไป ยนพระมหาปราสาท

ก็ดกแต่ง ครั้นแต่งเสร็จแล้วแห่เสด็จเหมือนพระราชพิธีโสกันต์ ทรงสดับพระสงฆ์สาธยายพระพุทธมนต์ ยนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ๓ วัน ณวันจันทรเดือนสี่ขึ้นเจ็ดค่ำ เวลาเช้าสงสรง ณกรงที่สรงแลพระแท่นมุรธาภิเศก เวลาบ่ายทรงรับพระสุพรรณบัตร ณพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระราชครูให้แว่นเวียนเทียนสมโภช แล้วสมโภชอีก ๒ เวลา พระนามจารึกในพระสุพรรณบัตรว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติเทวาวงศ์ พงศ์อิศรกษัตริย์ ขัตติยราชกุมาร.

แลเมื่อศักราช ๑๑๘๒ ปีมโรงโทศกเกิดอหิวาตกาพาธ ได้ตั้งพระราชพิธีธาพาธพินาศอาฏานาฏิยสูตร ยังเป็นใหญ่รอบพระนคร แห่พระแก้วมรกฎพระบรมธาตุ มีพระราชดำรัสประปรึกโดยหกโปรยทราย แลในกาลครั้งนั้น ทรงพระมหากรุณาโปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ยังน้อยในงดการเข้างดกิจราชการ ให้บริจาคทานสาธยายธรรมบำเพ็ญกุศล ผู้ที่กตัญญูรู้รักษาพระองค์ ก็พระราชทานบำเหน็จรางวัล นักโทษในพันธนาคาร นอกจากภุกามไพรีก็มิได้กักขัง มีพระราชดำรัสสั่งมิให้ทำปาณาติบาต พระองค์ก็ทรงศีลมิได้ขาดตุ แลโปรดให้ถ่ายชีวิตนัตรายสัตว์ต่างๆ แลในพระราชพิธีที่สมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์ได้ทรงเป็นแบบอย่างไว้แล้ว แต่มิได้มีกาล

นิยมเนื่องนิตย์นั้น ได้โปรดให้มีพระราชพิธีแห่ผ้าไตรยพระกฐิน ผ้าไตรยบังสุกุลพระนครเป็นการใหญ่ครั้ง ๑ โปรดให้มีพระราชพิธีโสกันต์เขาไกรลาศ ๒ ครั้ง เมื่อปีชวดศักราช ๑๑๓๘ ปี ได้มีพระราชพิธีโสกันต์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าสยาม สมเด็จพระบรมราโชรส ได้จรดพระกรรบิดกรรไกร ณวันศุกร เดือนสี่ขึ้นสิบสามค่ำ เมื่อปีมโรงศักราช ๑๑๘๒ ปี ได้มีพระราชพิธีโสกันต์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า สมเด็จพระบรมราโชรส ได้จรดพระกรรบิดกรรไกร ณวันเดือนสี่แรมสี่ค่ำ ได้สมโภชที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททั้ง ๒ ครั้ง ในกาลนั้นๆ พระองค์โปรดให้สะสมสร้างสิ่งซึ่งจะเป็นประโยชน์ในพระราชเขตรขันธ์ เครื่องบ้องกันพระนครและเครื่องเฉลิมพระเกียรติยศ ราชูปโภคเป็นอเนกนัก พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระราชอาณาจักร ดังกล่าวสัชนามาฉนี้.

ซึ่งว่าประชุมชนที่มิได้อยู่ในพระนครนี้ ก็มาสู่เบื้องบังคมพระนั้น เมื่อณเดือนเก้าปีกุนสัปตศก ศักราช ๑๑๗๗ ปี สมิงรามัญเมืองเมาะตมะ และเมืองที่ใกล้เคียง ๓๑ ตำบล พร้อมใจกันจับพม่าผู้รักษาเมืองฆ่าเสีย แล้วอพยพครอบครัวเข้ามาสู่พระนครนี้ ทางเมืองอุไทยธานี เมืองกาญจนบุรี เมืองตาก เมื่อได้ทรงทราบแล้วโปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ คุมคนนำไม้จาก และเสบียงอาหารขึ้นไปพระราชทานที่เมืองประทุมธานี

ได้โปรดให้สมเด็จกรมหลวงวิทักษ์มนตรี ไปด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าสยาม สมเด็จพระบรมราโชวาท ไปรับครัวงามัญเมืองกาญจนบุรี ข้างเมืองอุไทยธานีเมืองตากนั้น ก็โปรดให้มีผู้ไปรับ ครั้นครัวงามัญมาถึงพร้อมแล้ว โปรดให้ไปตั้งอยู่เมืองประทุมธานีเมืองนนทบุรี เมืองนครเขื่อนขันธ์ จำนวนชายสกรรจ์ถึงหมื่นเศษ ทั้งชายหญิง ๓ หมื่นเศษ โปรดพระราชทานยศถาศักดิ์สมบัติ ให้ชุมชื่นโสมนัสโดยสมควร เปนมหัศจรรย์อันยิ่ง อนึ่งเมื่อปีมเสงเอกศก อุปฮาดเมืองนครพนมพาสมัครพรรคพวกประมาณ ๒๐๐๐ เศษ แต่ชายสกรรจ์ ๘๖๐ มาสู่พระราชสมภาร โปรดให้อยู่แขวงเมืองสมุทรปราการ ให้ท้าวอินทพิศาลบุตรใหญ่ของอุปราช เปนพระยาปลัดเมืองสมุทรปราการ เหมือนพระราชธนสารคลังนอกมาคลังใน ประชุมวิเทศกชนใกล้ไกลมาสู่พระบารมี หาเลี้ยงชีพโดยสวัสดี ก็มิได้มีที่จะประมาณ.

ซึ่งว่าผู้ครองหลายประเทศสถานมาเจริญพระราชไมตรีนั้น แต่ที่ควรจะยกขึ้นกล่าวเมื่อปีขานศักราช ๑๒๘๐ ปี ผู้ครองเมืองเกาแต่งให้กาลลกมันแวนลินไวซ คุมเครื่องราชบรรณาการมาถวายสืบต่อพระราชไมตรี กรุงเทพมหานคร กับกรุงโปรตุเกสสืบไป ปีมโรงโทศก พระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสจึงให้กาลลกเข้ามาขอทำสัญญาทางพระราชไมตรี จึงพระราชทานที่อยู่แลบันดาศักดิ์

โดยสมควรแก่กงสุลเยเนอราล แลเมื่อปีมเมีย ศักราช ๑๘๘๔ ปี เจ้าเมืองเบงคอลฝ่ายอังกฤษ แต่งให้การผัดนำเครื่องราชบรรณาการมาถวายขอทำสัญญาทางพระราชไมตรี เจ้าพนักงานได้นำทูลเกล้าเผ้าแล้ว แต่หาได้ทำหนังสือสัญญาไม่ ด้วยการผัดทำให้ขุนเลืองพระราชหฤไทย จึงโปรดให้ตอบเครื่องราชบรรณาการส่งการผัดกลับไป แลสมเด็จพระบรมไอยกาธิราชเจ้านั้น พระองค์ได้พระพุทธบุษยรัตน์ เป็นมหัคฆรัตนมหัคฆรรย์ เมื่อพระองค์ทรงปฏิบัติดังถวายวิสัชนามาแล้ว ก็มีแต่พระราชพิพรรฒสวัสดีต่อมา ๓ ปี ครั้งวามัญเมาะตมะนั้น จึงมาสู่ยุคลบาทรัช แลทรงได้สารสวัสดิ์ถึง ๕ พระคชาธาร แลก็บันดาลให้ราชประจามิตรถึงซึ่งพิบัติ บมิได้ดังจิตต์ปรารถนา ดังจะได้ถวายวิสัชนาเป็นลำดับไป แลพระองค์ทรงได้พระเจดีย์แก้วผลึก สูง ๘ องคุลี บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๕ พระองค์ ซึ่งพระสงฆ์นายกเมืองสิงขัณฑ์ส่งมาถวาย ประหนึ่งจะได้สดับอิงกิตาการว่า พระองค์ทรงได้พระพุทธบุษยรัตน์ จึงจัดพระเจดีย์แก้วผลึกมาถวาย แลพระคชาธารพิเศษ ๕ นั้น ประทุมทันต์ ๑ กระสมพงศ์ ๑ เผือกเสวตรภรณ์ ๓ เมื่อปีวอกศักราช ๑๐๗๔ ปี คชสารเสวตรภูเขาเผือกเอก พระยาสวรรคโลกพระยานราธิราช ส่งเข้ามาสู่เบื้องยุคลบาท พระราชทานนามชื่นชวางว่า พระยาเสวตรกุญชร ยศศักดิ์ประเสริฐศักดิ์

เผือกเชฏฐอรรคไอยรา มงคลพาหนนารถ บรมราชจักรพรรดิ วิเชียรรัตนนาเคนทร์ ชาติคเชนทร์ฉัททันต์ หิรัญรัคมี ศรีพระนครสุนทรลักษณเลิศฟ้า เมื่อปีกุนศักราช ๑๑๗๗ ปี พระยาเชียงใหม่นำคชไกรพลายกระมาถวาย ขึ้นรวางว่า พระบรมหัศดินทร์วรินทรราชฟาหน ฟื้นขาวกระสมพงศ์ สารทรงประเสริฐศักดิ์ เฉลิมลักษณเลิศฟ้า เมื่อปีชวดศักราช ๑๑๓๘ ปี เจ้านครเวียงจันทร์ให้นำคชสารประทุมทันต์มาถวาย ขึ้นรวางว่า พระบรมนาเคนทร์คเชนทรธราธาร กำแหงหาญท้าวเหี้ยม ลักษณเนียมประทุมทันต์เฉลิมขวัญพระนคร เกียรติขจรจบสกล มีงมงคลเลิศฟ้า ณปีชวดนั้นคชสารสำคัญพลายเสวตรภรณ์เผือกเอก เจ้านครเชียงใหม่ส่งมาถวาย ขึ้นรวางว่า พระยาเสวตรไอยรา บวรพาหนนารถ อิศวรราชบรมจักร สีลังขดัณฑ์อุโฆสถ คชคเชนทรชาติ อากาศจารีเผือกผ่องศรีบริสุทธิ เฉลิมอยุธยายิ่ง วิมลมีงมงคล จบสกลเลิศฟ้า เมื่อปีฉลูนพศกศักราช ๑๑๗๙ ปี เจ้านครเมืองน่านนำคชาธารพลายเสวตรภรณ์มาถวาย ขึ้นรวางว่า พระยาเสวตรคชลักษณ์ ประเสริฐศักดิสมบูรณ์ เกิดตระกูลสารสิบหมู่ เผือกผู้พาหนนารถ อิศวราชอำนาง บัณฑรพยัคฆตุรภักตร์ สุวรรักษ์รังสรรค์ ผ่องผิวพรรณผุดผาด ศรีไกรลาศเลิศลบ เฉลิมพิภพอยุธยา ขันธเสมามณฑล มีงมงคลเลิศฟ้า โปรดให้มีการ

มหกรรม แล พระราชทานรางวัล โดยสมควรแก่ลักขณในคชาชาตินั้นๆ แต่เมื่อสมโภชพระยาเสวตรกุญชรนั้น เมื่อสมโภชโรงใน โปรดให้สมโภชพระเทพกุญชร บวรศรีเสวตร เอกชาติฉัททันต์ อนันตคุณวิบุลย์เลิศฟ้า แปลงนามใหม่ว่า พระเทพกุญชร บวรศรีเสวตร อมรเมิศนฤมิตร เผือกผ่องพิศโสภณ มิ่งมงคลนาเคนทร์ คชเชนทร์เฉลิมขวัญ ชาติฉัททันต์สุงศักดิ์วิไลยลักษณเลิศฟ้า สมโภชพระอินทไอยรา รัตนาเคนทร์ คเชนทรบดินทร์ อินทรังสรรค์ อนันตคุณ สมบูรณ์เลิศฟ้า แปลงนามใหม่ว่า พระอินทไอยรา คชาชาติฉัททันต์ พิศผิวพรรณเผือกตรี สี่ยอดตองตากแห้ง วิศณุกลังรังรักษ์ มงคลลักษณเลิศฟ้า แลด้วยพระองค์มีพระคชาธารเผือกเอก ณ สามคชาธาร เสวตรคชสารเผือกเอก ๑ เผือกตรี ๑ ซึ่งมาสู่พระบารมีในปฐมรัชกาลยังคงอยู่เป็น ๕ จึ่งได้ปรากฏพระนามเดิมเพิ่มท้ายว่า พระเจ้าช้างเผือก จึ่งได้ใช้องช้างเผือกมาแต่กาลนั้น แลได้โปรดให้คชสารสำคัญเผือกเอกทั้ง ๔ คือ พระเทพกุญชร ๑ พระยาเสวตรกุญชร ๑ พระยาเสวตรไอยรา ๑ พระยาเสวตรคชลักษณ์ ๑ ยืนโรงเรียงกันเป็นลำดับ ในระหว่างประตูสนามราชกิจ ประตูพรหมโสภา มาณภายหลังได้มีพระนามปรากฏว่า พระยาทสมเด็จพระบรมราชพงศเชษฐ มเหศวรสุเทร ไตรเสวตรคชา

ติศรมหาสวามินทร์ สยามรัษฎินทรวโรดม บรมจักรพรรดิราช พิลาศอาดาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระพุทธเลิศหล้านภาไลย เพราะพระองค์ทรงได้เสวยราชสมบัติโดยสามัคยาธรรม ดังถวายวิสัชนามาฉนี้.

ซึ่งว่าบัจจันตกนิกร ก็เกรงพระบารมีนั้น ภูตามดัษกรซึ่งเคยเป็นข่าคึก ตั้งแต่แตกพ่ายพระบารมี ความทับถมไปแล้วก็ครั่นคร้ามขามพระเดช จึงแต่งการเจรจาความเมืองเป็นหลายครั้งก็แต่การนั้น ก็จะเป็นแต่กลอุบายหมายว่าจะให้สงบทัพไว้กว่าจะได้กำลังเท่านั้น แลก็ชุนเคืองกันกับประเทศอื่นๆด้วย จึงขามพระบารมีมากขึ้น เพราะฉนั้น เมื่อได้ทราบความว่า กรุงสยามเกิดความไข้ จึงได้ตั้งยุ้งฉางที่เมืองทวาย แลได้ให้คนมาสอดแนมด้วยเดชพระบารมีก็จับจารบุรุษนั้นได้ จึงได้แต่งกองทัพไปรับ ครั้งนั้นพระยาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าสยาม ก็ต้องเสด็จออกไปราชดัษกร เมื่อไม่สมความคิด จึงได้ไปชวนเมืองไทรให้ร่วมใจด้วย เมืองไทรก็มิได้ซื่อตรงต่อพระบารมี ก็มีผู้จับหนังสือลับได้ จึงโปรดให้ทดลองใจพระยาไทร เมื่อได้ทราบชัดว่าไม่สวามิภักดิ์จริงแล้ว จึงโปรดให้พระยาศรีธรรมราชออกไปปราบปรามเสีย แต่การนั้นมีข่าวมาว่า จะไปชวนผู้ครองฝ่ายญวนให้เข้าด้วย ญวนจึงได้ไปพบพม่าๆได้รับทูตญวนไป

ถึงเมืองหลวง แล้วแต่งทูตไปเมืองญวน เมื่อถึงเมืองเกะหมาก ก็ผ่านไฟไหม้กำยันเสีย จึงได้จ้างกำยันอังกฤษไป ส่งเมืองญวน ผู้รักษาเมืองสิงคโปร์ จึงคัดสำเนาราชสาสน์ และเรื่องความที่ขัดข้องกันส่งมาถวาย แล้วอังกฤษก็ยกไปรบรามัญประเทศ ซึ่งพม่ารักษาอยู่นั้นได้ ผู้คิดประทุษร้ายก็ถึงซึ่งอันตรายถอยกำลังไป และเย็กพม่าเจรจาความเมืองนั้น ก็ทรงทราบด้วยพระปรีชาอันสุขุม จึงมิได้หลงในกลอุบาย ท่านเสนายดีทั้งหลาย ก็โต้ตอบถึงใจภูกามประจามิตร แต่สมเด็จพระบรมบพิตรพระองค์นั้น และท่านเสนายดีดำรงในวิถีธรรมสุจริต มิได้คิดไปเบียดเบียฬิปรปักษ์นิกาย เพราะฉนั้น จึงมิได้ยกไปทำอันตรายเป็นศึกขนาบ ที่ได้ยุธนาการแล้วนั้น ก็เห็นจะเป็นแต่จะป้องกันพระนคร ให้อาณาประชาราษฎรสมณะพราหมณ์ ได้ความสุขเท่านั้น และเมื่ออังกฤษกับพม่ายุธนาอยู่นั้น ฝ่ายญวนได้มีหนังสือมาว่า ทูตพม่าออกไปชวนให้ประทุษร้าย ผู้ครองฝ่ายญวนก็มิได้ลงใจด้วย แต่ในราชสาสน์พม่านั้น ได้ยืนยันอยู่ว่า ทูตญวนไปชวนมาร่วมคิด พิเคราะห์เห็นว่าด้วยเดชพระบารมีพม่าก็มีอันตราย อังกฤษก็คัดราชสาสน์มาถวาย ฝ่ายญวนจึงมิได้ออกนอกหน้า ด้วยเกรงพระเดชานุภาพอยู่ กาลหนึ่งผู้ครองกัมพุชสีมา และญวณณกัมพุชาร่วมคิดกันจะทำการกำเริบ จึงแต่งกลอุบาย หมายจะ

ตีเมืองพระตยอง ก็พ่ายแพ้แก่ผีมือพระยาพระเขมรไปครั้งหนึ่ง ขบถควมคุมกันกำเริบขึ้นที่เมืองจำปาศักดิ์ ก็พ่ายแพ้พระยาสมิอาจที่จะต่อสู้กองทัพข้าหลวงได้ ครั้งหนึ่งภุกามประจามิตรในมหาพันธนาคาร คิดการบ่ระทุษฐจิตต์ ร่วมคิดด้วยพระยาทวายก็มิอาจทำอันตรายแผ่นดินได้ ฆ่าศึกภายนอกแลภายในก็พ่ายแพ้แก่พระยาสมี ดังถวายวิสัชนามาฉนี้.

สมเด็จพระบรมไอยกาธิราชเจ้า ซึ่งเป็นที่ร่มเย็นของพระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระยาท อาณาประชาราษฎรสมณะชีพราหมณ์พระองค์นั้น เมื่อสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระพระราชวังบวรเสด็จสวรรคตแล้ว พระองค์ก็ได้โปรดให้ทำพระเมรุมาศ พระราชทานเพลิงณท้องสนามหลวง โดยบุรพราชประเพณี พระองค์มีพระบรมราโชรสพระองค์ ๑ ซึ่งปรากฏว่าพระเชษฐาธิราโชรส นับโดยลำดับพระวงศ์นี้เป็นที่ ๓ ได้เฉลิมถวัลยราชสมบัติสืบสนองพระองค์ นับลำดับรัชกาลเป็นที่ ๓ มีสมเด็จพระบรมราโชรส ด้วยสมเด็จพระบรมราชเทวี ซึ่งเป็นพระอรรคมเหษี ปรากฏพระเกียรติยศว่า สมเด็จพระพันพรรษา ๓ พระองค์ นับโดยลำดับพระวงศ์นี้เป็นที่ ๓๗ ที่ ๔๓ ที่ ๕๐ พระองค์หนึ่งสืบพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ พระองค์ที่นึ่งได้เฉลิมถวัลยราชสมบัติ บรมราชาภิเศกนับลำดับเป็นรัชกาล

ที่ ๔ พระองค์หนึ่งได้เถลิงถวัลยราชาภิเศก เป็นพระบวรราชเจ้าในรัชกาลที่ ๔ มีสมเด็จพระบรมราโชรส ด้วยสมเด็จพระบรมราชเจ้าอีกสามพระองค์ นับโดยลำดับพระวงศ์นี้เป็นที่ ๖๐ ที่ ๖๕ ที่ ๗๐ พระบรมราชธิดาพระองค์หนึ่ง นับโดยลำดับพระวงศ์นี้เป็นที่ ๖๗ พระราโชรสอีก ๓๓ พระองค์ พระราชธิดาอีก ๓๒ พระองค์ ก็ได้ทรงรับราชการฉลองพระเดชพระคุณดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมบ้าง มิได้ตั้งกรมบ้าง เป็น ๗๓ พระองค์.

ครั้นณวันพุฒเดือนแปดแรมสิบค่ำ ปีวอกฉศก ศักราช ๑๒๘๖ เป็นปีที่ ๑๖ ในรัชกาลทรงพระประชวร มีพระอาการมืนพระองค์ซึมเซื่อมไป มิใคร่จะมีพระราชดำรัส ถึงณวันพุฒเดือนแปดแรมสิบเอ็ดค่ำ พระองค์ก็เสด็จสวรรคต สถิตย์ในอิศริยยศราชสมบัติ ๑๖ พรรษา พระชนมายุพรรษา ๕๘ พรรษา นับโดยอายุโหรา ได้ ๕๖ พรรษา ๗ เดือน ๑๙ วัน.

สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย สมเด็จพระบรมโอยกาธิราชเจ้านั้น ทรงอภิบาลปกครองรักษาสันตติวงศ์ให้เนื่องประพันธ์สืบมาจนถึงรัชกาลปรัตยุตบันที่ครบ ๕ บัดนี้ พระเดชพระคุณเป็นอเนกประการ สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภาร ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทรงพระราชอุทิศถวาย ในอภิลักขิตสมัยอันดำรงกัลปาวสานพระบรมมหาปฐพีมงคลกาล แลกาลสเด็จสวรรคต แล

สมัยต้นบ้ ตามขันทคติแล สุริยคติ แลจันเหมันตฤดูแล สมัยอื่นๆ ทุกกาลกำหนดมามิได้ขาด ในอภิลักขิตสมัยวันบรรจบครบรอบ ๑๐๐ ปี แต่วันชีพ่อพราหมณ์ตั้งพระราชพิธีปราบดาภิเศก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์นี้ สมเด็จบรมบพิตร์พระรามาธิบดีเจ้า ได้ให้เชิญพระบรมอัฐิเป็นกระบวนแห่แต่พระที่นั่งดุสิดาภิรมย์ มาประดิษฐานณพระบุษบก เหนือพระแท่นแว่นฟ้าทองคำ ณวันพฤหัสบดีเดือนเจ็ดแรมสิบสี่ค่ำเวลาเช้า พระราชทานบิณฑบาตข้าวโภชาหารแก่พระสงฆ์ พระราชาคณะเป็นประธาน ๕๗ รูป รับพระราชทานฉันแล้ว พระราชทานผ้าไตรจีวร ๕๗ ไตร สดับปกรณ์พระสงฆ์ราชาคณะเป็นประธาน ๕๗ รูปนั้น สวดธรรมสาธยาย เวลาบ่ายถวายพระพุทธภาชิตมนต์ โปรดให้ถวายพระธรรมเทศนา อนุโมทนาพระราชกุศล ฉลองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย สมเด็จพระบรมไอยกาธิราชเจ้านั้น กระจาดแลเครื่องไทยธรรมบูชาเทศนาวันนี้ เป็นส่วนเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดี เป็นมหัคฆภาคธรรมิกบรรณาการทรงพระราชอุทิศถวายเป็นส่วนทักขิณานุปปทานอนวัชชกิตย์ โดยอนวัชชจริยาสาธุกัลยาณสัมมาปฏิบัติ ด้วยประการฉะนี้ เป็นสุจริตจริยา ทรงประพฤติด้วยพระราชอุตสาหะ พระราชดำรินั้นๆ

วิริย จิตตวิมังสา หวังความสุขประโยชน์อิฏฐวิบุลยผล ซึ่งจะสำเร็จในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย สมเด็จพระบรมไอยกาธิราชเจ้านั้น ด้วยบัดตานุโมทนาไมยบุญญกิริยาเปนบัจโจปการกิตย์ ในบัจฉิมกาล ด้วยประการฉนี้.

ก็แลส่วนสภาพที่ประชุมชุมประพฤติด้วยกายวาจาจิตต์ทั้งปวงรวบรัดโดยอาการวิภาคปริยายหนึ่ง ได้ ๒ ประเภท คือธรรม ๑ อธรรม ๑ ด้วยสรุปไว้ในคาถาว่า "น หิ ธัม์โม อธัม์โม จ อุโภ สม วิปากิโน ธรรม ๑ อธรรม ๑ สองส่วนนี้ ซึ่งจะเปนสภาพมีวิบากเสมอกันหามิได้" ฉนี้.

ก็แลธรรมอธรรมนั้น ให้บันทึงชาติพึงสันนิฏฐานโดยลักษณฉนี้ ส่วนสภาพใดเปนสังกิเลสิก ผักผ่ายให้จิตต์เศร้าหมอง ส่วนนั้นเปนอธรรม ส่วนใดเปนโวหานิย ผักผ่ายให้จิตต์ผ่องแผ้ว ส่วนนั้นเปนธรรม อัปปมาโท ความไม่ประมาท ไม่เมานัก เปนธรรม ปมาโท ความประมาท ความเมาเปนอธรรม โยนิโสมนสิกาโร ความทำในจิตต์โดยแยบคายอุบายที่ชอบเปนธัมมะ อโยนิโสมนสิกาโร ความทำในจิตต์โดยไม่แยบคาย ใช่อุบายที่ชอบเปนอธรรม มัตเตยยตา เปเตยยตา ความเปนผู้ปฏิบัติเกื้อกูลแก่มารดาบิดาเปนธรรม อมัตเตยยตา อเปเตยยตา ความเปนผู้ประพฤติไม่เกื้อกูลแก่มารดาบิดาเปนอธรรม สามัญญตา พรัหมมัญญตา

ความเป็นผู้ปฏิบัติเกื้อกูลแก่สมณะพราหมณ์เป็นธรรม อสามัญญตา อพรหมัญญตา ความประพฤติไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่สมณะพราหมณ์เป็นอธรรม กุเล.ชฏฐาปจายิตา ความเป็นผู้เป็นบุทคลนบนอบคำนับแก่ผู้เจริญผู้ใหญ่ในตระกูลเป็นธรรม เชฏฐาปจายนธรรม ๑ นกุเลเชฏฐาปจายิตา ความเป็นผู้ไม่คำนับนบนอบแก่ผู้เจริญผู้ใหญ่ในตระกูลเป็นอธรรม โทวจัสสตา ความเป็นผู้ที่ผู้อื่นสอนยากในสิ่งชอบ ปาปมิตตตา ความเป็นผู้คบปาปชนเป็นมิตรสหายเป็นอธรรม โสวจัสสตา ความเป็นผู้ที่ท่านผู้อื่นสอนง่ายในสิ่งชอบ กัลยาณมิตตตา ความเป็นผู้คบกัลยาณชนเป็นมิตรสหายเป็นธรรม สุวชานตา ความเป็นผู้รู้ดีรู้ชอบ ธัมมกามตา ความเป็นผู้ปรารถนาธรรมเป็นธรรม ทุวิชานตา ความเป็นผู้รู้ผิด ธัมมเทสสีตา ความเป็นผู้ชังธรรมเป็นอธรรม โลภะ โทสะ โมหะ เป็นอธรรม อโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นธรรม อคติ ๔ คือ ฉันท โทสะ โมหะ ภยะ เป็นอธรรม อคมน์ ความไม่ดำเนินตาม ฉันทะ โทสะ โมหะ ภยะ ดำรงเรียนร้อยอยู่ได้ ไม่ลุอำนาจแห่งอคติ ๔ ได้เป็นธรรม เวร ๕ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กามมิจฉาจาร มุสาวาท สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน เป็นอธรรม ตัพพิรติเจตนาเครื่องงดเว้นจากเวร ๕ นั้นเป็นธรรม.

ให้บัณฑิตชาติ พึงสันนิฐิฐานธรรมอธรรมเทอญ จบถึง

อกุศลกรรมบถ อธัมมจริยา อสมจริยา เปน อธรรม ฝ่ายกุศลกรรมบถ ส่วนธัมมจริยา สมจริยา เปน ธรรม อคารโว ความไม่เคารพในบุทคลและวัตถุซึ่งควรเคารพ เปน อธรรม คารโว ความเคารพในบุทคล และวัตถุซึ่งควรเคารพ เปน ธรรม.

สัมมาปฏิบัติ เครื่องขัดเกลาบาปธรรมเสียให้เบาบาง เปนธรรม มิจฉาปฏิบัติ เครื่องเสริมหมอง มหิจฉตา ปาปิจฉตา ความเปนผู้มีความปรารถนาใหญ่ มีความปรารถนาเปน บาปลามก เปน อธรรม โดยในนี้เปน ลักษณ มีบุรพคาถาของโบราณบัณฑิต สอนผู้ประพฤติธรรมว่า มาตำ อธัมโม อาจริโต อัสมา กุมภมิวัพภิทา อธรรมสิ่งผิดซึ่งท่านได้ประพฤติไว้มากแล้ว อย่าได้ทุบต่อยท่านเลีย ดังคติลาทุบหม้อภาชนดินฉนั้นเลย แม้พุทธพจนภาษิต ก็ได้ตรัสประทานไว้ว่า ธัมมัญจเร สุจริตำ ให้สาธุชนพึงประพฤติธัมมะให้เปน สุจริต ให้เปน กิตย์ที่ตน ประพฤติดี ประพฤติชอบเถิด นตำ ทุจจริตัญจเร อย่าพึงประพฤติธรรมให้เปน ทุจจริตไป่ ธัมมจารี สุขเสติ อัสมิโลเก ปรัมหิจ บุทคลผู้ประพฤติธรรม เปนปกติเปนอาจิณอยู่ ย่อมนอนเปนสุขทั้งโลกนี้ โลกน่า คืออยู่เปนสุขทุกอิริยาบถ ทั้งปรัตยุตบันและสัมปรายภพทั้ง ๒ สถาน. ธรรมส่วนสภาพที่ชอบบุทคลมาประพฤติด้วยฉันทอัธยาศัย อันดีอันบริสุทธิ์แล้ว ก็นำความสุขมาแก่ผู้ประพฤตินั้น ธัมโมสุจิณโณ สุขมาวหาติ ธรรมอันบุทคลประพฤติดี

แล้ว ก็ย่อมนำความสุขมาแก่ผู้ประพฤติในนั้นๆ เหมือนอย่างธุดงควัตรนั้นๆ ก็ล้วนเป็นธรรมสัมมาปฏิบัติ ขัดเกลากิเลสลามกธรรมให้บางเบาจากสันดาน เมื่อภิกษุมาสมาทานถือเป็นสัมมาปฏิบัติทำตามพระพุทธโอวาทก็เป็นสุจริตจริยา ประพฤติให้เป็นสุจริต เมื่อภิกษุใดมาหวังโลกามิษลาภสักการความสรรเสริญเป็นเหตุ แล้วสมาทานด้วยคิดว่า ประชุมชนจักได้สรรเสริญเรา ประชุมชนจักเลื่อมใส นำลาภสักการมาแก่เรา ฉนี้ ความประพฤติของภิกษุนั้น เป็นทุจจริตจริยา ประพฤติให้เป็นทุจริตไป เพราะฉันทอัธยาศัยไม่บริสุทธิ์ กล่าวธุดงคสมาทานนี้เป็นนิทัสสนนัย ธรรมที่บุทคลมาประพฤติอย่างนี้เป็น ทุจจิณโณ ประพฤติให้เป็นทุจริต หานำความสุขมาแก่ผู้ปฏิบัตินั้นไม่ เพราะเหตุนั้น จึงนิยมไว้ว่า สุจิณโณ บุทคลประพฤติดีแล้ว นำความสุขมาฉนี้ ก็ให้เกิดความสันนิฐานโดยดัปปฏิภักขอวุตตสิทธินัยว่า ธรรมอันบุทคลประพฤติไม่ดีแล้ว นำความทุกข์มาแก่ผู้ประพฤตินั้น ฉนี้.

ส่วนสภาพซึ่งเป็นธรรมนั้น ล้วนเป็นสัทธัมม ธรรมดี ธรรมสงบ ธรรมของผู้สงบ สตัมโม ธรรมของผู้สงบทั้งหลาย ธรรมของสัปปุรุษทั้งหลาย อันส่วนสภาพชื่อสตังธัมมะแล้ว ก็ย่อมดำรงคงที่โดยภูมิผล จะชราชำรุดดังอุปาทิณณกอนุปาทิณณกสังขารนั้นหาไม่ เพราะเหตุนั้น สมเด็จพระสุคตเจ้า จึงได้ตรัสไว้โดยเอกาทสักษรฉันทว่า ชีรันติเวราชรถาสุจิตตา ราชรถทั้งหลายวิจิตรด้วยดี ด้วยรถาลังการแล้วย่อมชำรุดไป ไม่วิจิตรเสมอ

อยู่ได้เป็นนิตยกาล อโถ สรีรัมปิ ชรำอุเปติ แม้ถึงสรีรร่างกายเล่า ก็ย่อมเข้าไปถึงความชรา หาตำรงคงที่งามดีอยู่เสมอได้ไม่ ซึ่งยกชราขึ้นกล่าวนั้น แสดงว่า อนุปาทิณณกสังขาร ทั้งปวง ไม่ล่วงชราได้ ซึ่งยกสรีรกายขึ้นกล่าวนั้น แสดงว่าอุปาทิณณก สังขารทั้งปวง ไม่ล่วงความชราได้ ด้วยบททั้งสองนั้น แสดงว่า สังขารธรรมที่บัจจัยปรุงบัจจัยแต่งทั้งปวง ทั้งอุปาทิณณกะอนุปาทิณณกะ ล้วนไม่ล่วงชราความชำรุดทรุดโทรมเสื่อมเสียไปนั้นได้ สฉัญจะโมนชรำอุเปติ ก็แต่ธรรมของสัปปุรุษทั้งหลาย ไม่เข้าไปถึงความชรา สันโตหเว สัพภิปาเวทยันติ ท่านผู้สงบคือสัปปุรุษทั้งหลาย ย่อมเจรจากับสัปปุรุษ ให้สัปปุรุษทั้งหลายรู้แจ้งชัดด้วยอัตถเนื้อความนี้ สัตตัมม ธรรมของผู้สงบทั้งหลาย ไม่เข้าไปถึงความชรา ภาษิตนี้อัตถเนื้อความโดยปริยาย อย่างสูงและต่ำว่า อริยมรรคอริยผล อันสังหารนลาญกิเลสด้วยสมุจเฉทวิไนย เป็นอกุปปธรรมไม่กำเริบจลาจลคืนคลาย โลกุตตริยมรรคาริยผล เป็นสัตธรรมโดยอุปริมปริยาย ย่อมไม่เข้าไปถึงความชราชำรุด ด้วยประการใดประการหนึ่ง เมื่อกล่าวโดยเหฏฐิมปริยายอย่างต่ำนั้น สุจริตธรรม ซึ่งรวมลงในบทว่า กุสลาธัมมา ธรรมเป็นกุศลๆๆ ฉนี้ ซึ่งจะมีวิบากเป็นไปเพื่ออนัตถพินาศ ซึ่งไม่เป็นที่ปรารถนารักใคร่นั้น ใช่ฐานใช่โอกาส วิบากแห่งสุจริตทั้ง ๓ มีแต่เป็นไปเพื่ออัตถสุขประโยชน์ ส่วนที่

พึงใจที่สัตว์รักใคร่ปรารถนา คงมีอยู่ตามภูมิ จะแปรผันโดยวิบากนั้นหาไม่ สมด้วยพุทธภาษิต ในปหานภาวนาสูตรว่า กุสลภิกขเว ภาเวถ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงให้กุศลเกิดมีพร้อมมูลขึ้นในสันดานเถิด ความอาจหาญเพื่อจะให้กุศลเกิดมีขึ้นมีอยู่แก่สัตว์ทั้งหลาย ถ้าหากความสามารถอาจหาญจะให้กุศลเกิดมีขึ้น จะไม่พึงมีใช้ เราผู้พระตถาคตก็จะไม่พึงกล่าวเตือนท่านทั้งหลายว่า ให้บำเพ็ญกุศลขึ้น.

เหตุใดความสามารถอาจหาญจะให้กุศลเกิดขึ้นย่อมมีอยู่ เพราะเหตุนั้น เราพึงกล่าวเตือนท่านทั้งหลายว่า จงให้กุศลเกิดมีขึ้น อนึ่งกุศลที่บุคคลบำเพ็ญให้เกิดมีขึ้นแล้ว หากจะเป็นไปเพื่อความทุกข์ไซ้ เราผู้พระตถาคตก็จะไม่พึงกล่าวเตือนท่านทั้งหลายว่า จงให้กุศลเกิดมีขึ้น เหตุใดกุศลที่บุคคลบำเพ็ญขึ้นย่อมเป็นไปเพื่อความสุขประโยชน์ เพราะเหตุนั้น เราผู้พระตถาคตจึงเตือนท่านทั้งหลายว่า จงให้กุศลเกิดมีขึ้นเถิด ดังนี้ ข้อซึ่งกุศลบุคคลบำเพ็ญก่อสร้างให้เกิดมีขึ้น ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขนั้นแล ชื่อว่าไม่เข้าไปถึงความชรา ไม่ชำรุดแปรผันเพราะภูมิผล มีแต่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขด้วยประการฉะนี้. ก็แล พระราชกุศล จีวรบิณฑบาต ไทยธรรม ๕๗ ภาค ซึ่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงบริจาคในพระสงฆ์ พระวรชาคณะเป็นประธาน แลไตรจีวร

สมณบริกขารกับทั้งธรรมเทศนาภัณฑบูชากัณฑ์ทั้งปวงนี้ สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระราชอุทิศกัลปนาผลเป็นบัตติทาน ถวายแด่สมเด็จพระบรมไอยกาธิราช พระยาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ซึ่งเสด็จสวรรค์คตแล้วนั้น แม้จะเสด็จสถิตในทิพพาไลยอมรพิมาน หรือในสถานคติอุปบัตติใดๆ ก็ดี ขอจงได้ทรงทราบด้วยทิพยจักษุทิพโสต หรือด้วยญาณพิถีทางใดทางหนึ่งแล้ว จงได้ทรงรับบรมราชูทิศอนุโมทนา เพื่อเจริญกุศลบุญญาภิรมย์ และสุขศิริสวัสดิ์ ซึ่งจะได้สำเร็จผลโดยสมควรแก่คตินั้นๆ จงทุกประการเทอญ.

พระราชกุศลบุญญนฤธี ทักขิณานุปปทานมัย ในเวลาวิธีสมัยกาลพิเศษนี้ สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญโดยกำลังพระราชศัทธาพร้อมด้วยวิริยจิตตวิมังสาจตุราธิบดี และพระวิจารณญาณบัญญาบารมี พระสติสัมปชัญญะพระอัปปมาทธรรมอันแรงกล้า สมบูรณ์เป็นประโยคสัมปทาอันอุดมนี้ จงสำเร็จเป็นธรรมิการักขาวรณคุโตบาย สกัดกั้นศัตรูหมู่ปรปักษามิตร และสรรพอันตรายทั้งปวง ให้นิราศบำราศไกล อย่าได้มาพ้องพานพระบาทยุคล ขอให้ส่วนสรรพนฤมลศิริสวัสดิ์พิพัฒมงคลพระชนมสุข คุภอัตถอิฏฐวิบุลยผล จงประสิทธิสมบูรณ์ในสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ดังพระบรมราชประสงค์ทุกประการ.

ธรรมวิหารี

เลือกจากสังคีติสูตร์ ในทีฆนิกาย ปาฏิกวัคค์

พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดพิชัยญาติการาม เรียบเรียง.

เหตุเครื่องยึดใจ ๔ อย่าง คือการให้สิ่งของมีเข้าแลน้ำเปนต้น เรียกว่า ทาน ๑ เจรจาปราศรัยแสดงความรัก เรียกว่าปิยวัชชะ ๑ ความประพฤติให้ต้องประสงค์เขา เรียกว่า อัตถจริยา ๑ ความเปนผู้มีตนสม่ำเสมอไม่ลำเอียง เรียกว่า สมานัตตตา ๑.

สำนวนพูดไม่ไปจากโทษ ๔ อย่าง คือกล่าวคำเท็จ เรียกว่า มุสาวาท ๑ เจรจาส่อเสียด เรียกว่า ปิสุณาวาจา ๑ เจรจาคำหยาบระคายใจระคายโสต เรียกว่า ผรุสวาจา ๑ กล่าวคำโปรยประโยชน์แลสุขเสีย เรียกว่า สัมผัปปลาป ๑.

สำนวนพูดไม่ไปจากโทษอีก ๔ อย่าง คือในสิ่งที่ไม่ได้เห็น กล่าวว่า "เห็น" อย่าง ๑ ในสิ่งที่ไม่ได้ยิน กล่าวว่า "ได้ยิน" อย่าง ๑ ในสิ่งที่ไม่ได้ดม, ชิม, แลถูกต้อง กล่าวว่า "ได้ดม, ชิม, แลถูกต้อง" อย่าง ๑ ในสิ่งที่ไม่รู้ กล่าวว่า "ได้รู้" อย่าง ๑.

สำนวนพูดไม่ไปจากโทษอีก ๔ อย่าง คือในสิ่งที่เห็น กล่าวว่า "ไม่เห็น" อย่าง ๑ ในสิ่งที่ไม่ได้ยิน กล่าวว่า "ได้ยิน" อย่าง ในสิ่งที่ได้ดม, ชิม, และถูกต้อง กล่าวว่า "ไม่ได้ดม, ชิม, และถูกต้อง" อย่าง ๑ ในสิ่งที่รู้ กล่าวว่า "ไม่รู้" อย่าง ๑.

สำนวนพูดที่ไปจากโทษ ซึ่งเรียกว่า "อริยโวหาร" ก็มี ๔ อย่าง ๆ แต่มีความตรงกันข้ามกับอนริยโวหาร ซึ่งกล่าวมาข้างบนนั้น.

เลือกจากพราหมณสังยุตต์ ในสังยุตตนิกายสคาถวัคค์
พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดพิชัยญาติการาม แปล.

๑ เนสา สภา ยัตถ น สันติ สันโต, ในที่ประชุมใด ไม่มีสัตปุรุษ ที่ประชุมนั้นจะเรียกว่า "สภา" ไม่ได้.

๒ สันโต น เต เย น วทันติ ธัมมัง, ชนเหล่าใด ไม่พูดถึงธรรมเนียม (กฎหมายคือราชบัญญัติ และพุทธบัญญัติ) ชนเหล่านั้นจะเรียกว่า "สัตปุรุษ" ไม่ได้.

เลือกจากวังคีสสังยุตต์ ในสังยุตตนิกายสคาถวัคค์

๓ สัจจัง เว อมตา วาจา, คำพูดที่จริงเว้ย เป็นวาจาไม่รู้จักตาย.

๔ เอส ธัมโม สนันตโน, คำพูดที่จริงนั้น เป็นธรรมเนียมมีมาในปางก่อน.

๕ สัจเจ อัตเถ จ ธัมเม จ ยหุ สันโต ปติฏฐิตา, ท่านที่เป็นสัตปุรุษทั้งหลาย ได้ประดิษฐาน อยู่ในส่วนจริงทั้งสอง คือทั้งอรรถทั้งธรรม, (ทั้งผลทั้งเหตุ).

๖ ยัง พุทโธ ภาสติ วาจัง เขมัง นิพพานปัตติยา ทุกขัสสันตกิริยาย สา เว วาจานมุตตมา, พระพุทธเจ้าทรงภาษิตพระวาจา

เป็นที่สิ้นภัย เพื่อจะบัลลุพระนิพพาน แลจะทำที่สุดแห่งทุกข์อันใด, พระวาจานั้นแล สูงสุดกว่าวาจาทั้งหลาย.

เลือกจากยักขสังยุตต์ ในสังยุตตนิกาย สคาถวัคค์

๗ สติมโต สทา ภัทร์ถ, ความเจริญของผู้มีสติ ย่อมมีทุกเมื่อ.

๘ สติมา สุขเมธติ, ผู้มีสติย่อมถึงความสุขได้.

๙ สติมโต สุเว เสย์โย เวรา น ปริมุจ์จติ, วันคืนของผู้มีสติดีนัก แต่เขายังไม่พ้นจากเวรไปได้.

๑๐ ยัส์ส สัพ์พมโหรัต์ตํ อหึสาย รโต มโน เมต์ตํ โส สัพ์พภูเตสุ เวรัน์ตัส์ส น เกนจิ, ใจของผู้ที่ยินดีในการไม่เบียดเบียน แลแผ่ไมตรีจิตต์ไปในหมู่สัตว์ที่เกิดแล้วทั้งหมด, เขาจะไม่มีเวรกับใครๆ

เบบริดเรื่องที่ระเบียงลงในหนังสือธรรมจักษุ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงแต่ง.

(๑) พุทธสมัย ปริจเฉทที่ ๑ คือ พระสูตรที่แสดงแก่คนยังไม่เลื่อมใส.

(๒) พุทธสมัย ปริจเฉทที่ ๒ คือพระสูตรแสดงข้อปฏิบัติแห่งคฤหัสถ์.

(๓) พุทธสมัย ปริจเฉทที่ ๓ คือพระสูตรแสดงข้อปฏิบัติแห่งบัพพะชิต.

(๔) พุทธสมัย ปริจเฉทที่ ๔ คือพระสูตรแสดงพระปรมัตถ์.

(๕) พุทธสมัย ปริจเฉทที่ ๕ คือพระสูตรแสดงปกีรณกธรรม.

(๖) พุทธสมัย ปริจเฉทที่ ๖ คือพระสูตรสวดภาษิต.

(๗) ปุจฉาวิสัชนาความแห่งพุทธสมัยทั้ง ๖ ปริจเฉท.

(๘) พุทธานุพุทธประวัติ คือเรื่องพระพุทธเจ้าแลพุทธสาวก.

(๙) ปกีรณกเทศนา คือข้อที่เลือกเอามาจากพระสูตรแต่ไม่หมดทั้งเรื่อง.

(๑๐) กถามรรค คือเทศนาที่เรียบเรียงเข้าเป็นกัณฑ์.

(๑๑) ธรรมหฤทัย คือข้อของธรรมนั้นๆเช่นธรรม ๒ หมวดเป็นต้น.

(๑๒) สุภาษิต คือคำมคธที่ชักเอามาว่าสั้นๆ มีใจความเป็นสุภาษิต.

(๑๓) นิทานสุภาษิต คือสุภาษิตมีนิทานสาธก.

(๑๔) มิลินทปัญหา.

(๑๕) ข้อเบ็ดเตล็ด มีพุทธิศาสนาของพวกมหายานเป็นต้น.

(๑๖) รายงานแลแจ้งความของวิทยาลัย.

วิธีที่จะเรียงหนังสือธรรมจักษุ

(๑) บันดาพระสูตรในพุทธสมัยทั้ง ๖ ปริจเฉทนั้น เลือกเอามาแต่พระสุตตันตปิฎก แต่อย่าเลือกเอาพระสูตรที่แสดงความซึ่งเป็นที่สมเทห์ อันไม่เป็นวิสัยแห่งปัญญา ซึ่งผิดต่อพุทโธวาทในกาลามสูตร.

(๒) ถ้าความแห่งพระสูตรที่เลือกมา ควรจัดไว้ในปริจเฉทใดก็จัดไว้ในปริจเฉทนั้น ตามข้อความที่จะเรียงลงในหนังสือธรรมจักษุ ซึ่งได้กล่าวแล้วนั้น.

(๓) พุทธสมัยทั้ง ๖ ปริจเฉทนี้ จะลงในธรรมจักษุตอนหนึ่งๆ ให้หมดทั้ง ๖ ปริจเฉท จะไม่มีช่องสำหรับเรื่องอื่นจะแบ่งลงในตอนละ ๓ ปริจเฉทก็ได้.

(๔) ปุจฉา วิสัชชนา ความแห่งพุทธสมัย ของสูตรใด ลงต่อสูตรนั้น บางสูตรจะมี บางสูตรจะไม่มีก็ได้ แต่ถ้ามีได้เป็นการดี เพราะเป็นเครื่องชักนำมหาชน ให้เข้าใจความในพระสูตรได้ดี.

(๕) หนังสือเรื่องยาวๆ เช่น พุทธานุพุทธประวัติ และมิลินทปัญหา จะลงคราวเดียวไม่หมด แบ่งลงเป็นตอนๆ.

(๖) เรื่องสั้นๆ เช่น นิทานสุภาษิต ควรลงให้จบในตอนเดียว.

(๗) เรื่องที่จะลงในธรรมจักษุนั้น ต้องเป็นเรื่องชักนำในธรรมปฏิบัติ เรื่องที่เกี่ยวกับความรู้ในพระพุทธศาสนา กับรายงาน และแจ้งความของวิทยาลัย.

(๘) ประมาณหนังสือพิมพ์ที่เป็นอย่างกลาง คือตอนละ ๙๖ หน้า แต่ถ้ามีเรื่องคั่งมาก ก็ต้องเพิ่มให้มากออกไป ถ้าเรื่องเรียงไม่ทัน ก็ต้องลดน้อยลงมา.

(๙) ถ้าจะลงเรื่องที่กำหนดไว้นั้น ให้หมดในตอนเดียว จะมากเกินนัก จะงดเว้นไว้บางเรื่องก็ได้.

(๑๐) ถ้าเรื่องที่พิมพ์อยู่หมดลง ต้องหาเรื่องอื่นแทน เรื่องที่ไม่มีประโยชน์นักจะยกเลิกเสียก็ได้ หรือเรื่องที่มีประโยชน์มาก ที่จะลงเคราะห์เข้าในข้อที่กล่าวแล้วไม่ได้ ก็ตั้งข้อใหม่ขึ้น.

(๑๑) การที่จะหาเรื่องมาลงพิมพ์นั้น ผู้จัดการควรขอแต่สมาชิกผู้ทำกิจ หรือจะมีบัพพะชิตก็ดี คฤหัสถ์ก็ดี แต่งเรื่อง

มาให้ ถ้าตรวจเห็นชอบแล้วก็พิมพ์ได้.

(๑๒) บันดาเรื่องที่จะลงพิมพ์นั้น ถ้าเป็นเรื่องแปลต้องบอกที่มา เพื่อผู้เล่าเรียนจะได้สอบหาได้โดยง่าย.

(๑๓) บันดาเรื่องที่จะลงพิมพ์นั้น ซึ่งมีผู้แต่งมาให้ ต้องลงชื่อเจ้าของผู้แต่ง เพื่อเป็นเกียรติยศแห่งผู้แต่ง และเพื่อเป็นเครื่องสันนิษฐานของผู้อ่าน.

จำนวนหนังสือที่ลงในธรรมจักษุแล้ว

เล่ม ๑

พุทธสมัย ปริจเฉทที่ ๑

(๑) กาลามสูตร	ติกกนิบาต	อังคุตตรนิกาย	น่า	๒๔๒.
(๒) ภัททิยสูตร	จตุกกนิบาต	,,	,,	๒๖๖.
(๓) จุนทสูตร	ทสกนิบาต	อังคุตตรนิกาย	,,	๒๓๗.
(๔) อุชชยสูตร	จตุกกนิบาต	,,	,,	๕๔.
(๕) มาตุโปสกสูตร	สคาถวัคค์	สังยุตตนิกาย	,,	๒๔๑. ถึง-
(๖) ภิกขกสูตร	,,	,,	,,	
(๗) สังคารวสูตร	,,	,,	,,	
(๘) โขมทุสสสูตร	,,	,,	,,	๒๔๔.

(๙) มรณภยาภยสูตร จตุกกนิบาต องฺคุตฺตรนิกาย น่า ๒๔๒.
(๑๐) จูฬสาโรปมสูตร มูลปณฺณาสก์ มชฺฌิมนิกาย ,, ๓๙๖.
(๑๑) จูฬกัมมวิภังคสูตร อุปริปณฺณาสก์ ,, ,,

ปริจเฉทที่ ๒

(๑) สิงคาโลวาทสูตร ปาฏิกวัคค์ ทีฆนิกาย น่า ๑๘๘.
(๒) พยัคฆปัชชสูตร อัฏฐกนิบาต องฺคุตฺตรนิกาย ,, ๑๓๔.
(๓) อาทิยสูตร ปัญจกนิบาต ,, ,, ๔๙.
(๔) ปัตตกัมมสูตร จตุกกนิบาต ,, ,, ๘๕.
(๕) สุขสูตร ,, ,, ,, ๙๐.
(๖) โภคสูตร ,, ,, ,, ๓๔๒.
(๗) อนาถปิณฑิกสูตร ปัญจกนิบาต ,, ,, ๕๒.

ปริจเฉทที่ ๓

(๑) กลโกปมสูตร ติกนิบาต องฺคุตฺตรนิกาย น่า ๒๙๙.
(๒) สีหสูตร วินัยมหาวัคค์ เล่ม ๒ ,, ๔๙.
(๓) นาถกรณธัมมสูตร ทสกนิบาต ,, ,, ๒๑.
(๔) จูฬอัสสปุรสูตร มูลปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย ,, ๔๘๘.
(๕) มหาโคปาลสูตร ,, ,, ,, ๓๙๐.
(๖) สัลเลขสูตร ,, ,, ,, ๖๖.
(๗) ภิกขุอปริหานิยธัมมสูตร สัตตกนิบาต องฺคุตฺตรนิกาย ,, ๒๒.
(๘) สารานิยธัมมสูตร ฉักกนิบาต ,, ,, ๑๑.

(๙) ทสธัมม สูตร ทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย น่า ๙๗.

ปริจเฉทที่ ๔

(๑) นกุลปิตุ สูตร ขันธวารวัคค์ สังยุตตนิกาย น่าต้น.
(๒) ขุฬิสัจจกสูตร มูลปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย น่า ๔๐๑.
(๓) ราหุโลวาท สูตร จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย ,, ๒๒๘.
(๔) ฉฉักก สูตร อุปริปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย ,, ๔๖๐.
(๕) สฬายตนวิภังคสูตร ,, ,, ,, ๓๖๗.
(๖) ธาตุวิภังค สูตร ,, ,, ,, ๓๙๗.

ปริจเฉทที่ ๕

(๑) ขุฬิปุณณม สูตร อุปริปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย น่า ๑๐๔.
(๒) หิตปฏิบัติ สูตร จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย ,, ๑๑๖.
(๓) มูล สูตร ติกนิบาต ,, ,, ๒๖๐.
(๔) จตุฏฐาน สูตร จตุกกนิบาต ,, ,, ๒๖๑.
(๕) โลกธัมม สูตร อัฏฐกนิบาต ,, ,, ๙.
(๖) ภาสิตัพพา ภาสิตัพพ สูตร จตุกกนิบาต ,, ,, ๒๔๐.

ปริจเฉทที่ ๖

(๑) ปิย สูตร สคาถวัคค์ สังยุตตนิกาย น่า ๑๙๗.
(๒) เสวิตัพพาเสวิตัพพสูตร อุปริปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย ,, ๑๓๗.
(๓) อนังคณ สูตร มูลปัณณาสก์ ,, ,, ๓๙.
(๔) อนุมาน สูตร ,, ,, ,, ๑๗๖.

(๕) ฉันนสูตร ติกนิบาต องฺคุตฺตรนิกาย น่า ๒๘๐.

กถามรรค

(๑) อภิณหปจฺจเวกฺขณกถา.
(๒) สุนฺทโรวาทกถา.
(๓) มงฺคลารมฺภกถา.
(๔) มงคลคาถาตั้งแต่ที่ ๑ ถึงที่ ๗.

เล่ม ๒

พุทธสมัย ปริเฉทที่ ๑

(๑๒) อัคคิสูตร สัตตกนิบาต องฺคุตฺตรนิกาย น ๔๒.
(๑๓) โปตลิยสูตร จตุกกนิบาต ,, ,, ๑๓๓.
(๑๔) อภยราชกุมารสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย ,, ๙๑.
(๑๕) เกสีสูตร จตุกกนิบาต องฺคุตฺตรนิกาย ,, ๑๕๒.
(๑๖) มหาวัจฉโคตตสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย ,, ๒๔๓.
(๑๗) นครวินเทยยสูตร ,, ,, ,, ๔๗๖.
(๑๘) กุกกุโรวาทสูตร ,, ,, ,, ๘๒.

ปริเฉทที่ ๒

(๘) มหานามสูตร ปัญจกนิบาต องฺคุตฺตรนิกาย น่า ๘๖.
(๙) วิสาขาสูตร อัฏฐกนิบาต ,, ,, ๑๒๗.
(๑๐) สัตตภริยาสูตร สัตตกนิบาต ,, ,, ๙๓.
(๑๑) ทักขิณาวิภังคสูตร อุปริปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย ,, ๔๑๖.

(๑๒) ปิติสูตร ปัญจกนิบาต องฺคุตตรนิกาย น่า ๑๕๐.
(๑๓) ชีวกสูตร อัฏฐกนิบาต ,, ,, ๗๗.

ปริจเฉทที่ ๓

(๑๐) สัปปุริสธรรมสูตร สัตตกนิบาต องฺคุตตรนิกาย น่า ๑๑๔.
(๑๑) วัตถูปมสูตร มูลปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย ,, ๕๙.
(๑๒) อาฆาตปฏิวินยสูตร ปัญจกนิบาต องฺคุตตรนิกาย ,, ๒๐๖.
(๑๓) อาชัญญสูตร อัฏฐกนิบาต ,, ,, ๔๓.
(๑๔) จูฬมาฬุ้กโย้วาทสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย ,, ๑๔๘.
(๑๕) เทวทัตตสูตร อัฏฐกนิบาต องฺคุตตรนิกาย ,, ๔๒.

ปริจเฉทที่ ๔

(๗) ภัทเทกรัตตสูตร อุปริปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย น่า ๓๒๒.
(๘) มหาสติปัฏฐานสูตร มหาวัคค์ ทีฆนิกาย ,, ๓๔๐.

ปริจเฉทที่ ๕

(๗) ติตถิยพยากรณสูตร ติกนิบาต องฺคุตตรนิกาย น่า ๒๕๗.
(๘) โคตมกเจติยสูตร ,, ,, ,, ๓๖๑.
(๙) วิสุทธุโปสถสูตร อัฏฐกนิบาต ,, ,, ๕๙.
(๑๐) อนุตตริยสูตร ฉักกนิบาต ,, ,, ๔๔.
(๑๑) มรณัสสติสูตร อัฏฐกนิบาต ,, ,, ๗๗๔.
(๑๒) อักขณสูตร ,, ,, ,, ๘๑.
(๑๓) โคตมีสูตร ,, ,, ,, ๑๓๙.

ปริจฉทที่ ๖

(๖) สวากขาตธัมมสูตร ติกนิบาต อังคุตตรนิกาย น่า ๒๘๒.
(๗) พหุ.วหนิยสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย ,, ๙๘.
(๘) เสขปฏิปทาสูตร ,, ,, ,, ๒๕.
(๙) จูฬิ.เวทัลลสูตร มูลปัณณาสก์ ,, ,, ๕๒๑.
(๑๐) พักกุลล.ถวัจฉริยัพภูตสูตร อุปริปัณณาสก์ ,, ,, ๒๗๙.
(๑๑) อาชีวกสูตร ติกนิบาต อังคุตตรนิกาย ,, ๙๒๒.
(๑๒) สุจิมุขีปริพพาชิกาสูตร สารีปุตตสังยุต สังยุตตนิกาย ,, ๒๑๕.

ถถามรรค

(๕) มงคลคาถาที่ ๘ ถึงที่ ๑๐.
(๖) สุขุปายคาถา.
(๗) สัพพสามัญญานุสาสนีคาถา.
(๘) สังเวชโนบาย.
(๙) โสภาบัตติยังคธัมมปริยาย.
(๑๐) อัฏฐิมัตตกถา.
(๑๑) สมาทานปริยาย.
(๑๒) พระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และปรารภจริยา.
(๑๓) พระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย และสุจริตจริยา.

๑๓๗๔ รายงานประชุมกรรมการสภา

วันที่ ๕ สิงหาคม ว, ค, ๑๑๕

กรรมการสภาฝ่ายบัพพะชิต ของมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ประชุมกันที่วิทยาลัย ๑๑ รูป เว้นแต่กรรมการที่อยู่วัดแขวงกรุงเก่า ๒ รูป เวลาบ่าย ๕ โมง ๔๐ มินิตเปิดประชุม กรรมการสภาหารือการณ์ ๔ เรื่อง

๑ พระธรรมไตรโลกาจารย์นายกกล่าวขึ้นในที่ประชุมกรรมการสภาว่า บัดนี้จวนจะถึงวันที่ ๑ ตุลาคมเป็นวันครบกำหนดเปลี่ยนนายกและอุปนายกใหม่แล้ว ขอให้กรรมการสภาเลือกผู้ใดผู้หนึ่งที่สมควรขึ้นเป็นนายกและอุปนายกในปีที่ ๓ ต่อไป กรรมการสภาได้ตกลงเลือก หม่อมเจ้าพระศรีสุคตศัตยานุวัตร เป็นนายก พระราชกวีเป็นอุปนายกในปีที่ ๓

๒ สภานายกได้เชิญลายพระหัตถ์ของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ซึ่งทรงแนะนำมาขึ้นเสนอที่ประชุม ความว่า พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุดรี ทรงแนะนำมาว่าการพิมพ์หนังสือของวิทยาลัยมีธรรมจักษุเป็นต้น ต้องจ้างโรงอื่นทำ ทรงเห็นว่าเป็นการยากอยู่สักหน่อย ถ้าตั้งโรงพิมพ์ขึ้นจะเป็นการง่ายกว่า ถ้าประสงค์จะตั้งขึ้น ท่านมีพระศัทธาจะลงทุน

จัดซื้อเครื่องใช้ถวายให้พร้อมทุกอย่าง ดังนี้ จะเห็นอย่างไร ขอให้คำรือกรรมการสภาดู กรรมการสภาปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า การตั้งโรงพิมพ์นั้นตกลงรอก่อน ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานโรงพิมพ์ที่พิมพ์หลังสือพระไตรปิฎกไว้แล้ว แต่วิทยาลัยจะพิมพ์ที่โรงนั้นได้ด้วยหรือไม่ได้ ถ้าได้ก็จะได้ใช้โรงพิมพ์นั้น ถ้าไม่ได้จึงตั้ง แล้วให้สภานอยกทำจดหมายตอบถวายพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าคะณะใหญ่ ขอขอบพระเดชพระคุณพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุตรี ในการที่ทรงพระศัทธาอุดหนุนพระพุทธศาสนา และกราบทูลข้อความที่ได้ปรึกษาตกลงกันดังนี้ให้ทรงทราบ

๓ พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าคะณะใหญ่ ทรงขออนุญาตต่อกรรมการสภาแล้วรับสั่งว่า การพิมพ์พระไตรปิฎกคราวที่ ๒ และธรรถกถาของหลวงในคราวต่อไปนี้ เห็นว่า การพิมพ์ครั้งก่อนก็สำเร็จเพราะท่านทั้งหลายที่อยู่ในกรรมการสภานี้โดยมาก ทั้งในเวลานี้ ก็มีนักเรียนผู้สามารถจะช่วยได้อีกหลายรูป กรรมการสภาจะพอใจให้วิทยาลัยรับทำฉลองพระเดชพระคุณ เพื่อจะได้แสดงความสามัคคีพร้อมเพรียงของธรรมยุกติกนิกาย หรือจะปล่อยให้ทรงรับเป็นการในพระองค์เองแล้ว ทรงชักชวนตามมิตรสหาย

ให้ช่วยกันทำเหมือนอย่างก่อนหันใดนั้น พระธรรมไตรโลกาจารย์นายก ได้เชิญพระกระแสขึ้นถามกรรมการสภา ตกลงเห็นพร้อมกันว่า วิทยาลัยพอใจจะรับฉลองพระเดชพระคุณตลอดไป

๔ สภานายก ขออนุญาตต่อกรรมการสภาหารือการณ์อีกข้อ ๑ ว่า กรรมการรองควรจะมีขึ้นเพื่อจะได้ช่วยคิดการงานของวิทยาลัย หรือเมื่อกรรมการผู้ใหญ่ยกพร่องลง จะได้เลือกกรรมการชั้นนั้นขึ้นมาเป็นกรรมการผู้ใหญ่ ควรจะมีหรือไม่ควรมีประการใด กรรมการสภาเห็นว่า ควรจะมีสักคราว ๑ รูป จะได้ช่วยกันคิดการวิทยาลัยให้เจริญขึ้น

เวลา ๒ ทุ่ม ๔๐ นาที เลิกประชุม

กระทรวงธรรมการ